

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

CONFERENCE BOOK TANULMÁNYKÖTET

7TH INTERDISCIPLINARY DOCTORAL CONFERENCE
VII. INTERDISZCIPLINÁRIS DOKTORANDUSZ KONFERENCIA

H-7622, Pécs Vasvári Pál u. 4.
phdpecs.hu - ptedok@pte.hu

VII. INTERDISZCIPLINÁRIS
DOKTORANDUSZ KONFERENCIA 2018
TANULMÁNYKÖTET

7th INTERDISCIPLINARY DOCTORAL
CONFERENCE 2018
CONFERENCE BOOK

2018
Pécs

University of Pécs
Doctoral Student Association
5 years for the doctoral students of Pécs

Felelős kiadó / Publisher

Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat
Doctoral Student Association of the University of Pécs

Szerkesztők / Editorial Board

Bódog Ferenc
Dr. Csiszár Beáta
Dr. Hayden Zsófia
Kovács Olivér
Rácz Tamás

Borító / Cover Page

Kappel Gergely

Pécs, 2018.

ISBN 978-963-429-211-1

Minden jog fenntartva. A kiadvány szerzői jogvédelem alatt áll.

A kiadványt, illetve annak részleteit másolni, reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus vagy más módon – a kiadó és a szerzők írásbeli engedélye nélkül tilos.

All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publisher and the authors.

A kiadó ezúton jelzi, hogy a tanulmányok szakmai tartalmáért felelősséget nem vállal.

No responsibility is assumed by the publisher for the scientific contents of the manuscripts.

Tartalomjegyzék / Table of contents

Angyal Árpád	
Az atipikus tanulási módszerek helyzete és fejlesztésének lehetőségei a Magyar Honvédség-nél V. (az egyes részkutatások összegzése)	6
Emna Ayari	
Effect of UHT treatment and citric acid on rheological properties of liquid egg yolk	22
Bárány V. Fanny	
A külföldi felsőoktatási intézmények magyarországi működésének jogszabálytörténeti elemzése	28
Berki Anna, Szabó Katalin	
II. Rákóczi György neveltetése pszichológiai szempontból	42
Bihary Gábor	
A kormányzóságoktól a föderációs alanyokig: Oroszország közigazgatási területi szerkezetének változásai a 20. században	50
Duczon Árpád	
Egy kistéleplés versenyképességi kérdései a dél-dunántúli régióban	63
Farkas Zsófia	
Black Holes in Vienna Convention on Diplomatic Relations Diplomatic Asylum – Inviolability, Extraterritoriality	78
Haffner-Kiss Alexandra	
Zenei hatások kutatása – fókuszban a „Z” generáció	86
Hoványi Gábor, Tésits Róbert, Alpek B. Levente	
A new method for identifying social inequalities in the spatial structure of Southern Transdanubia	103
Inhóf Orsolya	
Téri, szemantikai információk és az érzelmi valencia kongruenciájának hatása a bimodális integrációra	114
Jiandong Shi	
Trade friction between China and the United States	125
Jóvér Vanda Sára	
Városi mindennapok – A napi rutin értelmezésének lehetőségei Bourdieu gondolatainak segítségével	143
Kiss Márton	
Rebellions as state-building mechanism? The War in Hungary (1703-1711)	150
Kocsis Zoltán Tamás	
A gerincebészlet és sebészi robotok kapcsolata, kutatási lehetőségei	158
Luka Daniel	
Comparative Legal History, an Interdisciplinary Approach	170
Maša Malić	
Performance management in the public sector: research design and data collection challenges	180
Meisznerné Kuklek Noémi	
A fogyatékkal élők munkaerő piaci integrációja - kampányprogram hatásai	195
Mikle György	
Hungarian manors in changing historical - political contexts: the role of the institutional environment	220
Petruska Ferenc	
Terror Threat and Criminal Law Response in Western Europe	233
Rétfalvi Péter	
Studying the marketing activity of furniture manufacturers	240
Ruzsa Csaba	
Digitalisation in education - New generations arriving to the labour market	246
Sári Nándor	
A jövedelmi egyenlőtlenségek és a globalizáció viszonyrendszere	260

Serbán Andrea	
<i>Az egész az hamis? A felvilágosodás kritikájának néhány szempontja Theodor W. Adorno és Johann Baptist Metz nézetein keresztül</i>	276
Szabó András	
Jóvátételi lehetőségek a román és a magyar büntetőjogban	287
Szabó Dóra	
Iskola a kémcsőben: Susan Isaacs pszichoanalitikus kísérleti iskolája	301
Szabó István	
Endogenous and exogenous chemical responsiveness in nucleus accumbens	314
Szabó Zsolt Mihály	
Célzott támadás a közigazgatási szektor ellen	330
Szalai Gergely	
Specialties of the Small and Mediums-size company sector in the Visegrad countries	345
Szathmári Gábor	
Grid Energy Storage and Voltage Regulation using Electric Vehicles in Low Voltage Distribution Networks	362
Réka Brigitta Szaniszló	
Interstate Student Migration Index – The Theory	374
Szintén Bianka	
Humanitárius éítészet jelene – Magyarországi otthontalanok otthona	387
Máté Szirtes	
Developing a measuring system for detection and localization of partial discharges	401
Tamás Lajos Elekes	
Bitcoin: the encoded trust	414
Tóth Adrienn	
Hogyan tartósítsuk a D-vitaminnal dúsított tojáslevet?	425
Tóth Annamária	
Characterization of alkali humate from brown coal of Dudar	433
Tóthova Gizella	
Ravasz József és Szécsi Magda meséinek vizsgálata az elsődleges szocializáció tükrében	444
Tuboly Ágnes	
Interkulturális fordítás, avagy a kultúra közvetítése (A.P. Csehov: <i>A csinovnyik halála</i> című műve alapján)	454
Varga Dávid	
Why is corporate sustainability still a dream, and how can business models close the gap between theory and practice?	460
Vincze Fanny Rose	
Az elnöki hatalom torzulásai az amerikai alkotmánytörténelem során	479

Az atipikus tanulási módszerek helyzete és fejlesztésének lehetőségei a Magyar Honvédségnél V. (az egyes részkutatások összegzése)

Angyal Árpád Béla, *NKE HHK Hadtudományi Doktori Iskola*

A fegyveres és rendvédelmi szervezetek a változó biztonsági környezet kihívásainak, a költségvetési határoknak és a technikai fejlesztéseknek hatására világszerte keresik azokat az új, a jelenléti oktatásnál és képzésnél hatékonyabb tanulási módszereket és formákat, melyek a költségelkerülés mellett virtuális, kollaboratív tanulási módszereket támogató tanulókörnyezet létrehozásával biztosítanak felkészülési lehetőségeket az állomány számára. A katonai oktatás és képzés gazdaságos, hatékony működtetése elképzelhetetlen a hazai katonai oktatásban és képzésben jelenleg mellőzött atipikus tanulási módszerek (gamification, szimulációk, web 2.0, blended learning, e-Learning 2.0, mobil appok és alkalmazások, MOOC, stb.) alkalmazása nélkül. Az atipikus módszerekkel támogatott oktatás és képzés még nem épült ki egységes rendszerré, bár annak egyes elemei – érdemi összekapcsolás és szinkronizálás nélkül – éledeznek, ugyanakkor a hallgatók és oktatók lépéseket várnak a tanintézeti, és azon kívüli fejlesztésekkel kapcsolatban. A kutatás végéhez közeledve a témával kapcsolatos részvizsgálatok eredményeinek összegzésére kerül sor. A végkövetkeztetések levonására, és a fejlesztési javaslatokra terjedelmi okokból csak a következő tanulmányban lesz lehetőség.

A szerző több részkutatást folytatott. Ezek eredményei több részletben kerültek megjelentetésre. A közzétett tanulmányok feldolgozták a katonai HR stratégiák, a rekonverzió, a közigazgatás változásának kapcsolódó témaköreit, az atipikus tanulási módszerek katonai alkalmazásának általános helyzetleírását, a kutatás részletes módszertani ismertetését, külföldi példákat, a hazai hon- és a rendvédelmi ágazat atipikus elemekkel tarkított képzési gyakorlatának bemutatását, az NKE egyes karain, intézeteinél, valamint az MH AA-án végzett vezetői strukturált riport tanulságait, és az ugyanitt tanulók e-survey felmérésének eredményeit. Fentiek mellett a tanulmányok bemutatták továbbá az NKE HHK, az MH AA, és a kontrollcsoportként bevont MH BKK oktatói körében hasonló módszerrel végzett kérdőíves vizsgálatának egyes aspektusait.

Az atipikus tanulási módszerekkel kapcsolatos fejlesztések csak akkor lehetnek igazán sikeresek, ha az ágazat szereplőit komplexen kezeljük, így a kutatás eredményeiből fakadó elvárások összehangolásra kerülnek az NKE által kiépített közszolgálati távoktatási rendszerrel, illetve az MH területet érintő innovációs elképzeléseivel.

Kulcsszavak: e-Learning, blended learning, MOOC, web 2.0, gamification, szimuláció

I. Bevezetés

Az Európa-szerte bekövetkezett változások megerősítették egy európai közös haderő kialakításának igényét, mely közös felkészítési/képzési aspektusokat is feltételez. Ezek gazdaságos, hatékony működtetése elképzelhetetlen a már a hazai vállalati tudásmenedzsment szintjén is hétköznappossá vált atipikus tanulási módszerek rendszerszerű alkalmazása nélkül. Már csak azért is, mert a közigazgatás utóbbi időszakban tekintő rohamos átalakítása (Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program 12.0, KIM, 2012) polgári oktatás (többek között a Magyarország Digitális Oktatási Stratégiának és a korábbi fejlesztéseknek köszönhetően) és a NATO koalíciós és azon kívüli országok oktatási és képzési gyakorlata egyöntetűen ebben az irányban halad.

Az NKE egyes karain milliárdos nagyságrendű e-fejlesztések történtek az utóbbi kormányzati ciklusokban, ami a katonai és rendvédelmi területeket csak marginálisan érintette. Ugyanakkor a katonai tanintézetek hallgatói és oktatói - a tanulmányban bemutatottaknak megfelelően - az e-tanulási környezet fejlesztését elvárásaként fogalmazták meg.

A témában érintettek közül még sokak által mindig nem ismertek/elismertek az atipikus tanulási módszerekkel kapcsolatos kutatások eredményei. Ők a poroszos hagyományokon alapuló oktatási módszereket és a katonai kiképzés szocializáló hatását jóval hatékonyabbnak tartják bármely más módszernél. Ezzel figyelmen kívül hagyják többek között az Y, Z és a jövőbeli Alfa (2010 után született) generációk tanulási szokásainak megváltozott trendjeit. A Z-generáció már átélte a digitális szerkezetek és a digitális technológiák elterjedését, állandó figyelmet igényel, kapcsolati hálójuk folyamatos fenntartása és fejlesztése nélkülözhetetlen számukra. Az Alfa-generáció - melynek tagjai várhatóan 10 év múlva kerülnek a felsőoktatásba - még a Z-generációtól is kevésbé tolerálja a hagyományos oktatási módszereket, aktív közreműködést, folyamatos kommunikációt és kísérletezést, azonnali eredménymegosztást igényelve hátráltatja őket a statikus curriculum passzív befogadási kényszere (Pintér, 2014). Ezek a generációk nemcsak egyre könnyebben alkalmazkodnak a megváltozó környezethez, de kreativitással, hatékonyságra való törekvéssel igyekeznek átalakítani is azt. Így ha a katonai felsőoktatásban, szak- és felnőttképzésben nem változik meg rövid időn belül a jelenlegi felfogás, igen messzire kerülnek egymástól a generációs igények és a képzési követelmények, így a személyi állomány nehezen lesz bevonható a LLL folyamat kapcsán a hagyományos tanítás-tanulási kereteket adó képzésekbe. A megjelenő kudarcélmények sorozata, és az ezzel együtt járó kiegészítés – egyéb más tényezőkkel karöltve - arra fogja ösztönözni az amúgy is nehezen megszerzett és megtartott legújabb generációs állományt, hogy más olyan területen érje el a flow élményeket, ahol a tanulóközpontú hozzáállás közelebb áll igényeihez. Mivel számukra már a megszokásokra és stabilitásra alapozó szervezetek (köztük a katonai oktatási intézmények) nem biztosítják teljes mértékben a szükségleteik kielégítését, így olyanokat keresnek majd, melyek a legjobban megértik a helyzetüket és partnerként tekintenek rájuk az élet minden területén (HVG, 2018). A tudástranzfer megfordult iránya, és nem utolsó sorban a katonai tanintézetek kibocsátási létszámadatai miatt ez még inkább vonatkozik azokra, akik polgári tanintézetekben szereztek iskolai végzettségüket, szakképzettségüket, tehát katonai alapszocializációjuk nem a katonai tanintézetekben kezdődött. Ebben közrejátszik, hogy a polgári köznevelési és felsőoktatási intézmények egyre nagyobb számban, növekvő határfokkal használják ki az atipikus tanulási módszerek adta lehetőségeket, miközben a honvédelmi ágazatnál az ezredfordulót követő kezdeti erőfeszítéseket követően gyakorlatilag vegetálnak ezek a képességek.

II. Egyes külföldi, atipikus katonai tanulási rendszerek áttekintése (Angyal, 2016)

A külföldi (elsősorban NATO szövetséges, de azon kívüli) államok hadseregeinek oktatási és képzési stratégiája szisztematikus, kutatásokkal megalapozott, tervszerű változásokon ment keresztül az utóbbi évtizedekben. Ezekre jellemző, hogy a fejlesztések egyszerre több állami és magánintézményben is folynak, kölcsönösen beépülnek egymásba. A K+F terén a tudástranszfer (a katonai – polgári együttműködés ellenére) hagyományos irányultságú, azaz a hadi jellegű (több felhasználási célú) kutatásokból származó fejlett innovációk eredményei bizonyos időeltolódással megjelennek a polgári élet egyes területein, ami jelen esetben az oktatás-képzés keretében is tapasztalható.

A fejlesztésekről elmondható, hogy a védelmi minisztériumok, vezérkarok, tanintézetek, kutatóközpontok és kiképző bázisok közös együttműködésével a tagállamoknál kialakult egy olyan képesség-menedzsment rendszer, mely a szabványosított oktatás és képzés keretei között hely- és időkorlátok nélkül biztosítja a katonai vezetők, a beosztott katonák, a civil alkalmazottak egyéni, valamint az alegységek csoportos kompetencia- és képességfejlesztését. Olyan tanulási stratégiák jelentek meg, melyek utat mutatnak a fenti témában a képzések igényfelmérésével, tervezéssel, elemzésével, fejlesztésével, és a tudásmegosztással kapcsolatban. Ezek nem csak a módszereket, eljárásokat, valamint ezek bevezetésének és fenntartásának rendjét tartalmazzák, de a közigazgatási normák figyelembevételével meghatározzák annak adminisztrációs rendjét is, ezzel biztosítva a képzések rekonverziós egyen-értékesíthetőségét is.

A stratégiák megerősítik, hogy az atipikus tanulási módszerek csak akkor válhatnak a védelmi szféra alapvető pillérévé, ha annak bevezetését egy átfogó, hosszú távú stratégiaalkotás (programozás, tervezés, finanszírozás, akvizíció) előzi meg. Az átfogó jelleg abban is megmutatkozik, hogy a stratégia kiterjed minden olyan személyre és szervezetre, aki irányítja, vagy részt vesz az atipikus tanulási tartalmak, oktatóprogramok fejlesztésében, előkészítésében, végrehajtásában és felügyeletében. A rendszer tartalmazza a védelmi szféra iskolai és belső szervezetei, a vállalkozók és beszállítók által készített oktatási programjaival, módszereivel és technológiáival kapcsolatos ismerveket, követelményeket, illetve lehetőséget teremt csoportos és egyéni, az ország területén lévő és külföldre telepített, iskolai keretek között vagy képzési bázison zajló, de akár otthoni felhasználásra is.

A nemzeti stratégiákhoz adoptált rendszerek a XXI. század követelményeinek megfelelően biztosítják az új policy-k, eljárások és folyamatok beépíthetőségét, a tananyagok folyamatos hozzáférhetőségét, a curriculum kidolgozók kompetenciáinak kialakítását és fejlesztését, a teljes tanulási folyamat értékelését. Egy olyan agilis eszközmodellt biztosítanak, amely folyamatos visszajelzéseket ad, és magába integrálja a fejlődő technológiákat, illetve a legújabb tanulásmódszertani ismereteket.

Mindenütt olyan kulcstulajdonságokkal rendelkező rendszer kialakítására törekednek, mely biztosítja az e-tanulási térben a digitalizált tananyagok létrehozását és gyors megosztását. Mindezek mellett hozzájárul a tanulók tudásmegosztásához, és együttműködéséhez; támogatja dinamikus társadalmi tanulási hálózatok létrehozását; egyenlőség-alapú tanulási kölcsönhatásokra épít az LLL folyamán az oktatás- és képzésszervezők, oktatók, tutorok, mentorok, valamint a képzésen résztvevők között; a szakmai kompetenciák fejlesztése mellett figyelembe veszi a személyes célokat és igényeket; életciklus menedzsmentet és flexibilis teljesítménytámogatást biztosít. Ezáltal olyan képességgel vértelíti fel a felhasználókat, amelyek biztosítják a csapatok készenléti állapotának eléréséhez szükséges kompetenciák megszerzését, megalapozzák a későbbi küldetések sikereit, valamint az érintettek életminőségének növelésével (a jelenléti képzés paradigmájának átalakítása mellett) hozzájárulnak a szervezet stabilitásának megszilárdításához, de egyben hozzájárulnak a képzések során szerzett ismeretek és

tapasztalatok polgári életben történő elismertetéséhez is, biztosítva ezzel a kompetenciafejlesztéseken résztvevők későbbi, esetleges rekonverziós karrierjét is.

Az USA-ban például olyan többszereplős fejlesztések kerültek végrehajtásra, mint a Distributed Learning System (DLS), vagy az Advanced Distributed Learning (ADL). Az első projekt a menedzsmentért felelős minisztériumi szint vezetésével átfogja a szárazföldi erők szintű gazdasági kiszolgáló és harci támogató rendszereket, és a kapcsolódó kommunikációs és számítógépes infrastruktúrákat. A másodikat a Fehér Ház, a Védelmi Minisztérium, és a Munkaügyi Minisztérium együttműködve hozta létre azzal a feladattal, hogy a K+F szféra oktatás és képzésfejlesztésével, technikai és módszertani innovációval foglalkozó szervezeteinek kutatási eredményeit és fejlesztéseit a védelmi és az állami szektor mellett a polgári élet is hasznosíthassa.

A DLS összes képzésén költség nélkül részt vehetnek a Szárazföldi Erőket alkotó aktív és tartalékos szervezetek, a Nemzeti Gárda katonái, és polgári alkalmazottai is. A DLS program öt egymástól jól elkülönülő, önállóan is működő, de együttesen teljes egészet alkotó részből áll:

- Army Learning Management System (ALMS) – Az US Army saját keretrendszere, mely biztosítja a képzési folyamatok általános irányelveinek való megfelelést, átfogja a tanulás teljes folyamatát (előkészítés, szervezés, jelentkezés, képzési erőforrás gazdálkodás, vizsgáztatás, tanúsítványok, oktatóprogram menedzselés, minőségbiztosítás).
- Digital Training Facilities (DTF) – a lak- és szolgálati helytől távoli bázisokon szakasz szintig biztosítja a katonák web alapú képzését és összekovácsolását. Video-, Tele-tréning (VTT) berendezések, és off-line lehetőségek mellett, nagy sebességű internet-hozzáférést biztosít on-line (kötelező, speciális, valós idejű interaktív, mobilizáló, gaming) képzésekhez, és más programok tanfolyamaihoz.
- Army e-Learning - A rendszer több mint 4800 ingyenes - főleg IT, üzleti gazdasági, önismeret témakörű – web alapú képzést biztosít minden aktív, és tartalékos katonának, kadétnak, a Védelmi Minisztérium és a védelmi erők polgári dolgozóinak. Egyéni tanulási tervek alapján biztosítja a tanulási útvonalakat, 24 órás mentori támogatást nyújt. Rekonverziós célzattal lehetőséget biztosít új képesítések, szakmák megszerzésére, felsőoktatási tanulmányokban kreditpontok szerzésére.
- Deployed Digital Training Campus (DDTC) – mobil, önálló, a világ bármely helyére telepíthető, 20 lappal és műholdas eléréssel bíró harctéri információs tréningrendszer, mely az ALMS és ACCP tanfolyamokhoz is hozzáférést biztosít.
- Enterprise Management Center (EMC) – a fő feladatai (hiba, biztonsági, konfigurációs és teljesítmény-menedzsment, optimalizálás, vírus és az operációs rendszerfrissítés, sávszélesség elemzés, szabványosítás, hozzáférési azonosítók, hálózati monitoring) mellett a DTF-ek és DDTC-ek menedzselését, fenntartását, 24 órás helpdesk support szolgáltatás nyújtását végzi.

Az Advanced Distributed Learning (ADL) rendszer védelmi és civil területeket fog át. Több NATO tag és azon kívüli ország (pl. Szerbia) ADL szervezetével együttműködve végzi kutatásait. Ezek általában a katonai felsőoktatás részeként, vagy azok mellett működnek. Céljuk a jövőbeli tanulás módszertanának és technológiájának, valamint a tanulók közötti kölcsönhatások és kapcsolatok tudományos kutatásának összehangolása és fejlesztése. Ez kiterjed a virtuális valóság, a játékok és szimulációk; a tartalomfeltárás és újrafelhasználás, az adaptív tanulás; a mobil, kiterjesztett valóság és teljesítmény-támogatás; a kompetenciák és kreditálás; a tudásmenedzsment; a tanulástervezés és a nyitott tanulási modellek területeire.

A szerb partnerszervezet (Центар за Симулације и Учење на Даљину ЦСУД) a Katonai Akadémia szervezetében, a Védelmi Minisztérium és a Fegyveres Erők támogatásával végzi K+F munkáját. Funkcionális egységei (Szimulációs Osztály, Távoktatási Osztály) tevékenységének célja a modern tanulási környezet megteremtésével a teljes személyi állomány

kompetenciáinak javítása, ahol IT és szimulációs szoftverek segítségével támogatják a folyamat- és operatív tervezési eljárások, a döntéshozatal és a hadműveletek végrehajtását. Az állomány részére a teljes szolgálati idő alatt biztosítják a rendszer hozzáférhetőségén keresztül a különböző oktatóprogramokat. Emellett szervezeti, technológiai infrastruktúrát biztosítanak az országos középtávú e-tanulási tér fejlesztéseknek, korszerűsítik a védelmi szféra oktatási modelljét, az LLL megvalósulását, nagy számban fejlesztenek tananyagokat, módszertani központként segítik más, fejlesztéssel foglalkozó szervezetek és személyek munkáját.

A Norvég ADL Partnerségi Centrum a Védelmi Egyetem részét képezi. Felelős az ADL hazai fejlesztéséért, a minisztérium e-tanulási térrel kapcsolatos beszerzéseiről, ezek értékeléséért, és a már futó e-Learning tanfolyamok menedzseléséért. Az ADL-hez tartozó valamennyi területen (módszertani – pedagógiai - eszközfejlesztés, tanulási portálok és web 2.0 alkalmazások, mobil tanulás, virtuális világok, szabványosítás, értékelés, személyzeti fejlesztés) együttműködik a hazai és külföldi polgári, valamint NATO szervezetekkel. Legnagyobb kihívásuk a mobil tanulási környezet kialakítása, az e-komplexumokon (okostelefonok, tabletek, mobil internet és on-line szolgáltatások) futó appok növekvő számú biztosítása. A képzési szükségletek elemzésén alapuló fejlesztést előtérbe helyezve a mobil (és egyéb) eszközök, erőforrások nyújtotta tanulástámogatási lehetőségeket kívánják kombinálni a meglévő e-Learning keretrendszer nyújtotta szolgáltatásokkal és felhő alapú Mobil Learning App curriculumok fejlesztésével. Munkájukban a legnagyobb akadályt a felsővezetők hagyományos gondolkodása jelenti.

A lengyel partnereként működő Távoktatási Osztály (Wydział Kształcenia na Odległość, WKnO) a Nemzetvédelmi Akadémia (Akademia Obrony Narodowej) struktúrájában működik, feladata akadémiai (BSc, MSc és PhD) és azon kívüli szakmai és nyelvi képzések támogatása, az új didaktikai módszerek, innovációk bevezetésének promóciója. Missziójuk az akadémiai képzés összes szintjén, valamint azokon kívül a fegyveres erők állományának felkészítése céljából szervezett kurzusok távoktatási módszereinek iniciálása és népszerűsítése, didaktikai standardok kidolgozása, a mentori és tutori támogatás biztosítása, az e-Learning rendszer fejlesztése, új IKT oktatási technológiák bevezetésének pilot támogatása, az ADL rendszerhez tartozó stacionáris és mobil laboratóriumok fenntartása - fejlesztése, használatuk koordinálása, az akadémia távoktatási rendszerének promóciója. Állami megbízással ők az ILIAS rendszeren futó nemzetközi lengyel nyelvi kurzus fenntartói és fejlesztői.

III. Az NKE egyes karain és karközi intézeteinél kezdeményezett strukturált riport összefoglalása (Angyal, 2016)

Annak ellenére, hogy a kutatást a karok és intézetek vezetői elvben támogatták, a strukturált riportra csak az NKE RTK, és az NKE ÁKK szervezeteinél volt lehetőség, ezeknél is eltérő formában. Így elsősorban formális és informális csatornákból származó értesülésekből lehetett következtetéseket levonni.

A formális és informális megbeszéléseken a hazai védelmi és rendészeti szférára vonatkozóan - elsősorban a nappali BSc és MSc képzések terén – egyöntetűen kitűnt, hogy a szakterület részéről szkepticizmussal fogadják az atipikus tanulási módszereket. Fő kifogás ezekkel szemben az, hogy felhasználásukkal a leendő állomány nem szocializálható a militáris elvárásoknak megfelelően, illetve nem fejleszthetőek általuk olyan kulcskompetenciák, melyek a betöltendő beosztásokhoz szükségesek, így a közösségi tanulási tér és más új módszerek felhasználását elsősorban a levelező, illetve az alapképzést követő tanulmányok során tartják célszerűnek. Ugyanakkor napjaink virtuális világa még a legegyszerűbb stratégia játéknál is számos olyan lehetőséget biztosít, amivel akár a szocializáció egyes momentumai, akár egyes kulcskompetenciák (pl. a szociális kompetenciák közül az együttműködési készség, a rugalmasság, a kreativitás, a kommunikáció, az elemző és döntési készség, motiváció, stb.) fejlesztésének lehetőségei biztosítottak. Mivel folyamatjelleggel tekintünk a személyiség

fejlődésére, kijelenthetjük, hogy az elvárt gondolkodás és viselkedés nem kizárólag és egyedül a karok, intézetek vagy a Ludovika Zászlóalj jelenléti foglalkozásain alakul ki. Ez már a pályaválasztás előtt elkezdődik, és az intézmények falain kívül is folytatódik. A tradicionális és a kompetenciaalapú gondolkodás-formálás módszertanát összehasonlítva a kompetencia alapú szükségyszerűen és kiszámíthatóan formálja a szakmai gondolkodást, míg erre a hagyományos nem, vagy csak esetlegesen képes (Krémer – Molnár, 2011). Természetesen az atipikus tanulási módszerekkel támogatott tananyagok nem válthatják ki teljes mértékben a jelenléti oktatást szerepét, de előkészíthetik, megalapozhatják, felfrissíthetik, több csatornás rendszerükben támogathatják az ismeretszerzést, és ugyancsak csatolhatóak az utánkövetéshez, valamint támogathatják az oktatók munkáját is, és mindezt akár több képzési szinten, vagy fázisban.

Az NKE - habár a kívülállóknak egy homogén közszolgálati tudásközpontnak tűnik - egyes szakterületeit, jelen esetben az atipikus tanulási módszerek elterjedtségét, alkalmazását, fejlesztését tekintve egy erősen heterogén szervezet. Az NKE ÁKK (a VTKI fúziójával) a fentiek tekintetében kimagaslik a karok, és karközi intézetek (sok területen a nemzetközi felsőoktatás) mezőnyéből is. Az NKE ÁKK VTKK (korábban karközi intézet) kulcsszerepet kapott a közszolgálati továbbképzés rendszerében, melyet a Kormány 2014-ben új alapokra helyezett. Itt épült ki a kötelező, rendszeres és egységes közigazgatási továbbképzési rendszer alapja (képzések fejlesztése, szervezése, megvalósítása, rendszerszintű informatikai támogatása), mely korszerű és gazdag programkínálatot, megújult tudástartalmakat és korszerű oktatási módszereket kínál a köztisztviselőknek. Ennek köszönhetően évről évre meghatározó számban vannak jelen kínálatukban a frontális tanítási módszerek mellett a virtuális osztálytermek, e- és blended learning tanfolyamok.

Az NKE-en belül nem csak az egyes karok és intézetek vezetőinek adott témával kapcsolatos felfogása más, de a szervezetnél rendelkezésre álló infrastrukturális és technikai, valamint humán erőforrás feltételek is egyenlőtlenek, akárcsak az ezek fejlesztéséhez rendelkezésre álló, pályázatokból biztosított források elosztása. A HHK a 2000-es évek elején beinduló fejlesztések ellenére szinte teljesen elorvasztotta korábbi e-tanulási képességeit, újak kialakítására pedig megrendelés és finanszírozás hiányában nincs, vagy csak nagyon korlátozottan van lehetősége. Központi akarat, megrendelői lobbij hiányában pedig a fejlesztésekből eddig csak marginálisan részesülő karok és karközi intézetek elsősorban nem az e-tanulási környezet kialakítására/fejlesztésére fókuszálnak.

Az atipikus tanulási módszerek alkalmazásával kapcsolatban a nappali BSc és MSc képzéseket tekintve magas a szkepticizmus még a polgári képzések terén is, ami a katonai, rendészeti, nemzetbiztonsági és katasztrófavédelmi képzéseknél tovább hatványozódik. Ugyanakkor a levelező MSc, és szakirányú továbbképzési szakokon sem lehet találkozni az egyetemen távoktatási jellegű képzésekkel a felvételi tájékoztatókban. 2017-ben az NKE ÁKK-on - más felsőoktatási intézményekkel és a megyei kormányhivatalokkal együttműködve, e-learning és távoktatási módszerek segítségével minden megyében elérhetővé válva - indultak az állami tisztviselőkről szóló törvény előmeneteli rendszerébe illeszkedő szakirányú továbbképzési szakon a közigazgatási szakvizsgát kiváltó közigazgatási és kormányzati tanulmányok.

Az MH szervezetei közül a Szövetségi rendszerben a különböző nemzetközi szervezetek, Többnemzetiségű Erők és Megfigyelők, illetve a nem állandó katonai szövetségek által szervezett és vezetett béketámogató műveletekbe és humanitárius segélyakciókba bevont (bevonni tervezett) állomány hazai és nemzetközi kiképzésének, felkészítésének megszervezését és végrehajtását biztosítani hivatott MH Béketámogató Kiképző Központnál felismerve az idők szavát 2016-ban már megkezdődött egy blended learning alapú nyelvi szinten tartó felkészítés.

Az MH AA-án nem indulnak olyan képzések, melyek tanulási módszerek tekintetében az atipikusakra alapoznak a hallgatók és résztvevők kompetenciafejlesztését, mivel elsősorban jelenléti oktatással folynak továbbra is a képzések.

Az atipikus tanulási módszerek nemzetközi és hazai trendjeit feldolgozó kutatások eredményeit az oktató/kutató állomány ismeri, és megérti ezeknek az adott szervezetre vonatkozó hatásait, de nem minden képzési formánál tartja célszerűnek alkalmazásukat, illetve ismeri el azok hatékonyságát.

A karok/intézetek nagy része különböző LMS rendszereket használ, LCMS-e valószínűleg csak a ÁKK-nak van, az MH AA-nak pedig egyik sem áll a rendelkezésére, bár ingyenes, nyílt forráskódú LMS szoftverek is elérhetőek az interneten. Ugyanakkor egyes tananyagok információ tartalmára tekintettel inkább egy védett, a ProBono-hoz hasonló szoftver alkalmazása látszik célszerűnek.

A képzésben érintettek e-, és d- kompetenciáit a megkérdezettek elégségesnek tartják, de az e-tanulási környezet bevezetése előtt az oktatók részére feltétlenül szükséges fejlesztő, frissítő kurzuson való részvétel.

A rendelkezésre álló technikai/infrastrukturális feltételek megítélése vegyes. A javaslatok között szerepel az egyetemnek és karainak, illetve az MH-nak és a teljes köz-, védelmi és rendészeti igazgatásnak a felfűzése egy egységes platformra, és az NKE ÁKK-on végrehajtott fejlesztések kiterjesztése a többi szervezetre is.

A korábban fejlesztett tananyagokat a válaszadóknál szívesen használják, de szinte csak a fejlesztésekben részt vett oktatók. A tananyagok önállóan is használhatóak, másrészt az órai munkát támogatják, harmadrészt a hallgatók ennek segítségével vizsgázhatnak egyes tantárgyakból. Új curriculumok általában csak egyéni oktatói koncepciók alapján készülnek.

Az NKE HHK Katonai Vizsgaközpontja a fokozati és minősítő vizsgákhoz külön e-tananyagot nem biztosít, a vizsgaszervezés és vizsga viszont az ILIAS rendszeren keresztül valósul meg.

Az oktatók leterheltsége és oktatói fizetése nem kedvez az önálló kezdeményezés alapján megvalósuló e-tananyagfejlesztéseknek, ezek csak plusz finanszírozás esetén jöhetnek számításba. A hallgatók aktivitása ezen a területen gyakorlatilag alig mérhető, a szakdolgozati, és OTDK témákban ilyenek csak ritkán jelennek meg.

Az egyetem karai közül a HHK (egyben központi könyvtár és levéltár), az RTK és az ÁÁK önálló könyvtárral rendelkeznek. Ezek a saját tudományágak területén széles körű szakirodalmi információs szolgáltatásokat nyújtanak a szakterület képzésében és kutatásában résztvevők, valamint a védelmi és közszféra intézményei és szakemberei számára. A központi könyvtár a NATO és PfP tagországok könyvtári konzorciumának tagjaként hozzájárul a nemzetközi katonai elektronikus szakirodalmi tájékoztatáshoz. Az ÁKK könyvtára teljességre törekvően gyűjti a hazai közigazgatás-tudományi szakirodalmat, az RTK-é pedig törekszik a karon kutatott tudományok hazai és nemzetközi irodalmát egyedülálló gyűjteménnyé rendezni. Mindhárom egyben oktató, nevelő, tudományos valamint tanulmányi munkát segítő szervezeti egység, amely szakirodalmi információs központként működik. Ennek megfelelően rendelkeznek elektronikus katalógussal, LUDITA-val, MTMT-vel, a digitalizált doktori disszertációkkal és szakdolgozatokkal, adatbázisokkal, e-jegyzetekkel, bejárható Magyarország programmal, e-tartalomjegyzékekkel, digitális gyűjteménnyel, külön gyűjteményekkel, linkgyűjteménnyel. Az MH AA a hagyományos könyvtári szolgáltatásain kívül nem rendelkezik az ezekhez hasonló központi tudástárral.

A Neptun MEET STREET (NMS) egy közösségi háló, ahol az intézménnyel kapcsolatos témakörökben virtuális terek kialakítására, menedzselésére van lehetőség. A tervezési és dokumentációs tevékenység mellett virtuális fórumok biztosítják a kommunikációt a hallgatók és oktatók között, a dokumentumokhoz saját állomány tölthető fel, osztható meg, vagy véleményezhető. Ennek ellenére az oktatók és a hallgatók sem szívesen használják ezt a felületet, inkább a hagyományos módszerekkel (e-maileken, pendrive-on) zajlik az információ és adatsere.

Sem az adatközlő karok, sem az MH AA nem pályáztak önállóan, vagy konzorciumban e-tananyagfejlesztési forrásokra. Az NKE VTKI (jelenleg ÁÁK VTKK) 2012-től folyamatosan

hajtott végre KÖFOP, ÁROP és GINOP programokat mintegy 36 mrd Ft értékben, melyek egy része oktatás- és képzésszervezési rendszerek kialakításában, e-tananyagfejlesztésekben, közösségi tanulási rendszerek létrehozásában valósulnak meg, melyek főszerepet játszottak a közigazgatási felkészítési rendszer megújításában.

A rekonverzió, az átképzés, illetve a közszolgálati életpályák közötti átjárhatóság megvalósulását biztosítani hivatott rendszer nehézkesen működik, a regnáló része csak az NKE ÁKK-nál fellelhető (igaz ott a közigazgatási szakterület képzéseit tekintve egyre szélesebb skálát mutat). A rendszer csak egy irányba – a rendészeti és katonai igazgatásból a közigazgatás felé - mutat, de ott is korlátozott lehetőséggel, mivel az akadályt elsősorban nem a közigazgatási és kormányzati tanulmányok szakképesítés megléte/megszerzése jelenti, hanem ez felett egy-egy munkakör követelményei között szereplő olyan szakdiploma megléte, amellyel a hivatásos és szerződéses állomány nem rendelkezik. A polgári életből a megfelelő iskolai végzettség meglétével katonai szolgálatot felvállalni kívánó jelentkezőnek teljes mértékben jelenléti képzésben kell részesülnie az első rendfokozat megszerzéséhez, és ehhez (a polgári felsőoktatásban felvehető honvédelmi alapismeretek e-kurzuson kívül) semmi más atipikus módszerekre épülő tananyag nem áll rendelkezésre, még csak tanulástámogatás céljára sem.

A dokumentumok alapján az NKE HHK két szervezete is foglalkozik atipikus tanulási módszerekre épülő képzések támogatásával és fejlesztésével. A Katonai Vizsgaközpont (NKE HHK KVK) kizárólag csak ILIAS platformú vizsgákat szervez, (a feladatrendszerében megemlített) tananyagfejlesztéseket egyáltalán nem végzett eddig. A Katonai Tanfolyamszervező Hivatal (NKE HHK KTH) feladatai között szerepel a „korszerű technológiára épülő oktatást és önképzést segítő tevékenységek, az internet alapú, komplex távoktatási szolgáltatások kialakításának ösztönzése és módszertani segítése”, de ezt a szervezet erőforrás és igény hiányában nem (vagy csak nagyon hiányosan) látta el eddig.

Az önkéntes műveleti tartalékos rendszer óriási átalakításokon megy keresztül napjainkban, ennek ellenére sem a toborzásnál felmerülő bemeneti kompetenciamérésekre, sem a rendszerbe felvettek kompetenciadeficitjének egyéni tanulási útvonalakon történő pótlására, illetve a kompetenciáik későbbi fejlesztésére az atipikus tanulási módszerek igénybevételével nincs lehetőség.

Az oktatói állomány atipikus tanulási módszerekkel kapcsolatos ismereteiről elmondható, hogy az NKE HHK-on jelenleg többen vannak olyanok, akik tudományos kutatásokat folytattak ebben a témakörben, itt és az MH AA-án is találhatóak olyan oktatók, akik korábban a HM által szervezett e-tananyagfejlesztői, és tutori kurzusokon részt vettek.

Az NKE HHK-ára és az MH AA-ra vonatkozóan is kijelenthető, hogy a témakörhöz tartozó fejlesztések alapvetően azért szenvednek hiányt, mert a képzéseket megrendelő HM, HM HVK és MH nem támaszt ilyen irányú igényeket a szervezetek irányába, illetve ezek finanszírozása a saját büdzséjükből igen korlátozott.

IV. Az NKE HHK és az MH AA hallgatóit, képzésen résztvevőit, valamint az NKE HHK, az MH AA és MH BKK oktatóit, oktatásszervezőit és rendszerüzemeltetőit (későbbiekben együttesen oktatók) érintő kérdőíves vizsgálat eredményei (Angyal, 2017/1)

A válaszadó hallgatók, oktatók bevonása a kutatásba nagyon nehézkes volt annak ellenére, hogy a felhívás többszöri, változatos formális (Neptun, ILIAS, HÖK) és informális csatornán is kijuttatásra került.

IV.1. A válaszadók tanulási (oktatók esetében tanulási és munkahelyi) tapasztalatai

Hallgatók:

- A BSc-nél magasabb szintű tanulmányokat folytatók, egyéb képzéseken résztvevők inaktívak voltak a kutatásban. Az NKE HHK és MH AA hallgatói e-adatszolgáltatás

keretében töltötték ki a kérdőívet, az NKE ÁKK 13 fős csoportjánál személyes adatfelvétel zajlott, melynek célja egy kontrollcsoport kialakítása volt.

- Az MH AA-án jobban sikerült a mozgósítás, így a válaszadók több mint fele OKJ középfokú szakképzésből került ki.
- A hallgatók legnagyobb hányada 13-16 év tanulási tapasztalattal rendelkezik.
- Az előző lezárt tanulmányi időszakban a válaszadók több mint 60%-a jó, vagy az feletti tanulmányi eredménnyel, 95% feletti arányban egynél több rész, vagy komplex nyelvvizsgálóval rendelkezett.

Oktatók:

- A válaszadók főként főiskolai/BSc, vagy annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek.
- A katonai tanintézetek (NKE HHK, MH AA) válaszadói között 60-40% az arány. Az MH BKK 5 fője kontrollcsoportként vett részt a kutatásban.
- Az alanyok több mint fele oktató, mintegy harmada oktatási tevékenységet támogató, kevesebb, mint tizede oktatásszervező, huszada informatikai rendszerüzemeltető munkakörrel bír.
- Munkatapasztalatuk általában 5 év.
- Magas a legalább egy nyelvvizsgálóval rendelkezők aránya; a több nyelvet ismerők között vannak három-öt (rész- vagy komplex) nyelvvizsgálóval rendelkezők is.

IV.2. A válaszadók atipikus tanulási ismeretei, tapasztalatai, szokásai

Hallgatók:

- Az atipikus tanulási módszerek közül legkevésbé a MOOC-ot, a blended learninget, és a Web 2.0-át, leginkább az e-Learninget és gamificationt ismerik.
- A szakképzésben tanuló válaszadók mintegy ötöde, a BSc hallgatók több mint háromötöde rendelkezik főleg e-Learninges, összességében 1 évnél rövidebb atipikus tanulási tapasztalattal.

Oktatók:

- A katonai oktatásban dolgozók legkevésbé a blended learning, a MOOC és a gamification módszereket ismerik. Mintegy négyötödük nem jegyez atipikus tanulási/oktatási gyakorlatot, aki viszont rendelkezik ilyennel, annál a tapasztalat leginkább komplex (oktatás, tanulás, vizsgáztatás, mentorálás, fejlesztés).
- A kiképző központnál a MOOC és gamification mellett a szimuláció terén vannak hiányos ismeretek, viszont gyakorlattal rendelkezők aránya a tanintézetiekénél magasabb, de kevésbé sokrétű.
- A tanintézeti válaszadók kilenctizede nem rendelkezik speciális (atipikus tanulási módszerekkel kapcsolatos) felkészítéssel, a viszonylag kevés számú specialista legnagyobb része tudományos kutatások/pályázat részét képező ismeretbővítés során szerezte kompetenciáit.
- Az atipikus tanulási tapasztalatok összevont időtartamát vizsgálva a BKK-nál és a tanintézeteknél is az 1-3 év a legjellemzőbb, de utóbbinál sokkal szívesebben, mivel páran 4-6, 7-10, sőt 10 év feletti háttérrel is oktatnak.

IV.3. IT kompetenciák, (hallgatóknál technikai háttér) általános internet használati szokások

Hallgatók:

- Biztosak saját IT kompetenciáikban, a katonai tanintézeteknél kevesebb, mint tizedük vallotta magát alapszintű ismeretekkel rendelkezőnek.

- A BSc hallgatók közül mindenki (legtöbbjük akár 3-4 db), míg az OKJ-s képzésen résztvevők kevesebb, mint fele rendelkezik saját tulajdonú, atipikus tanulási módszerek támogatására alkalmas IKT eszközökkel (legtöbbjük okostelefonnal, lappal, PC-vel).
- A BSc szinten tanulók meghatározó része napi 2 óra felett, míg az OKJ képzésben résztvevők zöme 2 óra alatt, elsősorban otthon/kollégiumban, és iskolában/képzési helyen használja az internetet.
- Az internethasználat célja elsősorban a kapcsolattartás, a szórakozás, a tanulás, és a web 2.0 használata. Ugyanakkor az internet legfontosabb funkcióinak felsorolásánál a munka, a tanulás és a kapcsolattartás a sorrend.

Oktatók:

- A kiképző központnál egyötöd, a tanintézeteknél mintegy egyharmad munkatárs az átlagnál magasabbra értékeli IT kompetenciáit.
- A kontrollcsoport tagjaira a napi 4-6 óra, az egyetemen és szakképzésen tanítók között a 2-4 óra és ennél rövidebb internethasználat a jellemző.
- A két csoport használati hely szerinti megosztásában az első két helyen – igaz felváltva – a munkahely és az otthon áll, mindkettőnél elsősorban munkával töltik ki ezt az időszakot annyi különbséggel, hogy a tanintézetnél második helyen a tanulás, az MH BKK-nál a kapcsolattartás áll.
- Az internet legfontosabb funkcióinak a munkát, kapcsolattartást, tanulást tekintik a válaszadók.

IV.4. Közösségi média felhasználási szokások

Hallgatók:

- Saját weboldallal csak kevesen rendelkeznek, sokan vannak olyan bizonytalanok, akik most nem tudják felmérni, a jövőben kívánnak-e ilyet üzemeltetni.
- Minden BSc hallgató rendelkezik egy vagy több e-mail címmel, míg az OKJ-s képzésben résztvevőknél csak mintegy kilenctized ez az arány.
- A közösségi portálokra regisztráltak aránya az előzőekhez hasonló, ezek közül a Facebook, a YouTube és a Google+ a legnépszerűbbek.
- A kommunikáció hangsúlya az sms-ről az e-mailre, és egyre inkább a közösségi médiafelületekre tevődik át.
- A felsőoktatásban tanulók zömének kapcsolati hálójára a 401 főnél magasabb ismerős szám a jellemző, nem éri el ennek a felét azok száma melyek a tanulással függenek össze. Az OKJ-es hallgatóknál mérve ezek mindkét tekintetben alacsonyabbak.
- A felsőoktatásban tanulók közel duplája (39,5%) használja a blogokat mint az OKJ-séket. A felhasználók is főleg olvassák azokat, és elsősorban nem tanulási céllal.
- A web 2.0 szolgáltatások igénybevételéről megállapítható, hogy amíg viszonylag magas intenzitású az egyes alkalmazások (pl. közösségi oldalak, videó/hangmegosztó portálok) általános igénybevétele, ugyanezen felületek tanulási célú felhasználása alig jellemző. A Wikipédiát keresik fel legtöbbször tanulási céllal, ez marad el legkisebb arányban a web 2.0 felületek általános célú használata mögött.

Oktatók:

- Viszonylag kevés azok száma, akik rendelkeztek/rendelkeznek saját weboldallal és csak minimális azok aránya, akik terveznek üzemeltetni ilyet. Legtöbbször bizonytalanok a jövőbeli terveikkel kapcsolatban.
- Majd mindenki rendelkezik egy vagy több saját e-mail címmel, de ezek forgalma - a spameket figyelmen kívül hagyva - a magán, akár a szolgálati célú küldést és fogadást tekintve átlagban nem haladja meg a napi 10 db-ot.

- Az egyéb kommunikációs csatornahasználatot vizsgálva a mobiltelefon a leginkább elterjedt, de tetemes az ingyenes közösségi alkalmazások használata, a vezetékes telefon és telefax viszont fokozatosan jelentőségét veszíti.
- A tanintézeti válaszadók közül nem teljes a közösségi oldalakon regisztráltak aránya, a Facebook, YouTube és Google+ a legkedveltebb oldalak, ahol a kapcsolataik meghatározó részét a 300-nál kevesebb ismerős teszi ki, zömüknél a munkával összefüggő kapcsolatok aránya ezeknek a felét sem éri el.
- Blogokat a kiképző központnál az összes válaszadó, a tanintézeteknél csak azok valamivel több mint huszada használja, és még az MH BKK-nál az oktatási témájú blogok olvasása általános, addig a tanintézeteknél ez a terület háttérbe szorul.
- A szervezetek válaszadóira általánosan jellemző, hogy még azok is, akik egyes web 2.0 felületek magáncélú felhasználói, oktatási célból legjobb esetben fele arányban - de inkább ennél kisebb arányban, vagy egyáltalán nem - használják ki egy-egy szolgáltatás nyújtotta lehetőségeket. A BKK-nál nem csak a blogok használata, de annak intenzitása is magas (legalább heti többszöri alkalom). A tanintézeteknél a Wikipédia oktatási célú használata a legelterjedtebb és legsűrűbb. Amennyiben egyáltalán használják, a webes dokumentum-szerkesztő programok, a social bookmarking, a virtuális világok, a podcastok tekintetében alig van különbség a két felhasználási cél arányai között, ezek is zömmel alacsony intenzitással folynak.

IV.5. A hallgatók jelenlegi tanulmányaiban fellelhető atipikus tanulási módszerekkel kapcsolatos tapasztalatai, szokásai, attitűdjei; az oktatók tanulástámogatásnál megjelenő atipikus tanulási módszerekkel kapcsolatos tapasztalatai, szokásai, attitűdjei

Hallgatók:

- A katonai tanintézeteknél tanulók több mint fele nem tud arról, hogy lenne valamilyen atipikus tanulási módszerrel támogatott tantárgy/kurzus tanulmányaik alatt, egyharmaduk bizonytalan, és csak tizedük vél tudni ezen (főleg WebCT, ILIAS és Moodle háttérű) lehetőségekről.
- Azok, akik korábban valamilyen tapasztalatot szereztek ezen a téren, főleg e-Learning, vagy blended learning módszerrel tanultak, melyről háromnegyedük pozitív, negyedük vegyes benyomással távozott.
- A felsőoktatásban tanulók több mint 90%-a, a szakképzésben résztvevők mintegy fele kap oktatóitól felkészülést támogató tananyagokat. Ezek főleg PDF, vagy más text formájú digitalizált anyagok, prezentációk, nyomtatott tananyagok, melyek közül az első kettő hatékonyságát 85% felettinek, utóbbiét 30%-ot sem elérőnek minősítették.
- A tananyagok átadására elsősorban a hagyományos kommunikációs csatornákat használják az oktatók, akik tanórai munkájuk során csak korlátozottan, és elvéve használnak atipikus tanulási módszerekhez kötődő IKT eszközrendszereket, a prezentációk mellett – ezeket sem teljes körűen, és főleg a felsőoktatás elméleti óráin.
- Az e-tanulási környezet használatának céljával és gyakoriságával kapcsolatos kérdésre adott válaszokból kitűnik, hogy a csoportok tagjai, bár ha eltérő céllal is, de az adott képzés sajátosságainak megfelelően, és a saját lehetőségeikhez mérten megpróbálják kihasználni a rendelkezésre álló eszközöket. A napi tanulás/felkészülés (források hiányában) egyik csoportnál sem került a kiemelkedően magasra értékelt válaszok közé.

Oktatók:

- Az LMS keretrendszerek használata csak elvéve jellemző az oktatókra, a BKK-nál két-, a HMK-on közel egyötödük használja ezt a lehetőséget. Amíg a kiképző központnál kizárólag ILIAS-t, a tanintézeteknél ILIAS-t, Moodlet, Probonot, CoEdut és Neptun-t (amennyiben ennek egyes funkciói LMS-nek is tekinthetőek) alkalmaznak.

- Szolnokon az LCMS használata mellőzött, ugyanakkor ezek alkalmazása a katonai oktatási területen sem jellemző, mivel itt is csak négyen veszik igénybe, főleg a független alkalmazásokat.
- Az atipikus tanulási módszerekre jellemző oktatói tevékenységek elszámolása kapcsán a vizsgálatnak helyt adó szervezeteknél ellentmondások tapasztalhatóak, így vagy az átfogó szabályozás hiányos, vagy annak nyilvánosságával és kommunikációjával vannak problémák.
- Amíg a kontrollcsoport tagjai szerint a munkáltató az atipikus tanulási módszerek bevezetését teljes mértékben ösztönzi, addig a katonai tanintézetek válaszadóinak több mint háromnegyede összességében bizonytalan vagy nem tud ezekről, és csak egyharmaduk erősítette meg a szervezet támogatói attitűdjét.
- Az MH BKK oktatói inkább bizakodóak az elektronikus tanulási környezet bevezetése kapcsán az oktatási anyagok létrehozására, számonkérésre, adminisztrációjára, üzemeltetésére fordított idővel kapcsolatban. Az alacsonyabb leterheltséget várók elsősorban a csökkenés 31-50% közötti mértékével számolnak. Az NKE HHK/MH AA válaszadói szkeptikusak, csak közel egyharmaduk bízik a terhek nagyrészt 21-30%-os csökkenésében.
- Az egyes atipikus tanulási módszerek alkalmazása igen eltérő a kontroll- és az alapszoport válaszadóinál. A csoportok oktatóinak attitűdjeiről elmondható, hogy a kérdőívben felsorolt atipikus módszereket/eszközöket/anyagokat átlagban 47%-ban nem használják (az átlagot rontja, hogy a Neptun rendszer az MH AA-án és az MH BKK-ban nem áll a szervezet rendelkezésére). A kontrollcsoportnál a prezentáció, a PDF vagy más, text formájú digitalizált anyagok és e-könyvtár, valamint a laptop, tablet, PDA kombinációja teljes mértékben, a digitalizált filmek és képek, a hanganyagok, a Wikipédia és az internetes keresők 80%-ban kerülnek bevonásra az oktatási folyamatokba. Az NKE HHK/MH AA válaszadói az egyes elemek teljes támogatottságában/elutasításában sem érték el 0 illetve 100%-os értéket. A legelutasítottabb a gamification, a digitális diktafon és a web kamera. Itt leginkább a laptop, tablet, PDA; az internetes kereső és a prezentáció lehetőségeit használják ki az oktatók.
- Az egyes tanulási folyamatok támogatása keretében annak fázisait vizsgálva a kontrollcsoport az IKT adta lehetőségeket leginkább - valamivel több mint 1/3 arányban - az egyéni tanulás, a jelenléti foglalkozás, illetve az ismeretbővítés, kutatás területén alkalmazza. Legkevésbé a gyakoroltatás és a csoportmunka keretében hasznosítják ezeket. 2/3 vagy annál nagyobb arányban az internetes keresőt, a laptopot/tabletet/PDA-t, a PDF vagy más text formájú digitalizált anyagokat, e-könyvtárat, valamivel több, mint fele arányban a prezentációt és a digitalizált hanganyagokat használják. Az alapszoport a módszerek/eszközök/anyagok használatát tekintve elsősorban az egyéni tanulás támogatása, az ismeretbővítés, kutatás és a jelenléti foglalkozás terén használja ki az e-tanulási tér adta lehetőségeket, de ezeknél is a legmagasabb arány alig haladja meg az alkalmazások negyedét. A gyakoroltatás, vizsga és egyéb számonkérés, illetve a beadandó feladatok használati aránya egytized alatt marad. Az egyes módszerekre/eszközökre/anyagokra lebontva az internetes kereső, a prezentáció valamint a PDF vagy más text formájú digitalizált anyagok és e-könyvtár, valamint a laptop, tablet, PDA használata a legáltalánosabbak.
- A válaszadók túlnyomó többsége képesnek érzi magát az e-oktatási környezetből fakadó kihívások megválaszolására, mivel egyáltalán nem számol nehézségekkel ezen a téren, illetve a felmerülő problémákat képes önállóan megoldani. A felsőoktatás válaszadóinak mintegy harmada bizonytalan választ adott.

- A kontrollcsoport a katonai tanintézeteknél folyó képzések tekintetében szinte valamennyinél hasznosíthatónak látja az atipikus tanulási módszereket. Az alapszoportnál ugyanakkor elég magas ezek általános elutasítottsága, mivel az összes képzésnél egyötöd és mintegy egyharmad között mozgott azok aránya, akik egyik módszert sem tartják hasznosnak a képzések szempontjából. Az e-Learning kapta a legnagyobb támogatottságot, mivel ez szinte minden felsorolt képzésnél hasznosíthatónak látszik, a MOOC a legkevésbé elfogadott.

IV.6. E-tananyag és e-tanulási környezet fejlesztése

Hallgatók:

- Az e-tanulási környezet fejlesztésével kapcsolatos hallgatói aktivitás egyik mérőszáma lehet, hogy hányan vettek részt eddig hasonló témával TDK, pályamunka, szakdolgozat, diplomamunka, stb. készítésében, illetve hányan tervezik azt. A szakképzésben tanulók mintegy egytizede, a felsősoktatásban ennek fele folytatott már fejlesztői tevékenységet. A válaszadók legalább negyede nem tervez ilyet a jövőre nézve.
- Az e-tananyagoknak a hallgatók felkészülési idejére gyakorolt hatását vizsgálva az OKJ-s hallgatók jóval szkeptikusabbak a BSc szintű hallgatóktól, mivel előbbieknél csak ötödük számol – főleg 10% alatti – csökkenéssel, míg utóbbiaknál ez a válaszadók majd négyötödére igaz, zömmel 20-50% közötti csökkenésre számítva.
- Az atipikus tanulási módszerek adott szakterületre/képzésre vonatkozó hasznosságának összesített megítélése terén a szakképzésben a legalacsonyabb érték a tízes skálán az 5,6 (blended learning), a legmagasabb 6,7 (gamification, szimuláció). Az NKE HHK-on 5,0 (hagyományos távoktatás) a legkisebb, többi legalább 7,5, míg a legmagasabb érték 8,4 (MOOC, szimuláció).
- Az atipikus tanulási módszerek alkalmazása a felsősoktatásban tanulók majdnem teljes egészénél egyáltalán nem, vagy csak minimális nehézséggel járna, ugyanezt a választ a szakképzés hallgatóinak valamivel több, mint fele adta.
- Az intézmények IKT ellátottságával, feltételeivel való elégedettség terén az NKE HHK hallgatóinak több mint kétharmados vélemény többsége szerint csak szükségszerűen elfogadható vagy annál is rosszabb, míg ez az arány az MH AA-án alig múlja felül az egyharmadot.
- A válaszadók kilenczete a saját kompetenciáit az e-tanulási térhez nagy részben megfelelőnek, vagy annál jobbnak tartotta; hallgatótársaik tekintetében ez négyötöd; az oktatók – oktatásszervezők – IT rendszerüzemeltetők vonatkozásában – az NKE HHK-on – viszont csak alig valamivel több, mint kétharmad.
- Az intézményi fejlesztések hallgatói támogatottsága a BSc képzésben lévőkénél több mint kilenczete, ugyanez a szakképzésben jóval alacsonyabb, nem éri el a válaszadók felét.
- A hallgatók egyetértése az atipikus tanulási módszerekkel kapcsolatos pozitív kijelentésekkel változó arányú. Az OKJ-s hallgatóknál a tízes skálán mérve 6,3-7,0 közötti, ebből a legalacsonyabb érték az egyéni tanulási útvonalak biztosításával és a minőségi tanulástámogatás lehetőségével, a legmagasabb a gyors információcserével kapcsolatos. Az alapképzésen résztvevőkénél az értékek a 7,5-9,5 között mozognak, azaz jóval nagyobb bizalommal vannak az e-tanulási tér nyújtotta lehetőségekkel kapcsolatban.
- Ez meglátszik azon is, hogy arányaiban véve több mint duplája a részvételi szándékuk az atipikus tanulási módszerekkel indított kurzusokon.
- Mindkét intézmény hallgatói a saját érdeklődésüket, fogadókészségüket az atipikus (főleg e-) tanulási módszerrel támogatott foglalkozások nagyobb arányú

fejlesztésével/bevezetésével kapcsolatban magasabbnak ítélték meg, mint oktatóik hasonló attitűdjeit.

Oktatók:

- Az IKT infrastruktúrával és eszközfelszereltséggel kapcsolatosan az MH BKK oktatóinak háromötöde csak szükségszerűen tartja megfelelőnek a feltételeket, míg kétötöd szerint azok nagyrészt megfelelnek. Az NKE HHK/MH AA válaszadóinak több mint kétharmada szerint a feltételek nagyrészt hiányosak, vagy annál is rosszabbak (15,5%, 20 fő; 44,2%, 57 fő).
- Mind a kontroll-, mind az alapsoport válaszadói saját IT kompetenciájukat munkatársaikéhoz közel hasonló szintűre, azaz nagy részben megfelelőnek, vagy annál jobbnak ítélik meg. A hallgatók és képzésben résztvevők IT kompetenciáiról arányaiban gyakorlatilag megegyezik a saját IT kompetenciáikról kialakított értékeléssel.
- A kontrollcsoport egyetértése az e-tanulási térrel kapcsolatos pozitív állításokkal egy tízes skálán mérve 4,8-9,4 érték között mozgott - ezek a két csoportot összehasonlítva a legalacsonyabb, és legmagasabb értékek is egyben. A legkisebb egyetértés a hallgatók TDK, tudományos, szakdolgozati, diplomamunka stb. valamint az e-tanulás felhasználó/oktatóbarát jellemzőivel volt kapcsolatos, a legmagasabb támogatást az e-tanulás trendiségével, illetve a teljes oktatási folyamatra fordított intézményi költségek csökkenésével kapcsolatos állítás kapta. Az NKE HHK/MH AA válaszadóinak összesített értékei 6,44-7,86 között mozogtak. A legkevesbé támogatott kijelentések az oktatók tananyag fejlesztésidő- és erőráfordításának csökkenésével, és a tanulmányi eredmények növekedésével kapcsolatosak. A legnagyobb egyetértés a kurzus tartalmának folyamatosan frissíthetőségéről és az információk időbeni közzétehetőségéről szólt.
- A kontrollcsoport tagjai egységesebben támogatják az intézményi fejlesztéseket, míg a tanintézeti oldal már megosztott ebben a kérdésben. Utóbbinál magas a bizonytalanok száma, sokan kivonnák magukat a fejlesztésekkel kapcsolatos kötelezettség alól, néhányan teljesen elhatárolódnak az ilyen irányú fejlesztésektől.
- Az e-oktatói kompetenciák fejlesztésével kapcsolatos attitűdök hasonlóak az előző pontban ismertetett intézményi materiális fejlesztésekhez való hozzáálláshoz. Az MH BKK válaszadóinak egy része feltétel nélkül, nagyobb hányada megfelelő erőforrások meglétéhez kötve részt venne a kompetenciafejlesztéseken. A tanintézeti oldalon állók több mint fele csak az erőforrások rendelkezésre állása esetén, több mint tizedük feltétel nélkül is híve az ismeretbővítésnek. Itt a válaszadók közel ötöde bizonytalan, a maradék pedig munkahelyi elfoglaltságra hivatkozva lehetőleg távol maradna (feleslegesnek ítéli meg a részvételt, csak akkor venne részt ilyen kurzusokon, ha a munkahely kötelezné őt erre).
- Az oktatók mindkét szervezetnél alacsonyabbnak ítélték meg saját érdeklődésüket, fogadókészségüket az atipikus tanulási rendszerekkel kapcsolatban, mint saját hallgatóik hasonló attitűdjeit.

V. Összefoglalás

Összességében megállapítható, hogy az NKE karai, karközi intézetei között az atipikus tanulási módszerek adta lehetőségek megítélésében, alkalmazásában, a meglévő potenciálok kihasználásában, illetve azok megteremtésében óriási különbségek vannak. Sajnos nincs egy egységes, a teljes egyetemet átfogó, annak valamennyi szervezetét érintő koncepció, mely arányos nagyságrendű erő kifejtést és összpontosítást irányozna elő, nem kihagyva egyetlen kart, vagy intézményt sem a fejlesztések áldásos hatásából.

A fentiek tekintetében mind az NKE HHK-ra, mind az MH intézményeire elmondható, hogy az e-tanulási környezet megteremtése és hasznosítása terén nem csak a szövetségi rendszeren belül, de sok esetben azon kívüli államokkal, és általában a hazai köznevelési intézményekkel, valamint sok esetben más munkáltatókkal szemben is számottevő lemaradásban van. Még annak ellenére is, hogy a 24 éve megszűnt tartalékos tisztképzés blended learning formában (a polgári felsőoktatási intézményben tanulók gyakorlati képzése nyaranta összevontan, a felsőoktatási képzési időben e-learning módszerrel) éled újjá az NKE HHK-on.

Amennyiben a közigazgatásra igaz az, hogy „a tisztviselők egyéni fejlesztési igényein alapuló képzési programkínálat létrehozása kizárólag korszerű tanulási eszközökkel (e-learning képzések, virtuális osztályterem), a tisztviselők egyéniesített életpályán belüli mobilitását elősegítő fejlesztési programokkal (új szakirányú továbbképzésekkel, képesítő képzési programokkal) lehetséges” (NKE ÁKK VTKI, 2017), akkor ez a kitétel igaz a védelmi és rendészeti igazgatásra is, így ezeken a területeken is szükséges a fenti célok kitűzése, és ezek érdekében egy átfogó, változásmenedzsmenttel egybekötött stratégia létrehozása, mely a megfelelő finansziális háttérrel biztosítja először egy projektszervezet létrehozásával a céloknak megfelelő, új szemléletű feladatellátás megalapozását, majd a rendszer működőképességének kialakulása esetén a feladatok mennyiségéhez igazodó struktúra kialakítását és menedzselését. Ehhez hozzájárulhat, hogy az egyetem felett szeptembertől az eddigi testületi formában működő (négy minisztérium által biztosított) irányítási, felügyeleti jogkört a Miniszterelnökséget vezető miniszter veszi át.

Mivel a formai követelmények nem biztosítják a kutatással kapcsolatos javaslatok részletes közzétételét, így erre csak egy következő tanulmányban lesz lehetőség.

Irodalomjegyzék

Angyal, Á. B.: Az atipikus tanulási módszerek helyzete és fejlesztésének lehetőségei a Magyar Honvédségnél II. (A Nemzeti Közszolgálati Egyetem egyes karait – főként a HHK-t –, karközi intézményeit és az MH Altiszti Akadémiát érintő strukturált riport egyes aspektusai, in: Haffner, T. – Kovács, Á. (eds.). Fialatok Európában 2016 Konferencia Tanulmánykötet. Pécs, 2016. november 04-05. pp. 1-18. <http://www.fialatokeuropaban.hu/wp-content/uploads/2017/06/FEU-Konferencia-ko%CC%88tet-2016-online.pdf> [letöltve: 2017.02.04.]

Angyal, Á. B.: Az atipikus tanulási módszerek helyzete és fejlesztésének lehetőségei a Magyar Honvédségnél III. - a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar (NKE HHK) és a Magyar Honvédség Altiszti Akadémia (MH AA) hallgatóit, képzésen résztvevőit érintő kérdőíves vizsgálat egyes aspektusai, in: Ács, K. et al.: VI. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia Tanulmánykötet. Pécs, 2017. május 19-21. pp. 51-77.

Angyal, Á. B.: Az atipikus tanulási módszerek helyzete és fejlesztésének lehetőségei a Magyar Honvédségnél IV. - az NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar (NKE HHK), az MH Altiszti Akadémia (MH AA) És Az MH Béketámogató Kiképző Központ (MH BKK) oktatóit, oktatástámogatóit érintő kérdőíves vizsgálat egyes aspektusai, in: Haffner, T. (eds.). Fialatok Európában 2017 Konferencia Tanulmánykötet. Pécs, 2017. november 24-25. pp. 3-20. <https://fialatokeuropaban.hu/wp-content/uploads/2015/09/IV-FEU-ko%CC%88tet.pdf> [letöltve: 2018.05.07.]

HVG.hu: Y-akták – A generáció, amely már nem akar birtokolni, 2018. http://hvg.hu/brandcontent/20180214_Yaktak_A_generacio_amely_mar_nem_akar_birtokolni [letöltve: 2018.04.10.]

Pintér, M.: A Z- és az alfageneráció tanulási szokásai, matematikai szempontból. Gyermeknevelés. 2014. Vol. 2. no. 2. pp. 2–7. http://gyermekneveles.tok.elte.hu/4_szam/pub/pinterm.pdf [letöltve: 2018.04.12.]

KIM: Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program (MP 12.0), 2012. <https://magyaryprogram.kormany.hu/admin/download/d/2c/40000/Magyary%20kozig%20fejlesztesi%20program%202012%20A4.pdf> [letöltve: 2018.04.10.]

Krémer, F. – Molnár, K.: A szociális kompetenciák szerepe a rendészeti szakmai gondolkodás formálásában, In: Gál, Gy. – Hautzinger, Z. (eds.). Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, XII. kötet 2011. Tanulmányok a rendészeti kutatások a rendvédelem fejlesztése című tudományos konferenciáról pp. 229-241. <http://www.pecshor.hu/periodika/XII/kremer.pdf> [letöltve: 2017.06.10.]

NKE ÁKK VTKI: Szervezet, <https://vtkk.uni-nke.hu/szervezet> [letöltve: 2018.06.10.]

Pintér, M.: A Z- és az alfageneráció tanulási szokásai, matematikai szempontból, Gyermeknevelés. 2014. Vol. 2. no. 2. pp. 2–7.

Angyal Árpád Béla, doktorjelölt
NKE HHK, Hadtudományi Doktori Iskola
E-mail: bela.arpad.angyal@gmail.com

Témavezető: Prof. Dr. Kiss Zoltán László PhD, egyetemi tanár, NKE HHK

Lektor: Dr. habil. Furján Attila PhD, egyetemi docens, NKE HHK

Effect of UHT treatment and citric acid on rheological properties of liquid egg yolk

Emna Ayari, Adrienn Tóth, László Friedrich, *Department of Refrigeration and Livestock Products Technology, Faculty of Food Science, Szent Istvan University, Budapest, Hungary*

Németh Csaba, *Capriovus Ltd., Szigetcsép, Dunasor, 073/72. hrsz., 2317 Hungary*

The Ultra Heat Treatment (UHT) is one of the important technology that permits to the industry to reduce processing time while maintaining the same quality of the products. Egg and its products are known as heat-sensitive products, so the UHT enable us to preserve their qualities after a heat treatment. Our aim is to study the effect of UHT treatment (approximately 67°C for 190 seconds) and the ad of additive on the Liquid Egg Yolk (LEY). During twenty-one days, the viscosity was measured each 7 days. We studied also the damage of protein using DSC (Differential Scanning Calorimetry). The effect of UHT treatment and citric acid was noticeable on the DSC and viscosity graphs. We can conclude that the ad of citric acid reduce the effect of heat treatment on the liquid egg yolk.

Keywords: UHT; yolk; viscosity; citric acid

I. Introduction

Poultry have become one of the major sources of human supplementary diet worldwide [1], due to the high-quality protein, essential vitamins, and minerals contains that are needed for a healthy diet [2].

We can prepared boiled, fried, or at times taken raw or as food supplement prepared in different forms [1], and in addition to food uses, eggs also contain a range of bioactive components that can be used for improving human health and other non-food applications. Extraction and fractionation of bioactive egg components such as lysozyme, avidin, ovotransferrin, ovomucin, antibody (IgY), phospholipids and sialic acid, and development of bioactive peptides from egg proteins represent great opportunities in novel applications of egg components in the future [3]. Egg products are used as an ingredient in many food sectors for their techno-unique features; thus in recent years, the food industry prefers eggs broken and pasteurized for use as liquid whole egg (LWE), liquid white and liquid yolk [4].

Heat-treatment of food products is often required to ensure microbial safety or to obtain desirable organoleptic attributes [5]. Although, intensive heat treatments have been reported to alter physical and functional proprieties of eggs by inducing formation or destruction of covalent bonds, which promotes changes in egg quality due to severe thermal protein denaturation (TPD) [6] notably for liquid egg yolk because its protein are particularly thermosensitive [7].

These changes can occur undesirably during the pasteurization, food processing, and preparation, leading to a loss of product fluidity [7].

In addition to coagulation, the high thermal sensitivity of some soluble proteins causes other changes in functional properties, and physicochemical modifications have been reported, including changes in color, flavor, viscosity, texture or nutritional value [6]

Many researchers try to reduce the thermal treatment impact on liquid egg product by adding additive. The aim of the study was to study the effects of UHT treatment on Liquid Egg Yolk (LEY) and Liquid Egg Yolk with additive (LEYA) (approximately 67°C for 190 seconds).

II. Materials and methods

All of the samples (liquid egg yolk (LEY)) were supplied from production line of Capriovus Ltd (Szigetcsép, Hungary) directly after treatment with UHT in a tubular pasteurizer. Samples were stored at a refrigeration temperature of 5 °C in polyethylene bags for 21 days.

The additive (citric acid) was added before the treatment.

Protein denaturation was examined by a Micro DSC III (differential scanning calorimeter). In each case approximately 778.5 ±5 mg of samples were taken, reference was distilled water. Rate of heating was 1.5 °C/min, temperature of measurement was 95 °C and rate of cooling was 1.5 °C/min, controlled by SetSoft2000. Callisto 7.6 software was used to evaluate DSC thermo-grams.

For viscosity tests were performed with Physica MCR 51 (Anton Paar Hungary) rotation viscometer, by a measurement system comprising CC 27 (cylinder with 27 mm) measuring body and ST 24 2V-2V-2D measuring head. Viscosity of sample solutions was tested with 600 1/s deformation rate at 15°C.

III. Results and discussion

III.1. Protein denaturation

Studying the heat-denaturation kinetics of foods is relevant for selecting heat treatment conditions to manufacture high quality products [6]. In recent studies, the mechanism of egg yolk protein gelation

has been investigated by different techniques [7], Differential Scanning Calorimetry (DSC) is one of them.

The results of DSC of raw liquid egg, UHT LEY and UHT LEY with citric acid are showed on figure 1 and 2. As the first thermograms shows, on the first day of storage, the thermal denaturation of LEY during heating take place above 60°C. A typical DSC thermogram for yolk that has not been subjected to heat treatment prior to measurement is characterized by 2 endothermic peaks [6]; while in our case the thermogram of raw egg yolk showed only one peak at 77.81°C. Although, the UHT LEY showed the high denaturation peak reaching 78.28°C, in return the lowest temperature to denature the half quantity of protein was for UHT LEY with citric acid with 71.75°C.

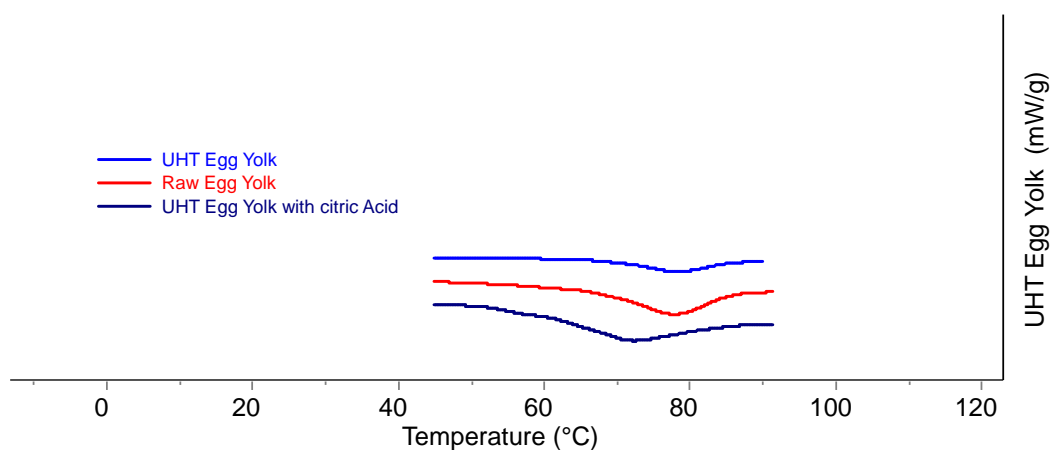

Figure 1. DSC results of egg yolk on the first day

The ad of citric acid didn't prevent the effect of heat treatment but it accentuate the denaturation of the egg yolk protein.

Coming to the end of study, both of UHT LEY and UHT LEY with citric acid samples express diminution of the peak of protein denaturation with approximately 3°C; attaining 76.52 and 68.92°C respectively.

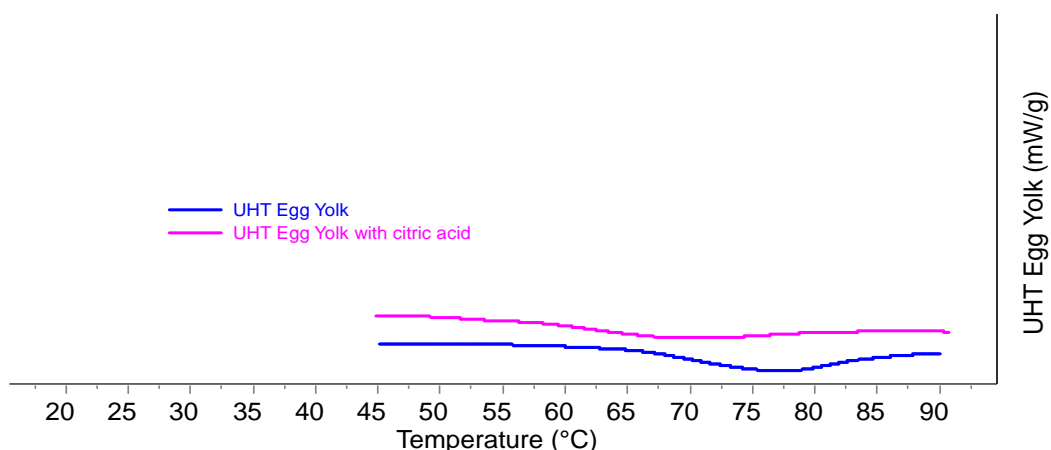

Figure 2. DSC results of egg yolk on the 21st day

This decreasing can be explain by microbiological contamination or degradation of egg yolk protein by the enzyme product by the micro-organisms.

III.2. Viscosity measurement

The results of viscosity is represented on the Figure 3. Table 1 show the Shear Stress (τ) and the viscosity (η) on point number 14 on the first and final date of storage.

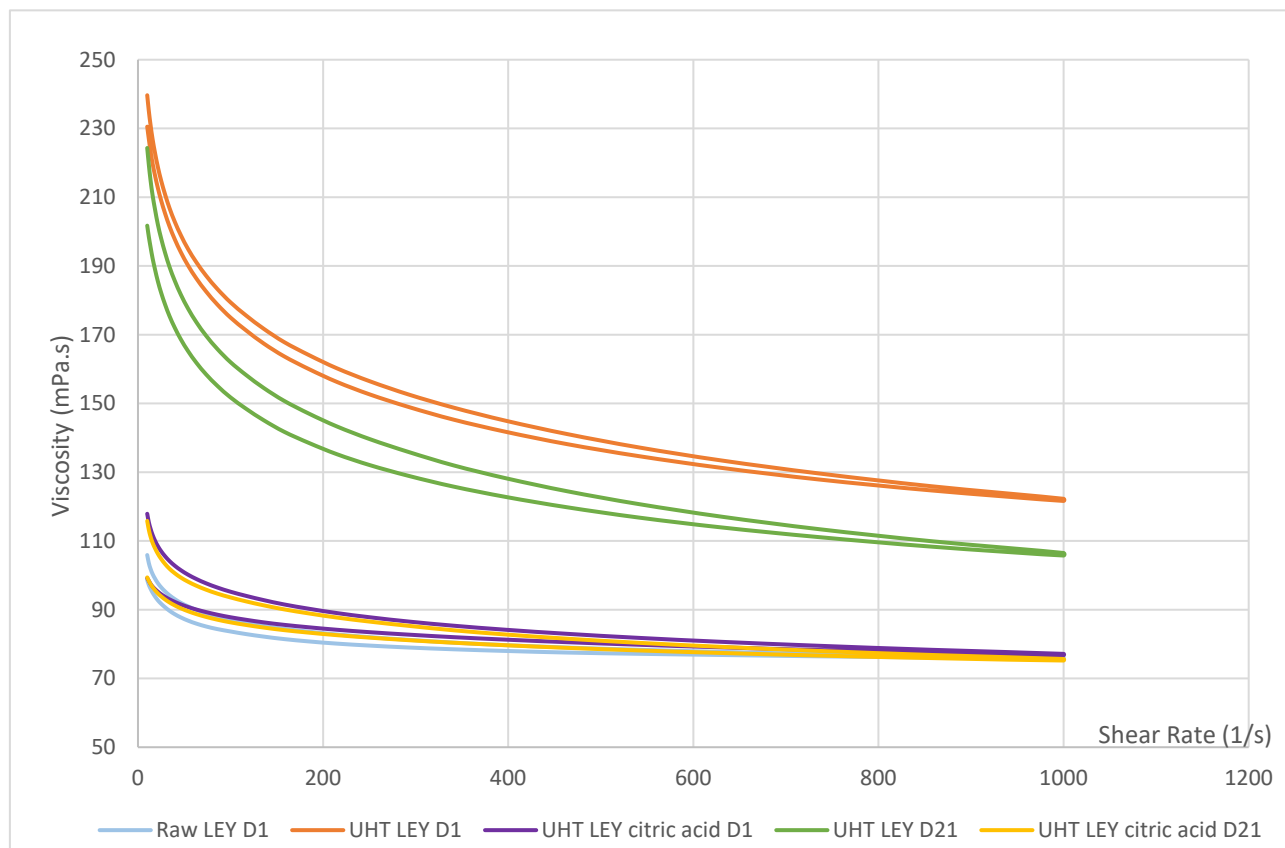

Figure 3. Evolution of viscosity of raw LEY, UHT LEY and UHT LEY with citric acid on the 1st and 21st day of storage

The viscosity curve of UHT LEY with citric acid on the first and the last day of storage are superimposed, so from outside there is no difference between the two viscosity. Thus, it shows the same viscosity curve as the raw LEY. This means that the UHT treatment and the addition of citric acid didn't affect the fluidity of LEY.

In the first day of storage, the viscosity curve of UHT LEY was upper than the viscosity of both of other samples. We notice that on the 21st day, the viscosity curve is below the viscosity curve of 1st day. So, the viscosity of UHT LEY is decreased during the storage.

Table 1. Shear Rate, Tau and Eta of point 14 of LEY

		point	Shear Rate	Tau	Eta
Day 1	Raw LEY	14	73.6	6.54 ± 0.77	88.96 ± 10.54
	UHT LEY	14	73.6	13.76 ±	187.17 ±

				0.08	1.11
	UHT LEY with citric acid	14	73.6	7.18 ± 0.51	97.67 ± 6.95
Day 21	UHT LEY	14	73.6	$12.48 \pm$	$169.71 \pm$
				0.65	8.86
	UHT LEY with citric acid	14	73.6	7.04 ± 0.3	95.82 ± 4.18

The Table 1. confirm the difference between the UHT LEY, UHT LEY with citric acid and raw LEY. Its show that there is a slight difference on the viscosity of the UHT LEY with citric acid and raw LEY even if the curve look the same.

Although, we can notice that the viscosity of the UHT LEY is much higher than the two other samples during the storage period.

On the last day of storage we can observe that the viscosity of UHT LEY is decreased.

IV. Conclusion

As the results showed, the UHT treatment didn't accentuate the denaturation of the protein of LEY, but the ad of citric acid aggravated the situation; and show a very high protein denaturation. That can be explain that the ad of citric acid before the treatment lead to diminution of pH of LEY so some of proteins maybe coagulated at this new pH.

Thus, the citric acid didn't change the viscosity of LEY. While, the heat treatment increased the fluidity of LEY.

In the 14th day of storage, we had to stop the measurement of the raw yolk because of the high contamination.

References

- [1] Oladejo D., B.I.O. A-O, Olabisi P., Application of osmotic dehydration for shelf life extension of fresh poultry eggs. *International Journal of Engineering and Applied Sciences (IJEAS)*, June 2015, ISSN: 2394-3661, Volume-2, Issue-6.
- [2] Zaheer, K. An Updated Review on Chicken Eggs: Production, Consumption, Management Aspects and Nutritional Benefits to Human Health. *Food and Nutrition Sciences*, 2015, 6, 1208-1220.
- [3] Wu J. Eggs and egg products processing. *Food Processing: Principles and Applications*, Second Edition. Edited by Stephanie Clark, Stephanie Jung, and Buddhi Lamsal. 2014. p.437-455
- [4] Uysal R. S., Boyaci I. H., Soykut E. A., and Ertas N. : Effects of heat treatment on liquid whole egg proteins. *Food Chemistry*, 2017, 216 p.201-208.
- [5] I. Van der Plancken, A. Van Loey, and M. E. Hendrickx, "Effect of heat-treatment on the physico-chemical properties of egg white proteins: A kinetic study," *Journal of Food Engineering*, Aug. 2006, vol. 75, no. 3, pp. 316–326.
- [6] Y. Llave, S. Fukuda, M. Fukuoka, N. Shibata-Ishiwatari, and N. Sakai, "Analysis of color changes in chicken egg yolks and whites based on degree of thermal protein denaturation during ohmic heating and water bath treatment," *Journal of Food Engineering*, Apr. 2018, vol. 222, pp. 151–161.

- [7] K. Blume, K. Dietrich, S. Lilienthal, W. Ternes, and A. M. Drotleff, “Exploring the relationship between protein secondary structures, temperature-dependent viscosities, and technological treatments in egg yolk and LDL by FTIR and rheology,” *Food Chemistry*, Apr. 2015, vol. 173, pp. 584–593.

Ayari Emna, doctoral student

Institution: Szent Istvan University, Faculty of Food Science, Department of Refrigeration and Livestock Products Technology, Doctoral School of Food Science

e-mail: ayari.mna@gmail.com

Tutor: Nemeth Csaba, Doctor on Food Science.

Reviewer: Nemeth Csaba, Doctor on Food Science, Capriovus Kft.

A külföldi felsőoktatási intézmények magyarországi működésének jogszabálytörténeti elemzése¹

dr. Bárány V. Fanny, *Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Doktori Iskola*

A 2017 áprilisában hatályba lépő, a Magyarországon működő külföldi felsőoktatási intézményekre vonatkozó jogszabályi változások komoly (szak)politikai vitát váltottak ki mind a közvélemény, mind a témában érintett politikusok és szakemberek között, jelentős országos- és nemzetközi visszhangot is adva ezzel a történéseknek.

Tanulmányom célja többes. Egyrészt e tárgykört érintő szabályozás vizsgálata és elemzése, másrészt az előbbi célok eredményét felhasználva a Magyarországon működő külföldi felsőoktatási intézmények lehetséges működési formáinak bemutatása, a módosítások hatásának társadalmi-gazdasági, valamint tudományos szempontok szerinti értékelése.

Fentiekre tekintettel vázolom a külföldi felsőoktatási intézmények magyarországi működésének lehetséges formáit – úgymint: magyarországi működés működési engedéllyel; felsőoktatás, mint határon átnyúló szolgáltatás; „licencia-képzés”; közös vagy kettős képzés folytatása valamely magyar felsőoktatási intézménnyel együttműködésben – a hatályos jogszabályok alapján.

Átfogó jelleggel bemutatom a külföldi felsőoktatási intézmények magyarországi működésére irányadó jogszabályi előírásokat, röviden kitérek a külföldi intézmény által folytatott magyarországi képzés megvalósításának és külföldi oklevél kiadásának feltételeire, illetve a feltételekben időközben bekövetkező változásokra; a magyar és külföldi felsőoktatási intézmények magyar vagy külföldi, illetve közös oklevél kiállításához vezető közös képzésére; valamint a magyar felsőoktatási intézmény által folytatott külföldi képzésekre vonatkozó jogszabályi előírásokra.

A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény 2017 áprilisi módosításával bekövetkező változások elemzése során kitérek a „lex CEU”-ként elhíresült módosítás neuralgikus pontjaira, külön figyelmet fordítva az EGT-tagállomokban székhellyel rendelkező, valamint az azon kívüli felsőoktatási intézményekre alkalmazandó előírásokra.

Kulcsszavak: felsőoktatás; külföldi felsőoktatási intézmények magyarországi működése

¹ A kötetben megjelenő tanulmány a Jura 2018. 1. számában megjelent írás továbbgondolt és átszerkesztett változata.

I. Bevezetés

A Magyarországon működő külföldi felsőoktatási intézményekre vonatkozó jogszabályok elmúlt másfél évben bekövetkezett módosításai komoly (szak)politikai vitát² váltottak ki mind a közvélemény, mind a témában érintett politikusok és szakemberek között, jelentős országos- és nemzetközi vitát is kiváltva ezzel.

Tanulmányom célja e tárgykört érintő – mind a korábbi, mind a jelenleg hatályos – szabályozás vizsgálata és elemzése. Tekintettel arra, hogy a hazai felsőoktatás első önálló és átfogó törvényi szabályozását az 1993. évi felsőoktatási törvény (a továbbiakban: '93-as Ftv.) jelentette, tanulmányom e felsőoktatási törvénytől kezdődő időszakot követően vizsgálja a hazai szabályozást. Ezt megelőzően azonban fontosnak tartom bemutatni a külföldi felsőoktatási intézmények magyarországi működésének jelenlegi formáit.

II. A külföldi felsőoktatási intézmények magyarországi működési formái a hatályos szabályozás szerint

II.1. Külföldi felsőoktatási intézmény működése Magyarországi működési engedéllyel

Az Nftv. 76. § és 77. § (1) és (2) bekezdése alapján folytatott képzési forma, amelynek keretében a külföldi felsőoktatási intézmény a képzését tartósan letelepedve kívánja Magyarországon folytatni. A külföldi felsőoktatási intézmény ebben az esetben együttműködési megállapodást köthet egy magyar partnerrel (ez lehet valamely magyarországi felsőoktatási intézmény, cég vagy egyéb szervezet is), így a képzés, oktatás a partner által biztosított campuson történik, azonban a felsőoktatási intézmény önállóan is létrehozhatja az oktatás céljára szolgáló campusát.

A képzés során a felvétel rendjére, a képzés folytatására és a vizsgáztatásra valamint az oklevél kibocsátásának követelményire a külföldi jogrend az irányadó, tehát a hallgatók a külföldi felsőoktatási intézménnyel állnak jogviszonyban és a képzés sikeres elvégzését követően „külföldi” oklevelet kapnak.

A működési engedéllyel megvalósuló külföldi képzés magyarországi működéséhez tehát ebben az esetben szükséges a hatósági működési engedély, amelyet az oktatási hivatal engedélyez. A működési engedély feltétele, hogy a külföldi intézmény származási országában államilag elismert felsőoktatási intézménynek minősüljön, valamint hogy a külföldi intézmény által Magyarország területén folytatni kívánt képzés és oklevél államilag elismert felsőoktatási fokozatot adó képzésnek illetve oklevélnek feleljen meg.

Fenti feltételek vonatkoznak minden, 2017. szeptember 1-jén magyarországi működési engedéllyel rendelkező külföldi felsőoktatási intézményre. A jogszabályi előírások 2017 áprilisát követően szigorodtak, így egy újonnan képzést folytatni szándékozó külföldi

² Ld.: Dr. Jakab András, Dr. Lévay Miklós, Dr. Sólyom László, Dr. Sente Zoltán: *Amicus curiae az Alkotmánybírósághoz.* Budapest, 2017. június 12. http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/af27b40ba3b0b821c1258109003f9b19/%24FILE/II_1036_5_2017_%C3%A1ll%C3%A1sfoglat%C3%A1s.002.pdf/II_1036_5_2017_%C3%A1ll%C3%A1sfoglat%C3%A1s.pdf, 2017. 10. 02.; Dr. Kardos Gábor, Dr. Lamm Vanda, Dr. Valki László: *Amicus Curiae.* <https://nepszava.hu/document/165/original/2017.5.3.%20Amicus%20curiae.pdf>, 2017. 10. 17.; *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem állásfoglalása a Közép-európai Egyetemmel (CEU) kapcsolatban.* 2017.04.04. <https://www.elte.hu/content/az-elte-vezetoinak-nyilatkozata.t.13784>, 2017. 10. 09.; *A Magyar Rektori Konferencia közleménye.* <http://www.mrk.hu/2017/04/03/a-magyar-rektori-konferencia-kozlemeny-8/>, 2017. 10. 09.; *EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW (VENICE COMMISSION) HUNGARY PRELIMINARY OPINION ON ACT XXV OF 4 APRIL 2017 ON THE AMENDMENT OF ACT CCIV OF 2011 ON NATIONAL TERTIARY EDUCATION.* Strasbourg, 11 August 2017. [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2017\)005-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2017)005-e), 2017. 10. 09.

felsőoktatási intézmény Magyarország területén csak akkor kezdhet oklevelet adó képzési tevékenységbe, ha a székhelye szerinti országban működő, és ott ténylegesen felsőoktatási képzést folytató államilag elismert felsőoktatási intézménynek minősül, valamint az általa Magyarország területén folytatni kívánt képzés és az arra tekintettel kiállított oklevél államilag elismert felsőoktatási fokozatot adó képzésnek minősül. Amennyiben a külföldi felsőoktatási intézmény nem EGT-államban székhellyel rendelkező felsőoktatási intézmény, úgy a magyarországi működés további feltétele a magyarországi működés elvi támogatásáról szóló, Magyarország Kormánya és a külföldi felsőoktatási intézmény székhelye szerinti állam Kormánya által kötött – föderatív állam esetében, amennyiben a nemzetközi szerződés kötelező hatályának elismerésére nem a központi kormányzat jogosult, annak központi kormányzatával létrejött előzetes megállapodáson alapuló – nemzetközi szerződés kötelező hatályának a szerződő felek általi elismerése.

Azoknak a külföldi felsőoktatási intézményeknek, amelyek 2017. szeptember 1-jén hatályos magyarországi működési engedéllyel rendelkeztek, fenti feltételeket 2019. január 1-jéig kell teljesíteni. Föderatív állam esetén az ennek alapjául szolgáló előzetes megállapodást 2018. augusztus 31-éig kell megkötni. A feltételeket nem teljesítő külföldi felsőoktatási intézmény működési engedélyét az oktatási hivatal visszavonja és 2019. január 1-jét követően a külföldi felsőoktatási intézmény magyarországi képzésének első évfolyamára hallgató nem vehető fel azzal, hogy a 2019. január 1-jén már megkezdett magyarországi képzések változatlan feltételek mellett kifutó rendszerben – de legfeljebb a 2021/2022-es tanévben – fejezhető be.

A működési engedély kiadása megtagadható a származási országbeli vagy más, az ESG-nek³ megfelelő felsőoktatási akkreditációs szervezet szakvéleménye alapján, ha abból megállapítható, hogy a magyarországi és a székhely szerinti országban érvényes működési és képzési feltételek jelentősen eltérnek. A nem EGT-államban székhellyel rendelkező külföldi felsőoktatási intézmény magyarországi működési engedélye megtagadható továbbá, ha a külföldi oklevél végzettségi szintjének a magyarországi elismerésére nincs lehetőség.

Fontos megjegyezni, hogy a jelenleg Magyarországon működési engedéllyel rendelkező külföldi felsőoktatási intézmények nagy része még a '05-ös Ftv. hatálya alatt szerezte működési engedélyét, amely nem követelte meg, hogy a kiadott oklevél felsőoktatási fokozathoz vezessen, csak azt, hogy a külföldi oklevél végzettségi szintjének magyarországi elismerésére is lehetőség legyen. (A felsőoktatási fokozatot adó képzés (oklevél) követelménye az Nftv-be is csak 2015. szeptember 1-jével került be.) Rögzítendő továbbá, hogy 2009. január 1. és 2012. augusztus 31. között a regisztrációs központnak/oktatási hivatalnak nem volt lehetősége a külföldi képzésekre tekintettel akkreditációs szakvéleményt beszerezni, így azoknál a felsőoktatási intézményeknél, amelyek ez idő alatt szereztek működési engedélyt nemcsak a felsőoktatási fokozathoz vezető oklevél, hanem az akkreditáció megléte is hiányozhat.

A működési engedélyt a fentiekben meghatározott feltételek teljesülése szempontjából az Oktatási Hivatalnak legalább ötévente felül kell vizsgálnia,⁴ tehát amennyiben a külföldi felsőoktatási intézmény vagy annak képzése nem felel meg a hatályos jogszabályi rendelkezéseknek, úgy sor kerülhet a korábbi működési engedély visszavonására.

II.2. Az ún- „licencia-képzés”

Az Nftv. 77. § (4) bekezdése szerinti képzési forma, amelynek keretében az Európai Gazdasági Térségről szóló szerződésben részes állam⁵ által elismert felsőoktatási intézmény

³ *Standards and Guidelines in the European Higher Education Area, a felsőoktatási minőségbiztosítás európai sztenderdje*

⁴ *Megállapította: 2015. évi CXXXI. törvény 67. §. Hatályos: 2015. IX. 1-től.*

⁵ *2017. szeptember 1-jét megelőzően Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezetről (OECD) szóló szerződésben részes állam által elismert felsőoktatási intézmény képzései is megvalósíthatóak voltak licencia-*

államilag elismert képzését egy magyarországi felsőoktatási intézménnyel kötött megállapodás alapján a magyarországi felsőoktatási intézmény úgy folytatja, hogy arra tekintettel a külföldi felsőoktatási intézmény külföldi oklevelet állít ki. A külföldi felsőoktatási intézmény tehát nem telepszik le Magyarországon, hanem a képzés megszervezését a magyarországi intézményre bízta, azonban a hallgató a külföldi felsőoktatási intézménnyel áll hallgatói jogviszonyban. A képzés hátránya, hogy az kizárólag a közös képzésnek nem minősülő a külföldi intézmény államilag elismert alap-, mester-, illetve azzal egyenértékű osztott képzéseinek megszervezésére alkalmazható.

A külföldi felsőoktatási intézmény alapítására, az intézményben folyó oktató és kutató munkára, valamint annak ellenőrzésére, az intézmény működésére, a felvételi feltételek meghatározására az intézmény székhelye szerinti állam előírásait kell alkalmazni. A licenciatételeknek köszönhetően a külföldi felsőoktatási képzések anélkül is eljuthatnak Magyarországra, hogy a külföldi intézmény működési engedélyt szerzett volna, jelenleg azonban csak kifutó képzéseknél találkozhatunk e képzési formával.

II.3. Közös képzés folytatása valamely magyar felsőoktatási intézménnyel együttműködésben

Az Nftv. 78. § (3) bekezdése szerinti képzési konstrukció, amely során külföldi felsőoktatási intézmény(ek) és magyar felsőoktatási intézmény közösen létesít képzést. A magyar intézmény és a külföldi intézmény(ek) létesíthetnek egy, minden fél számára új közös képzést, vagy a magyar intézmény a már meglévő, magyar rendszerű képzését beviszi egy, a külföldi intézmény(ek)el együttesen létrehozott új, közös képzési együttműködésbe. Előbbi során a közösen folytatott képzés a meglévő magyar képesítési rendszerben szereplő képzésekhez képest tartalmilag lényegesen új képzésnek minősül, így ez a képzés a magyar intézmény számára saját magyar rendszerű képzéseivel képest is teljesen új képzés lesz. Utóbbi esetén, az összeállított közös képzés a meglévő magyar képesítési rendszerben szereplő képzésekhez képest tartalmilag nem minősül új képzésnek, így a magyar intézmény a közös képzésben a saját magyar rendszerű képzésével (annak egy részével) vesz részt.

E képzési formában a hallgató több intézményben is tanulmányokat folytat. (A jogviszony létesítés szabályai igazodnak a származási ország jogához, Magyarországon legkésőbb az utolsó félévben aktív hallgatói jogviszonnyal kell rendelkeznie a hallgatónak.) A kiállított oklevél közös oklevél (joint degree) vagy többes oklevél (multiple degree).

A közös képzés indításához az alábbi feltételek együttes fennállása szükséges:

- 1) az érintett felsőoktatási intézmények abban az államban, amelyben a székhelyük van, államilag elismert felsőoktatási intézménynek minősülnek,
- 2) a kiállított oklevél az érintett országok belső joga szerint felsőoktatásban kiállított oklevélnek minősül,
- 3) a magyar és a külföldi felsőoktatási intézmény rendelkezik képzésindítási jogosultsággal olyan képzési vagy tudományterületen, amely megfeleltethető a megállapodás tárgyát képező közös képzés képzési vagy tudományterületével,
- 4) a hallgató legalább harminc kreditet a szakindítási engedéllyel rendelkező magyar felsőoktatási intézményben teljesít.

II.4. Kettős képzés folytatása valamely magyar felsőoktatási intézménnyel együttműködésben

A hallgatói mobilitásra és aktivitásra építő képzésforma, amely a kölcsönös kreditbeszámítás révén – egymásnak legalább részben megfeleltethető szakmai tartalomra figyelemmel – lehetőséget ad arra, hogy a hallgató egy magyar felsőoktatási intézmény és egy

képzés keretében. Ld. a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény módosításáról szóló 2017. évi XXV. törvény 7. § a) pont és 8. § (2) bekezdés.

külföldi felsőoktatási intézmény oklevelét is megszerezze, általában rövidebb idő alatt, mintha a két képzést egymást követően végezné el. A hallgatónak ebben az esetben a magyar és a külföldi képzésre is felvételt kell nyernie, majd a magyar és a külföldi felsőoktatási intézményben hallgató (a saját képzés tekintetében) és egyben vendéghallgató (a partner felsőoktatási intézmény képzése tekintetében) is lesz. A magyar képzés esetében az oklevél megszerzésének feltétele, hogy a megszerzendő kreditek legalább egyharmadát a magyar felsőoktatási intézményben teljesítse. A hallgató a képzések elvégzését követően két oklevelet kap, a magyar képzésre tekintettel magyar oklevelet, a külföldi képzésre nézve pedig a külföldi felsőoktatási intézmény oklevelét.

II.5. Külföldi felsőoktatási intézmény működése határon átnyúló szolgáltatás keretében

Az Nftv. 77. § (3) bekezdése szerinti képzési forma, amelynek lényege, hogy a külföldi felsőoktatási intézmény rövid ideig, eseti jelleggel folytat tevékenységet. Ez a képzési forma is együtt jár a magyarországi jelenléttel, azonban az EGT-n belüli szolgáltatásnyújtás szabadsága lehetőséget teremt arra, hogy a külföldi felsőoktatási intézmény engedélyezési eljárás nélkül, az Oktatási Hivatalnak tett bejelentést követően felsőoktatási tevékenységet folytasson, amennyiben azt határon átnyúló szolgáltatásként végzi.⁶ A képzés feltétele – a bejelentési kötelezettségen túl – hogy a külföldi felsőoktatási intézmény a székhelye szerinti országban működő, és ott ténylegesen felsőoktatási képzést folytató államilag elismert felsőoktatási intézménynek, valamint, hogy az általa Magyarország területén folytatni kívánt képzés és az arra tekintettel kiállított oklevél államilag elismert felsőoktatási fokozatot adó képzésnek minősül.

Fenti képzési forma problémája, hogy a felsőoktatás iskolarendszerű képzés jellegéből adódóan nehezen valósítható meg – különösen nappali munkarendű képzés esetén – hogy letelepedés és állandó infrastruktúra nélkül tényleges felsőoktatási tevékenység megvalósuljon.⁷

III. A Magyarországon működő, külföldi felsőoktatási intézményekre vonatkozó szabályozás 1993 és 2011 között

III.1. Külföldi felsőoktatási intézmények Magyarországon a '93-as Ftv. alapján

A '93-as Ftv. közlönyállapota (1993.VIII.3.) is utalt már a külföldi felsőoktatási intézmények magyarországi működésére. A törvény 74. § (1) bekezdés j) pontja értelmében *a művelődési és közoktatási miniszter a felsőoktatással kapcsolatos állami feladatai körében engedélyezi külföldi felsőoktatási intézmény magyarországi működését*. A 110. § további szabályokat is deklarált:

„110. § (1) Külföldi felsőoktatási intézmény Magyarországon akkor folytathat rendszeres alapképzést, szakirányú vagy doktori képzést (önállóan, más szervezet keretében vagy azzal együttműködve), illetve akkor adhat ki külföldi oklevelet, ha
a) abban az országban, ahol székhelye van, az intézményt hivatalosan felsőoktatási intézménynek, az általa kiadott oklevelet (adományozott fokozatot) felsőoktatási oklevélnek (fokozatnak) ismerik el, és ezt hitelt érdemlően bizonyították;

⁶ A szolgáltatási tevékenység megkezdésének és folytatásának általános szabályairól szóló 2009. évi LXXVI. törvény 2. § e) pontja alapján határon átnyúló szolgáltatásnyújtás: szolgáltatási tevékenység folytatása letelepedés nélkül, átmeneti vagy alkalmi jelleggel.

⁷ A szabályozás bevezetése óta egyetlen külföldi felsőoktatási intézmény bejelentésének tudomásul vételére került sor, a Fernuniversität in Hagen külföldi felsőoktatási intézményé, amely származási országában is kizárólag távoktatást folytat. (Forrás: Oktatási Hivatal)

b) a művelődési és közoktatási miniszter a külföldi felsőoktatási intézmény ilyen működését engedélyezte.

(2) Magyar felsőoktatási intézmény külföldi felsőoktatási intézménnyel akkor folytathat közös alap- és szakirányú, továbbá doktori képzést, amennyiben az együttműködő külföldi felsőoktatási intézmény megfelel az (1) bekezdés a) pontjában említett feltételeknek. Az ilyen együttműködést a művelődési és közoktatási miniszternek be kell jelenteni.”

A '93-as Ftv. 110. § (1) bekezdésének b) pontja 1996. XI. 1-jével kiegészül „a MAB véleményének kikérése után” kitételrel, valamint az alábbi (3) bekezdéssel⁸:

„110. § (3) Az (1) bekezdés alapján folytatott, a művelődési és közoktatási miniszter által engedélyezett képzésről kiadott külföldi oklevelek honosításáról és belföldi egyenértékűségéről a miniszter rendeletet alkot. E rendelet melléklete sorolja fel azon intézményeket és szakjait, amelyekre a rendelet hatálya kiterjed.”

A felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény módosításáról szóló 1996. évi LXI. törvényhez fűzött indokolás szerint a '93-as Ftv. 110. § (1) bekezdés b) pontjának módosítását a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (a továbbiakban: MAB) feladatairól szóló 80. § módosítása tette indokolttá. (E feladattal ugyanis bővül a MAB feladatköre.)

A MAB feladatkörét érintő módosítások részben más törvényhelyekre vonatkozó módosítási javaslatokból következtek (szövetség létesítése, szakindítási engedély megadása, akkreditált iskolarendszerű felsőfokú szakképzés indítása stb.), részben a MAB-nak a felsőfokú képzés színvonalának folyamatos ellenőrzésében és a minőségbiztosításban játszott szerepét kívánták növelni (például kar létesítése, oklevelek honosítása, stb.).

A '93-as Ftv. 110. § új (3) bekezdéssel történő kiegészítését az indokolta, hogy jelentősen megnőtt a külföldi felsőoktatási intézmények Magyarországon folytatott felsőfokú szakemberképzési tevékenysége.⁹ A 110. § (3) bekezdésében szereplő miniszteri rendelet megalkotására azonban nem került sor. A külföldi felsőoktatási intézményben szerzett fokozatok, oklevelek és diplomák elismeréséről és honosításáról szóló 47/1995. (IV. 27.) Korm. rendelet 1. § (2) bekezdése alapján a '93-as Ftv. 110. §-ában meghatározott külföldi felsőoktatási intézmény által kiállított oklevelek magyarországi elismerésére – kérelemre – a '93-as Ftv. 110. § (1) bekezdés b) pontjában szabályozott engedélyben továbbra is volt lehetőség. Az engedély ilyen tartalmú rendelkezésének hiányában a külföldi felsőoktatási intézmény által Magyarországon kiadott oklevelekre is a 47/1995. (IV. 27.) Korm. rendelet rendelkezéseit kellett alkalmazni. A külföldi bizonyítványok és oklevelek elismeréséről szóló 2001. évi C. törvény (a továbbiakban: elismerési törvény) 2002. január 1-től hatályon kívül helyezte a '93-as Ftv. 110. § (3) bekezdését és a 47/1995. (IV. 27.) Korm. rendeletet is. Ennek elsődleges indoka az Európai Unióhoz történő csatlakozás és az ebből származó jogharmonizációs kötelezettség volt. A csatlakozási tárgyalásokon Magyarország arra vállalt kötelezettséget, hogy jogszabályait az Európai Unióhoz történő csatlakozása időpontjára összeegyeztethetővé teszi a vonatkozó közösségi jogszabályokkal, amely kiterjedt a külföldi bizonyítványok és oklevelek elismerésére is.¹⁰

⁸ Megállapította: 1996. évi LXI. törvény 80. § (1)-(2). Hatályos: 1996. IX. 1-től.

⁹ 1996. évi LXI. törvény indokolása a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény módosításáról* „A törvényeknek nincs hivatalos, az Országgyűlés által elfogadott indokolása. A törvényjavaslatok előterjesztői indokolását az elfogadott módosító javaslatoknak megfelelően pontosítottuk, kiegészítettük.” Forrás: Jotgr: Wolters Kluwer Kft.

¹⁰ Ld. bővebben: a) a Tanács 89/48/EGK irányelve a legalább hároméves felsőoktatási képzésben szerzett oklevelek kölcsönös elismerésének általános rendszeréről; b) a Tanács 92/51/EGK irányelve a szakmai képzés elismerésének második, a 89/48/EGK irányelvet kiegészítő általános rendszeréről; c) a Tanács 99/42/EK irányelve a liberalizált és az átmeneti irányelvek szabályozása alá eső foglalkozásokhoz kapcsolódó, szakmai képzésben megszerzhető bizonyítványok elismerésének szabályairól; d) Az Európai Parlament és a Tanács 2005/36/EK irányelve a szakmai képesítések elismeréséről

Ezt követően a '93-as Ftv. külföldi felsőoktatási intézményekre vonatkozó szabályozása a felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény (a továbbiakban: '05-ös Ftv.) hatálybalépésig érdemben nem módosult.

III.2. Külföldi felsőoktatási intézmények Magyarországon a '05-ös Ftv. alapján

A '05-ös Ftv. 116. § (1) bekezdése szerint „[a] Magyar Köztársaság területén külföldi felsőoktatási intézmény akkor működhet, illetve akkor adhat ki külföldi oklevelet, ha abban az államban, ahonnan származik, az intézményt felsőoktatási intézménynek, az általa kiadott oklevelet pedig az ilyen felsőoktatási intézménynek megfelelő oklevélnek jogszerűen elismerik, s az elismerést hitelt érdemlően bizonyították, továbbá a működés megkezdéséhez szükséges engedélyt a regisztrációs központ kiadta. Ha törvény eltérően nem rendelkezik, a külföldi felsőoktatási intézmény alapítására, az intézményben folyó oktató és kutató munkára, valamint annak ellenőrzésére, az intézmény működésére, a felvételi feltételek meghatározására annak az államnak az előírásait kell alkalmazni, amelyik a felsőoktatási intézményt sajátjának elismerte.”

A 116. § (2) bekezdése rendelkezik továbbá arról, hogy ha a regisztrációs központ az (1) bekezdésben meghatározott feltételek meglétét megállapította, a fenntartónak a működés megkezdéséhez szükséges engedélyt megadta. Az engedélyezési eljárásban szakértőként közreműködött a MAB és az elismerési törvény alapján a Magyar Ekvivalencia és Információs Központ (a továbbiakban: MEIK). A működés megkezdéséhez szükséges engedély kiadása megtagadható volt, ha a külföldi oklevél végzettségi szintjének vagy az oklevél által tanúsított szakképzettségnek a magyarországi elismerésére nem volt lehetőség. A külföldi felsőoktatási intézmények működése felett az oktatási miniszter gyakorolta a törvényességi ellenőrzést, ennek keretei között – legalább nyolcévenként – kérhette, hogy igazolják a 116. § (1) bekezdésben meghatározott feltételek fennállását.

A '05-ös Ftv. lehetőséget biztosított arra, hogy a külföldi oklevelet kibocsátó felsőoktatási intézmény Magyarországon nemzetközi szerződés alapján is létrejöhessen és működhessen. A nemzetközi szerződés alapján létrejött és működő felsőoktatási intézményeket a regisztrációs központ hivatalból szintén nyilvántartásba vette.¹¹ Ezekre az intézményekre a törvényességi ellenőrzésére vonatkozó rendelkezéseket a nemzetközi szerződés eltérő rendelkezésének hiányában kellett alkalmazni.

A '93-as Ftv.-hez hasonlóan, a '05-ös Ftv. is lehetővé teszi a magyar és külföldi felsőoktatási intézmények magyar vagy külföldi, illetve közös oklevél kiállításához vezető közös képzését a következő feltételek együttes fennállása esetén:

- a) a felsőoktatási intézmények jogosultak a képzés folytatására,
- b) a képzés megszervezésében az érintett felsőoktatási intézmények megállapodtak,
- c) az érintett felsőoktatási intézmények abban az államban, amelyben a székhelyük van, államilag elismert felsőoktatási intézménynek minősülnek,
- d) a kiállított oklevél az érintett országok belső joga szerint felsőoktatásban kiállított oklevélnek minősül,
- e) a megállapodásból egyértelműen kiderül, hogy melyik magyar alap-, mesterképzés, doktori képzés vagy szakirányú továbbképzés követelményeinek felel meg a közös képzés.^{12,13}

Fent idézett szakasz 2007. szeptember 1-jével egy új bekezdéssel egészült ki, amely szerint a közös képzések esetén a külföldi felsőoktatási intézmény magyarországi működésének

¹¹ '05-ös Ftv. 116. § (3) bekezdése

¹² '05-ös Ftv. 117. § (4) bekezdése

¹³ A 2009. X. 1-el hatályba lépő módosítással az e) pont a következők szerint módosul: „a megállapodásból egyértelműen kiderül, hogy melyik magyar képzési terület, felsőfokú végzettségi szint és szakképzettség vagy szakirányú továbbképzés követelményeinek felel meg a közös képzés”.

engedélyezése nem szükséges, csak a közösen folytatott képzésre nézve kell a regisztrációs központ engedélyét beszerezni, amely során szintén a MAB jár el szakértői testületként.

Az '05-ös Ftv. a külföldi felsőoktatási intézmények magyarországi működésének engedélyezéséhez már előírja a MAB és a MEIK szakértői véleményét.¹⁴ A közlönyállapot szerinti törvényszöveg tartalmazta, hogy *azoknál a külföldi felsőoktatási intézményeknél, amelyek székhelye szerint az Európai Gazdasági Térség (EGT) államában található, fenti szervezetek az eljárásuk során azt kell „csak” vizsgálni, hogy a székhelye szerinti országban rendelkezik-e állami elismeréssel a felsőoktatási intézmény.*¹⁵ A 2006. március 1-jével hatályba lépő szövegváltozathoz azonban ez kikerült.

A 2009. január 1-jétől hatályba lépett törvénymódosítás szerint *a regisztrációs központ a MAB szakértői véleménye nélkül dönthet, az EGT államban akkreditált, vagy az adott állam által a felsőoktatási rendszerébe tartozónak elismert alap-, mester-, illetve azzal egyenértékű – közös képzésnek nem minősülő – osztott képzés indításakor, ha a képzés megszervezésében az érintett – külföldi és magyar – felsőoktatási intézmények megállapodtak, és a külföldi felsőoktatási intézmény e megállapodásban vállalta a magyar felsőoktatási intézmény által folytatott képzésre tekintettel a külföldi oklevél kiállítását. E képzésre, a képzésben részt vevők jogaira és kötelezettségeire, az oktatási tevékenységre és annak ellenőrzésére, a felvételi feltételek meghatározására annak az államnak az előírásait kellett alkalmazni, amelyik a felsőoktatási intézményt sajátjának ismerte el.*¹⁶ Fenti rendelkezés tulajdonképpen az együttműködés egy új formáját vezette be: a magyar felsőoktatási intézmény folytatja le a „külföldi” képzést a saját infrastruktúrája terhére (értsd: oktató, terem, stb.), de a külföldi képzésre vonatkozó szabályok szerint, amelyről a külföldi intézmény állít ki oklevelet (tehát ebben az esetben nem közös képzésről van szó). Hétköznapi szóhasználattal élve ún. „licencia-képzést” valósít meg a magyar felsőoktatási intézmény.

A belső piaci szolgáltatásokról szóló 2006/123/EK irányelv átültetésével összefüggő törvénymódosítás során¹⁷ az EGT-államban székhellyel rendelkező felsőoktatási intézmények vonatkozásában deklarálásra került, hogy *működésének megkezdéséhez szükséges engedély kiadása nem tagadható meg arra hivatkozással, hogy az intézmény által kibocsátott külföldi oklevél végzettségi szintjének magyarországi elismerésére nincs lehetőség.*¹⁸ A külföldi felsőoktatási intézmények irányába kizárólag annyi volt az elvárás, hogy ha a kibocsátott külföldi oklevél végzettségi szintjének magyarországi elismerésére nincs lehetőség, akkor erre az intézménynek egyértelműen és igazolhatóan fel kell hívnia a képzésre jelentkező figyelmét, amelynek teljesülését a regisztrációs központ ellenőrzi.¹⁹ A módosítás indokolása szerint „a jelentkezők megfelelő tájékoztatása mellett a hallgatókra kell bízni, hogy jelentkeznek-e ilyen képzésre, vagy sem, de ennek lehetőségét megtiltani nem lehet.”²⁰

¹⁴ Azok a külföldi felsőoktatási intézmények, amelyek a '05-ös Ftv. hatálybalépése előtt az oktatási minisztertől kapott engedély alapján kezdték meg működésüket, 2010. december 31-ig kötelesek voltak újra lefolytatni a tevékenység folytatásához szükséges engedélyezési eljárást. Abban az esetben, ha e feltételnek nem tettek eleget, a 2011. szeptember 1-jén induló tanévtől nem vehettek fel hallgatót az első évfolyamra, az előző években felvett hallgatók azonban tanulmányaikat változatlan feltételek mellett befejezheték, erre nézve a törvény nem állapított meg határidőt. (Ld. '05-ös Ftv. 151. § (7) bekezdése)

¹⁵ '05-ös Ftv. 106. § (7) bekezdésének Közlönyállapota

¹⁶ '05-ös Ftv. 106. § (7) bekezdése 2009. I. 1-től

¹⁷ A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény módosításáról szóló 2008. évi CXI. törvény hatálybalépésével és a belső piaci szolgáltatásokról szóló 2006/123/EK irányelv átültetésével összefüggő törvénymódosításokról szóló 2009. évi LVI. törvény 338. §

¹⁸ vö.: 8. sz. lábjegyzet

¹⁹ '05-ös Ftv. 116. § (6) bekezdése 2009. X. 1-től

²⁰ A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény módosításáról szóló 2008. évi CXI. törvény hatálybalépésével és a belső piaci szolgáltatásokról szóló 2006/123/EK irányelv átültetésével összefüggő törvénymódosításokról szóló 2009. évi LVI. törvény indokolása

A '05-ös Ftv.-be 2009. szeptember 1-jétől került be a szabad szolgáltatásnyújtás jogával rendelkező szolgáltató tevékenységére vonatkozó szabályozás. Ettől kezdődően a 116. § (7) bekezdése rendelkezik arról, hogy „[a] szolgáltatási tevékenység megkezdésének és folytatásának általános szabályairól szóló törvény szerinti szabad szolgáltatásnyújtás jogával rendelkező szolgáltató a Magyar Köztársaság területén végzett határon átnyúló szolgáltatásnyújtás keretében történő felsőoktatási tevékenységének folytatására irányuló szándékát köteles a regisztrációs központnak bejelenteni. A szabad szolgáltatásnyújtás jogával rendelkező szolgáltatót a regisztrációs központ akkor veszi nyilvántartásba, ha abban az államban, ahonnan származik, az intézményt felsőoktatási intézménynek, az általa kiadott oklevelet pedig ilyen felsőoktatási intézménynek megfelelő oklevélnek jogszerűen elismerik. A szabad szolgáltatásnyújtás jogával rendelkező szolgáltató felett a miniszter gyakorolja a 105. §-ban meghatározott jogkörét, ennek keretei között a miniszter, valamint az ellenőrzésben közreműködő regisztrációs központ kérheti, hogy működése jogszerű feltételeinek fennállását hiteles másolatban, illetve hiteles magyar fordításban benyújtott okiratok alapján igazolja. A regisztrációs központ a honlapján közzéteszi azon nyelvek listáját, amelyek vonatkozásában az okiratok nem hiteles magyar fordítását is elfogadja.”²¹

IV. A Magyarországon működő külföldi felsőoktatási intézményekre vonatkozó szabályozás a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény (a továbbiakban: Nftv.) alapján

IV.1. Az Nftv. hatálybalépésétől a 2017. áprilisi módosításig

Az Nftv. hatályba lépésével a külföldi felsőoktatási intézmények magyarországi működésére vonatkozó szabályozás koncepcionálisan nem változott, a képzési tevékenység folytatásához továbbra is szükséges a származási ország szerinti államilag elismert felsőoktatási intézményként történő működését engedélyező külföldi döntési hivatal általi elismerésére és működése engedélyezésére. Az oktatási hivatal a külföldi döntést elismeri, ha az adott állam felsőoktatási rendszerének elvei összhangban vannak az Európai Felsőoktatási Térség felsőoktatási alapelveivel. A működési engedélyhez további feltétele egy szakértői vélemény, amely nyilatkozik a képzés személyi és tárgyi feltételeiről, a képzés minőségéről, valamint a magyarországi működési és képzési feltételek és a székhely szerinti országban kiadott működési engedély közötti megfelelésről. A működési engedély megtagadható az oktatási hivatal által beszerzett szakvélemény alapján.²²

Főszabály szerint a működési engedély továbbra is megtagadható, ha a külföldi oklevél végzettségi szintjének a magyarországi elismerésére nincs lehetőség,²³ azonban a más EGT-államban székhellyel rendelkező felsőoktatási intézmény működésének megkezdéséhez szükséges engedély kiadása az egyenértékűségi feltétel alapján nem tagadható meg. Ha a más EGT-államban székhellyel rendelkező felsőoktatási intézmény által kibocsátott külföldi oklevél végzettségi szintjének magyarországi elismerésére nincs lehetőség, akkor erre az intézménynek egyértelműen és igazolhatóan fel kell hívni a képzésre jelentkező figyelmét, amelynek teljesülését az oktatási hivatal ellenőrzi.²⁴

A korábbi szabályozáshoz hasonlóan lehetőség van arra, hogy külföldi oklevelet kibocsátó felsőoktatási intézmény Magyarországon nemzetközi szerződés alapján is létrejöhessen és működhessen. Ezen felsőoktatási intézményeket az oktatási hivatal hivatalból nyilvántartásba

²¹ Beiktatta: 2009. évi LVI. törvény 338. § (2). Hatályos: 2009. X. 1-től.

²² Nftv. 76. § (1)-(2) bekezdése

²³ Nftv. 76. § (3) bekezdése

²⁴ Nftv. 77. § (1)-(2) bekezdése

veszi, és az intézmények törvényességi ellenőrzésére vonatkozó rendelkezéseket a törvényben kihirdetett nemzetközi szerződés eltérő rendelkezésének hiányában kell alkalmazni.²⁵

Magyar felsőoktatási intézmény külföldi felsőoktatási intézménnyel történő magyar és külföldi, vagy közös oklevél kiállításához vezető közös képzés folytatásának feltételei az Nftv. hatálybalépésével az alábbiak szerint módosultak:

- a) az érintett felsőoktatási intézmények abban az államban, amelyben a székhelyük van, államilag elismert felsőoktatási intézménynek minősülnek,
- b) a kiállított oklevél az érintett országok belső joga szerint felsőoktatásban kiállított oklevélnek minősül,
- c) a magyar és a külföldi felsőoktatási intézmény rendelkezik jogosultsággal arra a képzésre, amelynek képzési és kimeneti követelményei megegyeznek a megállapodás tárgyát képező képzés képzési és kimeneti követelményeivel,²⁶
- d) a magyar felsőoktatási intézmény kreditátviteli bizottsága nyilatkozik arról, hogy a szakindítási engedéllyel rendelkező képzés és a megállapodás tárgyát képező képzés közötti kredit-egyenértékűség eléri a hetvenöt százalékot,²⁷
- e) a hallgató legalább harminc kreditet a szakindítási engedéllyel rendelkező magyar felsőoktatási intézményben teljesít.²⁸

A fenti képzés esetében továbbra sem szükséges a külföldi felsőoktatási intézmény magyarországi működésének engedélyezése.²⁹

A szabad szolgáltatásnyújtás jogával rendelkező szolgáltató tevékenységére vonatkozó szabályozás a '05-ös Ftv-hez képest jelentősen nem módosult, a szabad szolgáltatásnyújtás jogával rendelkező szolgáltatót az oktatási hivatal akkor veszi nyilvántartásba, ha a szolgáltató a 76. § (1) bekezdésben meghatározott feltételt teljesíti.³⁰

Az Nftv. külföldi felsőoktatási intézmények magyarországi működésére vonatkozó jogszabályi szövege 2015. szeptember 1-jével módosult, azonban a módosítás a felsőoktatási intézmények által kiadott oklevelekre vonatkozó szabályozás jelentősebb tartalmi változását valamint a működési engedély kiadására vonatkozó rendelkezések pontosítását eredményezte. Az új szövegváltozat szerint „Magyarország területén külföldi felsőoktatási intézmény akkor folytathat oklevelet adó képzési tevékenységet, ha a származási országában államilag elismert felsőoktatási intézménynek minősül és az általa Magyarország területén folytatni kívánt képzés és az arra tekintettel kiállított oklevél államilag elismert felsőoktatási fokozatot adó képzésnek (oklevélnek) felel meg és a működését az oktatási hivatal engedélyezte. Az oktatási hivatal a működési engedélyre vonatkozó határozatát visszavonja, amennyiben a felsőoktatási intézmény, vagy a képzés e feltételeknek utóbb nem felel meg.”

A módosítás továbbá ismét lehetővé tette – a '05-ös Ftv. 106. § (7) bekezdéséhez hasonlóan – az Európai Gazdasági Térségről, illetve a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezetről (OECD) szóló szerződésben részes állam által elismert felsőoktatási intézmény államilag elismert alap-, mester-, illetve azzal egyenértékű – közös képzésnek nem minősülő – osztott képzésének magyar felsőoktatási intézmény által történő indítását, és az oktatási hivatal által történő nyilvántartásba vételét, ha a képzés megszervezésében az érintett külföldi és magyar felsőoktatási intézmény megállapodott, és a külföldi felsőoktatási intézmény e megállapodásban vállalja a magyar felsőoktatási intézmény által folytatott képzésre tekintettel

²⁵ Nftv. 76. § (6) bekezdése

²⁶ A 2016. VII. 1-el hatályba lépő módosítással a c) pont a következők szerint módosul: „a magyar és a külföldi felsőoktatási intézmény rendelkezik képzésindítási jogosultsággal olyan képzési vagy tudományterületen, amely megfeleltethető a megállapodás tárgyát képező közös képzés képzési vagy tudományterületével”. Megállapította: 2016. évi LXXX. törvény 57. §.

²⁷ Hatályon kívül helyezte: 2015. évi CXXXI. törvény 82. § 17. Hatálytalan: 2015. IX. 1-től.

²⁸ Nftv. 78. § (3) bekezdése

²⁹ Nftv. 78. § (4) bekezdése

³⁰ Nftv. 77. § (3) bekezdés

a külföldi oklevél kiállítását.³¹ Ebben az esetben az oktatási hivatalnak a „működés engedélyezésére” nincs hatásköre, kizárólag a nyilvántartásba vételre terjed ki a jogköre.

IV.2. Az Nftv. 2017 áprilisától hatályba lépő módosítása

Az Nftv. módosítása érdekében benyújtott T/14686. számú törvényjavaslat (a továbbiakban: törvényjavaslat) általános indokolása szerint „az elmúlt időszak tapasztalatai alapján az Nftv.-nek a magyar felsőoktatás nemzetközi kapcsolataira vonatkozó szabályai a harmadik országok Magyarországon működő felsőoktatási intézményei, azok képzései, illetve oktatói tekintetében pontosításra szorulnak.”³² Ezt hivatott végrehajtani az oly sokat vitatott és azóta folyamatos médiafigyelmet elnyerő, „lex CEU”-ként³³ is emlegetett törvénymódosítás, amelyet 2017. április 4-én fogadott el az Országgyűlés.³⁴

A módosítás neuralgikus pontjai az Nftv. 76. § (1) bekezdés a) pontjaként hatályba lépő követelmény, amely alapján Magyarország területén külföldi felsőoktatási intézmény akkor folytathat oklevelet adó képzési tevékenységet, ha – többek között – „magyarországi működésének elvi támogatásáról szóló, Magyarország Kormánya és a külföldi felsőoktatási intézmény székhelye szerinti állam Kormánya által kötött - föderatív állam esetében, amennyiben a nemzetközi szerződés kötelező hatályának elismerésére nem a központi kormányzat jogosult, annak központi kormányzatával létrejött előzetes megállapodáson alapuló - nemzetközi szerződés kötelező hatályát a szerződő felek elismerték”, valamint a b) pont szerinti „a székhelye szerinti országban működő, és ott ténylegesen felsőoktatási képzést folytató államilag elismert felsőoktatási intézménynek minősül” kitétel. Érdemes megjegyezni, hogy a törvényjavaslat eredetileg nem tartalmazta a föderatív államok esetére irányadó rendelkezést, kizárólag a nemzetközi szerződés kötelező hatályának elismerését várta el a szerződő felektől. Egyes álláspontok szerint fenti kiegészített feltétel – amely a Magyarországon működő felsőoktatási intézmények közül csak néhány amerikai egyetemet érint – teljesíthetetlen feltételhez köti a külföldi egyetemek magyarországi működésének engedélyezését, ugyanis „az Egyesült Államok azon föderális államok közé tartozik, amelyekben a szövetségi kormányzat csak az alkotmány által számára fenntartott jogkörökkel rendelkezik, míg minden más hatáskört a tagállamok gyakorolnak. Az Egyesült Államok alkotmányának X. kiegészítése (1791) ezt kifejezett formában is tartalmazza: » Az alkotmány által az Egyesült Államokra rá nem ruházott, de az egyes államoknak meg nem tagadott jogok az államokat, illetve a népet illetik. « Mivel az amerikai alkotmány az oktatással – ideértve a felsőoktatást is – kapcsolatos jogkörök gyakorlását nem ruházza a szövetségi kormányzatra, e tárgyban annak szervei nem köthetnek nemzetközi szerződést.”³⁵

³¹ Nftv. 77. § (4) bekezdése 2015. IX. 1-től

³² Az indokolás így folytatódik: „Magyarország kiemelt kulturális célja az Európai Uniót kívüli ún. harmadik országokkal folytatott oktatási együttműködés, amelynek eszköze lehet az Európai Uniót kívüli külföldi felsőoktatási intézmények, harmadik országok állampolgárainak mint oktatóknak szabályozott magyarországi működése, ugyanakkor az Nftv. vonatkozó rendelkezéseinek biztosítania kell a nemzetközi felsőoktatási együttműködés irányát, területét meghatározó, támogató magyar kormányzati szándék, a külpolitikai célkitűzések, valamint a nemzetközi kapcsolatok működtetésével járó hallgatói, oktatói mozgás, beutazás során az időszzerű nemzetbiztonsági szempontok érvényesülését.”

³³ A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény módosításáról szóló 2017. évi XXV. törvény (a továbbiakban: Módtv.)

³⁴

http://www.parlament.hu/iromanyok-lekerdezesep_auth=ETjI5Ovb&p_p_id=pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcpql%2Fogy_irom.irom_adat%3Fp_ckl%3D40%26p_izon%3D14686

³⁵ Jakab-Lévay-Sólyom-Szente: *Amicus curiae...* 6-7. o.

A „ténylegesen felsőoktatási képzést folytató” kitétel jelentős változást hoz a korábbi szabályozáshoz képest. Eredményeképpen, az EGT-tagállamon kívül székhellyel rendelkező felsőoktatási intézmény a jövőben csak akkor folytathat oklevelet adó képzési tevékenységet, ha az a székhelye szerinti államban is tényleges képzést folytat (campust működtet). A jelenleg Magyarországon működő külföldi felsőoktatási intézmények közül ez egyetlen intézményt, a Central European University-t (CEU) érinti (érintette).

A Módtv. által megfogalmazott változás érintette az Nftv. 77. § (4) bekezdésében deklarált, korábban „licencia-képzésként” említett jogot, ugyanis a szabályozásból kikerültek a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezetről (OECD) szóló szerződésben részes államok, szűkítve ezáltal az alanyok körét.³⁶

A jelenleg Magyarországon működő – nem csak külföldi – felsőoktatási intézményeket áttekintve úgy tűnik, hogy szintén kizárólag a CEU-t, illetve magyarországi partnerét, a Közép-európai Egyetemet (KEE) érintő jogszabályi változás, az Nftv. 9. § (2a) és (2b) bekezdéseként beépülő, a felsőoktatási intézmények névhasználatára vonatkozó szabályozás, amely szerint „[a] felsőoktatási intézmény elnevezésének más felsőoktatási intézmény elnevezésétől egyértelműen különböznie kell. A felsőoktatási intézmény elnevezése nem lehet megtévesztő, nem kelthet az intézményre, annak tevékenységére vonatkozó hamis látszatot. Megtévesztőnek, illetve összetéveszthetőnek minősül a felsőoktatási intézmény elnevezése, ha annak magyar vagy idegen nyelven történő megnevezése és valamely más, az oktatási hivatalnál nyilvántartásba vett felsőoktatási intézmény elnevezése megegyezik.” Ezt egészíti ki az Nftv. 76. § (1a) bekezdése, miszerint a Magyarországon működő külföldi felsőoktatási intézmények tekintetében „alkalmazni kell a 9. § (2a) és (2b) bekezdése szerinti szabályokat is azzal, hogy a felsőoktatási intézmény elnevezése sem az 1. melléklet szerinti, sem Magyarországon képzési tevékenységet folytató külföldi felsőoktatási intézménnyel nem lehet összetéveszthető.”

A Módtv. által megfogalmazott változások tekintetében a jogalkotó – a föderatív államokra előírt, annak központi kormányzatával létrejött előzetes megállapodás kivételével – 2018. január 1-jét tűzte ki a feltételek megvalósításra. Föderatív államok esetén a Módtv. hatályba lépését (2017. április 11.) követő hat hónap áll a felek rendelkezésére, hogy megkössék a kívánt megállapodást. A feltételeket nem teljesítő külföldi felsőoktatási intézmény 2018. január 1-jét követően a külföldi felsőoktatási intézmény magyarországi képzésének első évfolyamára hallgatót nem vehet fel, de a 2018. január 1-jén már megkezdett magyarországi képzések változatlan feltételek mellett kifutó rendszerben – de legfeljebb a 2020/2021-es tanévben – befejezhetők.³⁷

A törvénymódosítást – számos egyéb kritika mellett – sokan kifogásolták a törvény végrehajtására biztosított felkészülési idő rövidege okán. A kritikai hangok nem voltak alaptalanok, amelyet a Velencei Bizottság 2017. október 6-ai ülésnapján elfogadott véleménye³⁸ is alátámaszt. Erre (is) tekintettel a miniszterelnök módosító javaslatot nyújtott be a Nftv. valamint a Módtv. által előírt határidők megváltoztatására. A javaslatot az Országgyűlés is megszavazta.³⁹ Eszerint a 2018. január 1-jei határidők 2019. január 1-jére, míg a 2020/2021-es tanév 2021/2022-es tanévre módosult. A föderatív államok vonatkozásában előírt előzetes megállapodásra előírt „hatálybalépését követő hat hónapon belül” szövegrész helyébe 2018. augusztus 31-éig szöveg került. Az általános indokolásban megfogalmazottak alapján erre azért volt szükség, mert „a Módtv. szerinti nemzetközi megállapodás megkötésére csak a McDaniel

³⁶ Nftv. 77. § (4) bekezdése 2017. szeptember 1-től hatályba lépő módosítása alapján.

³⁷ Nftv. 115. § (7) bekezdése

³⁸ EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW (VENICE COMMISSION) HUNGARY OPINION ON ACT XXV OF 4 APRIL 2017 ON THE AMENDMENT OF ACT CCIV OF 2011 ON NATIONAL TERTIARY EDUCATION. Endorsed by the Venice Commission at its 111th Plenary Session (Venice, 6-7 October 2017). [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)022-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)022-e), 2017. 10. 17.

³⁹ 2017. évi CXXVII. törvény a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény és a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény módosításáról szóló 2017. évi XXV. törvény módosításáról

College Budapest kapcsán került sor, a többi nemzetközi megállapodás még legfeljebb csak tárgyalási szakaszban van, a Kormány [...] indokoltnak látja az előírt kötelezettségekre vonatkozó határidő meghosszabbítását, így könnyítve meg a jogkövetést.” Ennek ellentmondani látszik, hogy az amerikai-magyar megállapodástervezet (a CEU működésének támogatásáról) szeptember óta ismert szövege szerint a megállapodást november 15-ig kell(ett) ratifikálni, tehát a határidő meghosszabbítása sokkal inkább okafogyottnak látszik. Fentieken túl a javaslatához fűzött részletes indokolás kitér arra, hogy a Módtv-vel „bevezetett változások egyenlő feltételeket teremtettek a külföldi felsőoktatási intézmények magyarországi működéséhez”, azonban az eddig leírtak alapján is jól látszik, hogy az EGT-államon belüli, valamint azon kívüli székhellyel rendelkező felsőoktatási intézmények vonatkozásában messze nem beszélhetünk egyenlőségről.

V. Összegzés és következtetések

Tanulmányomból jól látható, hogy a külföldi felsőoktatási intézményekre vonatkozó szabályozás 1993-tól az ez év áprilisi módosításokig jelentősebb koncepcionális változtatáson nem esett át, azonban az utóbbi években egyértelműen megállapítható a jogszabályi környezet szigorodása. Ennek oka többek között abban is keresendő, hogy a hallgatói, oktatói mobilitás valamint az európai felsőoktatási térség folyamatos fejlődése indukálja, hogy a felsőoktatási intézmények lépést tartsanak e folyamattal, amelynek egyik lehetséges módja, ha képzéseiket határaikon túl is nyújtani tudják. Erre tekintettel az egyes államoknak a korábbiakhoz képest részletesebben szabályoznia kell nemzeti jogrendszerükben a „külföldről érkező” felsőoktatási intézmények működését.

Összegzésképpen az alábbi következtetéseket fogalmazom meg:

1. A külföldi felsőoktatási intézmények működésével kapcsolatos jelentős probléma, hogy a külföldi felsőoktatási intézmény nem a megfelelő jogszabályi keretek között folytatja a képzését, azaz valójában nem működik Magyarországon, a külföldi képzést vagy annak jelentős részét a magyar partner valósítja meg, legtöbbször az oktatók nagy része is a magyar intézmény oktatója. Azoknál a képzéseknél, amelyeknél a külföldi felsőoktatási intézmény ténylegesen nincs jelen Magyarországon – a jogszabályi feltétel fennállása esetén – licencia képzést, esetleg kettős (dual) képzést kellene nyilvántartásba venni. Ebben az esetben a külföldi intézménynek még magyarországi működési engedéllyel sem kell(ene) rendelkeznie.

2. Szintén gyakori hiányosság a külföldi felsőoktatási intézmények működése kapcsán, hogy a külföldi felsőoktatási intézmény által kiállított okirat nem államilag elismert (fokozatot adó) oklevél. Néhány európai ország (pl. Franciaország, Ausztria) felsőoktatási rendszerében a felsőoktatási fokozat nemcsak tartalmi, hanem formális kérdés is. Ezekben az országokban kizárólag az állami fenntartású felsőoktatási intézmények képzései vezethetnek államilag elismert felsőoktatási fokozathoz, míg a magán felsőoktatási intézmények képzései nem. Ennek okán előfordulhat, hogy a Magyarországon letelepedni szándékozó magán felsőoktatási intézmény – az államilag elismert felsőoktatási fokozat hiánya miatt – nem szerezhethet működési engedélyt, vagy meglévő, korábban szerzett működési engedélyét kell visszavonni. Utóbbival hasonló jelenség, ha a külföldi felsőoktatási intézmény nem minősül származási országában államilag elismert felsőoktatási intézménynek. Ebben az esetben a jelenleg hatályos jogszabályi keretek között szintén nincs lehetőség a magyarországi működés engedélyezésére, valamint oklevél kibocsátására.

Irodalomjegyzék

INTERNETES FORRÁSOK:

Jakab, A. – Lévy, M. – Sólyom, L. – Szente, Z.: Amicus curiae az Alkotmánybírósághoz. Budapest, 2017. június 12.

http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/af27b40ba3b0b821c1258109003f9b19/%24FILE/II_1036_5_2017_%C3%A1II%C3%A1sfoglal%C3%A1s.002.pdf/II_1036_5_2017_%C3%A1II%C3%A1sfoglal%C3%A1s.pdf,

[letöltés ideje: 2017. 10. 02.]

Kardos, G. – Lamm, V. – Valki, L.: Amicus Curiae. <https://nepszava.hu/document/165/original/2017.5.3.%20Amicus%20curiae.pdf>, [letöltés ideje: 2017. 10. 17]

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem állásfoglalása a Közép-európai Egyetemmel (CEU) kapcsolatban. 2017.04.04. <https://www.elte.hu/content/az-elte-vezetoinek-nyilatkozata.t.13784>, [letöltés ideje, 2017.10.09.]

A Magyar Rektori Konferencia közleménye. <http://www.mrk.hu/2017/04/03/a-magyar-rektori-konferencia-kozlemeny-8/>, [letöltés ideje: 2017.10.09.]

EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW (VENICE COMMISSION) HUNGARY PRELIMINARY OPINION ON ACT XXV OF 4 APRIL 2017 ON THE AMENDMENT OF ACT CCIV OF 2011 ON NATIONAL TERTIARY EDUCATION. Strasbourg, 11 August 2017. [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2017\)005-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2017)005-e), [letöltés ideje: 2017.10.09.]

EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW (VENICE COMMISSION) HUNGARY OPINION ON ACT XXV OF 4 APRIL 2017 ON THE AMENDMENT OF ACT CCIV OF 2011 ON NATIONAL TERTIARY EDUCATION. Endorsed by the Venice Commission at its 111th Plenary Session (Venice, 6-7 October 2017). [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)022-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)022-e), [letöltés ideje: 2017.10.17.]

dr. Bárány V. Fanny

Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola

E-mail: barany.fanny@gmail.com

Témavezető: Dr. Mohay Ágoston, PhD, Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar

Lektor: Dr. Kocsis Miklós, PhD, Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar

II. Rákóczi György neveltetése pszichológiai szempontból

Berki Anna, *Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola*

Szabó Katalin, *Szegedi Tudományegyetem, BTK, Neveléstudományi Doktori Iskola*

Széleskörben elterjedt nézet a kutatók között, hogy I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna házassága kiemelkedően boldog és harmonikus volt. Ezt általában azzal a ténnyel szokták alátámasztani, hogy a fejedelem, az egyéb kötelességeitől függetlenül, mindig hazatért gyermekei születésére. Másrészt a korabeli források alapján szintén elfogadott, hogy Lorántffy Zsuzsannát pozitív színben tüntesse fel a jelenkori szakirodalom is, mint mélyen vallásos, másokkal sokat törődő asszonyt. A gyermeknevelés kérdésével kapcsolatban azt szokás kiemelni, hogy mint a fejedelmi trón várományosát, elsőszülött fiukat igyekeztek tudatosan felkészíteni leendő pályájára.

II. Rákóczi György ennek ellenére nem vált sikeres, jó emlékezetű fejedelemmé, ami nagyrészt a sikertelen 1657-es lengyelországi hadjáratának köszönhető. Ez a hadjárat, és még inkább az ezt követő török bosszúhadjárat ugyanis véget vetett a Bethlen Gábor fejedelemsége óta tartó erdélyi aranykornak. Az ezzel kapcsolatos történeti kutatások fókuszában eddig a politikai és katonai szempontok elemzése állt. Bár az ehhez szükséges források, elsősorban a családi levelezés, már a 19. század vége óta hozzáférhetőek, a felkészítés hiányosságairól eddig nem készült elemzés. Ennek két oka is lehet. Egyrészt a hagyományosan jó képet a sikeres szülőkről, és a negatívumot a sikertelen utódról nem tűnt szükségyszerűnek megváltoztatni. Másrészt a levelezés ilyen irányú elemzése mélyebb pszichológiai ismereteket igényel.

A tanulmány célja megvizsgálni, hogy milyen pszichológiai okai lehettek II. Rákóczi György sikertelenségének, annak ellenére, hogy a körülményei kedvezőek voltak. Ahogyan látni fogjuk, az ifjú fejedelem nevelése nem egy önbizalommal teli személyiség kifejlődését eredményezte. A szülei folyton kritizálták, nem csak gyermek, hanem felnőttkorában is. Szintén problémát jelentett, hogy II. Rákóczi György nem tudta megtapasztalni a cselekedetei következményeit, mert számos alkalommal, ha hibát vétett, az apja lépett közbe, és rendezte el a problémákat. Bár az öreg fejedelem adott neki atyai tanácsokat, ezek között voltak olyanok, amelyeket ő sem tartott be. Nem volt például túl hasznos tanács, hogy az ifjú fejedelem tartsa a távolságot az embereitől, miközben tudjuk, hogy I. Rákóczi Györgyöt épp ennek ellenkezője tette népszerűvé. Ilyen módon az ifjú fejedelem nem tudta megtanulni a felelősségteljes viselkedést és csökkent az önbizalma is.

A helyzetet tovább rontotta a szülők egyértelmű kivételezése a fiatalabb fiúval, Zsigmonddal. Tény, amit a korabeli források is megerősítenek, hogy Zsigmond sokkal jobb képességű volt, mint bátyja. A szülői visszajelzések komoly nyomás alá helyezték az ifjú Györgyöt, akitől nagyobb eredményeket vártak, de a fellépő distressz miatt mindig rosszabbul teljesített. Összességében egy pozitív, bátorító, hibázni hagyó nevelés sokkal hatékonyabb lett volna II. Rákóczi György esetében.

Néhány kivételtől eltekintve ez a fajta nevelési mód egyáltalán nem volt elterjedt a korszakban. Ebből az okból kifolyólag nem is szándékunk ezt számon kérni a szülőkön. A célunk csupán az, hogy bemutassuk, a II. Rákóczi Györgynél alkalmazott nevelési módok milyen kedvezőtlen befolyással voltak a személyiségfejlődésére.

Kulcsszavak: nevelés, pszichológia, Rákóczi-család

I. Bevezetés

A bőségesen rendelkezésre álló forrásoknak (elsősorban a családi levelezésnek) köszönhetően sokat tudunk a Rákóczi-család belső viszonyairól. A kortársak közül is többen örökítettek meg konfliktusokat, így például Kemény János¹ vagy a II. Rákóczi György esküvőjére érkező lengyel követ, Jerzy Ballaban.²

A Rákóczi-család életének behatóbb vizsgálata azért indokolt, mert a levelezés egy egészen más képet fest róluk, mint amit általában a szakirodalomban találunk. Hagyományosan, és egyébként teljes joggal I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna jó házasságát, a fejedelemnek az erdélyi aranykort fenntartó szerepét, a fejedelemasszonynak a mecénás, iskolatámogató, kegyes voltát szokás hangsúlyozni. Emellett még fel szokott merülni, hogy a fejedelmi pár mindent megtett II. Rákóczi György felkészítéséért, abban a reményben, hogy ő is megszerezheti majd a fejedelmi címet. A levelek azonban gyakran konfliktusokkal és feszültséggel teli családi életet mutatnak. A két házastárs között valóban harmonikus a viszony, a gondok mindig az idősebb fiú miatt merülnek fel.

Annál is érdekesebb, hogy a kutatók még csak egyes részeit említették a levelezésnek, mert az összegyűjtött és kiadott anyag Szilágyi Sándornak köszönhetően már a 19. század vége óta hozzáférhető. Véleményünk szerint ez két okra vezethető vissza. Egyrészt a kutatók, nem nagyon bolygatták a hagyományosan pozitív képet a fejedelmi szülőkről, másrészt a levelek ilyen irányú elemzéséhez mélyebb pszichológiai ismeretek szükségesek. A kutatás ötlete Berki Annától származik, aki a témával foglalkozó diplomamunkája elkészítése óta tervez egy ilyen irányú vizsgálatot. Tőle származik az az alapvető elmélet, és ő gyűjtötte a példákat a levelezésből. Az ötletek pszichológiai alátámasztása és magyarázata Szabó Katalin munkája. A levelek és a belőlük származó példák nagy száma ellenére is, egy ilyen típusú vizsgálat nagy körütekintést kíván, hiszen a modern pszichológiai elméleteket csak a történelemi viszonyok pontos ismeretével és figyelembevételével lehet korábbi századokra alkalmazni.

A levelek elemzése előtt röviden bemutatnánk a Rákóczi-család életének legfontosabb eseményeit. I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna 1616-ban házasodtak össze.³ II. Rákóczi György, testvére kisgyermekkorban történt elhunytá után, 1621-ben született meg, öccse, Zsigmond pedig egy évvel később.⁴ I. Rákóczi Györgyöt 1630-ban választották fejedelmmé, tizennyolc évig töltötte be ezt a tisztelet.⁵ II. Rákóczi György 1643-ban nősült meg, szülei Báthory Zsófiát, családjának utolsó tagját és örökösét választották feleségül.⁶ Ez a házasság komoly nehézségekkel kezdődött, elsősorban a Rákóczi-szülőknek köszönhetően. Ők ugyanis, bár örültek, hogy a feleség jó családból származik és gazdag örökség birtokosa, de mindent megtettek a mélyen katolikus Zsófia protestáns hitre térítéséért. Ennek a története is kirajzolódik a levelezésből. A kezdeti nehézségek ellenére későbbi házasságuk jónak mondható volt.⁷ II. Rákóczi Györgynek két fia született, de csak az 1645-ben született Ferenc érte meg a felnőttkort.⁸

¹ Kemény János önéletírása. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1980. pp. 5-399.

² Rákóczi György esküvője. (Sajtó alá rend.): Várkonyi G. K. n., Budapest, 1990.

³ Oborni, T.: Erdély fejedelmei. Napvilág Kiadó. Budapest, 2002. p. 134.

⁴ Oborni, p. 148.

⁵ Oborni, p. 136.

⁶ Várkonyi, G.: Dinasztikus politika Erdélyben 1640-45. Báthory Zsófia és II. Rákóczi György esküvőjének vitás kérdései In: II. Rákóczi György esküvője. (Sajtó alá rend.): Várkonyi G. K. n., Budapest, 1990. p. 86.

⁷ Berki, A.: Z dziejów konwersji. Przypadek Zofii Batory. (Megjelenés alatt a Świąta, świętowanie i celebracja w kulturze staropolskiej c. konferencia kötetében.)

⁸ Petrőczy, É.: „Double talk” egy 17. századi udvari ígehirdetésben- Keresztúri Pál prédikációja az 1647. esztendőben a nagyváradi vártemplomban, Rákóczi Zsigmond keresztelőjén. In: Petrőczy, É.: Puritánia. Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról. Universitas Könyvkiadó. Budapest, 2006. p. 134.

Apja halálát követően, az ifjú fejedelem 1648-ban vette át a hatalmat.⁹ A fordulópontot, mind az ő uralkodásában, mind Erdély történetében az 1657-es lengyelországi hadjárat jelentette. Mivel az erdélyi had török engedély nélkül indult el, az északi veszteséget az Erdélyre támadó török bosszúhadjárat is tetézte. Ezt tartják az erdélyi aranykor végének, egyrészt a területi veszteségek miatt (ekkor veszett el Nagyvárad), másrészt a fejedelemség korábbi önállóságát is megnyirbálták a törökök. II. Rákóczi György maga is egy török elleni csatában, Szászfenesnél kapott halálos sérülést és halt meg 1660-ban.¹⁰

II. Témakifejtés és eredmények

A sikertelen hadjárat következtében II. Rákóczi György negatív színben tűnik fel a korabeli források többségében. Természetesen vannak kivételek. Ilyen például Georg Kraus¹¹ vagy Petrityvity-Horváth Kozma¹², utóbbi a fejedelem oldalán fosztogatta Lengyelországot, ami talán magyarázat is pozitívabb megítélésre. Mindazonáltal a legismertebb forrás a korszakból Szalárdi János siralmas krónikája¹³, aki nagyon elítélően írt II. Rákóczi Györgyről. Álláspontja könnyen megérthető, ha tudjuk, hogy I. Rákóczi Györgynek elkötelezett híve volt, ám udvari állását a fejedelmváltás idején elvesztette. Kemény Jánost¹⁴ szintén személyes okok vezették, ő a tatár fogságban sínylődött a lengyel hadjárat után, ahonnan II. Rákóczi György nem váltotta ki katonáit. A levelezés¹⁵ vizsgálata tehát azért indokolt, mert ez az az elsődleges forrás, ami mások ítéletétől mentes, így közvetlenül megismerhetjük belőle a család életét.

A már korábban említett sematikus pozitív kép a Rákóczi-szülőkről az utóbbi évtizedekben változni kezdett. A '90-es években Asztalos Mihály még külön utalt rá, hogy Rákóczi hibájából, a török bosszúhadjáratnak köszönhetően változott meg az elhódított területek etnikai képe¹⁶, Péter Katalin már korábban is nagyon objektíven írt a fejedelemtől az Erdély története c. kötetben.¹⁷ II. Rákóczi György megítélése először politikai és katonai szempontok alapján javult. Gebei Sándor, aki több könyvében is foglalkozott a kérdéssel, a fejedelem mellett felvetette a tanácsadók felelősségét is a katonai kudarcok kapcsolatban.¹⁸ Az ezredforduló után Oborni Teréz írt a családi konfliktusokról, de sajnos csak röviden utalt rájuk.¹⁹ Petrőczy Éva publikált egy rendkívül érdekes elméletet a Rákóczi fiúk nevelőjével, Keresztúri Pállal kapcsolatban. Véleménye szerint Keresztúri egyfajta pót-apai szerepkört töltött be II. Rákóczi György mellett.²⁰ Lorántffy Zsuzsannáról készült egy két kötetes tanulmánykötet, születésének 200. évfordulójára. A tanulmányok többsége méltatja a

⁹ Oborni, p. 150.

¹⁰ Oborni, p. 156.

¹¹ Kraus G.: Erdélyi krónika 1608-1665. (Ford., bev., jegyz.:) Vogel S. Pro-Print Kiadó. Budapest, 2008.

¹² Petrityvity Horváth Kozma a lengyel háborúról. In: Magyar Passió. 1608-1711. (Forrásgyűjtemény) (Szerk.:) Nagy G. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen. 2001. p. 289

¹³ Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. (sajtó alá rend., bev., jegyz.:) Szakály, F. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1980.

¹⁴ Kemény, pp. 5-399.

¹⁵ A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. (Szerk.:) Szilágyi S. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala. Budapest, 1875.

¹⁶ Asztalos Mihály bevezetése. In: Apa és fiú. 1630-1661. (Bev.:) Asztalos M. Erdély öröksége V. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1994. p. XIV.

¹⁷ Erdély története. Második kötet. 1606-tól 1830-ig. (Szerk.:) Makkai L., Szász Z. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986.

¹⁸ Gebei, S.: II. Rákóczi György erdélyi fejedelem külpolitikája (1648-57) EKTf Líceum Kiadó. Eger, 1996., Gebei, S.: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Belvedere Meridionale. Szeged. 2007.

¹⁹ Oborni, p.150.

²⁰ Petrőczy, p. 124.

fejedelemasszonyt, Horn Ildikó azonban egészen új megközelítésben mutatja be őt egy csúnya családi vitán keresztül, melyet húgával, Lorántffy Katával folytatott ²¹.

Mindezek után nézzük meg, mit tudunk elmondani II. Rákóczi György neveltetéséről a források alapján!

Először is, az egyértelmű, hogy a szülők fejedelemnek szánták elsőszülött fiukat. Ennek érdekében a szultán beleegyezését is megszerezték, még I. Rákóczi György életében.²² Ezen kívül a gyulafehérvári fejedelmi iskolában, más főúri ifjakkal együtt, az elérhető legmagasabb színvonalú oktatást kapták. A tanáruk, Keresztúri Pál módszerei a mai napig modernnek számítanak. Szerencsére az oktatásukról egészen sokat tudunk, Bethlen Miklósnak köszönhetően, aki visszaemlékezéseiben összefoglalta tanára módszereit.²³

Petrőczy Éva szintén kiemelte Keresztúri pedagógiai kiválóságát, amikor tanulmányában azt a beszédet elemezte, amit Keresztúri mondott el II. Rákóczi György és Báthory Zsófia fiának, a gyermekkorában elhunyt Zsigmondnak a keresztelője alkalmából. Petrőczy itt kifejti, hogy Keresztúrirra pót-apaként tekinthetett az ifjú György, akinek a kedvessége ellensúlyozhatta vér szerinti apja szigorát. Petrőczy Keresztúrinak tulajdonítja, hogy II. Rákóczi György jó apává vált.²⁴ Véleményünk szerint Keresztúri jószándéka nem lehetett elég kompenzáció a kis Györgynek, különösen azért, mert, ahogy azt Bethlen Miklós is leírta, főleg Rákóczi Zsigmonddal és Bethlen Miklóssal dicsekedett, mint jó diákjaival. Tehát ő is Zsigmonddal volt elégedettebb, mint ahogyan a szülők is.²⁵ Ezen kívül Keresztúri fontos szerepet játszott Báthory Zsófia áttérítésében²⁶, ami szintén rothatta a kapcsolatát a házaspárral.

A szülői nevelési módszerek, az anya-gyermek és apa-gyermek kapcsolat nagyon fontos az érett személyiség kifejlődéséhez. Feltételezzük, hogy a jó kapcsolat hiányában II. Rákóczi György személyisége nem tudott olyan irányba fejlődni, hogy később magabiztos uralkodóvá váljon. Ennek bizonyítására neveltetését két jól ismert pszichológiai elmélet tükrében vizsgáljuk.

Ha megnézzük a leveleket, akkor azt találjuk, hogy az esetek többségében, amikor II. Rákóczi György szóba kerül, akkor a szülők elégedetlenek vele. Az első nagyobb felindulást kiváltó eset 1635-ben történt. I. Rákóczi György a fiával a templomban volt, amikor is idősebb fia annyira fájni kezdett, hogy rá kellett adni egy mentét. Ezt Lorántffy Zsuzsanna így kommentálta férjéhez írt levelében: „...máskor is úgy öltözzék, ha kegyelmed olyan mentét ad neki, de még is szégyen volt neki, ha az templomban adták reá, ifjú legény lévén és megfázott.”²⁷ Az anya reakciója érthető. Ez az eset nem az időjárásról, hanem a tiszteletről szólt. Ezen kívül, az ekkor 14 éves II. Rákóczi György nem is igazán számított már gyereknek a korabeli gondolkodásban. A levél igazi jelentősége inkább abban van, hogy ez nyitja meg az elégedetlenkedések hosszú sorát. A problémák ezután csak megsokszorozódtak. Már váradi kapitányként az ifjú György inni kezdett, egy alkalommal a lóról is leesett részegen. Apja szerint az adminisztrációs feladatit sem látta el megfelelően, legalábbis ez derül ki abból a levélből, melyben kifejti, hogy az adóösszeírás, amit fia csinált nem elég részletes. 1644-ben, a harmincéves háború időszakában, így ír I. Rákóczi György a feleségének: „Rákóczy Györgytől is nagy vigyázatlanság, hogy igaz, hú kémeket egynehány rendbelit mind Drinápoly,

²¹ Horn, I.: Lorántffy Kata In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna I. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. (Szerk.): Tamás E. Rákóczi Múzeum. Sárospatak, 2000. pp. 71-78.

²² Oborni, p. 149.

²³ Bethlen Miklós élete leírása magától. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szépirodalmi Kiadó. Budapest, 1980. p. 530-538.

²⁴ Petrőczy, p. 124-126.

²⁵ Bethlen, p. 532.

²⁶ Petrőczy, p. 131.

²⁷ Lorántffy Zsuzsanna levele I. Rákóczi Györgynek, 1635. dec. 1. In: Szilágyi, p.8.

Landorfejérvár felé, alá nem küld... azért édesem megszólítsad Rákóczy Györgyöt, ne csak aludjék, egyék, múlassék, hanem minden felé vigyázzék”²⁸

Ezekből a levélrészletekből láthatók, hogy II. Rákóczy Györgyöt rendszeresen kritizálják, bírálják. Ez nemcsak gyermek, hanem felnőtt korában is jelen van. Ennek az integrált személyiséget károsító hatása Eric Berne Tranzakcióanalízisében jelenik meg, amely egy olyan pszichoanalitikus elmélet, amely szerint a társas interakciók határozzák meg azokat az én-állapotokat, amelyek megérthetővé teszik a viselkedést. Az elmélet kulcselemei a tranzakciók és a sztrókok. Míg a tranzakciók a társas kapcsolatok alapelemei, addig a sztrókok a társas cselekményekéi. A tranzakcióanalízis azokat a tranzakciók mögött álló én-állapotokat is magában foglalja, amelyek azok az érzésekre és tapasztalatokra reflektálnak, amelyek direkt kapcsolatban állnak a jelenlegi viselkedésmintával. Berne három én-állapotot határozott meg: a Szülő, a Gyerek és a Felnőtt. A Szülő azokat a külső eseményeket tárolja az agyban, amelyeket körülbelül az első öt életévben gyűjtött az egyén (pl. „Sose beszélj idegenekkel!”). Ebben az állapotban az emberek a szüleik cselekvéseihez hasonlóan viselkednek, éreznek és gondolkodnak. Ezzel ellentétben a Gyerek azokat a belső eseményeket tartalmazza, amelyek a gyermekkori észlelés külső eseményeivel vannak kapcsolatban (pl. „A bohóc a születésnap ünnepségen nagyon vicces volt.”). Tehát ebben az én-állapotban az emberek olyan módon viselkednek, éreznek és gondolkodnak, mint ahogy gyerekkorukban. A Felnőtt körülbelül egy éves kor körül kezdődik, amikor a motoros funkciók kibővülnek, és a gyermek azon képességére utal, hogy látja a különbséget a megfigyelés (Szülő) és az érzések (Gyerek) között. Ezt úgynevezett mesterséges intelligenciaként is lehet definiálni, amely információt dolgoz fel és érzelmeket jósol, amelyek befolyásolni tudják a működését. A kommunikáció során ezeket az én-állapotokat használjuk. A legegyszerűbb tranzakció a Felnőtt-Felnőtt én-állapotok között van, de a Szülő-Gyerek is gyakori. Ezeket a normális humán interakciókat komplementer tranzakciók prezentálják. De természetesen vannak egyéb típusok is, amelyeket keresztezett tranzakcióknak neveznek, mint például a Felnőtt – Gyerek. Ennek az én-állapot kommunikációnak az alapja a sztrók, amely azt fejezi ki, hogy az egyik ember, hogy ismeri meg a másik embert (pl. egy kézfogás, egy „szia” vagy egy biccentés). Ezek a sztrókok pozitívak és negatívak egyaránt lehetnek. Az elmélet következő elmei a forgatókönyvek, amelyek olyan tudattalan élettervek, amelyek a korai gyermekkor önmagunkra, másokra és az életünkre vonatkozó döntéseken alapszanak. Ezek a korai döntések a legfontosabb részei a saját forgatókönyvünknek. Négy egzisztenciális pozíciót lehet egy mátrixban ábrázolni (OK vagyok magammal, nem vagyok OK magammal, te OK vagy velem, nem vagy OK velem)²⁹

Feltételezhetjük, hogy II. György és a szülei között lévő kommunikáció egy egyszerű Gyermek-Szülő komplementer tranzakció volt gyerekkorában, de ez meg is maradt felnőttkorára is egy Felnőtt-Felnőtt helyett. Még ha ezek a kommunikációk nem is voltak keresztezettek, láthatjuk, hogy a szülei nem voltak OK-k vele, és talán György sem volt OK saját magával, amely a tranzakcióanalízis szerint reménytelenséget szülhetett benne. Az állandó kritizálás következtében fellépő remény és az önbizalom hiánya hatással lehetett a viselkedésére, ahogy azt láthatjuk akkor, amikor például túl sokat ivott. Továbbá feltételezzük, hogy György Gyermek én-állapota okozta a szülők és a társadalmi követelményeknek való megfélemlés kényszerét. Tehát ezekből következhet az, hogy ilyen személyiséggel nem tudott sikeresen uralkodni.

Ha I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna reakcióit vizsgáljuk azokban a helyzetekben, amikor elégedetlenek voltak idősebb fiukkal, akkor azt látjuk, hogy ha valamiben nem értettek vele egyet, akkor semmilyen érv nem változtatta meg a véleményüket. Ennek a viselkedésnek a megítélése természetesen szituációfüggő, azonban volt egy eset, amikor kimondottan káros volt II. Rákóczi György számára. A harmincéves háború ideje alatt II.

²⁸ I. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának, 1644. aug. 24., In: Szilágyi, p. 238-239.

²⁹ Berne, E.: Emberi játszmák. Háttér Kiadó. Budapest, 2013. pp. 25-70.

Rákóczi György nagyon szeretett volna haditapasztalatot szerezni. Apja ezt nem engedte meg, hanem az uralkodásra szánt fiú helyett Zsigmondot vitte magával. Az idősebb fiú hiába kérlelte apját, csak annyi lett az eredmény, hogy apja még meg is haragudott rá. A fejedelem olyasmiket vágott fia fejéhez, hogy ha dönteni akar, akkor meg kell várnia, míg ő meghal. Ebben a helyzetben II. Rákóczi György anyját próbálta megkérni a közvetítésre, nem csak a vita elsimítására, hanem az eredeti kérés tolmácsolására is. Az ifjú György ezzel sem ért el semmit, anyja egyetértett férjével, annak ellenére, hogy II. Rákóczi György rendkívül meggyőző és megérthető érveket hozott fel (hadi tapasztalat szerzése, ismerkedés a katonákkal, a tábori élettel)³⁰

Emellett az is előfordult, hogy ha II. Rákóczi György elrontott valamit, akkor apja nem neki adott lehetőséget kijavítani, hanem maga oldotta meg a szituációt. Így történt 1640-ben is, amikor I. Rákóczi György így írt a fiának: „Az váradi biróval látjuk, meg kell magunkat ismertetnünk s be is hivatjuk... bejövén a váradi biró, számot akarunk vele vetni. Bezzeg mikor azt mondotta, hogy nem az ország, hanem mi vetettük ezt a fizet reájok, ha neked löttem volna, bizony kiugrattam volna előlem, megadta volna becsületünket másszor, de ezt mi most helyre állatjuk.”³¹

Ezek a szituációk megalapozzák azt a tényt, hogy apja számos alkalommal megoldotta György helyett a problémáit és nem engedte neki, hogy megtapasztalja hibáinak következményeit. Ez akadályozza a felelősségvállalást, rontja az önbizalmát és az egységes személyiségének kialakulását. Carl Rogers humanisztikus elmélete használható arra, hogy felvázoljuk az önbizalomteljes és önmegvalósító személyiséget. Elméletének fő eleme az én-fogalom, és annak fejlődése feltételes és feltétlen jutalmakkal. Azoknak, akik feltétlen pozitív környezetben nőnek fel, megvan az esélyük arra, hogy egy teljes értékű életet éljenek. Rogers szerint a személyiség kongruenciával és inkongruenciával írható le, amely a fejlődés és az én-kép által fejlődik ki. Az én-kép azokat az információkat tartalmazza, amelyeket magunkról gondolunk (pl. mi vagyok én?, mit tudok megtenni?). Két típusa van a reális és az ideális én. A reális ént az aktuális tendenciák, pozitív megerősítések és az önbecsülés alakítja ki. Az ideális én ambícióinkként és céljainkként definiálható. Az egészséges személyiség kialakításának kulcseleme a pozitív elfogadás és a tapasztalatok én-struktúrába való asszimilációja. Enélkül a reális és az ideális szelf között inkongruencia lép fel, amely szorongáshoz és önbizalomhiányhoz vezet. Rogers szerint a korai gyerekkori tapasztalatok nagyon fontosak abból a szempontból, hogy az önbecsülésre pozitívan hassanak³². II. György esetében úgy vélhetjük, hogy a gyermekkori élményei messze voltak a pozitívtól. A folyamatos bírálatok és az a tény, hogy a szülei nem fogadták el őt, az önbecsülését rontotta. Ebben a negatív környezetben feltételezhetjük, hogy a reális énje híján volt a magabiztosságnak és a pozitív megerősítésnek. Az ideális énje reprezentálta volna a magabiztos, erősakarátú uralkodót. Így láthatjuk a nagy hasadékat az én két aspektusa között. Ez az inkongruencia megnehezítette, hogy megfelelő uralkodó legyen. Nem is volt arra esély, hogy a szülei segítették volna a megfelelő személyiségének a kialakulását, mivel tény, hogy úgy vélték, hogy Zsigmond jobb lett volna uralkodónak.

III. Összefoglalás

A forrásokban és a szakirodalomban is rengeteg az ellentmondás a Rákóczi-családdal kapcsolatban. Ezek közül mi egy kevésbé körüljárt kérdést szerettünk volna bemutatni, azt, hogyan nevelték idősebb fiukat. Ehhez egy publikált, de nem feldolgozott forrást használtunk, a családi levelezést.

³⁰ Szilágyi, p. 316-321.

³¹ II. Rákóczi György levele I. Rákóczi Györgynek, 1640 szept. 7. In: Szilágyi, p. 72-73.

³² Rogers, C. R.: Valakivé válni- A személyiség születése. Edge 2000 Kft. Budapest, 2018. pp. 111-234.

A levelekben található példák száma lehetővé teszi, hogy néhány következtetést levonjunk. A két felhasznált elmélet alapján megállapíthatjuk, hogy II. Rákóczi György inkongruens személyisége, a folyamatos kritizálás és a kivételezés a testvérével megnehezítették, hogy reális kép alakuljon ki benne önmagáról, és jó döntéshozó váljon belőle. A bizonyítási vágytól vezérelve gyakran hozott rossz döntéseket.

Összességében azt mondhatjuk, hogy II. Rákóczi György személyiségfejlődéséhez egy pozitívabb, bátorító környezetre lett volna szüksége, és arra, hogy a szülei engedjék hibázni, és a hibáiból tanulni. Néhány kivételtől (pl. Keresztúri Pál) eltekintve azonban ez a fajta nevelési attitűd nem volt jellemző a korszakban, így nem meglepő, hogy a fejedelmi pár, akiknek nagy terveik voltak fiukkal, nem alkalmazták ezeket, hanem folyamatosan bosszankodtak II. Rákóczi György hibái miatt.

Irodalomjegyzék

A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. (Szerk.:) Szilágyi S. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala. Budapest, 1875.

Asztalos Mihály bevezetése. In: Apa és fiú. 1630-1661. (Bev.:) Asztalos M. Erdély öröksége V. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1994.

Berki, A.: Z dziejów konwersji. Przypadek Zofii Batory. (Megjelenés alatt a Święta, świętowanie i celebracja w kulturze staropolskiej c. konferencia kötetében.)

Berne, E.: Emberi játszmák. Háttér Kiadó. Budapest, 2013

Bethlen Miklós élete leírása magától. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szépirodalmi Kiadó. Budapest, 1980

Erdély története. Második kötet. 1606-tól 1830-ig. (Szerk.:) Makkai L., Szász Z. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986.

Gebei, S.: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Belvedere Meridionale. Szeged. 2007.

Gebei, S.: II. Rákóczi György erdélyi fejedelem külpolitikája (1648-57) EKTF Líceum Kiadó. Eger, 1996.

Horn, I.: Lorántffy Kata In: Erdély és Patak fejedelemszonya Lorántffy Zsuzsanna I. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. (Szerk.:) Tamás E. Rákóczi Múzeum. Sárospatak, 2000.

Kemény János önéletírása. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1980.

Kraus G.: Erdélyi krónika 1608-1665. (Ford., bev., jegyz.:) Vogel S. Pro-Print Kiadó. Budapest, 2008.

Oborni, T.: Erdély fejedelmei. Napvilág Kiadó. Budapest, 2002.

Petryity Horváth Kozma a lengyel háborúról. In: Magyar Passió. 1608-1711. (Forrásgyűjtemény) (Szerk.:) Nagy G. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen. 2001.

Petrőczy, É.: „Double talk” egy 17. századi udvari íghirdetésben- Keresztúri Pál prédikációja az 1647. esztendőben a nagyvárad vártemplomban, Rákóczi Zsigmond keresztelőjén. In: Petrőczy, É.: Puritánia. Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról. Universitas Könyvkiadó. Budapest, 2006.

Rogers, C. R.: Valakivé válni- A személyiség születése. Edge 2000 Kft. Budapest, 2018.

Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. (sajtó alá rend., bev., jegyz.:) Szakály, F. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1980.

Várkonyi, G.: Dinasztikus politika Erdélyben 1640-45. Báthory Zsófia és II. Rákóczi György esküvőjének vitás kérdései In: II. Rákóczi György esküvője. Sajtó alá rendezte: Várkonyi Gábor. K. n., Budapest, 1990.

Berki Anna

Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola
E-mail: ernhoffer@gmail.com

Témavezető: Ring Éva, dr., Eötvös Loránd Tudományegyetem

Szabó Katalin

Szegedi Tudományegyetem BTK, Neveléstudományi Doktori Iskola
E-mail: katalinszabo@edu.u-szeged.hu

Témavezető: Pikó Bettina, dr., Szegedi Tudományegyetem

Lektor: Tapolcai László, dr., Eötvös Loránd Tudományegyetem

A kormányzóságoktól a föderációs alanyokig: Oroszország közigazgatási területi szerkezetének változásai a 20. században

Bihary Gábor, PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola

Az Oroszországi Föderáció 20. század végén kialakult államszerkezetének sajátos vonásai közül kiemelkedő jelentőségű a föderáció területi alapjainak kérdése. A jelenlegi területi felosztás a szovjet korszak öröksége, mely a 20. század közepső harmadában alakult ki. Gyökerei azonban régebbre nyúlnak: történetileg és politikailag annak a fokozatos közigazgatási területi elaprózódásnak az eredménye, amely az 1920-as években megvalósított átfogó területi reform 1930-as lezárását követően indult meg hamarosan. Közigazgatási földrajzi és településhálózat-szerkezeti tekintetben viszont az Oroszországi Föderáció mai területi szerkezete jelentős mértékben kapcsolatba hozható az Orosz Birodalom 1917 előtti közigazgatási területi beosztásával is.

A tanulmány alapjául szolgáló kutatás ennek a kettős örökségnek a kialakulását és együttélését, belső ellentmondásait tárja fel. Történeti közigazgatási földrajzi szemléletű kutatásom elsősorban orosz, emellett angol és magyar nyelvű szakirodalom, valamint szovjet és orosz elsődleges források (adattárak, térképek, jogszabályok) feldolgozására épül. Eredményeim kapcsolódnak az 1950–90 közötti magyar közigazgatás szovjet vonatkozásainak kutatásához is.

Eredmények: A bolsevik hatalom a berendezkedése során az 1920-as években lényegében minden területi szintre és közigazgatási funkcióra kiterjedő teljes körű léptékváltást jelentő területi reformot hajtott végre. Ennek során teljesen új alapelveket érvényesítettek, az ország politikai és közigazgatási területi szerkezetét egészen új alapokra helyezték. Az éveken át zajló reform 1930 nyarán érkezett el a teljes megvalósításhoz. Ekkor azonban alapvető irányváltás következett be, amely mintegy zárójelbe tette az egész folyamatot és annak alapelveit. Az irányváltás természetesen szorosan összefüggött a szovjet állam működésében és a bolsevik párt politikájában ezidőben bekövetkezett lényeges változásokkal. Az ezt követő negyedszázad meg-megújuló, egy irányba mutató átszervezései formálták végül azt a területi struktúrát, amely egyfelől elveiben és számos konkrét elemében nagyon hasonló a cári birodalom területi berendezkedéséhez, másrészt lényegében a mai orosz föderalizmus területi alapját is képezi.

Következtetések: A szovjet közigazgatási területszervezés elveiben és gyakorlatában 1930-ban bekövetkezett gyökeres váltás kiemelkedő jelentőségű csomópontja az orosz–szovjet közigazgatási földrajz történetének. Elválasztja egymástól a korai szovjet időszak sajátos törekvéseit az „érett” korszak gyakorlatától, ugyanakkor megalapozza a részleges visszatérést a forradalom előtti időszak struktúrájához.

Kulcsszavak: Szovjetunió története, Szovjetunió közigazgatási beosztása, Oroszország közigazgatási beosztása, orosz föderalizmus, történeti közigazgatási földrajz

I. Bevezetés

Oroszország és a Szovjetunió közigazgatási beosztásának kutatása az ezredforduló után népszerű témává vált Oroszországban. Számos történész, geográfus, közgazdász és politológus kapcsolódott be a kutatásba, cikkek és tanulmányok sora született, néhány átfogó monográfia is megjelent, és készült számtalan tudományos disszertáció is a tárgyban. A témát az tette különösen aktuálissá, hogy a politika érdeklődésének középpontjába került a regionális politika átalakításának feladata, ezzel összefüggésben pedig felmerült, hogy szükséges lehet változtatni a föderáció alanyainak számán és területi elrendezésén, illetve az ennek alapjául szolgáló elveken.

Matsuzato az 1990-es években úgy vélte, hogy az orosz történelmi földrajz viszonylagos lemaradásban fejlődött, amit különösen az orosz geográfia fejlettségének fényében talált meglepőnek. Tapasztalata szerint a 20. századi Oroszországgal, illetve a Szovjetunióval foglalkozó történész gyakran arra kényszerül, hogy az ország távoli részeiből származó egyedi eseteket vegyen számba anélkül, hogy ezek térbeli kontextusa és sajátosságai megfelelően kibonthatók lennének. (Matsuzato, 1997) A 2000-es években azonban jelentős irodalma keletkezett az orosz történelmi közigazgatási földrajznak. Az ekkor megjelent művek közül a legfontosabbak a geográfus Tarhov (Tarhov, 2005) és a történész Maliseva (Maliseva, 2003) munkái. A korábbi reformok kutatásával és értékelésével szemben többek között az volt az elvárás, hogy tanulságokkal szolgáljon a ma problémáinak megoldásához, és ebben a tekintetben a szovjet korszak modernizációs célú reformjainak vizsgálatától várták a legtöbb eredményt. Az utóbbi években emellett már a kérdéskör kutatástörténetéről is született írás. (Szazonova, 2013) Természetesen korábban is művelték a területet, a 20. század során folyamatosan jelentek meg publikációk az orosz és szovjet közigazgatási területszervezés és a területi beosztás tárgykörében, a Szovjetunió fennállása alatt azonban egészen mások voltak a feltett kérdések és a kutatási célok.

A tárgyra vonatkozó magyar nyelvű irodalom meglehetősen szerény, és nagyrészt az 1950 és 1990 közötti korszakban keletkezett. Úgy tűnik azonban, hogy a magyar kutatók számára alig voltak hozzáférhetőek a szovjet közigazgatási rendszer területi vonatkozásaira vonatkozó források, így gyakran évekkel, néha évtizedekkel is el voltak maradva az események menetétől. Az ezredforduló utáni időszakban is született azonban ide tartozó írás, bár csupán az 1920-as és 30-as éveket felölő módon. (Horváth, 2011)

A közigazgatási földrajz a 19. században önálló életre kelt politikai földrajz egyik részterületként született meg, és a 20. század eleji kezdetek nyomán hamarosan önállóvá vált. A közigazgatási beosztás történetének vizsgálata, amivel tanulmányom foglalkozik (jobb híján a „történelmi közigazgatási földrajz” kifejezést használom erre vonatkozóan) a többé-kevésbé önálló közigazgatási földrajz, történelmi földrajz és közigazgatástörténet találkozásánál megjelenő interdiszciplináris (vagy inkább inter-interdiszciplináris) terület, melynek önálló irodalma csekély, átfogó elméletek nem jellemzik. Más megközelítésben felfogható történelmi segédtudományként is, e minőségében szoros kapcsolatban áll például az archontológiával vagy a földrajzi névtannal.

Jelenlegi kutatásom közvetlen célja a tárgyra vonatkozó adatbázis összeállítása volt elsődleges források alapján, majd erre alapozott exploratív adatelemzés, vagyis az adatokból kinyerhető mintázatok, szabályszerűségek feltárása, a történelmi folyamat csomópontjainak azonosítása. A módszer alkalmazása során fontos volt, hogy a teljeskörű történelmi összehasonlítás érdekében ne csupán előfeltevések alapján felvett egyes időbeli metszeteket állítsak össze, hanem valóban teljeskörű, időben folytonos adatbázist hozzak létre. A kutatás a Szovjetunió szétesésével önállóvá vált Oroszország területére terjedt ki, tulajdonképpeni tárgyát pedig a legfelső szintű közigazgatási egységek, a különböző státuszú nemzeti autonómiák, valamint a föderatív területi egységek, illetve ezek változásai képezték. Eredménye az az adatbázis, amelyből a közölt adatok és ábrák előálltak.

A felhasznált források elsősorban a Szovjetunió, illetve az Oroszországi SZFSZK közigazgatási területi beosztásának adatait közlő hivatalos kiadványok, emellett térképek, atlaszok és a Nagy Szovjet Enciklopédia harmadik, 1969 és 1978 között megjelent kiadása (Bolsaja Szovetszkaja Enciklopedyija, 1969–1978) (elsősorban a *gubernyija, oblaszty, kraj* szócikkek). Ezeknek értelmezéséhez és kiegészítéséhez részben elsődleges forrásokra (jogsabályokra, párthatározatokra), részben az elmúlt másfél évtizedben a témában megjelent publikációkra támaszkodtam, elsősorban Tarhov (Tarhov, 2005) és Maliseva (Maliseva, 2003) munkáira.

Az eredményeket fordított időrendben mutatom be. Bár ez általában nem célszerű, ebben az esetben mégis indokoltnak látszik, mivel egy aktuális jelenség történeti gyökerét, illetve a kialakulásához és jelenlegi formájához vezető történeti kiindulópontot keressük.

Meg kell jegyezni, hogy az ENSZ Közgyűlésének Ukrajna területi integritásáról hozott 68/262-es határozata nem ismeri el a Krím Oroszország általi bekebelezését, az Oroszországi Föderáció közjogi aktusai azonban a Krímet orosz területnek tekintik és ott két föderációs alanyt szerveztek. A tanulmányban leírtak, a vizsgált és bemutatott terület elhatárolása ezzel a kérdéssel kapcsolatban semmilyen állásfoglalást nem jelent.

További tudnivaló, hogy a különböző területi egységek elnevezésének fordítása oroszról magyarra – főleg hosszabb, több történeti korszakot átívelő szövegekben – meglehetősen problematikus. Ezt a helyzetet csak fokozza, hogy magukat az orosz terminusokat is többször „újrahasznosították” a különféle reformok során, ami különös körültekintést tesz szükségessé használatuk közben. Ezekkel a terminológiai problémákkal külön tanulmányban érdemes foglalkozni, itt csupán abban az összefüggésben térek ki rájuk, amennyiben az Oroszországi Föderáció alanyainak státusz szerinti sokféleségéhez kapcsolódnak.

Az orosz szavak magyar átírása során e tanulmány az *orosz nevek átírására* vonatkozó akadémiai szabályzatot követi.

II. A mai orosz föderalizmus területi alapjai

Jelen tanulmány eltekint a jelenkori orosz föderalizmus általános sajátosságainak, illetve a Szovjetunió szétesésével is összefüggésben kialakult jelenlegi alkotmányjogi megoldásoknak az áttekintésétől. Ez annál is inkább megtehető, mivel ezek a kérdések egyrészt a szakirodalomban alaposan feldolgozottak számítanak, másrészt nem függenek össze szorosan az orosz föderalizmus területi alapjainak alakulásával. Ugyancsak nem szükséges itt kitérni arra a kérdésre, hogy milyen mértékben tekinthető egyáltalán föderatívnak a jelenlegi orosz berendezkedés.

Bár a modern orosz föderalizmus szellemi előzményeihez tartoznak különböző 19. századi orosz ellenzéki irányzatok föderalizmus-elképzelései (Halász, 2000), ezek közelebbi vizsgálata világossá teszi, hogy a mai orosz föderalizmus területi alapjainak kialakulásával nincsenek közvetlen kapcsolatban. A különböző felvetések a jelenlegi föderációs alanyoknál (és az akkori kormányzóságoknál) lényegesen nagyobb egységekben gondolkodtak, és többnyire nem voltak tekintettel a nemzetek és nemzetiségek területi elhelyezkedésére sem.

Míg a föderalizmus tartalmának kifejtése témánk szempontjából szükségtelen, azt mindenképpen tisztázni kell, hogy mit értünk a föderalizmus területi alapjai alatt. Alkotmányának 1. cikke szerint az Oroszországi Föderáció föderatív állam. Ezzel együtt jár, hogy az ország területe az államiság bizonyos jegyeit hordozó alkotóelemekből áll, melyeknek egymáshoz és a föderációhoz való viszonya az alkotmányban szabályozott. A föderáció területi alapjai alatt egyrészt az ország területének ezen alkotórészek közötti felosztását értjük, másrészt azoknak az elveknek és alkotmányjogi szabályoknak az összességét, amelyek meghatározzák a föderáció alanyainak körét, területüket és határaikat, továbbá létrehozásuknak és megszüntetésüknek, illetve határaik módosításának rendjét. A fogalomnak tehát van anyagi és eljárási aspektusa is; jelen tanulmány elsősorban az anyagi aspektussal foglalkozik.

Mindezt az orosz alkotmány elég részletesen szabályozza. Az általános elveket tartalmazó 5. cikk rögzíti, hogy a föderáció egyenjogú alanyokból áll, melyek státuszukat illetően hat kategóriába tartoznak.

Az alkotmány 3. fejezete részletes szabályokat tartalmaz az állam föderatív szerkezetére vonatkozóan. A 65. cikk tételesen felsorolja a föderáció alanyait a hat kategóriának megfelelően, és előírja, hogy új föderációs alany belépésének vagy szervezésének módjáról szövetségi alkotmánytörvényt kell alkotni. Az Oroszországi Föderáció alanyainak száma 2014 elején 83 volt, közülük 21 köztársaság (reszpublika), 9 határterület (kraj), 46 terület (oblaszty), 1 autonóm terület (avtonomnaja oblaszty), 2 szövetségi jelentőségű város (gorod fegyeralnogo znacsenyija) és 4 autonóm körzet (avtonomnij okrug).

Az alkotmány 66. cikkének 4. pontja speciális rendelkezést tartalmaz az autonóm körzetekre vonatkozóan arra az esetre, ha ezek valamely határterülethez vagy területhez tartoznak. Ez rávilágít a föderáció területi szerkezetének egy sajátosságára: annak ellenére, hogy az alkotmány rögzíti a föderáció alanyainak egyenjogúságát, ezek némelyike területileg mégis magába foglalhatja valamely másik alanyt. Bár 1997-ben született egy alkotmánybírói határozat az erre vonatkozó vitatott alkotmányos rendelkezés értelmezéséről, ennek az ellenére ez az elvi ellentmondás jelenleg sem tekinthető megnyugtatóan rendezettnek. E probléma megoldását egy fajta módon megkezdték a 2000-es években az érintett föderációs alanyok egy részének egyesítésével, de teljeskörűen nem szüntették meg. Jelenleg a négy autonóm körzet közül három tartozik valamely területhez. Az orosz föderalizmus e sajátosságát „matrjoska-föderalizmusnak” nevezik, utalva a területi egymásba ágyazottságra, bár e terminus eredetileg a Szovjetunió többszintű föderalizmusára, a különböző rangú nemzeti autonómiák többszintű hierarchiájára vonatkozóan keletkezett, aminek a mai orosz föderalizmus komplexitása az árnyéka csupán. (Martaszov, 2012)

A föderációs alanyok státuszának, illetve határaiknak a módosítására vonatkozó rendelkezések az alkotmány 66. cikkének 5. pontjában, illetve a 67. cikk 3. pontjában található. Az előbbihez az adott föderációs alany és a föderáció közötti, míg az utóbbihoz az érintett föderációs alanyok közötti megállapodás szükséges.

A Szovjetunió széthullása óta kevés változás történt Oroszország területi beosztásában. 1993-ban egy két évvel korábbi népszavazás nyomán Ingusföld kivált az egykori Csecsen-Ingus Köztársaságból, melynek másik részén létrejött a Csecsen Köztársaság. Az 1991 körüli időszaknak – a „szuverenitások parádéjának” – azonban kiterjedt következményei voltak az Oroszországot alkotó régiók státuszára nézve. A korábbi autonóm szovjet szocialista köztársaságok Oroszország köztársaságaivá váltak, akárcsak az öt autonóm terület közül négy. Emellett a megmaradt egyetlen autonóm terület (a Zsidó autonóm terület) és a tíz autonóm körzet egyike (Csukcsföld) különvált attól a határterülettől, illetve területtől, melyhez addig tartozott. Ugyanakkor a határterületek, területek és a két legnagyobb orosz város egyszerű közigazgatási egységből a föderáció teljes jogú tagjává váltak. Ezután újabb változásokra csak a 2000-es évek során került sor, amikor hat autonóm körzetet népszavazások alapján megszüntettek, egyesítve őket azzal a határterülettel, illetve területtel, melyhez tartoztak. Az új, egyesített föderációs alanyok státusza általában határterület lett, csupán egyikük maradt terület (oblaszty) (ld. 1. táblázat).

Az Oroszországi Föderáció elődállama az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság (OSZFSZK) volt, amely a szovjet föderalizmus sajátos képződményeként egyfelől legnagyobbika volt a Szovjetunió akkori 15 tagköztársaságának, másfelől maga is egy hierarchizált aszimmetrikus föderációt alkotott. Aszimmetrikus annyiban volt, amennyiben számos nemzetiségi alapon szervezett autonóm szovjet szocialista köztársaság (ASZSZK), autonóm terület és autonóm körzet tartozott hozzá, de ezekben a népességnek csak mintegy 15%-a élt. A maradék, túlnyomó részt orosz többségű területen nem nemzetiségi elven szervezett közigazgatási egységek (6 határterület, 49 terület és 2 köztársasági irányítású város)

osztozott. Hierarchizált pedig annyiban volt az OSZFSZK föderalizmusa, amennyiben az említett háromféle autonómia önállóságának mértéke különböző volt, ráadásul minden autonóm terület valamely határterülethez, minden autonóm körzet pedig valamely határterülethez vagy területhez tartozott. Az OSZFSZK hierarchizált aszimmetrikus föderáció jellege az 1917-es megalakulását követően hamarosan, a 20-as évek elejére kialakult, területi beosztása pedig 1961-re érte el végső állapotát, és ezt követően harminc éven át változatlan maradt.

1. táblázat: Oroszország különböző területi egységeinek száma 1961–2014 között

Típus	Időszak		
	1961–90	1994–2004	2009–14
határterület	6	6	9
terület	49	49	46
nagyváros	2	2	2
ASZSZK (köztársaság)	16	21	21
autonóm terület	önálló	–	1
	beosztott	5	–
autonóm körzet	önálló	–	1
	beosztott	10	9

Forrás: a szerző saját összeállítása

III. Oroszország területi beosztása 1917 és 1961 között

Mint láttuk, a mai orosz föderalizmus területi alapjai több mint fél évszázada kialakultak, és azóta csekély változáson mentek át. A kérdés most az tehát, hogy milyen módon alakult ki az ország területi beosztása 1961-ig, és hogy honnan eredeztethető ez a beosztás. Erre a kérdésre a választ világosan megmutatja az elvégzett kutatás eredményeként előállt adatbázis elemzése, illetve az annak alapján elkészített ábrák sorozata (ld. 1., 2. és 3. ábra).

Az 1. ábra a különféle nemzetiségi autonómiák számának alakulását mutatja Oroszország mai területén 1917 és 1961 (illetve 1991) között. Ugyancsak feltünteti az ábra az 1940 és 1956 között Oroszországtól elkülönült szövetségi köztársaságot képező Karél-Finn SZSZK-t. Jól látható, hogy az autonóm köztársaságok és autonóm területek főleg az 1920-as évek elején, a nemzetiségi körzetek pedig döntő részben 1930-ban jöttek létre. Ezt követően a 30-as években számos autonóm terület átalakult autonóm köztársasággá. A további változások elsősorban a második világháború idején kitelepített nemzetiségek autonómiáinak megszüntetésével, illetve többségüknek az 50-es években történt helyreállításával kapcsolatosak. (Az „autonóm körzetek” megjelölése 1977 előtt „nemzetiségi körzet” volt, de ez nem jelentett státuszbeli változást.)

A 2. ábra a nem nemzetiségi közigazgatási egységek számának alakulását mutatja ugyanazon a területen és időszakban. Ebből az látható, hogy a szovjethatalom első éveiben a cári birodalomtól örökölt közigazgatási egységek, a kormányzóságok (gubernyija) és azokkal egyenrangú területek (oblaszty) képezték a területi beosztás alapját, méghozzá az 1920-as évek elejéig kis mértékben növekvő számban.

1923 és 1929 között azonban gyökeres változás állt be: a közigazgatási rajonírozásnak nevezett átfogó területi reform során a kormányzóságokat megszüntették, és helyettük átlagosan négyszer nagyobb új közigazgatási egységeket hoztak létre, ezeket területeknek és határterületeknek nevezték el, számuk pedig 1929 végén, amikor az utolsó kormányzóságok is megszűntek, mindössze 13 volt. Ez a helyzet 1934-től változott meg ismét, amikor megkezdődött ezeknek az óriási közigazgatási régióknak a feldarabolódása. Ez a folyamat három időszakban vett erősebb lendületet: 1934-ben, majd 1937–38-ban, végül pedig 1943–44-

ben. Első pillantásra úgy tűnik, hogy az első időszak a 20-as évek reformjainak lebontásával kapcsolódik össze, a második az erőltetett iparosítás második nagy hullámával, illetve a háborús készülődéssel, a harmadik pedig a háború utáni újjáépítés megindításával. Ha az újonnan szervezett egységek területi konfigurációját alaposabban is megvizsgáljuk, akkor még valószínűbbé válnak ezek a hipotézisek a három szakasz természetéről, de igazolásuk vagy elvetésük alaposabb kutatást tesz szükségessé.

Az mindenesetre megállapítható, hogy a második világháború végére alapjaiban készen állt Oroszországnak az 1961-re véglegessé vált területi beosztása, csupán az 1950-es évek közepén szerveztek néhány újabb területet, amelyek azonban néhány év múltán nagyrészt megszűntek. A 3. ábra a két előzőn szemléltetett adatokat egyesítve mutatja be, még világosabban kirajzolva az 1917 és 1961 között lezajlott folyamatok természetét. Míg eleinte általában nem járt kormányzóságok megszűnésével a nemzetiségi autonómiák szervezése, az átfogó területi reform során már az új típusú területi egységek teljesen átvették a régiók helyét, és e folyamat 1929 végére teljedett ki. 1930-ban egy sor nemzetiségi körzetet hoztak létre, amit néhány évnyi viszonylagos nyugalom követett, ami után azonban szinte folyamatos átszervezések következtek ismét. A témával behatóan talán elsőként foglalkozó amerikai szerző is pontosan felismerte 1938-ban, hogy a 20-as években létrehozott megarégiók rendszere tarthatatlan, és a következő években ezek megkezdett feldarabolása tovább fog folytatódni. (Morrison, 1938) Noha a léptékváltás fogalma a 20. század második felének nyugati világban lezajlott területi reformjaival kapcsolatban keletkezett (Pálné Kovács, 2013), az 1923–29-ben lezajlott szovjet reformra és az 1934 utáni folyamatra egyaránt alkalmazhatónak tűnik, és itt közvetlenül a közigazgatási egységek léptékének alapvető módosításában nyilvánult meg.

IV. A föderációs alanyok sokféleségének gyökerei

Az orosz föderalizmus területi alapjainak történeti gyökereit vizsgálva a területi beosztás, a belső határok és a központrendszer alakulása mellett felmerül az a kérdés is, hogy mikor és miért alakult ki, főképpen pedig hogyan vette fel mai formáját a föderációs alanyok státusz szerinti sokfélesége, amit a 4. ábra látványosan szemléltet.

Mint láttuk, a föderációs alanyok státusza az alkotmány szerint hatféle lehet: köztársaság, határterület, terület, autonóm terület, szövetségi jelentőségű város vagy autonóm körzet. Ez a sokféleség lényegében az elnevezésekkel együtt a korai szovjet időkben keletkezett. Az 1936-os, úgynevezett sztálini alkotmány főleg az addig kialakult viszonyokat rögzítette, bár hozott változásokat is. A struktúra, a területi egységek hierarchikus rendszere tekintetében tehát 1936 fordulópontnak tekinthető, míg a területi beosztás vonatkozásában egyáltalán nem az, mint azt korábban láttuk.

Az alábbiakban röviden összefoglalom a területi egységek egyes típusainak történetét. Ennek során utalok a cári birodalom 20. század eleji területi berendezkedésében azonosítható előzményekre is, ugyanakkor rámutatok arra is, milyen félreértésekhez vezethet a történeti folyamatok elemzése során az, hogy egyes elnevezéseket különböző korszakokban más-más jelentéssel alkalmaztak.

Az autonómiák jogállása az 1917 utáni első években egyedileg alakult, és nagy szerepet játszottak benne a központi hatalom és a helyi elitek közötti megállapodások, valamint a helyi sajátosságok. Az 1920-as években szilárdultak meg azok a formák, amelyeket a Szovjetunió első alkotmánya is rögzített 1924-ben. A Szovjetunió területe a szövetségi köztársaságokból tevődött össze, az alsóbb szintű autonómiák a szövetségi köztársaságokon belül szerveződtek, nagy többségük a legnagyobb területű és népességű, egyúttal legsokszínűbb Oroszországi SZFSZK-hoz tartozott. Az autonómia foka szerint csökkenő sorrendben a következő három típus alakult ki: az autonóm köztársaság, az autonóm terület és a nemzetiségi körzet (1977 utáni elnevezéssel autonóm körzet). Az egyes nemzetek és nemzetiségek számára biztosított

autonómia foka elvileg a társadalmi és gazdasági fejlettségüktől függött, de ennek nem volt kézzel fogható mércéje, így a státuszuk a valóságban meglehetősen önkényesen alakult.

Eredetileg következetesen betartott elv volt, hogy minden nemzetiségnek egyetlen területi autonómiát szerveztek. Ettől a 30-as évek második felében a burjátok esetében tértek el, akiknek két nemzetiségi körzete is létrejött az autonóm köztársaságukon kívül. Az autonómiák többnyire egyetlen nemzetiség sajátjai voltak, az észak-kaukázusi térségben azonban létrejöttek soknemzetiségű egységek is, Dagesztánnak tucatnyi hivatalos nyelve volt (és van ma is).

Az 1920-as és 30-as években számos nemzetiség lépett előre az autonómia ranglétráján, de ez a folyamat az 1936-os alkotmánnyal lényegében lezárult. Az utolsó ilyen előrelépés a szovjet korszakban 1961-ben történt, amikor az 1944-ben a Szovjetunió részévé vált Tuva autonóm területből átalakult autonóm köztársasággá.

Az „autonóm körzet” megjelölést a Szovjetunió 1977. évi alkotmánya vezette be az addigi „nemzetiségi körzet” megjelölés helyett, az elnevezés módosítása azonban nem járt se területi, se státuszbeli változással.

Az autonómiák státuszában a Szovjetunió széthullásának időszakában jelentős változások történtek, egyrészt az autonóm köztársaságok Oroszország köztársaságaivá váltak, másrészt az autonóm területek nagy része köztársasággá vált, de a legfontosabb, hogy az autonómiák mindegyike az Oroszországi Föderáció egyenrangú alanyává vált.

Oroszország mai föderációs alanyainak mintegy kétharmada terület (oblaszty) vagy határterület (kraj). Ez a két fajta közigazgatási területi egység az 1920-as években végrehajtott átfogó reform, a közigazgatási rajonizálás során született. E reform egyik alappillére volt, hogy a közigazgatási beosztást a rajonizációs elméletnek megfelelően lehetőleg összhangba kell hozni a nagy gazdasági körzetekkel. Közismert, hogy a gazdasági körzetbeosztás alapját eredetileg, 1920–21-ben a GOELRO terv képezte, amely döntően az energiaellátás szempontjainak figyelembevételével készült, viszont a területi reform megvalósítása során már az új központi tervezési szervezet, a Goszplan működött közre, melynek külön szervezeti egysége foglalkozott a rajonizálással. A reform hét éve alatt a nagy gazdasági körzetek beosztását folyamatosan finomították, az átszervezést pedig országrészenként eltérő időben hajtották végre. Az 1929-ben befejezett átalakítás területi értelemben egyik korábbi tervezetnek sem felelt meg teljes mértékben, ami részben a rajonizálás gyakorlati alkalmazhatóságával kapcsolatos problémákra vezethető vissza, részben a forradalmak és a polgárháború idején kialakult területi politikai szerveződések nem elhanyagolható befolyásának volt a következménye. Az új egységek, a hat terület és a hét határterület átlagosan négy korábbi kormányzóságot olvasztottak magukba.

Visszatérő kérdése a szakirodalomnak, hogy vajon mi a tulajdonképpeni különbség a határterület (kraj) és a terület (oblaszty) között. Különböző meghatározási kísérletek születtek, amelyek például a kiterjedéssel, a népességgel vagy a gazdaságföldrajzi sajátosságokkal próbálták magyarázni az elnevezésbeli különbséget. (Dewdney, 1979) A valóság azonban az, hogy a különbség kezdettől (az 1923–29-es területi reform óta) az, hogy a határterületekhez tartozhatott terület, autonóm terület vagy autonóm köztársaság, míg a területekhez nem. Ez sem elsősorban jogállásbeli különbséget jelentett azonban, hanem praktikus, névhasználati ütközést oldott fel: zavart okozott volna, ha egy *területhez* tartozott volna egy *autonóm terület*.

Az 1918-as első szovjet alkotmány, majd az 1920 körül készült különböző tervezetek az új nagy közigazgatási egységek elnevezésére a terület (oblaszty) szót alkalmazták, és ez az összefoglaló megjelölés évekig használatban maradt. Az új rendszert kodifikáló jogi aktusok azonban kezdettől fogva alkalmazták a kétféle elnevezést, határterületnek nevezve azokat az egységeket, amelyekhez autonóm terület tartozott. Mivel azonban autonóm köztársaságok 1936 óta, területek 1956 óta, autonóm területek pedig 1991 óta ténylegesen nem tartoznak egyik határterülethez sem, ezért mára a különbségtétel formalitássá, pusztán címmé vált. Ezen nem változtatott az sem, hogy a 2000-es években egyes területek elnevezése határterületre módosult a hozzájuk tartozó autonóm körzetekkel való egyesülés nyomán.

Az 1920-as évek közigazgatási reformja a városok státuszát illetően meglehetősen következetes volt: a városok általában az okrugok irányítása alá tartoztak (ez a területeken és a határterületeken belül kialakított, több rajont járást magába foglaló területi egység volt), a területi, illetve a határterületi székhelyek pedig a terület, illetve határterület közvetlen irányítása alá. Amikor azonban 1930-ban az okrug szintet egyszerűen megszüntették, a városok két kategóriára váltak szét. A nagyobb és jelentősebb városok közvetlenül területi (határterületi) irányítás alá kerültek, a kisebbek viszont a járasok (rajonok) irányítása alá, a községi tanácsokkal egy hierarchiaszintre, és ez a rendszer a Szovjetunió fennállása alatt alig változott azután.

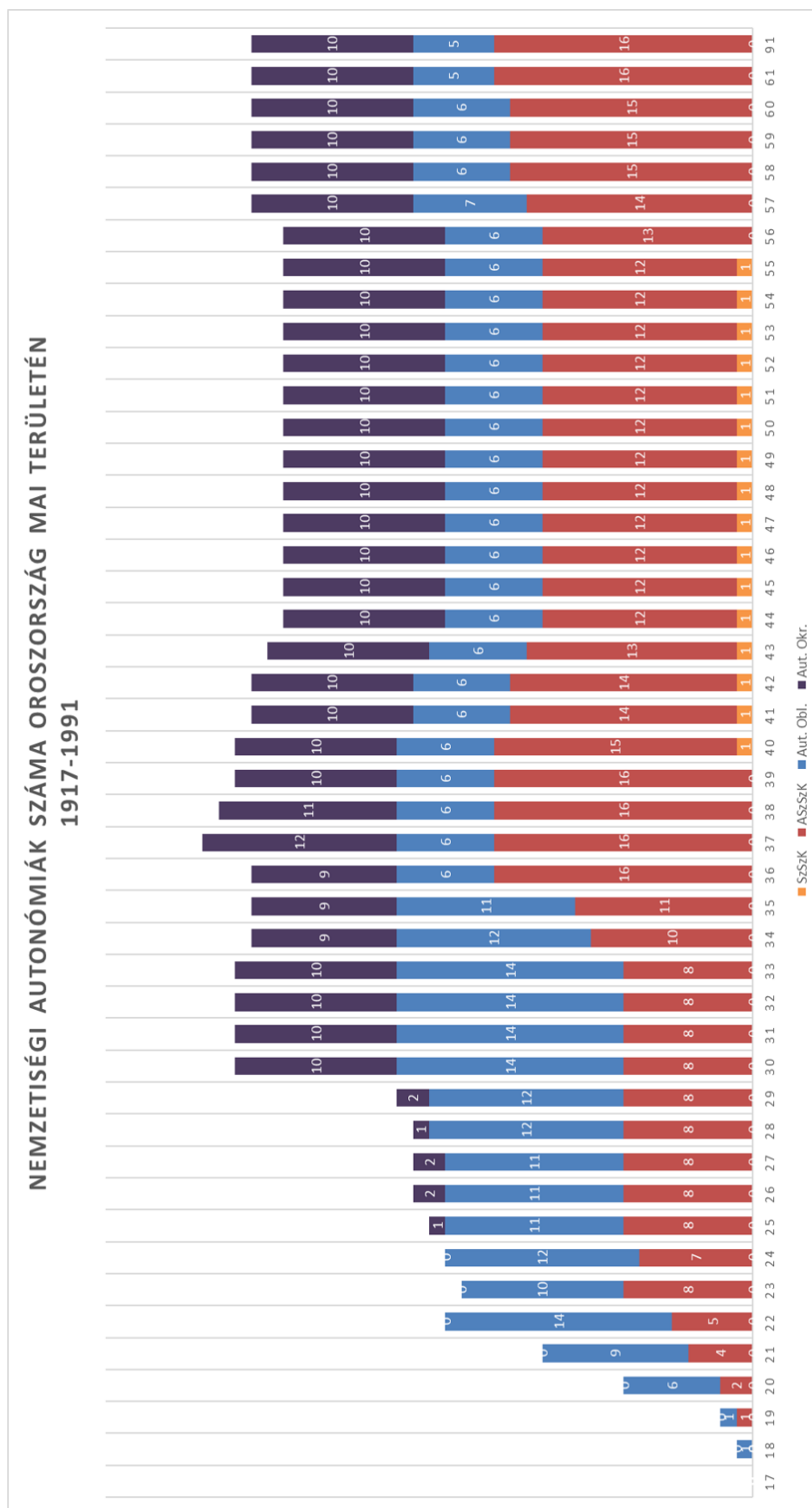
Az 1930-as átszervezéssel nem volt közvetlen kapcsolatban, de a következő években került sor Moszkva és Leningrád (Szentpétervár) kiemelésére a megfelelő területből, és ez az elrendezés azóta is változatlan. Meg kell jegyezni, hogy az 1940-es és 50-es években számos más oroszországi város is ebbe a kiemelt státuszba került, de ez a megoldás átmenetinek bizonyult, és a 60-as évek elején megszűnt. Így tehát elmondható, hogy a szövetségi jelentőségű városok kiemelt helyzete is az 1936-os alkotmányt megelőző időszakból származik.

A szakirodalomban gyakran előfordul, hogy a szovjet korszak egyes közigazgatási területi egységekre vonatkozó megjelölését párhuzamba állítják a cári birodalomban alkalmazott hasonló elnevezéssel, és pontatlanul valamilyen történelmi folytonosságot feltételeznek ennek nyomán. Valójában azonban az 1920-as években megvalósított átfogó területi reform, a közigazgatási rajonírozás teljes egészében szakított a korábbi területi beosztás formáival és tartalmával, így a hasonló elnevezésű korábbi egységeknek nem feleltethetők meg a szovjet korszak közigazgatási egységei.

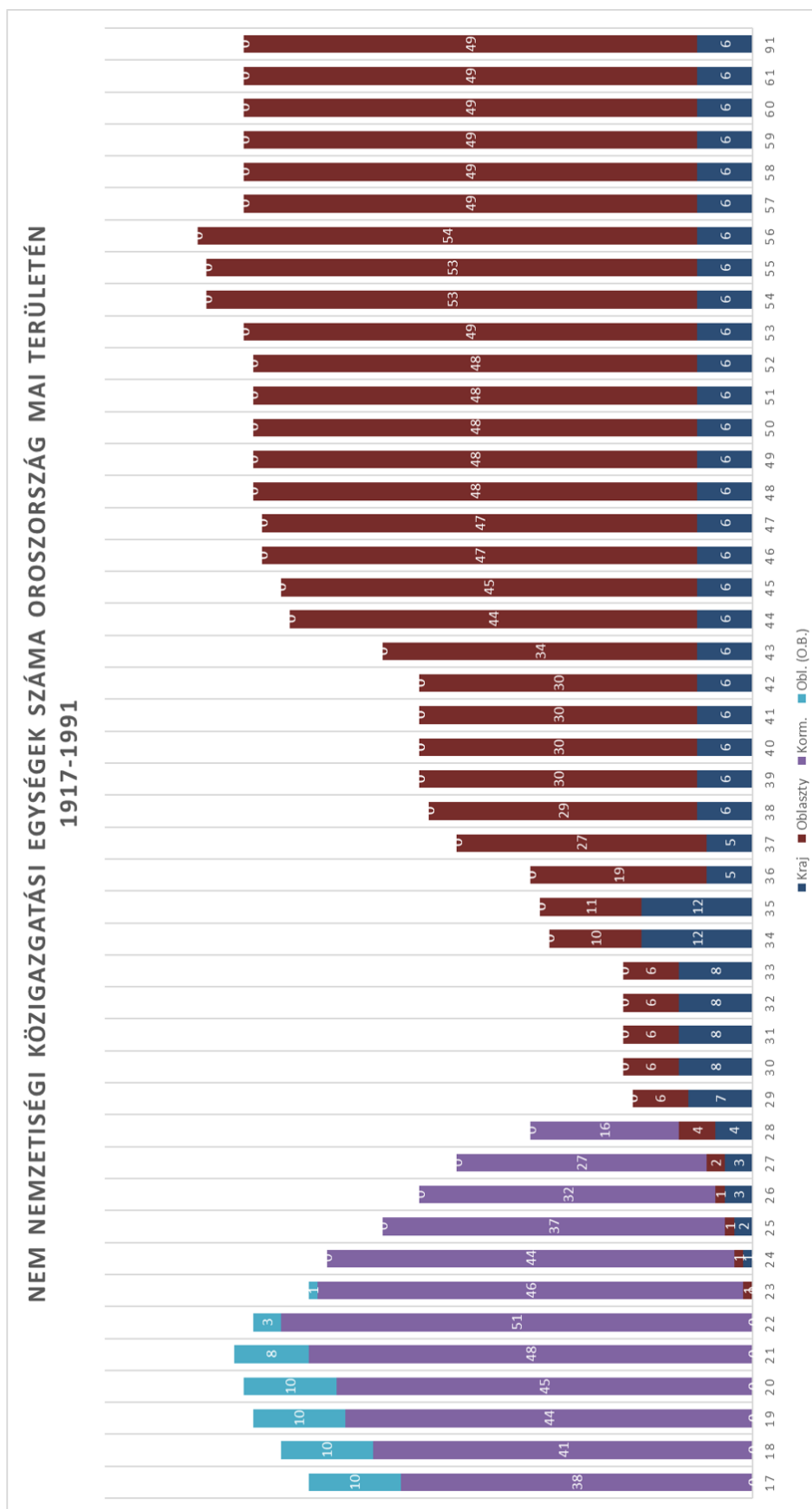
A cári birodalomtól örökölt, a kormányzóságokhoz hasonló nagyságrendű *oblaszty* nem tévesztendő össze az 1923–29 között végrehajtott reform során több kormányzóság egyesítésével létrehozott új területekkel, a szovjet *kraj* nem rokonítható a – többféle értelemben és többnyire informálisan alkalmazott – hasonló nevű területi egységekkel, és a 20-as években szervezett *okrugok* és *autonóm körzetek* sem kapcsolódnak semmilyen formában a cári korszak ugyanilyen nevű egységeihez.

V. Következtetések

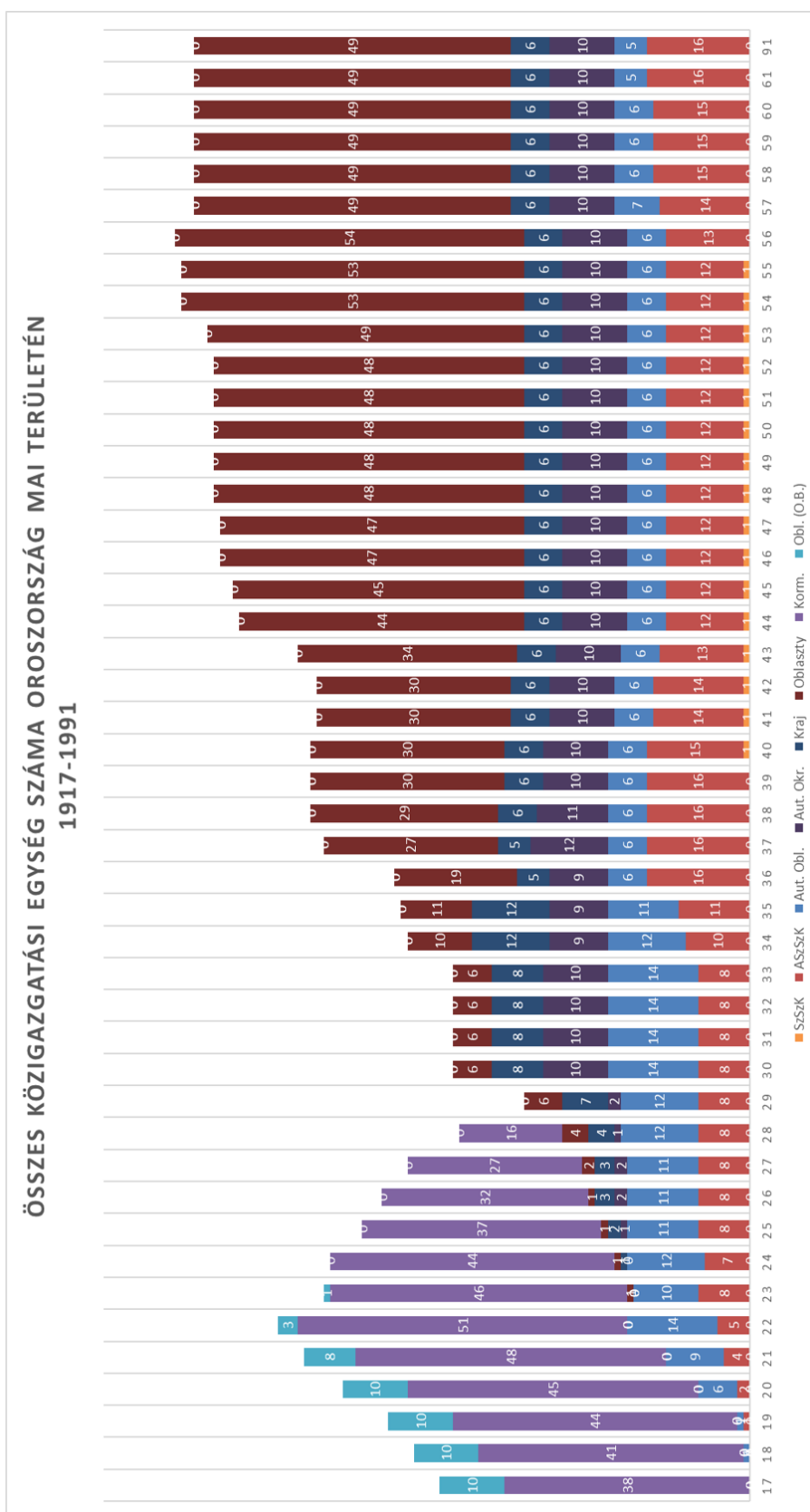
A kutatás eredményeiből néhány fontos következtetés vonható le, melyek részben további kutatás alapjául is szolgálhatnak. A mai orosz föderalizmus területi alapjai az 1920-as évek elejétől 1961-ig tartó időszakban alakultak ki, és a második világháború után néhány évvel már szinte teljesen készen álltak. A területi struktúra ugyanakkor szoros kapcsolatot mutat az Orosz Birodalom 1917 előtti kormányzósági beosztásával is, ami nem csak a területi egységek nagyságrendjében, hanem jelentős részben a központrendszerben is tetten érhető. Az 1920-as években megvalósult átfogó reform, a közigazgatási rajonírozás azonban megszakította a folytonosságot a két rendszer között. Az 1917 előtthöz képest új elemek elsősorban a szovjet nemzetiségi politikához, és úgy tűnik, a sztálini korszak iparosító fejlesztési célkitűzéseire, illetve a második világháború utáni újjáépítéshez kötődnek.

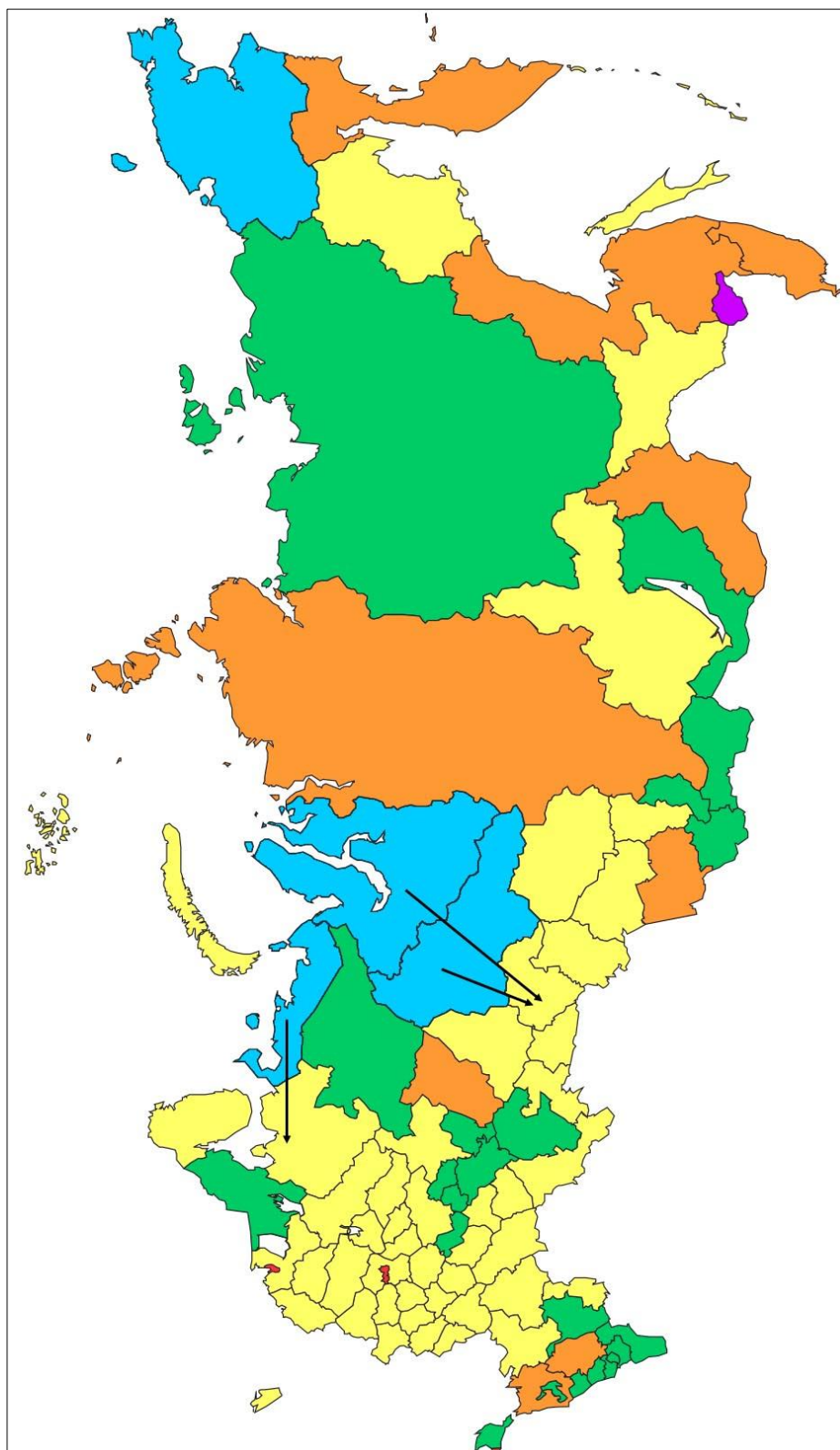
1. ábra: A nemzetiségi autonómiák száma Oroszország mai területén 1917–1961 között és 1991-ben (év végén). A szerző saját munkája.

2. ábra. A nem nemzetiségi közigazgatási egységek száma Oroszország mai területén 1917–1961 között és 1991-ben (év végén). A szerző saját munkája.

3. ábra. A különféle közigazgatási egységek összes száma Oroszország mai területén 1917–1961 között és 1991-ben (év végén) A szerző saját munkája.

4. ábra. Az Oroszországi Föderáció alanyainak típusai 2014 végén (köztársaság – zöld, határterület – narancs, terület – sárga, autonóm terület – lila, szövetségi jelentőségű város – vörös, autonóm körzet – kék). A nyilak egyes autonóm körzetek hovatartozását jelölik.

Forrás: Wikimedia Commons, (színárnyalatok módosításával)

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_federal_subjects_of_Russia_\(2014\).svg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_federal_subjects_of_Russia_(2014).svg)

Irodalomjegyzék

- Административно-территориальные границы Союза ССР.* (1934). Moszkva: Vlaszty Szovetov.
- Административно-территориальные границы Союза ССР и шпизок vazsnyejsih naszeljonnih punktov* (8. kiad.). (1929). Moszkva: NKVD.
- Административно-территориальные границы Союза ССР и шпизок vazsnyejsih naszeljonnih punktov: dopolnyenyije k 8-mu izdanyiju sz novejsimi dannimi o rajonyirovannih v 1929 godu oblasztyah.* (1929). Moszkva: NKVD. Letöltés dátuma: 2017. február 22, forrás: <http://elibr.shpl.ru/ru/nodes/8808>
- Административно-территориальные границы Союза ССР по данным на 15 ноября 1930 г.* (10. kiad.). (1930). Moszkva: NKVD. Letöltés dátuma: 2017. február 22, forrás: <http://elibr.shpl.ru/ru/nodes/8490>
- Bolszaja Szovetszkaja Enciklopedyija.* (1969–1978). Moszkva: Szovetszkaja Enciklopedyija.
- Dewdney, J. C. (1979). *A Geography of the Soviet Union* (3. kiad.). Oxford etc.: Pergamon Press.
- Halász, I. (2000). A szibériai regionalizmus a cárizmus és az 1917-1920 közötti polgárháború idején. *Világtörténet, 2000*(tavasz–nyár), 23-41.
- Horváth, G. (2011). Kísérletek az orosz államhatalom térbeli berendezkedésére az 1920–30-as években. In A. Cieger (Szerk.), *Terek, tervek, történetek: Az identitás történetének térbeli keretei 2.* (old.: 145–167). Budapest: Atelier.
- Maliseva, J. P. (2003). Административно-территориальные устройства совьетского государства. In *Административно-территориальные устройства Россзии* (old.: 202–241). Moszkva: Olma-Pressz.
- Martaszov, D. V. (2012). Nyekotorije problemi rosszizskogo fegyeralizma v Rossziji. *Polityika, goszudarsztvo i pravo [online folyóirat]*, 5. Letöltés dátuma: 2017. december 4, forrás: <http://politika.snauka.ru/2012/05/411>
- Matsuzato, K. (1997). The Concept of "Space" in Russian History. Regionalization from the Late Imperial Period to the Present. In T. Hara, & K. Matsuzato, *Empire And Society: New Approaches To Russian History* (old.: 181–204). Sapporo, Japan: Slavic Research Center, Hokkaido University.
- Morrison, J. A. (1938). The Evolution of the Territorial-Administrative System of the USSR. *American Quarterly on the Soviet Union, October 1938*, 25–46.
- Pálné Kovács, I. (2013). Közigazgatási földrajz. In L. Jeney, D. Kulcsár, & I. Tózsza (szerk.), *Gazdaságföldrajzi tanulmányok közgazdászoknak* (old.: 285–302). Budapest: BCE Gazdaságföldrajzi és Jövőkutatási Tanszék.
- Szazonova, T. K. (2013). Iz isztorijii izucsenyija adminisztrativno-territorialnogo gyalenyija Szovjetszkoi Rossziji. *Novij isztoricseszki vesztnyik*, 36/2013, 116–123.
- SzSzSzR. *Административно-территориальные границы союзных республик.* (1987). Moszkva: Izvesztyija.
- Tarhov, S. A. (2005). Izmenenyije adminisztrativno-territorialnogo gyalenyija Rossziji v XIII–XX. vv. *Logosz*, 65–101.

Bihary Gábor

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola
E-mail: biharyg@t-online.hu

Témavezető: Hajdú Zoltán, DSc, Szent István Egyetem

Lektor: Tózsza István, PhD, Nemzeti Közszoigálati Egyetem

Egy kistélepülés versenyképességi kérdései a dél-dunántúli régióban

Duczon Árpád, *Pécsi Tudományegyetem Gazdálkodástani Doktori Iskola*

Egy kistélepülés gazdasági helyzetét mi határozza meg jobban? A térségbeli elhelyezkedése, az adott térségben elfoglalt történelmi, gazdasági, szociális helyzete, vagy a helyi gazdasági, társadalmi szereplők aktivitása, illetve a forrás, tőke abszorpciós képessége.

A helyi, mikro térségi fejlettséget meghatározó tényezők, mint az infrastrukturális ellátottság, a közműhálózatok állapota, a gazdasági szereplők száma, valamint érdekérvényesítő képességük a mennyiségi és a minőségi növekedés alapfeltétele. Ezek nélkül a növekedés szinte lehetetlen. Ahol nincsenek stabil gazdasági, társadalmi alapok a kilábalásra, a stabil fejlődési pályára való állás lehetősége elképzelhetetlen.

Eredmények: A fejlődés humán tényezői, mint a helyi szociális ellátórendszer, alapfokú és középfokú oktatási rendszer helyzete és versenyképessége, a egészségügyi ellátórendszer fejlettsége, minőségi szintje ugyancsak alapvetően hatással bír, sőt meghatározza egy mikro térség, egy település általános versenyképességét.

Következtetés: A gazdasági és humán szempontok együttesen képesek meghatározni egy térség helyzetét. Abban az esetben, ha a helyi közösség, a helyi térség helyesen határozza meg önmagát a globális versenyhelyzetben, akkor lehetséges az adekvát kitörési pontokat meghatározni és ezen core-compentenciák mentén a mennyiségi és a minőségi fejlődést megkezdeni.

Kulcsszavak: versenyképesség, erőforrás-elmélet, területfejlesztés, önkormányzat, gazdasági aktivitás

I. Bevezetés

I.1. Kutatási kérdések

Jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy hogyan hat egy település versenyképességére az őt körülvevő általános infrastrukturális és munkaerő piaci helyzet. Kérdés, hogy milyen hatással van a meglévő és folyamatosan változó közfoglalkoztatás? Az adott munkaerővel milyen lehetőségei vannak egy kistelepülésnek? Emellett a földrajzi távolság valamint az infrastrukturális helyzet milyen mértékben határozza meg a település lehetőségeit?

A vizsgálat elméleti hátterét elsősorban a közgazdaságban használt definíciók biztosítják. A vizsgálat tárgyát képező önkormányzat, ahogyan általánosságban az önkormányzatok nem gazdasági szereplők, szervezeti struktúrájuk felépítése, működésük célja, feladataik részben eltérnek a vállalkozásokétól, mégis szükséges és időszerű a helyi közigazgatás szereplőit gazdasági aspektusból vizsgálni. A globális és helyi versenyhelyzet, valamint az önkormányzatokkal szemben megváltozott társadalmi elvárások támasztják alá az önkormányzat szerepének újraértelmezésének szükségességét. A helyi közigazgatás feladatellátása mellett elvárássá vált, hogy az önkormányzatok adott esetben gazdasági tevékenységet végezzenek, működésük és az általuk nyújtott közszolgáltatások minél gazdaságosabban valósuljanak meg. Mindent összevetve legyenek versenyképesek, és tudják úgy mozgósítani meglévő erőforrásaikat, hogy az versenyelőnyhöz juttassa őket.

A közfoglalkoztatás gyakorlatban történő megvalósulása, valamint a közfoglalkoztatás település gazdaságára, a helyi közszolgáltatások minőségére gyakorolt hatását egy Baranya megyei település (Nagydobsza) helyzetének feltárásával; a településre, a járásra és a megyére vonatkozó aktuális adatok felhasználásával kívánom bemutatni.

A közmunkaprogram helyi szintű áttekintése mellett egy a település egyedülálló építészeti, turisztikai értékének a gazdaságfejlesztésben betölthető szerepét is meg kívánom vizsgálni, mint a kiválasztott település egy, hanem az egyetlen unikum tényezőjét.

I.2. Definíciók a gazdasági szférából

Jelen tanulmányban a közfoglalkoztatás hatásainak bemutatását alátámasztó elméleti hátteret elsősorban a gazdasági szereplők vizsgálatánál alkalmazott definíciókkal kívánjuk biztosítani. A gazdasági szereplők vizsgálatánál használt definíciók, modellek csak korlátozottan adaptálhatóak. Eltérő szervezeti felépítéssel és nem utolsó sorban más céllal, illetve küldetéssel jöttek létre az önkormányzatok, mint a gazdasági társaságok. Azonban nem hagyható figyelmen kívül az tendencia, hogy az önkormányzatokkal szemben elvárássá váltak olyan tevékenységek ellátása (Önkormányzati tulajdonú gazdasági társaság működtetése), és olyan szemléletmód elsajátítása is, amelyek eredetileg a gazdasági szereplők tevékenységi körébe tartoztak.

Az önkormányzatok helyzetét tovább nehezíti az a tény, hogy a fent megnevezett elvárások mellett, a törvényi kötelezettségeiknek is eleget kell tenniük, azaz a települések lakosai számára közszolgáltatásokat kell biztosítaniuk. Mindezekből következően egy önkormányzatra ma már nem csak közfeladatot ellátó, közszolgáltatást biztosító intézményként lehet tekinteni, hanem egy olyan szervezetre is, amely adott esetben képes akár gazdaságilag nyereséges vállalkozást üzemeltetni, saját arculatát meghatározni, kiépíteni, vagyis olyan tevékenységeket is végezni, amelyek javítják versenyképességét. Tehát, ha korlátozásokkal is, de érdemes a közgazdaság

mentén, az ott alkalmazott definíciók segítségével végiggondolni az önkormányzatok működését, azok versenyképességének mibenlétét.

A fentiekből kiindulva, kellő kritikai távolság megtartásával, a termelésmenedzsmentben használt megállapításokat vesszük először alapul. A termelésmenedzsmentben használt központi fogalom a minőség, és az azzal kapcsolatos tervezés. „A minőség tervezésének célja olyan folyamat kifejlesztése, amely megvalósítja a kitűzött minőségi célokat bizonyos működési feltételek fennállása esetén”. (Vörös, 2008:1095) Az önkormányzatok esetében ez a minőségi, mindenki számára egyenlő mértékben elérhető közszolgáltatások tervezésére, megvalósítására és fenntartására vonatkozik, amely hatással van a lakosság életminőségére. Ebben az esetben az önkormányzatok versenytársak egymás számára. Az, hogy az idő előrehaladtával újabb versenytársak jelenjenek meg csak ritkán fordul elő, többnyire egy adott településrész önállóvá válásával fordulhat elő. Általánosságban jellemzőbb ennek ellentéte, vagyis a települések leépülése, jegyzőségek összevonása, amely a település, avagy a járás lakosságmegegőrtő-képességének gyengeségére utal.

„A piaci siker forrása a versenyképesség, ami azt jelenti, hogy a vállalkozás hatékonyabban képes hasznosítani erőforrásait más hasonló terméket vagy szolgáltatást előállító vállalkozásokkal szemben.” (Vörös, 2008:1094) Jelen aspektusból szemlélve a minőségi közszolgáltatások biztosítása egy önkormányzat versenyképességének alapja, „piaci sikerének forrása”, amely ebben az esetben a település lakosságmegegőrtő ereje. Egy prosperáló önkormányzat gazdasági szereplőket vonz be, munkahelyek jönnek létre, jelentős bevételhez jut az iparűzési adó által, növekszik az elérhető közszolgáltatások színvonala (utak, közterek, zöldfelületek, köz- és kulturális intézmények), tehát a település jobb minőségű lakhatási, oktatási, stb. feltételeket tud biztosítani a lakosok számára. Megnövekszik az odatelepült lakosok száma.

Ahogy egy vállalkozás, úgy egy önkormányzat helyzetét is meghatározhatja az a képesség, amely által képes gazdasági társaság üzemeltetése esetén termelőerővé tenni a rendelkezésre álló erőforrásait. (Vörös, 2008) Habár az önkormányzatok esetében értelemszerűen kevésbé érvényesíthetőek erőforrás-elméletek azon megközelítései, amelyek az erőforrások értékességét azok monopolizálhatóságában valamint nehezkesebb reprodukálásában határozzák meg. Ezen elméletek szerint a fejlődés gátló tényezője minden esetben az erőforrások korlátozottabb jelenléte, avagy hiánya. Az erőforrás-elméletekkel szemben Kocsis-Kisantal és Szerb által megfogalmazott kritika az, hogy az erőforrás-elméletek csakis a belső tényezőkkel számolnak, és nem veszik figyelembe a külső tényezőket, például a társadalmi és környezeti tényezők hatásait. (Kocsis-Kisantal, Szerb, 2008)

Érdemes kitérni a fentebb említett monopolizálhatóságra és nehezkesebb reprodukálásra, amelyek az elérhető és megszerzett erőforrások versenyelőnyt jelentő tulajdonságai. A gazdasági szereplők tekintetében e két versenyelőnyt jelentő tulajdonság stratégiaként értelmezhető, amíg a települések önkormányzatai esetében ezek inkább adottságok, amelyeken nehezen, vagy egyáltalán nem tudnak a települések változtatni. Egy település elhelyezkedése, annak földrajzi / természeti adottságai olyan erőforrások, amelyek más települések számára reprodukálhatatlanok.

II. Helyzetkép, megyei, járási, helyi szintű áttekintés

II.1. Baranya megye

II.1.1. A megye gazdasági helyzete

Baranya megye gazdasági fejlődés szempontjából hosszú ideje egyre nagyobb hátrányt szenved az ország többi megyéjével való összehasonlítás esetén. A lemaradás mértéke pedig egyre növekszik. Amennyiben ez a tendencia folytatódik, úgy a megye behozhatatlan hátrányba kerül, s ezzel a lakosság lehetőségeinek további romlása várható. A népesség csökkenése és elöregedése fokozódik, a lakosság meghatározó részét pedig alacsonyan képzett, munkanélküli emberek alkotják majd. Pozitív változás hiányában ez a jövőkép vár Baranyára a stratégiai terv helyzetfelmérése szerint. (Foglalkoztatási Szövetkezés Baranya Felzárkózásáért 2020 2017:16)

A probléma értelmezéséhez elengedhetetlen visszanyúlni a rendszerváltozás idejére. Ebben az időszakban megkezdődő társadalmi és gazdasági folyamatok eredményeképpen alakult ki Magyarország gazdasági és társadalmi helyzetének mai állapota. Az ország több szempontból is két részre szakadt. Keletkezett egy fejlett – az Európai Unió fejlett területeihez egyre inkább kötődő, gazdaságilag és társadalmilag felzárkózó – térség, amelyhez Budapest és agglomerációja mellett az ország északnyugati területei sorolhatók. Az ország többi része pedig fokozatosan leszakadt a fejlett térségekhez viszonyítva, így az európai átlagtól is egyre inkább elmaradt. Ezekhez a régiókhoz tartozik a Dél-dunántúli régió is. (Fejlődő és leszakadó járások Magyarország társadalmi-gazdasági profilja 2014:6)

A fejlettségbeli különbségek jól jellemezhetők a GDP országon belüli megoszlásával. A teljes hazai GDP körül-belül felét a Közép-Magyarországi régió adja. Az egy lakosra jutó bruttó hazai össztermék pedig a fővároson kívül egyedül Győr-Moson-Sopron megyében magasabb az országos átlagnál. Megállapítható, hogy a rendszerváltozás utáni gazdasági folyamatok egyértelmű nyertesei a főváros és annak környezetében elhelyezkedő, valamint az észak-dunántúli területek. Baranya megye az egy lakosra jutó GDP-t tekintve az országos átlag 60-70%-át adja, amely a második legrosszabb teljesítményt jelenti az összes megye vonatkozásában. A kialakult térszerkezetben változás nem várható a jövőben sem, hiszen értelemszerűen a beruházások meghatározó aránya is az említett két területi egységben történik, illetve a külföldi tőkebefektetők is a főváros és annak környékén, valamint az észak-nyugati területen elhelyezkedő megyéket preferálják. (Fejlődő és leszakadó járások Magyarország társadalmi-gazdasági profilja 2014:6-7)

II.1.2. A megye munkaerőpiaci helyzete

Baranya megye munkaerő-piaci szempontból rendkívül kedvezőtlen helyzetben van. A munkaerő kínálat jelen állapota azt mutatja, hogy egyre növekszik azon állásnélküliek aránya, akik képzettségi és/vagy mentális szempontból sem alkalmasak a munkaerő-piacon való elhelyezkedésre. A Baranya megyében zajló negatív folyamatok összeadódó hatásai a foglalkoztatási helyzet romlásának felgyorsulását okozzák. A megyében működő vállalkozások egyik legnagyobb problémája a forráshiány mellett a munkaerőhiány. A magas munkanélküliségi ráta ellenére munkaerőhiánnyal küzdő vállalkozások által előidézett ellentét oka abban keresendő, hogy a munkaerő-piaci kereslet elsősorban a fiatal, a magasabban képzett, és a szaktudást birtokló munkavállalók iránt van. A kvalifikált munkavállalók azonban jellemzően az ország más területein keresnek munkát, esetleg külföldön dolgoznak. (Foglalkoztatási Szövetkezés Baranya Felzárkózásáért 2020, 2017:18-20)

A 2008-ban kezdődő világgazdasági válság eltérő módon érintette a Dél-dunántúli régió egyes megyéit. Míg Tolna megyében a válság ellenére is csökkent a munkanélküliség, és növekedett a foglalkoztatás aránya, addig Baranyában a munkanélküliek aránya közel 3%-al növekedett. A

Sellyei, Sásdi és Szigetvári járás évek óta küzd magas munkanélküliségi rátával, s emellett további két járás esetén (Siklósi és Bólyi járás) szintén megemelkedett az arány az elmúlt években. Az említett járásokban 20% közeli, vagy akár azt meghaladó munkanélküliségi ráta volt a jellemző az elmúlt években. (Fejlődő és leszakadó járások – Magyarország társadalmi-gazdasági profilja 2014:55)

A munkahelyhiány és az alacsony képzettségű munkaerő, valamint az elvándorlás okozta problémákkal küzdő Baranya megye helyzete a 2010-es években sem változott. A népesség számának alakulása 2015-ig monoton csökkenő tendenciát mutat. A megye foglalkoztatottsági mutatóinak többsége nem éri el az országos átlagot. A 2012 és 2014 évek közötti időszakban a foglalkoztatottak számának 10%-os növekedése, valamint a munkanélküliek számának csökkenése tapasztalható, amely elsősorban a közfoglalkoztatásnak köszönhető. A közfoglalkoztatásban részt vevők aránya Baranyában az országos átlagnál magasabb. Ennek köszönhetően a foglalkoztatási ráta 44,6%-ról 50,7%-ra emelkedett, a munkanélküliségi ráta pedig 14,4%-ról 8,4%-ra csökkent 2012 és 2014 évek között. (Foglalkoztatási Szövetkezés Baranya Felzárkózásáért 2020 2017:13)

2009-es évi 35 ezer főről 2015-re 208 ezerre növekedett a közfoglalkoztatottak száma. Ennek hátterében az áll, hogy a kormány nagyobb összegeket fordít a közmunkaprogramra és a korábbi gyakorlattól eltérően 2014-től már a téli hónapokban sem csökkent a közfoglalkoztatottak létszáma, mivel a hideg időben is végezhető munkát szerveztek a közfoglalkoztatottaknak, vagy képzéseken való részvételt biztosítottak a számukra. (Scharle 2016:54-72) 2018. januárban a nyilvántartott álláskeresők száma Baranya megyében 13 933 fő volt, amely az előző évi adatokhoz viszonyítva 0,2%-os csökkenést mutat. A gazdaságilag aktív népesség becsült számához viszonyítva a nyilvántartott álláskeresők aránya a megyében 8,3%, amely meghaladja az országos 5,8%-os értéket. (Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat, 2018)

Az összes foglalkoztatott iskolázottsági jellemzőit tekintve 65,9% a középfokú végzettséggel, valamint 21,1% a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya. A foglalkoztatási adatokból az a következtetés vonható le, hogy a munkaerő-piaci kereslet a középfokú végzettséggel rendelkezők irányában a legmagasabb, az alacsony végzettségűek iránt pedig értelemszerűen alacsony. Abban az esetben, ha Baranya megye Pécs és a Pécsi járás nélkül kerül vizsgálatra, akkor a lakosság nagy része csak alacsony végzettséggel rendelkezik. Ez az aprófalvas térségek lakosságát jelentős mértékben érinti. (Foglalkoztatási Szövetkezés Baranya Felzárkózásáért 2020 2017:14)

II.2. Szigetvár járás helyzete

A szigetvári járásra vonatkozó legfrissebb munkaerő-piaci adatok szerint 2018. januárjában összesen 1575 a nyilvántartott álláskeresők száma. Az álláskeresők gazdaságilag aktív népesség becsült számához viszonyított aránya 15,1%, míg a munkavállalói korú népesség vonatkozásában 8,7%-ot tesz ki. Ezen adatok a vizsgált időszakot megelőző hónaphoz képest 5,3, míg az előző év azonos időszakához képest 15,4%-os emelkedést jelent. Az álláskeresők gazdaságilag aktív népességhez vetett aránya megyei szinten 8,3%, míg a munkavállalói korú népességhez viszonyítva 5,2%, ezzel a Szigetvári járás adatai sokkal kedvezőtlenebbek Baranya átlagaihoz képest. A nyilvántartott álláskeresők ellátási forma szerinti csoportosítása a következők szerint történik (ld. lentebbi táblázat). (Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat 2018)

1. táblázat Nyilvántartott álláskeresők megoszlása ellátási forma szerint Szigetvári járásban (fő, %)

Ellátási Forma	Férfiak		Nők		Összesen	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Álláskeresési járadék	118	13,1	87	13	205	13
Álláskeresési segély	39	4,3	31	4,6	70	4,4
Rendszeres szociális segély	2	0,2	1	0,1	3	0,2
Foglalkoztatást helyettesítő támogatás	379	41,9	265	39,5	644	40,9
Ellátásra nem jogosult	366	40,5	287	42,8	653	41,5
Összesen	904	100	671	100	1575	100

Forrás: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat– Nyilvántartott álláskeresők [2018]

Szigetvár foglalkoztatási szerepköre sokrétűnek tekinthető: tradicionális kisváros, adminisztratív, kereskedelmi és szolgáltató központ. Központi szerepköre mellett kiegészítő agrár és ipari szerepkörrel rendelkezik. Szigetvár munkaerővonzó hatása kiemelkedő a környező kistelepülések – így a vizsgált település – számára is, ugyanis a kis- és aprófalvakban rendkívül kevés munkalehetőség érhető el. A központi és agrárszerepkör révén a város munkaerőt és szakértelmet biztosít, elsősorban a járás területén. (Szigetvár Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2008:11) Szigetvár gazdasága azonban – amely elsősorban feldolgozóipara révén korábban a térségben meghatározó szerepet töltött be – fokozatos átalakulás helyett összeomlott. A régebben virágzó kereskedelmi kapcsolatait – a délszláv háborút követően – már nem tudta újjáépíteni. Az agrárgazdaság területén pedig, a kedvezőtlen termőhelyi adottságok következtében a város produktivitása átlag alattinak minősíthető. (Baranya Megye Területfejlesztési Koncepciója 2013:73)

II.3. Nagydobsza bemutatása

A tanulmány választott települése Nagydobsza község, amely a Dél-Dunántúli régióban, Baranya megyében, azon belül is a Szigetvári járásban található település a megye nyugati részén. A járás központjától, Szigetvártól 11,4 km-re, a megyeszékhelytől, Péctől pedig 46,6 km-re található. Nagydobsza a 6-os számú elsőrendű főútvonalról közelíthető meg. A település közlekedési szempontból rendkívül hátrányos helyzetben van, mert megközelíthetősége térben és időben korlátozott, a tömegközlekedés eltérő módozatainak igénybevétele elsősorban a szórványos járat számok miatt nehézkes. A közlekedés feltételeinek elégtelensége egy felől a helyiek mindennapi életét is megnehezíti, ugyanis a településen kívül elérhető szolgáltatások igénybevétele így csak korlátozottan történhet meg, másrészt gazdasági szempontból szintén lemaradáshoz vezet, hiszen a helyi munkaerő munkaerő-piaci lehetőségei beszűkülnek a rossz közlekedési viszonyok következtében. Nagydobszán nincs vasúti közlekedés. A község vasúton történő megközelítése kizárólag Kisdobsza megállóval lehetséges, s ezt követően az 1,9 km-re fekvő település elsősorban gyalogosan érhető el.

A hiányok felsorolása után kiemelendő, hogy a településen található egy több szempontból is unikumnak tekinthető érték, a „Dobszai talpasház”. Ez az épület a legmagasabb műemléki kategóriába való sorolás révén országosan kiemelten védett épületek közé tartozik. Kulturális,

muzeológiai értékén túl jelen tanulmányban elsősorban a helyi gazdaságban betöltött szerepét kívánom vizsgálni. Nagydobsza a Talpasházzal a Világörökség Várományos Helyszínekhez kapcsolódik, ezen belül is a „Magyarországi tájházak hálózatához”, amely a hagyományos népi építészeti örökség megővését tűzte ki célul. A helyi turisztikai desztináció megközelíthetősége kimondottan rossz, így nehezebben található meg és érhető el még a Szigetvár körzetének részét képező attrakciós elemekhez képest is.

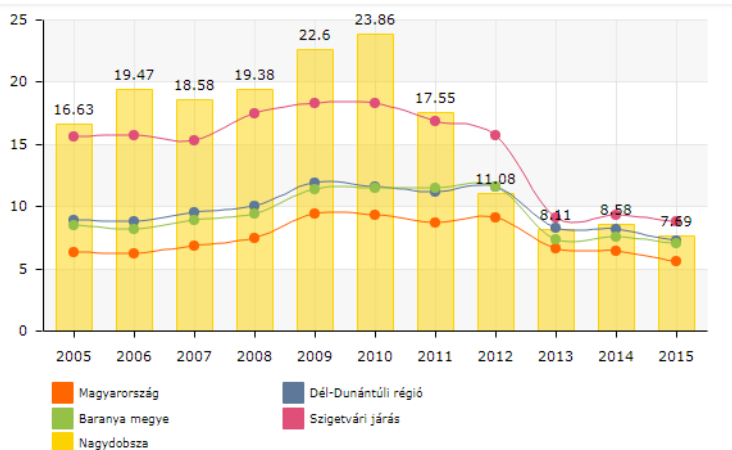
A talpasház működtetése összefügg a település versenyképességével, mivel az üzemeltetője az Önkormányzat. Mind a takarítás, karbantartás, mind a műemléki épület együttes bemutatásában aktívan részt vesznek a helyi önkormányzat dolgozói, közfoglalkoztatottjai.

II.3.1. Helyi munkaerőpiac és a közmunka

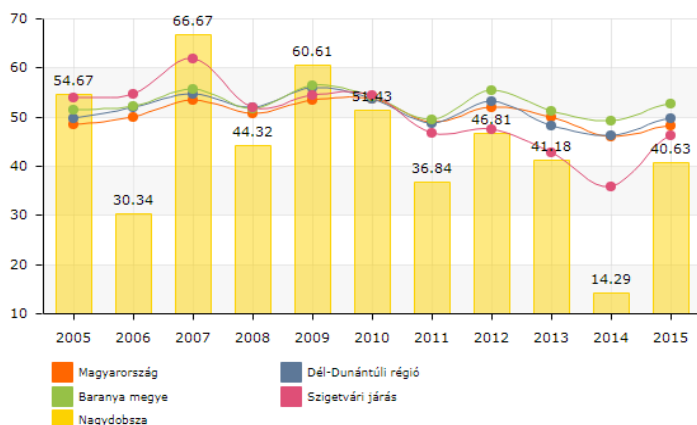
Nagydobsza lakosságának munkaerő-piaci helyzete – a kistelepülések általános jellemzőihez hasonlóan – kedvezőtlennek mondható, ugyanakkor az utóbbi években javulás mutatkozik a rendelkezésre álló adatokat megfigyelve. Ide sorolhatók azon személyek, akik a munkaviszony létesítéséhez szükséges feltételekkel rendelkeznek, oktatási intézmény nappali tagozatán nem folytatnak tanulmányokat, öregségi nyugdíjra nem jogosultak, valamint rehabilitációs járadékban sem részesülnek, illetve az alkalmi foglalkoztatásnak minősülő munkaviszony kivételével munkaviszonyban nem állnak és egyéb kereső tevékenységet sem folytatnak. Elhelyezkedésük érdekében az illetékes kirendeltséggel együttműködnek. Fontos megemlíteni a közfoglalkoztatás korábbi rendszerét érintő változást, amelynek értelmében 2011-től egy új, egységes közfoglalkoztatás bevezetésére került sor. Az értékteremtő közfoglalkoztatás keretében megszűnt a közmunkaprogram, és a közhasznú munkavégzés. A munkanélküliség kezelésének új eszközeként megjelenő program – főként a start-munka-mintaprogramok – a hátrányos helyzetű falvak, kisvárosok legfontosabb állami forrásává váltak. Az egységes közfoglalkoztatás a korábbi hat helyett nyolcórás, hosszú időtartamú foglalkoztatást biztosít, az előírt költségvetési norma értelmében havonta 110 000 Ft.-os összeg jut egy közfoglalkoztatottra. (Váradi 2016:30-35) Nagydobszán hosszú távú közfoglalkoztatási önkormányzati program működik, amely hosszabb ideig lehetőséget ad a foglalkoztatást helyettesítő támogatásban részesülők számára meghatározott összegű munkabér megszerzésére. (Helyi Esélyegyenlőségi Program 2013:19) A közfoglalkoztatás bevezetésének hatása a regisztrált munkanélküliek számának alakulásában is megjelenik.

Az új közfoglalkoztatás megjelenése a helyi közmunkát vállalók számának alakulásában szintén tükröződik. A táblázatban jól látható, hogy 2010 és 2013 között többszörösére nőtt a közfoglalkoztatottak száma. A település Helyi Esélyegyenlőségi Programja (2013) kitér a romák részvételi arányára is, s megállapítható, hogy meglehetősen magas számban végeznek közmunkát. Ez az adatok szintjén pontosabban azt jelenti, hogy a Nagydobszán közfoglalkoztatásban dolgozók 26%-a roma/cigány származású. A 2018. évi adatok szerint a foglalkoztatást helyettesítő támogatásban részesülők száma (16 fő) következtetni enged a közfoglalkoztatásban részvevők számára, ugyanis a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény 35. § (3) bekezdése értelmében foglalkoztatást helyettesítő támogatásra jogosultnak minősülnek azon személyek, akik kérelmezik az állami foglalkoztatási szervnél az álláskeresőként történő nyilvántartásba vételt, emellett a törvény az állami foglalkoztatási szervvel való együttműködésre kötelezi őket. (Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat 2018)

A munkanélküliségi rátát és a tartós munkanélküliek arányát vizsgálva a megyei és járási átlagoknál valamivel kedvezőbbek a nagydobszai mutatók. Az 1. és 2. ábra segítségével szemléltetjük a két arányszám alakulását az elmúlt évek során.

1. ábra Munkanélküliségi ráta Nagydobsza községben (%) Forrás: TEIR – Helyzet-Tér-Kép [2018]

2. ábra: Tartós munkanélküliek aránya Nagydobsza községben (%) Forrás: TEIR – Helyzet-Tér-Kép [2018]

A munkanélküliségi ráta a regisztrált munkanélküliek száma száz 15-59 éves állandó lakosra vetített arányát, a tartós munkanélküliek aránya pedig a 180 napnál hosszabb ideje regisztrált munkanélküliek arányát jelenti az összes munkanélküli százalékában. (TEIR – Helyzet-Tér-Kép 2018 meghatározás)

A munkanélküliségi ráta 7,69%-al Nagydobszán kedvezőbb arányt mutat 2015-ben, mint a Szigetvári járás értéke (8,75%), azonban a megyei (6,99%), régiós (7,21%) és országos (5,55%) átlagokat túllépi. (ld. 1. ábra) 2010-től alapvetően csökkenő tendencia jellemzi a mutatót. (TEIR – Helyzet-Tér-Kép, 2018)

A 180 napnál hosszabb ideje regisztrált munkanélküliek aránya elmarad mind az országos (48,25%), régiós (49,68%), megyei (52,63%) és járási (46,09%) szintű értékektől egyaránt. (ld. 2. ábra) Vagyis, Nagydobszán 40,63% a tartós munkanélküliek aránya, amely önmagában rendkívül magas értéknek számít – hiszen megközelíti az 50%-ot is –, ugyanakkor számottevően kedvezőbb értékeket mutat a fentebb említett valamennyi mutatóhoz képest. (TEIR – Helyzet-Tér-Kép, 2018) A 2014. évi rendkívül kedvező adat megjelenésének háttéréről nem áll rendelkezésre releváns információ.

A 2018. januári nyilvántartásban szereplő adatok részletesen jellemzik Nagydobsza településszintű munkaerő-piaci adatait. Ezt az alábbi táblázat segítségével tettük átláthatóvá. (Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat 2018)

2. táblázat Településszintű munkaerő-piaci adatok - Nagydobsza

Munkaerő-piaci adatok	Nagydobszai álláskeresők adatai (2018. január)
gazdaságilag aktív népesség (becsült) (fő)	234 fő
nyilvántartott álláskeresők a gazdaságilag aktív népességhez viszonyított aránya (becsült) (%)	17,1%
munkavállaló korú népesség (fő)	455 fő
nyilvántartott álláskeresők a munkavállaló korú népességhez viszonyított aránya (%)	8,79%
nyilvántartott álláskeresők száma (fő)	40 fő
foglalkoztatást helyettesítő támogatásban részesülők száma (fő)	16 fő
25 év alatti álláskeresők száma (fő)	8 fő
50 éves és idősebb álláskeresők száma (fő)	8 fő
pályakezdő álláskeresők száma (fő)	5 fő
legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkező álláskeresők száma (fő)	21 fő

Forrás: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat – Munkaerő-piaci adatok alapján saját szerkesztés [2018]

A fenti adatokból jól körvonalazódik, hogy Nagydobszán a nyilvántartott álláskeresők gazdaságilag aktív népességhez viszonyított 17,1%-os aránya és a munkavállaló korú népességhez viszonyított közel 9%-os aránya magasnak mondható. A pályakezdőket és 25 év alattiakat hasonló mértékben érinti a munkanélküliség problémája, mint az 50 év és az 50 év felettieket. A munkaerő-piaci helyzet kedvezőtlenességét igazolja ez is, hiszen a munkáltatók jellemzően a fiatal – és jó esetben képzett(ebb) – munkaerőt részesítik előnyben a nyugdíjhoz közelebb eső korcsoporttal szemben. Fontos kiemelni a legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők magas számát is, amely a korábban bemutatottakhoz igazodik, vagyis a munkaerő-kínálat összetételét az alacsony iskolázottság jellemzi a Nagydobszán is.

II.3.2. Turisztika, kulturális turizmus

A fent vázolt közlekedési problémák turisztikai szempontból szintén hátráltató tényezőt jelentenek Nagydobszára nézve is. A közlekedés fejlesztése központi elem a térségben. A helyben elérhető, egyedülálló történelmi és kulturális értéket közvetítő turisztikai desztinációk megközelíthetősége rossz. Emiatt nehezebben található meg és érhetőek el, miközben akár a Nagydobszán található Talpasház joggal tartozik a Szigetvár és körzetének részét képező attrakciós elemek közé. A térségi helyzetet jól mutatja, hogy az ugyancsak egyedi történelmi, kulturális értékekkel rendelkező Szigetvár is azonos problémákkal küzd, mint Nagydobsza.

A nagydobszai Talpasház turisztikai jelentősége több szempontból is kiemelendő, hiszen fontos kulturális-történelmi közösségépítő szerepet töltött be a falu életében, a fenti turisztikai célokon túl. E szerep visszaállítása és a nagy múltú épület rekonstrukciója érdekében valósult meg „A

műemléki Talpasház és a Pajtaszínház felújítása Nagydobszán” című projekt. A fejlesztés révén egy kultúrtörténeti szempontból fontos épületegyüttest sikerült megmenteni. A projekt során megvalósult épület rekonstrukció által ismét látogathatóvá vált a Talpasház és a többi épület. „Így a tájház-funkció igen hasznos lehet a néprajz és honismereti tantárgyak helyben történő oktatására általános iskolásoktól egészen a felsőfokú tanulmányokat folytatókig, a megvalósult pajtaszínház pedig különböző jellegű rendezvényeknek adhat otthont a közeljövőben.” (ICOMOS - Laudáció) A Talpasház és a Pajtaszínház állandó kiállítása, tervezett múzeum-pedagógiai foglalkozásai lehetőséget teremtenek színvonalas programok megtartására, miközben bemutathatóvá válik a XIX. századi vidéki életforma, valamint a helytörténeti munka által honismereti programok megvalósításra is lehetőség nyílik. A Talpasház és a Pajtaszínház 2018-ban elnyerte a rangos ICOMOS-díjat.

A fenti beruházás révén az önkormányzat joggal bízik – a hazánkban egyre erősödő honismereti turizmus révén – a növekvő turisztikai érdeklődésben. A turisztikai figyelem nemcsak a látványosság nagyobb látogatottságát eredményezi, hanem ezzel párhuzamosan a helyi szálláshelyek nagyobb kihasználását, illetve létesülését is eredményezik. Emellett a kiegészítő szolgáltatások fejlődése is várható, mint például a múzeumpedagógiai szolgáltatások fejlesztése a helyi mikro térségi iskola bevonásával, helyi kézműves termékek nagyobb számú értékesítése, valamint a helyi lovas szolgáltatások bővülése.

III. Jövőbeni lehetőségek

III.1. Gazdaságfejlesztés

A Nagydobszának otthont adó térségben alapvetően három meghatározó ágazat van, amelyek kisebb-nagyobb arányban folyamatosan meghatározzák a helyi foglalkoztatást, így Nagydobsza község helyzetét is. Elsősorban a mezőgazdasági ágazat az, amely jelentősebb munkaerőt igényel a térségben, azonban a mezőgazdaság szezonális jellegéből következően ez nem jelent tartós megoldást a helyben élő hátrányos helyzetű munkavállalók számára. Elmondható, hogy a korlátozott közlekedés ellenére jelentős az ingázás a járás székhelye, Szigetvár és a település között. (Humán szolgáltatások fejlesztése Baranya és Somogy megyében, 2017)

Szigetvár, mint a gazdaság szervezés egyetlen helyi központja nagymértékben hozzájárulna Nagydobsza foglalkoztatási problémáinak javításához, ezáltal pedig gazdaságélénkítő szerepet töltené be. Ehhez azonban elsődleges feltételt jelent a közlekedési helyzet javítása. A munkahely és a lakóhely gyakran egymástól távol esik, amely jellemzően a kisfalvak esetén jelent fokozott problémát, így a munkavállalás sok esetben viszonylag magas ingázási költségeket ró az alacsonyabb jövedelemmel bíró munkavállalókra. A személyközlekedés eltérő hatást gyakorol különböző méretű településekre, amely egyértelműen az alacsonyabb jövedelmű lakosok számára jelentős, ugyanis a magasabb jövedelemmel rendelkezők egyéni szállítási, utazási módokat is megengedhetnek maguknak. (Kovács 2015:136-137)

Szigetvár Településszerkezeti Terv fontos részét képezi a közúthálózat fejlesztése és az országos kerékpárút-törzshálózathoz való csatlakozás szándéka. A turisztika fejlesztése erre épülhet, ami a kapcsolódó települések ezen irányú integrációját segíti. A közlekedésfejlesztési tervet többek között érinti a gyorsforgalmi utakat, a 6-os számú út átkelési szakaszának meghosszabbítását, a 67-es számú út déli, bekötőjének meghosszabbítását, az M60 nyomvonalat, a gyűjtő utakat, illetve a terület feltáró utakat.

A 6. számú főút a jelentős áthaladó forgalom következtében túlterhelt, a mellék utak pedig kifejezetten rossz minőségűek. Mindezek reális következménye, hogy Nagydobsza, a környező települések és Szigetvár, mint járási központ, elhelyezkedésükből következően kimaradnak a közlekedési folyosók szállítmányozási forgalmának pozitív hatásaiból is. A helyi közlekedési viszonyok fejlesztésével, illetve a közlekedési folyosókhoz való bekapcsolódással egyfelől az idegenforgalmi és vendéglátó szolgáltatások fejlesztése, másfelől pedig egy esetlegesen a település környezetében (Szigetvár területén) megtelepedő ipari park új munkalehetőségeket teremthet, vagy akár a helyben megtermelt és előállított mezőgazdasági termékek kereskedelme is megvalósulhat. (Szigetvár Településszerkezeti Terve 2017)

Baranya megyében összesen hat ipari park található. Működésük célja főként ipari területek biztosítása vállalkozások számára, amellyel a park területénél szélesebb vonzáskörzetben is biztosítható munkalehetőség, elsősorban az ingázó munkavállalók számára. A térségben található ipari parkok nem váltak gazdaságszervező központtá, valamennyi közülük másodgenerációs ipari park:

- Pécssett az Ipark elnevezést viselő Pécs Déli Ipari Park található. A park összesen 2.500m² területnagyságtól kínál a beruházói igényeknek megfelelően kialakítható ingatlanokat, irodai, kereskedelmi, logisztikai és ipari létesítmények megvalósítására.
- Bólyi Ipari Park Üzemeltető és Szolgáltató Kft. a Bólyi Ipari Park üzemeltetését, a betelepült vállalkozások szakmai fejlődésének elősegítését, a potenciális bérlők felkutatását, valamint az ehhez kapcsolódó marketing-tevékenységet végzi.
- Mohácsi Ipari Logisztikai Üzleti Park két területből tevődik össze. Az Ipari park I., vagyis a nyugati tömb kis környezeti terheléssel járó iparágak, üzemek telepítésére alkalmas ún. inkubátorház. A mohácsi Ipari Park II. iparterülete tetszőlegesen osztható (Mohácsi Városgazdálkodási és Révhajózási Nonprofit Kft weboldala alapján)
- A Siklói Ipari Park Siklós területén működik, ahol megközelítőleg 24 vállalkozás folytatja tevékenységét, 392 főt foglalkoztatva. A 29,5 hektáros terület infrastrukturális beépítettsége és a kommunikációs hálózat kiépítettsége egyaránt megfelelőnek tekinthető. (2017. évi beszámoló az ipari park tevékenységéről, valamint Siklós weboldala alapján)
- A Sellyei Ipari Park Sellye város dél-nyugati részén, a rendezési terv szerint kijelölt iparterületen fekszik. Összterülete 20,43 hektár, amelyből 12,75 hektár a hasznosítható szabad terület. (Sellye Gazdasága weboldal alapján)
- A Komlói Ipari Park barnamezős beruházásként 25 hektáros területen jött létre. A park közel kétharmadát beépítették már a betelepülő cégek, ugyanakkor elérhető még szabad telkek az érdeklődő befektetők számára. A szükséges infrastruktúra teljes mértékben kiépült (Komlói Ipari Park weboldala alapján)

Jól látható, hogy a megyében található ipari parkok meglehetősen nagy távolságra helyezkednek el egymástól. Nagydobszához viszonylagos közelségben (kb. 40 km) a Sellyei Ipari Park található. A szigetvári térség és környéke jelenti az ipari park-hálózatban a hiányzó láncszemet, így akár a területen egy újabb ipari park létesítése a gazdasági fellendülést egyértelműen elősegítené. Egy új, második generációs ipari park kialakításával Szigetvár és térsége központi funkciót tölthet be, pótolva a terület gazdasági szereplőinek összefogásának és támogatásának jelenlegi hiányát. Ezt igazolja Szigetvár városának Településszerkezeti Terve is.

A következő évtizedben épülő M60 autópálya további szakasza Nagydobszát érinteni fogja, így a beruházásból fajadó közvetlen előnyöket is érdemes a településnek és a helyi vállalkozóknak közvetlenül kihasználni (pl.: telephely nyújtása, helyi infrastruktúra biztosítása).

Mindezek mellett kiegészítésként meg kell említeni a térség megújuló energiapotenciáljának (fotovoltaikus, geotermális, biomassza, biogáz) kedvező mértékét. Ugyanis, ezek hasznosítása több szempontból is komoly jelentőséggel bír, többek között az iparterületek, ipari parkok olcsó energiával történő ellátása révén versenyelőnyt biztosít a befektetők letelepítése érdekében zajló versenyben. Emellett a térség szakképzetlen munkaerejének foglalkoztatásához a tervezetben foglaltak szerint szükséges egy, kifejezetten az aluliskolázott munkavállalókat foglalkoztató közép vállalat megtelepedése. Ez a típusú foglalkoztatás meglehetősen bizonytalan, ennek ellenére a hozzájuk kapcsolódó beszállítói hálózatok fejlesztése révén viszont, a tervezet értelmében elősegíthető a helyi gazdaságba történő „beágyazódásuk”. (Szigetvár Településszerkezeti Terve 2017)

A térség ipari és infrastrukturális fejlődésével párhuzamosan a munkaerőpiac fejlesztése is elengedhetetlen, így nem csak a Munkaügyi Központok által finanszírozott közfoglalkoztatások és az Európai Unió által támogatott komplex munkaerőpiaci szolgáltatások folytatása elengedhetetlen, hanem szükséges az önkormányzatok kreatív hozzáadott értéke is.

III.2. Kultúra, mint kitörési pont?

Nagydobsza esetén valószínűsíthető a turizmus erőteljesebb megjelenése, így a kultúr- vagy faluturizmus kedvelőinek növekvő jelenléte bevételt eredményezhet a helyi vállalkozások számára, illetve további esetleges attrakciók létesítése magában hordozza annak lehetőségét, hogy Nagydobsza Szigetvár környezetéhez integrálódó turisztikai desztinációvá váljon. Ez a helyi munkaerőpiacra is pozitív hatással lesz.

E lehetséges jövőképhez még inkább hozzásegítheti a közeli Szigetvárral való együttműködés, hiszen a történelmi városba látogató turisták sok esetben a látogatott célterület környezetét is felfedezik. Ez esetben szintén hátrányos helyzetben tűnik fel Nagydobsza, ugyanis a Talpasház elhelyezkedése és megközelíthetősége nincs megfelelően kitáblázva. Ennek okán sok turista nem is szerez tudomást annak létéről, vagy – ha ismeri is – helyismeret hiányában nem feltétlenül jár sikerrel az attrakció elérése.

A fizikai infrastruktúra fejletlenségéből adódó hátrányokat az infokommunikációs infrastruktúra további fejlesztése mérsékelheti. (Az önkormányzat jelenleg is valósít meg a Talpasházat könnyebben elérhető infokommunikációs fejlesztést Európai Unió forrásból.)

IV. Összegzés

IV.1. A kutatási kérdésekre adott válaszok

A tanulmány több kérdésre kívánt választ adni. Arra a kérdésre, hogy a közfoglalkoztatás milyen hatást fejt ki a településre az a válasz adható, hogy mialatt a közfoglalkoztatás csökkenti a munkanélküliséget, Nagydobszán például közel 6%-al, addig Nagydobszán és a szigetvári járásban általánosságban, továbbra is az országos átlagnál magasabb a munkanélküliség.

Arra a kérdésre hogy az adott munkaerővel milyen lehetőségei vannak egy kistelepülésnek, a nagydobszai foglalkoztatottsági adatok alapján az a válasz adható, hogy elsősorban a turizmus és a mezőgazdaság területén lehetne további eredményeket elérni, munkahelyeket teremteni.

Végül, a földrajzi távolság és az infrastruktúra a tanulmány alapján nagyban meghatározza a település helyzetét és az infrastruktúra relatíve fejletlensége a legnagyobb akadálya annak, hogy Nagydobsza megvalósítsa a fent felvázolt kulturális, turisztikai vagy éppen mezőgazdasági fejlődést.

IV.2. Térségi fejlesztési stratégia

Szigetvár és térsége rendelkezik a globális gazdaság szempontjából is releváns erőforrásokkal. Ezek közé a következő elemek sorolhatók: logisztikai pozíció, turisztikai vonzerő, megújuló energiaforrások, számottevő lokális agrár-kapacitások. Ezek a nemzetközi munkamegosztásba történő hatékony bekapcsolódással hasznosulhatnak a leghatékonyabban. Ez esetben is központi szerepet kap az elérhetőség, a megfelelő közlekedési lehetőségek biztosítása, amely nem kizárólag a város, hanem a környező települések számára is kedvező hatásokkal jár.

A szigetvári fejlesztési stratégia a következőkben foglalt területek erősítését tervezi:

- térségi logisztikai pozíció erősítése, mind közlekedési mind ipari értelemben
- az egészségturisztikai szolgáltatások fejlesztése,
- a szálláshelyek minőségi és kapacitás fejlesztésére,
- a térségi turisztikai attrakciók erősítése, valamint a turisztikai desztináció menedzsment fejlesztése
- megújuló energiaforrások jobb kihasználása
- lokális agrár-kapacitások erősítése

Összegezve a fent vázolt fejlesztési irányokat, elsősorban a turizmus, valamint az ipari park és a mezőgazdaság területén megvalósuló fejlesztések képezhetnek realizálható, jövőbeni távlatokat. Mivel a térség abszolút és viszonyított gazdasági előnyökkel nem rendelkezik, ezért fontos a járási központtal fejlesztése valamint a környező kistelepülésekkel kialakított jó kapcsolat ami nemcsak a túlélés, de a gazdasági fejlődés egyik elengedhetetlen eleme.

A fejlődésnek (illetve a helyi leszakadásból való kilábalásnak) elengedhetetlen eleme a munkaerő piac és a humán szektor fejlesztése, melyre a közfoglalkoztatás, mint a korábban inaktív társadalmi rétegek elsődleges munkaerőpiacra való reintegrálásának eszköze, lehet a siker egyik záloga.

IV.3. Települési fejlesztési stratégia

A szigetvári településszerkezeti terv megvalósulásából profitálhat Nagydobsza is, hiszen a településen található egyedi Talpasház fontos részét képezi a terület kulturális örökségének. Szigetvár városa emellett arculatformáló és nemzetközileg is jegyzett rendezvények szervezését kívánja megvalósítani, elsősorban hagyományteremtő szándékkal. (Szigetvár Településszerkezeti Terve 2017)

Nagydobsza gazdasági, földrajzi, infrastrukturális és társadalmi adottságai önmagában nem teszik lehetővé az önerőből történő gazdasági és turisztikai fellendülést, ezért szükséges lehet a közeli Szigetvárral a több szinten is megvalósuló kooperációra. A városfejlesztési stratégiájában alapvetően nagy hangsúly kap a gazdaságfejlesztés, amelyből adott esetben Nagydobsza is

profitálhat. Az elérni kívánt gazdasági növekedés kedvező hatásai Nagydobsza számára is pozitív változást idézhetnek elő. Szigetvár, mint a gazdaságszervezés lehetséges központja Nagydobsza foglalkoztatási problémáinak javításához is nagymértékben hozzájárulhat, ezáltal pedig gazdaságélénkítő szerepet tölthet be. Ehhez azonban elsődleges feltételt jelent a közlekedési helyzet optimalizálása. Nagydobsza fejlesztésének lehetőségei tehát erős összefüggésben vannak területi elhelyezkedésével és infrastrukturális adottságaival. Mivel nehezen megközelíthető, alacsony lélekszámú és gazdaságilag elmaradott településről van szó, a fejleszhetősége integrált módon, a térség lehetőségeihez kapcsolatosan mutat realitást.

Összességében megállapítható, hogy a helyi közmunka valóban értéket teremt. A teremtett érték nem feltétlenül a helyi megtermelt mezőgazdasági terményekben fogható meg, hanem az elsődleges munkaerő piacra reintegrált emberek számában, valamint a helyi és egyben az országos munkaerőpiaci helyzet javulásában. A közfoglalkoztatási program elindulása óta, folyamatosan és biztosan javítja az ország versenyképességét. Ezt a fejlődési szakaszt kell tudni helyi szinten is jól kihasználni és az adott település előnyére fordítani.

Irodalomjegyzék

- Baranya Megye Területfejlesztési Konceptiója – *Helyzetértékelő Munkarész 2013*
- Balogh András (2014): *A hazai aprófalvasodás új irányjai – New trends in the developement of small villages*. In. Földrajzi Közlemények 2014. 138. 2. pp. 134–149
- Bauer András –Berács József (2006): *Marketing*. Aula Kiadó
- EFOP – 1.5.3-16-2017-00078 – Humán szolgáltatások fejlesztése térségi szemléletben – kedvezményezett térségek (2017): *Humán szolgáltatások fejlesztése Baranya és Somogy megyében*
- Európai Közösségek Bizottsága (2001): *Fehér Könyv – Európai közlekedéspolitika 2010-ig: itt az idő dönteni*. Európai Közösségek Bizottsága, COM(2001)370, Brüsszel
- Foglalkoztatási Stratégia és Akcióterv (2017): *Foglalkoztatási Szövetkezés Baranya Felzárkózásáért 2020* (TOP-5.1.1-15-BA1-2016-00001) – Baranya Paktum
- Gabnai János, Duczon Árpád (2017): *Nagydobsza – A nagydobszai talpasház története – Nagydobsza Község Önkormányzata kiadásában* (Iceland, Liechtenstein, Norway – EEA GRANTS)
- Kovács Áron (2015): *A dél-dunántúli és vajdasági autóbusz-közlekedés területi sajátosságai – Regional specialties of bus transport in South Transdanubia and Vojvodina* In. Tér és Társadalom 29. évf., 3. szám
- KSH – *A társadalmi haladást mérő mutatószámrendszerhez kapcsolódó metaleírások*
- KSH (2010): *Magyar statisztikai évkönyv, 2010 – Statistical Yearbook of Hungary, 2010*
- KSH (2012): *Területi Statisztikai Évkönyv, 2012 – Regional Statistical Yearbook of Hungary, 2012*
- Lengyel Imre – Kosztópulosz Andreász – Imreh Szabolcs (2002): *Az ipari park fogalomköre és kategóriái*. In. Buzás Norbert – Lengyel Imre (szerk.) (2002): *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. SZTE GTK, JATEPress, Szeged. 55-76. o.
- MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet (2014): *Fejlődő és leszakadó járások Magyarország társadalmi-gazdasági profilja 2014/6*
- Nemzeti Közlekedési Stratégia (NKS) 2013: *Nemzeti Közlekedési Konceptió – Vitaanyag*
- Piskóti István (2012): *A társadalmi marketing modellje és hazai működésének feltételei*. In. *Gazdaságtudományi Közlemények*, 6. kötet, 1. szám. 103–120. o.
- Rechnitzer János (2016): *Elmozdulások és törésvonalak Kelet-Közép-Európa térszerkezetében*

- Scharle Ágota (2016): *Mennyit nőtt a foglalkoztatás 2008 óta Magyarországon?* In. Társadalmi riport, 2016
- Siklósi Ipari Park – 2017. évi beszámoló az ipari park tevékenységéről
Szigetvár Településszerkezeti Terve 2017 – Egyeztetési dokumentáció (Hübner Tervező Kft.)
Szigetvár Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2008
- Tóth Géza – Kincses Áron (2014): *Gravitációs analógián alapuló elérhetőségi modellek: Elmélet és gyakorlat.* In. Közlekedéstudományi szemle 2014 64. évf. 5. szám
- Váradai Monika Mária (2016): *Értéktéremtő közfoglalkoztatás periferikus vidéki terekben* In. Esély 2016. évf. 1. szám 30-56.

Online

- Bólyi Ipari Park – <http://telepules.boly.hu/HUN~/cikkmegjelenites.html:betoltes=44295>
 Letöltve: 2018.03.16. 16:30
- Helsinki közlekedési folyosók – <http://www.logsped.hu/hf.htm> Letöltve: 2018.03.09. 12:50
- Ipark – Pécs Déli Ipari Park weboldala – <http://www.ipark-pecs.hu/ipari-park/telekosztas>
- Ipari Park Tájékoztató (Siklós weboldala) – <http://www.siklos.hu/-ipari-park-tajekoztato/88>
- Komlói Ipari Park weboldala – <http://ipariparkkomlo.hu/> Letöltve: 2018.03.16. 17:58
- KSH Stadat 6.1.3. Népsűrűség, települések száma, január 1. (2001–) –
https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd005.html Letöltve: 2018.03.09. 11:24
- KSH Tájékoztatósi adatbázis – <http://stainfo.ksh.hu/Stainfo/index.jsp> Letöltve: 2018.03.10. 14:32
- Laudáció - Nagydobsza, Fő utca 68. - Talpasház felújítása, revitalizációja -
<http://www.icomos.hu/data/documents/documents/2/8/0/2802dca842a0372a78dc5122c4bba2cb.pdf> Letöltve: 2018.05. 03. 16:00
- Magyarországi tájházak hálózata – <http://vilagorokseg.ne.hu/a-tajhaz-halozat-magyarorszagon>
 Letöltve: 2018.03.09. 14:24
- MÁV START – Menetrend – <https://www.mavesoport.hu/> Letöltve: 2018.03.09. 13:37
- Mohácsi Városgazdálkodási és Révhajózási Nonprofit Kft. – <http://www.mohacsvgv.hu/ipari-park> Letöltve: 2018.03.06. 17:14
- Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat
http://baranya.munka.hu/engine.aspx?page=baranya_statisztika_jarasi_telepulesi_2018
 Letöltve: 2018.03.06. 12:14
- Sellyei Ipari Park – Pécs gazdasága weboldal –
http://www.pecsgazdasaga.hu/tartalomkezelo/tartalom/sellyei_ipari_park Letöltve: 2018.03.16. 17:01

Duczon Árpád

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Gazdálkodástani Doktori Iskola

E-mail: arpad@duczon.hu

Témavezető: Ulbert József, PhD, PTE

Lektor: Schmuck Roland, PhD, PTE

Black Holes in Vienna Convention on Diplomatic Relations Diplomatic Asylum – Inviolability, Extraterritoriality

Zsófia Farkas, *University of Szeged, Doctoral School of Law and Political Sciences*

Diplomatic asylum is not recognized as an international legal institution, but the Latin-American states have comprehensive practice using their diplomatic premises (like embassies) to grant political offenders asylum. Since the case of Peru and Colombia related to the diplomatic asylum of Victor Raúl Haya de la Torre before the International Court of Justice, legal questions on diplomatic asylum have got greater publicity and dealt with by legal researchers and the international community also taking the steps to the codification of diplomatic asylum.

During almost 70 years the Latin-American states signed and ratified several conventions ruling significant aspects (urgency, qualification of the offence) of diplomatic asylum granted by the party states, but other states of the world stand upon the strict rules of the Vienna Convention on Diplomatic Relation (VCDR). Observing the relation between diplomatic asylum and the rules of VCDR, important questions and contradictions have arisen related to diplomatic functions and the inviolability of the premises.

Results: The Article 3 of VCDR does not contain diplomatic asylum as a function of diplomatic mission resulting that states accept granting asylum at diplomatic premises as the violation of the sovereignty of the receiving state. The Article 22 of VCDR manifests the absolute inviolability of the diplomatic premises related to the duty of diplomatic agents to respect the national law of the receiving state. However, it is questionable whether diplomatic asylum can be defined as the function of diplomatic missions or the inviolability of premises can be violated if diplomatic asylum is considered as an action of extraterritoriality.

Conclusions: Since the VCDR affirms that questions not regulated by the convention should be governed by customary international law, consequently diplomatic asylum can be granted in special conditions, which depend on the judgement of this institution as custom in international law. Considering diplomatic asylum as international legal custom makes the international community divided in adoption of asylum granted at diplomatic premises and the principle of extraterritoriality.

Keywords: diplomatic asylum, inviolability, Vienna Convention on Diplomatic Relations, extraterritoriality

I. Functions and rights

The recognition of diplomatic asylum as an international legal institution always divides the members of the international community. States, that deny the granting of asylum at diplomatic premises, usually refer to the rules of the Vienna Convention on Diplomatic Relations (VCDR). The articles of the VCDR related to the functions of diplomatic mission, the inviolability, then the derogation of the sovereignty (extraterritoriality) come to the front in case of diplomatic asylum.

The Article 3 (1) of the convention lists the functions of the diplomatic mission but granting asylum at diplomatic premises is not contained in this article. Most of the states rejecting diplomatic asylum always quotes Article 3, if the question of asylum arises in the relations of the sending and territorial states or in the international community. The Vienna Convention does not contain any reference to the institution of diplomatic asylum, it does not give its definition, but the articles of the VCDR about the functions of the mission give the opportunity to determine the applicability of diplomatic asylum in two different ways. From the first view, since the Article 3 (1) of the VCDR does not define diplomatic asylum as a function of diplomatic mission, the sending state has no right to grant asylum at diplomatic premises according to international law. On the other hand, as in the VCDR there is no reference to diplomatic asylum and the convention does not prohibit granting of asylum, it depends on the willingness of the sending state whether it uses the institution of diplomatic asylum to influence the relations between the sending and the territorial states. If the sending state decides to grant asylum at its diplomatic premises, the territorial state has the opportunity to accept the decision or start to struggle against the diplomatic asylum in any legal manner.

Observing the first case, the Article 41 (3) of the Vienna Convention on Diplomatic Relations emphasizes the application of the diplomatic mission according to functions that are compatible with the functions given in this convention or by the international law. The principle coming from the rules of the convention has been accepted for decades. In the second half of the 19th century, Sir Travers Twiss shared the same opinion as Cornelius van Bynkershoek and stated that the residence of an ambassador cannot be used for granting asylum.¹ The Draft Convention on Diplomatic Privileges and Immunities (1932), made by the Harvard Research on International Law, has already contained the absolute prohibition of diplomatic asylum in its Article 6.²

Since the rules of the draft convention, the international community has not done anything to institute diplomatic asylum. The change has come with the argument between Peru and Colombia in case of diplomatic asylum granted the APRA leader, Victor Raúl Haya de la Torre. While the Latin American states had agreed all the principles of diplomatic asylum in conventions (Havana Convention 1928, Montevideo Convention 1933), the two states applied to the International Court of Justice to solve problems and to get answers for all contradictions related to diplomatic asylum. In Asylum Case, the Court rejected the right of Colombia to qualify the offence by unilateral decision, and stated that the Colombian asylum for Haya de la Torre “*was not made in conformity with Article 2, paragraph 2 (“First”), of that Convention.*”³ After the Asylum Case, Colombia and Peru requested the Court to interpret the judgment of November 20th 1950. However, the Court rejected to define the executive method of the judgment and found the request inadmissible. Related to the opportunity of extradition, the

¹ Twiss, T.: The Law of Nations Considered as Independent Political Communities. Oxford University Press, 1861.

² *A sending state shall not permit the premises occupied or used by its mission or by a member of its mission to be used as a place of asylum for fugitives from justice.* Diplomatic Privileges and Immunities, Harvard Research in International Law, 1932. American Journal of International Law, Vol. 26 (Supp. 1932), pp. 15.

³ International Court of Justice. Asylum Case (Colombia/Peru). Judgment of November 20th, 1950.

Court stated that Colombia is not obliged to surrender Haya de la Torre to Peru, but the diplomatic asylum should be terminated.⁴

As the legal cases of Haya de la Torre before the International Court of Justice had not reached satisfying solution from the view of the Latin America states, the development of the diplomatic asylum adopted two courses. Latin American states signed another agreement, called Caracas Convention, in 1954 to specify the rules about diplomatic asylum. On the other hand, the rest of the international community secluded itself from instituting diplomatic asylum and also from its prohibition. Although the draft convention of 1932 formulated an article about diplomatic asylum, it has not been put in practice in VCDR. Naturally it does not mean that legal scholars of the 20th century have not accepted these principles about the rejection of diplomatic asylum. Ludwik Dembinski emphasizes the rules in the Article 41 (3) of the VCDR, though he states that the convention *does not contain any provision authorizing States to grant diplomatic asylum*.⁵

The opportunity to grant asylum at diplomatic premises can be observed from the view that the Article 3 (1) of the Vienna Convention with the expression “*inter alia*” opens the question whether the granting of diplomatic asylum can be considered as a function of the mission. Adding the rules of the Article 41 (3) of the VCDR, there is no provision for diplomatic asylum in the convention and in any legal resources of international law. Although the rejection of diplomatic asylum is not absolute in the international community and also it is not accepted widely, the dilemma, what the Vienna Convention on Diplomatic Relations allows and prohibits in case of diplomatic asylum, is always in the forefront. Basically, the appreciation of diplomatic asylum according to the VCDR depends on its legal determination by the party states participated in cases. Since the articles of the VCDR related to the functions of diplomatic missions do not give proper rules for diplomatic asylum, it can be stated that states accepted diplomatic asylum can consider this institution as a legal function of their missions. In the research purposed to find the opportunities in the VCDR for granting diplomatic asylum, the articles related to the provision to interfere in the internal affairs and the inviolability play more important roles.

II. Question of extraterritoriality

Basically, states do not decide to grant asylum at diplomatic premises according to the articles of the VCDR that gives it as a function of diplomatic mission or not, but on the basis of their legal and political convictions. Therefore, if a state is willing to grant a person (who is a citizen of the territorial state) diplomatic asylum, the question about the derogation of the state sovereignty has arisen.

The Article 41 (1) of the VCDR states that *all persons enjoying such privileges and immunities (...) have a duty not to interfere in the internal affairs of that State*. According to the general notion of diplomatic asylum, the sending state grants asylum at diplomatic premises for a person persecuted by the territorial state because of (mostly) political offenses. In case of diplomatic asylum, the territorial state can consider the act of the sending state as it has interfered its internal affairs by giving a person committed crime shelter in diplomatic mission. Subsequently the sending state violates the rules of the Vienna Convention on Diplomatic Relation that can lead to the break of the diplomatic relations between the two states or result in a dispute before the International Court of Justice.

⁴ International Court of Justice. Haya de la Torre Case (Colombia/Peru). Judgment of June 13th, 1951.

⁵ Dembinski, L.: The Modern Law of Diplomacy. Martinus Nijhoff Publishers, 1988. p. 248.

Related to the Article 41 (1), states the duty *to respect the laws and regulations of the receiving State*, the legality of granting diplomatic asylum by the sending state is queried. If the laws, the constitution or regulations of the territorial state prohibit to grant asylum at diplomatic asylum, the sending state would also violate the articles of the VCDR.

However, granting diplomatic asylum is mostly connected to the abuse of sovereignty of the receiving state by the sending state exercising its authority beyond its normal boundaries (like in diplomatic missions). The doctrine of extraterritoriality became widely accepted by Hugo Grotius in the 17th century. In his book, *The Rights of War and Peace*, Grotius explained that the ambassadors were outside the jurisdiction of the receiving state. This theory of extraterritoriality has remained until the 19th century when Cornelis van Bynkershoek rejected that the diplomatic mission is under the jurisdiction of the sending state and stated that *the ambassador's immunities are functional and that his premises may not be used to offer refuge to fugitives*.⁶ Since the time of Bynkershoek and Vattel, the idea of extraterritoriality has fallen, and these days it is generally accepted in international law that the diplomatic premises are on the territory of the receiving state. Therefore, in case of diplomatic asylum, the sending state violates the sovereignty of the territorial state. This principle was accepted by the International Law Commission during the codification process of diplomatic asylum. The Commission rejected the legal fiction of extraterritoriality as most states denying the institution of diplomatic asylum.

Although the act of diplomatic asylum is generally regarded as the derogation of the sovereignty of the territorial state, its jurisdiction cannot be exercised absolutely over the diplomatic mission because there are limitations in the resources of international law.⁷ Therefore the receiving state has the opportunity to decide whether accepts the granting asylum by the sending state and which means the state would use to try to terminate diplomatic asylum. The territorial state can break up the diplomatic relations but with this action the state would not solve the problem to get back the person who has been given the shelter at the diplomatic mission, because the Vienna Convention on Diplomatic Relations contains regulations related to the inviolability of diplomatic missions.

III. Inviolability and diplomatic asylum

Beside the articles protecting the interest and the sovereignty of the receiving state, the Vienna Convention on Diplomatic Relations emphasizes legal defence mechanism related to the sending state. The articles stated the inviolability of diplomatic premises should be underlined:

Article 22

- 1. The premises of the mission shall be inviolable. The agents of the receiving State may not enter them, except with the consent of the head of the mission.*
- 2. The receiving State is under a special duty to take all appropriate steps to protect the premises of the mission against any intrusion or damage and to prevent any disturbance of the peace of the mission or impairment of its dignity.*

Article 30

- 1. The private residence of a diplomatic agent shall enjoy the same inviolability and protection as the premises of the mission.*

⁶ den Heijer, M.: Diplomatic Asylum and the Assange Case. *Leiden Journal of International Law*, June 2013. Vol. 26. Issue 2. pp. 402.

⁷ Porcino, P.: Toward Codification of Diplomatic Asylum. *New York University Journal of International Law and Politics*. 1975-76. Vol. 8. pp. 445.

As the Article 22 (1) of the VCDR stated the absolute inviolability of diplomatic premises, it means that the premises are also inviolable if the granting diplomatic asylum is considered as an action conflicted the regulations of international law. If the sending state decides to grant a person asylum at diplomatic premises, diplomatic asylum cannot be precluded by the receiving state according to the Article 22, because it prohibits the territorial state to enter the premises. This gives the asylee a kind of protection since diplomatic asylum and any changes in this situation fully depend on the will of the sending state. Therefore, in Latin-America diplomatic asylum is considered as a safety mean/opportunity. Although the institution of diplomatic asylum has been confirmed by conventions after widely practice in Latin-America, the asylee can enjoy the safety of the sending state giving him shelter at diplomatic premises by the articles of the VCDR guaranteed the inviolability of the premises. Notwithstanding that the Article 22 (1) of the VCDR makes it possible for the local authorities to enter diplomatic premises, it can be declared that the head of the mission would not allow this action in case of diplomatic asylum. Similar to diplomatic premises, the inviolability is expanded to the private residence of a diplomatic agents, therefore the same observation can be given in case of diplomatic asylum.

Analysing the opportunity to grant asylum at diplomatic premises, it is worth to emphasize that the Vienna Convention does not determine exactly the duration of the inviolability. Since the inviolability means the protection of diplomatic mission by the receiving state, this inviolability remains during the granting diplomatic asylum of the sending state. However, the Article 45 (a) of the VCDR says:

If diplomatic relations are broken off between two States, or if a mission is permanently or temporarily recalled:

(a) The receiving State must, even in case of armed conflict, respect and protect the premises of the mission, together with its property and archives;

Related to this article, the question, how the break of the diplomatic relations can have effect on diplomatic asylum granted by the sending state, directly arises. In cases ended in deadlocks, the solution for the situation can be the issue of the safe-conduct or the extradition of the asylee. If diplomatic premises are inviolable after the break of the diplomatic relations between sending and territorial states, the question is raised whether the asylee can be protected by the sending state at the inviolable mission or not. Till now there is no example between (mostly Latin-American) cases⁸ reviewed under my research for that issue. On the other hand, the world is waiting for the solution of the dispute between Ecuador and the United Kingdom (UK) because of granting the WikiLeaks-founder Julian Assange asylum at the Ecuadorian embassy in London.

In June, 2012 the Ecuadorian government decided to grant Julian Assange asylum at its embassy in London, protecting the WikiLeaks-founder against his extradition to Sweden or the United States. Assange was accused of sexual assault and rape by Sweden, and during his stay in London he continued to deny the allegations that resulted the issue of international arrest warrant for him. As Julian Assange did not have any opportunity to avoid the extradition, he went to the Ecuadorian embassy and has remained there since 2012. The case of Assange⁹ has

⁸ During my research I have recognized and analysed about fifty cases related to diplomatic asylum. Most cases have ended with an agreement between sending and territorial state that allowed the asylee to leave the territory of the receiving state. There is only one familiar case in which the dispute ended in the break of the diplomatic relations. This was the case between Brazil and Portugal because of diplomatic asylum granted Admiral Saldaña da Gama.

⁹ See also: Värk, R.: Diplomatic Asylum: Theory, Practice and the Case of Julian Assange. Sisekaitseakadeemia Toimetised, 2012. pp. 240-259.

raised many legal questions about diplomatic asylum since the Haya de la Torre-cases. Diplomatic asylum has become again in the centre of diplomatic legal theory as it is the first important effect of this case. The issue of Assange shows all contradictions existing about diplomatic asylum. Ecuador decided to grant Assange asylum according to the conventions, ruling diplomatic asylum, that had signed and ratified and because of protecting Assange's life against extradition and persecution.¹⁰ On the other hand, the United Kingdom has come to a contradicted situation between respecting the rules and principles of international law and the existence of diplomatic asylum. As the Article 22 of the VCDR says the inviolability of diplomatic premises and the United Kingdom is the party state of this convention, the English authorities have no right to enter the Ecuadorian embassy to surrender Assange. Although diplomatic asylum exists in practice, but the UK does not recognize it and did not signed any conventions about diplomatic asylum.

The case of Julian Assange shows that the Latin American states insist on their rules and conventions to grant asylum at diplomatic premises, but states bounded to the Vienna Convention related to diplomatic questions would not accept diplomatic asylum as the United Kingdom does in this issue. As Latin America has developed its regulation about diplomatic asylum resulting the division of the international community, the absolute prohibition of diplomatic asylum in international law is unimaginable. However other states rejecting asylum at diplomatic premises insist on the current position of it in international law as they have fear of the risks (abuse of its practice) caused by diplomatic asylum. To dissolve this contradiction, the international legal community should initiate the codification of diplomatic asylum to resolve all stalemate in which the states are in case of diplomatic asylum as it is in case of Julian Assange. Finally, the failure of the codification proceedings in the second half of the 20th century, and the insistence on current rules and principles, such as strict adherence to the inviolability, the institution of diplomatic asylum should be based on the compliance of the international community.

Summarizing the relation between the inviolability and diplomatic asylum, the inviolability of diplomatic premises emphasized in Vienna Convention gives more safety for the sending state after its decision to grant a person diplomatic asylum. *Denza concludes that inviolability of diplomatic premises is so strict that any legal justification for forcible entry would have to rest on self-defence.*¹¹ Although there is no definition, regulation and any reference for diplomatic asylum in VCDR, those privileges that protect the sending state give it more opportunity than the receiving state has in case of diplomatic asylum. After the decision of the sending state to grant asylum at diplomatic premises, the primacy of the inviolability of diplomatic premises overthrow any legal attempt of the receiving state to prevent the derogation of its sovereignty or the intervention in its internal affairs.

¹⁰ Julian Assange required asylum from Ecuador because of his fear of death penalty after being extradited to the United States that had condemned him because of publishing secret data about the American foreign policy.

¹¹ den Heijer, M.: Diplomatic Asylum and the Assange Case. *Leiden Journal of International Law*, June 2013. Vol. 26, Issue 2, pp. 416.

IV. International custom

The Article 3 of the VCDR does not consider diplomatic asylum as the function of diplomatic mission, but the preamble of the convention emphasizes:

Affirming that the rules of customary international law should continue to govern questions not expressly regulated by the provisions of the present Convention.

There is contradiction between international legal scholars about diplomatic asylum considered as a custom in international law. The Latin-American states have instituted diplomatic asylum by regional conventions, therefore granting asylum at diplomatic premises cannot be regarded as customary international law. Although the comprehensive practice of diplomatic asylum in the 20th century can correspond to one of the condition of international customary law, the existence of the principle *opinion iuris sive necessitates* is debated by legal scholars analysing the institution of diplomatic asylum. Consequently, the Vienna Convention on Diplomatic Relations makes the practice of diplomatic asylum possible without any reference of it in the convention, but the expected existence of diplomatic asylum in international customary law makes it out of question. Therefore, there is not any legal opportunity for granting asylum at diplomatic premises to be accepted by the whole of the international community. In my view, these days, diplomatic asylum in conventional form, cannot go beyond the boundaries of Latin-America. Although during the codification process, Georges Scelle, Member of the International Law Commission, stated that the granting of asylum is *an essential, traditional, and, in his opinion, praiseworthy, function of missions*,¹² most of the party states of the VCDR would never accept his opinion and establish an international convention instituting diplomatic asylum.

Conclusion

Analysing the placement of diplomatic asylum in Vienna Convention on Diplomatic Relations, there are many questions arising related to this institution existing mostly in Latin-America. The issue of diplomatic asylum can be observed in 20th century asylum cases, general patterns of the cases can be analysed, or the regulations of the VCDR and international law can be the centre of the research related to the institution, diplomatic asylum, but there are always many different answers for the arising question and dilemmas. Diplomatic asylum cannot be analysed from only one view, its existence and popular practice in Latin-America makes it to be in the forefront. Although the Vienna Convention does not contain any reference for diplomatic asylum, giving shelter at diplomatic premises cannot be absolutely rejected. The case of Julian Assange has shown to the world that this institution cannot be ignored. Therefore, diplomatic asylum sets the international community and scholars thinking about the legal opportunities for granting diplomatic asylum, and about the possibility of the solution for the clash of views between the states of the divided international community.

Bibliography

Behrens, P.: The Law of Diplomatic Asylum: A Contextual Approach, 2014. Michigan Journal of International Law, Vol. 35, pp. 101-149.

Dembinski, L.: The Modern Law of Diplomacy. Martinus Nijhoff Publishers, 1988.

¹² Behrens, P.: The Law of Diplomatic Asylum: A Contextual Approach, 2014. Michigan Journal of International Law, Vol. 35, pp. 101-149.

Denza, E.: *Diplomatic Law. A Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations*. Clarendon Press. Oxford, 1998.

den Heijer, M.: *Diplomatic Asylum and the Assange Case*. *Leiden Journal of International Law*, June 2013. Vol. 26, Issue 2, pp. 399-425.

Porcino, P.: *Toward Codification of Diplomatic Asylum*. *New York University Journal of International Law and Politics*. 1975-76. Vol. 8, pp. 435-456.

Twiss, T.: *The Law of Nations Considered as Independent Political Communities*. Oxford University Press, 1861.

Värk, R.: *Diplomatic Asylum: Theory, Practice and the Case of Julian Assange*. *Sisekaitseakadeemia Toimetised*, 2012. pp. 240-259.

Zsófia Farkas, doctoral student

Institution: University of Szeged, Faculty of Law and Political Sciences, Doctoral School

E-mail: barcalany@gmail.com

Supervisor: Prof. dr. László Blutman, professor, University of Szeged, Faculty of Law and Political Science, Department of International and European Law

Lektor: dr. Imola Schiffner, senior lecturer, University of Szeged, Faculty of Law and Political Science, Department of International and European Law

Zenei hatások kutatása – fókuszban a „Z” generáció

Haffner – Kiss Alexandra, *Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar*

A kutatásban a Z generációs gyermekek sajátos jellemzői kerülnek áttekintésre, majd a kérdőíves kutatás elemzésére kerül sor, mely arra hivatott, hogy megválaszolja a kutatás fő kérdését: Van-e hatással a Z generációs gyermekekre a zenetanulás és abban az esetben, amennyiben igen, milyen hatásokról beszélhetünk? A generáció sajátos jellemzőinek bemutatását követően ismerheti meg az olvasó a tanulmány empirikus kutatását. A kutatási kérdés megválaszolásához primer kutatás került megválasztásra, melynek keretében kérdőíves felmérést folytattunk. A felmérésben egy Tolna megyei kisváros zeneiskola szülői vettek részt. A felmérés anonim és önkéntes módon került elvégzésre a szülők/nevelők körében. A tanulmány zárófejezetében kiértékelésre kerültek a felmérés adatai, mely az előzetes szakirodalom áttekintésével hivatott megválaszolni a kutatás fő kérdését.¹

A szülők válaszadásai alapján a kutatás fő kérdésére pozitív eredményeket kaptunk. A vizsgált zeneiskolában a felmérés alapján elmondható, hogy a zenei hatások pozitívak a zenei tanulmányokat folytató diákok jellemfejlődésére. Ezen eredményeket a szakirodalmak és a kérdőíves elemzés feldolgozott válaszai is egyaránt alátámasztanak. Egy zeneiskola tekintetében a felmérés reprezentatív módon került felmérésre, azonban általános érvényű megállapításokhoz a kutatás kiterjesztése szükséges további iskolákra.²

A szakirodalom összegzésével és az empirikus kutatás által elmondható, hogy a vizsgált zeneiskolában, a szülők elmondása alapján a diákok jellemfejlődésére pozitív hatást gyakoroltak a zenei tanulmányok.

Kulcsszavak: Z generáció, fejlesztés, zeneiskola, jellemfejlődés

¹ Tari, A.: Z generáció. Klinikai jelenségek és társadalmi- lélektani szempontok az Információs Korban. Tericum Kiadó. Budapest, 2011.

² Boncz, I.: Kutatás módszertani alapismeretek. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar, Pécs, 2015 (letöltés ideje: 2018.04.07.)

I. Bevezetés

A felnövekvő „Z” generáció, avagy másképpen nevezve a globális és digitális generáció tagjait tanító pedagógusok egyre gyakrabban találkoznak azzal, hogy a gyermekek önbizalom hiányosak, tele vannak komplexusokkal, nem tisztelik a kort, azt csupán állapotnak tekintik, sokkal inkább a tudás birtoklóit ismerik el korra való tekintet nélkül. Elmondható továbbá, hogy annyira vágnak a figyelemre és szeretetre, mint talán még egyetlen korábbi felnövekvő generáció sem. Fontos kijelenteni, hogy minden eddigi generáció értékrendje meglehetősen különbözött egymástól, ennek megfelelően a legfrissebb iskolába járó generációnál is így van ez. Kiemelten fontos megtalálnunk a gyermekekkel való kommunikációs kapcsolatot és kidolgozni a fejlesztésükhöz legmegfelelőbb pedagógiai módszereket, melyhez a zeneiskolai hangszeres egyéni órák megfelelő táptalajt biztosíthatnak. A zene pozitív transzferhatásai ismertek számunkra, e hatásokat célja feltárni a tanulmánynak, valamint a kutatásban bizonyítani, hogy a zenepedagógus segítségével a zeneórákon tudjuk elérni a zenélés örömeivel a legkiválóbb fejlődést a legfiatalabb generációnál.

Aktuális foglalkozunk a kérdéssel, hogy miként is lehetne a zenei tanulmányokat, az ott használt módszereket felhasználni a közoktatásban, segítve ezáltal a gyermekek fiatalkori képességeinek és készségeinek fejlesztését.

Ez alapján az alábbi kutatási kérdést határozhatjuk meg: „Hatással van-e a Z generációs gyermekekre a zenetanulás és abban az esetben, amennyiben igen, milyen hatásokról beszélhetünk?” A kutatási kérdés megválaszolását a szakirodalom áttekintése és a szerző által végzett empirikus vizsgálatok segítik.

A tanulmányban a generáció sajátos jellemzőinek bemutatását követően ismerteti meg a szerző által végzett empirikus kutatás eredményét, melyre kérdőíves felmérés keretében került sor. A felmérésben egy Tolna megyei kisváros zeneiskola növendékeinek szülői vettek részt. A felmérés anonim és önkéntes módon került elvégzésre a szülők/nevelők körében. A kérdőíves kutatás mellett az eredmények megállapítását mélyinterjú is segíti.

II. „Z” generáció, a tudás átalakulóban

Generációs szakadékok korábban is voltak, azonban elmondható, hogy az elmúlt évtizedben (2000-es évektől) gyakrabban hangzik el egy-egy beszélgetés, vagy tanulmány olvasása alkalmával, hogy mások vagyunk, mások az értékrendjeink, ez már egy más generáció, mint a miénk volt. Számos tanulmány csoportosítja a Z generáció szülőit is két korcsoportra. Az első hullám az 1995-2000 között született gyermekek, ők már nem érintik a jelenlegi zeneiskolai közeget, azonban a második hullámnak nevezett korosztály, a 2005-2010 között született gyermekek, a jelenleg általános iskolai korosztályt adják. Különbség az első és a második hullám között, hogy míg az első hullám a digitalizáció kezdetén születtek, addig a második hullámban élők már beleszülettek a digitalizálódó világunkba. Úgy érezhetjük, hogy már nem szükséges egy teljes emberi élet sem ahhoz, hogy a tanulmányaink hasznavehetetlenek legyenek, hogy egyre gyakrabban forduljon elő, hogy nem értjük pontosan miről is beszél a gyermekünk, tanítványunk. Mindennek talán már éppen a rohanó világunk egyre gyorsabban fejlődő informatikai háttere lehet az okozója. Ilyen esetekben, olyan szakadék kerülhet a tanítvány és a diák közé, melyet egy zenei órán nem tud a pedagógus csakis a szakmai hozzáértésével pótolni, az óra sikeres megtartásához szükséges, hogy pedagógiai, pszichológiai, fejlődés lélektani ismereteire is tudjon támaszkodni. A zeneóra a diák számára nem csupán zenei ismeretek megszerzésére alkalmas, éppen ezért, fontos, hogy a diák és a tanár között megfelelően működő kommunikációs kapcsolat kerüljön kialakításra.

A zeneórák alkalmával abban a szerencsés helyzetben van a pedagógus, hogy minden egyes növendék egyéni személyiségét megismerheti, ezáltal minden növendék számára egyéni

fejlesztési terv kerülhet kidolgozásra. Egy zenepedagógus számára nem szabad meglepetést okoznia annak, hogy különböző generációs gyermekek esetében más kommunikációs csatornát kell alkalmazni, hisz leegyszerűsítve minden egyes növendék esetében megválasztásra kerül, mi az a kommunikáció, amely az ő egyéni fejlesztése alkalmával a legcélravezetőbb lehet.³

A kommunikáció egy fontos részét képezi a gyermek nevelésének és a gyermekek tanításának, ebből kifolyólag nagy figyelmet szükséges fordítani arra, hogyan is közelítjük meg az újabb és újabb generációkat. Fontos, hogy ne kizárólag arra koncentráljunk, hogy mi a különbség köztünk és a legifjabb generáció között, igyekezzünk inkább megtalálni a közös szálakat és azok mentén haladni. Ilyen esetekben az elsődlegesen vizsgált jellemző az értékorientáció. Számos esetben eltérő lehet a generációk értékorientációja, mégis a gyermek elsődlegesen a család értékítéletére fog mintaként tekinteni. Ahhoz, hogy elmondhassuk, ez egy jól működő modell, mindenképpen szükséges, hogy a családok beszélgessenek és közös programokat szervezzenek a család számára. Végző soron elmondható, hogy a közös élmények által alakul ki a családi összetartás, és a közös értékítélet egyaránt. A gyermekek végző soron felnőttkorukban is ezen kohorsz-élményeikre⁴ fognak visszatekinteni. Téves feltevés, miszerint a Z generáció gyermekei nem tartják fontosnak a személyes kapcsolatok ápolását, csupán előfordul, hogy figyelmüket megosztják a személyes kommunikáció és a globális internethasználat között, ahol szintén valakivel beszélgetnek egy időben. Elmondható azonban, hogy az internetet is arra használják, hogy megosszák akár életük minden apró történéseit ismerőseikkel, vagy akár ismeretlenekkel egyaránt. Ezáltal talán ezen a platformon a legegyszerűbb őket megszólítani is. Kiválóan használják a digitális eszközöket, azonban gyors alkalmazkodásuk és tanulékonyosságuk, nem tudja felvenni a sebességet az érzelmi eszköztáruk fejlődése tekintetében, ezért számos esetben nem tudják, hogyan kezeljenek egy-egy szituációt, abban továbbra is gyerekként ragadnak.⁵

Az, hogy a pedagógus tudja, hogy is kezdjen neki az új generáció neveléséhez, még önmagában nem elegendő. Fontos, hogy a pedagógus is kövesse a manapság elfogadott tény, miszerint egy megtanult információ, tudás nem elegendő életünk végéig, azt időnként frissíteni szükséges. Ebben az esetben is, szükséges frissíteni az Y generációról szerzett ismereteket a Z generációs ismeretekre. Mire elsajátításra kerül ezen ismeretanyag, nincs lehetőség a nyugodt üldögélésre a babérjainkon, máris úton az α generáció. Elmondható, hogy a jelenleg pályakezdő zenepedagógusok leggyakoribb esetben Y generációs hallgatók, helyzet előnyben vannak tapasztaltabb kollégáiknál a Z generációs diákokkal való kapcsolatteremtés tekintetében. Ezen két generáció még annyira közeli egymáshoz, hogy könnyebben értik meg egymást. Azonban minél nagyobb a „szakadék”, melyet át kell ívelni a két generáció között, annál fontosabbak a tapasztalatok és a körültekintés. A mostani Z generáció nagyon hasonlít abban a tekintetben minden más generációhoz, hogy családtagjai életét veszi mintának és arról hoz döntést, hogy az számára egy kielégítő életet hordoz-e magával vagy változásra vágyik. A Z generáció pedig bizony változást szeretne, sokkal inkább már-már követeli azt. Nem szeretne egy mókuserékbe szorulni és úgy élni a mindennapjait, hogy az rendszerint ugyan úgy érjen véget. Reggel munkába menni korán, este pedig haza érni fáradtan, és ha elegendő ideig spórolt, akkor vár rá a jól megérdemelt egy-két hetes nyaralás évente. Az új generáció életéhez hozzá tartozik a szorongás, a bizonytalan emberi kapcsolatok rendszere. Az iskolai rendszer tekintetében pedig elveszőben látják a pedagógusok a fő feladatot, a nevelési és oktatási lehetőségeket, mivel sokkal nagyobb hangsúlyt szükséges fordítaniuk a kapcsolatfelvételre, a diákokkal való közös szókészlet megtalálására.

³ Tari, A.: Z generáció – Klinikai jelenségek és társadalmi- lélektani szempontok az Információs Korban. Tericum Kiadó. Budapest, 2011

⁴ Kohorsz-élmény: Generációk azon élmény – tára, amely alakítja az oda tartozók szemléletmódját. (Töröcsik Mária, Z generáció magatartása és kommunikációja, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2015)

⁵ Töröcsik, M.: Z generáció magatartása és kommunikációja. Pécsi Tudományegyetem. Pécs, 2015.

„Való igaz, a tudásunk átalakulóban van, s ez a mai ismereteink szerint komoly hatással lesz az életünkre, nem csak az ismeretszerzés, hanem annak feldolgozása szempontjából is.”⁶ Fontos, hogy a változásokat, a pedagógus ne elutasítóan kezelje, azonban nem szabad minden változásba egyszerűen belenyugodni, hisz a jövő generációjának személyiségfejlesztésében, nevelésében éppen a pedagógus játssza az egyik legfontosabb szerepet. Ennek tudatában a legfontosabb teendő e tekintetében, hogy szakmailag felkészülten, nyitott szívvel és konstruktívan tudjon fordulni az éppen felnövekvő generáció irányába. Elmondható továbbá, hogy a családnak ugyanezen elvek mellett szükséges a gyermek nevelésbe belekezdnie, és ha abban a szerencsés helyzetben van a pedagógus, hogy megegyező elvek mellett kezdhet neki a fejlesztésnek, máris egyfajta partneri kapcsolat alakulhat ki a pedagógus és a szülők között. Nem szerencsés helyzet, ha bármelyik szereplő átlépi a saját hatáskörét, azonban a diák fejlesztése érdekében a legjobb eredmények elérésének elengedhetetlen feltétele, hogy a család támogassa a tanár munkáját.

Tari Annamária⁷ *Z generáció* című könyvében mintának hozza, egy másik szerző művének részletét, miszerint sötét jövőnket abban láthatjuk, hogy a szülők és a gyermekek keveset beszélgetnek egymással, és egyfajta lazább kötődés alakul ki köztük. Napjainkban egyre többször hallhatóan haveri kapcsolatot próbálnak kialakítani a szülők a gyermekükkel. Ennek következtében egyre gyengülő érzelmi kapcsolataik áldozatai lesznek ők csupán. Ezen szülői magatartás mintákat vizsgálva fontos, hogy mielőbb változás következzen a családi és az iskolai nevelési módszereiben.

A „mai gyermekekről” elmondható, hogy hihetetlenül kreatívak, kiemelten szeretik feszegetni a határokat, hogy körülveszi őket az információs bázis, azonban viselkedési mintájukat mégis csak a családon belül és az oktatásban sajátítják el. Ebből fakadóan nem szabad, hogy mind a szülő, mind a tanár az új generáció irányába tanúsított jóindulatú rugalmassága egyszersmind, arra instruálja, hogy könnyelmű eredmények levonására kerüljön sor a gyermekek nevelése tekintetében. Nem szabad túl elnézőnek lenni ebből adódóan, mert az évek elteltével a pedagógus gyakorta érezheti magát a megoldatlan problémák miatt fáradtnak, vagy enerváltnak. Az enervált szó és szinonimái magába foglalják mind azt, amitől egy pedagógus a pályája elején tart (elutasító, merev, barátságatlan, zord, kimért, sivár, lélektelen, rideg, fásult, kiégett, életunt, morcos, távolságtartó, közönyös, marcona, ellenséges). Mindezt megakadályozni csakis úgy lehet, ha a pedagógus nem csak ad és ad, hanem kap is. A legnagyobb eredmény és ajándék pedig a pedagógusnak, ha a munkája gyümölcsét láthatja a diákságon, ennek pedig elengedhetetlen feltétele, hogy a gyermek felé is kerüljenek elvárások, akadályok melyet a tanár segítségével együtt tud átugrani, teljesíteni.

„A szülői és a pedagógusi attitűd, a felnőtt szerep milyensége elengedhetetlen fontosságú a gyerekgenerációk nevelésében.”⁸ A jövő gyerekgenerációinak sosem volt még ennyire fontos, hogy megkapják a család támogató odafigyelését, hogy a család beszélgessen egymással, hogy a zenetanárhoz bizalommal fordulhasson a növendék. Abban az esetben, ha nem sikerül megteremteni a megfelelő érzelmi közeget a családi védőfaktort kialakítani a gyermekeknek, elfognak fordulni a szülőktől, tanároktól és társaiktól is és máshol próbálják megszerezni az érzelmi kötődést, ami jelenleg az internetet jelentheti, ahol nem fog kialakulni számukra valóságos kötődés, érzelmi stabilitás.

⁶ Tari, A.: *Z generáció – Klinikai jelenségek és társadalmi- lélektani szempontok az Információs Korban*. Tericum Kiadó. Budapest, 2011, p. 17.

⁷ Tari, A.: *Z generáció – Klinikai jelenségek és társadalmi- lélektani szempontok az Információs Korban*. Tericum Kiadó. Budapest, 2011

⁸ Tari, A.: *Z generáció – Klinikai jelenségek és társadalmi- lélektani szempontok az Információs Korban*. Tericum Kiadó. Budapest 2011, p. 28.

Fontos megérteni, hogy a gyermekek a család és az oktatás közös tükörképét mutatják, ha abban olyat vélünk látni, ami nem tetszik, azon csak is mi tudunk változtatni, akik a nevelést végzik, szülő és tanár együtt.⁹

III. A zenetanulás hatása a gyermekek jellemfejlődésére

Az elméleti háttér összegzését követően – a továbbiakban – a Z generációs gyermekek szüleinek/nevelőinek körében végzett kérdőíves kutatás és az ezzel párhuzamosan végzett mélyinterjú eredményei kerülnek bemutatásra.

A kérdőíves felmérés teljes sokaságát, vagyis összességét egy Tolna megyei kisváros zeneiskolai növendékei alkották. A város lakosságának száma nem éri el a 2500 főt. A kérdőív célja az volt, hogy bizonyítsa a tanulmány fő kutatási kérdését, vagyis azt, hogy érezhető e pozitív változás a Z generációs gyermekek fejlődésében a zenetanulás által, és amennyiben igen, milyen pozitív eredményekkel számolhatunk? A kérdőív kitöltői olyan önkéntes szülők/nevelők, akiknek gyermekük zenei tanulmányokat folytat.

A kérdőív kitöltőinek gyermekei között, a hangszerválasztás nem képezte további csoportosítás tárgyát, tehát a kérdőív a zenetanulókra, mint teljes sokaságra koncentrált, és tartalmaz további bontást (klaszterezés) arra vonatkozólag, hogy a tanulók milyen hangszeren játszanak. Az azonban elmondható, hogy a zeneiskolai növendékek körében, az alábbi hangszer tanulási lehetőségek állnak rendelkezésre: furulya tanítás minden előképzős növendék esetében, majd trombita, tenorkürt, tuba, fuvola, klarinét, ütő hangszerek, és zongora. A zeneiskolai tantervnek megfelelően, a diákok a hangszeres oktatás mellett, elméleti képzésben (szolfézs) is részesülnek.

A felmérés során a kitöltők a gyermekük vagy gyermekeik zenei tanulmányairól, a család komolyzenei fogyasztásának szokásairól, valamint a szülők által a gyermekek jellemfejlődésében, a szülő által a zenei nevelésnek tulajdonított változásaira válaszoltak. A válaszadás anonim módon történt. A felméréshez szükséges kérdőív a zeneiskola minden tanulója szülőjének/nevelőjének megküldésre került.

A kutatás módszertanát tekintve az adatok feldolgozása során két csoportot különböztetünk meg. Ez alapján az adatokat kvantitatív (mennyiségi), vagy kvalitatív (minőségi) csoportba sorolhatjuk.¹⁰ A tanulmány módszertana alapján elmondható, hogy a kvalitatív (minőségi) adatfeldolgozás került megválasztásra, ugyanis ez esetben a megfigyelésen alapuló változókhoz numerikus számok kerültek megadásra. Ezen numerikus számoknak a statisztikai adatelemzés során lesz fontos szerepe. Elmondható továbbá, hogy ezen technika alkalmazása során fontos szerepet tölt be a reflexivitás, amely a pedagógia fontos eszköze is. Például:

1. Gyermeke neme:

- fiú (1-es szám)
- lány (2-es szám)

A kérdőív tekintetében tartalomtól függően négyfajta mérési skálát különböztetünk meg: nominális (végleges) skála, ordinális (mérési) skála, intervallum (különbség) skála, és arányskála. A kutatás tekintetében a nominális (végleges) skála került használatra, ugyanis elmondható, hogy a kérdőívben szereplő válaszokhoz rendelt numerikus számok, csupán a megkülönböztetést szolgálják, az egyszerűbb adatrögzítést, illetve a későbbi statisztikai elemzés alapját, és nem fejez ki sorrendiséget, vagy mennyiségi különbséget.¹¹

⁹ Tari, A.: Z generáció – Klinikai jelenségek és társadalmi- lélektani szempontok az Információs Korban. Tericum Kiadó. Budapest, 2011

¹⁰ Ács, P.: Gyakorlati Adatelemzés, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar. Pécs, 2015

¹¹ Pintér, J.: Bevezetés a statisztika módszereibe, Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet. Pécs, 2000

A kérdőív elemzése során megkülönböztetésre került kétfajta változó, a kategoriális és a numerikus változó. A tanulmány kutatása mindkét változóval dolgozik. Kategoriális változó például a már korábban példának hozott 1. számú kérdés, míg például a kérdőív 16-os és 17-es számú kérdése a numerikus változókhoz tartozik. Utóbbinál a szülők/nevelők iskolai végzettsége került megkérdezésre. A numerikus változók további két csoportra bonthatóak diszkrét és folytonos változókra. Diszkrét változóról beszélhetünk például a kérdőív 2-es számú kérdésében, ahol a családon belüli gyermekek száma kerül meghatározásra. Ez esetben csakis egész szám kerülhet megadásra. Folytonos változóról beszélhetünk például a kérdőív 3-as számú kérdése esetében, ahol a gyermekek életkora kerül meghatározásra. E kettő közti határvonalat nem minden esetben egyszerű meghatározni, azonban általában folytonosságról akkor beszélhetünk, amikor a változók száma több, mint hús. ¹²

A vizsgált zeneiskola diákjainak a száma 64 fő, mely diákok szülei közül 47 adott választ a kérdőívre. Ez 73,43 százalékos válaszadási hajlandóságot jelent, mely rendkívül magasnak tekinthető. Ennek következtében elmondható a kutatás eredménye a vizsgált zeneiskola vonatkozásában (mintavételes kutatás) egyértelműen reprezentatív, azonban globális eredmények levonásának érdekében a kutatás kiterjesztése szükséges más iskolákra. Elmondható továbbá, hogy a kérdőív személyiségfejlődésre vonatkozó részére a kitöltő szülők/nevelők a válaszokat szubjektív értékítéleten alapulnak, így a kapott eredmények értékelése során szükséges figyelembe venni, hogy a szülők vélhetően jobb színben kívánják feltüntetni gyermeküket.

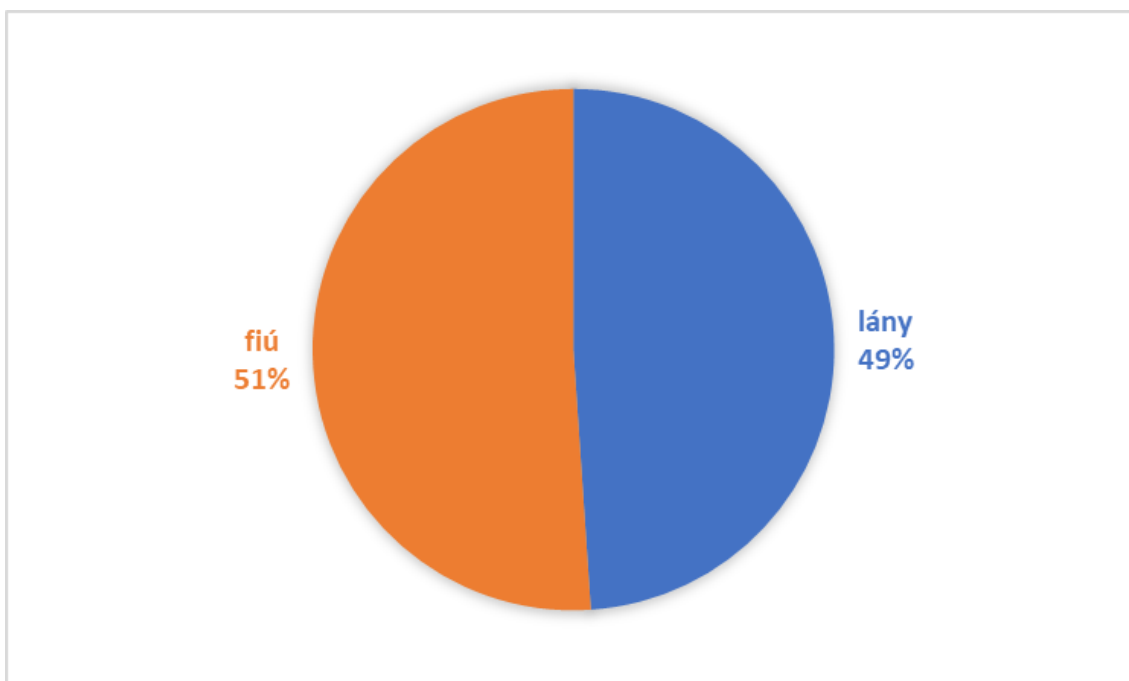
A kutatásba a növendékek jellemfejlődésén kívül, a vizsgált diákok a családi háttérének felmérése is megtörtént, amely alapján elmondható, hogy a bevont diákok családjai önbevallás alapján 78,3 százaléka közepes-, 21,7 százalékban alacsony jövedelműnek tekinti magát, míg magas jövedelműnek nem vallották magukat. Vélhetően a kérdés szubjektív jellegéből adódóan sorolta magát a megkérdezettek döntő többsége a közepes kategóriába. A megkérdezés során a válaszadók nem numerikus (összegszerű) skálán adták meg jövedelmüket, mivel vélelmezhető volt, hogy a kitöltési hajlandóság ez esetben csökkenne, hanem jövedelmük alapján csoportokba (klaszterekbe) sorolhatták be magukat. Ennek megfelelően a kérdés eredményéből megdönthetetlen eredményét nem vonhatunk le, azonban kijelentjük, hogy a zenetanulmányok anyagi vonzata (tandíj, hangszerköltés) az alacsony jövedelműek számára visszatartó erőt jelenthet a zenei tanulmányok választása során. Ezen feltételezés azonban kiterjedtebb annál, mint annak feltételezése, hogy az alacsonyabb jövedelműek csak is kizárólag anyagi vonzata miatt nem engedhetik meg maguknak, hogy gyermekük zeneiskolában tanuljon. A zeneiskola növendékei számára lehetőség van az ingyenes hangszerköltésre, illetve a rosszabb anyagi helyzetben lévők számára a tandíjkedvezmény igénylésére. Elmondható tehát, ha ilyen következtetések levonására szánánk magunkat kiemelten fontos lenne ismernünk a család szocioökonómiai, és szociokulturális helyzetét egyaránt. Azonban a kutatás célja, nem kívánja és nem is tudja, a kérdőíves válaszok alapján ezt feltárni. ¹³

A vizsgált tanulók szülei esetében a szülők döntő többsége középfokú végzettséggel (anyák: 69,6 százaléka, apák: 80,0 százaléka) rendelkeznek, mely megfelel a zeneiskola helyeül szolgáló település kisvárosi jellegéből és a diákok származási helyéből (76,6 százalék kisváros, 23,4 százalék falu) adódó, és az általános társadalmi rétegződésből következő várakozásnak.

A felmérésben érintett 47 tanuló közül 23 lány, 24 pedig fiú, melyből elmondható, hogy a vizsgált iskolában nincs különbség a nemeként a zenetanulási hajlandóság vonatkozásában. A részsokaságok, szinte azonos elemszáma ugyanakkor jó lehetőséget biztosít a vizsgált készség-, képességfejlődések, valamint választási preferenciák nemeként történő klasztervizsgálatára (csoportosítás).

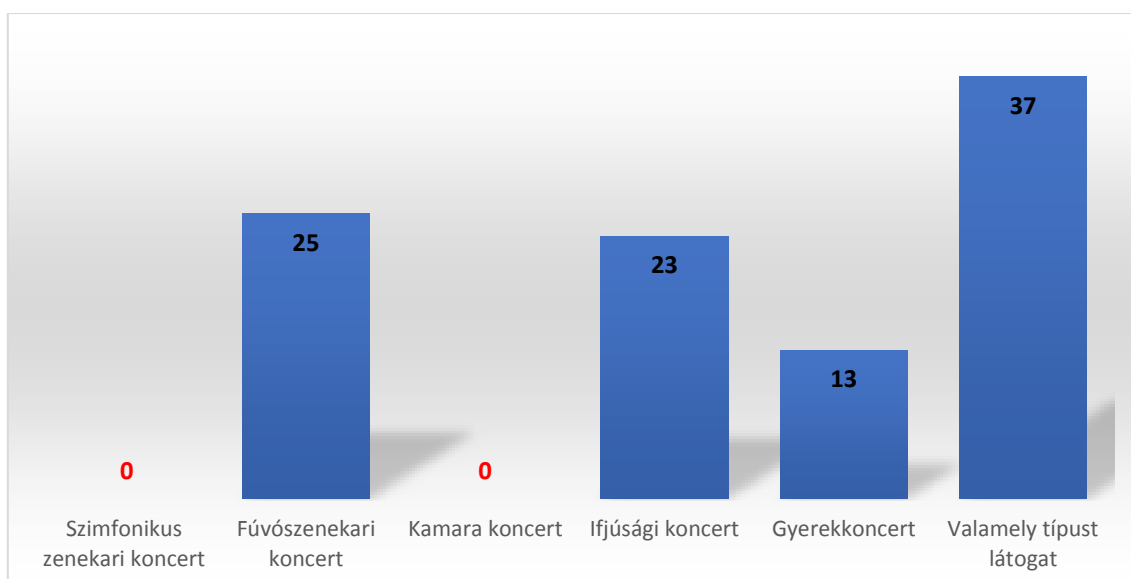
¹² Boncz, I.: Kutatás módszertani alapismeretek, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar. Pécs, 2015

¹³ Ács, P.: Gyakorlati Adatelemzés, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar. Pécs, 2015

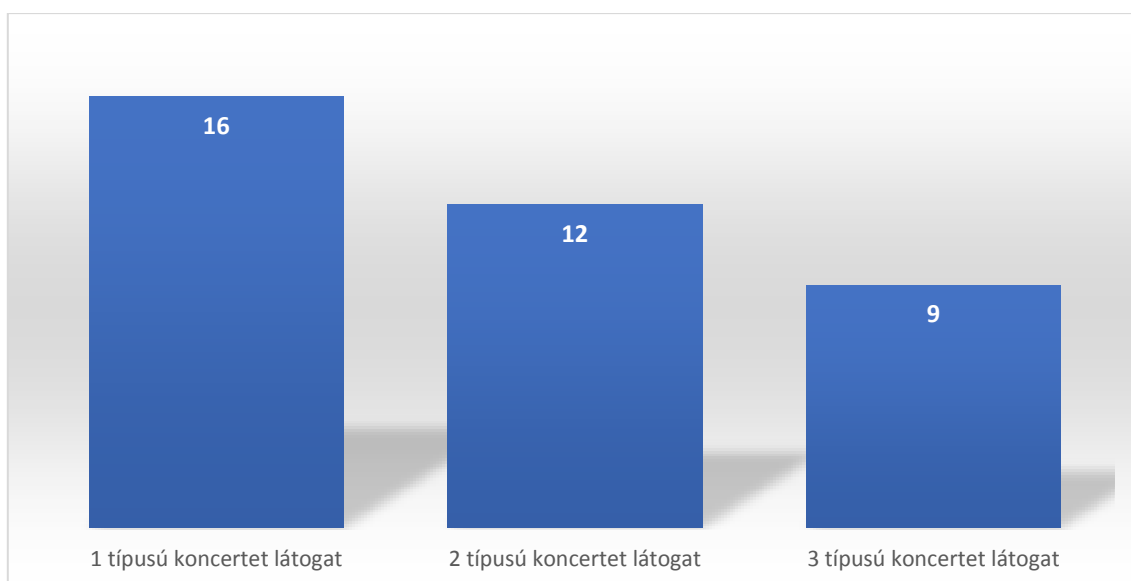
1. ábra: Zenét tanulók nemi megoszlása a vizsgált zeneiskolába Forrás: saját szerkesztés kérdőíves felmérés alapján [2018]

A vizsgált tanulók közül 82,6 százalék vett részt az általános iskola által szervezett ifjúsági koncertlátogatáson, vagy egyéb művészeti előadáson, míg 90 százaléka jár családjával valamilyen komolyzenei koncertre. Fúvószenekari koncertre 61 százaléka, ifjúsági koncertre 56 százaléka, gyermekkoncertre 31,7 százaléka jár a tanulóknak. A felmérés alapján megállapítható, hogy némiképp meglepő adat, hogy a megkérdezettek közül egyetlen tanuló sem jár családjával kamarakoncertre és szimfonikus zenekari koncertre, melyből feltételezhető, hogy a családok alapvetően a lakóhelyük közelében elérhető kulturális lehetőségek közül választhatnak. A legmagasabb részvételi hajlandóságról a fúvószenekari koncertek tekintetében beszélhetünk, mely a kisváros történetét ismerve nem meglepő adat, hisz a jelenleg is működő helyi ifjúsági fúvószenekar 1994 óta működik, azonban a zenekari játék hagyománya a városban egészen az 1930-as évekig nyúlik vissza. Ennek köszönhetően az ifjúsági fúvószenekari koncertek látogatása már hagyománnyá vált a város lakói körében és a koncertek többségében telt házzal kerülnek megrendezésre.

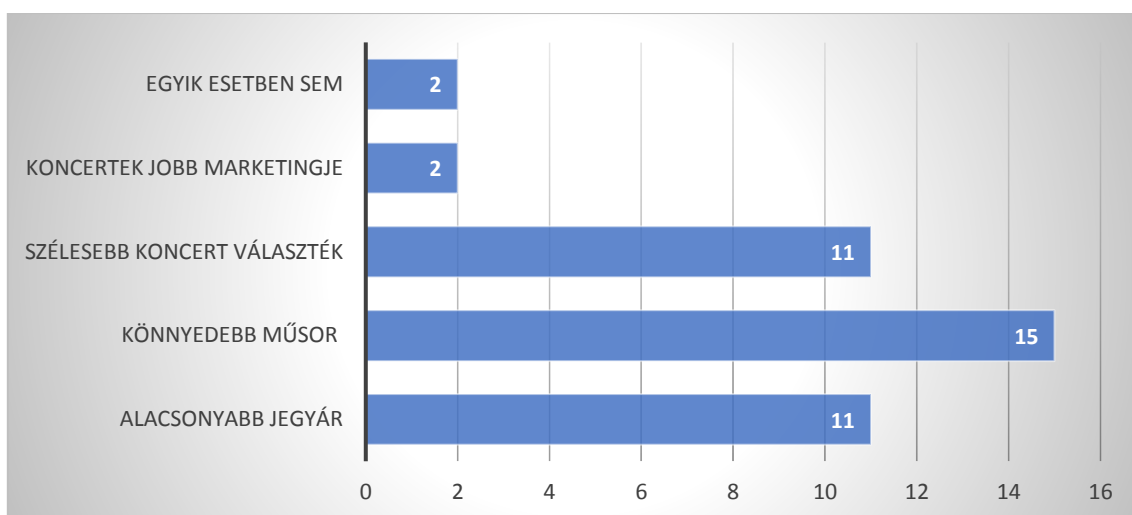
2. ábra: Családok koncertre járási szokása koncerttípusonként Forrás: saját szerkesztés kérdőíves felmérés adatai alapján [2018]

A koncerteken résztvevő gyermekek 39 százaléka egy, 29,3 százaléka kettő, 22 százaléka három különböző koncerttípusra is jár családjával.

3. ábra: Családok koncertre járási szokása Forrás: saját szerkesztés kérdőíves felmérés adatai alapján [2018]

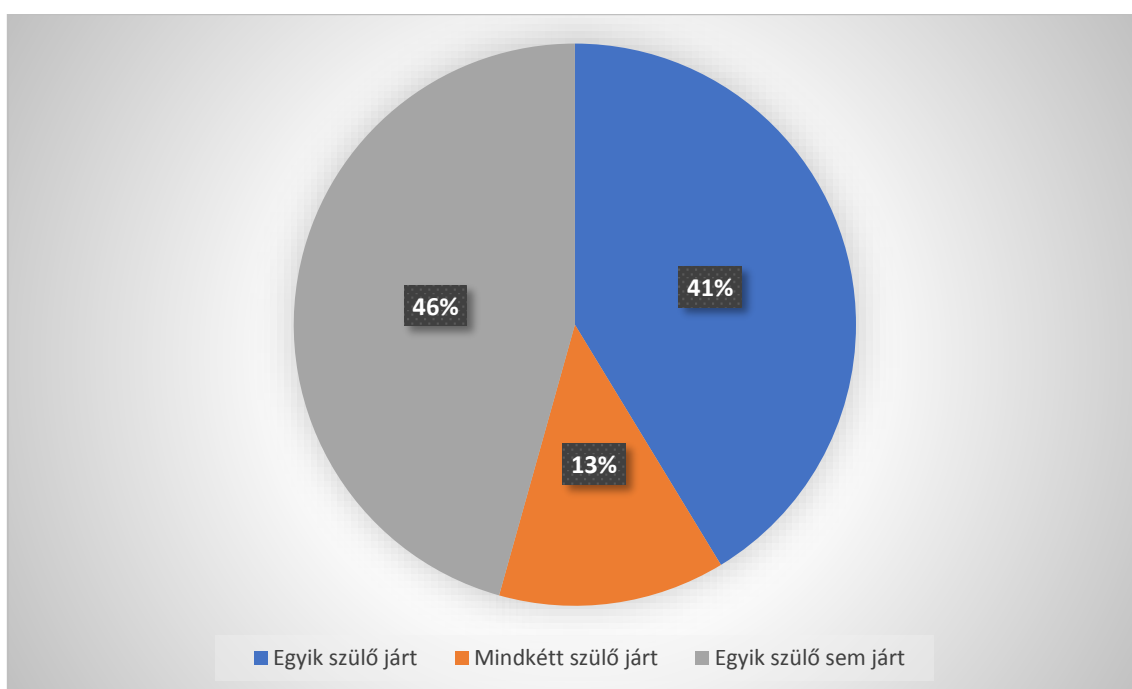
A koncertre járó családok 73,3 százaléka eseti jelleggel tud a koncerten részt venni, míg alig több mint 3 százalékuk jut el havi rendszerességgel koncertre. A családok megkérdezése során 26,83 százaléka az alacsonyabb jegyár, 36,58 százaléka a könnyedebb műsor, míg 26,83 százaléka pedig a szélesebb programkínálat esetén, járna, vagy többet járna el koncertre.

4. ábra: Koncertre járás növelését támogató tényezők Forrás: saját szerkesztés kérdőíves felmérés adatai alapján [2018]

Az alábbi adatok is megerősítik, hogy kiemelten fontos a kulturális rendezvények népszerűsítése vidéken is, hisz így kiküszöbölhető olyan adatok mérése miszerint a megkérdezettek nem járnak el szimfonikus zenekari koncertre. Megállapítható továbbá, hogy a megkérdezettek nem feltétlen a magas jegyár tartja vissza őket a gyakoribb koncert látogatástól sokkal inkább a műsor választék sokszínűségének hiánya. Ez esetben is elérhetőek olyan állami támogatások, pályázatok, amelyek kiemelten a vidéken elérhető kulturális rendezvények népszerűsítését, elérhetővé válását támogatják.

A családok 41,3 százalékánál legalább az egyik, 13 százaléka esetén mindkét szülő részt vett alap- és vagy/ középfokú tanulmányai során rendszeresen komolyzenei koncerteken, míg 45,6 százalékuk esetén a szülők gyermekkori zene szeretete, vagy annak kialakítását célzó iskolai koncert látogatási programok nem gyakorolnak szignifikáns (meghatározó, számottevő) hatást a gyermekek zenei tanulmányaira.

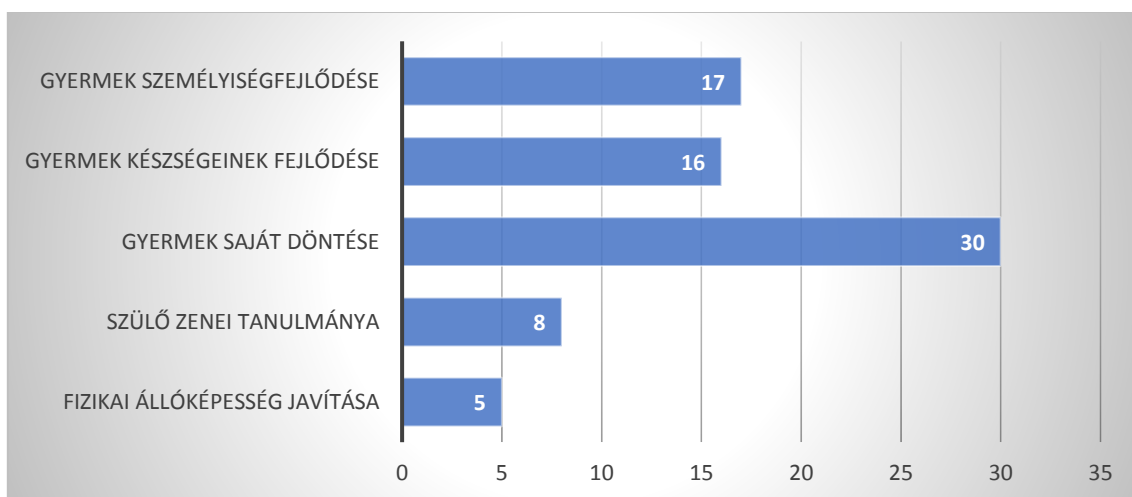

5. ábra: Szülők fiatalkori koncert-látogatási szokása Forrás: saját szerkesztés kérdőíves felmérés adatai alapján [2018]

A kutatás egyik fontos kérdése annak vizsgálata volt, hogy a gyermekek milyen motivációból tanulnak zenét. A tanulmány kutatási kérdését alapul véve (Pozitív hatással van-e a zenetanulása a Z generáció gyermekeire és ha igen milyen jellemfejlődési és készségbeli fejlődés figyelhető meg?) került feltárára, hogy a szülők által a diákok zeneiskolai tanulmányok mellett való döntésében szerepet játszik-e annak ismerete, hogy a zenetanulásban számos fejlesztési lehetőség áll rendelkezésre.

A kutatásban érintett gyermekek 63,8 százaléka saját döntéséből jár zeneiskolába. E magas arány mérésében feltételezhetően nagy szerepet játszott, hogy többgyermekes családok idősebb gyermekei beíratásra kerültek a zeneiskolába, akik példáját követve a kisebb testvérek már saját döntésből kívánták követni idősebb testvérük példáját, mert a kisebb testvér már otthonában megismerhette a zenetanulás örömeit, nehézségeit, mely motiválta őket a zenei tanulmányokra. A testvérpárok pozitív befolyásoló tényezőjén túl, feltételezhető továbbá a magas eredmény mérésének tekintetében, hogy a Z generációra jellemző személyiségjeggyel van dolgunk, miszerint a gyermek nagyon is jól tudja, mit szeretne csinálni.¹⁴

A gyermekek 36,2 százaléka szülői döntés eredményeként tanul zenét. Kérdés, ha a szülők döntenek arról, hogy a gyermek zenét tanuljon, milyen motiváltság alapján teszik azt? A felmérés alapján elmondható, hogy e zeneiskola tekintetében a szülők közlése alapján a tanulók 10,64 százaléka esetében a fizikai állóképesség javítása, 17 százaléka esetében valamely szülő zenei tanulmányai, 34 százaléka esetében a gyermekek készségeinek fejlesztése, míg 31,1 százalék esetében a gyermek személyiségfejlesztése volt szempont a zenei tanulmányok választása során.

6. ábra: Zenetanulás preferálását meghatározó tényezők Forrás: saját szerkesztés kérdőíves felmérés adatai alapján [2018]

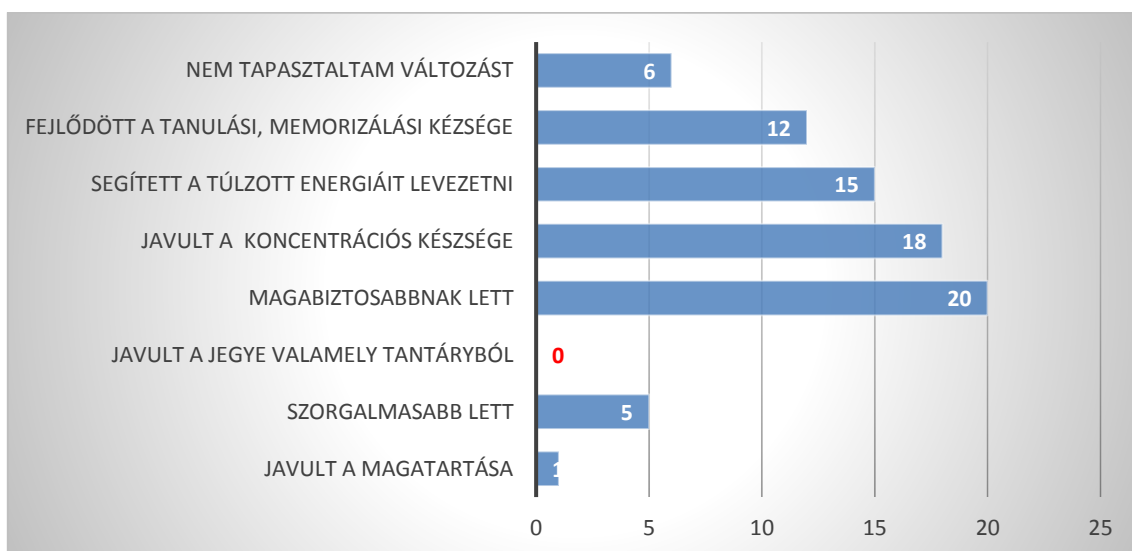
Az elemzést követően egyértelműen megállapítható, hogy a vizsgált zeneiskola esetében a gyermekek zenei tanulmányokat saját elhatározásból kezdték meg, míg a szülők döntését (gyermek támogatása, vagy döntés a gyermek helyett) a gyermekek várható készség- és személyiségfejlődése motiválta. A kutatási kérdés szempontjából ez egyértelműen pozitív eredménynek tekinthető.

A kutatásba bevont tanulók szüleinek alig több mint egynegyede (27,65%) járt zeneiskolába, mely alapján megállapítható, hogy nem csak a „zenész” családból származó diákok között népszerű választás a zeneiskolai tanulmányok lehetősége. A zenetanulás preferálását meghatározó tényezők vizsgálati eredménye esetében csak a diákok 17 százaléka esetén volt releváns szempont a szülők zenei tanulmánya a zeneiskola tanulmányok preferálása kapcsán. E

¹⁴ Apter, T.: A magabiztos gyermek. Vigilia Kiadó. Budapest, 2002

két válasz alapján megállapítható, hogy azon családok 61,5 százalékánál, ahol a szülők zenét tanultak, a szülő(k) presszionálják¹⁵ a gyermeküket arra, hogy ők is tanuljanak zenét, míg 39,5 százalékuknál ez nem jelent releváns döntést befolyásoló körülményt. A vizsgált iskola esetében a diákok döntő többsége nem „zenész” családból származik, s a „zenész” családokból származó diákok esetében sem minden esetben volt tényező a szülők zenei tanulmánya a zenetanulás választása esetében, mely alapján kijelenthető, hogy a családi zenei hagyományok fontosak, de nem feltétlen meghatározó tényezők a zeneiskola választása esetében a vizsgált zeneiskolánál.

A tanulmány legfontosabb kérdése az volt, hogy a zenetanulás eredményez-e valamilyen pozitív hatást a diákok készségeinek és/vagy személyiségfejlődésének vonatkozásában. A válaszadók 87 százaléka tapasztalt ilyen gyermeke esetében, mely egyértelműen igazolja, a zenetanulás pozitív hatását a vizsgált sokaság esetében. A szülők a diákok 43,5 százaléka esetében tapasztalták, hogy a gyermekük magabiztosabb lett, 39,1 százalékuk esetében pedig azt, hogy nőtt a koncentrációs készségük. A felmérésben szereplők 32,6 százaléka számolt be arról, hogy a zenetanulás segíti a felesleges energiák levezetését, míg 26 százaléka esetében nőtt a diákok koncentrációs és memorizálási készsége. A kutatás magatartás (2%) és szorgalom (10,1%), valamint a tanulmányi eredmények (0%) esetében nem tárt fel releváns kapcsolatot.

7. ábra: Zenetanulás hatása Forrás: saját szerkesztés kérdőíves felmérés adatai alapján [2018]

Az eredmények alapján a szülők a gyermekükön a magabiztosság növekedésének eredményét látták a legtöbb esetben. Terri Apter könyvében a szerző úgy hivatkozik a magabiztosságra, mint a jövőbeli sikereink kulcsára. Korunk diákjainak nincs egyszerű dolga, hisz az elvárások irányukba minden eddigi generációhoz intézet elvárásokat felül múl. Ezek az elvárások úgy hatnak a gyermekekre, mintha satuba fognák őket. (10. ábra)

¹⁵ Presszionál jelentése: nyomást gyakorol

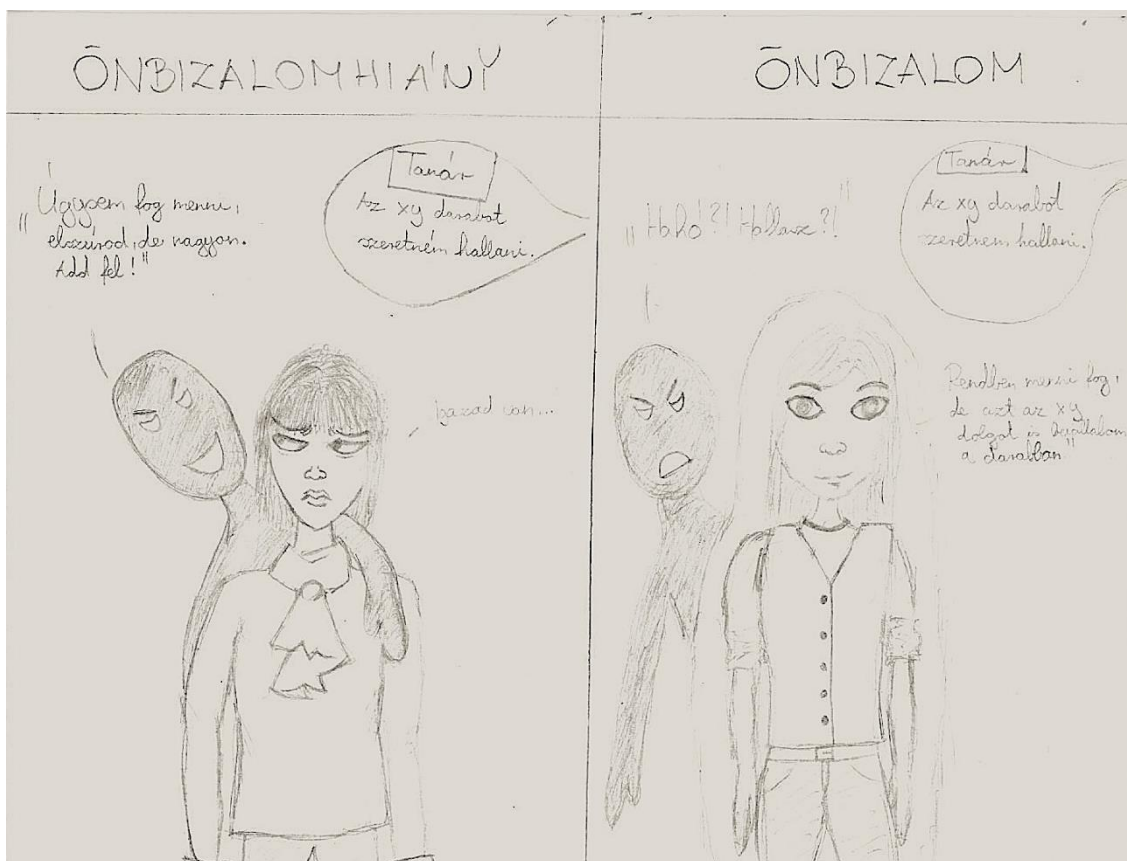

8. ábra: Z generációra nehezedő elvárások interpretációja egy Z generációs gyermek rajzán Forrás: Kiss Bianka Erzsébet illusztrációja [2018]

Ennek tudatában elmondható, hogy a magabiztos gyermek, olyan készség birtokában van, amely sikeresebbé teheti őt, olyan társainál, akik önbizalom hiányosak, abban az esetben is, ha a többi készségeik, képességeik megegyezőek. A magabiztos gyermek, könnyebben tud megküzdeni a sikertelenséggel, és könnyebben viseli el az állandó versengés okozta feszültséget, melyet mai századunk táplál. A jövő gyermekei több bizonytalansággal találkoznak akár csak a munkahely tekintetében, mint a korábbi generáció szülőit. Ahhoz, hogy ezek a gyermekek felnőtt korukban, ne küzdjenek önbizalomhiánnyal, mely súlyos esetben kezelhetlenséghez, dühkitörésekhez és destruktív viselkedéshez vezethet, még fontosabb, hogy tisztán tudják értékelni önmagukat. Fontos, hogy magukat tudják a társadalom fontos és értékes tagjának tartani. „Az önbizalom bizonyos képességek összessége, ami képessé tesz egy gyermeket kitartó erőfeszítésre, tanulásra, a mások felé forduló figyelemre.”¹⁶ Ennek tudatában elmondható, hogy a zenélés egy olyan készség fejlesztését segíti hatékonyan, melyre a Z generáció és az elkövetkező generáció munkavilágába való bekerüléséhez kiemelt szerepet fog játszani. A zene által e készség fejlesztése nem csak a munkavilágában lesz fontos, de az egészséges lélekhez is elengedhetetlen.¹⁷

¹⁶ Apter, T.: A magabiztos gyermek. Vigilia Kiadó. Budapest, 2002, p. 18.

¹⁷ Apter, T.: A magabiztos gyermek. Vigilia Kiadó. Budapest, 2002

9. ábra: Önbizalom és hiányának interpretációja egy Z generációs gyermek rajzán

Forrás: Kiss Bianka Erzsébet illusztrációja [2018]

A fentiek mellett érdemes megvizsgálni, hogy a zenetanulás pozitív hatásai és a zenetanulás időtartalma tekintetében van-e szignifikáns kapcsolat. Az 1. táblázatban láthatjuk, hogy miképpen alakult a pozitív válaszok aránya az alapján, hogy a vizsgált diákok mennyi ideje tanulnak zenét. A táblázat adataiból láthatjuk, hogy a koncentrációs- és tanulási készség, valamint a felesleges energiák lekötése vonatkozásában a zenei tanulmányok hosszával arányosan nő a pozitív válaszok aránya, mely előre vetíti a két ismérv közötti ok-okozati összefüggés meglétét.

1. táblázat: A zenetanulás pozitív hatásai és a zenetanulás időtartalma közötti kapcsolat

	Javult a magatartása	Szorgalmasabb lett	Javult a jegye valamely tantárgyból	Magabiztosabb lett	javult a koncentrációs készsége	Nem tapasztalható változás	Segített a túlzott energiáit hasznos dolgokra fordítani	Tanulási készségi fejlődtek
1-2 év	8,33%	25,00%	0,00%	41,67%	25,00%	25,00%	16,67%	16,67%
3-4 év	0,00%	6,25%	0,00%	50,00%	37,50%	6,25%	31,25%	25,00%
5-7 év	0,00%	10,00%	0,00%	40,00%	50,00%	10,00%	30,00%	30,00%
8- év	0,00%	0,00%	0,00%	37,50%	50,00%	12,50%	62,50%	37,50%

Forrás: saját szerkesztés kérdőíves felmérés adatai alapján [2018]

Annak érdekében, hogy megállapíthassuk, hogy valós kapcsolat áll fent a zenetanulás pozitív hatásai és a zenetanulás időtartalma között szükséges a minőségi ismérvek közötti asszociációs kapcsolatot vizsgálni. Asszociációs kapcsolatról a statisztikai elemzések során akkor beszélhetünk, ha mindkét ismérv, aminek a kapcsolatát vizsgálni kívánjuk, minőségi ismérv,

azaz nominális típusú.¹⁸ E elemzési típus gyakorlati vizsgálati módszerét keresztábra elemzésnek nevezzük. A keresztábra elemzés során fel kell állítanunk egy nullhipotézist (H_0) és egy alternatív hipotézist (H_1). Jelen vizsgálat során a nullhipotézis (H_0), hogy nincs az ismérvek között asszociációs kapcsolat, azaz a zenetanulás pozitív hatásai és a zenetanulás időtartalma között nincs kapcsolat, míg az alternatív hipotézis (H_1), hogy két minőségi ismerv között fennáll a kapcsolat, azaz a zenetanulás időtartalma pozitívan hat a zenetanulás pozitív hatásainak érvényesülésére.

A kapcsolat meglétének vizsgálatát khi- négyzet próbával tudjuk végrehajtani.¹⁹ Amennyiben a vizsgálat során kapott khi-négyzet értéke nagyobb, mind az elméleti khi-négyzet, melynek értéke különböző hibavalószínűségek mellett meghatározott, s mely érték statisztikai könyvekben található táblázatokból kiolvasható, akkor elvethetjük a nullhipotézist, azaz valóban kapcsolat van a vizsgált pozitív hatás és a zenetanulás időtartalma között, míg amennyiben a tapasztalati érték alacsonyabb az elméleti értéknél, akkor nem vethető el a nullhipotézis, azaz nem állapíthatunk meg kapcsolatot a két nominális változó között.²⁰ A vizsgálatot 5 százalékos hibavalószínűséggel (p) végezzük (ez a statisztikai vizsgálatok során általánosan használt hibavalószínűség), ami azt jelenti, hogy a kapott eredmények 95 százalékos valószínűséggel helyesek.

Jelen vizsgálat esetében 4×2 , szimmetrikus keresztábrával kell dolgoznunk minden hatás esetében, így a kapcsolat szorosságának vizsgálatához cramer-együttható értéket kell használnunk.²¹

Az elvégzett keresztábra elemzések során a különböző preferenciák esetén az alábbi khi-négyzet és cramer-együttható értékeket kapjuk (5 százalékos hibavalószínűség (p) mellett):

- Javult a magatartása: Szabadságfok: 8; Elméleti Khi-négyzet: 15,51; Tapasztalati khi-négyzet: 6,282; Cramer együttható: 0,259
- Szorgalmasabb lett: Szabadságfok: 8; Elméleti Khi-négyzet: 15,51; Tapasztalati khi-négyzet: 7,235; Cramer együttható: 0,277
- Javult a jegye valamely tantárgyból: Szabadságfok: 8; Elméleti Khi-négyzet: 15,51; Tapasztalati khi-négyzet: 3,344; Cramer együttható: 0,267
- Magabiztosabb lett: Szabadságfok: 8; Elméleti Khi-négyzet: 15,51; Tapasztalati khi-négyzet: 5,644; Cramer együttható: 0,245
- javult a koncentrációs készsége: Szabadságfok: 8; Elméleti Khi-négyzet: 15,51; Tapasztalati khi-négyzet: 6,482; Cramer együttható: 0,263
- Nem tapasztalható változás: Szabadságfok: 8; Elméleti Khi-négyzet: 15,51; Tapasztalati khi-négyzet: 5,793; Cramer együttható: 0,248
- Segített a túlzott energiáit hasznos dolgokra fordítani: Szabadságfok: 8; Elméleti Khi-négyzet: 15,51; Tapasztalati khi-négyzet: 8,875; Cramer együttható: 0,307
- Tanulási készségei fejlődtek: Szabadságfok: 8; Elméleti Khi-négyzet: 15,51; Tapasztalati khi-négyzet: 5,396; Cramer együttható: 0,24

A tapasztalati khi-négyzet és az elméleti khi-négyzet adatokból látható, hogy egyetlen hatás esetében sem vethetjük el a null hipotézist, tehát az előfeltételezéssel (prekonceptió) ellentétben

¹⁸ Ács, P.: Gyakorlati Adatelemzés. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar. Pécs, 2015 p. 205.

¹⁹ Ács, P.: Gyakorlati Adatelemzés. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar. Pécs, 2015 p. 205.

²⁰ Ács, P.: Gyakorlati Adatelemzés. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar. Pécs, 2015 p. 223.

²¹ Ács, P.: Gyakorlati Adatelemzés. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar. Pécs, 2015, p. 208. és p. 213.

egyetlen hatás esetében sem áll fent valós kapcsolat a zenei tanulmányok fennállásának hossza és a zenetanulás hatása között.

Amennyiben a khi-négyzet próba alapján elvethettük volna bármely kapcsolat vizsgálata esetén a nullhipotézist, azaz bármely hatás és a zenetanulás hossza között kapcsolat állt volna fel, abban az esetben is a Cramer-együttható értéke alapján gyenge vagy gyenge közepes kapcsolatról beszélhetünk volna. A Cramer-együttható 0-1 közötti értéket vehet fel. Minél magasabb az együttható értéke, annál szorosabb kapcsolatról beszélhetünk. Megegyezés szerint 0,3 érték alatt gyenge, 0,3 és 0,7 érték között közepes, míg 0,7 érték felett erős kapcsolatról beszélhetünk.²² Mint látható a különböző vizsgálatok esetében mindenütt 0,3 alatti, vagy e közeli értéket vett fel a Cramer-együttható.

Ezáltal megállapítható, hogy nem áll fenn statisztikailag igazolható kapcsolat a pozitív zenei hatások és a zenei tanulmányok időtartama között. Ez alapján feltételezhető, hogy a pozitív hatások már az első egy-két évet követően érzékelhetőek, így nem szükséges több évnyi zenetanulás a hatások érzékeléséhez.

A kérdőíves kutatással párhuzamosan jelen tanulmány készítője mélyinterjút készített a vizsgált zeneiskola mellett működő általános iskola egy közismereti tanárával.²³ A mélyinterjú alanya olyan osztály osztályfőnöke és szaktanára, mely osztályban egyszerre találhatók zeneiskolai diákok és zenét nem tanuló növendékek is.

Az interjúalany meglátása szerint meghatározó változás volt megfigyelhető azoknál a gyerekeknél, akik általános iskolai tanulmányaikkal párhuzamosan zeneiskolába is beiratkoztak. E diákok jobban tudnak figyelni az órákon, ezáltal könnyebben tudnak koncentrálni a közismereti órákon is, továbbá könnyebben tudnak beilleszkedni az osztályközösségbe. A tanár véleménye szerint a magabiztosság fejlődése és a pozitívabb önkép kialakulása a legjellemzőbb e gyermekek esetén, ez nagyban annak köszönhető, hogy egy-egy koncert vagy fellépés alkalmával megtapasztalhatták a sikerélményt. Az interjút adó pedagógus meglátása szerint minél régebb óta tanul egy diákja zenét e pozitív hatásokat annál inkább érzékeli rajta.

A közismereti tanárral készített mélyinterjú alapján elmondható, hogy a szülők körében végzett kérdőíves kutatása által kimutatott pozitív hatások meglétét a mélyinterjú igazolta. A tanár által elmondottak alapján a felmérésben tapasztalt fejlődéseken túl más, a diákok az osztályban kialakított szociális kapcsolatokhoz való viszonyulása is pozitív változást fedezett fel.

A két empirikus kutatás eredményei között egyedül annak tekintetében volt különbség, hogy a zenetanulás hossza fokozza-e a pozitív hatásokat. Ezen eltérést valószínűleg az okozza, hogy az időbeli változásokat olyan szempontok is befolyásolják, melyek vizsgálatára a kérdőív nem tért ki, így a statisztikai elemzés során ezek hiányában nem lehetet a kapcsolati összefüggést megállapítani.

A két empirikus vizsgálat alapján összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a felmérések eredménye igazolni tudta a tanulmány kutatási kérdését, mely alapján kijelenthetjük, hogy pozitív hatással van a zenetanulása a Z generáció gyermekeire, melynek során a tanulási, memorizálási, koncentrációs képességek javulásával, a magabiztosság fokozódásával, pozitív önkép kialakulásával, valamint a felesleges energiák megfelelő levezetési lehetőségével számolhatunk.

²² Ács, P.: Gyakorlati Adatelemzés. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar. Pécs, 2015 p. 206.

IV. Összefoglalás

A bevezetést követően a tanulmány a Z generációs gyermekek sajátos jellemfejlődését és a korosztályra illeszkedő személyiség motívumokat kívánta bemutatni. E fejezett volt hivatott bemutatni a tanulmány empirikus kutatásának szakirodalmi háttérét, továbbá meghatározni és pontosítani a tanulmány kutatási kérdését.

A tanulmány kutatási kérdését, azaz azt, hogy „pozitív hatással van-e a zenetanulása a Z generáció gyermekeire, és ha igen milyen jellemfejlődési és készségbeli fejlődés figyelhető meg?” a szerző empirikus kutatásait bemutató harmadik fejezet kívánta megválaszolni. A kérdőíves kutatás elemzése alapján elmondható, hogy a Z generációs gyermekekre pozitív hatást mutatnak a zenei tanulmányok. Ezt erősítik a vizsgált zeneiskola mellett működő általános iskola közismereti tanárával készült mélyinterjú következtetései.

E vizsgálatok alapján elmondhatjuk, hogy a felmérések eredménye igazolni tudta a tanulmány kutatási kérdését, mely alapján kijelenthetjük, hogy pozitív hatással van a zenetanulása a Z generáció gyermekeire, melynek során a tanulási, memorizálási, koncentrációs képességek javulásával, a magabiztosság fokozódásával, pozitív önkép kialakulásával, valamint a felesleges energiák megfelelő levezetési lehetőségével számolhatunk.

A tanulmány eredményeit Paul Michel gondolata összegzi a legmegfelelőbbben: „A zenei nevelés nem nélkülözheti az új ismereteket, kutatási eredményeket, lélektani ráismeréseket ahhoz, hogy megfelelő és biztonságos oktatásban részesíthesse a diákot. A zenei nevelés alapja: az ember zenei képességeinek felismerése.”²⁴

A zenepedagógia legnemesebb feladata felmérni a növendékek jelenlegi tudását, és azt a legmegfelelőbb módon tovább fejleszteni. Ennek megfelelően a szerző fontosnak tartja jelen munka keretében megkezdett kutatás folytatását további iskolákra kiterjesztett módon folytatni, annak érdekében, hogy reprezentatív, országos minta segítségével megállapítható legyen, hogy a kapott pozitív eredmények globálisan értelmezhetők, vagy csak a vizsgált zeneiskola tekintetében relevánsak.

Irodalomjegyzék

- Ács, P.: Gyakorlati Adatelemzés. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar. Pécs 2015.
- Boncz, I.: Kutatás módszertani alapismeretek. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar. Pécs 2015.
- Dobi, I.: A MÁV Szimfonikus Zenekar 2016/2017-es évadja és zenepedagógiai tevékenysége. *Parlando*. 2016. Vol. 58. no. 4.
- Gállné Gróh, I.: Zenei nevelés az óvodáskor előtt. *Parlando*. 2008. Vol. 50. no. 3. pp. 47-49
- Mélykútiné Dietrich, H.: Zenei nevelés a születés előtt és után. In: Döbrössy, J. Ének-zene-nevelés. Trezor Kiadó. Budapest, 2004. pp.9–34.
- Michel, P.: A zenei nevelés lélektani alapja. Zeneműkiadó. Budapest, 1974.
- Pintér, J.: Bevezetés a statisztika módszereibe. Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet. Pécs, 2000.
- Szókéné Halász, É.: Pszichológia és pedagógiai ismeretek. Budapest, Raoul Wallenberg Humán Szakképző Iskola és Gimnázium, 2010
- Tari, A.: Z generáció – Klinikai jelenségek és társadalmi- lélektani szempontok az Információs Korban. Tericum Kiadó. Budapest, 2011.
- Apter, T.: A magabiztos gyermek. Vigilia Kiadó. Budapest, 2002.
- Töröcsik Mária, Z generáció magatartása és kommunikációja. Pécsi Tudományegyetem. Pécs, 2015.

²⁴ Michel, P.: A zenei nevelés lélektani alapja. Zeneműkiadó. Budapest, 1974

Támogatás: EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA „Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-2-I.-PTE-150
kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült”

Haffner – Kiss Alexandra

Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar

kiss.alexandra@pte.hu

Lektor: Dr. habil. Farkas István Péter, egyetemi docens, PTE MK ZMI

A new method for identifying social inequalities in the spatial structure of Southern Transdanubia

Gábor Hoványi, *University of Pécs – Faculty of Sciences – Doctoral School of Earth Sciences*

Róbert Tésits, *University of Pécs – Faculty of Sciences – Institute of Geography and Earth Sciences*

Levente Alpek B., *University of Pécs – Faculty of Sciences – Institute of Geography and Earth Sciences*

The purpose of this research is a rather complex one when aiming to modernize something as wide spread as social services. There are a great number of such services, thus we have to implement some kind of categorisation, which the research paper achieves by highlighting two groups of people based on their age. The target groups are the children (0–18) and the elderly (50–x), who are less explored in the field of regional social studies. Moreover, these two groups are in the focus of the greatest interest, which is due to the changes in the age structure of Hungary. What makes this research relevant for geography is that it examines one of the most disadvantaged regions of Hungary in a spatial perspective, namely Southern Transdanubia. The first methodological phase of the research deals with the secondary analysis of statistical data from the past two censuses provided by the Central Statistical Office. The next phase incorporates the development of a new complex index from the collected data with the goal of regional classification providing the basis for empirical study. Its further purpose is to help determine the social requirements of disadvantaged people and where intervention is most needed.

Keywords: social services, children, elderly, disadvantaged regions, social requirements

I. Introduction

Currently there are a number of urgent problems in our world, which threaten people's quality of life, but perhaps the most difficult of these is to be able to provide for our basic needs. For the upper layers of society, this can be less problematic; however, as we move down this social pyramid, the number of everyday livelihood problems increases exponentially. The increase in the number of differences between social groups is not an isolated phenomenon, as most countries in the world have an increasing number of individuals, families and communities in need of help (PLAMEN, 2017).

In order to reduce the unfavourable impact of factors on social activity, all the forms of assistance that are included in the collective concept of social services were created that the most debilitated and most vulnerable members of society can use to improve their situation. The central aim of social services is to strengthen labour market and social integration for all those who, because of their age and / or social status, are at a disadvantage due to their living conditions, housing conditions, family background, economic (in)activity, education, health and social relations.

Numerous basic services are included in this umbrella term, among others homestead and village caretaker services, catering, assistance at home, family care, home help with signalling system, community care, support services, street social work and day care for people dealing with all types of disability or addiction (BUGARSZKY 2004; CSO 2009).

The two target groups identified by the research, according to the age structure of the small settlements, are people below the age of 18 and over the age of 50, who are still active and those older than the working age (65 years of age). The choice of these target groups was justified by the fact that based on current geographic research, these are the least targeted groups (SZÉCSI 2014) as well as a significant part of the TÁMOP tenders (TÁMOP 5.4.1-08, 2009–2011). Older people, however, will soon increase the number of people outside the working age, who are expected to put even larger burdens on the domestic health care system. The area of the survey is the Southern Transdanubian Region, as from the result of the latest TÁMOP research – which examined the modernization of social services (TÁMOP-5.4.1-12, 2014) - that it is one of the three most underdeveloped regions of the country.

The problem of overburdened social services rather characterizes the domestic rural areas. Such small villages can be found in large numbers in the Southern Transdanubian Region, especially in the Ormánság, where transportation is still problematic in many cases, not to mention providing services (OBÁDOVICS et al., 2011). The subsidies currently provided do not even exceed the 30,000 HUF per month, which is not sufficient to eliminate social need or poverty, and therefore, complex service development would be needed here. By remedying the problems, the mentality and social behaviour of formerly vulnerable individuals can change in a positive direction, thus the reintegration of socially deprived people into society can be made possible (MÓZER et al., 2015). The aim of the research is to explore the territorial patterns that can create the basis of an individual-specific, complex support systems, by using primary data, up-to-date literature review and secondary statistics.

II. Methods

During the study, when defining the target groups as the beneficiaries of social services, the entire population had to be accounted for, who were entitled to receive these services. The population was first divided into four thematic groups, one of which we will discuss later on. Among the four thematic groups, the first includes the different ethnic groups, such as the Hungarian Roma, who are explored in a number of studies (DOMOKOS – HERCZEG, 2010; UNDP / WORLD BANK / EC – FRA, 2012; POLICY SOLUTIONS, 2012; BERNÁT, 2014; HAJDU et

al., 2014). The second group embraces people of different social situations, such as those living in disadvantaged small settlements, the uneducated and the homeless. The third thematic group are those with diseases, both mental and addictive. Last but not least, the fourth group is the one that has marked for us the target groups to be examined, but so far little attention has been paid to them in the research of recent years (MÓZER, 2014). The fourth, which is the target group underlying this study was defined on the basis of age. This includes the population over the age of 50 and the population below 18 years of age. The study explores young people within large families as the proportion of people living in families with three or more children can be a good indicator of social indigence.

After defining the target groups, there is still a need for the number of age-specific residential population and other characteristics such as marital status, number of children, educational attainment, economic activity, mobility, housing conditions and the proportion of those with disabilities, etc. present in the demarcated research area in order to keep track of the changes that have occurred in recent years. This was accomplished using the census data of the Central Statistical Office (CSO). The developed settlement dataset was categorized by means of a triple division into the more favourable, the intermediate and the lagging settlement type to determine the extent of intervention needed to ensure the proper level of basic provisions. In order to determine the service requirements of the two socio-demographic groups, it was necessary to analyse a number of factors such as changes in the age structure, change in age distribution, population change, marital status, fertility, educational attainment, language skills, labour market position, ethnicity, housing conditions, proportion of people with prolonged diseases, etc. A total of 34 indicators were included in the analysis.

After defining and territorializing these two demographic groups, we can begin to develop the concrete indicator that makes the problem outlined above measurable. After selecting the collected secondary statistics to be used, the indicators were converted into their ratio values and then filtered with the help of correlation analysis. As a result, 15 out of the 34 indicators were included in the final selection. The remaining variables were grouped into four indicator groups. These are: family background, economic activity and demography, education and housing conditions, which can be seen in the table below (Table 1).

Table 1: Indicators used to create the rDSS index (2018) (Edited by Gábor Hoványi)

The indicators	Classification	Indicator classes
15-year-old single men divided by the total number of 15-year-old men	Single people, Broken families	Family background
15-year-old single women divided by the total number of 15-year-old women		
Single parents with 3 or more children divided by the total number of single parents		
The number of households with 5 or more residents divided by the total number of households	Large families	
Married couples or civil partnerships living together with 3 or more children divided by the total number of married couples and civil partnerships		
The number of people who did not		

complete the first year of primary school divided by the total population	Educational attainment	
The number of people who did complete the first few (1–7) years of primary school divided by the total population		
The number of people who did complete primary school divided by the total population		
People between 0 to 19 year-olds and those over 50 years of age divided by the total population	Young and elderly people	Economic activity and demography
Economically inactive people divided by the total active age population (15 to 64 year-olds)	Active aged people	
People over 50 years of age divided by the total population	Elderly people	
The population aged over 50, which is commuting to other settlements divided by the entire commuting population		
The undergraduate population, which is commuting to other settlements divided by the entire commuting population		
Number of non-owned residential properties divided by the total number of residential properties	Housing conditions	
The number of low-comfort residential properties divided by the total number of residential properties		

Individual settlements were given points in different dimensions in terms of how disadvantaged they were in relation to their relative position in the settlement structure (i.e. score of 10 in the dimension of given variable were those settlements which belonged to the worst 10% of all the villages and towns in Hungary). The score value interval limits were determined based on the deciles of each variable. Then the averages of the score values for the indicator groups and for the entire set of variables were calculated, accordingly the final value of the indicator was determined as follows:

$$\frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}$$

,where

x_i - the average of the score values of each variable group

n - number of tested variable groups

Based on the above, the rDSS index (Relative Dependency on Social Services) analyses the selected indicators condensed into a single indicator, which is designed to characterize the social requirements of both young and old-aged people. The index was used to identify the territorial differences. The index categorizes the settlements of Southern Transdanubia into the triple division of the more favourable, the intermediate and the lagging settlement types,

thus we can determine the extent of interventions needed to ensure the proper level of basic provision.

III. Results

III.1. The main socio-economic features of the settlement types designated by the rDSS index

The quantile allocation created by the rDSS index divides the settlement structure of Southern Transdanubia into four groups. The two extremes of the value range indicate the lagging (0.43–0.59) and the favourable (0.17–0.27) settlements considering the social requirements of the population living there. The third element of the division is the intermediate, which is further divided into groups, the more favourable (0.28–0.34) and the less favoured (0.35–0.42) settlements (Figure 1). It is also clear from the map that the county seats, their agglomeration, the bigger settlements and the popular tourist destinations (such as the southern shore of Lake Balaton, Harkány, Nagyatád, Siklós, Tamási, etc.) are the ones that have the lowest index values. This is more favourable position is due, among other things, to their higher number of social service providers, more developed infrastructure, and the higher number of active aged population.

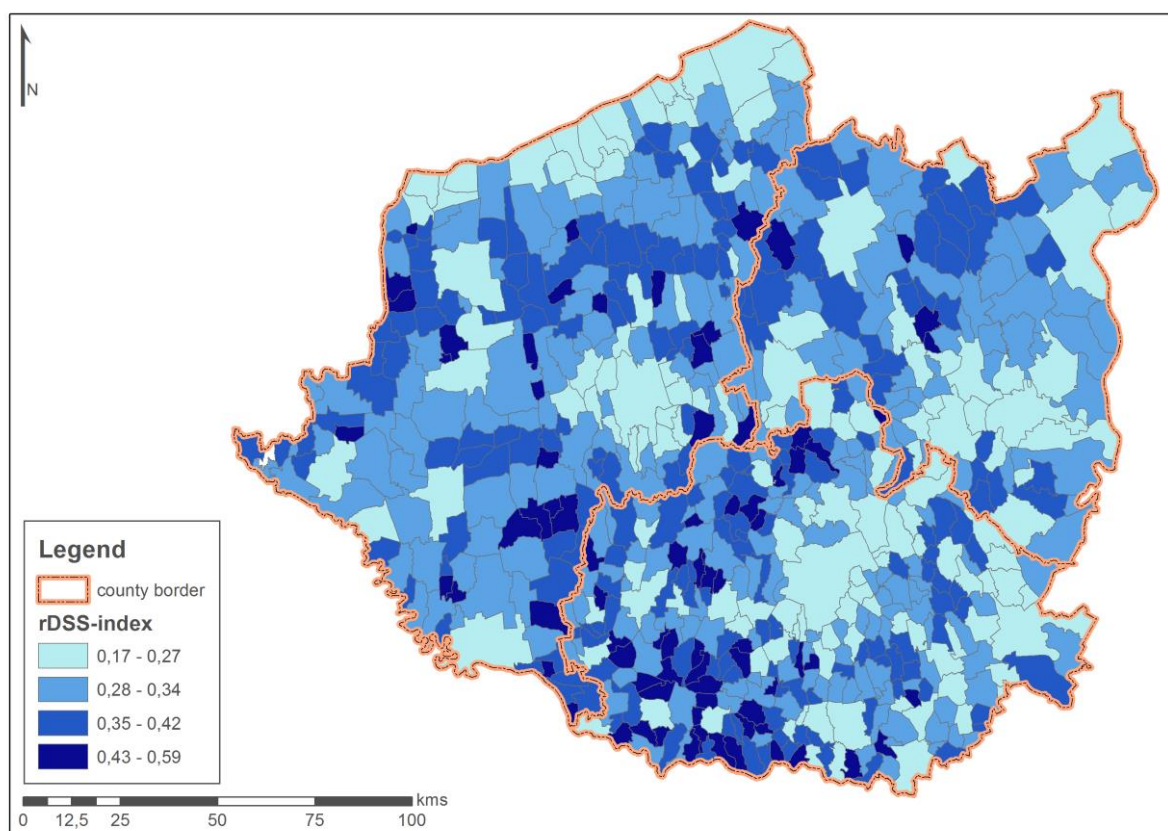

Figure 1: The regional structure designated by the rDSS index based on own calculation (2018) (Edited by Bertalan Simon)

Into the above-mentioned favourable position settlement group, we have primarily assigned large-sized cities that mainly have district capital status, where the typically high population is accompanied by a high number of social service providers. Due to their position, not only basic services are provided here, such as catering and home help, which are available in

settlements below 2000 residents, but also additional day-care institutions, and therefore the budget for maintaining service providers is higher here (CSO, 2009). In many cases, the access to resources for the needy can also be solved locally or, if necessary, due to the existing infrastructure, it does not represent an insurmountable obstacle either.

In the case of intermediate position settlements, the picture is much more subtle. These include mainly medium-sized settlements where there are no or only minor deficiencies in the provision of the social services sector. Their position is due to the still relatively small distance from the service providers of larger cities and the adequate development level of the infrastructure allows people to reach these within a short time. It is also clear from the map that these intermediate position settlements embrace the larger cities and their agglomerations, and the farther they are from the attraction centres; the more likely it is that the high number of more favourable ones will be replaced by an increase in the number of settlements belonging to the less favoured intermediate group.

The small or scattered settlements in the lagging position group provide the further direction of the investigation. Their situation is considered desperate, as in most places only a kitchenette or village caretaker is at their disposal provided by local governments. The situation of the people living in these settlements can only be minimally improved with financial support or in-kind services, as the underdevelopment of the infrastructure does not make it possible either to properly access of metropolitan service providers or the establishment of businesses that could provide jobs for those living here. The settlements that are concentrated in the Ormánság belonging to the lagging type can be further divided by nationality data. In the majority of the settlements inhabited by Hungarians and Croat minorities, the proportion of elderly people in relation to the total population is the highest; therefore these settlements will belong to the group of aging villages. While in settlements mostly inhabited by Roma, where the number of young people is higher will be the group of ghettoized small villages (CSO, 2011). In the following subheadings we will cover the 78 settlements of the five areas in the Southern Transdanubian Region (Baranya County: 47, Somogy County: 27, Tolna County: 4), which are considered the most deprived of social benefits and which factors are responsible for the formation of this vulnerable situation.

III.2. Factors affecting the service needs of ghettoized small border villages

In Baranya County, the Ormánság is considered the most disadvantaged and most vulnerable area, but it was found in the investigation that the extent of the lagging position settlements exceeds this area. Heading east from Istvándi located in Somogy County to the Baranya County settlement Siklónagyfalu there are ghettoized border villages (altogether 18) where the social care of the people living there is not solved or barely resolved. Among the four indicators mentioned above, the lack of education appeared in first place among eight of the 18 municipalities (Adorjás, Alsószentmárton, Kádós, Kőrös, Marócsa, Piskó, Siklósbodony and Siklónagyfalu) as the main indicators of the lagging position of these settlements. In second place five times, in third place three times, and finally on fourth place it only appears twice as the most decisive factor in the position of this settlement type.

The second most urgent problem is the shortcomings related to housing conditions and their amenities in the case of ghettoized small village villages. The problem of low-level education in the settlements is followed by the critical state of the living environment, based on the rDSS index. The first and second places also have this set of indicators six times, but in the third and fourth places we have the problem of residential real estates only four times. This leads us to conclude that in the settlements the infrastructure is minimally developed and the residents live a partially or totally indigent life (DOMOKOS – HERCZEG, 2010).

In the case of prevalence, the third most important set of indicators shows the family background of the people living there, which in this case is related to a higher than the domestic average fertility rate (BASS – DARVAS, 2012). It appears six times as a number one problem in settlements such as Bosta, Drávaiványi, Gilvánfa, Gyöngyfa, Istvándi and Lúzsok. It is present four times in second place and only three times in third place. In fourth place, however, the decisive nature of these indicators rises to five within the 18 lagging settlements.

In this settlement type, the least dominant proved to be economic activity, and demography, from the point of view of vulnerability, due to the aforementioned high birth rate. In the first place, it did not once prove decisive, in second place three times, then in third place eight times and finally in fourth place it was mentioned seven times. These settlements are characterized on average by the highest rDSS index value (average: 0.473).

III.3. Factors affecting the service needs of aging small border villages

Heading from the east of Drávagárdony in Somogy County to the Baranya County settlement Kisjakabfalva, we can find border villages with an aging population. The biggest problem of the 18 settlements here is twofold, as the natural growth of villages inhabited mostly by elderly people is extremely low, so there is limited population growth here, unless new residents are migrating here. However, this leads to the fact that the high number of elderly people also generates a complex situation for the already overburdened elderly care institutions. In addition, the burden of the institutions may continue to increase when all those born during the Ratkó era (1950–1956), who are still in the active working age will further increase the number of people in need of support and provision.

Here, like in the case of ghettoized small villages, the degree of irrefutability (in seven out of 18 cases) is the most serious challenge. At the same time, members of the aging population are not likely to want to train themselves any longer and their health status may also hinder their further active participation in the labour market (BAKÓ – LAKATOS, 2015). In second place, the significance of this indicator class in assessing the disadvantageous position of settlements is even more apparent as it appears eight times out of the 18 settlements. It is also present three times in third place in the case of Bűrüs, Drávakeresztúr and Kákics.

The second most important factor of the indicator classes in this settlement group proved to be family background with only four first place mentions, as the proportion of single aging adults who can only rely on themselves or on the available elderly caretaker for help is the highest. In second place we also meet this set of indicators four times, but in third place it is represented more times, five out of 18.

According to the collected data the third most important factor is the quality and amenities of residential properties, with four primary references (Bűrüs, Kákics, Téseny and Várad). The significance of this indicator set is somewhat diminished in the followings, since we only see it twice in second place, but in the third and fourth places the number of mentions is increasing (five times in the former and seven times in the latter case).

Last but not least, with only three primary references in the case of Drávagárdony, Drávakeresztúr and Tésenfa, economic activity and demography play an important role in determining the disadvantageous situation of settlements where there is almost no economically active population and if by chance we find an example of this the peripheral location of settlements further aggravates the task of finding a job in the labour market (BARTUS, 2012). Overall we can state that the aging small villages seem to be in a better position according to the compared rDSS index values than ghettoized settlements (average: 0.454).

III.4. Factors affecting the service needs of small settlements in the Hegyhát and Zselic

A total of 16 settlements, which are limited to the northern part of Baranya County and the south-eastern corner of Somogy County, can be categorized as disadvantaged, but in this case it is not as clear as in the above two types of settlements, on what exactly proves to be the dominant factor. In the first place, the degree of education attainment leads with half of the mentions, furthermore based on the four or five references in the following places, this set of indicators proved to be the most urgent problem similarly to the ghettoized small villages (BÓDI – FEKETE, 2008).

Economic activity and demography has become the second most dominant factor with four first-place references, which shows a slightly waving trend in the followings, as it is only raised three times in second place, then six times in third place, and then we finally meet with this indicator group again for three times. It clearly follows from this that the age structure of these settlements is not nearly as old as in the case of the aging border villages mentioned above, but the labour market activation of the people living here has not yet been solved, due to high levels of low education (Employment Strategy and Action Plan, 2017). Since not only does the high unemployment rate, but also the high proportion of young people and older people within the population affects the economic situation of these settlements as well as the extent of the municipal budget spent on social purposes.

Marital status is the forthcoming third most important indicator class, which with three first place mentions gives a sufficiently strong pillar to its disadvantageous character. In following places, marital status is represented by at least four mentions in the main indicator classes, but the highest number of these appearances occurs in fourth place, from which we can conclude that it has a less significant role when compared to education.

Only in the case of Kishajmás can we observe that the most serious problem lies in the quality of residential properties and this frequency of mentioning only starts to reach high numbers from the main indicators in fourth place, which explains the average rDSS index very similar to that of the aging settlement type (average: 0.459).

III.5. Factors affecting the service needs of small settlements in outer and inner-Somogy

Following the Ormánság area, which was divided into two groups, the region with the second largest number of disadvantaged settlements is the outer and inner-Somogy region, where 22 small settlements fell into the limit of the lagging type. The main determinant of these settlements is family background with 11 (half of the settlements) first place mentions, but this is far from the second most significant factor that is the indicator of economic activity and demography with a total of six references, which implies that the development of employability in this area should be considered as a priority (BASS, 2014).

According to the first place mentions, the third most important indicator class is the level of education that appears in only three settlements (Edde, Pamuk and Rinyakovácsi) as the most urgent problem, which should be remedied as soon as possible. This finding is further strengthened by the fact that it appears 11 times in the second place, and then the number of references continues to decline in the following major indicator classes.

The least-typical primary indicator of disadvantageous position in these Somogy settlements with only one mention in the case of Somogyicsicsó is the indicator class referring to the quality of residential properties. The frequency of mentioning is also negligible in the second and third places, where it only appears three times in the former case and four times in the latter. All in all, it can be stated that based on comparing their rDSS index values the small settlements of outer and inner Somogy may appear to be in a better position than the ghettoized small villages (average 0.47).

III.6. The factors affecting the service needs of disadvantaged settlements in the Hegyhát of Tolna County

Finally, there are a few short thoughts about the only three settlements identified by the rDSS index in the Hegyhát of Tolna County. Their low number already indicates that in Tolna County or within the region the coverage of social services is better or these are within reach of the needy, as in the case of the Ormánság settlements. It is not surprising that on average, the rDSS index is the lowest here (average: 0.433), which can be explained equally by the low number of elements or by the better position in the settlement structure, but let's also find out which indicators were used to categorize these three settlements into the lagging type.

In two of the three settlements (Keszőhidegkút and Murga) the main determinant is the quality of the residential properties, but the low rDSS index gives us the conclusion that this is less severe than in the previous cases. These two settlements show perfect alignment with the main indicator classes and it follows that the second most pressing problem is economic activity and demography, then education and finally family background, which could be remedied to a certain extent by developing the local infrastructure and by providing better public transportation.

In the case of Kalaznó, economic activity and demography proved to be the most decisive indicator class, which may be caused by the shift of the local age structure towards the older age groups and the poor level of employment of the locals (Tolna County Employment Strategy, 2017–2021).

IV. Conclusions

The spatial structure created by the rDSS index presented in the study, based on statistical data, highlights settlements where the proportion of young people or elderly people within the population is high compared to the domestic average, and seeks to determine the living conditions of those living in a given settlement by including additional indicator classes. The fact that children are raised by a single parent, has a large family, is possibly unemployed, several generations or perhaps more families share one real estate, the educational attainment of the people living together and the comfort classification of their dwellings all contribute to presenting a more complete picture of the background of the inhabitants of lagging type settlements. In addition to the rDSS index separating the disadvantaged from all the other settlements of the Southern Transdanubian Region, it is also capable of ranking the four previously mentioned indicator classes thus determining which are the most and least decisive set of indicators in the development of the lagging nature of settlements. Identifying the dominant indicator sets can be vital for decision-makers to implement specific interventions, which can make the current social service sector of the region more efficient in the future.

Literature

- BAKÓ TAMÁS – LAKATOS JUDIT (2015): A magyarországi munkaerőpiac 2014-ben. In: Műnkerőpiaci tükör 2014 (szerk. Fazekas K. – Varga J.) Budapest, MTA RKTK
- BARTUS TAMÁS (2012): Területi különbségek és ingázás. In: Nyugdíj, segély, közmunka – A magyar foglalkoztatáspolitikai két évtizede, 1990-2010 (szerk. Fazekas K. – Scharle Á.) Budapest, Budapest Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány
- BASS LÁSZLÓ – DARVAS ÁGNES (2012): Gyermekes családok Magyarország válságövezeteiben, 2009-2011. In: Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2011 (szerk. Ferge Zs. – Darvas Á.) Budapest, Gyerekesély Közhasznú Egyesület

- BASS LÁSZLÓ (2014): Gyermekes családok Magyarország válságövezeteiben, 2011-2013. In: Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2012-2013 (szerk. Ferge Zs. – Darvas Á.) Budapest, Gyerekesély Közhasznú Egyesület
- BERNÁT ANIKÓ (2014): Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. szerk.: Társadalmi Riport 12 (1) Budapest: TÁRKI, 246-264. <http://old.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b333.pdf>
- BÓDI FERENC – FEKETE ATTILA (2008): Iskolák és óvodák elhelyezkedése és bezárása napjainkban. In: Helyi szociális ellátórendszer (szerk. Bódi Ferenc) Budapest, MTA PTI, 71-90.
- BUGARSZKY ZSOLT (2004): A szociális szolgáltatások újjászületése Magyarországon. Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat, 15 (4), 100-110. http://www.esely.org/kiadvanyok/2004_4/BUDGARSZ.pdf
- DOMOKOS VERONIKA – HERCZEG BÉLA (2010): Terra Incognita: magyarországi szegény- és cigánytelepek felmérése – első eredmények. Szociológiai Szemle, 2010/3. sz., 82–99. http://www.szociologia.hu/dynamic/szocszemle_2010_3_all.pdf
- HAJDU TAMÁS – KERTESI GÁBOR – KÉZDI GÁBOR (2014): Roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló a TÁRKI Életpálya-felmérésének 2006 és 2012 közötti hullámaiból. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. szerk.: Társadalmi Riport 2014. Budapest: TÁRKI. <http://old.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b334.pdf>
- OBÁDOVICS CSILLA – BRUDER EMESE – KULCSÁR LÁSZLÓ (2011): A gazdasági és szociális helyzet területi egyenlőtlenségei a vidéki Magyarországon – hasonlóságok és eltérések In: Bódi Ferenc – Fábián Gergely (szerk.) Helyi szociális ellátórendszer Magyarországon. Debreceni Egyetemi Kiadó 143-158. https://www.researchgate.net/publication/309726786_A_gazdasagi_es_szocialis_helyzet_teruleti_egyenlotlensegei_a_videki_Magyarorszagon_-_hasonlosagok_es_eltereseik
- MÓZER PÉTER (2014): Vakrepülésben. Pénzbeli ellátások és szociális közszolgáltatások szerepe az időskori biztonság megteremtésében. Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat, 25 (2), 94-112. http://www.esely.org/kiadvanyok/2014_2/mozer.pdf
- MÓZER PÉTER – TAUSZ KATALIN – VARGA ATTILA (2015): A segélyezési rendszer változásai. Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat, 26 (3), 43-66. http://www.esely.org/kiadvanyok/2015_3/2015-3_2-1_MozerTauszVarga_Segelyezesi_rendszer.pdf
- PLAMEN, DIMITROV (2017): Vagyoni egyenlőtlenségek Európában: a tőkéből és a munkából származó jövedelmek megoszlása a tagállamokban. Vélemény az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság számára ECO/410 <http://www.liganet.hu/news/9727/eesc-2016-05712-00-00-ac-tra-hu.pdf>
- SZÉCSI JUDIT (2014): Az idősödő munkavállalók helyzete a munkaerőpiacon. Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat, 25 (2), 113-128. http://www.esely.org/kiadvanyok/2014_2/szecsi.pdf

Other sources

- „Foglalkoztatási Szövetkezés Baranya Felzárkózásáért 2020” TOP-5.1.1-15-BA1-2016-00001 Foglalkoztatási Stratégia és Akcióterv 2017 <https://www.baranyapaktum.hu/dokumentum/7>
- Tolna Megyei Foglalkoztatási Stratégia 2017-2021 TOP-5.1.1-15 TL1-2016-00001 Foglalkoztatási stratégia elkészítése és annak megvalósítását szolgáló kutatás, elemzés, felmérés elkészítésének szolgáltatásai http://www.tolnamegye.hu/adatszolgaltatas/2016_2021_paktum/Foglalkoztatasi_Strategia.pdf

- JELENTÉS a TÁMOP-5.4.1-12 „Szociális szolgáltatások modernizációja” elnevezésű kiemelt projekt keretében megvalósult kutatások eredményeiről. <http://docplayer.hu/1750287-Jelentes-a-tamop-5-4-1-12-szocialis-szolgaltatasok-modernizacioja-elnevezesu-kiemelt-projekt-kereteben-megvalosult-kutatasok-eredmenyeirol.html>
- KSH (2001): 2001. évi Népszámlálás. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/kotetek.html>
- KSH (2009): Szociális szolgáltatások. Statisztikai tükör 3 évf. (189) Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/jel/jel30910.pdf>
- KSH (2011): 2011. évi Népszámlálás. Nemzetiségi adatok. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/teruleti_adatok
- POLICY SOLUTIONS (2012): A romák helyzete Magyarországon. Friedrich Ebert Alapítvány https://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzes/28/a_romak_helyzete_magyarorszagon.pdf
- TÁMOP 5.4.1-08. Szociális szolgáltatások modernizációja. http://ncsszi.hu/lezarult-unios-projektek/tamop-5_4_1-08_-szocialis-szolgaltatasok-modernizacioja
- UNDP/WORLD BANK/EC – FRA (2012): The situation of Roma in 11 EU Member States – Survey results at a glance. Luxembourg: Publications Office of the European Union. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance_EN.pdf

Hoványi Gábor, PhD-hallgató, PTE TTK Földrajzi és Földtudományi Intézete, Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, Földtudományok Doktori Iskola
E-mail: gabor.hovanyi@gmail.com

Témavezető: Tésits Róbert, PhD, habil., egyetemi docens, PTE TTK Földrajzi és Földtudományi Intézete, Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék
E-mail: tesits.robert@gmail.com

Lektor: Dr. Bucher Eszter, egyetemi adjunktus, PTE BTK, Társadalom- és Médiatudományi Intézet, Szociológia Tanszék

Téri, szemantikai információk és az érzelmi valencia kongruenciájának hatása a bimodális integrációra

Inhóf Orsolya¹, Zsidó András¹, Arató Nikolett¹, Bandi Szabolcs¹

¹*Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológia Intézet*

Az akusztikus ingerek hatással lehetnek a figyelem téri elosztására, vizuális feladatban is. A hangokkal azonos helyen bemutatott képek detektálása gyorsabb, mint unimodális keresés esetén. Bár kimutatták, hogy ez a hatás automatikusan is létrejöhet, más vizsgálatok szerint az ingerek közti kapcsolat növeli a figyelem elosztás változásának valószínűségét. Kevésbé kutatott, hogy maga a kísérleti helyzet, a feladat során adott instrukció mennyiben járul hozzá ahhoz, hogy a másodlagos ingerek is szerepet játszanak a vizuális feladatok megoldásában.

A kutatás célja a szimultán megjelenő ingerek valenciájának és szemantikai kongruenciájának az akusztikus és vizuális információk illesztésére gyakorolt hatásának, továbbá a modalitások közti integrációnak a vizuális téri figyelem elosztásában betöltött szerepének vizsgálata bimodális dot-probe eljárással. Azt vizsgáltuk, hogy a különböző modalitású ingerek milyen mértékű illeszkedése esetén figyelhető meg a figyelemnek az akusztikus információkhoz igazodó elosztására utaló reakcióidő változás.

Az első kísérletben semleges, és fenyegető állatokról készült képeket mutattunk be. A résztvevőknek jelezniük kellett, hogy a képek eltűnését követően melyik oldalon jelent meg a pontokból álló célinger. Feltételeztük, hogy gyorsabban észlelik a pontokat, ha azok a figyelmi fókuszoknak megfelelő helyen, a fenyegető inger oldalán jelennek meg. Hipotézisünket semleges és fenyegető hangokkal kibővített ingeranyagon is vizsgáltuk.

Két kísérletben vizsgáltuk az instrukció szerepét is. A képeken kívül, azokhoz érzelmi töltetében, és/vagy jelentésében kapcsolódó hangokat mutattunk be, módosított dot-probe feladatban. A résztvevőknek el kellett dönteniük, hogy a képeken látható keret melyik oldalán van egy fekete négyzet. A harmadik feladatban a keresési feladatot a fenyegető vagy semleges ingeren kellett elvégezni, a negyedik feladatnál pedig egy konkrét állat képére kellett figyelniük. Hipotézisünk szerint a két inger azonos oldalon való megjelenítése, és a köztük lévő jelentésbeli kapcsolat facilitálja a teljesítményt. Feltételeztük, hogy ha a képek érzelmi töltete határozta meg a célingert, bármilyen, ugyanolyan mértékben fenyegető inger is hatással volt a figyelem elosztására, míg ha a feladat egy konkrét ingerre vonatkozott csak a jelentésében is egyező hanggal jött létre integráció.

Eredményeink szerint a kereséshez szükséges időt leginkább a kép és hangforrás helyének illeszkedése befolyásolta, jelen vizsgálatban az érzelmi töltet és a jelentésbeli egyezés hatása kevésbé, csak egyes helyzetekben érvényesült.

Következtetés: Az audio-vizuális integráció automatikusan is létrejöhet, de figyelemre gyakorolt hatása az ingerek és a feladat függvényében változhat.

Kulcsszavak: figyelem, bimodális, dot-probe, fenyegető

I. Bevezetés

Figyelmünket, a figyelem elosztását a tér különböző pontjai, vagy az ingerek bizonyos tulajdonságai között, tehát a vizuális keresési feladatok során használt stratégiát számos tényező befolyásolhatja. A képek egyes részeire fordított figyelmet, a feladat illetve ezen felül, ennek hiányában is az ingerek jellemzői meghatározhatják. A figyelem elosztását befolyásoló tényezők többen között az instrukció és abból leszűrhető top-down információk, az ingerek jelentése, érzelmi töltete, fizikai jellemzői, illetve a környezet, amiben az ingerbemutatás történt.

I.1. Instrukció, top-down információk

A tudásunknak, valamint a keresés során, a feladatnak, vagy az ingerek jellemzőinek következtében kialakuló elvárásaink fontos szerepet játszanak a vizuális inger letapogatásában, egy célinger megtalálásában. Jelentéssel bíró ingerek esetén a céltárgy lehetséges helye feltételezhető korábbi tudásunk alapján. Ennek a top-down módon működő folyamatnak köszönhetően gyorsulhat a detekció. Egy tengerparti jelenet megfigyelése esetén például gyorsabban megtalálható a célingerként meghatározott szereplő, ha azt a vízben vagy a parton keressük, és az égen található részleteket kevésbé részletesen vizsgáljuk át. A céltárgynak a jelentése alapján meghatározható elvárt helye mellett a keresés előtt adott instrukció is hasonló módon hathat a keresési stratégiákra. Yarbus klasszikus vizsgálatai alapján elmondható, hogy a kísérleti személyek számára adott különböző feladatok esetén jelentősen változik a letapogatás során rögzíthető szemmozgás, tehát a vizuális mező bizonyos elemeinek észlelt jelentősége (Navalpakam, Itti, 2005). Az, hogy a megfigyelők a vizuális inger mely területére fordítják leginkább figyelmüket, illetve, hogy a látható ingereket milyen sorrendben vizsgálják, nagyban függ attól, hogy instrukció nélkül, szabadon vizsgálják a képet, vagy valamilyen feladatot teljesítenek közben, például a képen szereplő személyekkel, azok életkorával vagy anyagi helyzetével kapcsolatos kérdések megválaszolásához gyűjtenek információt (Greene, Liu, Wolfe, 2012). Top-down információk, a célinger helyére származó elvárásaink, vagy a fontosnak ítélt, így részletesebben vizsgált részletek, tehát az ingerek vagy a feladat függvényében változhatnak, meghatározzák a keresés szempontjából kiemelt jelentőségű helyeket, valamint az ingerek azon tulajdonságait, melyekre a sikeres feladatmegoldás érdekében a figyelmet irányítani kell.

I.2. Érzelmi töltet, fenyegető ingerek

Az információ és a keresési cél hiányában, szabad letapogatás esetén is vannak nagyobb jelentőséggel bíró, gyorsabban, könnyebben detektálható ingerek. A top-down hatások mellett tehát az inger tulajdonságai is befolyásolják a letapogatás során használt stratégiákat. Bizonyos ingerek jelentésük miatt a feladattól függetlenül, minden helyzetben kiugróvá, tehát a környezeti ingerek számának növelése esetén is ugyanolyan könnyen megtalálhatóvá válnak. Ilyen ingerek például az emberi arcok, melyek egyszerű és zajos környezetben ugyanolyan könnyen észlelhetők (Hershler és Hochstein, 2005). Bizonyos képeket érzelmi töltetük tesz kiugróvá. Emocionális céltárgyak segítik, míg az érzelmi töltetű hátterek vagy környezeti ingerek nehezítik egy inger észlelését, a figyelmi folyamatoknak a lényeges információk felé történő irányítása miatt. Biológiai, szociális vagy emocionális szempontból jelentéssel bíró képek észleléséhez szükséges idő rövidebb, valamint azok felidézésének sikeressége jobb, mint a semleges képeké (Sakaki, Niki és Mather, 2012). Az úgy nevezett „negativitás hatás” szerint a negatív képek észlelése kulcsfontosságú lehet, ezért azok detektálása automatikusan és a semleges ingerekhez képest gyorsabban történik (Kissler és

Keil, 2008). Viselkedéses változók mellett a két ingertípus közti különbség ERP vizsgálatokkal is kimutatható (Smith, Cacioppo, Larsen, és Chartrand, 2003). Gyakran vizsgált, emocionálisan és a túlélés szempontjából is jelentős ingerek a fenyegető képek. Öhman elmélete szerint a negatív, fenyegető ingerek észlelési sajátosságai evolúciós folyamatokkal magyarázhatók. Egy ember élete során három típusú ingerrel találkozhat, melyekre adott válaszok különbözőek. A semleges ingereket a túlélés szempontjából, nem kell szükségszerűen követnie valamilyen reakciónak. Ezzel szemben a pozitív ingerek esetén az aktív megközelítés, míg negatív ingereknél az elkerülés, menekülés az adaptív reakció. Ebből következik, hogy a negatív ingereknek gyors és automatikus detektálása szükséges a túléléshez. Ezek alapján Öhman feltételezi, hogy a negatív, vagy fenyegető információk feldolgozásáért egy automatikus figyelmi rendszer felelős (Esteves, Flykt és Öhman, 2001), melynek működése reflex szerű, ezeket az ingereket felismeri bármilyen kontroll nélkül (Ferguson és Zayas, 2009). Fenyegető ingerek észlelése tehát - a túlélésben betöltött szerepük miatt- gyorsabb, mint semleges ingereké, valamint detektálásuk automatikusan, tudatos keresési folyamat nélkül megy végbe.

I.3. Bimodális ingerek

Az inger valenciája mellett a figyelemre ható, magában a vizuális mezőben rejlő sajátosság, a terület összetettsége. Egy inger észlelésének sikeressége és a környezet zajossága, az abban lévő ingerek száma konjukciós keresés esetén fordított arányban állnak egymással. Míg amennyiben a céltárgy egy jól detektálható tulajdonságában (például színében) eltér a környezet más elemeitől, azok nem nehezítik a megtalálását, azonban, ha az ingerek jellemzőinek együttes viszonya alapján lehet különbséget tenni a célingerek és a környezeti ingerek között, a mező összetettségének növelésével a keresés lassabbá válik (Czigler, 2007). Ilyen, konjukciós keresés például, ha egy L betűt kell megtalálni a T betűk között. Ebben az esetben minden elem két, egymásra merőleges vonalból áll, a keresett tárgy csak annyiban tér el a többitől, hogy azokban az egyik vonal felezi a másikat, míg a céltárgy esetében a két vonal más elrendezést mutat. Ilyen esetekben előzetes tudásunk sem segíti a keresési, egy ilyen vizuális mezőben ugyanis nem lehet elvárásunk az inger helyére vonatkozóan. Vannak a vizuális mezőnek olyan tulajdonságai melyek ebben az esetben is megkönnyíthetik a feladat megoldását. Ilyenek lehetnek a másodlagos, más modalitásból származó ingerek. Természetes körülmények között a különböző modalitású információk gyakran elválaszthatatlanok egymástól, így együttesen határozzák meg a keresés szempontjából kiemelkedő területeket, fontosabb ingereket. Az eltérő modalitások egyidejű feldolgozása lehetővé teszi valamely szenzoros rendszer hiányosságának pótlását, az információk kiegészítését. Térbeli lokalizáció például, mely alapvetően a látás feladata, csupán vizuális információk esetén csak megfelelő látási körülmények esetén mehet végbe. Perifériára eső, vagy sötétben bemutatott ingerek esetén viszont az inger helyének meghatározásához elengedhetetlen a hallás is (Bulkín és Groh, 2006). A különböző modalitású, de egy eseményhez kapcsolható ingerek pontosabb és teljesebb információfeldolgozást eredményezhetnek, így a két inger integrálása számos előnyhöz vezet. Térben és időben egyszerre bemutatott ingerek detektálása például gyorsabb, mint ami csak akusztikus, vagy csak vizuális ingerbemutatás esetén figyelhető meg. A feldolgozás gyorsaságán túl a detektálás pontosságára is jótékony hatással van a bimodális bemutatás (Lewald, Ehrenstein és Guski., 2001), az egyszerre bemutatott ingerek észlelt intenzitása fokozódik, ennek megfelelően észlelési küszöbük csökken (Shams és Kim, 2010). Ehhez az integrációhoz szükséges, hogy a két inger egy időben jelenjen meg (Vroomen és Keetels, 2010), vagy a vizuális információ rövid, maximum 100 ms-mal megelőzze az akusztikus ingert. Ez a sorrend ugyanis megfelel mindennapi tapasztalatainknak, mely szerint az azonos forrásból származó ingerek közül, a fény hangnál gyorsabb terjedési sebessége

miatt, a képek feldolgozása kezdődik meg hamarabb (Recanzone, 2009). A bemutatás idején és sorrendjén túl az információk forrásának helye is befolyásolja az integráció valószínűségét. Térben minél közelebből származik a két információ, annál nagyobb valószínűséggel kötjük azokat közös forráshoz. Továbbá a két tényező (idő és tér) valamelyikében lévő kisebb különbségeket, a másikban lévő egyezés képes ellensúlyozni. Rövid idő eltérés esetén a kísérleti személyek azokat az ingerek találták azonos időben bemutatottnak (és így összekapcsolódónak) nagyobb valószínűséggel, ahol azok azonos helyről származtak (Zampini, Guest, Shore és Spence, 2005). Illetve ezzel párhuzamosan különböző helyről származó, de egyidőben bemutatott ingerek helyét a résztvevők egymáshoz közelebbinek érzik, azok könnyen egy térben átfedő audio-vizuális esemény érzetét keltik (Lewald, és mtsai., 2001).

Mivel a modalitások közti integráció elsődleges célja az észlelés elősegítése, és így fontos szerepe van a túlélés szempontjából, a két inger közti kapcsolat kialakítása, valamint azok figyelemre gyakorolt hatásának megjelenése automatikusan is megtörténhet, amennyiben az ingerek megjelenése alapján feltételezhető, hogy azok közös forráshoz kapcsolódnak, tehát a bemutatás idői és téri jellemzői ennek megfelelnek. Kísérletek tanúsága alapján ez a gyors és pontos detekciót lehetővé tevő integráció akkor is megfigyelhető, hogy ha a két inger jelentésében nem kapcsolódik egymáshoz, illetve a másodlagos modalitás látszólag független a figyelmi feladattól (Mossbridge, Grabowecky és Suzuki, 2011). A kísérleti személyek akkor is gyorsabban detektálnak egy az akusztikus forrásának helyével azonos pozícióban megjelenő bemutatott célingert, ha a feladat során kapott instrukció alapján az hangingerek nem informatívak, így azokat célszerű figyelmen kívül hagyni. A bimodális helyzet tehát tudatos integráció, vagy az ingerek jelentésbeli kapcsolata nélkül, automatikusan képes befolyásolni a figyelem elosztását.

Más vizsgálatok azonban megkérdőjelezzik az integráció automatikusságát. E tanulmányok alapján úgy tűnik az integráció kialakításához, és a figyelem elosztásának befolyásolásához az ingerek között szoros, tapasztalat alapján kialakított kapcsolat szükséges, csak az ilyen módon a vizuális ingerhez köthető más modalitású (például akusztikus) információ képes kiugróvá, könnyebben detektálhatóvá tenni egy tárgyat. Egy kísérletben kimutatták, hogy egy macska képének megtalálását egyaránt segítette a keresés közben hallott „macska” szó és a macskára jellemző nyávogó hang is, ugyanakkor amennyiben a leírt szót kellett megkeresni, csak a „macska” szó felolvasott hangalakja segítette a keresést, a nyávogást halló kísérleti személyek nem voltak sikeresebb az unimodális bemutatásban résztvevő kontrollcsoportnál, hiszen tapasztalataink alapján az olvasott szöveghez nem kapcsolható az állat hangja (Iordanescu, Grabowecky és Suzuki, 2011).

Ezek alapján elmondható, hogy mind a célingerek mind pedig a környezet egyéb, akár más modalitásból származó elemeinek tulajdonságai hatással lehetnek a figyelem elosztására, így befolyásolhatják egy keresési feladat sikerességét, és a közben használt stratégiákat. Ugyanakkor nem egyértelmű, hogy ez a hatás milyen ingereknél, illetve milyen esetekben jöhet létre automatikusan, az integráláshoz szükséges-e jelentésbeli egyezés, vagy az ingerek bizonyos tulajdonságait kiemelő instrukció. Jelen kutatásban az ingerek figyelemre gyakorolt általános (személytől független) hatását vizsgáljuk, illetve azt, hogy a feladat függvényében ezek közül a hatások közül melyik érvényesül leginkább.

A kutatás célja annak vizsgálata volt, hogy az akusztikus ingerek milyen feltételek mellett befolyásolják a téri figyelem elosztását vizuális keresési feladat során. Arra kerestük a választ, hogy a két modalitás közti (figyelemre hatást gyakorló) integráció létre jöhet-e automatikusan, illetve azokban az esetekben, amikor ez nem lehetséges az ingerek milyen mértékű (valencia vagy szemantikai) kapcsolata szükséges.

II. Hipotézisek:

1. Feltételeztük, hogy a kísérleti személyek gyorsabban és pontosabban jelzik a vizuális célingereket, amennyiben annak helyére az akusztikus inger utal.
2. A fenyegető ingerek figyelemre gyakorolt hatása miatt feltételeztünk, hogy a dot-probe feladat során, amennyiben a célinger a fenyegető kép helyén jelenik meg, a detekcióhoz szükséges idő csökken.
3. Feltételeztük, hogy az akusztikus és vizuális információk kapcsolatának szükséges mértékét az instrukció határozza meg:
Amennyiben az instrukció a vizuális információk valamely jellemzőjét kiemeli, az akusztikus információk csak az azzal való egyezés esetén lesznek hatással a figyelmi működésre.
Amennyiben csak a vizuális célinger keresése a cél, azonban annak semmilyen jellemzőjére nem irányul instrukció, téri egyezés esetén automatikus kialakul a két inger integrációja.

III. Módszer

A fent leírt hipotéziseinket 4 egymásra épülő helyzetben vizsgáltuk, melyek során a célingert egyre specifikusabban neveztük meg az instrukció során, így megfigyelhetővé vált, hogy milyen helyzetekben milyen mértékű kapcsolat szükséges a modalitások között, a figyelemre gyakorolt hatásuk megjelenéséhez.

A vizsgálatok során állatokról készült fenyegető és nem fenyegető vizuális ingereket használtunk, akusztikus ingerként pedig szintén fenyegető és nem fenyegető állatok hangját mutattuk be. A kutatássorozatot az ingerek bemérésével kezdtük.

III.1. Bemérés

A vizsgálat ezen szakaszában 34 főnek (20 nő, 14 férfi. Átlagéletkor: 20,97), 20 darab medvéről illetve malacról készült képet, illetve különböző állatokhoz tartozó, különböző mértékben fenyegető hangot mutattunk be, összesen 11 különböző hangot.

A vizuális ingerek bemérése során a résztvevőket arra kértük, hogy egy egytől kilencig terjedő skálán értékeljék a látott képek fenyegetőségét, ahol az egyes érték az egyáltalán nem fenyegető. A hangok vizsgálata során az érzelmi töltet értékelésén túl (mely szintén 9 fokú skálán történt) a résztvevők feladata a hanghoz tartozó állat megnevezése is volt. További kutatásainkban ugyanis célunk volt a valencián túl a szemantikai egyezés vizsgálata is, így szükségünk volt arra, hogy a hangok felismerhetőek, megnevezhetőek legyenek.

A további vizsgálatainkhoz a résztvevők válaszai alapján kiválasztottuk a két leginkább fenyegető, medvéről készült képet, valamint a két legsemlegesebb, malacot ábrázoló fotót. A hangok esetében a felismerhetőség a valencia értékeket figyelembe véve választottuk ki a későbbiekben használt négy hangot: 2 fenyegető hang, melyek közül az egyik medve, illetve két semleges hang, melyek közül az egyik egy malac hangja volt. A további két hangnak egy oroszlán és egy macska hangját választottuk, mert ezek a résztvevők válaszai alapján felismerhetőek, a többitől jól elkülöníthetőek és kellő mértékben fenyegetőek, illetve semlegesek voltak.

A vizsgálatssorozatunk mind a négy kísérletében az itt kiválasztott és vizuális jellemzőiben (méret, szín, kontraszt) egységesített képeket, valamint az első (unimodális) vizsgálat kivételével mindegyikben a bemért 4 hangot használtuk.

III.2. Résztvevők

A vizsgálatokban 36 fő adatait rögzítettük. A kísérleti személyek mindegyike a következőkben bemutatásra kerülő vizsgálatok közül kettőben vett részt. A kísérletekben való részvétel névtelen, és önkéntes volt, a vizsgálat személyek a feladatok ismertetését követően is megváltoztathatták részvételi szándékukat. A feladatok igényeinek megfelelően minden személy ép hallású és ép, vagy szemüveggel korrigált látású volt.

III.3. Első vizsgálat (gyakorló feladat)

Az első vizsgálatban unimodális dot-probe feladatot kellett megoldania a résztvevőknek. Ebben a szakaszban két képet (egy fenyegető és egy semleges) mutattunk be a résztvevőknek, és arra kértük őket, hogy a képek eltűnését követően, azok valamelyike helyén megjelenő célingerekre reagáltak. Detektálendő ingerként vizsgálatunkból egy két pontból álló ábrát használtunk, ahol a pontok elhelyezkedhettek egymás mellett, vagy egymás alatt. A résztvevőknek két, előre meghatározott billentyű segítségével a pontok egymáshoz viszonyított helyzetét kellett jelezniük.

A dot-probe feladat előnye, hogy a célingerek előtt bemutatott vizuális ingeranyagra semmilyen instrukció nem vonatkozik, így a figyelem elosztását csupán a két kép fizikai tulajdonságai vagy azok tartalma, jelentése határozza meg. Amennyiben a kísérleti személyek által figyelt kép alatt jelennek meg a célingerek, azok észleléséhez kevesebb idő szükséges, mint ellentétes oldali ingerek esetén. Így a reakcióidők alapján vizsgálható, hogy a kísérleti személyek a két célinger közül melyikre figyelnek inkább. Mivel a képek fizikai jellemzői (szín, kontraszt, élesség) a két kép esetén azonosak voltak, feltételezhető, hogy jelentésük, jelen helyzetben valenciájuk fogja meghatározni a figyelem fókuszának helyét. Ennek megfelelően feltételezhető, hogy a résztvevők gyorsabban észlelik a célingert, illetve pontosabb választ adnak, ha az a medve képe alatt jelenik meg.

A vizsgálat során a két semleges és két fenyegető kép mindegyike megjelent jobb és baloldalon is. Az esetek felében a célinger a medve, másik felében pedig a malac képe alatt jelent meg. Minden kép esetében egyenlő arányban mutattuk be mindkét típusú célingert. Az első vizsgálat a kísérlet során gyakorló feladat volt.

III.4. Második vizsgálat

A kísérlet e szakaszában bimodális ingerbemutatás történt. Az előzőekben ismertetett dot-probe feladatot hanganyaggal bővítettük, a képek bemutatása közben, a képernyő jobb illetve bal szélén elhelyezett hangszórók valamelyikéből fenyegető vagy semleges hang volt hallható. A két képtípus, a célinger, valamint a hangforrás helye, illetve a használt kétféle hang (medve, malac) bemutatása véletlenszerű sorrendben történt, minden kép oldalán megjelenhetett vele azonos és ellentétes valenciájú hang is. Az akusztikus inger helye az esetek felében egyezett meg a célinger helyével.

A kísérleti személyek ebben az esetben sem kaptak a képekre vagy a hangokra vonatkozó instrukciót, így figyelmük elosztását nem a top-down információk, hanem a vizuális ingerek jellemzői, valamint a hangok orientációs reakciót kiváltó hatása befolyásolta. A 2. vizsgálatban számos tényező összehasonlíthatóvá vált, köztük az akusztikus inger, valamint az ingerek érzelmi töltetének téri vizuális figyelmi folyamatokra gyakorolt hatása.

III.5. Harmadik és negyedik vizsgálat

A 3. és 4. vizsgálatban célunk annak megfigyelése volt, hogy az instrukció mennyiben befolyásolja az automatikus figyelmi működést. Ennek megfelelően a dot-probe feladat módosítására volt szükség. A vizuális célingereket ezekben az esetekben nem a képek

eltűnését követően, hanem azzal egy időben mutattuk be a kísérleti személyeknek. A képek mindegyikét egy fehér színű kerettel láttuk el, melynek nem voltak teljesen folytonosak, azoknak valamelyik (jobb vagy bal) oldalán egy fekete lyuk volt látható. A kísérleti személyek feladata az volt, hogy keressék meg, és az előre meghatározott két billentyű valamelyikének lenyomásával jelezzék, hogy a feladatban meghatározott kép melyik oldalán található a lyuk.

A vizsgálat során is két, különböző valenciájú képet mutattunk be egy időben. Akusztikus ingerként jelen vizsgálatban már négyféle hangot használtunk.

Az ingeranyag összeállítása a következők alapján történt: mind fenyegető, mind pedig semleges vizuális ingerből két-két képet használtuk, melyek az ellenkező valenciájú képek mindegyikével lehettek párba. Minden kép, minden kombinációban szerepelhetett a jobb vagy a bal oldalon, jobb vagy bal oldali keretben. A vizsgálat során két szakaszban mutattuk be az az ingereket. Az első részben a résztvevőknek a fenyegető inger keretével kapcsolatban kellett döntést hozniuk, míg a második esetben a semleges ingeren található célinger helyét kellett meghatározniuk. Minden képpárt háromféle hanggal mutattunk be. Használtuk a vele azonos szemantikájú és valenciájú hangot (például medve kép, medve hanggal), a csak érzelmi töltetében azonos (medve kép, oroszlán hanggal), és mindkét jellemző mentén eltérő hangot (medve kép, malac hanggal). Fenyegető instrukciónál tehát a medve, oroszlán és malac, semleges feladatnál pedig a malac, macska és medve hangokat használtuk. A hangokat az esetek felében a célinger oldalán mutattuk be. Az ingerek bemutatása véletlenszerű sorrendben történt.

A két feladat tehát a használt ingeranyagban megegyezett, a feladat előtt használt instrukció azonban eltérő volt. Míg a harmadik feladat során célingerként csak az ingerek valenciáját neveztük meg (például: a fenyegető kép keretének melyik oldalán található a lyuk), addig a negyedik vizsgálat során a résztvevőknek pontosan megneveztük azt az ingert melyre figyelniük kell (például: a medvét ábrázoló kép keretének melyik oldalán található a lyuk). Mindkét vizsgálatot kétszer mutattuk be, így célingerként mindkét állat (vagy mindkét érzelmi töltetű inger) megnevezésre került. Ez a kísérleti elrendezés lehetővé tette, hogy megvizsgáljuk az akusztikus és vizuális inger milyen mértékű kapcsolata szükséges ahhoz, hogy a másodlagos információ figyelem elosztására gyakorolt hatása megfigyelhető legyen. Feltételezhető, hogy az instrukció által kiemelt jellemző egyezése esetén változik csak a figyelmi fókusz helye az akusztikus ingernek megfelelően. Ez alapján azt várhatjuk, hogy míg a harmadik vizsgálati helyzetben a célinger valenciájával azonos hanggal jelölt oldalon csökken a reakcióidő, míg a negyedik vizsgálatban csak a szemantikai egyezés esetén figyelhető meg a teljesítmény javulása.

IV. Eredmények

Mivel hipotéziseink vizsgálatához nem csupán az egyes helyzetek különálló vizsgálatára, az utolsó feladatok esetén azok összehasonlító elemzésére volt szükség, ezért az eredmények bemutatása a hipotézisek, nem pedig a vizsgálatok alapján történik.

Első feltevésünk az akusztikus és vizuális inger helyének egyezésének hatásával foglalkozott, függetlenül azok érzelmi töltetétől illetve konkrét jelentésétől. Ennek vizsgálatához a második helyzet során nyert adatokon végeztünk elemzéseket.

Összetartozó mintás T próbával vizsgálva összehasonlítottuk azokat az eseteket, ahol a hang (függetlenül érzelmi töltetétől) és a célinger ellenkező oldalon került bemutatásra, azokkal ahol a két modalitás helyében kongruencia volt. Eredményeink alapján a két inger helyének egyezése pozitív hatással volt a feladat megoldásának sikerességére. Tendenciaszintű különbséget találtuk a bal oldali célingerekre való válaszadáshoz szükséges időben ($t(18) = -1,997$ $p < 0,1$) azokat a helyzeteket összehasonlítva, amikor az akusztikus inger jobb illetve bal

oldalról szólt. A kísérleti személyek gyorsabban hoztak döntést a bal (tehát egyező oldali) hangok bemutatása során.

Feltételeztük, hogy a fenyegető ingerek (képek és hangok is) hatással vannak a figyelem elosztására. Ennek alátámasztásához szintén a második kísérleti helyzet eredményeit vizsgálatuk

Semleges és fenyegető hangok bemutatásakor mért reakcióidők összetartozó mintás T próbával történő vizsgálata alapján elmondható, hogy feltételezésünknek megfelelően a fenyegető ingerek hatással vannak a figyelem elosztására, függetlenül a kép és hang valenciájának egyezésétől. Semleges képi ingerek esetén marginális különbség volt kimutatható a két különböző hangot tartalmazó vizsgálati helyzet között ($t(18)=1,899$; $p<0,1$). A kísérleti személyek rövidebb idő alatt oldották meg a feladatot, fenyegető hangok prezentálása esetén.

Harmadik hipotézisünk a valenciában illetve a szemantikában megfigyelhető kongruenciára irányult, azt feltételeztük, hogy a szükséges kapcsolat mélységét az instrukció fogja meghatározni. Ehhez összehasonlítottuk a harmadik és negyedik vizsgálat eredményeit, ahol tehát a két bemutatási helyzet csupán az instrukcióban tért el egymástól. Azt vizsgáltuk, hogy a jelentésében kongruens inger valóban jobban befolyásolja az eredményt a negyedik szakaszban, mint a csupán valenciájában megegyező, illetve, hogy ez a különbség a két hanginger között megfigyelhető-e a harmadik vizsgálatban is, ahol az állat pontos megnevezése nem volt része a feladatnak.

Mindkét vizsgálat esetén kiszámoltuk az inkongruens (csak valenciájában azonos) és a teljes mértékben kongruens ingerbemutatásakor mért reakcióidő különbségét, az inkongruens-kongruens képlettel mivel feltételezhető, hogy a szemantikai szempontból is egyező hanginger bemutatása elején mérhető a legrövidebb reakcióidő. Az így kapott mérőszám mértéke a két hang hatásának különbségére utal, minél kisebb a különbség annál kevésbé mondható el, hogy a jelentésbeli egyezés is szükséges az akusztikus inger figyelemre gyakorolt hatásának megjelenéséhez. A két vizsgálati helyzet ezt követően független mintás T próbával hasonlítottuk össze. Az eredmények igazolták, hogy a harmadik vizsgálati helyzetben az azonos mértékben fenyegető, de más állathoz tartozó és a képen látható állathoz tartozó hang bemutatásakor mérhető reakcióidőben lévő különbség kisebb, mint a negyedik vizsgálat esetén ($T(36)=-2,861$; $p<0,05$), tehát a feltevéseinknek megfelelően a két inger kapcsolatának az integrációhoz szükséges mértékét az instrukció határozza meg. A két típusú hanginger hatása között szignifikánsan kisebb különbség volt mérhető, amennyiben a konkrét jelentés nem szerepelt a feladat leírásában.

V. Megvitatás

Eredményeink alapján tehát a fenyegető ingerek, valamint a keresés során bemutatott akusztikus szignálok hatással vannak a figyelem téri elosztására a vizuális mező különböző pontjai között. Egy keresési feladat eredményessége növelhető, tehát a célinger megtalálásához szükséges idő csökkenthető fenyegető ingerek bemutatásával, illetve olyan esetekben, melyeknél egy másodlagos, más modalitásból származó inger a vizuális célinger helyét jelöli. Ez utóbbi hatás abban az esetben is kimutatható, ha a másodlagos információ csupán téri jegyeiben azonos a célingerrel, valenciájában vagy jelentésében nem kapcsolódik hozzá. Ugyanakkor ez az összefüggés az ingerbemutatás és a keresés sikeressége között, a feladathoz tartozó instrukcióval nagyban módosítható. Amennyiben a vizsgálat leírása alapján a célingernek nem csupán helye, de valamely más tulajdonsága (fenyegetőség, szemantika) is kiemelt szerepet kap a feladat megoldásában, abban az esetben az ezzel a jellemzővel megegyező tulajdonságú akusztikus ingerek lesznek csak hatással a vizuális feladatra. Ezt bizonyítja a harmadik és negyedik vizsgálat összehasonlító elemzése, melyből látható, hogy

amennyiben a résztvevők feladata egy konkrét állat képének a megkeresése volt, a reakcióidőre gyakorolt hatása alapján jobban elkülönült a képhez csak valenciájában kapcsolódó, illetve az azzal teljes mértékben kongruens hang, mint abban a vizsgálati elrendezésben, ahol a képeknek csupán fenyegetősége határozta meg a célingert. Összefoglalva elmondható, hogy bizonyos jellemzők, mint az inger jelentése, vagy a másodlagos információk, automatikusan is hatást gyakorolhatnak a figyelem elosztására, olyan esetekben ahol a top-down információk nem határozzák meg a célingerek várható helyét, ilyen információk birtokában azonban az azokkal ellentétes, vagy hozzájuk nem kapcsolódó ingerek figyelem elosztását befolyásoló szerepe nem érvényesül.

Irodalomjegyzék

Navalpakkam, V. - Itti, L.: Modeling the influence of task on attention. *Vision Research*. 2005. Vol. 45. pp. 205-231.

Greene, M. R. - Liu, T. - Wolfe, J. M.: Reconsidering Yarbus: A failure to predict observers' task from eye movement patterns. *Vision Research*. 2012. Vol. 62. pp. 1-8.

Hershler, O. - Hochstein, S.: At first sight: A high-level pop out effect for faces. *Vision Research*. 2005. Vol. 45. pp. 1707-1724.

Sakaki, M. - Niki, K. - Mather, M.: Beyond arousal and valence: The importance of the biological versus social relevance of emotional stimuli. *Cognitive, Affective and Behavioral Neuroscience*. 2012. Vol. 12. pp. 115-139.

Czigler, I. (2007). *Figyelem: információfeldolgozás, teljesítmény*. In: Csépe V., Győri M., Ragó A. (eds). *Általános Pszichológia 1. Észlelés és figyelem*. Budapest: Osiris Kiadó. 2007. pp.511-553.

Bulkin, D. A. - Groh, J. M.: Seeing sounds: visual and auditory interactions in the brain. *Current Opinion in Neurobiology*. 2006. Vol. 16. pp. 415-419

Lewald, J. - Ehrenstein, W. H. - Guski, R.: Spatio-temporal constraints for auditory –visual integration. *Behavioural Brain Research*. 2001. Vol. 121. pp. 69-79.

Shams, L. - Kim, R.: Crossmodal influences of visual perception. *Physics of Life Reviews*. 2010. Vol. 7. pp. 269-284.

Vroomen, J. - Keetels, M.: Perception of intersensory synchrony: A tutorial review. *Attention, Perception, and Psychophysics*. 2010. Vol. 72. no. 8. pp. 871-884.

Recanzone, G. H.: Interactions of auditory and visual stimuli in space and time. *Hearing Research*. 2009. Vol. 258. pp. 89-99.

Zampini, M. - Guest, S. - Shore, D.I. - Spence, C.: Audio-visual simultaneity judgments. *Perception and Psychophysics*. 2005. Vol. 67 no. 3. pp. 531-544.

Mossbridge, J. A. - Grabowecky, M. - Suzuki, S.: Changes in auditory frequency guide visual-spatial attention. *Cognition*. 2011. Vol. 121. pp. 133-139.

Iordanescu, L., Grabowecky, M., Suzuki, S.: Object-based auditory facilitation of visual search for pictures and words with frequent and rare targets. *Acta Psychologica*. 2011. Vol. 137. pp. 252-259.

Smith, N. K. - Cacioppo, J. T. - Larsen, J. T. - Chartrand, T. L.: May I have your attention, please: Electrocortical responses to positive and negative stimuli. *Neuropsychologia*. 2003. Vol. 41. no 2. pp. 171-183.

Kissler, J.- Keil, A.: Look–don't look! How emotional pictures affect pro-and anti-saccades. *Experimental brain research*. 2008. Vol. 188. no 2. pp. 215-222.

Öhman, A.- Flykt, A.- Esteves, F.: Emotion drives attention: detecting the snake in the grass. Journal of experimental psychology: general. 2001. Vol. 130. no.3. pp. 466.

Ferguson, M. J.- Zayas, V.: Automatic evaluation. Current Directions in Psychological Science. 2009. Vol. 18. no 6. pp. 362-366.

Inhóf Orsolya, PhD hallgató

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológia Doktori Iskola

E-mail: inhof.orsolya@pte.hu

Témavezető: Dr. Lábadi Beatrix, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológia Intézet

Lektor: Dr. Járai Róbert, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológia Intézet

Trade friction between China and the United States

Jiandong Shi, *National University of Public Service*

China is one of the developing countries with the most rapid development and the U.S. is developed country with the strongest economic strength, economic development of the two countries has become main impetus of the world economic growth. With the deepening implementation of opening up and reform policy of the Chinese government, the continuously growing scale of the bilateral trade between the United States and China has led to increasing trade frictions, rising amount involving cases and variable forms, which has formed the most complex and significant bilateral trading relation in the world.

Results: Firstly, trade protection of the U.S. to China is more ferocious. Secondly, trade protection measures of the U.S. possess discrimination and strong offensiveness, so it is more difficult to manage it. Thirdly, trade friction from the U.S. to China extends to institutional aspect gradually; it covers political, economic policy and many other aspects. Fourthly, the data of import and export trade of manufacturing between China and the U.S. has indicated that United States has not mainly exported the capital and technology-intensive products without referring to the traditional trade theory. Fifthly, It's worthy of paying attention to the phenomenon that is the closeness of political relation between China and the U.S. and the change of economic policy during the tenures of the different presidents will directly make an influence on the degree and frequency of friction.

Conclusions: Firstly, though the trade between China and the United States has suffered frustration, the relationship has turned to climb up gradually once upon the establishment of diplomatic ties. Secondly, from the aspect of micro level of trade friction, the factors, such as failed commodity and factor market, rigid price for a short period and the strategic trade policy will cause the trade friction. From the aspect of macro level of trade friction, the imbalance of trade balance, especially America's China trade deficit all throughout the year are the important factor as well. From the aspect of the level of political economy, the interest decentralization of voters in the public choice theory and the lobbying and political squeeze from interest groups in the rent-seeking theory will push government to take trade protection and then cause trade conflict with other countries. Thirdly, there is a good prospect of trade development between China and the United States.

Keywords: Sino-US trade, trade friction, trade Inspection.

I. Introduction

The trade between China and U.S not only confront with frictions but also have the cooperation and complement each other since the foundation of people's republic of china in 1949 and especially since china joined the WTO. Certainly, due to the differences in politics, cultural background, economic development and national interests, it seems that the trade frictions between China and the United states are more than cooperation. But there is no doubt that the trade between China and the United states is complementary, and the main trade frictions are shown in China's trade surplus with the United States and the United States' trade deficit with China. Thus, this paper mainly stresses on conflicts and frictions brought by China's trade surplus and the United States' trade deficit.

Putting eyes on history of foreign trade, the amounts of trade has been playing an important role in bilateral foreign trade between China and the only world's super power the United States in a very long time. Since the second world war, bilateral economic and trade relations is developed with normalization on the cornerstone of "Sino-U.S Trade Relations Agreement" signed in July, 1979, and China and the United States have made an agreement that from early February, 1980, both sides give "most-favored-nation treatment" to each other to facilitate rapid development on bilateral trade. The volume of bilateral trade in 1972 with 12.88 million dollars has increased to 2.45 billion dollars in seven years. Especially, China's opening-up in 1978 has a greater stimulation to the surge of the volume of bilateral trade. Statistics from the U.S "Bureau of Economic Analysis" showed that the volume of merchandise trade between China and the U.S, with 2.32 billion dollars in 1979, has increased to 593 billion dollars in 2014 and the trade volume has increased by 256.3 times during 35 years. The volume of bilateral service trade, with 6.7 billion dollars in 1999, has increased up to 56.2 billion dollars in 2014, and during 15 years, it has been increased by 7.38 times. By 2014, China and the United States has become the second-largest trading partner with each other, and meanwhile the United States has become the China's largest export destination. At the same time, the Sino-U.S commodity structure of trade has been expanded from the primary commodity with limitations to the integrated comprehensive fine processed products. Products exported to the U.S, with label of "made in china", also upgraded from the early garments and textile to the precision machinery and high-end technologies such as, Photovoltaic industry, Biotechnology, Computer Integrated Manufacturing and so on.

So, what is the cause of Sino-U.S trade frictions? What are the new historical characteristics and new trends? What enlightenments can these typical cases bring about? This paper will focus on those issues.

II. Development and New Trend of Sino-US Trade Friction

II.1. History of Sino-US Trade Friction

It has been over 40 years since the restoration of China-US trade in 1970s. In this period, China and the United State gradually enlarged bilateral trade cooperation and changed trade policies following transformations of economic and political patterns. Meantime, bilateral commercial friction became more and more violent.

II.1.1. The Development of Sino-US Trade before 1990s

After a series of diplomatic affairs, such as the famous ping-pong diplomacy which moved the development of Sino-US diplomatic relations by small ping-pong balls in 1971, President Richard Nixon visit to China and the signature of *Sino-US Joint Communiqué* in 1972, China and the US gained normal diplomacy and gradually established trade partnership. In January, 1979, China and the United States jointly announced the official establishment of China-US diplomatic relations. In

July, 1979, both sides signed the *Sino-US Trade Agreement* in order to develop bilateral trade and commerce on the basis of equality and mutual benefit and the non-discrimination principle. This agreement includes 9 main regulations, among which, the most important is the most-favored-nation (MFN) treatment to each other. With the gradual openness of Special economic zones in coastal areas like the Pearl River Delta and south area of Fujian Province, increasingly open investment environment provided convenience as much as possible for promoting bilateral commercial cooperation. The amount of trade and goods between China and the US grew rapidly, which can be seen in Table 1. In the early days of bilateral trade, service trade was not involved, so the data in Table 1 is merely about trade in goods.

Table 1. *China's Merchandise Trade with the United States and U.S Merchandise Trade with China, 1978-1990*

Measurement unit: millions of dollars

Years	U.S. exports to China	US imports from China	Sino - US total trade	US trade balance	Number of US Anti - dumping Cases against China
1978	815	327	1,142	488	N/A
1979	1,732	595	2,327	1,137	0
1980	3,823	1,060	4,883	2,763	1
1981	3,628	1,892	5,520	1,736	0
1982	2,920	2,284	5,204	636	3
1983	2,227	2,274	4,501	-47	4
1984	3,016	3,114	6,130	-98	0
1985	3,860	3,830	7,690	30	6
1986	3,065	4,689	7,754	-1,624	1
1987	3,507	6,299	9,806	-2,792	0
1988	5,100	8,540	13,640	-3,440	1
1989	5,776	12,005	17,781	-6,229	1
1990	4,784	15,240	19,988	-10,420	8

Source: U.S. Department of Commerce.

Longitudinal analysis of the first three columns in Table 1 shows that during 10 years after the establishment of Sino-US diplomatic relations in 1979, both export from the US to China and import from China to the US have achieved significant increase and total bilateral trade amount also has gained large growth. After 1980, the amount achieved a huge leap. The amount of export from America to China increased to \$3.823 billion in 1980 from \$1.732 billion in 1979, while the amount of import from China to America rose up to \$1.06 billion in 1980 from \$0.6 billion in 1979. This increase could be partly attributed to America's change in its import regulation policy about China. According to related rules in *Export Control Act*, America divided its trade partners into several classes including Z, S, Y, W, Q, T and V. From left to right, each class embraced more relaxed regulation. China was in Y class with strict regulation on technology export before 1980. As China-US diplomatic relations became better, the US moved China to Q class. In 1983, concerning more about political matters, *Export Control Act Amendment* provided more relaxed rules on Chinese technology transfer. In 1986, China became the biggest provider of software technology to America. Horizontal analysis of the last two columns in Table 1 shows that trade friction and conflict were unavoidable while glorious bilateral trade cooperation between China and the US was achieved. In

the early days after the development of Sino-US diplomatic relations, United States trade with China was in surplus. But after 1983, trade surplus turned into deficit which grew up from only \$47 million in 1983 to \$6.23 billion in 1989 with growth of as much as 132 times. What is more, US foreign trade was in deficit as a whole. Under such a condition, America emerged domestic trade protectionism which led to disharmony between China-US trades. Statistics in Table 1 presents that from 1980 to 1989, United States Department of Commerce and International Trade Commission have launched 17 anti-dumping investigations against China's goods in various sectors, such as chemical engineering, steel, textile and the like. Among them, the textile industry was deeply damaged.

Apart from the economic reason of trade deficit, political factors also played an important role in bilateral trade and commercial relations. Due to the short time after establishment of China-US diplomatic relations, considering the differences of ideology and state character between two countries, the United State put a cautious and prudent attitude to China, and communist state, which was mainly presented in a special regulation aiming at "Communist states", the 406th article in *US Trade Act of 1974*. This regulation stipulated that president has privilege to take measures to such communist states, which means that when International Trade Commission conducts a survey according to the 201 Article, if exported goods disturb and threaten the US products of the same kind, president has right to take temporary emergency actions to restrict import of this kind of goods from most non-market-economy countries even though ITC investigation does not finish.

Because of a series of complicated international political affairs like Revolutions of 1989 and disintegration of the Soviet Union, America imposed five sanction measures on China and political and economic cooperation between two states stopped, which did great harm to bilateral trade exchange. Table 1 also shows that in 1990, US export to China declined almost \$1 billion.

II.1.2. The Development of Sino-US Trade in the William Jefferson Clinton period (1993.1-2001.1)

As China deepened open policy, like the development of Shanghai Pudong New Area in 1990s, and enhanced its international strength, China-US relations of trade transferred to an inter-permeated and interdependent cooperative partnership from simple China's relying on import from the United States. In order to adapt to the needs of foreign strategic transformation and industry upgrade, Clinton implemented Package Program of "New Economy" policy after his taking over power in 1993. Clinton changed the foreign economic principle from approving "free trade" to pursuing "fair trade", put forward "National Export Strategy" for the first time in history, and reinforced interference in export and protection to domestic companies, striving for more export chances for them. What's more, Clinton also enhanced the implementation of Comprehensive Trade Act of 1988 and the "Special 301 Article" in it, sanctioned countries having trade friction with the US, practiced trade policy of "multi-track system" and advocated combination of trade cooperation and communication which specifically presented in promoting operation of North American Free Trade Area, the development of Asia-Pacific Economic Cooperation and multilateral and regional trade cooperation such as GATT and Uruguay round of negotiation.¹ (Wang, 2013)

Table 2 reflects the overall trade situation between China and the United States during the two terms of President Clinton (1993-1997 and 1997-2001). Due to the lack of data related to trade in services, this article uses the trade data of goods.

¹ Dong Wang, "U.S. China Trade: 1971-2012: Insights into the U.S-China relationship," *The Asia-Pacific Journal*, Val 11, Issue 24, No. 4, June 17, 2013, p.35

Table 2. China's Merchandise Trade with the United States and U.S Merchandise Trade with China, 1993-2001

Measurement unit: millions of dollars

Year	US exports to china	US imports from china	Sino - US total trade	US trade balance	Number of US Anti - dumping Cases against China
1993	8,691	31,532	40,223	-22,841	7
1994	9,223	38,788	48,011	-29,565	12
1995	11,748	45,544	57,292	-33,796	2
1996	11,935	51,513	63,448	-39,578	6
1997	12,823	62,559	75,382	-49,736	0
1998	14,196	71,204	85,400	-57,008	1
1999	13,170	81,905	95,075	-68,735	7
2000	16,365	100,231	116,596	-83,866	7
2001	19,396	102,570	121,966	-83,174	8

Source: U.S. Department of Commerce.

Longitudinal analysis of the first three columns in Table 2 shows that Sino-US trade situation is good in the Clinton period, featuring that exports to China, the imports from China, and the overall Sino-US trade volume all show a rapid growth trend. American exports to China increased from \$ 8.7 billion in 1993 to \$ 19.4 billion in 2001, an increase of 1.23 times in nine years. The US imports from China also increased significantly, from \$ 31.5 billion in 1993 to \$ 102.6 billion in 2001, an increase of up to 2.26 times, so we can see that with the deepening of Sino-US trade, the dependence of the United States on China's import has been more than China's dependence on US imports, and it's fully validates the increasingly permeable Sino-US economic and trade relations between them. In May 2000, based on the bright situation, China and the United States reached a consensus that the trade relations between the two sides upgrade from the "MFN" to "permanent trade partnership", which can be described as icing on the cake.

Longitudinal analysis the last two columns in Table 2, the deficiencies in Sino-US economic and trade cooperation can be found. Obviously, the US trade deficit with China has increased year by year, and it has been a tendency continues to expand, which soars from \$ 22.8 billion in 1993 to the \$ 82.3 billion in 2001, increasing nearly two times. Under such a situation, the United States has carried out up to 50 anti-dumping investigation cases on China in 9 years, with an average of more than 5 and the highest number is 12 in a year. On the one hand, this is affected by the widening trade deficit; on the other hand, it is mainly due to the political sensitivity of both sides. Many factors such as President Bill Clinton, a leader of the Democratic Party, was often influenced by internal anti-China forces, the political interests and positions of the two sides are also different on the Taiwan issue, the United States, as a powerful political power, has repeatedly intervened in China's internal affairs, etc. have worsen the political relation between China and the United States. However, with the deepening of economic globalization and the refinement of the international division of labor, the interference of political factors on economic cooperation tends to be weakened, and trade cooperation and exchanges tend to be rational and basically maintain a stable growth situation, which reflects that the US trade policy toward China was affected by the main interest of Sino-US trade cooperation and investment.

II.1.3. The Development of Sino - US Trade in the George Walker Bush Period (2001.1-2009.1)

In 2001, George Walker Bush was elected as the new president and reappointed in four years later. During the eight-year term, he was affected by various emergencies. Therefore, the Sino-US relation had ups and downs and went through about three stages. It's a low tide of Sino-US relation in January to September of 2001. In the early days of George Walker Bush's entry into the White House, the US government adopted a tough policy on China between "ring-fence" and "contact", he rose that China and the United States are "strategic rivals" rather than "strategic partners" in the Clinton period. In view of human rights issues, Hainan collision incident and the Taiwan issue, there are conflicts in different levels between China and the United States, resulting tension between the two sides. Table 3 shows that US exports to China, imports from China, the trade balance and the total value of Sino-US trade was essentially flat in the first three quarters of 2001, and there are few fluctuations among the three quarters.

It is a recovery period of the Sino-US relation from October 2001 to February 2005. The "911" incident compelled the United States to adjust its foreign strategy, and Bush quickly regarded safeguard national security and combat terror as an important task in his political career while he was aware of that China is an important alliance of the anti-terrorism forces. At the APEC meeting in October 2001, George Walker Bush formally proposed that the two sides need to establish a "constructive cooperative relationship" to strengthen cooperation and exchange in politics, economy, trade and military affairs. China became a member of the WTO in December 2001, and the United States announced China's permanent normal trade relation (PNRT) on December 17 in the same year, which can reflect the key role of the United States in promoting China to achieve a major breakthrough in the field of international trade. Table3 shows that there was a significant change of the trade volume compared with the previous three quarters of 2001. The US exports to China rose from \$ 6.2 billion in the fourth quarter of 2001 to \$ 11.2 billion in the first quarter of 2005, nearly doubling and breaking through \$ 10 billion in the fourth quarter of 2003. US imports from China also showed a rapid growth trend, which gradually increased from \$ 26.5 billion in the fourth quarter of 2001 to \$ 60 billion in the first quarter of 2005, an increase of 1.3 times. Corresponding to the increasing US trade deficit, there are 8 to 9 anti-dumping cases annually for obvious trade imbalance against China. However, the total trade between the two sides is also growing.

Sino-US relation developed steadily from March 2005 to December 2008. With the victory of the Iraq war, the United States shifted its attention to the rise of China, the announcement on Taiwan issue and the policy of "encourage India and restrain China" showed its defense awareness against China. There also appeared some disputes during their cooperation and development in economic and trade, including the United States exerts pressure on the appreciation of China's Yuan, protect intellectual property rights and punish infringement. Table3 shows that the development trend of trade between China and the United States is basically the same as that of the recovery period. However, the anti-dumping case of US against China in 2005 and 2006 decreased rapidly but increased to 12 cases in 2007, while countervailing investigation cases developed from nothing, which may because the increasing trade deficit and pendulous policy towards China.

Table3. China's Merchandise Trade with the United States and U.S Merchandise Trade with China, 2001-2008

Measurement unit: millions of dollars

Year and quarter	US exports to china	US imports from china	Sino - US total trade	US trade balance	Number of US Anti - dumping Cases against China (Quarterly)	Number of US Anti - dumping Cases against China (Year)	Number of US Countervailing Cases against China
2001 1	5,960	26,887	32,847	-20,927	2	8	0
2001 2	6,241	25,828	32,069	-19,587	3		
2001 3	6,375	26,970	33,345	-20,595	1		
2001 4	6,193	26,464	32,657	-20,271	2		
2002 1	6,347	28,694	35,041	-22,347	2	9	0
2002 2	7,046	32,009	39,055	-24,963	2	9	0
2002 3	7,423	33,979	41,402	-26,556	2		
2002 4	7,321	35,325	42,646	-28,004	3		
2003 1	8,122	37,194	45,316	-29,072	0		
2003 2	7,761	37,664	45,425	-29,903	5	10	0
2003 3	8,029	39,657	47,686	-31,628	2	6	0
2003 4	10,613	42,715	53,328	-32,102	3		
2004 1	10,844	45,995	56,839	-35,151	5		
2004 2	10,407	50,001	60,408	-39,594	1		
2004 3	10,282	51,983	62,265	-41,701	0	4	0
2004 4	10,636	55,695	66,331	-45,059	0		
2005 1	11,244	59,957	71,201	-48,713	0		
2005 2	12,391	61,947	74,338	-49,556	2		
2005 3	13,169	64,021	77,190	-50,852	1	4	0
2005 4	13,768	65,631	79,399	-51,863	1		
2006 1	15,003	70,491	85,494	-55,488	2		
2006 2	16,402	73,164	89,566	-56,762	1		
2006 3	17,213	76,012	93,225	-58,799	0	4	0
2006 4	16,772	79,718	96,490	-62,946	1		
2007 1	17,714	83,789	101,503	-66,075	1		
2007 2	19,324	82,995	102,391	-63,671	3		
2007 3	19,763	83,209	102,972	-63,446	6	12	6
2007 4	20,647	84,782	105,429	-64,135	2		
2008 1	21,810	85,933	107,743	-64,123	7		
2008 2	23,251	88,497	111,748	-65,246	2		
2008 3	22,570	90,873	113,443	-68,303	2	11	6
2008 4	19,561	85,201	104,762	-65,640	0		
2009 1	19,005	77,296	96,301	-58,291	0		
2009 1	19,005	77,296	96,301	-58,291	0		

Source: U.S. Department of Commerce.

II.1.4. The Development of Sino-US Trade in the Obama term (2009.1-2017.1)

In January 2009, Obama took the office, and it's a key period to prosper the economy after the outbreak of the financial crisis in 2008. The situation of internal and external difficulties make the United States has to re-examine and adjust its foreign trade policy. As early as the presidential election campaign, to fight for votes, Obama, as a leader of the Democratic Party, adheres to implement a more stringent trade protection policy and criticize many shortcomings of the free trade, but he positively positioned that the Sino-US relation is "non-friend and non-enemy" after he was elected, which can be seen in Table 4.

According to the US-China quarterly trade volume data, the US exports to China, imports from China shows a growth trend besides few occasionally decline in the period, and the overall trade volume also grows rapidly which won't be repeated here. We can see a trend of increase and mutual-benefit in mutual-probe of Sino-US economic and trade relation.

However, due to the financial crisis in 2008, the unemployment of the United States increased rapidly, and coupled with its decades of trade deficit with China. To transfer the increasingly serious national conflicts and correspond to its re-industrial policy, Obama had created more trade frictions with China and made prominent policies. First of all, Obama used administrative and judicial means to strengthen the supervision and investigation on infringement of intellectual property rights against China, urging the establishment and improvement of the relevant protection mechanism. Second, the United States demanded for a more relaxed Chinese market, especially a more liberalized capital market to help their enterprises to settle in a broad area in China such as manufacturing, services and so on as soon as possible, and expand employment and reduce the Sino-US trade deficit. Moreover, call for China's financial system reform; promote the marketization of exchange and interest rate to create a fair international market order. In addition, the United States launched a more frequent anti-dumping and anti-subsidy investigations against China, mainly concentrated in manufacturing where holds a huge employment, such as tires, steel, etc., and tried to set up new trade barriers to limit the export of Chinese products, for example, the carbon tariff on hand. According to Table 4, we can see some relevant data.

The increasingly deepened Sino-US relation makes China have chance to fully exert its comparative advantage. The US trade deficit against China continues to expand, and it has reached \$ 83.4 billion in the fourth quarter of 2014. Frequent anti-dumping lawsuit against China follows. From horizontal analysis of the fifth column and the sixth and the seventh columns in Table 4, a basic law can be found. The US trade deficit will be reduced accordingly when the anti-dumping cases are more than the average, in another words, anti-dumping investigations have a restrain effect on trade.

Table4. China's Merchandise Trade with the United States and U.S Merchandise Trade with China, 2009-2014

Measurement unit: millions of dollars

Year and quarter	US exports to china	US imports from china	Sino - US total trade	US trade balance	Number of US Anti - dumping Cases against China(Quarterly)	Number of US Anti - dumping Cases against China(Year)
2009 1	19,005	77,296	96,301	-58,291	0	12
2009 2	21,107	73,778	94,885	-52,671	4	
2009 3	21,966	74,927	96,893	-52,961	6	
2009 4	25,618	81,433	107,051	-55,815	2	

Year and quarter	US exports to china	US imports from china	Sino - US total trade	US trade balance	Number of US Anti - dumping Cases against China(Quarterly)	Number of US Anti - dumping Cases against China(Year)
2010 1	26,818	87,125	113,943	-60,307	1	4
2010 2	26,947	93,170	120,117	-66,223	2	
2010 3	29,138	97,932	127,070	-68,794	0	
2010 4	32,657	98,508	131,165	-65,851	1	
2011 1	32,972	101,531	134,503	-68,559	0	5
2011 2	32,507	101,477	133,984	-68,970	4	
2011 3	34,281	103,353	137,643	-69,072	0	
2011 4	34,121	106,052	140,173	-71,931	1	
2012 1	35,438	108,466	143,904	-73,082	2	5
2012 2	36,118	108,624	144,742	-72,506	1	
2012 3	36,294	109,283	145,577	-72,989	0	
2012 4	37,029	113,799	150,828	-76,770	2	
2013 1	37,903	113,061	150,964	-75,158	0	6
2013 2	38,226	110,332	148,558	-72,106	1	
2013 3	39,494	113,992	153,486	-74,498	2	
2013 4	44,976	118,559	163,535	-73,583	3	
2014 1	42,094	115,767	157,861	-73,673	1	N/A
2014 2	40,447	118,724	159,171	-78,277	N/A	
2014 3	40,297	120,973	161,270	-80,676	N/A	
2014 4	43,778	127,193	170,971	-83,415	N/A	

Source: U.S. Department of Commerce.

II.2. New Trend of Sino-US Trade Friction

With deepen economic and trade cooperation between China and the U.S., there are some new trends of Sino-US trade friction.

Firstly, trade protection of the U.S. to China is more ferocious.

Investigation of the U.S. to China in intellectual property field is increasing frequently. The U.S. listed China to “priority foreign countries” of “Section 337” in June, 1994 and carried out semi-annual investigation and then made a revenge list of up to 2.8 billion dollars as unsuccessful negotiation. According to the Trade Remedy Information Net, “investigation 337” China suffered from the U.S. between 2007 to 2012 account for about 30% in the world total investigation. In the field of technical barriers to trade and phytosanitary measures, investigation between the U.S. and China is frequent and detailing.

Annual Report of Chinese Technical Trade Measures in 2014 indicates that 38% of Chinese exporters suffered from foreign technical barriers to trade in 2013 and the U.S. account for the highest proportion. As US congressmen presented amendment about forbidding eating Chinese chicken at school in December, 2014, but declared that China had no reason to ban on importing California fresh avocado in *Country Trade Barriers Report* in 2015.

Case Filing in anti-dumping area of the U.S to China is more and more frequent that affects the development of Chinese key industries. According to the Trade Remedy Information Net, the annual average number of anti-dumping investigation that China suffered from the U.S. is up to 10.5 with about double speed in the early 21st century since 6 in the end of the 20th century. The U.S. had begun 50 anti-dumping investigations that included 13 industries from 1995 to September, 2013. Chemical, mechanical and metallurgic industries were affected most among them; there were 17 of chemical

industry and 12 of each of the latter two industries. From January, 2009 to October, 2009, the U.S. once had made 10 anti-subsidy investigations with anti-dumping investigations that indicated “double anti” became new form.²

Secondly, trade protection measures of the U.S. possess discrimination and strong offensiveness, so it is more difficult to manage it.

Rationality and legitimacy of the U.S. to Chinese emerging trade protection measures yet to be further identified, as well as the current protocols are not enough to cover the numerous trade protection measures that increase managing difficulty. Traditional trade protection measures propose defense, they mainly apply various trade barriers to limit importing and protect their infant industries; while the trade protection measures of the U.S. to China are more offensive, such as impose large anti-dumping duty and anti-subsidy duty, carry out special safeguard measures and formulate strict technical standard to limit Chinese industries entering, execute strict examine, quarantine, environmental and labor standards to raise Chinese production cost, and rob market share by strategic trade policy to weaken competitive power of Chinese product.

Thirdly, trade friction from the U.S. to China extends to institutional aspect gradually; it covers political, economic policy and many other aspects. On the one hand, the U.S. continues to urge appreciation of the RMB. As early as in September, 2003, two of senators had presented an incredible bill to the U.S. Congress that proposed if Chinese government didn't appreciate 25% of RMB; the U.S. government would impose 27.5% of penalty duty. The U.S. considered that just because of depreciation of RMB, it caused Chinese export product had stronger price advantage and chronic trade deficit of the U.S. to China. They insisted on that the appreciation of RMB could improve the situation of trade deficit, but spokesman of China's Ministry of Commerce made it clear that the behavior of forcing sharp appreciation of RMB in the short term according to political factors is harmful; the key point is perfect exchange rate formation mechanism. On the other hand, trade dispute between the U.S. and China contacts with Chinese industries, trade and investment policy gradually. In addition to persist in protecting agriculture, steel and other traditional industries, the U.S. also starts to focus on finance, investment and other service range, such as aims at foreign M&A to set up professional censorship that made CNOOC, Lenovo and other companies suffered barriers when they acquiring related companies of the U.S.

II.3. Discussions on the Causes of Sino-US Trade Friction

II.3.1. Analysis on China's Subject causes

China became “world factory” at the bottom of smiling curve in long-term relied on numerous cheap labor and prosperous manufacturing industries for a long time and made use of huge demographic dividend, geographical advantage and open policy, at the same time of bring trade surplus to China for decades, it also aroused the increasingly voice of adjusting industrial structure transformation.

First of all, China's demographic dividend disappeared. With the ending of several baby booms and the long-time firm implementation of family planning policy since the foundation of the nation, China had spanned Lewis Turning-Point, labor market were declining as 3 million speed yearly and there were always “labor shortage” problems in coastal and inland factories, in order to attract limited labor, China had to raise wage level. However, adjustment and upgrading of industrial structure could not catch up with the proportional changing of population age, labor market was imbalanced between supply and demand, and it made the price of labor intensive products rise, while there were limited technology-intensive products and lowered international market competitiveness of export commodities, so there were always conflicts.

² Source: China Trade Remedy Information .<http://www.cacs.mofcom.gov.cn/>

Secondly, China is in the new stage of domestic urbanization, whether it can help the adjustment and upgrading of industrial structure or not remains to be seen. *China's New Urbanization planning from 2014 to 2020* published by Xinhua News Agency in March, 2014 indicates that it is necessary to stimulate weak domestic demands and upgrade original industrial structure by urbanization for promoting socialist modernization. According to the developing law of global urbanization, China is still at rapid expansion section of urbanization, in order to avoid old and extensive developing mode and “middle-income trap”, urbanization must take improve quality as the principal thing; but there are still many problems in the process of Chinese urbanization at present, such as mismatching household and land system, huge financing gap, weak infrastructure, etc.

Thirdly, China's foreign trade dependence staying at a high level in a long time and it is single export geography direction. In order to play carriage role of stimulating economic growth, China stick to export-oriented economy for long time and the foreign trade dependence is very high from beginning to end. Chinese export to the U.S. in 2014 account for 21% of total export, while the U.S. export to China only account for 7% of total export, it can be seen that the huge relying of China to the U.S. market. In addition, China's single export geography direction mainly concentrates on Asia-Pacific, European and American market, because the high concentration of exporting market, so whether the trade relationship between China and the U.S. is good relates to the sustainable development of China's economy directly.

Additionally, China's foreign trade structure and the system are imperfect yet. Chinese exporters are race to keep prices down several times, it makes the exporting products of low additional value and high homogenization degree are still possess strong price competitive advantage; there are labor concentrated industries such as spinning, there are also high and new technology industries such as electromechanical, export with low price and large batch will indeed arouse the vigilant of importing countries. In order to maintain the interests and shares of manufacturers of civil importing products, importing country has to adopt trade protection and restrictive measures and then trigger trade friction. In addition, China's imperfect foreign trade management system and negotiation mechanism between governments and enterprises, lagging enterprise information, weak global competition, many exporting standards are not acting on international convention yet, limited by “non-market economy” and “special safeguard” clauses after accessing to WTO are easily result in trade disputes.

II.3.2. Analysis on Subject Reason of the U.S

Firstly, trade friction reflects hegemonies and power politics of the U.S. After WWII in 1945, the U.S. became the only super country in the world, sponsored multilateral trade policy structure at the core of GATT/WTO policy and proposed the liberalization of foreign exchange, capital economics and trade. While until 1970s, the U.S. faced increasing competitions and challenges: US dollar devaluation, the Breton Woods System collapsed, economic recovery and booming of Europe and Japan, sharply rising of newly industrialized countries and regions, the unipolar world with the U.S. as its heart developed to multiplier world of the main forces of the U.S., Europe and Japan step by step. There were appeared deficit in the U.S. in 1971 after over 80 years' favorable balance of trade, the related enterprises that affected by importing lobbied government by interest group one after another and required implementing trade protection measures.

Secondly, “reindustrialization” strategy of the U.S. was also an important reason. Many specialists thought the financial storm in 2008 was the root of “deindustrialization” of the U.S. economy; excessive financial innovation resulted in property-value bubble burst, mixed operation made operational risks were out of control, substantial economy was lack of growth power, so Obama presented strategic target of “reindustrialization” after assuming: reexamine development status of present industries, transform and promote sunset industries to continue the U.S. status of major economy. This strategy was not only transform traditional manufacturing industries, but also industrialized again based on existing industrialized, it utilized advanced technology to promote the

development of high value-added emerging industries, such as clean energy, environmental protection, transportation, information technology, etc. Early in 1970s, the U.S. once had implemented “reindustrialization” strategy to heavy industry base of the northeast part and acquired some remarkable effects; it increased the confidence of strengthening and enriching the country by industrialization again. Of course, the realization of this strategy was not easy and bristled with difficulties. The U.S. government presented the following targeted specific execute solutions when facing the strategy with opportunity and challenge. First of all, the US governments advocated that “buying domestic products”, promoting the passing of *Manufacturing Enhancement Act* and setting 5-year goal of doubling U.S. exports. Secondly, they strongly supported scientific research inputting. Obama set a scientific research institution which major in 3D printer technology in a dumped warehouse of Ohio to stir up a new round revolution in manufacturing industry. Moreover, they limited the trade and investment of other countries. For example, Chinese enterprises that invested in the U.S. such as Huawei, ZTE and SANY ECC are repeatedly stymied, these are the typical cases of the protection of the U.S. to high-end manufacturing and Sino-US trade friction runs to incandescence.

II.3.3. Analysis on Two sides

About total Trade State. Table 5 reflects development survey of total trade of China and the U.S. since 1999, includes goods trade and service trade. For convenience to analysis, this article adopts Sino-US trade data of BEA uniformly and ignores data differences from different payment and valuation of the two sides.

Table5. China's Merchandise Trade with the United States and U.S Merchandise Trade with China, Profile
Measurement unit: millions of dollars

Year	China imports from the US	China exports to the US	Sino - US total trade	Ring growth rate	Accounting for the proportion of US and the world trade (%)	Accounting for the proportion of China and the world trade (%)
1999	17,193	84,633	101,826	N/A	4.63	24.37
2000	21,464	103,433	124,897	22.66%	4.95	23.12
2001	24,769	106,149	130,918	4.82%	5.52	22.51
2002	28,137	130,008	158,145	20.80%	6.65	22.39
2003	34,525	157,230	191,755	21.25%	7.57	20.14
2004	42,169	203,673	245,842	28.21%	8.38	19.08
2005	50,572	251,556	302,128	22.90%	9.19	19.13
2006	65,390	299,386	364,776	20.74%	9.92	18.69
2007	77,449	334,774	412,223	13.01%	10.27	16.98
2008	87,192	350,504	437,696	6.18%	9.97	15.26
2009	87,697	307,433	395,130	-9.73%	11.13	15.84
2010	115,559	376,735	492,294	24.59%	11.72	14.76
2011	133,880	412,413	546,293	10.97%	11.37	13.45
2012	144,879	440,172	585,051	7.09%	11.77	13.49
2013	160,599	455,943	616,542	5.38%	12.24	13.12
2014	166,617	482,658	649,275	5.31%	12.50	N/A

Source: Chinese data are taken from the Chinese General Administration of Customs and Global Trade Atlas. U.S. data are from U.S. Department of Commerce.

Except Sino-US import and export trade and total growing amount on the basis of presidential tenure, table5 provides new discovery of Sino-US trade friction.

Firstly, the financial storm in 2008 indeed affected Sino-US trade and further intensified Sino-US trade friction. In 2009, China’s export sales to the U.S. reversed the growth trend in the past 10 years and dropped from 350.5 billion dollars to 307.4 billion dollars, total trade amount of Sino-US also dropped from 437.7 billion in 2008 to 395.1 billion, chain base growth rate also appeared 9.73% of negative growth rate for the first time in 10 years, it can be seen that the U.S. was indeed beset with troubles internally and externally at that time, it can only limited the importing products of other countries includes China when facing mass civil unemployment and bust phenomenon. In addition, table 3 and 4 indicates that anti-dumping cases of the U.S. to China soared from 6 to 12 in2009, the double figures reflects the limited degree to Chinese exporting products.

Secondly, the increasing investigations of the U.S. to China indeed had negative effect to Sino-US trade. Chart 3-5 reveals that the ratio of Sino-US trade amount account for the total trade amount of the U.S. and the world presents sustainable growth trend, its steadily growth is from 12.5 in 2014 to 4.63 in 1999 and the amplification is about 1.7 times; except there was little decline effected by financial crisis in 2008, the influences and ratio of Sino-US trade account for American foreign trade is bigger and bigger. While the radio of Sino-US trade amount account for the proportion of total trade in China and the world presents sustainable decrease trend, the radio is steadily declining from 24.27% in 1999 to 13.12% in 2013, the reduction amplitude is about 0.5 times, though the absolute number of China and the U.S. is still increasing, it reveals that the relative share of Sino-US trade account for Chinese foreign trade is drop off, it indicates that the frequent investigation of trade friction of the U.S. to China enlarged the difficulty and hit the enthusiasm of Chinese exporting to the U.S. to some extent, which has negative effect on sustainable development of Sino-US trade. The decline of relative share also indicates that China is still active to expand the trade of other countries and regions.

Sino-US Trade Structure

Figure 1 is industry-classified trade structure of China and the U.S. in recent years, the data is from OECD.

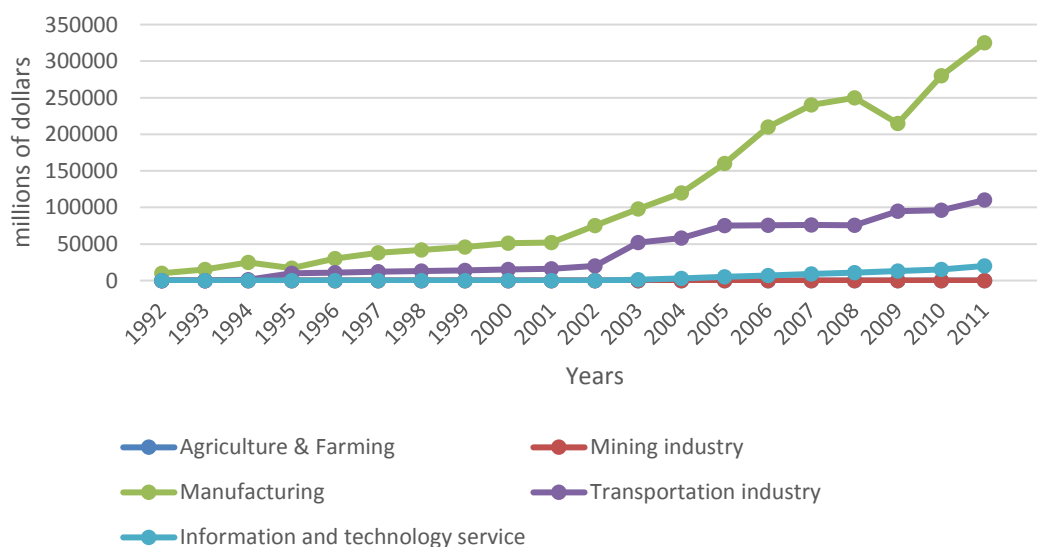

Figure 2. China exports to the US major industries Source OECD

It can be seen from figure that the biggest exporting amount of China to the U.S was always manufacturing industry from 1992 to 2011, while agriculture animal husbandry and fishery and mining industry only takes a small part, it’s hard to find that in the chart, thus it can be seen that China was still in basic manufacturing outputting stage. And transportation industry, information and technology service industries have growing trend. Information and technology service industries

grow faster since 2003, relative to 2003, amplification in 2011 reach up to 2.5 times that reflects China were strengthening the outputting of high-end service industry and knowledge industry, the trade structure was improved. Chart gained by subdivision to Chinese exporting manufacturing industry to the U.S.

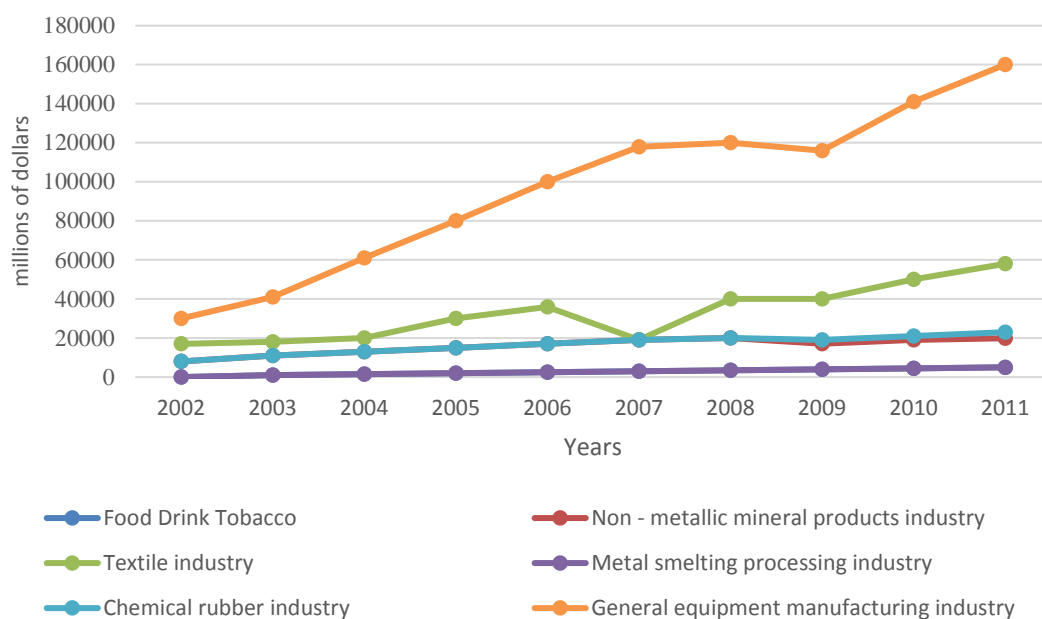

Figure 2. Chinese exports to the US manufacturing by sector Source OECD

Figure shows that Chinese exporting products to the U.S. are mainly labor-intensive, includes flexible equipment manufacture and textile industry that conform to the resource endowment of Chinese labor.

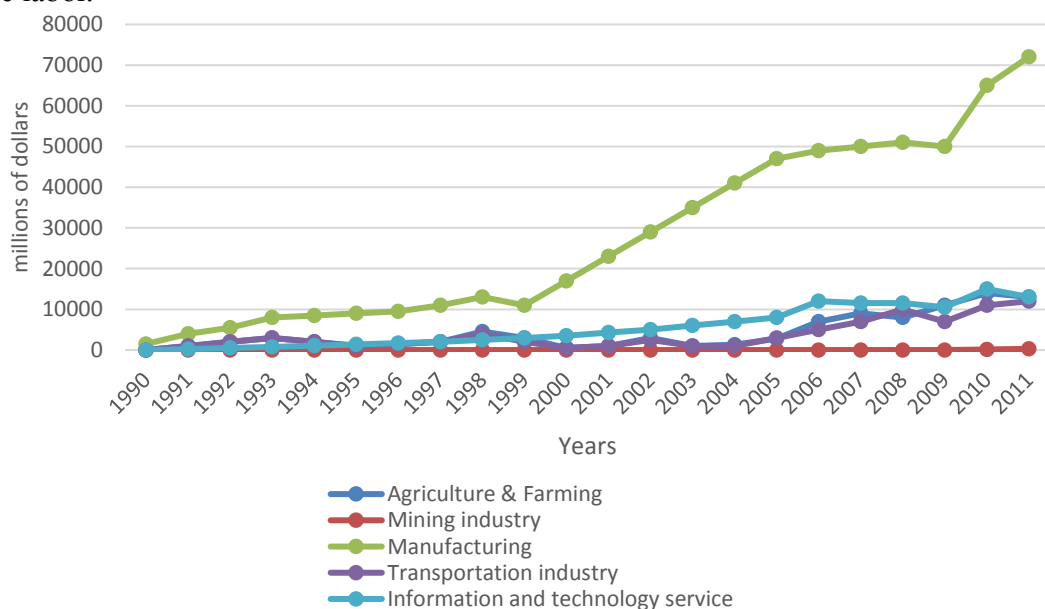

Figure 3. US exports to the Chinese major industries Source OECD

Figure shows that the structure of the U.S. exporting industries to China has increasing trend, especially in manufacturing business, agriculture animal husbandry and fishery, information and technology service industries. Compared with Chinese exporting to the U.S., as great agricultural country, the U.S. indeed own natural endowment in exporting trade, while manufacturing, information and technology industries cannot contend against China no matter in absolutely amount

or in relative ratio, it explains that president Obama appeal to reindustrialization and devote to improve in and itself advantages of manufacturing industry.

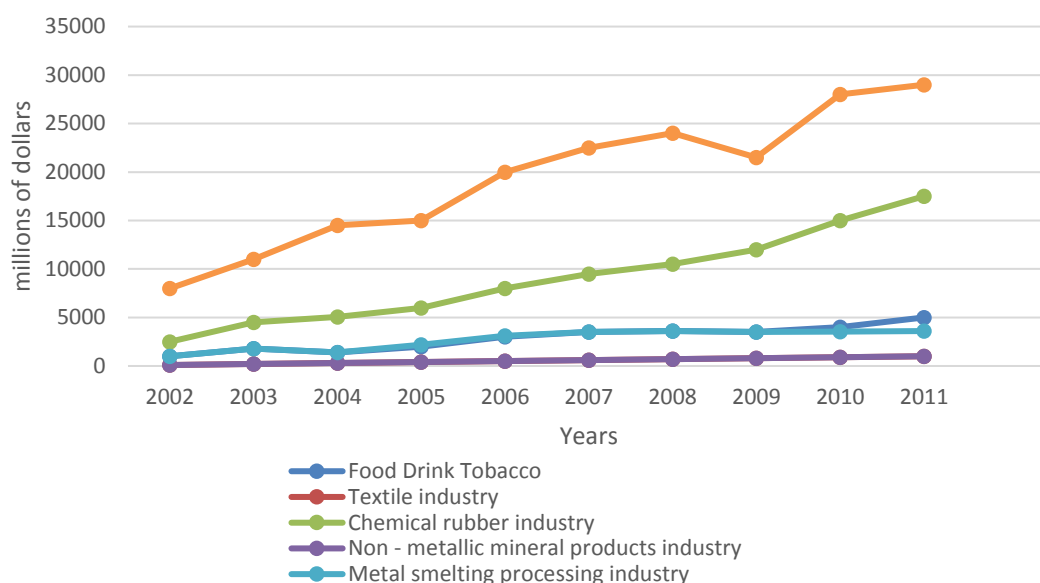

Figure 4. US exports to the Chinese manufacturing by sector Source OECD

Figure shows that the amount of the U.S. to Chinese flexible unit manufacturing industry and chemical rubber industry is maximum, while textile export with higher labor-intensive degree is less. It can be seen that China still takes labor intensive products as principal thing to the U.S. and it is conform to traditional theory of comparative advantage. But exporting and importing structure trends of the U.S. to China are not conform to trade theory, according to comparative advantage theory, as capital and skill-intensive country, the U.S. should take products of these two industries as the principle thing, but chart does not indicate that.

It is not conform to traditional trade theory that the U.S. is not exporting mass capital and skill-intensive products to China. Just the differences between realistic and theoretical situation result in unbalance of Sino-US trade relationship, it powerfully explained the reason why huge trade deficit of the U.S. to China.

II.3.4. Analysis of Political Economy

Sino-US trade is always affected by both economic and political factors. So the Sino-US trade friction issue is not only an economic problem, but more affected by political factors. Thus it is necessary to internalize political factors to the analysis framework and combine it with the political economy to explore this issue.

The theory of public choice and median voter in the late 20th century, Buchanan put forward the theory of public choice for political economy analysis for the first time. The theory argues that when acting in both the economic and political market, the rational man will be influenced by the interaction of political and economic factors so that he makes decisions under exactly the same motive.

In Western countries with democracy, the choice of policy of the public always favors to the one benefits their own most. With regard to such a situation, an economist Downs proposed the theory of median voters in 1957, which includes single-peaked preference and majority-vote theory. The former refers that the individual prefers a program in a variety of alternatives and shows no interests to others, so that the equilibrium result is the median voter's preference. The latter refers that voters show different preferences when facing various choices, so that the voting results can not represent the initial expectations of the public, then causing vote-cycling and even trading problems, which is more realistic. Generally, the public tends to vote for the policy protecting their own interests. However, if

their interests can be met out of the policy, voters may abstain from voting or even vote for the opposite because of being bribed.

Rent-seeking and trade policy Tulloch created the theory of rent-seeking in *The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies, and Theft* in 1967, which did not draw adequate attention among the theorists until 1974, when Krueger explored the causes of international trade protection policies, it was discussed again. Krueger defines rent-seeking as the use of resources to obtain political privileges so as to seek profits, and then cause harm to others which is beyond their own earnings.

When establishing international trade policies, interest groups obtain franchise monopoly by lobbying and imposing pressure through supporting elections and the like to seek welfare, such as the import license mentioned by Kruger in *The Political Economy of the Rent-seeking Society*. But it may reduce the overall welfare of society and weaken the allocative efficiency. There are three main methods of rent-seeking activities. First, the rent-seekers purchase the import and export privileges auctioned by the government with a higher price than the market one. Second, the rent-seekers strive for a political position to achieve the auction right. Third, the rent-seekers directly join into the decision-making of trade policies. Through these ways, the rent-seekers finally get the trade policies that maximize their own interests.

II.3.4. Analysis of Economic Theories

The microscopic theory of trade friction David Ricardo, the first one who use the assumption of perfectly competitive goods and factor market to establish a theory, illustrated the theory of comparative advantage in *On the Principles of Political Economy and Taxation* in 1817. This theory refers that with the presupposition of non-tariff or no other barriers, and with the static comparative interests, technological development and capital accumulation of each country, then when the law of value can give a full play in the market, that is when the market function efficiently, trade countries adopt free trade so that no barrier or friction exists between both countries. However, once the commodity and factor markets between the two countries fail to function or meet the Pareto optimization in resource allocation, trade friction is unavoidable. Diversified market failures lead to various patterns of the international trade friction. Therefore, through improving trade terms of two countries, perfecting the market system so as to give a full play of the instructional functions of the market, decline of the distortion and friction of international trade and realization of free trade can be achieved.

Later, Heckscher and Ohlin founded the factor endowment theory (H-O theory) on the basis of the perfectly competitive market hypothesis and the differences between endowments including the capital labor force and so on. Then Paul Samuelson and Ronald Jones developed the theory into a specific factor model. The model assumes that, except the free flow of the labor element, other element was defined only to produce specific goods. In 1981, Oda Masahiro founded the theory of trade friction and industry adjustment on the basis of the above one. It holds that if the production factors in short term are fixed, and the rigid price creates the price advantage of imported goods, which results in negative effect to import competitive department, the higher unemployment rate and the lower national income, trade restrictions and friction will appear when the loss resulted from this exceeds the gains of free trade. While the medium and long term factors of production freely flow, timely optimization of industrial structure can avoid trade friction.

However, the assumption of perfectly competitive market does not exist in reality. In the 1970s and 1980s, new theories of the international trade, which are based on the assumption of scale economies and imperfect competition, mainly assume that the two sides are monopolies or that they can be scale economies in production, gaining more significance in practical analysis. Among them, the above strategic trade policy is one of the classic work.

In the analysis of Japan-US semiconductor trade case, Krugman pointed out that the success of Japanese companies is attributed to the domestic market protection, including the scale economies

production, the research cost recovery due to large sales as well as the dumping convenience brought by domestic and international market segmentation, while it also triggered trade friction between two sides.

The macroscopic theory of trade friction the macroeconomic perspective is often seeing from the trade imbalance. A new identity of $NX=Y-C-G-I=S-I$ can be deduced from the national income identity, $Y=C+I+G+X-M=C+I+G+NX$. The former shows the important impact of national deposit and investment on the trade balance. If income is higher than the expense, trade surplus appears; while the latter is higher than the former, trade deficit. Some scholars, with Professor Komuro Takara as the representative, believe that mitigating trade friction must be based on the adjustment of domestic structure. While others (such as Hu Fang, 2001) hold that such attempts trying to ease trade frictions through economic coordination between the two governments remain to be under discussion. Considering from the theory of international trade friction based on the doctrine of the international trade balance in developing stage, mature countries tend to have savings glut and huge amount of current account surplus with large investment capital; meanwhile, their trading partners lack savings and have huge amount of current account deficit with a serious short of investment capital. In this case, the country is often required by its trading partners to reduce the current income and expenditure surplus and encouraged to import from partners while its export commodities are restricted. Thus the trade friction and disputes between countries is triggered.

III. Results and Conclusion

Results: Firstly, trade protection of the U.S. to China is more ferocious. Secondly, trade protection measures of the U.S. possess discrimination and strong offensiveness, so it is more difficult to manage it. Thirdly, trade friction from the U.S. to China extends to institutional aspect gradually; it covers political, economic policy and many other aspects. Fourthly, the data of import and export trade of manufacturing between China and the U.S. has indicated that United States has not mainly exported the capital and technology-intensive products without referring to the traditional trade theory. Fifthly, It's worthy of paying attention to the phenomenon that is the closeness of political relation between China and the U.S. and the change of economic policy during the tenures of the different presidents will directly make an influence on the degree and frequency of friction.

Conclusions: Firstly, though the trade between China and the United States has suffered frustration, the relationship has turned to climb up gradually once upon the establishment of diplomatic ties. Secondly, from the aspect of micro level of trade friction, the factors, such as failed commodity and factor market, rigid price for a short period and the strategic trade policy will cause the trade friction. From the aspect of macro level of trade friction, the imbalance of trade balance, especially America's China trade deficit all throughout the year are the important factor as well. From the aspect of the level of political economy, the interest decentralization of voters in the public choice theory and the lobbying and political squeeze from interest groups in the rent-seeking theory will push government to take trade protection and then cause trade conflict with other countries. Thirdly, there is a good prospect of trade development between China and the United States.

IV. Policy suggestion

First of all, it's necessary to face up to friction and promote the construction, innovation and perfection of system for government. It's inevitable to get rid of trade friction. It has laterally reflected that China actively plans to get involved in the global economy. Therefore, it's quite essential to realize the longevity and complex of trade friction. It's requested to hurry up the adjustment and innovation of economic, legal and trade systems, set up the market economic system complying with WTO principle as soon as possible and create the relative laws and regulations about anti-dumping and anti-subsidy by reasonably referring to the laws and regulations keeping paces with the times.

Plus, it's also critical to endeavor to discuss the advantages and disadvantages of remedy mechanism which belongs to external trade and create the trade remedy mechanism complying with the International standard on the basis of self-owned national condition. It's vital to establish and perfect the systems which are able to provide the real time information feedback, the response mechanism of trade friction and the alert system of industry injury, strengthen the supervision, carry out sanction of unfair trade and maintain the entitled rights.

Then, it's necessary for China to take the expansion of domestic demand as the economic development strategy for a long term. It won't be able to become the country which holds the dominant power in the International economic area and reduce the trade friction with other countries which include America unless China has enhanced the self-owned economic strength and extended the domestic demand. What's more, it's requested to lower down the dependence on America for the import and export trade, actively promote the transformation and upgrading of industrial structure, greatly develop the clean energy industry, reduce the energy-intensive industries, enhance the added value of export commodities, improve the concentrated situation of export market, explore the new requirement of International trade and perfect the International trade by region.

After that, it's requested to foster economic ties, political mutual trust and cultural integration. One is to actively extend the trade agreement in the new areas, endeavor to lower down the trade friction with the reciprocity and mutual benefit cooperation way, figure out problems through coordination and promote the current regional trade agreements, such as the 10+3 cooperation mechanism. Moreover, on the basis of the Belt and Road Initiatives, it's necessary to proactively develop the economic cooperation relations with the countries along the Maritime Silk Route, cooperatively create the community of interests, which covers the political mutual trust, economic integration and cultural tolerance.

References

- [1] Clarke Ryan. Expert Analysis United States: Policy Impacts and Future on Sino-US Trade and Currency Issues in the Directions. *China Int. J.*, 2011, pp. 345-347.
- [2] The US-China Business Council, "U.S-China Trade is Win-Win Game," *Wall Street Journal*, March 26, 2010, p. 77
- [3] Dong Wang, "U.S. China Trade: 1971-2012: Insights into the U.S-China relationship," *The Asia-Pacific Journal*, Vol 11, Issue 24, No. 4, June 17, 2013, p.35
- [4] Report to Congress of the U.S. China Economic and Security Review commission 2005. <http://www.usse.gov/researchpapers/annual-reports.htm>. [accessed: 2016.12.10]
- [5] China Statistical Yearbooks, 1995-2005. State Statistical Bureau, Beijing ((1986-2000).
- [6] James McGregor. Time to rethink U. S-China trade relations, University Michigan Press, 2010
- [7] China Trade Remedy Information. <http://www.cacs.mofcom.gov.cn/> [accessed: 2017.11.10]

Jiandong Shi, doctoral student

Institution: Doctoral School of Public Administration Sciences, National University of Public Service.

E-mail: shijiandong1101@qq.com

Tutor: Andrea Elekes, Doctor, National University of Public Service.

Reviewer: Magdolna Csath, Doctor, National University of Public Service.

Városi mindennapok – A napi rutin értelmezésének lehetőségei Bourdieu gondolatainak segítségével

Jóvér Vanda Sára, *Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalom- és
Gazdaságföldrajzi Tanszék*

Az adott helyen és időben elfogadott viselkedési normák összességének, a kollektív cselekvésnek a megértését célozzák a különféle szemszögű ún. habitusvizsgálatok. Az eltérő koncepciók elméleti alapját a francia szociológus Pierre Bourdieu gondolatai adják, aki szerint minden cselekvő rendelkezik habitussal. A habitus lényegében egy cselekvési keretként értelmezhető, „*a történelem terméke, amely a történelem által generált sémákkal összhangban lévő egyéni és kollektív cselekvéseket eredményez*” (Bourdieu 1990: 54). A habitus vizsgálatával az egyén döntéshozatalának látszólagos véletlenszerűsége elhalványul, tettei többletjelentéssel ruházódnak fel. A cselekvő a társadalmi térben elfoglalt pozíciója alapján a fizikai térben is bizonyos helyekhez kapcsolódik, mint a lakóhely vagy a munkahely, melyekhez materiális és szimbolikus értékek társulnak. Ennek eredménye, hogy bizonyos javak és birtoklók meghatározott helyeken csoportosulnak a fizikai térben, habitusukkal alakítják az adott város, városrész habitusát. Mivel jelenleg a nemzetközi szakirodalomban nincs konszenzus a habitus fogalmára vonatkozóan, a kutatás célja mindenek előtt a különböző nézőpontok feltérképezése, a koncepció kritikáinak megismerése. Az alapvető különbség a nézetek között a tér és az idő szerepének eltérő felfogásában mutatkozik meg, ennek következtében éles eltérések körvonalazódnak az empirikus módszerek vonatkozásában is. A kutatás távlati célja egy saját empirikus módszer kidolgozása és alkalmazása, melyben a megértés igénye nem csak a város habitusának elemeit célozza, hanem azt is, hogy milyen konfliktusok rajzolódnak ki más és más habitusú területek között, és hogyan jelenik meg a város habitusa a várospolitikában.

Kulcsszavak: habitus, város, Bourdieu

I. Bevezetés

A habitus szó alkalmazása a város vonatkozásában első olvasatra nem egyértelmű. A habitus a köznapi használatban az ember, de legalábbis valamiféle biológiai értelemben is élőnek tekinthető entitás viselkedésével összefüggő fogalom. Gyakran magyarázzuk példának okáért az egyén tetteit, reakcióit habitusának minőségével, de jelenthet a habitus öltözéket, külső megjelenést egyaránt.¹ Mégis úgy vélem, a fogalom alkalmazása értelmet nyerhet a városokra vonatkozóan is, ha csak azokra a tapasztalatokra gondolok vissza, melyeket utazásaim során gyűjtöttem. Miért érzi magát az ember a reggeli órákban, Szingapúr belvárosában hátzissákkal felszerelve alulöltözötten a munkájukba siető pénzügyi szakemberek forgatagában; miért hat szokatlanul fényes nappal, szieszta időben a dél-olasz városok kihaltsága az odalátogatók számára; de akár gondolhatunk egyes budapesti utcákra is, melyeken nappal bátran végigsétálunk, este viszont inkább elkerüljük őket. Az ilyen és ehhez hasonló, adott helyen és időben kimondatlanul elfogadott viselkedési normák keltette érzések számomra arra engednek következtetni, hogy akár egy város is rendelkezhet az emberekhez hasonlóan habitussal.

A városok felruházása élőlények tulajdonságával viszont a fogalomhasználatot tekintve nem egy egyértelmű, általános érvényű próbálkozás. Felmerül a kérdés, hogy helytálló-e valóban a város habitusáról beszélni, vagy pontosabb a városi lakosság habitusát értelmezni? A város habitusa Lindner (2003) meglátása szerint a kollektív cselekvés eredményeként fogható fel, mely részben magyarázható a gazdasági tevékenységgel, viszont sokkal inkább a város egyedi minőségeként, karaktereként határozható meg, ami főként a kulturális kínálatban és a sajátos „ízlésben” (öltözködés, gasztronómia, szórakozóhelyek) mutatkozik meg. Elméletének kiindulási alapjaként szolgált az az elképzelés, mely szerint a városok által a történelem során folytatott gazdasági tevékenység valóban nagy hatással volt korábban a városra, ma viszont már csak pontszerűen érezhető a jelenléte, így az ilyen szempontú várostipizálás már nem ad kellően árnyalt képet városainkról. Cikkében a szerző maga is kitér a habitus fogalmának többféle értelmezhetőségére, diszpozíciók² és preferenciák történelmileg kialakult rendszereként jellemzi azt. Példaként említi a Párizsról a XVI. századtól a köztudatban lévő képet, amely a várost a luxuscikkek kereskedelméhez köti. Párizshoz hasonlóan Los Angeles is híres a luxuscikkekről, azzal a különbséggel, hogy amit Párizsban egyetemek és akadémiák hosszú időre visszatekintő múltja testesít meg, azt Los Angelesben az úgynevezett art school-ok és a design újdonsült világa jelenti. Lindner (2003) két város példáját Bourdieu (1990) elméletéhez kötődően a kulturális tőke két eltérő megnyilvánulásának véli, nevezetesen a nagyvilági, valamint a tömegkultúra habitusformáló jelenlétéről beszél. Noha a tanulmányban nem alkot meg egyértelmű definíciót a habitusra, a szerző kiemeli a fogalom erős összefüggését a városokkal kapcsolatban kialakult, társadalmilag konstruált diszpozíciók által meghatározott cselekvéssel.

Első olvasatra a város habitusa egy újszerű megközelítés, amely egyfajta új szemléletű várostipizálásként is alkalmazható. Ennek tükrében habitusnak nevezhető a város sajátos ritmusa, amely részben kapcsolódik régi hagyományokhoz, részben pedig a jelenbeli helyi impulzusokhoz. Habitus lehet mindazon íratlan szabályok összessége, amelyek egy városban vagy városrészben általánosan elfogadottak, meghatározzák a lakosság viselkedését és tetteit, egyfajta képet kialakítva ezzel az adott helyről. Ennek kapcsán olyan mozzanatokra asszociálhatunk a habitus adalékaiként szolgáló elemekként, mint a Montmartre mai napig bohémnak ható mindennapjai, a párizsi nők egyedi öltözéke, New York, a város mely sosem alszik, a munkaidő végeztével a német városok köztéri által nyújtott szabadság, vagy az 1-es villamos zöld-fehér utazóközönsége Fradi meccsek idején. Helyi sajátosságok, amelyek elsőre

¹ Magyar Értelmező Kéziszótár (1982) Akadémiai Kiadó, Budapest, 494. o.

² Ebben a kontextusban a szó pszichológiában alkalmazott jelentése értendő, vagyis hajlandóság, készség, beállítottság.

talán nem is láthatók, vagy legalábbis nehezen érthetők a kívülállók számára, viszont kétség kívül hozzájárulnak egy hely külső és belső megítéléséhez egyaránt, valamint bizonyos cselekvések megérthetővé, előre jelezhetővé válnak általuk. A város habitusa ebben a megközelítésben egyértelműnek és közérthetőnek hat, ami lesarkítva egyfajta biztonságot ad az egyén számára cselekvései alakításánál. A városi habitus, illetve a városi lakosság habitusának viszonya viszont további kérdéseket vet fel a koncepcióval kapcsolatban, melyekre az egyes szerzők más és más választ adnak.

II. Pierre Bourdieu – A gyakorlat elmélete

A nemzetközi szakirodalomban, mely a habitus fogalmának alkalmazási lehetőségeit vizsgálja a városok vonatkozásában, számos eltérő nézőpont körvonalazódik, egy elmélet tekintetében viszont konszenzus tapasztalható. A szerzők egyöntetűen hivatkozzák Pierre Bourdieu a gyakorlat elméletéről írt művét. Bourdieu elmélete a gyakorlatról abban áll, hogy „*a mező fogalmát alkalmazza metaforaként a társadalmi világ koncepciójára*” (Lippuner 2005: 138). A társadalmi mező fogalma, mely tartalmazza a társadalom minden elemét és történéseit, láthatóvá teszi a különbségeket és struktúrákat. A társadalmi mező „helyei” a tőke különböző fajtáinak koncentrációja alapján különülnek el egymástól. A tőke ebben az értelemben az emberek (társadalmi tőke), a javak (gazdasági tőke), valamint a kulturális és a szimbolikus tőke feletti rendelkezési hatalmat szimbolizálja. A tőke négy fajtája részben átváltható egymásba. A gazdasági tőke értéke megfeleltethető egy bizonyos pénzösszegnek, részei a vásárlóerő, a technológiai tőke, valamint a pénzügyi tőke, ami a bankok által direkt vagy indirekt módon biztosított hozzáférést jelent financiai forrásokhoz. A társadalmi tőke egy csoporthoz való tartozás útján nyerhető el, a csoport maga pedig egy állandónak mondható kapcsolatok halmazaként írható le. A kulturális tőke megnyilvánulhat például tárgyi kulturális javak birtoklásának formájában, vagy tudományos cím elnyerésével. A szimbolikus tőke a presztízszt és a renomét jelenti, mely a tőke többi formájának birtoklásából adódik (Dirksmeier 2005).

Mindenkori birtokolt tőkéje alapján egy cselekvő a társadalmi térben pozícionálható. Ezúton különböző „területek” rajzolódnak ki, melyeket Bourdieu játéktereknek nevez, sajátos játékszabályokkal. Minden cselekvő rendelkezik „habitussal”, „*mely strukturált és strukturáló diszpozíciók rendszereként*” (Bourdieu – Wacquant 1996: 154) írható le. Bourdieu szerint a habitus „*a történelem terméke, amely a történelem által generált sémákkal összhangban lévő egyéni és kollektív cselekvéseket eredményez*” (Bourdieu 1990: 54). A habitus ezáltal biztosítja a múltbéli tapasztalatok létezését a jelenben, amely beleivódott az egyén észlelésének, gondolkodásmódjának és cselekvéseinek sémájába. A habitus által „előírtak” tudatos vagy tudatalatti követése garantálni látszik a cselekvés sikerességét, így gyakran megbízhatóbb, mint a formális szabályok vagy normák. Bourdieu (1990) szerint ez alapján a cselekvő nem mindig van tisztában azzal, hogy mit miért tesz, sőt cselekvésének gyakran több „értelme” van, mint ő azt gondolná. A habitus egyfajta határként értelmezhető, melynek korlátain belül az alany cselekvésképes, fejlődése a társadalmi környezettel való érintkezés során történik (Dirksmeier 2005).

Dirksmeier (2005) Bourdieu elméletének egy egészen sajátos alkalmazását mutatja be a városi térben, a városiasság habitusának fogalmával, melynek keretében a városiasságot a habitus részeként a cselekvő tőkéjéhez számítja. A cselekvő a társadalmi térben elfoglalt pozíciója alapján a fizikai térben is bizonyos helyekhez kapcsolódik, mint a lakóhely, vagy a munkahely, melyekhez materiális és szimbolikus értékek társulnak. Ennek eredményeként adódik az, hogy bizonyos javak és birtoklók meghatározott helyeken csoportosulnak a fizikai térben. A kitüntetett javak koncentrációjának helyei általában magas presztízsű megítéléssel bírnak. Az ezekhez való kapcsolódása által a cselekvő további nyereségre tehet szert, amit a gettó-effektus ellenpárjaként klub-effektusként nevez a szerző. Viszont ez csak akkor nyerhető el igazán, ha

az alany birtokában állnak a „klub” többi tagjának tulajdonságai, mint a nyelvhasználat, a gesztikuláció, az öltözködés, az ízlés (Dirksmeier 2005).

III. A tér és az idő megjelenése a habitus-koncepciókban

Különbséget tehetünk az egyes szerzők nézőpontja között az idő és a tér vonatkozásában is. Köznapi szóhasználatban a város térbeli dimenziója – bizonyos kivételektől eltekintve, mint például Pompei – sokkal fontosabb, mint az időbeli dimenzió, sőt, mondhatni a város időbeli dimenziója sokkal kevésbé kézenfekvő. „A városról kialakult felfogásunk még mindig inkább térbeli, mint időbeli.” (Neuhaus 2015: 3) Ezt az egyenlőtlenséget kifogásolja a városok értelmezésének, tipizálásának vonatkozásában Neuhaus, aki szerint a városokkal kapcsolatos felfogásban az épületek fizikai magasságán kívül semmi nem változott, elsősorban még mindig utcák hálózatának sűrű térbeli koncentrációjaként tekintenek rájuk. A habitussal foglalkozó szerzők egy része (Lindner 2003, Molotoch – Freudenburg – Paulsen 2000) időbeli dimenzióként elsősorban vagy kizárólag a város múltját értelmezi, viszonylag nagy jelentőséget tulajdonít a habitus formálásában a történelemnek, a hagyományos városi gazdaságnak és azoknak az egyszeri impulzusoknak, melyek a várost érték. Az ebből a szemszögből vizsgálódó szerzők többnyire hasonló jelentőségű és profilú városok habitusát elemzik, szerintük ugyanis a városok közötti különbség teszi érezhetővé a habitust, vagyis egymáshoz való viszonyítás által teszik láthatóvá a diszpozíciók helyileg kialakult eltérő rendszerét, a habitust. A történelemre koncentráló habituselemzések nem csak elméleti háttérükben térnek el más szemszögű magyarázatoktól. Empirikus eszköztárukat tekintve is főként kvalitatív vizsgálati módszerek segítségével keresik a városi sajátosságokat, akár leíró jellegű történeti munkák, akár a városi sajtó elemzésével.

Neuhaus (2015) kisebb magyarázóerőt tulajdonít a történelemnek és ehelyett időbeli dimenzióként a napi rutinra koncentrál, kvantitatív módszerek segítségével. Habitusertelmezésében a jelen idő szempontja egyenrangú a tér aspektusával, az elmúlt idő pedig szinte elhanyagolható szempont az elemzésben. Vizsgálataiban elsősorban az ismétlődő egyéni cselekvésre koncentrál, melyek véleménye szerint jobban magyarázhatók a habitussal, mint az arra vonatkozó tudatos döntéssel, hogy bizonyos feladatokat (mint a munkabajárás vagy a bevásárlás) minden alkalommal hasonlóan hajtsunk végre. Sajátos fogalomalkotásában a habitus „egy időbeli és térbeli minta, mely a környezet kulturális, társadalmi és természeti aspektusai által befolyásolt” (Neuhaus 2015: 3). A habitusról alkotott értelmezésének magyarázatában Neuhaus (2015) is Bourdieu-t említi, valamint az ugyancsak francia szociológust, Marcel Mauss-t (1973: 73), aki a következőképpen fogalmaz: „mindazon aspektusok összessége, amely egyének, csoportok, társadalmak, nemzetek testébe vagy napi rutinjába ágyazódott. Magába foglalja a tanult habitus, a testi képességek, stílusok, ízlések egészét, amelyek íratlan szabályként vannak érvényben egy bizonyos csoporton belül.” A habitus nem választható el az ember személyiségétől, tükrözi az egyén által birtokolt értékrendet, az egyén státuszát és az általa képviselt kultúrát, egyszóval a társadalom nyomát az egyénen (Neuhaus 2015).

IV. A habitus kritikája

Lényeges kiemelni, hogy Bourdieu elmélete a habitusról önmagában, valamint a városi térben alkalmazva sem teljes mértékben elfogadott. A determinizmus vádjával illette King (2000), aki szerint a habitusról alkotott koncepció ellentmondásokkal teli. Ha a szó szoros értelmében elemezzük ugyanis a habitust, mint cselekvési keretet, akkor a fogalom teljes mértékben statikusnak mutatkozik, mely nem képes reagálni a változásokra, amik így lényegében King véleménye szerint nincsenek is, hiszen a cselekvő csak a saját habitusa által körvonalazott

keretek között képes mozogni. A városi térben leképezve ez azt jelenthetné, hogy a különböző tőkét birtokló és játékszabályokat követő csoportoknak alkalmuk sincs érintkezni egymással. Hasonlóan deterministának látja Bourdieu gyakorlatról alkotott elméletét Lippuner (2005), aki Kinggel szemben a habitusra olyan eszközként tekint, amely lehetőséget ad a konstruktivizmus, valamint strukturalizmus csapdájának elkerülésére. Bourdieu Lippuner (2005) véleménye szerint a szubjektivizmus és az objektivizmus határmezsgyéjén igyekezett kidolgozni egy elméletet, amely részben konstruktivista, hiszen a cselekvő maga is alakítja a „társadalmi világot”, részben viszont strukturalista, mert a cselekvőt gyakran „öntudatlansággal”, tettei többletjelentésének nem ismerésével ruházza fel. Mindennek tükrében Bourdieu „*az objektivizmus Szküllája és a szubjektivizmus Kharübdiszé*” (Fowler 2011: 40) között vívott harcának eredménye egyfajta konstruktivista strukturalizmus, melyben a társadalmi mezők testesítik meg az objektív struktúrákat, a habitus pedig cselekvő által konstruált diszpozíciók rendszere (Joas – Knöbl 2011). Wade szerint (2011: 4) a „*habitus meghatározó, de nem determinista.*” Ha viszont valóban nem determinista elméletről beszélünk, felmerül a kérdés, hogy Bourdieu miért nem fordított nagyobb figyelmet a koncepció megalkotásában az egyéni cselekvés nem habitus által formált megtestesülésének vizsgálatára (Joas 1996)?

Ebből, vagyis az egyéni döntési szabadság korlátozásának vádjából fakad a habitussal, valamint a gyakorlat elméletével szemben megfogalmazott másik jelentős kritika. Bourdieu-nek és elméletének viszonya Marxhoz sokak által vitatott (Joas – Knöbl 2011, Susen – Turner 2011, Fowler 2011). Noha a szerző Durkheim, Weber és mindenek előtt Marx általi befolyásoltsága nem kérdéses, elmélete nem egyértelműen nevezhető marxistának, ő pedig a marxizmussal szembeni kritikái nyomán nem egyértelműen marxista. Gyakran nevezik Bourdieu-t neomarxistának vagy kulturális marxistának abból adódóan, hogy a marxizmussal szemben megfogalmazott kritikája elsősorban a pusztán anyagi javak vizsgálatára való szorítkozást célozza, elméletében pedig a kulturális javak előkelő helyet kapnak. Mégis, a társadalmi mezőkben való gondolkodás és az ehhez kapcsolódó habitus vizsgálata egy központi marxista elgondolást, „*fluid egyének domináns osztállyá szilárdulását*” idézi fel (Fowler 2011: 35), és mint ilyen, a habitus napjaink társadalmára való alkalmazása egyes nézetek szerint meghaladott.

V. Kié a habitus?

Neuhaus (2015) felfogása szerint a városok szerkezete nem korlátozódik arra a fizikai rendszerre, amely lehetővé teszi számunkra a mindennapos feladataink menedzselését, inkább egy többdimenziós konstrukció, amely társadalmi cselekvésekből, intenzív hatalmi hálózatokból és ezek fizikai manifesztumaiból tevődik össze. A városhoz való hozzáállás (gyakran például a várospolitikában, városi szabályozásban), ami szerint a város „*egy fekete doboz, ami kiszolgálja az igényeinket*” (Neuhaus 2015: 16), működése pedig tőlünk független, nem helytálló. Mivel a város nem választható el az azt lakó társadalomtól, felmerül a kérdés, hogy a habitus valóban a városé, a város egészéé, vagy mélyebbre kell ásnunk a megértéséhez.

Neuhaus (2015: 45) szemléletes megfogalmazása szerint „*a város egyidőben az opera színpada és maga a színdarab is*”. Ezt továbbgondolva a habitus forgatókönyvként szolgál, az egyén döntéshozatalának látszólagos véletlenszerűsége pedig elhalványul. A forgatókönyv maga és a karakterek viszont nem állandók, az új kihívások és igények átformálják. Így áll össze egy helyről alkotott kép az emlékezetünkben, ami alapján a jövőt is tervezzük, ezúton újratermelődnek bizonyos minták a város idő- és térdimenzióiban. A város habitusa tehát Neuhaus (2015) felfogásban a városi kontextusban ismétlődő minták és mindennapi rutinok összessége. Ennek kialakulásában szerepük van az aktuális impulzusoknak, hiszen nem kőbevésett, minden változásnak ellenálló szabályok szerint cselekszünk, viszont fontos formáló tényező a történelem is. Ha követjük a környezetünk habitusát, melynek befogadói és alakítói

egyaránt vagyunk, nemcsak hozzájárulunk az íratlan szabályok megmaradásához, de cselekedeteinket siker koronázhatja, hiszen úgy teszünk, mint mindenki más. Tetteink, viselkedésünk jóval több mögöttes tartalommal és magyarázattal bírnak, mint gyakran azt gondolnánk, s ezeket a jegyeket a város is magában hordozza és tovább örökíti a minket követő generációkra.

Úgy vélem, hogy amilyen nehezen definiálható fogalom a város habitusa, legalább olyan sok módon kutatható. A megoldást a fogalom alkalmazása tekintetében valahol a két eltérő megközelítés között keresném. Nem húznék éles határvonalat a város habitusa és a városi lakosság habitusa közé, a habitus koncepciókat kidolgozókkal szemben a habitust egy többrétegű fogalomként képzelem el. Ha a köztudatban egy városról kialakult kép könnyedén és egyértelműen jellemezhető, abban nyilvánvalóan van szerepe a történelemnek, de legalább annyira van a mindennapos rutinnak is. Neuhaus (2015) kutatásával szemben viszont nem vonnék ilyen szoros párhuzamot pl. a közlekedés mint napi rutin, illetve a habitus között. Ami például a közlekedést illeti, manapság, a modern technológia vívmányainak köszönhetően nincs szükség helyismeretre és a habitusban felhalmozott tudás birtoklására ahhoz, hogy az ember térben ugyanazt a mintát kövesse, mint az ezeket birtoklók. A város habitusa és a városi lakosság habitusa között hasonló kapcsolatot vélek felfedezni, mint maga a cselekedet és a habitus között; egyfajta kölcsönös egymásra hatást, aminek eredményeként bizonyos minták fennmaradnak, egyes helyek a városban kitüntetett szereppel és jelentőséggel bírnak, ahol sajátos viselkedési normák vannak érvényben.

VI. Összegzés

A város habitusának elemzése árnyaltabbá teheti a városok megértését, mint egy hagyományos, kvantitatív tényezőket figyelembe vevő várostipizálás vagy városrangsor. *„Gazdasággal kapcsolatos városi kategóriák, mint a kézműipari központ, kikötőváros, külváros, vagy pozíció a centrum-periféria viszonylatban megszokottak. Ilyen gazdasági változók alkalmasak különbségek megállapítására, de azon kívül másra nem, hogy egyértelműen megkülönböztessenek helyeket”* (Molotoch – Freudenburg – Paulsen 2000: 791). Ha pusztán a város által „produkált” mutatókat vesszük alapul, láthatatlanok, vagy legalábbis kellő magyarázat nélkül maradnak bizonyos folyamatok a városi társadalmon belül, például hogy hogyan alakul ki koherencia az egyes csoportok tagjai között és ez hogyan termelődik újra. Érdemes viszont a habitust abból a szempontból is vizsgálni, hogy valóban a lakosság egészét jellemző elemekből áll-e össze, vagy táptalajaként szolgál-e bizonyos rétegek kirekesztésének, akik nem tudnak, vagy nem akarnak azonosulni a helyi normákkal? Milyen konfliktusok jönnek létre, vagy versenyhelyzet adódik különböző habitusú városok között, akadnak-e hasonló szituációk, mint eltérő habitusú személyek találkozásakor? Profitálhat-e egyáltalán egy város a sajátos habitusából olyan mértékben, mint például az esetleges szerencsés földrajzi fekvéséből? Ha a habitus gyakran válhat tudatos manipuláció célpontjává, milyen szerepe van a várospolitikának a habitus formálásban? Bourdieu elméletének alkalmazása a városok körében segíthet láthatóvá tenni, megérteni és lebontani bizonyos társadalmi konstrukciókat, melyek ütközése során konfliktusok jönnek létre a városi térben, melyek hosszú ideig nyomot hagyhatnak városainkon.

Irodalomjegyzék:

Bourdieu, Pierre: *The Logic of Practice*. Polity Press, Cambridge, 1990

Bourdieu, Pierre – Wacquant, Loïc J. D.: Habitus, illusio und Rationalität. In Bourdieu, Pierre – Wacquant, Loïc J. D.: Reflexive Anthropologie. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1996. pp. 147-177.

Dirksmeier, Peter: Habituelle Urbanität. Erdkunde, 2006. Vol. 60. no. 3. pp. 221-230.

Fowler, Bridget: Pierre Bourdieu: Unorthodox Marxist? In Susen, Simon – Turner, Bryan S. (eds.): The Legacy of Pierre Bourdieu. Anthem Press, London – New York, 2011. pp. 33-56.

Joas, Hans: The Creativity of Action. University Of Chicago Press, Chicago, 1996

Joas, Hans – Knöbl, Wolfgang: Between Structuralism and Theory of Practice: The Cultural Sociology of Pierre Bourdieu. In Susen, Simon – Turner, Bryan S. (eds.): The Legacy of Pierre Bourdieu. Anthem Press, London – New York, 2011. pp. 1-33.

King, Anthony: Thinking with Bourdieu Against Bourdieu: A 'Practical' Critique of the Habitus. Sociological Theory, 2000. Vol. 18. no. 3. pp. 417-433.

Lindner, Rolf: Habitus der Stadt – ein kulturgeographischer Versuch. Petermanns Geographische Mitteilung, 2003. Vol. 147. no. 2. pp. 46-60.

Lippuner, Roland: Reflexive Sozialgeographie. Bourdieus Theorie der Praxis als Grundlage für sozial- und kulturgeographisches Arbeiten nach dem cultural turn. Geographische Zeitschrift, 2005. Vol. 93. no. 3. pp. 135-147.

Mauss, Marcel: Techniques of the Body. Economy and Society, 1973. Vol. 2. no. 1 pp. 70-88.

Molotch, Harvey – Freudenburg, William – Paulsen E., Krista: History Repeats Itself, But How? City Character, Urban Tradition, and the Accomplishment of Place. American Sociological Review, 2000 Vol. 65. no. 6. pp. 791-823.

Neuhaus, Fabian: Emergent Spatio-temporal Dimensions of the City. Habitus and Urban Rhythms. Springer, Cham, 2015

Susen, Simon – Turner, Bryan S.: Introduction: Preliminary Reflections on the Legacy of Pierre Boudieu. In Susen, Simon – Turner, Bryan S. (eds.): The Legacy of Pierre Bourdieu. Anthem Press, London – New York, 2011

Wade, Lisa: The emancipatory promise of the habitus: Lindy hop, the body and the social change. Ethnography, 2011. Vol. 12. no. 2 pp. 224-246.

Jóvér Vanda Sára, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Földtudományi Doktori Iskola, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék
E-mail: vanda.jover@hotmail.com

Témavezető: Dr. habil Timár Judit, ELTE Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék
Lektor: Dr. Berki Márton, ELTE Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék

Rebellions as state-building mechanism? The War in Hungary (1703-1711)

Márton Kiss, *Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Interdiszciplináris Doktori Iskola*

Scholars believed that the epoch between the 16th and 18th century took crucial part of the European history. Many ideas and models described the period as “unruly” or revolutionized times of the land. Large changes happened in such positions like military, administration or the legitimate of kingdoms as well. The newly acquired lands also proved to be a problematic part of international relations. The concept of “military revolution” had its debate since the first publication of Michael Robert in the 1950’s. He pointed out that the biggest changes of military affairs were based on revolutions. His idea of shifting and changing military rulers proved to be very successful not just his, but to the whole military history as well. Several researchers had found many military revolutions in history from the prehistoric times to the 21st century. Later some of them challenged Roberts’ view with a simple act as they mentioned the old “evolutionary” view in military history. Further investigations indicated their opinion to be valid as the structure of combat and arms remained the same for long years. What gave the connections between different European concepts in this period? From various sources and hypothesis we can see the relation between wars and rebellions as part of a bigger picture. European history can be described as the preparation of war: before the conflict or after that. If we put the different sources together we should see the connection of rebellions as social and domestic political opposition of the higher rule. In my presentation I would like to examine the longest rebellion at the beginning of the 18th century: the Rákóczi's War of Independence. Although the Hungarian historiography had various views of this period it did not tried to tie it to European picture. Even though the problems with comparative analysis could be misleading but it should give an alternative view of Hungarian history as well. The variances in the interpretation of the events can be found. Mostly western scholars believe that it was an eight year long rebellion against the legitimate king of the country, the longest struggle it this period. Hungarian historians summarized the events as war of independence, but there were critics with this view as well. The long debate had been continued as sources tested in many new ways. According to the historical sources we should say that Ferenc Rákóczi II had tried to build a new kingdom with old approaches. In his proclamations he declared war against the “foreign powers”, made his own legislative system, waged war in country with his troops and also choose a new state-formation as well. Not surprisingly we can trace other building method in “kuruc state” like creating a new loyal landowner class during the war. This could be the breakthrough in the Hungarian aspect of viewing Rákóczi’s war, not just with to prove the existing loyal landowner class, but the take it into a European rebelling concept.

Keywords: rebellion, Ferenc Rákóczi II, landowners, military revolution, revolution theories

I. Introduction

After recapturing Buda (1686) and the numerous victories versus the Ottoman Empire gave back the hope to the Hungarian political leaders. May the old liberty and sovereignty of the old Hungarian Kingdom be restored or it would become a part of the newly born Habsburg Empire? After political debates, arguments and diets it came clear that the Habsburg "*Gesamstaat*" took place and the hopes of a strong and independent kingdom destroyed. Nevertheless the newly acquired territories were reorganized by the Habsburg administration, causing troubles with the local landowner families both in western and the eastern part of the country as well. Small riots and uprisings took place from 1686 and 1703, but the latter changed the whole course of the Hungarian history. With the leadership of Ferenc II. Rákóczi and his political party the small peasant uprising of the eastern country burnt down near the entire country and waged a war against the Habsburg Empire for eight years. Although the rebellion was crushed the Habsburg Emperor had to accept a few suggestions and Hungary did not become an intact part of the Habsburg own lands.

The Hungarian events between 1703 and 1711 were not unusual in this period. Marsha and Linda Frey pointed out that many rebellions took place at this specific time in Spain, France and Hungary. These were mostly peasant upheavals against questionable actions of the crown. In Spain (especially in Catalonia) the rebels fought against the foreign power of Aragonia and its French allies. In southern France the camisards were fought their existence as the edict of Fontainebleau (1688) revoked the old liberties given by the edict of Nantes in 1596. In my paper I would like to analyze the Hungarian events between 1703 and 1711, in Hungarian language called "Rákóczi's War of Independence" (Czigány, 2002).

Many similarities can be found between these cases. They were close to a mere peasant rebellion, although they had differences made them unique such as the act of dethronement (in Hungary); using urban warfare against royal troops (Spain) and early "guerrilla" tactics (in France). (Frey-Frey, 1987). The diplomatic situation at the beginning of the eighteenth century and the War of the Spanish Succession (1701-1714) made them connected as a part of a bigger European scale (Frey-Frey, 1987: 1). We cannot find enough information about the diplomatic assistance, but many scholar mentioned the British support of the camisards (mostly between 1702-1703) and the Anglo-Dutch mediation between Rákóczi and the Habsburg emperor from 1703 to 1706 (Gebei, 2009: 68-73).

II. State-formations in Europe

In the 16-17th century great changes happened and many wars raged between European states to control Western Europe and become a hegemon state. Using the "new" tactics and military arms required well-organized states due to the greater expenditures like new mechanisms to gather and collect taxes and so on. The theory of the "military revolution" had a great impact on the state formations as well, according to the upper statement.

The idea was simple but really hard to achieve: they had to get rid of the national congresses and bypass them to get their own income to get enough capital. With these they can declare and fight wars against foreign countries without any particular and regional opposition. Not to dig into this territory too deep it is summarize that there were many different approaches to get a new (modern) state. We can mention two different categories: absolutism (France, Habsburgs, Russia) and fiscal-military states (like England, Netherlands, sometimes called them "maritime powers") (Slottmann, 1997: 11-31).

The main characteristics were as follows: independent income system (with sovereign offices), directly controlled army (where the King is in command), bypassing particular opposition by not assembling the local diets. The Habsburg Empire - in our case the eastern part - had achieved

this in the 1670s after the fallen conspiracy of Hungarian nobles.(Slottmann, 288-289). After the first absolutism appeared in the country (so called the "ten years of mourning" in Hungarian), the reconquest of Hungary gave another chance to establish a new one, as they tried to build the "Danube Monarchy" (Szekfű, 1935: 5-44). After 16 years of war the Ottomans were driven out of Hungary (except from a little area in the south) and the Habsburg deputations were about to rise. The growing difficulties on different areas, Leopold made his decision by forming a new consulting deputation ("*des Status publico-eoconomico-militaris*") (Slottman, 1997: 206).

III. Theories of Revolution

Historians and other scholars argued about revolutions and insurrection in the early modern era (cc. 1500-1789), in connection with economical, political and religious of that time. Although they also used the French Revolution (1789) as a guide and reference - we cannot use the term "Revolution" events happened and occurred before that. (Frey-Frey, 1987). This fact stopped any further investigations and analyses of this harsh times of upheavals. Scholars used terms like riots, rebellions and uprisings as they were too small and isolated from the "main" history. Marxists have taken up the question of rebellions. They have found connections between economic status and social institutions as "triggers of revolution". Later they referred to revolutions as "locomotives of history", pushing forward the tide of history (Marx).

Brustein and Levi (1987) used the term "rebellion" to the numerous events they analyzed, mostly from Western Europe (Spain, France, England). They enumerated nearly twenty different movements in the analyzed period and pointed out that these were only agrarian movements and had nothing in mind against the political structure. Sadly this and Chalmer Johnson's standardization of rebellions could not be used directly to the Hungarian events, mostly because of the time period (early years of the 18th century).

Forster and Greene (1970) made another classification to rebellions. Their five types were the following: (1) great national revolutions , (2) national revolts with the potential to become revolutions; (3) a large-scale regional rebellion with limited potential to become a revolution; (4) secessionist coup d'état and (5) urban jacqueries. (Forster-Greene, 1970: 12). The Hungarian case would fall into the second and third category. Even though many historian tried to prove Rákóczi's attempt as a national ("Hungarian") revolt, it had many opposition from Hungarian nobles. Although the scale of actions were large, because nearly the entire kingdom became involved in the conflict.

Peter Zagorin (1982) constructed five categories of revolutions in early modern Europe: (1) conspiracy and coup; (2) urban rebellion; (3) agrarian rebellion; (4) provincial, regional and separatist rebellion and (5) kingdom-wide civil war against monarchies. (Frey-Frey, 1987: 10). According to his studies we have to place the Hungarian events into the fourth category, as we will see later in this paper.

At last but not least we have to mention James C. Davies and his famous "J curve" theory (1962). He tied the rebellions to the strict economical status of the certain territory. Not just political decisions can make people to rise up against the crown but rather the lost of "old liberties", faith or hope. The socio-economic development had little influence on people's moods, but hopes, expectations of progress and well-being have larger. Revolutions mostly occurs when the future development is followed by a sharp reversal. Although his idea became famous and widespread we had to make certain critics about it. First of all we cannot be sure about the "need satisfaction" as Davies put it in his paper. Like the table of the Russian history (page 13) we can see a graphic about the progressing history with small peaks and reversals. The problem is that we do not have enough information about the rebelling period of Europe

(1600s), the historical sources were mainly from the perspective of the Habsburg administration.

In our case we can find little details and small reversals in Hungary from 1680 to 1700s, but we only assume connections between those and Rákóczi's attempt. The Hungarian historiography only involved the small and particular movement like Hegyalja (1697) (Gebei, 2009: 13). This rapid and quickly failed rebellion had deep and diversified connections with Hungarian nobles and their "old king", Imre Thököly, who was in asylum in that time. The rebels were overwhelmed by both Imperial and Hungarian forces and surrendered themselves to the authorities.

IV. Rákóczi's War of Independence

From 1703 to 1711 a rebellion (or revolution) took place in Hungary, led by the famous Hungarian noble, Ferenc Rákóczi II. This event can be seen as a reply to the Habsburg authorities' as the local nobles try to get the old liberties (*dualism at the Diets*) back. Although the revolution has a great historiography in Hungary but in global it has been seen as a unique movement with special but particular ideas (Frey-Frey, 1987:). Many works focus on how the Hungarian soldiers (or the "kuruc" military) developed and how they fought their war. On the other hand we can find relevant works on Rákóczi's attempt in a European context (Ingrao, 47-49).

At the beginning the movement was no other than a peasant riot. The difference was that it got foreign supporters - Louis XIV of France and Max Emanuel of Bavaria. They gave large amount of money, military personnel (for example artillery officers) and connections to buy weapons as well. The latter was crucial because the kuruc "state" did not have any large weapon facility so they had to buy arms to theirs from military merchants. (Bánkúti 1991).

If we read the proclamations of the *kuruc* leaders we can see their grievances. They would like to bring peace and the old system back with a short war (because at that time the French-Bavarian army was closing on Vienna as well) and a relatively benefitting peace. At the battle of Höchstädt (or Blenheim) the Austro-British ("Allied") forces had stopped the French-Bavarian army and saved the Imperial capital (Nicholson, 1955.) Rákóczi faced a problem: how can they fight a long war without any authority and little inner support, not to mention the fiscal support. The Hungarian nobles mainly the circuit of Rákóczi decided to go on a large offensive war with great expenditures and they had to get the old legitimation (see above) back. Although they fought a long war against the Habsburg, the country became more and more devastated and spoiled and Rákóczi had to give up his political goals and move into exile in 1711. At the Treaty of Szatmár (1711), two Hungarian noble made the peace: *János Pálffy* (representing the Habsburg King) and *Sándor Károlyi* (representing the *Kuruc* State) (Gebei, 2009:

IV. 1. State-building "rebels?"

At the Diet of Pozsony (1687) the Hungarian magnates and nobles withdrew the famous "*ius resistendi*" the right to resist causing an issue to the rebels. During the 17th century nearly every moment used this formula to justify their actions. But at this Diet the Hungarian nobles resigned of it in connection with the second battle of Mohács (1687) where the Emperor's forces stopped the Ottoman advance and regained the southern part of Hungary. In 1703 Rákóczi tried to get the "old liberties" for his movement. He and his political partners attacked the very basis of the Diet. They said that the decision was forced by the military council by executing innocent civilians of Eperjes (1687) at that time. In 1705, when Leopold I of Austria died the *kuruc* leaders and Rákóczi declared the rule of the Habsburg Joseph I of Austria illegitimate because the Diet in 1687 was threatened by military force when they made that decision. Rákóczi and

his circle made a proclamation to the "entire world", but the manifesto called "Recrudescunt" did not have effect on the diplomatic scene of the eighteenth century (Köpeczi, 1970).

If we follow the rebels footsteps we have to ask one question: who is the legal king of Hungary? In their opinion the Hungarian throne is vacant, so we have to find another king and offer it to him. This statement proves the *kuruc* diplomatic movements. They tried to find a new successor against Joseph I, to have new allies around Europe. First they offered the throne to Louis XIV (or his relatives) to get the French directly involved in the conflict. Than his Bavarian allies (Elector Max Emanuel of Bavaria), who lost control of his territory by that time. The French-Bavarian diplomacy did not want to be too involved in the incident so they gently refused Rákóczi's offer but to offer him the title. That caused trouble because the inhabitants (mostly members of the *kuruc* army) would satisfied with that but not him. At 1708 they made an effort to get the Prussian king's relative by capturing him near the Silesian border. They had failed this goal with the loss near the town of *Trencsén*. This battle decided the revolutions fate at a slow retreat started back to the eastern part of the country. (Köpeczi-Várkonyi, 1976, 320-325). Furthermore they would like to change the old regime by making (or adapting) new a state form. To be different from the aged political system they borrowed the neighbouring Polish formation of the confederate. It had a leader (or so-called Marshall) at the top with a strong and equal council (Senate). Their strategy was to offer a new way to the Hungarian people - both magnates, clergies, nobles and the countrymen as well - by joining their ranks and made their movement legal to the other European countries. The next step was to announce the Hungarian throne vacant. In 1707 at the Diet of Ónod they declared the "Dethronement of the Habsburgs" after a bloody political incident. The representatives of the *comitat* Túróc made a speech about the new taxation forms and religious hostilities between Roman Catholics and Protestants. In his reply Rákóczi was offered his surrender to the cause because no one stood up for him, when Bercsényi - Rákóczi's second in command - draw his sword at the representatives. After the massacre the "rebel ordines" accepted the dethronement and offered large amount of money for the cause. As we can see the foreign powers did not recognize this proclamation and Rákóczi's not find any new successor to the Hungarian throne. The "ancient regime" wiped the *kuruc* law out of the legal system (nearly everything except which was laid down in the Treaty of Szatmár) and for a long time they become the synonym to rebels (Gebei, 2009: 68-71).

IV. 2. "Rebel-state" builders?

How can we define a rebel state? Mainly from their actions (for example terrorizing people and plundering the countryside); they become the antonyms of order and law - these states made their jurisdiction with sword and rifles not by legal studies. These states have revenues on their own (like capturing tax-collecting offices) and sacking the countryside (both enemy and ally villages).

Accepting these characteristics let's examine the Rákóczi's War of Independence! They gathered new diets in the country even though only the King would have assembled it. They referred to the troubles of that period when "necessity knows no law". These diets made their own decisions about tax-revenue system, religion conflicts, also on supporting militias around the country and so on. Three of them were held in kingdom: in Szécsény (1705), in Ónod (1707) and in Sárospatak (1708). From the borrowed state form they made their own leaders: Ferenc Rákóczi II became the "Dux-Princeps" of Hungary (and Transylvania as well) and in 1705 they elected a plenum near Rákóczi (called *Senate*). But this system was not too stable: it lied on pikes and swords of the *kuruc* army not by deep understanding. Some historian said lot of the *kuruc* members were forced to their ranks and they leaved the cause at the first sight. The other binders were personal relationships around the country, mainly in the eastern and northern parts where the rebellion started and Rákóczi was lived. They had strong ties to Rákóczi or Bercsényi

not to mention that the war was far away from them (for example. Transdanubia, Transylvania), so they stayed with the Princesps.

As we mentioned before after 1704 the *kuruc* leaders had to make their land been able to support a long war. After not much direct foreign help they have to fight the war on their own - in a spoiled and war-shaped country. They had to get their own military revenues and income to finance their goals. It was crucial to capture and secure most of the Hungarian Kingdom to get a great amount of income from the counties (or *comitatas*). There were several types of revenues in that time: extraordinary aids, military taxes (like oral portions and carriage), religious fares (like *decima*). After these stately assessments Rákóczi's administration made a new corporation to support both the state and the army.

In the western part of the country (Trans-Danubia) the *kuruc* army made a different approach. First they obtained lands from Habsburg loyal nobles to their *dicasterium* and allocate it to *kuruc*-loyal ones. These possessions became revenue as they used it to pay generals and military personnel, for example in lease. As they did not have much upheld in that area they had to convince the local authorities to join their side. This method could go several ways, from a peaceful join through bribing to violent conquest. Their goal was to assume as much tax (and money) as possible to support the great cause - the war. As it raged on both sides terrorized each other's villages and inhabitants - like in 1709 local peasants fought back and chased the raiding *kuruc* army away (Kiss 2017).

IV. 3. Kuruc rebel-states formations

After the basic nature of the rebel-states in Hungary turn our attention on their structure. There were two slightly different architectures from 1703 to 1705 and from 1705 to 1709. At the beginning of the rebellion Rákóczi was the only leader with three different offices (*Consilium Aulicum*, *Private Chancellery* and any military personnel) helping him. In these bureaus Rákóczi placed his best known men and his servants. It means that for nearly three years Rákóczi was controlled the *kuruc* state alone with his friends and their underlings (Heckenast, 1999: 559-570).

After the Diet of Szécsény (1705) a new structure was born. Ferenc Rákóczi was elected to be the *dux princeps* of Hungary (and Transylvania). The former three offices were disbanded and replaced by modern ones. The Senate included 24 members in the leadership of Bercsényi and with other 23 landlords. They (Rákóczi and the Senate) had the right to check each other's decision, they could make foreign negotiations (like the peace assemble at Nagyszombat 1706) and nominate local leaders as well. As the matter of fact Rákóczi lost his power to the noble opposition of (Eastern) Hungary leaded by Bercsényi and created an equal office as him (Csizmadia-Beér, 1966).

The offices were separated by policies: they formed a new military leadership (so called captains); the new chancellery handled the correspondences (against the old fashion way when the local soldiers wrote letters directly to Rákóczi). Of course to support the war and banking they formed an economical department (*Consilium Oeconomicum*). In the latter we can find the old members of the *Consilium Aulicum*, Rákóczi's first personnel and servants. This modern state-formation was about to keep the state rolling: Rákóczi became a "king" in his country with hunting, meeting and writing diplomatic letters and leading the foreign policy (both military and economical as well) (Vatai, 2011: 91-104).

V. Conclusion

We can now prove that peasant rebellions can build a state on their own. The theory of military revolution and the rise of the "fiscal-military" state had a strong connection with the Habsburgs

as well. The birth of their (Austrian) Danubian Monarchy faced great local opposition from the nobles and the lower class as well. Their new revenue system and tax-formations (offices) made the country bankrupted and vagabund members of the society began to rise up. The first attempt failed in three month (1697) but the second one had bigger success with the leadership of Rákóczi and his noble allies. Their movement can be seen as a little puzzle piece of a bigger picture: the rebellions around Europe in the beginning of the 18th century against the growing power of kings and the states. Only the *kuruc* movement could achieve the winning price by a good treaty.

The story of *kuruc* state led by Ferenc Rákóczi II had two separate state-systems. From 1703 to 1705 Rákóczi leadership was based on a consensus of the eastern Hungarian nobles who joined his ranks. As the war became longer, this one-headed system had to be legitimated with a congress (or diet) and changed to favour the nobles who would like to join. From the strong power of one man (the prince) it turned to a collective of rebelling nobles with well-trained advisers (like the Senate or the *Consilium Oeconomicum*), devolving the power of Rákóczi after the Diet of Szécsény (1705). But as the times went by the *kuruc* state had lost its basis by executing cruel orders and requisitions in the Hungarian comitats, destroying any oppositions by force. It was proved that a peasant movement can form a state within a short period of time but this historical experience showed that it can collapse in a blink of an eye as well. Not to mention that in 1707 the Hungarian inhabitants did not know how was the worst enemy: the authoritative "Germans" (Habsburgs) with their harsh actions or their *kuruc* allies, who are Hungarian but sometimes as cruel as the Habsburgs.

Notes

- Bánkúti, I. (1989): A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái, 1703–1711. Budapest
- Brustein W. -Levi M. (1987): The Geography of Rebellion: Rulers, Rebels, and Regions, 1500-1700. *Theory and Society*, 14. p. 445-467.
- Csizmadia, A. Beér, J. (1966): Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkről. 1001-1949. Budapest.
- Czigány, I. (2002): Rákóczi's War of Independence. A millennium of Hungarian military history. p. 161-184.
- Foster, R., Greene, J. P. (1970): Preconditions of revolution in early modern Europe. Baltimore; London.
- Frey, L., Frey, M. (1987). *Societies in Upheaval: Insurrections in France, Hungary, and Spain in the Early Eighteenth Century*. New York.
- Gebei, S. (2009). *A Rákóczi-szabadságharc története*. Budapest.
- Heckenast, G. (1999): II. Rákóczi Ferenc Udvari Gazdasági Tanácsa.. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve 33. ed.. L. Veres, G. Viga., Miskolc, p. 559-570.
- Ingrao, C. (1979): *Guerrilla Warfare in Early Modern Europe: the Kuruc War (1703-1711),* in *War and Society in East Central Europe*, 1. New York.

Kiss, M. (2017). State-building rebels or "rebel-state"builders? The case of the Hungarian struggle (1703-1711). In: Vade Nobiscum. Vol. XIX. Szerk.: Piotr Budzyński, Maciej Dawczyk, Piotr Janicki, Michał Owczarek, Nina Radzyńska. Łódź 2017

Köpeczi, B. – Várkonyi, Á. (1976): II. Rákóczi Ferenc. Budapest.

Köpeczi, B (1970): A Rákóczi-szabadságharc és Európa. Budapest, 1970

Marx (1849: The Class Struggle in France. Online version: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/subject/hist-mat/class-sf/ch03.htm> (last downloaded: 2018. 07. 14).

Nicholson, G. W. L (1955): Marlborough and the War of the Spanish Succession.

Slotmann, W., B. (1997): Ferenc II Rákóczi and the Great Powers. New York.

Szekfű, Gy. (1935): Magyar történet. Budapest, p. 5-44.

Vatai, G. (2011): A diplomácia irányai a Rákóczi-szabadságharc alatt. In: Szemelvények ötszáz év magyar történelméből: a III. modern kori magyar történeti PhD-konferencia tanulmányai. Ed. B. Antos, Á. Tamás. Szeged, p. 91-104.

Zagorin, P. (1982): Rebels and rulers, 1500-1600. 2 Vols. Cambridge, 1982

Márton Kiss doctoral student

Institution: (University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of History, Interdisciplinary Doctoral School)

E-mail: kiss.marton1990@gmail.com

Tutor: Dr. habil. Zoltán Gözsy PhD. University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of History.

Reviewer: Dr. habil. Krisztián Bene, PhD.

Workplace/Institution: University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of French Studies

A gerincsebészet és sebészi robotok kapcsolata, kutatási lehetőségei

Kocsis Zoltán Tamás, *Széchenyi István Egyetem, Győr*

Absztrakt: Az elmúlt években egyre nagyobb szerepe van az informatikának, nem csak a mindennapjainkban, hanem az orvostudomány területén is. Az informatika jelen van a kórházban az egyszerű előjegyzéstől a műtétekig egyaránt. Ez a tanulmány áttekintést ad az orvostudományban leggyakrabban használt orvosi képalkotó eljárásokról (CT és MR), röviden bemutatja az orvosi robotokat, valamint arról, hogy ezek milyen összefüggésben állnak a gerincsebészettel. Röviden bemutatásra kerül, hogy hogyan lehet a CT, illetve MR eljárások segítségével nyert képekből az egyes emberi szervek 3 dimenziós reprezentációját elkészíteni, valamint az, hogy képalkotó eljárások segítségével hogyan lehet az orvosok munkáját támogatni és a műtétek végrehajtását pontosítani. Végezetül összefoglalom, hogy milyen kutatási lehetőségeket látok a területen és ismertetem a kutatásom célját.

Kulcsszavak: orvosi képalkotás, orvosi robotika, gerincsebészet, robotsebészet

I. Bevezetés

Az orvosoknak gerincsebészet során, nagy segítséget nyújtanak a speciálisan orvosok számára fejlesztett képalkotó eljárások. Mindenki számára ismeretes a röntgenfelvétel, melyet 30 évvel ezelőtt egy fólián előhívva kapták meg az orvosok. Ezek elemzése viszonylag körülményes volt, hosszadalmas előkészületet igényelt, mire az orvos kézbe vehette. Manapság a digitális technikának hála ezeket a felvételeket már számítógépeken tárolják, ami jelentősen megkönnyíti az orvosok munkáját. Nem szükségesek speciális berendezések a felvételek megtekintéséhez. A gerincsebészeti beavatkozásokhoz nem csak röntgenfelvételeket használnak, hanem CT és MR felvételeket is. Ezek a felvételek (CT és MR egyaránt) az ember belső felépítését három dimenzióban ábrázolják, így, egy műtét után készített felvételtől látható, az operáció eredményessége. A CT és MR felvételek segítenek a műtétek előkészítésben is. A műtét előtt készített felvételeken határozzák meg azt, hogy hol kell a beavatkozást végrehajtani, vagyis referencia pontokat adnak a beavatkozást végző orvos számára. A műtét előtt meghatározott célokat nem mindig sikerül teljesíteni, így előfordulnak orvosi műhibák. Gerincsebészeti műtét közben leginkább azt nevezzük orvosi műhibának, ha a behelyezett csavar nem pontosan az előre meghatározott helyre kerül, hanem olyan helyre, ami bizonyos esetben a páciens egészségét veszélyeztetheti, például nagyon közel kerül egy érhez. Ezen esetekben gyakran szükség van reoperációra.

Az orvosi műhibák elsődleges oka a manuális beavatkozás pontatlansága. A műhibák elkerülésére és pontosabb műtéti beavatkozások érdekében az orvostudományban is megjelent a robotika. Az első és legismertebb orvosi robot a Da Vinci robot [1], amely önállóan nem képes műteni. Mind a mai napig kutatásokat végeznek annak érdekében, hogy a vele végzett műtétek hatékonyabbak legyenek, mint egy ember által végzett műtét. Gerincsebészet során a Da Vinci robot alkalmazása nagyon körülményes, mert nagyon nagy helyet foglal, és sok előkészületet igényel. Amennyiben az orvos használni akarja a műtéti során, akkor olyan képzésen kell részt venni, ahol megtanulja a robot irányítását.

Kifejezetten gerincsebészeti robotikával - többek között - egy izraeli cég a Mazor Robotics foglalkozik [2]. Az ő eljárásuk abból áll, hogy az ember gerincének egy csigolyájára rögzítenek egy tartószerkezetet, ami a műtéti robot elhelyezésére szolgál. Először, egy speciális, lyukakkal ellátott lapot helyeznek a tartó szerkezet köré. Ennek segítségével CT felvételek felhasználásával veszik fel a referenciapontokat, amelyek segítenek meghatározni, a csavarok megfelelő helyét. Ezt követően elhelyezik a robotot a tartószerkezetére, majd beállítják a megtervezett pozícióba a csavar behelyezését segítő vezető hüvelyt. Az orvos ezen a vezető hüvelyen keresztül végzi el a szükséges beavatkozást. A robot működési elve azon alapszik, hogy egy kezelő szoftver segítségével az orvos előre meghatározza a csavar megfelelő helyzetét. A robot ezután pozicionálja oda a vezető hüvelyt, ahol a csavart el kell helyezni.

A CT képek nagy segítséget nyújtanak a gerincsebészet számára, azonban ezek feldolgozása, nem minden esetben egyszerű. A különböző betegekről készült CT képek sohasem egyformák, minden ember csontozata egyéni. Kutatási célom egy olyan képfelismerő algoritmus fejlesztése, amely az adott emberről készített CT felvételek alapján alkotott 3 dimenziós modellben képes meghatározni azt, hogy hova kell a gerinc rögzítésére alkalmas csavart elhelyezni úgy, hogy ne veszélyeztesse a páciens egészségét.

Jelen tanulmány célja megmutatni, hogyan kapcsolódik az informatika az orvostudományhoz, milyen informatikai eszközöket használnak, illetve használtak az elmúlt évtizedekben, az orvostudományban, különös tekintettel a gerincsebészetre. Röviden bemutatja az orvosi képalkotó eljárásokat és az orvosi robotikát, amelyek segítséget nyújthatnak a gerincsebészeti beavatkozások során.

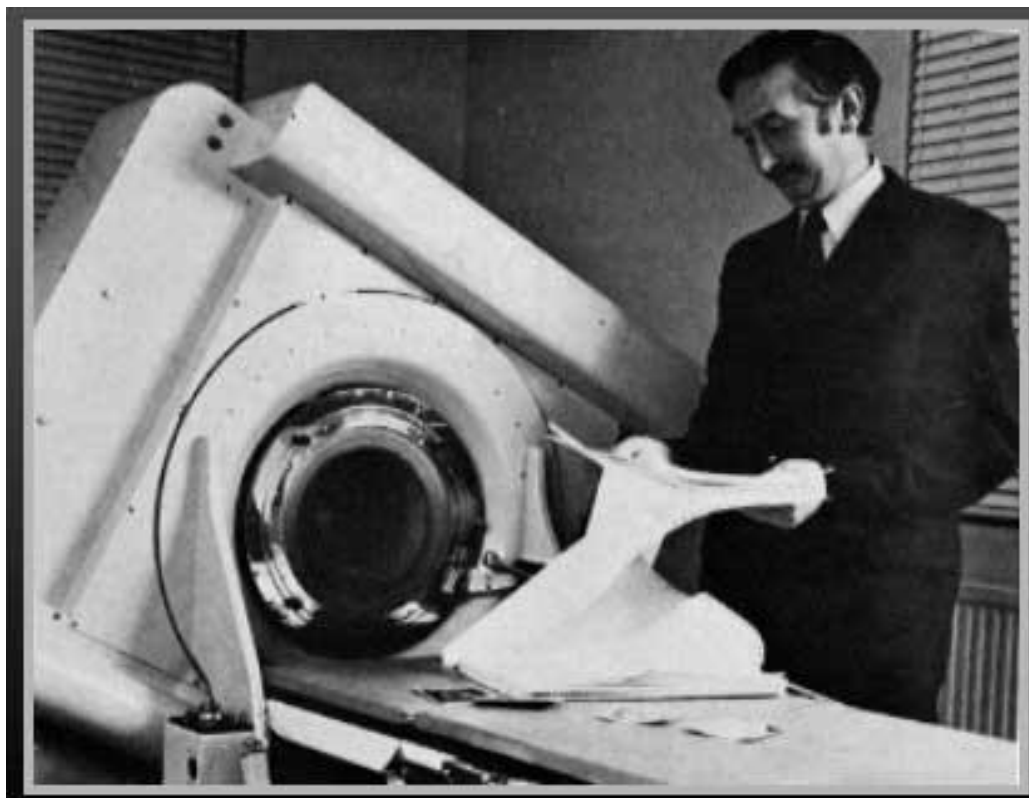
II. A gerincsebészet és az informatika kapcsolata

II.1. Képkalkotási eljárások a gerincsebészetben

Magyarországon a 70-es évek óta végeznek gerincsebészeti műtéteket [3]. A 70-es évektől kezdődően sokan foglalkoztak gerincsebészeti műtétekkel Magyarországon, köztük Riskó Tibor és csoportja is, akik munkásságának köszönhetően a következő 20 év alatt elvégzett műtétek egyre megbízhatóbbnak bizonyultak. A csoport által végzett műtétek sikeréhez hozzájárult az új technikák bevezetése.

A műtétek elvégzéséhez eleinte csak a 2 dimenziós röntgenkép állt rendelkezésre. 2007-ben üzembe helyezték az EOStm, képkalkotó eljárást használó speciális röntgengépet, ami képes egyidejűleg kétirányban vagyis függőleges és vízszintes metszetben megjeleníteni az emberi csontvázat. Ehhez a rendszerhez fejlesztett szoftver ezekből a vetületi képekből összeállít egy 3 dimenziós képet az egész csontvázról.

A hagyományos röntgenfelvételek mellett gerincsebészetben CT és MR felvételeket is alkalmaznak [4]. A CT működési elve röviden a következő: a vizsgálandó tárgyról-, ami orvostudományban a beteg-, azt feltételezzük, hogy a belső felépítése rekonstruálható úgy, ha különféle irányokból méréseket végzünk rajta. A vizsgálathoz szükséges egy röntgensugarat előállító sugárforrás és egy ezzel szemben elhelyezkedő detektor, melyek egy 360-fokos körpályán mozgathatóak. A kép előállítása során a körpályán mozgó sugárforrásból származó röntgensugarak átvilágítják a beteget, majd a beteg mögött elhelyezett detektor észleli az elnyelődés helyét és mértékét. A CT képet az így kapott adatokból matematikai számítások segítségével állítják elő.

1. ábra: Godfrey Hounsfield a CT feltalálója. Forrás: Internet [2018]

Az MR, vagyis mágneses rezonancia vizsgálat gyorsan változó mágneses mező és egy a képrekonstrukciót végző számítógép segítségével képes képet alkotni. Az MR és a CT

képalkotó eljárások abban hasonlítanak egymásra, hogy képesek viszonylag jó felbontású három dimenziós leképzésre, ezért a gerincsebészeti műtétekhez leginkább ezeket az eljárásokat használják. Diagnosztikai szempontból az MR előnye a CT képalkotási eljáráshoz képest elsősorban az, hogy lágszövetek megjelenítése egyszerűbben megvalósítható a segítségével.

2. ábra: A világ első MRI gépe. Forrás: Internet [2018]

II.2. Gerincsebészeti bevezető

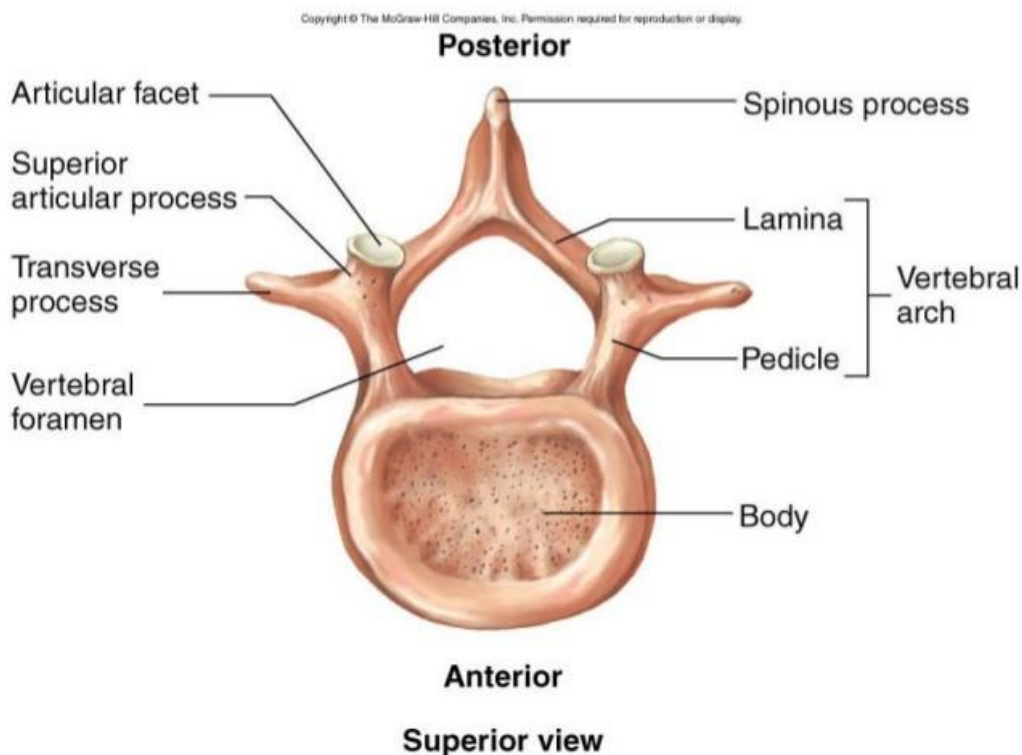
Mivel nem vagyok orvos, mindenekelőtt meg kellett ismernem, hogy mi is az a gerincsebészet és milyen esetekben szükséges a beavatkozás [5]. A gerinc deformálódása nem csak a mai világban jelentett problémát. A történelem során számos dokumentum található a gerinc deformitásáról és annak kezeléséről. Mindig is fontos volt ennek a problémának kezelése, így az ezzel foglalkozó tudomány még most sem veszített aktualitásából. Tény, hogy voltak benne ellentmondások és kudarcok annak ellenére, hogy számos orvos és tudós foglalkozott ezzel.

A gerinc leggyakoribb “betegsége” a gerincferdülés, orvosi szakszóval élve a scoliosis, melynek kezelésére a történelem során, több írás jelent meg pl. ie. 3000-3500-ban hindu irodalomban is találtunk utalást, azonban nem csak ők foglalkoztak ezzel a problémával, hanem az Ó-Egyiptomiak is. Ők elég részletesen és pontosan ismertették a kezelést és a diagnosztika pontosságát. Ezek közül fennmaradt számos olyan dokumentum, ami az építkezések során elszenvedett sérülések ellátását mutatja be, azonban gerincet érintő sérüléseket eléggé nagy

részletességgel taglalja. Sajnálatos módon a másolások, és történelmi viszontagságok során csak azok a dokumentumok maradtak meg, amelyek a nyaki gerinc sérüléseit mutatják be, amit a thoracolumbalisról írtak azok elvesztek.

Hippokratész (i. e. 460–370?) az ókori Görögországban élt és alkotott. Egy 12 kötetes könyvben (Corpus Hippocraticum) gyűjtötte egybe az ókori görög orvosi tudást. Az egyiptomiakhoz hasonlóan ő is összegyűjtötte és leírta a gerinc betegségeivel kapcsolatos megfigyeléseit. Az ókorban nem csak Görögországban és Egyiptomban foglalkoztak a gerinc betegségeivel, így számos más területről találunk történelmi dokumentumot ezzel kapcsolatban.

Kis történelmi kitekintő után áttérnék arra, hogy mi az, a probléma, amit egy gerincsebészeti műtét során meg kell oldani. A konkrét probléma az emberi csigolyában (1. ábra) a csavar helyes elhelyezése, amit az Arcus vertebrae (csigolyaív) vagy latin nevén a Pediculus-ba vezetnek be, és mint az az 1. ábrán megfigyelhető Pedicle elnevezéssel, nem sok hely van a feladat elvégzéséhez. Nagyjából 4 – 7 mm áll rendelkezésre. A beavatkozást végző orvosnak leginkább arra kell törekedni, hogy a csavart a csigolyaív középre tudja tenni, mert ha ez nem sikerül, akkor annak súlyos következményei lehetnek.

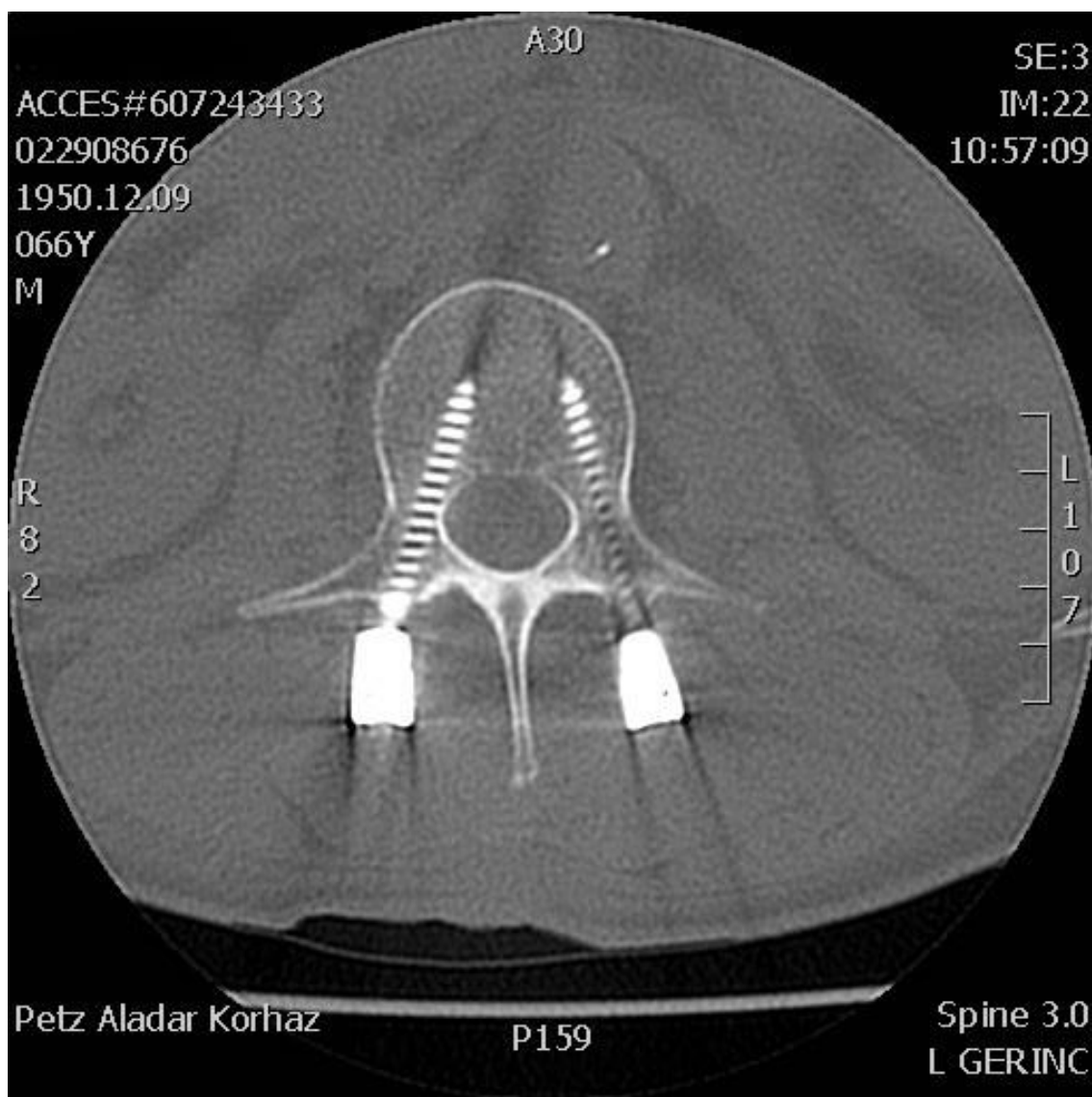
3. ábra: Gerincsigolya anatómiája. Forrás: Internet [2018]

A műtét közben elhelyezett csavarok helyzete alapján a műtét kimenetelét három kategóriába sorolják. Ha minden rendben volt a műtéttel, akkor az optimális, ha nem pontosan, de még elfogadható helyen van a csavar, akkor az szuboptimális, ha veszélyes területet érint, akkor a műtét rossz. Ezen utóbbi esetben gyakran korrekciós operációra van szükség

A műtéti beavatkozásokat reprezentálva és megvizsgálva azokat összegyűjtöttem néhány CT és MR felvételt, amelyen jól látszik a beavatkozás eredménye. Az összegyűjtött felvételeken

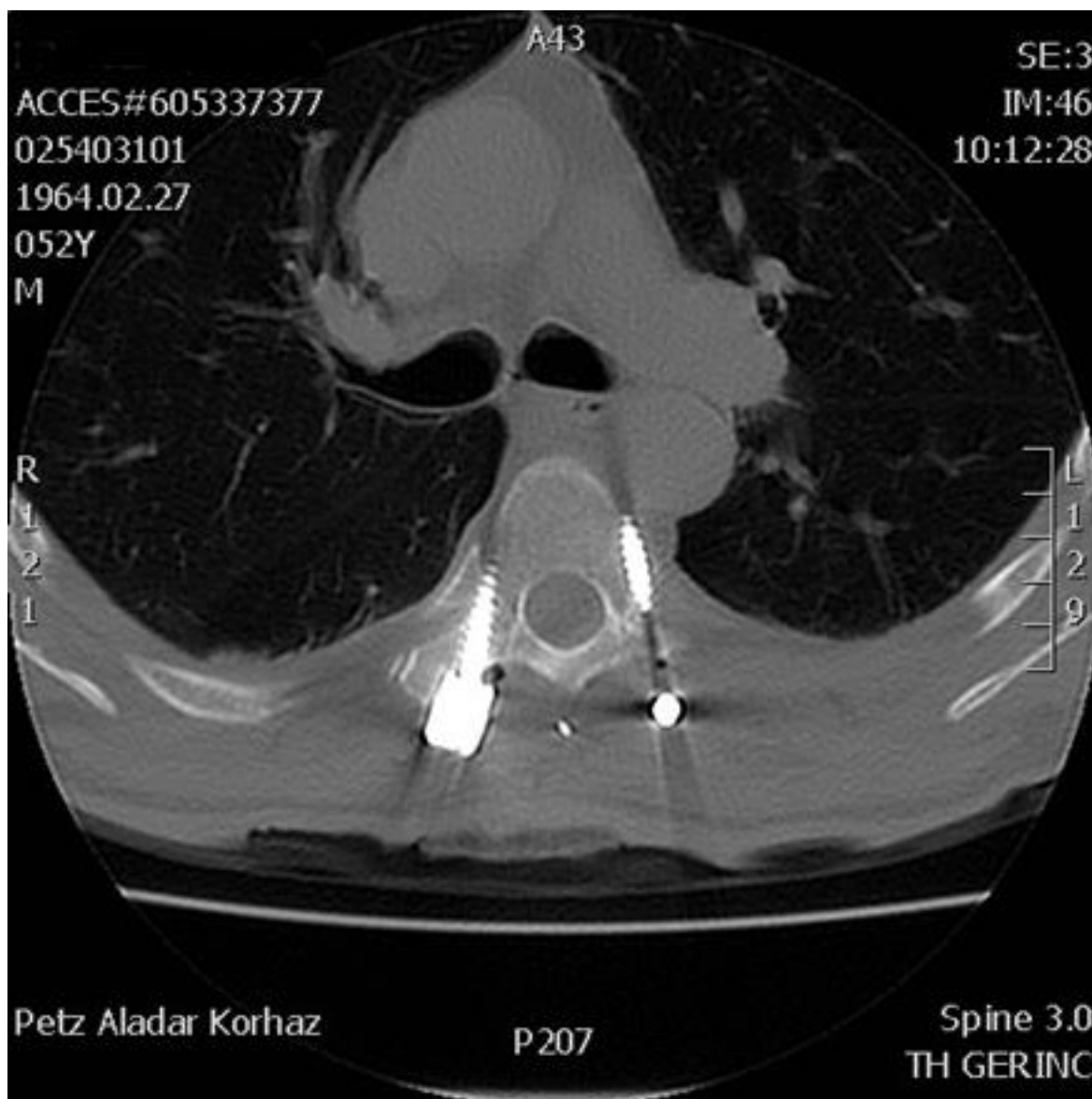
csak egy-egy csavar elhelyezkedése kerül bemutatásra. Azonban azt, hogy hány csavarra van szükség a műtét során, mindig a páciens állapota határozza meg.

A 4. ábrán látható felvételen jól látható az a rész (Pediculus), ahol a beavatkozást végre kell hajtani. Optimális eset az, ha a csavar pont középen helyezkedik el. A felvétel bal oldalán látható csavar picit érinti a Pediculus szélét, azonban még “nem lóg ki rajta” így ennek elhelyezkedése szuboptimálisnak mondható. A jobb oldalon elhelyezkedő csavar szinte teljesen középen helyezkedik el, így ez teljesen optimális. Ebben az esetben nem volt szükség utólagos beavatkozásra.

4. ábra: Gerincműtéten átesett beteg CT felvételének egy szelete megfelelő helyen elhelyezkedő csavarokkal Forrás: PAMOK Győr

Az 5. ábrán egy másik páciens műtét után készült CT felvétele látható.

5. ábra: Gerincműtéten átesett beteg CT felvételének egy szelete nem megfelelő helyen elhelyezkedő csavarokkal. Forrás: PAMOK Győr

Itt jól látható, hogy egyik csavar sem a megfelelő helyre került, mert csak részben érinti a Pediculust, azonban nem érintett olyan veszélyes területet, ami indokolta volna az ismételt operációt.

A CT felvételek egy-egy szelete csak egy részletet mutat az operált területről, azonban a felvételeket készítő CT berendezéshez tartozó megjelenítő szoftver képes a 3 dimenziós CT képet is megjeleníteni. Az elkészített képen lehetőség van külön színnel jelölni a gerincet és a csavarokat egyaránt, így azokat jól el lehet őket különíteni egymástól. Az így szegmentált kép a páciensről áttekintő képet ad a műtét után gerincében elhelyezett csavarok helyzetéről. A 6. ábrán egy ilyen módon előállított 3 dimenziós képet láthatunk. A képen kékkel láthatóak a

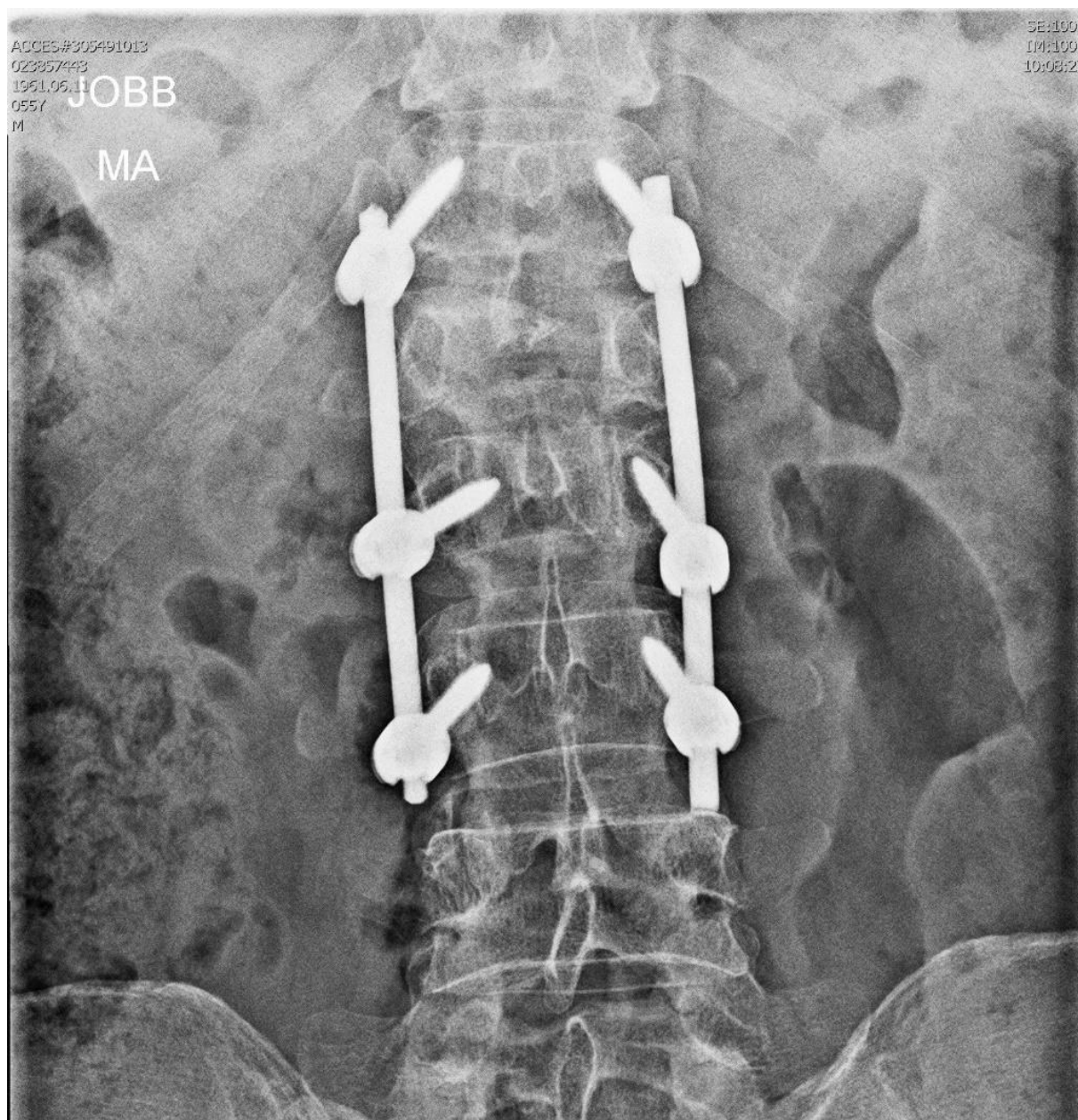
csavarok, és az a határ ahol a gerinc és a csavarok találkoznak. Jól látható a csavarok elhelyezkedése a gerincoszlophoz képest, azonban ebből a 3D megjelenítésből nem lehet meghatározni azokat a pontokat ahol a csavarok elérik a gerincet.

6. ábra: Gerincműtéten átesett beteg CT felvételének 3 dimenziós megjelenítése. Forrás: PAMOK Győr

A bemutatott képen jól látszanak a korábban leírtak, valamint egy szakavatott szem látja azt is, hogy a csavarok megfelelő helyen vannak-e vagy sem. A CT felvétel háromdimenziós megjelenítésének előnye, hogy egyszerűen megvizsgálható a műtét eredménye különböző nézetekből.

A dolgozatom elején említettem, hogy leginkább CT és MR felvételeket használnak a gerincműtétekhez. A röntgen kép alapján nem lehet egyértelműen következtetni a műtét során elhelyezett csavar helyzetére, ezt a 7. ábrán bemutatott kép szemlélteti.

7. ábra: Gerincműtéten átesett beteg műtét utáni röntgen felvétele. Forrás: PAMOK Győr

A röntgenfelvételen látszik a csavar elhelyezkedése, azonban a CT-vel ellentétben a pontos helyzete a Pediculusban nem vehető ki, vagyis nem lehet helyes következtetést levonni a műtét sikerességére vonatkozóan. Ugyan látszik egyetlen felvételen a műtéti eredmény, de lehetetlenség megmondani az egyes csavarok pontos helyzetét.

Az eddig megismert orvosi képkalkoló rendszerek közül a CT felvételek azok, melyek nagyon nagy pontossággal bírnak és lehetőség van belőlük 3 dimenziós képeket alkotni. Ezek segítségével jól megtervezhető egy műtét. Létezik olyan rendszer, amely CT felvételeket is alkalmaz a műtét tervezése során, de sikeréhez az orvos nagymértékű tapasztalata szükséges, mert ő az a személy, aki megtervezi a műtétet.

III. Kutatásom célja

Gerincsebészet területén az orvosi műhibák minimalizálása érdekében szükség van informatikával támogatott műtétek elvégzésére. A már piacon lévő informatikai eszközök segítenek a műtétek lebonyolításában, azonban a műtétek előkészítésében nem. A műtétek előkészítését minden esetben az orvosok végzik, amely során CT, illetve MR képalkotási eljárásokkal készült képeket használnak.

A CT és MR képek alapján nagy pontossággal előállítható a betegek gerincének 3D modellje. Az így alkotott 3 dimenziós modelleken könnyen meg lehet jeleníteni a gerincműtétek „munkaterületét” ami megkönnyíti az orvos munkáját, így nagymértékben hozzájárulhat a műtét eredményességének növeléséhez.

A megismert orvoinformatikai technikák alapján kutatásom távlati célja egy gerincműtétekhez alkalmazható műtéti robot elméleti hátterének kidolgozása. Ez összetett feladat, mert a műtét végrehajtását minden beteg esetén egyénileg kell megtervezni. Az ember nem egy munkadarab, nincs két egyforma gerinc. Még az erre szakosodott orvosoknak is bonyolult a műtét megtervezése. Ezért kutatási eredményeimmel egyrészt az orvosok műtéti tervezési munkájához szeretnék segítséget nyújtani, másrészt szeretném javítani a műtétek eredményességét, megnövelni a sikeres műtétek arányát.

Az eddigi kutatásom során kiderült, hogy gerincsebészetben jelenleg alkalmazott robotok elsősorban a műtétek végrehajtásában nyújtanak segítséget, a műtét előtt megtervezett lépések pontos végrehajtásában támogatják az orvos munkáját. Az orvos feladata a műtét előtt a csavar helyzetének meghatározása. Gyakorlatilag a robot nem tesz mást csak az előre beprogramozott lépéseket elvégzi. Ez alapján arra a következtetésre jutottam, hogy szükség van egy olyan új módszer kidolgozására, ami nem csak elvégzi a rábízott feladatot, hanem segít annak megtervezésében is. Egy ilyen komplex tervezési feladat támogatására a neurális hálózatok alkalmazása hatékony megoldást kínálhat[6][7]. A következőkben ismertetném az erre alapozott kutatásom lépéseit.

A kutatási munka lépései:

- A kutatási munka egyik legfontosabb lépése az, hogy megismerjem, melyek azok a veszélyek, amik leggyakrabban lépnek fel gerincsebészeti műtétek során. Ezek azok az esetek, amelyek kihatnak a műtét eredményességére, sőt akár súlyos komplikációkhoz is vezethetnek, ezek minimalizálása rendkívül fontos. A veszélyek feltárásához tanulmányoznom kell, legalább az elmúlt 10 évben végzett gerincsebészeti műtéteket. Ezek feldolgozásában orvosok fognak segítséget nyújtani. Az így megismert veszélyforrások felismerését, ami gerincsebészetnél a csavar által nem érinthető területet értjük, bele kell építeni az általam megvalósítandó műtéti tervező algoritmusba. Ennek eredményeként azt várom, hogy az algoritmus csak optimális csigolya területre fogja becélozni a rögzítő csavar helyzetét.
- Az veszélyeket figyelembe véve ki lehet dolgozni egy olyan algoritmust, amely neurális hálózat segítségével a CT felvételekből képes felismerni a gerinccsigolyát, majd ezután képessé kell tenni a Pediculus felismerésére is. A csavar akkor van a legjobb helyen, ha a Pediculus középvonalában helyezkedik el, így az algoritmusnak meg kell tudni határozni ezt. Ezeket a feladatokat először csak kétdimenziós képeken kell végrehajtani.

- Következő lépésként egy olyan algoritmus kidolgozása a célom, amely képes a gerinccsigolyának azt a területét meghatározni, ahol a csavarnak be kell mennie a csigolyába. Itt nem elég egy egyszerű koordináta pont meghatározása, mert a behatolási ponton kívül meg kell tudni határozni a bemeneti szöveget is.
- Harmadik lépésként az előbb említett két algoritmust össze kell hangolni annak érdekében, hogy képes legyen 3 dimenzióban meghatározni a csavar helyzetét az előbb leírtak alapján.
- Végül módszert kell kidolgozni arra, hogy hogyan tudja az általam kidolgozandó algoritmus a műtét lebonyolításában segíteni az orvost egy gerincsebészeti robothoz kapcsolva.

IV. Összefoglalás

Kutatásom eredményeként egy gerincsebészeti robot elméleti háttérének kidolgozását tűztem célul. A megismert eljárások alapján elmondható, hogy a most használatos orvosi robotok, nagy segítséget nyújtanak az orvosok számára, de a műtét előkészítésében az orvos nagymértékű szakértelme szükséges. Az orvos munkáját informatikai eszközökkel lehet támogatni, kidolgozható egy olyan eljárás, ami nem csak a műtét előkészítésében, hanem annak lebonyolításában is képes az orvos számára segítséget nyújtani. Az végső cél egy olyan eljárás kidolgozása, ami minimalizálja a gerincsebészeti műtétek során előforduló hibákat és ezáltal azok sikertelenségét.

Köszönetnyilvánítás: Ezt a kutatást támogatta az EFOP-3.6.1-16-2016-00017

Irodalomjegyzék

- [1] O'Sullivan, O. E.- O'Sullivan, S.- Hewitt, M. et al.: Da Vinci robot emergency undocking protocol. *Journal of Robotic Surgery*. 2016. Vol. 10. Issue 3. pp 251-253.
- [2] Kantelhardt, S.R.- Martinez, R.- Baerwinkel, S. et al.: Perioperative course and accuracy of screw positioning in conventional, open robotic-guided and percutaneous robotic-guided, pedicle screw placement. *European Spine Journal*. 2011. Vol. 20. Issue 6. pp 860–868.
- [3] Illés S.,T.: Számvetés: 21 éves gerincsebészeti tevékenység mérlege. *Orvosi Hetilap*. 2015. Vol. 156. Issue 15. pp 598-607.
- [4] Vandulek, Cs.- Vinczen, E.- Rékási, J. et al.: Képpalkotási gyakorlatok az Orvosi Laboratóriumi és Képpalkotó Diagnosztikai Analitikus alapszak hallgatói részére. *Medicina Könyvkiadó Zrt. Budapest*, 2014.
- [5] Molnár, Sz.- Skapinyecz, J.- Csernátony, Z.: A gerincdeformitás kezelése Nicolas Andry előtt. *Biomechanica Hungarica*. 2011. Vol. 4. Issue 1. pp 61-66.
- [6] Chen, HL.- Yu, SJ.- Xu, Y.- Yu, SQ.- Zhang, JQ. et al.: Artificial Neural Network: A Method for Prediction of Surgery-Related Pressure Injury in Cardiovascular Surgical Patients. *Journal of Wound Ostomy & Continence Nursing*. 2018 Jan/Feb. Vol. 45. pp 26-30.

- [7] Zhao, Z.- Voros, S.- Weng Y.- Chang, F.- Li, R.: Tracking-by-detection of surgical instruments in minimally invasive surgery via the convolutional neural network deep learning-based method. Computer Assisted Surgery. 2017. Vol. 22. pp 26-35.

Kocsis Zoltán Tamás, egyetemi tanársegéd

Széchenyi István Egyetem, (Gépészmérnöki, Informatikai és Villamosmérnöki Kar, Informatika Tanszék), Multidiszciplináris Műszaki Tudományi Doktori Iskola. SZE Győr
E-mail: kocsis.zoltan@ga.sze.hu

Témavezető: Dr. Kovács János, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Győr

Lektor: dr. Benyó Balázs István, egyetemi tanár, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest

Comparative Legal History, an Interdisciplinary Approach

Luka, Dániel, *University of Pécs, Faculty of Humanities, Interdisciplinary Doctoral School*

Was the 20th Century one of the most developed time period in mankind's history? Is it possible to point out analogy, similarity or differences between legal systems where dictatorships have emerged? This study tries to give an overview and idea on comparative methods and theoretical questions which can be useful for many disciplines to cooperate each other. I focus on law and dictatorship in general, and on legal development and history in particular. In order to present a case study, I connect comparative legal history with comparative history. The specific unit of my research is land law, however I will not interpret this in detail in this paper, but I will refer on the topic to give an own view.

Results:

Comparative studies indicate that connections within and specifics of the system can be elaborated more effectively in comparison. To assess legal tendencies and consequences and effects it is inevitable to learn more on the socio-economic context. The subject of my research is related to the interaction of society and transformation, particularly implemented and directed from above in arbitrary way.

Conclusions:

Interdisciplinary and comparative research can be linked in various fields of different disciplines. Studies which could apply such research methods can achieve in broader sense more detail on history, especially: (1) giving answer to more general but at the same time to more specific questions, (2) contributing to the account on legal development and system in the 20th Century in different countries in comparative historical-legal context, (3) emphasizing the necessity of such studies in every epoch of history.

Keywords: legal history, comparison, dictatorship, authority, law

I. Introduction

I.1. Comparison in History and in Jurisprudence

Crossing fields of other disciplines to use methods and theoretical fundamentals interdisciplinary has many complications. Disciplines can be linked to each other within arts, social sciences, jurisprudence, economics, and agronomics, like history, sociology, ethnography, anthropology, philosophy, as well as geography, psychology, law, political science and economy. In some cases it is possible to find connection easier while doing comparison. Comparing phenomena's and processes could be occurred in various ways, for instance transnational.¹ There are topics not just for historical researches that are basically from the beginning transnational: concerning culture cultural-transfer, in economic sense foreign trade relations (from interdisciplinary aspect commercial law), in political sense diplomacy (from interdisciplinary aspect international law), in social sense emigration-immigration, in jurisprudence law harmonization/unification (for instance private law).² From this point of view transnational history is contributing to and supplementing national history. Decision-making process in economic policy in general, and in agrarian policy in particular, can overlap these transnational topics, however foreign policy can determine political and economic relations between countries in the long run. Why should be interdisciplinary view and comparison used in historical-legal researches? On the one hand comparative method has its roots in history, in the 18th Century the age of enlightenment has raised these approach not just for history but for jurisprudence too.³ On the other hand comparative aspect had been connected with transnational view. Comparative law had assigned goals like analyzing other legal systems in order to improve the own system,⁴ and to understand law development, interactions and influences in history which shaped society and law from time to time.⁵

In the first half of 20th Century comparative history had been recognized as a valuable method for historical researches by historians like Marc Bloch.⁶ It was due to the fact that there are phenomena, events and processes which are not completely analyzable without doing research on other societies and economies. A comparative study can point out similarities, differences and particularities, it can define terms more accurate, and find out what is unique to a society and economy. Comparative legal history is a special field of legal history, evaluating law development and legal institutions to understand legal systems and state organization from historical view. Both comparative history and comparative legal history have many types,⁷ it is possible to do an asymmetrical comparison or encompassing comparison, and to compare selected branch of law, legal institutions and legislation. Assessing role of law in social and economic developments gave incentive to jurists, historians and sociologists to cooperate and to establish interdisciplinary platforms, like

¹ Range of comparative history depends on specifications of research; it can be from villages to civilizations. Haupt – Kocka 2012: 18–19.

² In 1926 an institute has been founded as part of League of Nations. The International Institute for the Unification of Private Law's (Institut international pour l'unification du droit privé, UNIDROIT) objective is to reach more cooperation between states all around the world in order to modernize and co-ordinate private law and commercial law. <https://www.unidroit.org/about-unidroit/overview> (Date of access: 07.06.2018.) On unification of private law see: Gutteridge 2015: 145–153.

³ Horváth 1974: 49–76.; Ránki 1983: 175.; Gutteridge 2015: 12.

⁴ Földi 2014: 25.

⁵ Comparison and transnational view in history and in jurisprudence also contribute to strengthening and normalizing international relations.

⁶ Bloch 2004.; Ránki 1983: 178.; Haupt – Kocka 2012: 3.; Gyáni 2003: 37–38.

⁷ Haupt – Kocka 1996: 11–29.; Kaelble 1999: 35–92.; Tilly 1984: 87–131.; Tomka 2005: 246–252.; Horváth 1979: 50.; Gyáni 2003: 37–41.; Ránki 1983: 181.; Varga 2014: 454.

conferences, journals, institutions. New trends emerged which emphasized the socio-economic context, processes and circumstances to understand changes of law. For instance from the 1970's the "new legal history" tried to give impulse to cultural- and social history of law.⁸ From historical-legal aspect more questions can be raised regarding law and society: (1) to what extent has been used law as an instrument to cause social- and economic changes, and (2) to what extent does reflect law the socio-economic interactions?

I.2. Law and Dictatorships

The 20th Century was presumably one of the most destructive time period in mankind's history so far. Dictatorships have been established on basis of various ideologies; individuals and social groups have been discriminated and repressed; millions have suffered during wars and arbitrary transformation of society, economy and law. Interdisciplinary and comparison could be considered as necessary methods to elaborate legal, political, and socio-economic systems of dictatorships. How do we define dictatorship generally? For instance not appropriate separation of power, arbitrary and illegitimate authority, one party-system, not securing legal certainty, the party state is standing above law. These elements gained support from individuals who wanted to get benefits from the system; however the system's principle was to treat unequally individuals. In my opinion one of the most important objectives of history and jurisprudence is to define correctly terms in socio-economic context, for example dictatorship, development. What was the main function of legal system and law overall? Combining common interests with individual interests to maintain constantly development had many relations to political ideologies, like conservatism, liberalism. But how to balance these interests on basis of general natural rights, for instance in economic policy or agrarian policy to create a framework in which everyone has equal chance to develop, different perspectives have been raised.

Finding common features of dictatorships which have led to transformation of society and economy is inevitable to elaborate such systems in detail. Personal choice is decisive in democracy to maintain free society. This is one of the reasons that in dictatorships supposedly not development occurred from above, but changes which transformed society and economy in arbitrary way. For this purpose the state and the party used law as a universal instrument,⁹ and to analyze successfully its components, sociology, history and jurisprudence can add together new aspects.¹⁰ Taking an example which I will explain in this paper as case study, the Soviet legal theory and system had impact in different countries all over the world, as in countries which Soviet troops occupied. For the communist parties in East-Central Europe the Soviet legal system and law were standard, the region was forced into the Soviet power sphere, the leaderships of communist parties followed partly Soviet instructions and the process was part of Sovietization. Concerning Soviet involvement creating communist dictatorships the following questions could be raised: (1) to what extent was adopted the "Soviet socialist law", (2) what was initiated in legislation by local communist parties themselves and for what purpose? To what extent can we consider the Soviet state as "Soviet model" or as "Soviet pattern"? Can we estimate the extent of Sovietization on basis of

⁸ Siegrist – Sugarman 1999: 18. Culture as substance of society and individuals and cultural history from the 1970s had impact not just on legal history but on comparative history too. Haupt – Kocka 2012: 17–18.

⁹ Loeber 1986: 15.; Mezey 1999: 24.; Kulcsár 1997: 203.

¹⁰ For instance sociology of law is considered as an interdisciplinary approach and studies can be found regarding relation between society and Soviet law: Schlesinger 1951.; and on legal system and society in general: Friedman 1987. On sociology of law in general see: Kulcsár 1982.; Sajó 1979. In economic studies researches on economy law and comparative economy are applying interdisciplinary and comparative approach. For instance comparison of systems from historical aspect and in particular between capitalist and communist economic systems: Schefold 2004.; Seiffert 1982.; Hamel 1979.

legislation? To answer such questions it is unavoidable to do comparison and to evaluate legal systems within the “socialist block”. Comparison between “socialist countries” are not one-sided, from this point of view it seems also possible to compare “socialist country” with “non-socialist country”. To reveal similar or different points in “socialist systems”, the comparison is relevant between them as well as between different dictatorships to find analogies.

II. Comparative Legal History

II.1. Subject and Aspect of Research

First of all a comparative research needs a topic, an exact subject and aspect.¹¹ Studies can be found which have been gathered in variously volumes in order to present a topic from a comparative view. There are comparative aspects but one should say that they elaborating the same topic, but not doing exact comparison. In some cases one author compiles other cases to give a wide perspective, especially with comparative points. Both of such volumes and monographs in history and in jurisprudence were published regarding dictatorships. Determining an exact subject and aspect needs long searching in bibliography and to compile historiography on topics, articles, books, essays need to be taken into account, and after that stage the subject or unit should be chosen.¹² Parallel with this step during the research the aspect should be concretized. After setting time interval in which short and/or long processes and changes will be analyzed, connection points can be assigned that links the subject to other disciplines. Comparison between countries contributes to transnational history in any case; we can learn more about history of other countries and create a broader context to our country’s history. Concerning comparative legal history which acknowledged by many jurists and historians as an interdisciplinary approach provides a framework to learn and expand our ideas on state development.¹³ Comparative history and law result historical and legal methods in order to assess history of development and changes. The whole process has definitely stages, but to explore what had negative or positive effect on it one should do historical research. What can be a unit or subject for comparative legal history? Comparing a branch of law of more cases within a system, its connection to the system and to each other could reveal new information on history of legislation. We can learn that way more on interaction, common links, social and economic changes and political decision-making that had impact on law, and point out similarities and differences. What was the function of same or similar legal institutions in different countries? How did these countries enforce the laws?

II.2. Legal Provision as Source

Legal history is basically a “built-in element” for historical and law studies, history and law students are analyzing law as source, because every source of law is a source from the past. In the 20th Century the quantity of written sources grew rapidly as well as the number of official published legal provisions. In the communist dictatorships of Soviet type numerous internal

¹¹ On units of comparison see: Ránki 1983: 179–180.; Haupt – Kocka 1996: 29–31.

¹² For that reason searching in bibliography should be occurred from interdisciplinary view.

¹³ Universal history of state and law (or universal state and law history) formed the basis of new methods in compiling comparative legal history for instance in the following volume: Földi 2014: 17. Societies, institutes, periodicals and conferences have been organized in order to publish new results on legal history from comparative aspects and on comparative law. Földi 2014: 30–33. Pál Horváth has published several books on methods and theory of legal history and comparative legal history. Horváth 1979.; Horváth 1974.; Horváth 1960.

directives and orders have been executed that increases the number of sources.¹⁴ From the first half of 20th Century due to political, social and economic events the state had controlled and intervened in economy in democracies and market economies too in order to provide more resources and support for development. In planned economies the state had a central role to plan production and to distribute means and wealth. In any case to learn more about economic policy, agrarian policy and economic history in general, legislation on economy has to be investigated. From this point of view one could find “corridors” between the disciplines, although economists are writing economic history, jurist legal history, sociologists social history, sometimes without other interdisciplinary contributions.

Analyzing legal provisions is part of comparative legal history; regulations of any kind are primary written sources. The legislation produces different sources of law: constitution, decrees of government and ministries, laws. Had the authorities that drafted these laws and did legislative action legitimate power in dictatorships? Concerning communist dictatorships generally legislation has been used on the contrary, to legitimize political power without real support from society. Furthermore law has served to achieve “revolutionary” changes from above. The basic columns of rule of law have been abolished, that is the main cause why a historical-legal research should take into account relations between society and law, especially law enforcement at local level. Interpretations and commentaries of legal texts have been additionally published, which aimed to explain them for practical use in judiciary, besides of this Supreme Court issued resolutions as well as ministerial authorities. The text can be analyzed structural and content. In this regard the following questions can be raised: who, when and where drafted the source? More important is for what purpose? How could one describe the circumstances of initiating, drafting, approving, promulgating and implementing? To which field of law the legal provision is related? Which terms and institutions have been used to regulate?

II.3. Law – Development – Transformation Triangle

In legal history and especially in comparative legal history assigning aspects to research subject is related to methods like comparison. In broader sense research questions and hypotheses are main part of such approach and they are linked to the subject and aspect. The topic can be discussed that way in detail, and the processing is permanently in connection with all parts of the research and they are inseparable from each other. During research on time periods like the 20th Century, as mentioned role of law in development and interaction between society and state could be emphasized to estimate the extent of positive and negative effects (like technical inventions or wars) on social and economic processes. The focus should be on society and on individuals at local level, who are in the middle in a law – development – transformation triangle, and they were/are acting factors in the field of economy, culture, politic, language, and ideology. Regarding dictatorships using term change instead of development in sense of society, economy, and law should be considered, because of the following arguments: (1) the citizens could not choose other political party; (2) organizing movements in behalf of common interests occurred not voluntary, (3) economic transformations had negative effects on population and occurred violently. Concerning communist dictatorships the party state described transformation of society and economy like “socialist transformation” or “socialist development” to express the whole process as a progress. I would like to draw more attention to connection between law, development and transformation. This connection creates an imaginable triangle around the society, and it

¹⁴ In Hungary from 1945 to 1990 in the official Hungarian Gazette more than 60.000 pages have been published. Approximately tens of thousands of pages of internal regulations have been sent to state and party organs at every level.

raises theoretical questions: how is functioning a state? What is development and how can one describe it? The law – development – transformation triangle and also the society with its fields are surrounded by the state; the state is a framework for the country and for the whole nation. Governments, parties or individuals cannot be above law; the state, its independence and development is secured by the rule of law. Turning to the previously mentioned problematic, is the legislation in a dictatorship completely unlawfully because of lack of legitimacy of authority? What could be experienced by comparison of legal systems? Summing up there is theoretical three fields which contain various elements. The first is field of state, second is field of economy, language, culture, politic, ideology etc., and third is field of society within law – development – transformation. In the framework of state the second field is subject to law, development and transformation, but I put emphasis on society which is the main factor of the whole state. Naturally the second field could be between the triangle of law – development and transformation, and an internal triangle of society would be included. This concept is imaginable too, but in this case the triangle's main points, law, development and transformation would connect directly to the sphere of state. However, unfortunately the lines between elements of triangle and fields can be broken, and then terms, connections and interactions can be misused by state or individuals.

II.4. Land Law and Legislation from Comparative Aspect

The topic of my doctoral thesis is land policy in Hungary and in the “socialist block” in comparison from 1944/45 to 1967. The exact subject of the research is land legislation and law enforcement regarding land ownership and land use rights. I am elaborating this subject and topic by comparative methods and interdisciplinary to present the process of changing land tenure system and structure. The main aspect is linked to comparative legal history, understanding land law and land legislation in Hungary could not be accomplished without doing transnational comparative research. In broader sense history of countries in East-Central Europe from 1944/45 should be examined in comparison.¹⁵ Land law has never been codified in Hungary except such attempts in 1953/1954, after 1956 and in 1962/1963 for various reasons.¹⁶ Different branches of law have regulated legal relationships of land for instance land use, land lease and land transfer, like private law, cooperative law and constitutional law. The main aim of legislation in communist dictatorships was to restrict and to abolish private land ownership and private land use, so doing a comparative research on that issue such land policy measures have to be analyzed between countries in East-Central Europe. Starting point is the so called land reforms in the Baltic States and in Poland from 1940 and 1944. The party state tried to transform and cause major changes in land tenure system and structure that way as part of Sovietization. I am applying asymmetrical and encompassing comparisons; which aim is to find specifications on relationship of cases that

¹⁵ Soviet law and law of “socialist countries” have been analyzed by authors from comparative law perspective before 1990: sources of law have been published in English and in German and also studies regarding constitutional law, civil law, “kolkhoz law”, land law and housing law. Hazard – Shapiro – Maggs 1978.; Hazard 1939.; Sawicki 1977.; Brunner – Meissner 1980.; Brunner – Westen 1970.; Brunner 1977.; Loeber 1986. Cooperativization and collectivization, land ownership, the economic reforms in communist dictatorships have been evaluated by comparative aspects in volumes: Iordachi – Bauerkämper 2014.; Boyer 2007.; Siegrist – Sugarman 1999.

¹⁶ MNL MOL XIX (45086) Department VI, XIX-K-16-a 42, no. 9640–8/1954 on draft of land law of 19 May 1954.; MNL MOL XIX (45086) Department VI, XIX-K-1-y 1479, no. 153.834/1957 on draft of cooperative-land law of 27 May 1957.; MNL MOL XIX (45086) Department VI, XIX-K-1-b 579, no. 1155/1962 on draft of land code of February 1963, prepared by Imre Seres for the Ministry of Agriculture. Presumably the codification of land law in general was on agenda at least until 1967, parallel with the codification of “cooperative-law”. MNL MOL XIX (45086) Department VI, XIX-K-1-b 619 no. 9–636/1967, memorandum of the legal, administrative and juridical committee of the Parliament of 22th of September 1967.

are part of one system, to the system and to each other. Basically there should be searched for intentions of legislators, not just related to official published legal provisions but to any drafted unofficial regulation which have never been published. Regarding Hungary the legal history of major legislations from the second half of 20th Century have been not yet assessed and evaluated in detail, like constitutional law, civil/private law, criminal law, administrative law, land law and the so called “cooperative law”. Its dimension would be presumably more thousands of pages in comparison. The research is built bottom up; local research is unavoidable to find local cases and to assess law enforcement, internal regulations and directives.¹⁷

III. Summary and Conclusions

The researcher can ask more general questions on history through theoretical thinking, and also develop new hypotheses to solve historical problems. An interdisciplinary and comparative method makes easier to establish ties and dialogue between disciplines and it gives impulse to cooperation between nations. Transnational history could add new detail to history of examined countries by indirectly way, and comparative legal history can be considered as an interdisciplinary approach to achieve these goals and to apply in order to evaluate any historical epoch. Such studies can contribute to other disciplines and to a “common history”, in addition they indicate that connections within and specifics of the system can be elaborated more effectively in comparison. Comparison and interdisciplinary also keep open mind on topics and to analyze them from various aspects, therefore legal tendencies, effects and processes can be elaborated in a socio-economic context.

As drawing conclusions comparative legal history combines historical-legal aspects and links history and jurisprudence. Comparison can particularly contribute to more general but at the same time to more specific questions, also to the account on legal development and system especially in the 20th Century. Methodology and theory are one of the most important parts in every scientific research; furthermore they are forming general principles in logical constructions, and in the whole structure of theses. Any types of comparisons are usable in comparative legal history which can unite disciplines to focus on topics regarding society, economy, law, and culture. Comparison makes researches more intensive, and could be applied in every discipline even to proof results.

References

Book:

Bloch, M.: The historian’s craft. Manchester University Press. Manchester, 2004.

Brunner, G. – Westen, K.: Die sowjetische Kolchosordnung. Verlag W. Kohlhammer. Stuttgart, 1970.

Földi, A. (szerk.): Összehasonlító jogtörténet. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2014.

Friedman, L.M.: The Legal System. A Social Science Perspective. Russell Sage Foundation. New York, 1987.

¹⁷ For instance administrative organs at the local level, archival sources of courts, notary public, various departments of public administration.

Gutteridge, H.C.: *Comparative Law: An Introduction to the Comparative Method of Legal Study and Research*. Cambridge University Press. Cambridge, 2015.

Hamel, H.: *Bundesrepublik Deutschland – DDR. Die Wirtschaftssysteme: Soziale Marktwirtschaft und sozialistische Planwirtschaft im Systemvergleich*. C.H. Beck. München, 1979.

Hazard, J.N.: *Soviet Housing Law*. Yale University Press. New Haven, 1939.

Horváth, P.: *A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1960.

Horváth, P.: *Bevezetés az összehasonlító jogtörténet alapelemeibe*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1979.

Horváth, P.: *Tudománytörténeti és módszertani kérdések a jogtörténet köréből*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1974.

Kaelble, H.: *Der historische Vergleich. Eine Einführung zum 19. und 20. Jahrhundert*. Campus. Frankfurt am Main, 1999.

Kulcsár, K.: *Gazdaság, társadalom, jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1982.

Kulcsár, K.: *Jogszociológia*. Kulturtrade Kiadó. Budapest, 1997.

Mezey, B. (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Osiris Kiadó. Budapest, 1999.

Ránki, Gy.: *Mozgásterek, kényszerpályák, válogatott tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1983.

Sawicki, S.J.: *Soviet Land and Housing Law: A Historical and Comparative Study*. Praeger Publishers. 1977.

Schefold, B.: *Wirtschaftssysteme in historischen Vergleich*. Franz Steiner Verlag. 2004.

Schlesinger, R.: *Soviet Legal Theory. Its Social Background and Development*. Routledge & Kegan Paul Ltd. London, 1951.

Tilly, Ch.: *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. Russell Sage Foundation. New York, 1984.

Volumes and Articles:

Boyer, Ch. (Hrsg.): *Zur Physiognomie sozialistischer Wirtschaftsreformen. Die Sowjetunion, Polen, die Tschechoslowakei, Ungarn, die DDR und Jugoslawien im Vergleich*. Frankfurt am Main, 2007.

Gyáni, G.: *A történetírás fogalmi alapjairól*. In: Bódy Zs. – Ö. Kovács J. (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó. Budapest, 2003. pp. 11–53.

Haupt, H.G. – Kocka, J. (ed.): *Comparative and Transnational History. Central European Approaches and New Perspectives*. Berghahn Books. New York – Oxford, 2012.

Haupt, H.G. – Kocka, J. (Hrsg.): *Geschichte und Vergleich. Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung*. Campus. Frankfurt am Main, 1996.

Iordachi, C. – Bauerkämper, A. (ed.): The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe. Comparison and Entanglements. Central European University Press. Budapest, New York, 2014.

Loeber, D.A. (ed.): Ruling Communist Parties and Their Status under Law. Martinus Nijhoff. Dordrecht, 1986.

Tomka, B.: Az összehasonlító módszer a történetírásban – eredmények és kihasználatlan lehetőségek. Aetas 2005. Vol 20. no. 1–2. pp. 243–258.

Varga, Zs.: Az összehasonlító kutatások térhódítása az európai agrártörténet-írásban. Historia Critica 2014. pp. 453–461.

Printed Sources:

Brunner, G. – Meissner, B. (Hrsg.): Verfassungen der kommunistischen Staaten. Schöningh Verlag. Paderborn, 1980.

Brunner, G.: Zivilrecht der Deutschen Demokratischen Republik. Textsammlung. Verlag C.H. Beck. München, 1977.

Hazard, J.N. – Shapiro, I. – Maggs, P.B. (ed.): The Soviet Legal System. Contemporary Documentation and Historical Commentary. Parker School Studies in Foreign and Comparative Law. New York, 1978.

Seiffert, W.: Wirtschaftsrecht der DDR. Quellen zum Rechtsvergleichung. Berlin, 1982.

Internet Sources:

<https://www.unidroit.org/about-unidroit/overview> (Date of access: 07.06.2018.)

Archival Sources:

National Archives of Hungary – (1) Hungarian National Archive (MNL MOL) – XIX. (45086) Supreme State Organs (Department VI) – XIX-K. Agriculture and Food Industry – XIX-K 1 – Ministry of Agriculture – XIX-K-1-y Department of Land Policy (1945–1967): 1479.

National Archives of Hungary – (1) Hungarian National Archive (MNL MOL) – XIX. (45086) Supreme State Organs (Department VI) – XIX-K. Agriculture and Food Industry – XIX-K 16 National Surveying and Cartography Office – XIX-K-16-a General Documents (1952–1967): 42.

National Archives of Hungary – (1) Hungarian National Archive (MNL MOL) – XIX. (45086) Supreme State Organs (Department VI) – XIX-K. Agriculture and Food Industry – XIX-K 1 – Ministry of Agriculture – XIX-K-1-b Presidential Department (1945–1967): 579; 619.

Dániel Luka

University of Pécs, Faculty of Humanities, Interdisciplinary Doctoral School

E-mail: luka.dniel@gmail.com

Supervisor: dr. Virág Rab, PhD, University of Pécs, senior lecturer

Lector: dr. Mariann Nagy, PhD, Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, associate professor

Performance management in the public sector: research design and data collection challenges

Maša Malić, *Doctoral School, University Josip Juraj Strossmayer, Osijek, Croatia*

Abstract: Measuring organizational effectiveness in public sector in the Republic of Croatia is still in its infancy but the need for results-based management and a clear division of responsibilities is certainly justified and is not a novelty on the international scene. Increasing importance of this concept is evident at the level of leadership that, regardless of the field of work, requires high quality and reliable information as a basis for strategic decision-making as well as at the level of citizens who expect fast and quality service.

The purpose of this paper is to provide an overview of the research context, methodology and challenges that the author encountered during the research work for doctoral dissertation. Empirical research "Impact of Leadership on Performance Management in State Administration Bodies in the Republic of Croatia" was conducted on a purposive sample of 32 central state administration bodies. The data were collected using an on-line questionnaire survey with open-ended and closed-ended questions that was sent to the respondents by electronic mail. Impact of leadership on performance management is observed from the perspective of the contingency theory.

Special emphasis will be placed on the challenges of research implementation that are grouped into three categories - high non-response rates, changes in legislation in the area of state administration and political instability due to frequent parliamentary elections. In the state administration bodies in the Republic of Croatia, there is a high level of disinterest and passivity related to participation in research in the field of performance management. This paper offers suggestions that could serve as an additional source of information for researchers engaging in some form of public service research.

Keywords: Public sector, effectiveness, contingency theory

I. Introduction

In recent years effectiveness that has its origine in private sector, began to appear in the sphere of public sector as well. To attain deeper knowledge of the effectiveness of the state administration bodies in the Republic of Croatia and to identify the causes of ineffectiveness as well as potential solutions to overcome this challenge a research on impact of leadership on performance management was conducted.

The research consists of 176 variables that are categorized in six organizational (organisational size, organisational structure, strategy, technology, culture and leadership), two regarding external environment (the degree of competition and environmental dynamism) and effectiveness variable. It is expected that the leadership will be the most significant for achieving success and effectiveness of the state bodies. The online survey method was chosen due to the possibility of simultaneous testing of a larger number of respondents as well as for easier readability and faster data processing. Despite the use of a survey as a measuring instrument that provides fast data collection, because of the high level of noncooperation of state administration bodies in the Republic of Croatia, data were collected for nine months. During the research work author has encountered three challenges that will be emphasized in this paper in order to make recommendations for possible further research of public sector.

II. Topic discussion

II.1. State administration in the Republic of Croatia

The following section will give insight into the characteristics of state administration in the Republic of Croatia. First part will present tasks entrusted to civil servants and the rules underlying the internal organization of state bodies. Special subsections will be devoted to the regulations that obligate civil servants to perform effectively and to evaluation mechanism for effectiveness monitoring which is mandatory to all state bodies established for the performance of the civil service.

II.1.1. Internal organization and activities of state administration

According to the currently applicable regulations in the Republic of Croatia, activities of the state administration are performed by state administration bodies that are categorized in central and first instance. Central bodies are ministries (20), central state offices (5) and state administration organizations (7) and first instance state administration bodies are state administration offices in counties (20).

The activities of the state administration are regulated by law and include implementation of acts, adoption of regulations (ordinances, instructions, guidelines), carrying out administrative oversight and inspection and other administrative activities such as data collection and developing expert background documents. These activities are coordinated and supervised by the Government and the funds are provided in the state budget. A draft budget for the budget year and projections for the next two years are prepared by the Ministry of Finance. The Government sets forth a proposal for the budget and projections and submits them to Croatian Parliament for adoption prior to the commencement of the year to which it pertains.

Ministers, state secretaries and directors represent and manage the work of ministries, central state offices and state administration organizations. Ministers are officials appointed and

relieved of duty by the President of the Republic of Croatia at the proposal of the Prime Minister. State secretaries and directors of state administration organizations are officials appointed and relieved of duty by the Government at the proposal of the Prime Minister.

State administration central bodies generally have similar organization of internal units. Regulation on the principles of the internal organization of state administration bodies (Official Gazette 154/11, 17/12 and 118/16) defines type of internal units, conditions for the organization of certain organizational units and six basic principles that must be followed when developing organizational structure. These principles are: (1) the principle of rationalization, (2) the principle of functionality, (3) the principle of vertical and horizontal connections, (4) the principle of harmonization of the fundamental elements of the internal organization, (5) the principle of flexibility of internal organization and (6) the principle of availability.

According to principles for organizational structure prescribed by the regulation mentioned above and other legal sources in the area of the state administration, the Government of the Republic of Croatia issues individual regulations on the internal organization for each ministry, central state office and state administration organization. „The Government regulation shall establish the internal organization, the names of internal organizational units of state administration bodies and the spheres of their competence, the manner in which they are managed, the approximate number of civil servants and civil service employees necessary for carrying out activities falling within the competence of these units, the manner in which the activities are planned, the office hours, work days and other issues of special importance for the operation of state administration bodies“ (Croatian Parliament, Act on the State Administration System, Official Gazette 150/11, 93/16 and 104/16).

On the basis of the Regulations on internal organization ministers, state secretaries and directors issue the Ordinance on internal order which specifies main tasks and activities of civil servants, number of civil servants needed, necessary requirements and other matters of importance for the work of state administration bodies. Civil service jobs classification regulation (Official Gazette 77/07, 13/08 and 81/08) classifies job positions as senior, middle and lower ranked civil servants. For each category there are conditions prescribed for the appointment of civil servants referring to “required professional knowledge, complexity of work, independence in work, degree of co-operation with other state bodies and communication with clients, and degree of responsibility and decision-making impact” (Government of the Republic of Croatia, Civil service jobs classification regulation, Official Gazette 77/07, 13/08 and 81/08).

Civil service job position titles and job complexity coefficients regulation (Official Gazette 37/01, 38/01, 71/01, 89/01, 112/01, 7/02, 17/03, 197/03, 21/04, 25/04, 66/05, 131/05, 11/07, 47/07, 109/07, 58/08, 32/09, 140/09, 21/10, 38/10, 77/10, 113/10, 22/11, 142/11, 31/12, 49/12, 60/12, 78/12, 82/12, 100/12, 124/12, 140/12, 16/13, 25/13, 52/13, 96/13, 126/13, 2/14, 94/14, 140/14, 151/14, 76/15 and 100/15) defines unique job descriptions, professional conditions and complexity coefficients which affect salary.

II.1.2. State administration and effectiveness

Many authors define performance in terms of effectiveness and efficiency. ”Efficiency is concerned with doing things right, effectiveness is doing the right things” (Drucker, 1990 quoted in Halfar, 2010:63). Benjamin and Misra (2006, quoted in Wadongo and Abdel-Kader, 2014:684) define organizational effectiveness as the “extent to which a NPO (not-for-profit organizations) accomplishes its mission and meets its objectives and goals.“

Civil servants in Croatia are required to perform effectively according to several regulations. The Civil Servants Act (Official Gazette 49/12 - revised text, 37/13, 38/13, 1/15 and 61/17, hereinafter: Act) is fundamental act that defines rights, duties and accountability of civil servants. Since 2005 the Act has been amended for 11 times. Act establishes numerous principles and duties among which two are directly related to the effectiveness. In Article 8 principle of accountability for performance states that "civil servants shall be obliged to achieve set objectives and they shall be answerable for their actions and work performance". In Article 20 duty of timely and cost efficient performance states that "civil servants shall be obliged to perform their duties in a cost effective and timely manner, and pursuant to law they shall render legal assistance, avoiding unjustifiably complex or scarcely foreseeable procedures and preventing situations that may lead to conduct damaging to preservation of the legal interests of the State or their clients" (Croatian Parliament, The Civil Servants Act, Official Gazette 49/12 - revised text, 37/13, 38/13, 1/15 and 61/17).

Current Collective agreement for civil servants and employees (Official Gazette 112/17 and 12/18) also deals with the effectiveness of the civil service, citing in Article 69 that the Government of the Republic of Croatia and the Union representatives will establish a joint working body with the task of improving the quality of work and effectiveness of the civil service within two months of the signing of the Collective agreement. The objective of the working body is to support state administration bodies in their efforts to enhance public administration by proposing measures regarded to professional and ethical values. The idea of establishment of this working body was first mentioned in the Collective agreement in 2008, a working body was established in May 2014 and after two meetings held it stopped working the same year.

Since the accession of the Republic of Croatia to the European Union, intensified efforts have been made in the reform of public administration, with emphasis on effectiveness and professionalism, with numerous programs and strategies adopted. Due to the broadness of the theme, this will not be the subject of this paper.

II.1.3. Appraisal of civil servants

Since 2012 the existing procedure for the appraisal of civil servants and employees is in effect, as defined by the Regulation on procedure and criteria for appraising civil servants (Official Gazette 133/11) and by the Act that defines purpose of civil servants appraisal as "encouragement of civil servants to perform their assignments with quality and efficiency, to respect their official duties and personal behavior in accordance with the Code of ethics for civil servants and to determine their contribution to the performance of their duties as a rewarding and promotion criterion in civil service" (Croatian Parliament, The Civil Servants Act, Official Gazette 49/12 - revised text, 37/13, 38/13, 1/15 and 61/17).

Civil servants are evaluated annually by the end of February for the preceding calendar year by issuing a Decision on the assessment. Before the head of the body issues a Decision on the assessment, the immediate superior evaluates the general and specific criteria, competences, personal behavior and respect of the official duties of the subordinate employees, on which he issues the Proposal of the annual evaluation and the Report on the effectiveness of work, respect for official duties and personal behavior of the civil servant/employee.

According to the Regulation on procedure and criteria for appraising civil servants (Official Gazette 133/11) the general criteria for the appraisal of civil servants applying to all employees independently of their work position are: (1) quality in performance of work assignments, (2)

accuracy, precision and reliability, (3) compliance with deadlines and (4) effectiveness. Specific criteria for the appraisal of civil servants that are applied depending on the work position of the employee are: (1) degree of innovation, (2) degree of creativity, (3) written expression, (4) oral expression, (5) communication skills and (6) ability to work in the team. In addition to the general and specific criteria, the following competencies are assessed for senior civil servants: (1) organization and coordination of assignments and tasks, (2) decision making, (3) motivating subordinates, (4) conflict management skills, (5) supervision and mentoring subordinates and (6) implementation of strategic goals (if the civil servant is responsible for meeting the goals). Personal behavior is evaluated by applying seven/eight criteria: (1) attitudes toward work (motivation), (2) attitudes towards the citizens, (3) relation with senior officers, (4) relation with co-workers, (5) comply with the working hours, (6) fulfillment of the obligation to attend a training programs, (7) employee attitudes toward training programmes and (8) superior-subordinate communication (only for senior civil servants).

The assessment of compliance with the official duty is made on the basis of the frequency of the warnings on omissions and irregularities in the work and the number of reprimands for a minor or severe violations of official duties. Civil servants have the right to inspect and submit comments on the proposal of the assessment, after which the proposal of the assessment is submitted to the opinion of all hierarchical superiors and finally the head of the state body issues the Decision on the assessment.

The Act defines five grades of civil servants, of which “successful“ is the mean value defined as “the required level of competence, whose work and compliance with official duties ensure reliable performance of the service, which performs its official duties in a timely manner and in accordance with the rules of the profession, mistakes in work and treatment are negligible“ (Croatian Parliament, The Civil Servants Act, Official Gazette 49/12 - revised text, 37/13, 38/13, 1/15 and 61/17). Other ratings are “exemplary“ for first-rate execution of service, “exceptional“ for highest quality of execution of service, “satisfactory“ for minimum possible measure of acceptable standards of quality and precision in execution of service and “unsatisfactory“ if performance is below minimum standards of quality.

The chapter ends with a review of the Ministry of Public Administration on the existing system of appraisal of civil servants and employees presented in the Analysis of the Ministry of Public Administration No. 2, Evaluation of Civil Servants and Employees in Croatia: Analysis of the Assessment System in the Period 1994 - 2016, Challenges and Recommendations from October 2016: “Most complaints in the appraisal process relate to the attitudes of the appraiser, that is, the injustice and the subjectiveness in process of the appraisal, which emphasizes the need to continue with relevant training of the assessors. The consequences of appraisal in practice often play a role only for the purpose of obtaining additional days of annual leave by the Collective agreement for civil servants and employees and not for the needs of personal development and promotion. It is noticeable focus of the civil servants on certain goals regarded to those tasks that are being appraised and evaluated (which the environment and the superiors are more aware of, which are “visible“) instead of taking care of effectiveness and quality of other less “visible“ tasks that their superiors often do not see (they are not able to monitor them operationally but have insight through the employee's work reports)“.

II.2. Methodology

Empirical research was conducted on a purposive sample of 32 state administration central bodies in the Republic of Croatia. “Ministries, central state offices and state administration

organizations are central bodies and state administration offices in counties are first instance state administration bodies” (Croatian Parliament, Act on Amendments to the Act on the State Administration System, Official Gazette 104/16). Table 1. presents a detailed list and classification of organizations included in the research.

Table 1. State Administration Central Bodies in Republic of Croatia

1. Ministries:
1.1. Ministry of Foreign and European Affairs,
1.2. Ministry of the Interior,
1.3. Ministry of Defence,
1.4. Ministry of Finance,
1.5. Ministry of Justice,
1.6. Ministry of Public Administration,
1.7. Ministry of Construction and Physical Planning,
1.8. Ministry of Labour and Pension System,
1.9. Ministry of Demographics, Family, Youth and Social Policy,
1.10. Ministry of Culture,
1.11. Ministry of Tourism,
1.12. Ministry of Agriculture,
1.13. Ministry of Science and Education,
1.14. Ministry of Environment and Energy,
1.15. Ministry of the Sea, Transport and Infrastructure,
1.16. Ministry of Entrepreneurship and Crafts,
1.17. Ministry of Regional Developments and EU Funds,
1.18. Ministry of Croatian Defenders,
1.19. Ministry of Health,
1.20. Ministry of State Property.
2. Central State Offices:
2.1. Central State Office for Sports,
2.2. Central State Office for the Development of Digital Society,
2.3. Central State Office for Central Public Procurement,
2.4. Central State Office for Reconstruction and Housing,
2.5. Central State Office for Croats Abroad.
3. State Administration Organizations:
3.1. State Geodetic Administration,
3.2. Meteorological and Hydrological Service,
3.3. State Intellectual Property Office,
3.4. State Office for Metrology,
3.5. Croatian Bureau of Statistics,
3.6. State Office for Radiological and Nuclear Safety,
3.7. National Protection and Rescue Directorate.
Total: 32

Source: Croatian Parliament, Act on Amendments to the Act on the State Administration System, Official Gazette 104/16

An on-line questionnaire survey was sent to the respondents by electronic mail with closed as well as open-ended questions. A letter of announcement was sent out together with questionnaire describing the survey and explaining its purpose. In the focus of the research is leadership of the state administration bodies, so the questionnaire was first addressed to the Office of Ministers/State Secretaries/Directors of State Administration Organizations whose main task pursuant to Articles 39, 45 and 51 of the Act on the State Administration System (Official Gazette 150/11, 93/16 and 104/16) is to “represent the organization and manage its work.” The questionnaire was sent to all recipients the same day at the same time. Due to low response rate, the regulations on the internal organization of all the organizations included in the sample were analyzed to identify organizational units whose work scope was to ensure effectiveness or develop and manage human resources.

The questionnaire was sent three more times to executives of these organizational units using a personalized letter stating the importance of the recipient for the research topic. Time aspect was also taken into account, so reminders were not sent in the periods when civil servants usually use their annual vacations. Chronological overview of sending questionnaire and reminders is shown in Table 2.

Table 2. Chronology of sending questionnaire survey

M/Y	5/17	6/17	7/17	8/17	9/17	10/17	11/17	12/17	1/18
Activity									

	Initially sending a questionnaire to Office of the Ministers/State Secretaries/Directors
	Sending reminder
	Sending questionnaire to the head of organizational units who undertake measures to ensure work effectiveness

Although this methodology creates a risk of non-representativeness of the sample because one respondent represents the whole organization, its application is often present in comparative research in political science (eg Huber and Inglehart, 1995:76), as well as in the non-profit sector research (eg Akingbola, 2006:270, Brown and Iverson, 2004:383).

Due to easier data analysis and interpretation of results from 65 questions 62 were in closed format (95% of the total number of questions) and three in open (as comment) - 5% of the total number of questions. In the proposed answers to closed format questions the most commonly used scales were nominal, ordinal and semiinterval, ie the five degree Likert scale. The binary scale with the two offered responses (yes or no), although it has narrowed information value, is used in five questions.

II.2.1. Variables

Impact of leadership on performance management is observed from the contingency theory perspective. “Contingency theory of performance management (PM) is based on the argument that there is no universally appropriate PM system that applies equally to all organizations in all conditions but particular features of the system and its effectiveness will depend on specific organizational and contextual factors“ (Wadongo and Abdel-Kader, 2014:685). In their work Wadongo and Abdel-Kader categorize contingency variables as organizational and external. Organizational factors include size, strategy, organizational structure, technology, culture and

leadership, and external environment characteristics are the degree of competition and environmental dynamism.

Organizational size has been measured using the number of clients serviced, numbers of staff and size of the budget and it is linked to organizational effectiveness (Wadongo and Abdel-Kader, 2014:686; Moynihan and Ingraham, 2004:440; Carman 2009:386; Zimmermann and Stevens, 2006:324). It is expected that organizations with small budgets, low number of clients and low numbers of staff will exhibit lower performance.

Since public sector does not focus on profit many authors emphasize the importance of strategy and achievement of mission as a measure of effectiveness. "Strategy can be described as the process of taking an organization from its present position to its desired position, that is, from point A to B of its stated objectives" (Burack and Mathys, 1996 in Akingbola, 2006:266). Strategy has been measured through Miles and Snow's strategic typologies who define four types of organization. Regarding to how organizations interpret entrepreneurial, engineering and administrative problems they propose four strategic styles - defenders, reactors, analyser and prospectors. Brown and Iverson (2004) in their research of how nonprofit managers conceptualize their organization's strategic orientation toward products and services used Miles and Snow (1978) typology of strategy. In the paper they explain that "entrepreneurial problems in nonprofit organizations include what services they provide, who they partner with, and who they serve, engineering problem is developing an operational solution to delivering the services of the organization and administrative problem considers structures and processes to direct and monitor operations" (Brown and Iverson, 2004:379).

Organizational structure has been measured using the degree of decentralisation/centralisation of authority and formalization of rules and it has been closely linked to organizational effectiveness. "Organization structure determines the responsibilities and accountabilities of organizational participants; it equally defines the activities that individuals with specific roles should not pay attention to" (Ferreira and Otley, 2009:269).

Technology has been measured by degree of use of information technology, the use of specialized software, technical capabilities for outcome evaluation and routineness of work as proposed by Hage and Aiken (1969:368). "The advancement of communications and computing technologies has heightened the stature of information technologies from an operational resource unrelated to strategic goals to an integral ingredient in strategy formulation and implementation leading to competitive advantage" (Segars et al, 1994:265).

The culture scale follows the framework recommended by Ogbonna and Harris (2000) who adapted Deshpande et al. (1993) view of culture who defines competitive, innovative, bureaucratic and community culture. From the several studies, it can be concluded that organizational culture influences performance measurement. If employees do not believe that the results can be measured they will pay little attention to measuring effectiveness. „Agency culture has been cited as a key factor in outcome evaluation“ (Poole et al, 2001:406).

Organizational leadership dimensions include many characteristics such as level of professionalism, goal ambiguity, insecurity in their authority, managers reward expectancies, all of which have been associated with organizational effectiveness. To measure the role of leadership in performance management it was used a measuring instrument developed by Saraph et al (1989:826-827) for measuring critical factors of quality management. The instrument was inconsiderably modified for the purpose of this paper.

The degree of competition and environmental dynamism are two contingent factors from the external environment that have been measured. The degree of competition refers to competition for external funding and environmental dynamism is represented by changes in technology, socioeconomic, regulatory and political changes (Wadongo and Abdel-Kader, 2014:689).

The dependent variable that is measured by this research relates to the organization's effectiveness. A mixed approach was adopted that includes several dimensions of effectiveness. Due to the absence of the aspect of economy as a general purpose, as in the case of the profit sector, no financial indicators were used to measure the effectiveness of the state administration bodies. The concept of red tape, which is defined as "burdensome administrative rules and procedures that have negative effects on the organization's effectiveness" (Rainey et al, 1995:574), was adopted. The effectiveness was also observed through the existence of performance measurement systems (Poister and Streib, 1999:331), values of staff toward outcome evaluation (Poole et al, 2001:411) and through problems with performance measures (Poister and Streib, 1999:332).

III. Results

Three challenges have been identified during the research - legislative changes in the area of state administration, political instability and low response rate. In the chapters below it will be presented how these challenges affected the research process and how they were addressed.

III.1. Changes in legislation and political instability

First challenge that affected the beginning of field work were changes in legislation in the area of state administration and political instability due to frequent parliamentary elections.

Following the finalization of the questionnaire, in June 2016, the Croatian Parliament adopted a decision on its dissolution. The 9th Assembly of the Croatian Parliament was constituted four months later on October 14, 2016 on the basis of the results of the parliamentary elections held on September 11, 2016. On 19 October 2016, at the first session of the Croatian Parliament, a new Government of the Republic of Croatia was introduced. In the coming months, the Government of the Republic of Croatia dismissed and appointed new heads of state bodies and also changed an existing law in the area of state administration, which further delayed the sending of a questionnaire.

In October and November 2016, with the new Act on the Organization and Scope of Work of Ministries and Other Central State Administration Bodies (Official Gazette 93/16) and the Act on Amendments to the Act on the Organization and Scope of Work of Ministries and Other Central State Administration Bodies (Official Gazette 104/16) the organization, scope and the names of certain central state administration bodies have been changed. The Ministry of Entrepreneurship and Crafts has been assigned to the Ministry of Economy, Ministry of Environmental Protection and Nature, has taken administrative and professional tasks from the field of energy from the Ministry of Economy and administrative and professional tasks from the field of water management from the Ministry of Agriculture and changed its name, organizational structure and scope, the new Ministry of Demography, Family, Youth and Social Policy was established, the existing State Offices of the Government of the Republic of Croatia have been transformed into Central State Offices, two new central state offices responsible for issues of sport and development of the digital society were established, and the Central State Office for State Property Management was transformed into the ministry.

With the two Acts on Amendments to the Act on the State Administration System (Official Gazette 93/16, 104/16) from October and November 2016 the name of the head of state offices changed. The state secretaries of central state offices and state secretaries in ministries were introduced. From 32 state administration central bodies that were included in population sample, during 2016 28 of them changed their regulations on the internal organization.

Due to two changes of government in the period of less than one year the initial sending of the questionnaire planned for June 2016 was postponed. After the formation of the present session of the Government of Croatia and appointment of all heads of state bodies included in the sample the prerequisites for starting field work have been achieved. Legislative changes presented in this chapter had an effect on terminology used in questionnaire and sample size due to redeploying tasks between ministries, merging ministries and establishing new ones. It was also necessary to include a note for the state bodies that did not exist in 2016 or did not exist in current form how to disclose the information pertaining to the number of clients serviced, size of the budget and the number of penalties for violations of official duties.

III.2. Low response rate

Numerous studies examine acceptable response rates in academic studies and there is no unified attitude of how much it should be. Response rate in this research was 22 percent. All questionnaires received were valid since there were no incomplete responses.

The low response rate can be explained by the type of population since many authors state increased difficulty in obtaining responses from management and representatives of organization (Baruch, 1999:431).

To enhance response rate these practices were used:

1. Follow-up reminders (Kittleson, 1997:196; Groves et al, 2009:211),
2. Personalized announcement letter (Cook et al, 2000:831; De Leeuw and Hox, 1988:243),
3. Extended duration of a survey's availability (Quinn, 2002 in Nulty, 2008:305),
4. Anonymity of the questionnaire (Baruch and Holtom, 2008:1145).

However, many authors state that the rate of response of 22 percent is considered acceptable for this type of research. Alreck and Settle as cited in Lanier et al (2013:131) explain "surveys with response rates over 30 percent are rare, and response rates are often 5 to 10 percent". Similar findings have been reported by Kerlinger (1986) in Cook et al (2000:826) that suggested "returns of less than 40 or 50 percent are common." Denison and Mishra (1995), in survey of the relationship between organizational culture and effectiveness conducted by mail-out survey on a large sample of firms judged the response rate of 21 percent as adequate (Denison and Mishra, 1995:217).

In collecting data the right of access to information guaranteed by Act on the Right of Access to Information (Official Gazette 25/2013) was intended to be used. Due to this act all individuals and legal entities have the right to obtain information held by public authorities in the Republic of Croatia, regardless of the purpose of that information's use. According to Article 5, paragraph 3 of the Act on the Right of Access to Information "information is any information held by the public authority in the form of a document, record, dossier, register or in any other

form, regardless of the manner of representation (written, drawn, printed, recorded, magnetic, optical, electronic or any other record), created by the body independently or in cooperation with other bodies, or received from another person, and arose within the scope or in connection with the organization and work of public authorities.” But according to Article 18 ”conducting an analysis or interpretation or the creation of new information is not considered a request for access to information”. The request for advice was made to Information Officer of the Government of the Republic of Croatia whose task is to ”provide the necessary assistance to applicants in regard to the exercise of the rights specified under this Act”, but no reply was received.

Comparison of respondents and nonrespondents by the type of state administration body shows that ministries were the least cooperative (figure 1).

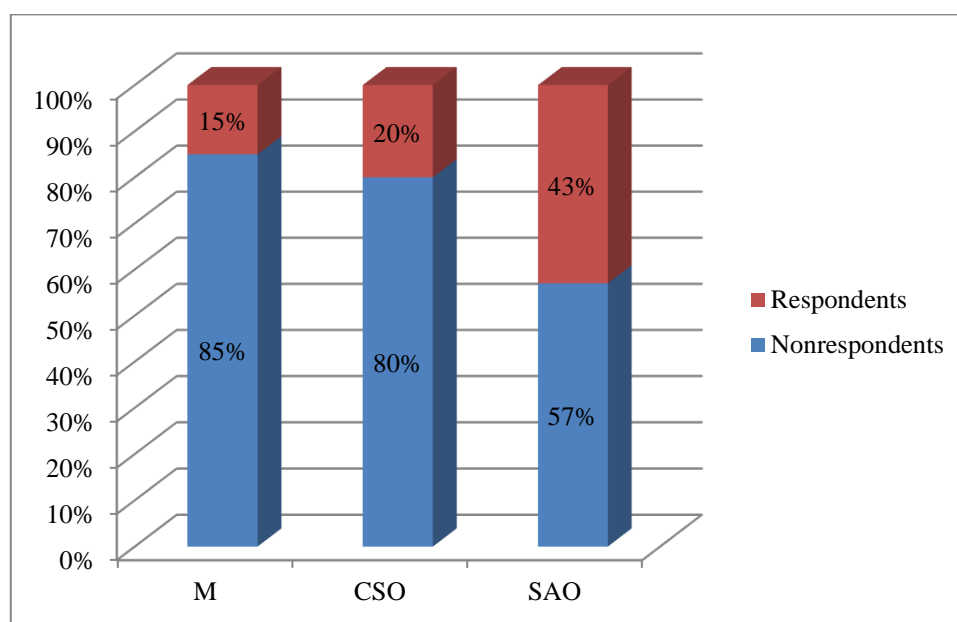

Figure 1. Respondents and nonrespondents by the type of state administration body

III.3. Resurvey of nonrespondents

In order to explain this deviation compared to the average response rates in some studies that are levelled out at about 50 percent (Baruch, 1999:429), resurvey of nonrespondents was conducted to collect reasons for refusals. Questionnaire survey with four main categories of refusal was sent to the 26 respondents by electronic mail. Categorization scheme with close ended answers was comprised of four main categories and eight subcategories (table 3).

Table 3. Reasons for refusals of nonrespondents

Main Categories	Subcategories
General (1)	a. No time
	b. Did not consider the topic relevant
Feeling about surveys (2)	a. Never do surveys
	b. Previous bad experience

Survey process (3)	a. Don't want to give data (distrust)
	b. Do not participate because participation is voluntary
	c. Required data was difficult to consolidate
	d. The length of the survey
Other (4)	

Response rate of resurvey of nonrespondents was 27 percent. The most meaningful category was "other" with statements "did not receive a questionnaire" and "we forgot to fill out the questionnaire" as shown in figure 2.

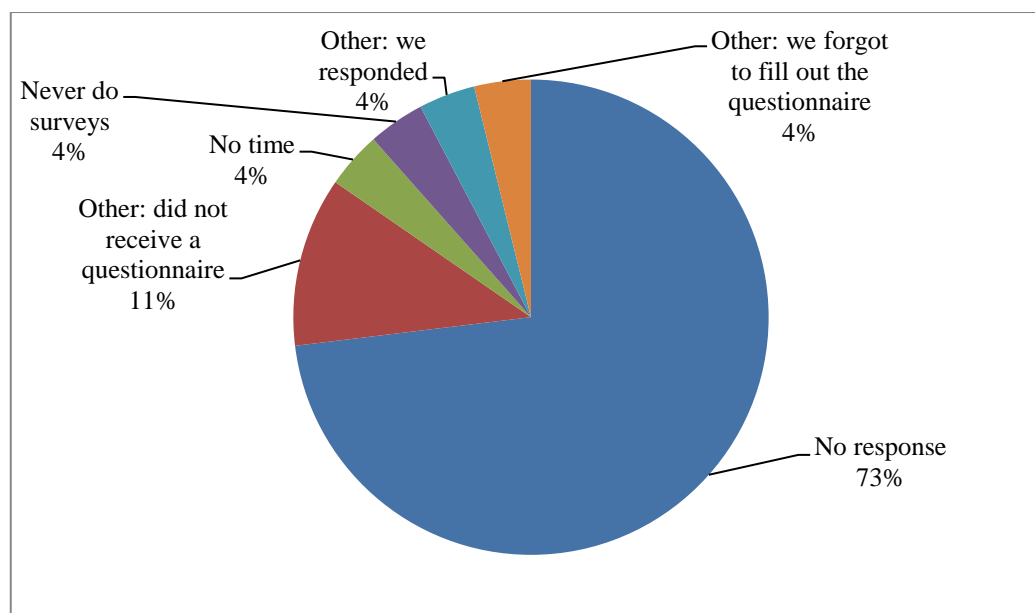

Figure 2. Reasons for refusals

Follow-up mail was sent to those who stated that didn't have time, didn't receive questionnaire and forgot to fill out, but no significant improvement in response rate occurred. Only one nonrespondent was willing to cooperate when re-contacted.

IV. Conclusions

In state administration in the Republic Croatia there are several acts and regulations that oblige civil servants to perform their daily tasks effectively. Despite the existence of a legal framework that should encourage and commit the state sector to perform effectively, the state administration is a large system where there are no adequate ways to monitor work and define quantified goals for civil servants. What is not measured often remains incomplete. This is also apparent from the analysis of the Ministry of Public Administration, state body responsible for enhancing the effectiveness and quality of public administration, stating that superiors are not able to operationally monitor the performance of their subordinates' work tasks, as well as focus of employees on performing tasks that are more "visible".

To attain deeper knowledge of the effectiveness of the state administration bodies in the Republic of Croatia a research on impact of leadership on performance management was conducted. Prior to the beginning of field work, the author encountered two challenges. Two changes of government in the period of less than one year and several amendments to the legislation in the area of state administration occurred. In addition to political instability, it was noticed a high level of disinterest and passivity related to participation in research in the field of performance management especially in ministries. Response rate in initial research as well as in resurvey of nonrespondents was very low despite response facilitation activities. The most frequent responses were “did not receive a questionnaire“ and “we forgot to fill out the questionnaire“ that are considered as general excuses that facilitate their escape from participation. Particularly discouraging response, although stated from only one state body, is that the organization's policy is not to participate in research in general.

In further research of public sector it is certainly worth considering their passivity and anticipate enough time for data collection. It is recommended to establish personal contact with government officials and try to secure their goodwill by highlighting the importance of research and their participation. Although response rates in both surveys were low, we can hope that the Croatian state administration will soon recognize the importance of investing in research and innovation that the European Union considers as a key component of the Europe's future.

References

Akingbola, K.: Strategic choices and change in non-profit organizations. *Strategic Change*. 2006. Vol. 15. pp. 265-281.

Baruch, Y. and Holtom, B.C.: Survey Response Rate Levels and Trends in Organizational Research. *Human Relations*. 2008. Vol. 61. pp. 1139-1160.

Baruch, Y.: Response Rate in Academic Studies – A Comparative Analysis. *Human Relations*. 1999. Vol. 52. pp. 421-438.

Brown, W. - Iverson, J.: Exploring Strategy and Board Structure in Nonprofit Organizations, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 2004. Vol. 33. pp. 377-400.

Carman, J.G.: Nonprofits, Funders, and Evaluation: Accountability in Action, *The American Review of Public Administration*. 2009. Vol. 39. pp. 374-390.

Cook, C. et al: A Meta-analysis of Response Rates in Web – or Internet-based Surveys. *Educational and Psychological Measurement*. 2000. Vol. 60. pp. 821-836.

Croatian Parliament, Act on the Organization and Scope of Work of Ministries and Other Central State Administration Bodies, Official Gazette 93/16 and 104/16.

Croatian Parliament, Act on the Right of Access to Information, Official Gazette 25/2013.

Croatian Parliament, Act on the State Administration System, Official Gazette 150/11, 93/16 and 104/16.

Croatian Parliament, The Civil Servants Act, Official Gazette 49/12 - revised text, 37/13, 38/13, 1/15 and 61/17.

De Leeuw, E.D. - Hox, J.J.: The Effects of Response-Stimulating Factors on Response Rates and Data Quality in Mail Surveys: A Test of Dillman's Total Design Method. *Journal of Official Statistics*. 1988. Vol. 4. pp. 241-249.

Denison, D.R. and Mishra, A.K.: Toward a Theory of Organizational Culture and Effectiveness. *Organization Science*. 1995. Vol. 6. pp. 204-223.

Ferreira, A. - Otley, D.: The design and use of performance management systems: An extended framework for analysis. *Management Accounting Research*. 2009. Vol. 20. pp. 263-282.

Government of the Republic of Croatia and State Administration Unions, Collective agreement for civil servants and employees, *Official Gazette* 112/17 and 12/18.

Government of the Republic of Croatia, Civil service job position titles and job complexity coefficients regulation, *Official Gazette* 37/01, 38/01, 71/01, 89/01, 112/01, 7/02, 17/03, 197/03, 21/04, 25/04, 66/05, 131/05, 11/07, 47/07, 109/07, 58/08, 32/09, 140/09, 21/10, 38/10, 77/10, 113/10, 22/11, 142/11, 31/12, 49/12, 60/12, 78/12, 82/12, 100/12, 124/12, 140/12, 16/13, 25/13, 52/13, 96/13, 126/13, 2/14, 94/14, 140/14, 151/14, 76/15 and 100/15.

Government of the Republic of Croatia, Civil service jobs classification regulation, *Official Gazette* 77/07, 13/08 and 81/08.

Government of the Republic of Croatia, Regulation on procedure and criteria for appraising civil servants, *Official Gazette* 133/11.

Government of the Republic of Croatia, Regulation on the principles of the internal organization of state administration bodies, *Official Gazette* 154/11, 17/12 and 118/16.

Groves, R. M. et al: *Survey Methodology*. Second Edition. Wiley. New York, 2009.

Hage, J. - Aiken, M.: Routine Technology, Social Structure, and Organization Goals. *Administrative Science Quarterly*. 1969. Vol. 14. pp. 366-376.

Halfar, B.: *Kontroling neprofitnih organizacija usmjeren na učinke: Smjernice za određivanje ciljeva, planiranje i upravljanje u neprofitnim organizacijama*. Kontroling Kognosko d.o.o. Zagreb. 2010.

Huber, J. and Inglehart, R.: Expert interpretations of party space and party locations in 42 societies. *Party Politics*. 1995. Vol. 1. pp. 73-111.

Kittleson, M.J.: Determining Effective Follow-up of E-Mail Surveys. *American journal of health behavior*. 1997. Vol. 21. pp. 193-196.

Lanier, P. A. et al: Survey Research Response Rates: Internet Technology vs. Snail Mail. *Journal of Business, Industry and Economics*. 2013. Vol. 18, pp. 127-141.

Ministry of Public Administration, *Analysis of the Ministry of Public Administration No. 2, Evaluation of Civil Servants and Employees in Croatia: Analysis of the Assessment System in the Period 1994 - 2016, Challenges and Recommendations*, 2016.

Moynihan, D. - Ingraham, P.: Integrative leadership in the public sector: A model of performance-information use. *Administration and Society*. 2004. Vol. 36. pp. 427-453.

Nulty, D.D.: The adequacy of response rates to online and paper surveys: what can be done? *Assessment & Evaluation in Higher Education*. 2008. Vol. 33. pp. 301-314.

Ogbonna, E. - Harris, L.C.: Leadership style, organizational culture and performance: empirical evidence from UK companies. *The International Journal of Human Resource Management*. 2000. Vol. 11. pp. 766-788.

Poister, T.H. - Streib, T.: Performance Measurement in Municipal Government: Assessing the State of the Practice. *Public Administration Review*. 1999. Vol. 59. pp. 325-335.

Poole, D.L. et al: Improving the Quality of Outcome Evaluation Plans. *Nonprofit Management & Leadership*. 2001. Vol. 11. pp. 405-421.

Rainey, H. G. et al: Research Note: Public and Private Managers Perceptions of Red Tape. *Public Administration Review*. 1995. Vol. 55. pp. 567-574.

Saraph, J.V. et al: An Instrument for Measuring the Critical Factors of Quality Management. *Decision Sciences*. 1989. Vol. 20. pp. 810-829.

Segars, A.H. et al: Strategic users of information technology: a longitudinal analysis of organizational strategy and performance. *Journal of Strategic Information Systems*. 1994. Vol. 3. pp. 261-288.

Wadongo, B. - Abdel-Kader, M.: Contingency theory, performance management and organisational effectiveness in the third sector: A theoretical framework. *International Journal of Productivity and Performance Management*. 2014. Vol. 63. pp. 680-703.

Zimmermann, J. - Stevens, B.: The Use of Performance Measurement in South Carolina Nonprofits. *Nonprofit Management and Leadership*. 2006. Vol. 16. pp. 315-327.

Maša Malić, MJ

Institution: Doctoral School, University Josip Juraj Strossmayer, Osijek, Croatia

e-mail: masa.malic6@gmail.com

Tutor name: Jerko Glavaš, Ph.D., Faculty of Economics in Osijek

Reviewer name: Željko Požega, Ph.D., Faculty of Economics in Osijek

A fogyatékkal élők munkaerő piaci integrációja - kampányprogram hatásai

Meisznerné Kuklek Noémi, *Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi
Doktori Iskola, Pécs*

Dr. Pusztafalvi Henriette, *Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar,
Pécs*

Fontos részét képezik a társadalomnak a megváltozott munkaképességű fogyatékos személyek, ezért nem elhanyagolandó a velük való törődés, a társadalmi integráció, foglalkoztathatóság elősegítése, melyet innovatív programokkal és együttműködések kialakításával, továbbá munkáltatói szemléletformálással és a társadalmi tudatosság növelésével, érzékenyítés révén lehet és kell megvalósítani.

Eredmények: A program számos a fogyatékkal élő, munkáltató, és a program lebonyolítását vállaló szervezetek számára pozitív hatással bír. Akár csak egy nagyon pozitív élmény átélése kapcsán. Mindemellett ismeretre, információra tehetnek szert a résztvevők. A munkáltató és fogyatékos embert fogadó munkaközösség ismeretei a fogyatékos emberekkel kapcsolatban bővülnek, alkalmat ad a fogyatékos emberek álláskeresési nehézségeinek és félelmeinek mélyebb megismerésére és együttműködési hajlandóságuk növelésére.

Következtetés: Az életminőség vizsgálatára irányultan eredményeink megerősítették, hogy megfelelő támogatással növelhető a munkával, a munkahellyel való elégedettség, mely nemcsak az egyén, de a munkaadók, és a társadalom szempontjából is számtalan előnnyel jár.

Kulcsszavak: életminőség¹, munkaerő piaci szolgáltatások², szociális szolgáltatások³, hátrányos helyzet⁴

I. Bevezetés

Az ENSZ Fogyatékosokkal élő személyek jogairól szóló egyezménye az első nemzetközi, jogilag kötelező eszköz, mely meghatározza a fogyatékos emberek jogainak minimumkövetelményeit, valamint az első olyan emberi jogi egyezmény, melynek az Európai Unió részesévé vált. Az Egyezmény kimondja, hogy a fogyatékos személyeknek joguk van az önálló életvitelhez és a közösségbe való befogadáshoz. Ez a jog korától, képességeitől vagy fogyatékoságának, illetve mentális egészségi problémájának jellegétől függetlenül minden emberre kiterjed. Ennek értelmében mindenki számára lehetővé kell tenni az általa választott közösségben való életet és részvételt. Az érintett személyeket be kell vonni a számukra biztosított ellátást és támogatást érintő döntésekbe, és biztosítani kell, hogy a lehető legnagyobb mértékű irányítással rendelkezzenek a saját életük felett. Az Európai Unióban napjainkban mintegy 80 millió ember él valamilyen fogyatékosággal. A fogyatékos emberek teljes értékű társadalmi-gazdasági részvétele gyakran ütközik akadályokba, jelentős arányukat sújtja szegénység. Magyarországon a 2011-es népszámlálás alapján 490 578 fő, a teljes népesség 4,9%-a fogyatékosággal élő, 1 648 413 fő (16,6%) tartósan beteg. A fogyatékos emberek 92%-a magánháztartásban, 8%-a (közel 39 000 fő) intézményi háztartásban él, bentlakásos intézmény (pl. ápoló-gondozó otthon, idősek otthona) lakója¹ Fontos részét képezik a társadalomnak a megváltozott munkaképességű – beleértve az egészségkárosodott vagy fogyatékos – személyek, ezért nem elhanyagolandó a velük való törődés, a társadalmi integráció, a foglalkoztathatóság elősegítése, mely innovatív programokkal és együttműködések kialakításával, továbbá munkáltatói szemléletformálással valamint a társadalmi tudatosság növelésével, érzékenyítés révén válik megvalósíthatóvá.

A fogyatékoság véleményem szerint relatív, hiszen, ha belegondolunk, tulajdonképpen mindannyian „fogyatékosak” vagyunk, hiszen mindenkinek vannak problémái, mindenkinek megvan az a tényező az életében, ami korlátnak tekinthető, az a tényező az életében, ami korlátnak tekinthető a mindennapi életben legyen csupán szemüveges vagy balkezes máris nehezebben boldogul az életben. Mégis a társadalom a fogyatékoság bizonyos fokával szemben gyakran téves előítéletekkel él, emberileg helytelen elutasítások, leértékelések fogalmazódnak meg. Ezek mögött a nézetek mögött leggyakrabban a téves ismeretek, társadalmi előítéletek lappanganak, melyek megnehezítik a szituáció elszenvetőinek életét mind az iskolában, mind a munkában az élet számos területén. Az integráció kikerülhetetlen igény mindkét érintett fél részéről, és ezt tudatosítani kell. És hogy mit is értünk velük kapcsolatban az integráció kifejezése alatt? Annak elősegítését, hogy a fogyatékos emberek kapcsolatokat létesítsenek és tartsanak fenn más emberekkel, társadalmi, gazdasági intézményekkel. A fogyatékosokkal szemben nem csak az lenne fontos, hogy engedjük részévé válni világunknak, hanem az is, hogy mi is az ő világuk részesei legyünk, legalább az alapvető megismerés szintjén. A fogyatékosok életét lehet pozitívabbá tenni, váljunk nyitottabbá környezetünk számos fogyatékoságával szemben. A fogyatékos ne csupán védendő és támogatandó „tárgy” legyen, hanem alany is, akinek jogai vannak és befolyása e jogok érvényesítésére. A fogyatékkal élő a társadalom egyik leghátrányosabb helyzetében lévő csoportjai közé tartoznak. Az Európai Bizottság adatai szerint a szociális kiadások harmadik legnagyobb kategóriája a fogyatékosokkal élők munkanélküli segélyezése.² Magyarországon a lakosság 10%-a él együtt valamilyen fogyatékosággal. Úgy gondolom, hogy a társadalomba való teljes integrációjukhoz vezető út a munkán keresztül vezet, hiszen a munkaerő piacon való részvétel lehetővé teszi, hogy aki dolgozik értelmes és környezete számára hasznos feladatot végez, nem magányosodik el, nem lesz a „szobába” bezárva. Társas kapcsolatai bővülnek. Fejlődik a kommunikációja és alkalmazkodó képessége. Sok ismeretet, tapasztalatot szerez, képességei fejlődnek. A munkavégzéssel növekszik az önértékelése, önbecsülése. Megéli a hasznosság érzését, (siker)élménye lesz. Önállóbb lesz a közlekedésben, munkában,

döntéshozásban, Keresete lesz, mellyel ön maga fenntartását biztosíthatja, vagy hozzájárulhat a család jövedelméhez. Biztosítja, hogy az emberek gondoskodjanak saját megélhetésükről és teljesebb életet éljenek. A munka lehetővé teszi, hogy az ember megőrizze méltóságát és nagyobb függetlenségre tegyen szert, mindezek mellett fejleszti, szinten tartja a készségeket, képességeket, mindezek által jelentősen növeli a társadalmi beilleszkedés lehetőségét is.³

I.1. Előzmények

A fogyatékos emberek foglalkoztatását előmozdító programok, illetve szakmai munkák mellett szükséges, hogy a szűk érintetti körön túlmutató, „népszerűbb”, szemléletformáló programok is teret kapjanak a társadalmi befogadás és az inklúzió elősegítése érdekében.

E törekvés részeként a Budapesten működő Salva Vita Alapítvány honosította meg Magyarországon az Írországból¹ induló, és jelenleg több európai országban - Németország, Portugália, Hollandia, Finnország, Svédország Belgium, Franciaország - évek óta sikeresen működő Job Shadow Day/DUO day programot, mely lehetőséget biztosít arra, hogy fogyatékos és ép emberek kötetlen, személyes találkozását elősegítse, a munkáltatókat, dolgozókat érzékenyebbé és tudatosabbá tegye a fogyatékoság kérdéskörével kapcsolatban, ezzel előkészítve a fogyatékkal élő személyek integrált foglalkoztatását.

Ez a nap egyben a nemzeti tudatosság napja is a fogyatékkal élők egyenlő foglalkoztatási lehetőségeinek előmozdítására. Az ír program tanulmányozását követően kidolgozásra kerültek a program hazai adaptálhatóságának keretei, a program magyar neve és logója (Neked MUNKA, nekem ÁLOM! program), létrehozták a program honlapját², <http://nekedmunka.hu/> közösségimédia felületeit³. Az előkészületek után 2015-ben pilot programként Magyarországon a Salva Vita Alapítvány szervezte meg az első Neked MUNKA, nekem ÁLOM! programot Budapesten a Norvég Civil Támogatási Alap finanszírozásával, és több magánadomány segítségével. Első évben teszt jelleggel indult a program, 15 budapesti fogyatékos ember és 15 munkáltató bevonásával. A 2015. április 22-én Budapesten megszervezett nyílt nap, a programgazdával az ír szervezettel egyidőben került megvalósításra.

Az akció nagy sikert aratott a fogyatékkal élők és a munkáltatók körében is, így 2016-ban ismét megrendezésre került egy időben, az ír szervezet eseményéhez igazítva a programmegvalósítást, ez alkalommal Budapest mellett még öt vidéki helyszínen partnerszervezetek közreműködésével.: Debrecenben és környékén, Miskolcon, Pécsen, Szegeden és Szekszárdon. A program megvalósításának partnerei olyan szervezetek voltak, melyek maguk is fogyatékos emberek segítségével, több esetben foglalkoztatásának előmozdításával foglalkoztak.⁴ 2016-ban így több mint 40 személyes találkozás került megszervezésre, 40 fogyatékosággal élő munkavállalási álmát váltották valóra Magyarországon. A kibővülő médiakampány eredményeként 40 különböző médium adott hírt a programról, mind a nyomtatott, mind az on-line sajtóban és több tv csatornán is tudósítottak a kezdeményezésről, valamint eredményeiről.

¹ Irish Association of Supported Employment, <http://www.iase.ie/>

² <http://nekedmunka.hu/>

³ <https://www.facebook.com/nekedmunkanekemalom/>

⁴ Önálló Mászág Életminőség Fejlesztő Alapítvány, <http://www.omefa.hu/>, Special Pécs Fogyatékosokért Alapítvány, <http://www.specialpecsalapitvany.hu/>, Fehér Bot Alapítvány, <http://www.feherbot.hu/>, Fonavita Nonprofit Kft., <http://www.fonavita.hu/>, Kreatív Formák Alapítvány, <http://www.kreativformak.hu/>

I.2. A programról

Az országos program keretében a fogyatékos és megváltozott munkaképességű emberek 2017 tavaszán fél napot tölthettek el egy számukra érdekes, általuk kiválasztott munkahelyen, úgy, hogy egy konkrét munkatárs napját követték nyomon és testközelből figyelhették meg egy munkavállaló mindennapi tevékenységeit. A munkahelyeket, munkaköröket a bevont fogyatékos vagy megváltozott munkaképességű emberek igényei, ötletei alapján választották ki a program megvalósítói, így garantálva, hogy mindenki tényleg olyan helyen próbálhassa ki magát, ami őt érdekli. Ezen a nyílt napon a fogyatékos emberek bemutatkozhatnak, míg a munkáltatók és a munkahelyi közösség megismerhetik a hozzájuk érkező résztvevő egyéni adottságait, képességeit, személyiségét. A programba bekapcsolódó munkáltatóknál egy „belső mentor” a házigazdája az érkező látogatónak. A találkozás során a résztvevőket felkészített kísérők kalauzolják a munkahelyekre, és a helyszínen támogatják a folyamatot. A programban bármilyen jellegű, a magán, a non-profit szektorban vagy a közszférában működő munkáltatók, vállalkozások és szervezetek részt vehetnek. A „Neked MUNKA, nekem ÁLOM!” program minden évben médianyilvánosság mellett zajlik, melyben a résztvevők is együttműködnek. A kampány célja, hogy a fogyatékossgal élő, valamint a megváltozott munkaképességű személyek társadalmi el- és befogadását elősegítse. A programra bármely fogyatékossgal élő vagy megváltozott munkaképességű személy jelentkezhet, függetlenül attól, hogy álláskereső, inaktív vagy munkaviszonyban áll. A Neked MUNKA, nekem ÁLOM! program célja, hogy lehetőséget adjon fogyatékos emberek és munkáltatók kötetlen találkozására.

II. Témakifejtés

II.1. Neked munka, nekem álom 2017

2017. augusztus 8-án pályázat keretében került kiírásra a Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közhasznú Nonprofit Kft. és az *Emberi Erőforrások Minisztériuma* pályázati támogatása révén a „Megváltozott munkaképességű személyek munkaerő-piaci integrációját segítő programok támogatása” Foglalkoztatás 2017 címmel a pályázat „B” komponenseként – Duo Day – „Neked munka, nekem álom” 2017. évi nemzetközi program hazai megvalósításának támogatása. 2017-ben a Salva Vita Alapítványhoz konzorciumi partnereként tizenhárom szervezet csatlakozott a pályázat megvalósítása érdekében, egyúttal országos lefedettséget biztosítva a program megvalósításához. 2017-ben⁵ már Budapest mellett már mind a 19 megyében voltak “álomnapok”, melynek révén 193 fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű ember próbálhatta ki magát egy-egy munkahelyen.

A Neked MUNKA, nekem ÁLOM! program egy olyan egyedi kezdeményezés Magyarországon, amely lehetőséget ad fogyatékos emberek és munkáltatók kötetlen találkozására, hiszen az integráció és a befogadás ügyét legjobban a személyes találkozások szolgálják.

A program által biztosított lehetőségek megvalósították a fogyatékos és a nem fogyatékos emberek személyes találkozását. A személyes tapasztalatok eredményesen képesek lebontani a fogyatékossgal kapcsolatos előítéleteket, félelmeket. Másik lényeges pont, melyet a program megvalósít, hogy a fogyatékos emberek is megmutathassák képességeiket, készségeiket,

⁵ Alba Caritas Hungarica Alapítvány, Biztosabb Jövőért Kistérségi Közhasznú Egyesület, Civil Érték Egyesület, Fehér Bot Alapítvány, HÍD Kultúrák, Korosztályok, Közösségek Között Egyesület, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Esély Szociális Közalapítvány, Kék Madár Alapítvány, Kreatív Formák Alapítvány, Mécses Szolgáltató Közösség Egyesülete, Munkaerőpiacon Maradás Egyesület, Önálló Máság Életminőség Fejlesztő Alapítvány, „Pro-Team” Rehabilitációs Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság, Speciál Pécs Fogyatékosokért Alapítvány

bekapcsolódhassanak az adott közösség életébe. Ez legkönnyebben úgy érhető el, ha a fogyatékosokkal élő személyek is ugyanúgy dolgoznak, mint mások.

II.2. A célcsoport

A pályázat közvetlen célcsoportját a programban résztvevő munkáltatók és a fogyatékos, megváltozott munkaképességű személyek képezték, míg a pályázat közvetett célcsoportja a szűkebb és tágabb társadalmi környezet volt. A megvalósításra került pályázat célként tűzte ki – a munkáltatói és társadalmi szemléletformáló programon keresztül – a fogyatékos emberek társadalmi integrációjának elősegítését. A program megvalósításához rendelkezésre álló forrást az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Pályázat kiírója között létrejött együttműködési megállapodás biztosította. A projektek megvalósítása során elindultak az elhelyezkedést segítő szolgáltatások, illetve a jó gyakorlatok feltárásai is. A pályázat keretén belül lehetőség nyílt arra, hogy az ápoló-gondozó intézmények fogyatékos ellátottjai is becsatlakozzanak a Duo Day programba, lehetővé téve számukra a részvételt, esélyt adva arra, hogy a lakók egy-egy napot eltölthessenek a vágyott munkahelyen és munkakörben.

Az Elsődleges célcsoportot a megváltozott munkaképességű vagy fogyatékkal élő jelentkezők jelentik, akik többféle motivációval jelentkeznek a programra. A résztvevők egy csoportja különleges élményt szeretne kapni, kalandot szeretne átélni egy olyan álom kipróbálása révén, mely akár már gyermekkor óta foglalkoztatja. Előfordul, hogy ennek az álomnak az elérése, a kívánt foglalkozás betöltése nem áll közel a realitáshoz a meglévő fogyatékoság, illetve a fogyatékoságból fakadó nehézségek, szükséges képesítés hiánya, vagy egyéb okok folytán.

A résztvevők másik csoportjába olyan jelentkezők sorolhatók, akik pályaaorientációs céllal jelentkeznek, vagy a tanult szakmájukhoz kapcsolódóan szeretnének tapasztalatokat gyűjteni, esetleg pályamódosításra készülnek. Estükben egy adott terület kipróbálása így döntő jelentőségű lehet a későbbi munkavállalás szempontjából.

A jelentkezők mindkét nemet, az összes fogyatékosági csoportot képviselik, életkori összetételük alapján is nagyon heterogén csoportot alkotnak. A Neked MUNKA, nekem ÁLLOM! program 15 éves kortól 60 éves korig szólítja meg a fogyatékkal élő embereket. Általánosságban 18-20 éves kortól ajánlható, azonban a programba való bekapcsolódás ideális időpontja az, amikor a pályaválasztással kapcsolatos elképzelések szilárdabban kialakulnak. A programba jelentkezőkkel interjú készült, melyek elkészítése előzetesen egyeztetett időpontokban külön-külön történt. Az interjú nem objektív, számszerűsíthető tények összegyűjtésére szolgál, mint a kvantitatív módszerek, hanem segítségével a megkérdezett emberek programmal kapcsolatos érzéseire, szubjektív véleményére voltam kíváncsi, hogy a háttértényezőket, összefüggéseket minél szélesebb körűen fel tudjam tárni és bemutatni. A formailag félig strukturált (kevert típusú) interjúk hozzájárultak az általános kép kialakításához, háttér-információk gyűjtéséhez, a kvantitatív eredmények kvalitatív háttérének feltárásához, valamint alapul szolgált a későbbi kiválasztáshoz. Az interjúk megkezdése előtt a résztvevőknek szóban felvázolásra került az interjú célja, valamint ismertetésre kerültek az adatvédelmi és etikai szempontok, majd aláíratásra került a tájékoztató és beleegyező nyilatkozat. Az interjúk átlagosan 1-1,5 órát vettek igénybe, melynek során a résztvevők előzetes beleegyezésével hangfelvételtől készült az átirat.

A program másodlagos célcsoportját a programhoz csatlakozó, abban vendéglátó szerepet betöltő munkáltatók jelentik. Részvételükkel a vállalat dolgozói személyes tapasztalatot szereznek fogyatékos emberek képességeiről, lehetőségeiről, érdeklődési köréről, nehézségeiről. Mivel a munkatársak sok esetben először kerülnek személyes kapcsolatba fogyatékos emberrel, így a program körükben érzékenyítő hatással bír. A szemléletformáló hatás teljesen függetlenül attól, hogy a résztvevők esetében az adott munkakör betöltése reális,

vagy a résztvevő eltérő adottságai, készségei, képezése következtében, esetleg a helyszín nem akadálymentes mivolta miatt ez valóban csak egy álom.

A Neked MUNKA, nekem ÁLOM! programot szervező szervezetek általuk már ismert és számukra teljesen új munkáltatókat is megszólítanak a program során. A program szempontjából a fő kritérium, hogy a fogyatékos jelentkezők által megadott munkakör, pozíció alapján kerülnek kiválasztásra a megkeresendő munkáltatók, „álomhelyszínek”. Amennyiben egy-egy jelentkező nem biztos a választásában, vagy többféle ötlettel érkezik a személyes interjúra, a helyi munkáltatói lehetőségek felvázolásával lehet segíteni őt elképzeléseinek pontosításában.

A program közvetlen célcsoportjának tekinthetők azon szervezetek (pl. akkreditált munkaerő-piaci szolgáltatók, fogyatékos emberek napközbeni ellátásával foglalkozó intézmények, foglalkoztatók), amelyek vállalják a program helyi megszervezését, megvalósítását.

E szervezetek – bár számos egyéb szolgáltatást működtetnek – egy olyan új eszközt kapnak, melynek révén mind ügyfélkörük, mind partnerkapcsolataik bővülnek, új ismeretekre, tapasztalatokra, kapcsolatokra tesznek szert. További közvetlen célcsoportot alkotnak azon önkéntesek is, akik bekapcsolódnak a program megvalósításába, részvételükkel növelik a program fenntarthatóságát. Az önkéntesek sok esetben szociális területen tanuló vagy gyógypedagógus hallgatók, akik nyitottak az egyetemi tanulmányaik gyakorlati tapasztalatokkal való kiegészítésére, nyílt munkaerő-piaci ismeretek gyűjtésére, új szakmai kapcsolatok kiépítésére.

Társadalmi tudatformálás: A program közvetett célcsoportja a magyar médiafogyasztó társadalom. A Neked MUNKA, nekem ÁLOM! programhoz kapcsolódó médiakampány célja, minél több országos és helyi média bevonásával, a legkülönbözőbb médiafogyasztó rétegek megszólítása a fogyatékos emberek széles körű el- és befogadása, a fogyatékosággal kapcsolatos szemléletváltás érdekében.

A programhoz kapcsolódó médiakampány így legalább akkora jelentőséggel bír, mint maga a program.

A Neked Munka Nekem Álom programba résztvevők kiválasztási kritériumai, szempontok (nem fontossági sorrendben):

- A résztvevő kora (ajánlott: 18 éves kor felett).
- A kipróbálni kívánt munkakör, elképzelés kiforrottsága, pontos meghatározása.
- A kipróbálni kívánt munkakör realitása a résztvevő szempontjából.
- A szervezet saját munkáltatói kapcsolatrendszere, hatóköre.
- A médiakampányba való bekapcsolódásra való szándék/hajlandóság.
- Az adott fogyatékosági csoport reális képviselője.
- Az adott fogyatékosági csoport érdekképviselőjére való készség/hajlandóság.
- Az adott fogyatékoság elfogadása a résztvevő részéről.

II.3. Módszerek és eszközök

A mintaválasztás sajátosságai, a minta jellemzői.

A programot megelőzően fogyatékos emberekkel interjú, kérdőív.

A program zárásakor: kérdőíves vizsgálat fogyatékos emberekkel, munkáltatókkal, fogyatékos embereket mindennapjaik segítő szervezetekkel.

A minta összetétele így adott volt, összesen 193 fő került a mintába a bevonásra került személyek esetében, a munkáltatói oldalról összesen 47 munkáltató töltötte ki a kérdőívet, míg a résztvevő szervezetek száma 13 volt. A válaszadás minden esetben önkéntes volt, minden személyre és szervezetre vonatkozóan kitöltésre kerültek a kérdőívek.

A kérdőívek először a bevonás időszakában a programban résztvevőkkel készültek el. Ebben a kérdőívek strukturáltságát négy fő szerkezeti elem adta, amelyek a tanulmány fő irányaihoz és a kérdőíves lekérdezés céljához illeszkedtek. Az első, bevezető rész az adatvédelmi nyilatkozatot tartalmazta, valamint azt, hogy a programba jelentkezők hogyan élik meg betegségüket, mennyire dolgozták fel, milyen speciális segítséget igényelnek, milyen csatornán keresztül értesültek a programról? Ezt követően a kérdések a jelentkezők motiváltságára irányultak, majd a kérdőív harmadik része az elképzelt álomunka kiforrottságára vonatkozóan tartalmazott kérdéseket. Végül a kérdőív negyedik része a képviselő, nyilvánosság vállalására vonatkozó elemeket tartalmazott.

A helyszínek felkeresése, az adott munkahely megismerése és a megadott munkakör kipróbálása, azaz a programsorozat lezárása után, a kampány zárását követően, a programban résztvevő fogyatékos személyeket kérdeztük meg. Ebben az esetben a résztvevőket visszajelző kérdőív kitöltésére kértük meg. A kérdőív kitöltése önkéntes alapon történt.

A résztvevői kérdőív kettős céllal készült, mely a kutatás alapját adta. Egyrészt mérni kívánta a programmal kapcsolatos általános véleményt, pozitív, negatív élményt, jelentkezési motivációt, rövid és hosszú távú hatásait a résztvevő életére, másrészt kérdéseket fogalmazott meg a programot helyi szinten megszervező, koordináló civil szervezet segítségével, munkájával kapcsolatban is.

A kérdőívek kitöltése önállóan, esetenként segítséggel történt. A tanulásban akadályozott, értelmi sérült kitöltők több esetben kértek és kaptak segítséget a programot szervező szervezettől, segítőiktől, gondozójuktól. A kérdőív kitöltésénél a válaszadóknak nem volt kötelező megadni a nevüket, ám az anonimitás lehetőségével a válaszadók többsége nem élt. A kérdőívek eredményeit összesítettük, ezeket alapul véve vizsgáltuk a programba bevonásra került személyek esetében a programmal kapcsolatos általános véleményt, pozitív, negatív élményt, munkavégzéshez kötődő problémákat jelentkezési motivációt, rövid és hosszú távú hatásait a résztvevő életére, életminőségére másrészt a programot helyi szinten megszervező, koordináló civil szervezet munkájához kapcsolódó fejlesztési lehetőségeket, irányokat.

A Neked MUNKA, nekem ÁLOM! programban résztvevők 74%-a, 193 fő töltötte ki a programmal kapcsolatos visszajelző kérdőívet. A kérdőívben a válaszadóknak 19 kérdést kellett kitölteni, melyből 11 nyitott szöveges kérdés volt, 6 kérdés – alternatív vagy szelektív - zárt kérdés, ahol a válaszadók előre kialakított válaszlehetőségek közül választhattak, két kérdés esetében skála alkalmazására került sor.

A Neked MUNKA, nekem ÁLOM! napok megvalósulása, azaz a programsorozat zárása után a bekapcsolódó munkáltatókat és a programot lebonyolító szervezeteket on-line visszajelző kérdőív kitöltésére kértük meg. A munkáltatói kérdőívek kitöltésénél kérésünk az volt, hogy a programban résztvevő, a fogyatékos személy munkahelyi mentora, valamint a munkáltató képviselője együttesen válaszoljanak a kérdésekre. A kérdőívre mutató linket minden munkáltató az általa megadott e-mail címre elküldve két alkalommal megkapta, azt önállóan töltötte ki. Az első e-mail közvetlenül a program megvalósítását követően került kiküldésre:

2017. június 5-én. A második e-mail négy héttel később: 2017. június 04-én került elküldésre a munkáltatók számára. A munkáltató kérdőívek eredményeit összesítettük, a felmérés során egyrészt mérni kívántuk a programmal kapcsolatos általános véleményt, pozitív, negatív élményt, tapasztalatot, bekapcsolódási motivációt, további alkalmazás lehetőségét, másrészt a kérdések kapcsán a programot helyi szinten megszervező, koordináló civil szervezet segítségével, munkájával kapcsolatban összesítettük a hosszútávú együttműködési lehetőségeket, a szolgáltatások fejlesztésének lehetséges irányait.

A programot megvalósító szervezetek esetében kifejezett kérésünk volt, hogy a kérdéseket, illetve az arra adott válaszokat a Neked MUNKA, nekem ÁLOM! program megvalósítását végző teljes helyi munkacsoport beszélje meg, hogy minél átfogóbb képet kapjunk a programmegvalósítás mikéntjéről, nehézségeiről, pozitívumairól. Célunk volt, hogy a szervezésben részt vevő minden munkatárs ki tudja fejteni a véleményét a programról, azaz a szervezeti kérdőív minden, a programban részt vevő kolléga álláspontját tükrözze. A kérdőív kitöltése önkéntes alapon történt. A 13 partnerszervezet közül 12-en töltötték ki a kérdőívet. A kérdőív eredményeit ebben az esetben is összesítettük és vizsgáltuk mennyire járult hozzá a projekt megvalósítása a szervező civilek hosszú távú céljaihoz, mennyire segíti megvalósítani az adott szervezet működési területén élő, és tőle segítséget kérő, fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyek életminőségének javítását.

II.4. Várható hatások

A program általános hatásai a részt vevő fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű emberek szemszögéből:

Várhatóan hatalmas élményt, valamint új tapasztalatok szerzésére ad alkalmat a részvétel. A program lehetőséget biztosíthat arra, hogy bemutassák képességeiket és próbára tegyék magukat egy általuk választott munkakör, állás vonatkozásában valós körülmények között. Testközelből nyílik lehetőség a választott pozícióhoz tartozó életszerű feladatokat, munkahelyi követelményeket és munkáltatói elvárásokat megismerni. A résztvevők inspirációt, motivációt, a pályaválasztást segítő ötleteket szerezhhetnek. A program által új emberi kapcsolatok kialakítására nyílik lehetőség, továbbá biztosítja a mindennapok szürkeségéből való kiszakadást.

A program várható általános hatásai a bekapcsolódó munkáltatókra:

Megvalósíthatják valakinek az álmát, örömet okoztak fogyatékos embereknek. Érdeklődő, a szakma iránt nyitott és lelkes fogyatékos emberekkel találkozhatnak, mely a munkáltató képviselőjére, a fogyatékos személlyel találkozó, együtt dolgozó kollégák számára is inspiráló lehet. Új élethelyzeteket ismerhetnek meg, személyes tapasztalatokat kaphatnak a fogyatékoságról, megváltozott munkaképességről, így információt kaphatnak a foglalkoztatás szempontjából hátrányos helyzetű, megváltozott munkaképességű résztvevők készségeiről, képességeiről, adottságairól, foglalkoztatásuk lehetőségeiről. Bemutatkozhatnak a helyi környezetben, népszerűsíthetik a céget a helyi és az országos médiában, mint befogadó, elfogadó munkahely. A programban történő részvétellel megvalósulhat az egész munkaközösséget érintő és sok esetben összekovácsoló esemény.

A program általános várható hatásai a programszervező civilekre, megvalósító szervezetekre:
A program megvalósítása során segítséget nyújthatnak ügyfeleik álmainak megvalósításában, új típusú élményeket adhatnak a fogyatékos embereknek. A pozitív impulzusok és visszacsatolások révén a szakmaiság megerősödése, a motiváltság fokozódása várható. A programban való részvétel az ügyfelek érdeklődési körének mélyebb ismeretét biztosíthatja, az eddig rejtett készségek és erősségek, álláskereséssel kapcsolatos félelmek, nehézségek felszínre kerülhetnek. A civil szervezetek számára a jelentkezőkkel lehetőség nyílik az ügyfélkör bővítésére, az álmhelyszínek felkutatása révén pedig új munkáltatókat ismerhettek meg,

bővíteni tudták kapcsolati hálójukat, új típusú együttműködések tudnak kialakítani a non-profit és for-profit szféra között. A szervezetek munkatársai új munkáltatói szempontokkal, személyzeti igényekkel ismerkedhetnek meg a megvalósítás során. Egyéb szolgáltatások népszerűsítésére biztosíthat lehetőséget a munkáltatók, az álláskereső, a helyi lakosság körében, továbbá a helyi és az országos médiában, ezáltal a megvalósító szervezetek tevékenysége ismertebbé válhat, így nőhet a társadalmi beágyazottságuk működési területükön.

További társadalmi szempontok:

A programot megvalósító szervezetek együttműködése, a közös programmegvalósítás, a közös célok révén valódi országos civil összefogás alakulhat ki a fogyatékos és a megváltozott munkaképességű emberek nyílt munkaerő-piaci megjelenése/bemutatkozása érdekében. A média program iránti érdeklődés, a megjelenések olvasottága/nézettsége/hallgatottsága alátámaszthatja a társadalom pozitív hírek, a „jó ügyek” iránti érdeklődését. A program a non-profit és for-profit szféra összekapcsolódásának újabb lehetőségét biztosíthatja, illetve bizonyíthatja.

A program főbb célkitűzései:

A Noked MUNKA, nekem ÁLOM! program egyszerre több célt kíván szolgálni a résztvevő fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű emberek és a fogadó munkáltatók, valamint a programot megvalósító civil szervezetek vonatkozásában:

A program legfőbb célja, hogy a fogyatékos emberekkel szembeni előítéletek, félelmek a munkáltatók, a munkavállalók és a fogyatékos emberek közötti személyes találkozások megszervezésével, és így személyes tapasztalatok révén csökkenjenek, ezáltal növekedjen a megváltozott munkaképességű emberek sikeres és tartós nyílt munkaerő-piaci foglalkoztatása. A program célként tűzte ki a megváltozott munkaképességű emberek nyílt munkaerő-piaci elhelyezkedését, előkészítését. A program során kiemelt cél, hogy a megváltozott munkaképességű álláskeresőknél lehetőségük legyen bemutatni képességeiket, és próbára tehessék magukat egy általuk választott munkakör, állás vonatkozásában valós körülmények között, a munkáltatókat pedig segíteni kívánja abban, hogy megismerjék a foglalkoztatás szempontjából hátrányos helyzetű, megváltozott munkaképességű álláskeresőknél készségeit, elkötelezettségét, képességeit. A programhoz kapcsolódó médiakampány célja, hogy nagymértékben elősegítse a fogyatékos emberek társadalmi el- és befogadását, sikeres foglalkoztatási integrációját.

Noked MUNKA, nekem ÁLOM! program céljai mindezen túl több szempontból illeszkednek és hozzájárulnak a megvalósító civil szervezetek szervezeti és szakmai céljaihoz, törekvéseihez, missziójához. A közös célok rendkívül sokrétűek:

A projekt megvalósítása hozzájárul a szervező civilek hosszú távú céljaihoz, mely többek között az adott szervezet működési területén élő, és tőle segítséget kérő fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyek életminőségének javítása. Ennek érdekében – figyelembe véve az egyéni szükségleteket és a területi különbségeket – az érintett civil szervezetek olyan programokat valósítanak meg, melyek hatással vannak a fogyatékos emberek életminőségének pozitív irányú, minőségi változására. A Noked MUNKA, nekem ÁLOM! projekt e programok sorába illeszthető, illetve illeszkedik. A program azon célja, hogy a szervezők látókörébe olyan új ügyfelek is bekerüljenek, akikkel eddig az adott szervezetnek nem volt kapcsolata, ám a program révén megszólíthatók, illeszkedik a szervezetek saját törekvéseihez. Az új ügyfelek a szervezetek egyéb programjaiba, szolgáltatásaiba is bevonhatók, így a szervezetek növelhetik a sikeresen elhelyezett, illetve segített ügyfelek számát. Az adott településen élő hátrányos helyzetű emberek mielőbbi munkaerő-piacra történő integrálása pedig javítja az adott térség foglalkoztatáspolitikai mutatóit. A részt vevő szervezetek célja, hogy bebizonyítsák, a fogyatékos, megváltozott munkaképességű emberek nem csak védett foglalkoztatás formáiban, hanem a nyílt munkaerőpiacon is képesek dolgozni, és tudnak az egészséges emberekkel azonos értékű munkát végezni. Ehhez meg kell találni azt

a helyet, azt a munkakört, amit sikerrel, meglévő képességeikkel is jó minőségben, megfelelő módon tudnak ellátni. A Noked MUNKA, nekem ÁLOM! program segít megtalálni ezeket a munkahelyeket, s e mellett, élményt ad a fogyatékkal élő embernek és az őt fogadó közegnek egyaránt. A megvalósító civil szervezetek mindegyikének fontos, hogy ügyfeleik, a fogyatékos illetve megváltozott munkaképességű emberek társadalmi integrációja érdekében a fogyatékos emberekkel kapcsolatos szemlélet is változzon, formálódjon. A program maga, és a kapcsolódó médiakampány nagyban támogatja e törekvéseket, mindezen túl a civil szervezetek helyi ismertségét, így társadalmi beágyazottságát is növeli, mely segíti az új ügyfél, valamint a munkáltatói kapcsolatok kiépülését, és a jövőbeni támogatók megnyerését is. A projekt azon célja, hogy a programot az adott területen lebonyolító szervezetek még nagyobb betekintést nyerjenek a helyi munkáltatók személyzeti igényeibe, az aktuális munkaerő felvételi terveikbe, egybevág a szervezetek szakmai céljaival. Ezen ismeretek birtokában ugyanis a szervezetek hatékonyabban tudják segíteni a programon belüli és kívüli megváltozott munkaképességű ügyfeleik elhelyezkedését, új típusú együttműködések alakulnak ki a non-profit és for-profit szféra között a szervezők munkáltatói kapcsolatai ezzel együtt bővülnek. A szervező civilek számára folyamatos szakmai törekvés más hazai és külföldi szervezetek jó gyakorlatainak megismerése, új szakmai ismeretek, nézőpontok megtanulása, közös projektek generálása, együttműködések kialakítása. A Noked MUNKA, nekem ÁLOM! programban a közös megvalósítás révén valódi országos civil összefogás alakult ki a fogyatékos emberek munkaerő-piaci integrációja érdekében. A program végrehajtásával a szervező civilek projektben dolgozó munkatársai olyan pozitív élményekkel gazdagodtak, mely további erőt és kitartást ad fogyatékos emberek érdekében végzett munkájukhoz.

II.5. A minta összetétele

Noked MUNKA, nekem ÁLOM! programra 2017-ben (január és május közötti időszakban) 492 ember jelentkezett, melyből jelentkezők 53%-a 261 fő kapcsolódott be közvetlenül is a programba. A jelentkezésre rendelkezésre bocsátott idő minden megyében limitált volt, azaz a kellő számú jelentkezést követően lezárult a csatlakozás lehetősége. Minden helyszínen körülbelül kétszer annyi résztvevő jelentkezését fogadták a megvalósító szervezetek, mint a bevonni kívánt résztvevők száma, így garantálva a megfelelő kiválasztást. Ez alól csak Budapest tekinthető kivételnek, ahol a 17 helyre több mint 60 jelentkezés érkezett be a megadott időn belül. A programba beválasztásra került személyek 21%-a ápolást-gondozást nyújtó otthonban él. Az intézeti lakók jelentős része képes bizonyos szintű önellátásra és nem szorul 24 órás felügyeletre, ápolásra, ami azt jelzi, hogy bekerülésük oka nem feltétlenül állapotuk súlyossága. Az intézetbe kerülésnek nem feltétlenül az az oka, hogy önellátásra képtelen valaki, hanem sok esetben nagyon nagy nehézséget jelent a családok számára a fogyatékkal élő családtaggal való együttélés, ezért döntenek többen úgy, hogy gyermekük jobb ellátásban részesül, ha intézményi keretek között gondozzák. Más esetekben a gyámhatóság rendelkezik úgy, hogy kiemelik az érintett személyt a családi környezetből, mivel nem tudják biztosítani számára a megfelelő ellátást, s szintén jelentős számot képviselnek azok is, akikről szülei állapotuk miatt lemondtak. Akármilyen is vezet az értelmi fogyatékos személyt az intézetbe, egy elzárt világba érkezik, ahol szinte mindent csak az intézet jól körül határolt területein végezhet. A családi kapcsolatait, ha meg nem is szakadnak, de szoros kötelékről már egyáltalán nem beszélhetünk, így a továbbiakban nagyrészt a sorstársai maradnak támogatói. Magyarországon jelenleg is zajlik a nagylétszámú intézmények kitagolása, melyhez kapcsolódó koncepció célja az intézmények kitagolása mellett az is, hogy megvalósuljon az ellátottak foglalkoztatása. Azonban a fogyatékos, a megváltozott munkaképességűvé válás témakörében nagyon fontos és sarkalatos pont a rehabilitáció kérdése, hiszen ahhoz, hogy az ellátottak kellőképpen vissza vagy be tudjanak illeszkedni a társadalomba, lényeges minden létező segítséget

megkapniuk a számukra legoptimálisabb állapot eléréséhez, amennyiben ez nem történik meg, még nagyobb hátránnyal indulnak el a nyílt munkaerőpiacon való elhelyezkedésben, illetve a társadalmi integráció útján. Így számukra még fontosabbá válnak azok a programok, melyek kimozdíthatják őket a megszokott környezetük egyhangúságából és kapcsolatot tudnak létesíteni a külvilággal.

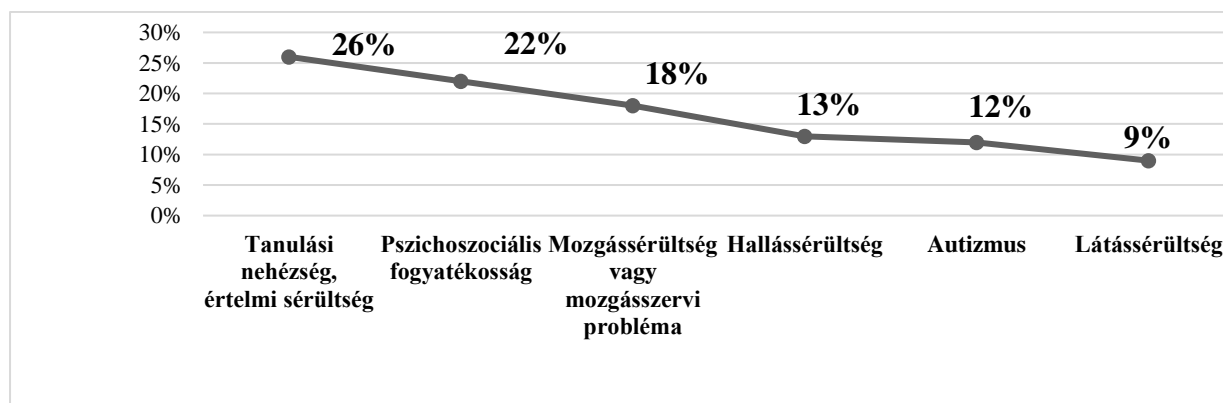
III. Eredmények

III.1. Résztevői kérdőív eredményeinek feldolgozása

A helyszínek felkeresése, az adott munkahely megismerése és a megadott munkakör kipróbálása, azaz a programsorozat befejezése után, a kampány zárását követően a résztvevőket visszajelző kérdőív kitöltésére kértük meg, melynek kitöltése önkéntes alapon történt. A résztvevői kérdőív kettős céllal készült, egyrészt mérni kívánta a programmal kapcsolatos általános véleményt, pozitív, negatív élményt, jelentkezési motivációt, másrészt kérdéseket fogalmazott meg a programot helyi szinten megszervező, koordináló civil szervezet segítségével, munkájával kapcsolatban is.

A kérdőívek kitöltése önállóan, esetenként segítséggel történt. A tanulásban akadályozott, értelmi sérült kitöltők több esetben kértek és kaptak segítséget a programot szervezőktől, segítőtől, gondozójuktól. A kérdőív kitöltésénél a válaszadóknak nem volt kötelező megadni a nevüket, ám az anonimitás lehetőségével a válaszadók többsége nem élt.

A Neked MUNKA, nekem ÁLOM! programban résztvevők 74%-a, 193 fő töltötte ki a programmal kapcsolatos visszajelző kérdőívet, a válaszadók fele nő, fele férfi volt, életkori megoszlásuk szerint 18-61 év közötti fogyatékkal élő, illetve megváltozott munkaképességű emberek. A kérdőívet nagy részben olyan résztvevők töltötték ki, akik vidéki településen töltötték az álomnapjukat, a válaszadók mindössze 10%-a vett részt a program fővárosi megvalósításában.

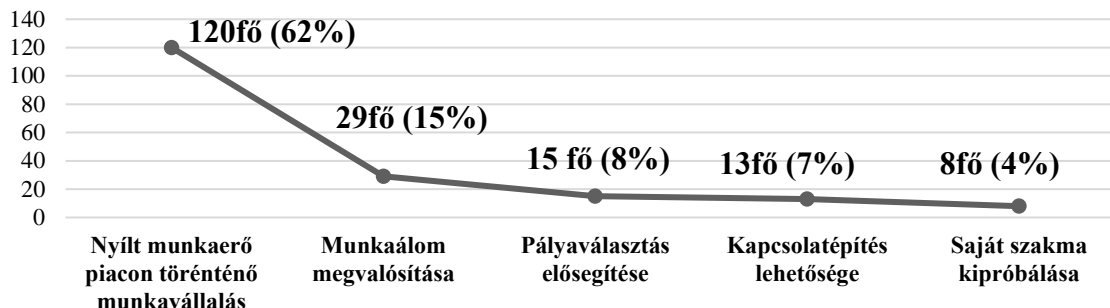

1. diagram Válaszadók fogyatékoság típusa szerint (saját forrás)

A válaszadók fogyatékoságuk, megváltozott munkaképességük alapján több csoportba sorolhatók:

A kérdőívkitöltésben a legaktívabbak az értelmi sérült, illetve tanulási nehézséggel bíró résztvevők voltak (26%), őket a pszicho-szociális fogyatékosággal élő résztvevők követték (22%). A válaszadók 18%-a mozgássérült, 13% hallássérült, 12%-a autista résztvevő volt. Látássérültek mindössze a válaszadók 9%-át tették ki, mely azonban csaknem megegyezik a programban való bekapcsolódásuk arányával.

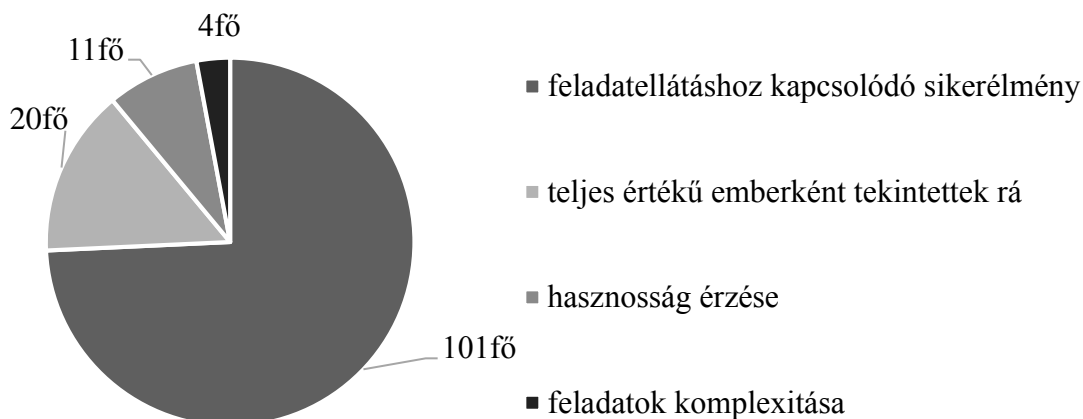
Mivel a jelentkezők, illetve résztvevők fogyatékoság szerinti megoszlása a válaszadók fogyatékoság szerinti megoszlásától eltér, így a felmérés nem tekinthető ebből a szempontból reprezentatívnak. A kérdőívek feldolgozása azonban így is hasznos visszajelzésnek tekinthető, és rendkívül sok ismeretet adott a program továbbfejlesztése, a résztvevők igényeinek, szükségleteinek feltérképezése szempontjából.

2. diagram Motivációs tényezők (saját forrás)

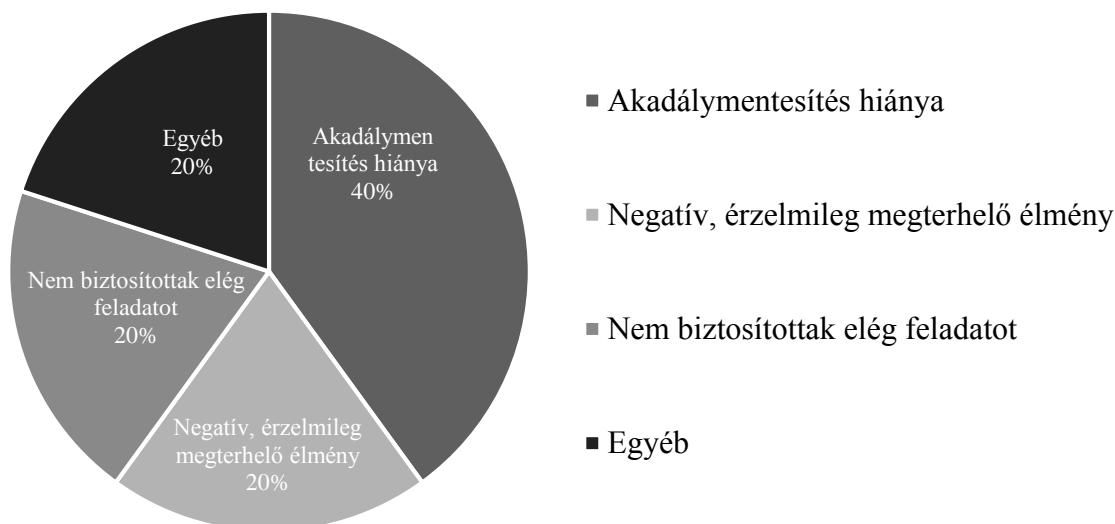
A jelentkezés indokaként, motivációjaként a válaszadók nagyon sokféle magyarázatot adtak: Legtöbben, a válaszadók 62 %-a (120 fő) szeretne volna kipróbálni magát a nyílt munkaerőpiaci körülmények között, esetleg egy másik munkakörben, mint amiben jelenleg dolgozik, valamint meggyőződni arról, hogy megváltozott munkaképességű munkavállalóként el tudja-e látni a kipróbált munkakört, feladatot. A válaszadók 15%-a, azaz 29 fő egy álmot szeretett volna megvalósítani, egy olyan munkakört szeretett volna kipróbálni, megélni a program során, amelyre már régóta vágyott. A 12 fő közül a válaszadók 80%-a, azaz 10 fő meg is nevezte, azt az álmunkát, foglalkozását, mely különösen érdekli, szeretne kipróbálni. Néhányan, a jelentkezők 4%-a (8 fő) saját tanult szakmájában szeretne volna kipróbálni magát. Másokat, 4 %-ot, azaz 8 főt a kíváncsiság hajtott, izgalmas, érdekes lehetőséget, kihívást láttak a programban, egy jó élménnyel szerettek volna hazatérni. A válaszadók 7%-a, összesen 13 személy kapcsolatépítésre szeretne volna felhasználni a rendezvényt, mely későbbi elhelyezkedését előmozdítja. Néhány fiatal, 15 fő a válaszadók 8%-a pályaválasztás érdekében vállalkozott a programban való részvételre.

A visszaküldött értékelő kérdőívek alapján általánosságban megállapítható, a válaszadóknak nagy élményt jelentett, hogy közelebb kerülhettek a vágyott feladathoz/munkakörhöz, „élesben” is kipróbálhatták a magukat azon a munkahelyen, munkaterületen, amit korábban megjelöltek. A válaszadók 15%-a 29 fő az adott munkahely nyújtotta speciális impulzusokat emelte ki a válaszadások során. Számukra hatalmas élményt jelentett, hogy sok esetben olyan helyeken járhattak, ahová más emberek valószínűleg soha életükben nem jutnak el. Embereket ismertek meg, akikkel valószínűleg sose találkoztak volna, és megtudtak információkat, amelyek megkérdésére korábban nem is gondoltak.

3. diagram Legpozitívabb élmény a munka során (saját forrás)

Akik korábban a kapcsolatépítést jelölték meg (13 fő) a programra való jelentkezés motivációs tényezőjeként, számukra legnagyobb élményt a programban való részvétel során az jelentette, hogy sikerült feltérképezniük az adott terület kínálta munkalehetőségeket, emellett bővült ismeretségi körük, új emberekkel találkozhattak, valamint kapcsolatokat építhettek. A 15 fő számára, akik pályaválasztási döntéseikhez kívántak segítséget kapni, azaz a vágyott munkakör kipróbálásának lehetősége miatt jelentkeztek, a program legpozitívabb hozadékeként a pályorientációt is segítő tanácsadást, tapasztalatszerzést foglalmazták meg, több, a szakmával kapcsolatos újdonságot ismerhettek meg, felmérhették, melyek azok a kompetenciák, amelyeket még meg kell ismerniük az adott területen történő tovább lépés érdekében. A nap így sokakban megerősítette egy adott szakma iránti elkötelezettséget is. A válaszadók közül 20 fő a legnagyobb élményként azt élte meg, hogy segítőkész, nyitott és elfogadó közegbe került, kedves, barátságos fogadtatásban részesült, esetleg a nap végén még ajándékot is kapott. Szintén ők foglalmazták meg a munkahelyi kommunikáció nyitottságát, és azt, hogy fogyatékos résztvevőként is teljes értékű emberként tekintettek rájuk, egyenrangú partnerként kezelték őket, mely ritka az életükben. A válaszadás során 101 személy foglalmazta meg legnagyobb élményként azt az inspirációt, melyet a nap révén kaphattak. A válaszadók új ismeretekkel gazdagodtak, a kipróbált feladatokat el tudták látni, vagy a nap során végzett tevékenységek és visszajelzések bizonyítékként szolgáltak arra, hogy jelenlegi munkakörben végzett tevékenységnél sokkal többre, összetettebb tevékenységek elvégzésére is képesek. 4 fő jelezte, hogy nagy megdöbbenést okozott számára az, hogy az általa választott tevékenység, feladat, munkakör mennyire összetett, komplex, ugyanakkor élményt jelentett számukra, hogy megtapasztalhatták az adott terület nyújtotta kihívásokat, nehézségeket is. 11 válaszadónak a legnagyobb élményt az nyújtotta, hogy hasznos munkaerőnek érezte magát. A program kiszakította a mindennapi valóságból, szinte terápiás jelleggel bírt.

4. diagram Negatív élmények (saját forrás)

Negatív élményekről, tapasztalatokról a válaszadók elenyésző százaléka 4 %, (5fő) számolt be. Ők negatívumként (2 fő) azt jelezték, hogy a felkeresett munkahelyen az akadálymentesség összes kritériuma nem teljesült, emiatt a munkahelyen belüli közlekedés nehezebbé vált, vagy a résztvevő kevésbé tudta követni a munkamenetet. Egy válaszadót a programmegvalósítás dokumentálása, a fotózás zavart meg. Egy résztvevőt a választott munkahelyen érték negatív és érzelmileg megterhelő élmények, amire nem számított. Más esetben a résztvevő nem próbálhatott ki mindent a választott munkahelyen vagy nem látták el elegendő feladattal.

A résztvevők nagy többsége teljesen elégedett volt a kísérője munkájával, segítségével. A 193 megkérdezett a kísérők tevékenységét az öt fokozatú Likert skálán 4,97-ra értékelte, ahol az 1-es legrosszabb, az 5-ös a legjobb minősítést jelentette. Többen kiemelték a kísérő kedvességét, segítőkészségét, pozitív, érdeklődő személyiségét, empatikusságát és felkészültségét. Csak néhány esetben írtak fejlesztendő területeket a kísérő munkájával kapcsolatban így megemlítték került a hallássérült embert kísérő munkatárs esetében fontos a biztos jelnyelvi ismeret, valamint határozottabb, több információt átadni képes kísérő igénye is.

A nap sikerességének megítélése a kérdőív válaszai alapján a kérdőíves felmérésben részt vevő fogyatékos emberek nagyon sikeresnek ítélték meg a napot. Az értékelő skálán a 193 válaszadó válaszainak átlaga 4.88. A kérdőív következő kérdése arra vonatkozott, hogy: Javasolná-e ismerőseinek, hogy részt vegyenek a Neked MUNKA, nekem ÁLOM! programban?

A válaszadók nagy többsége, 99%-a ajánlaná a programot fogyatékkal élő ismerőseinek, barátainak. Az ajánlást a válaszadók 81%-a 156 fő meg is indokolta, amelyek alapján a következő eredményeket kaptuk: A fogyatékos válaszadók szeretnék, ha másoknak is része lehetne hasonló élményekben és teljesülhetnének az álmaik. Többen kiemelték, hogy nagyon pozitív élményekkel gazdagodtak, egy izgalmas kalandot, felejthetetlen napot éltek át a Neked MUNKA, nekem ÁLOM! program révén, ezért is bíztatnának másokat a jelentkezésre. Több esetben kihangsúlyozásra került, hogy építő lehet minden fogyatékos ember számára egy munkakör kipróbálása, egy valódi munkanap eltöltése, mindezek mellett egy-egy munkakör iránti kíváncsiságot is maximálisan kielégíti a programon való részvétel. A válaszadók 15%-a (29fő) szerint a részvétellel olyan élményt, lehetőséget, munkakört próbálhattak ki, melyre másként nem lett volna lehetőségük, vagy épp fogyatékoságukból adódóan nehéz lett volna megvalósítani, amely más, mint a jelenleg betöltött munkakörük. A válaszadók közül 11 fő (8%) azért ajánlaná a programot sorstársaiknak, mert ez lehetőséget ad

a fogyatékos embereknek arra, hogy megmutathassák ők is képesek értékteremtő munkát végezni, álmodni, a nehézségek és akadályok (mindkét oldalon) sokkal kisebbek, mint azt korábban a résztvevők elképzelték. Így ami ma még álmom, az holnap akár valóság is lehet. Több résztvevő nagyon hasznos tapasztalatszerzési lehetőségnek értékelte a napot. Egyrészt a program során tapasztaltak segíthetnek a (szakmai) fejlődésben, ha például egy-egy résztvevő saját szakmájában próbálhatja ki magát, továbbá arra is inspirálhatja a résztvevőket, hogy jobb, a képességeikhez, érdeklődésükhöz jobban illeszkedő munkakört keressenek maguknak, melyben ki tudják bontakoztatni képességeiket. A program a pályorientáció hasznos eszköze lehet, mert egyrészt lehetőséget nyújt olyan szakma kipróbálására, amit a jelentkező később, hosszú távon szeretne végezni, másrészt rámutathat arra, hogy a kipróbált (álmom)munkára egy-egy résztvevő valójában mennyire alkalmas. A válaszadók között az is megfogalmazásra került, hogy azért ajánlaná társainak ezt a lehetőséget, mert ezen a napon ő volt a középpontban, érezte, hogy fontos, foglalkoznak vele, és segítenek neki. A program a résztvevők szerint alkalmas arra is, hogy az otthonban élő fogyatékos emberek nyitottabbá váljanak, és inspirációt kapjanak a nyílt munkaerő-piacon való elhelyezkedésre. A résztvevők kiemelték, hogy az „álmomnap” révén új ismeretségekre, hasznos kapcsolatokra lehet szert tenni, mely akár a későbbi elhelyezkedést, munkahelyváltást is megkönnyítheti.

III.2. Munkáltatói adatok

Neked MUNKA, nekem ÁLOM! programba 2017-ben, országosan csaknem 193 munkáltató, munkahely, illetve minden álmom munkát megvalósító munkahelyen egy-egy adott területen dolgozó szakember, mint munkáltatói mentor kapcsolódott be. A fogyatékos résztvevőket fogadó felek között volt egyéni vállalkozó, kis-, közép és nagyvállalat és állami fenntartású intézmény is. A munkáltatók többsége vidéki székhelyű, mindössze 20 budapesti munkáltató kapcsolódott be a programba, mivel két szervezet programmegvalósítása kapcsolódott a fővároshoz (Budapesten és Pest megyében), a többi szervezet programmegvalósítása vidéki településeken történt. A bekapcsolódott munkáltatók ágazat szerinti megoszlása rendkívül változatos volt, szinte az összes nemzetgazdasági ágazat képviseltette magát:

- mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat (pl. állatgondozó, lovas, kertész, növénytermesztő)
- feldolgozóipar (pl. ételkészítés, cukrász, asztalos, tésztakészítő)
- kereskedelem, (pl. árufeltöltő, eladó)
- gépjárműjavítás (pl. autószerelő, autóértékesítő,)
- szállítás, raktározás (pl. kamionsofőr, munkagép kezelő, vasúti járművek karbantartása, mozdonyvezető, forgalomirányító, villamos vezető, raktáros, kalauz, pilóta)
- szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás (pl. pincér, felszolgáló, szállodaigazgató, konyhai kisegítő, pultos, barmista, pizzafutár, szakács)
- információ, kommunikáció (pl. hirdetés szerkesztés, műsorszerkesztő, fotóriporter/tudósító)
- pénzügyi, biztosítási tevékenység (pl. könyvelő)
- szakmai, tudományos, műszaki tevékenység (pl. társadalomkutató)

- adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység (pl. tűzoltó, katasztrófavédelmi szakember, rendőr, parkgondozó)
- közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás (pl. kormányablakban dolgozó ügyintéző)
- humán-egészségügyi, szociális ellátás (pl. SOS gyermekfaluban dolgozó szakember, ápoló, non-profit szervezetnél dolgozó segítő, gyógypedagógiai asszisztens, óvodai dajka, szociális gondozó, segítő és terápiás kutyakiképzés, fogtechnikus)
- művészet, szórakoztatás, szabadidő (színész, rendező, operatőr, rádiós / tv-s műsorvezető, könyvtáros, múzeumi tárlatvezető, művelődésszervező, zenei vezető, személyi edző, hangmérnök, fafaragó, zsoké)
- érdekképviselő, (pl. MEOSZ munkatárs, jogász, ügyvéd)
- egyéb szolgáltatás (pl. számítógépjavítás, fodrászat, masször, virágkötő, fényképész, grafikus, kerékpár szerelő, állatorvosi asszisztens,

A Neked MUNKA, nekem ÁLOM! napok megvalósulása, azaz a programsorozat zárása után a bekapcsolódó munkáltatókat on-line visszajelző kérdőív kitöltésére kértük meg. A munkáltató kérdőív kettős céllal készült, egyrészt mérni kívánta a programmal kapcsolatos általános véleményt, pozitív, negatív élményt, bekapcsolódási indokokat, másrészt kérdéseket fogalmazott meg a programot helyi szinten megszervező, koordináló civil szervezet segítségével, munkájával kapcsolatban is.

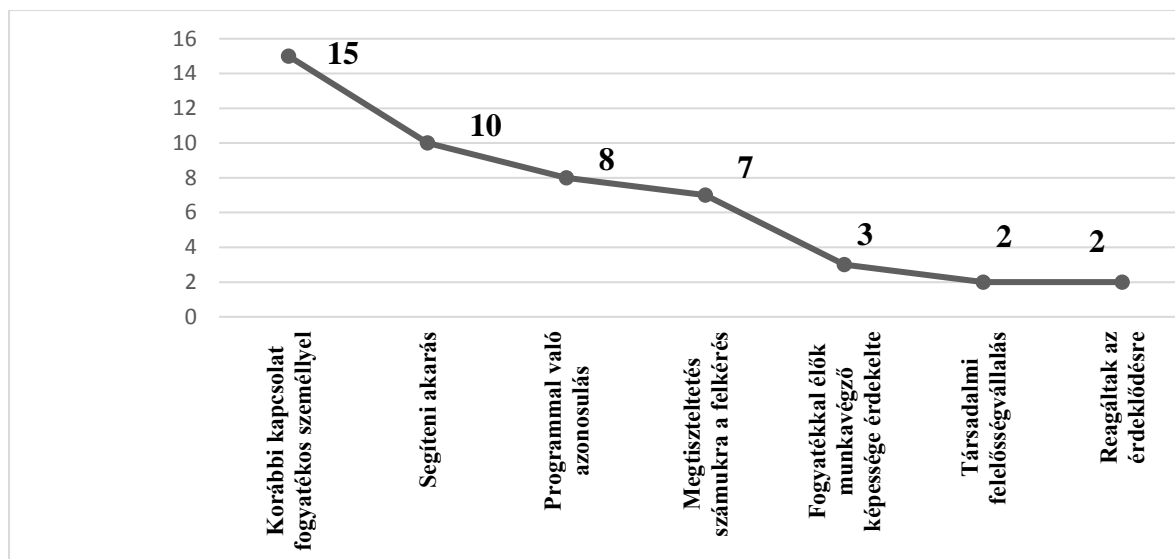
A kérdőív kitöltése önkéntes alapon történt. A kérdőívre mutató linket minden munkáltató az általa megadott e-mail címre elküldve két alkalommal megkapta, azt önállóan töltötte ki.

III.3. Munkáltatói kérdőív eredményeinek feldolgozása

A Neked MUNKA, nekem ÁLOM! programba bekapcsolódó munkáltatók 19%-a, 47 fő töltötte ki a programmal kapcsolatos visszajelző kérdőívet. A kérdőívben a válaszadóknak 20 kérdést válaszoltak meg, melyek közül 7 nyitott szöveges kérdés volt, míg 10 kérdés – alternatív vagy szelektív - zárt kérdés, ahol a válaszadók előre kialakított válaszlehetőségek közül választhattak, két kérdés esetében skála alkalmazására került sor. Az alacsonyabb kitöltési arány miatt a kérdőívek feldolgozása során kapott eredmények, adatok csak bizonyos megszorításokkal kezelhetők.

A kérdőívkitöltők 61%-a nő, 38%-a férfi volt. A kérdőívet nagy részben vidéki fogadó munkáltatók töltötték ki, mindössze két budapesti munkáltató élt a kérdőíves visszajelzés lehetőségével a 20 budapesti munkahelyből. A kérdőívkitöltők nagy része (33 személy) vezető pozíciót töltött be az adott munkahelyen, 9 fő egyéni vállalkozó. Néhány esetben (5 fő) HR vagy PR feladatokat ellátó munkatárs vagy egyéb alkalmazott (a fogadó munkahelyi mentor) válaszolt a kérdésekre.

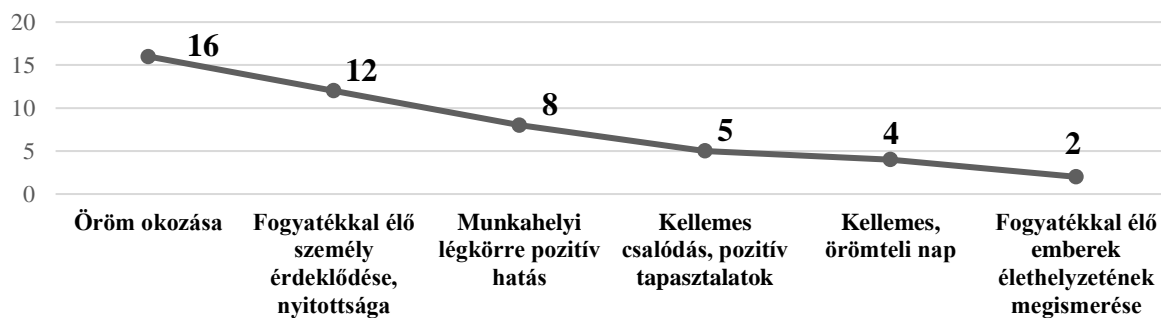
A válaszadó fogadó munkahelyek/munkáltatók fő tevékenységük tekintetében nagyon különböztek egymástól, így a válaszadó munkahelyek több nemzetgazdasági ágból kerültek ki.

5. diagram Munkáltatók motiváltsága (saját forrás)

A program fogadásának indokaként, motivációjaként a válaszadó munkahelyek képviselői sokféle magyarázatot adtak meg:

15 munkahelyről érkező válasz esetében a munkáltató képviselőjének vagy a munkahelyi mentornak volt már személyes kapcsolata fogyatékos emberrel a szűkebb- tágabb környezetben élő fogyatékos személy révén, vagy a segítő munka eleve beleillik a munkahely profiljába, így ők eleve nyitottak voltak a program irányában. 7 cég azért kapcsolódott be a programba, mert szívesen teljesítették egy fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű ember álmát, megtisztelőnek érezték, hogy őket választotta valaki. 10 válaszadót egyszerűen a segíteni akarás motivált, vagy megtetszett nekik a kezdeményezés, jó és hasznos lehetőségnek tartották a fogyatékos ember szempontjából, esetenként a saját dolgozóik szempontjából is, akik így megismerhettek egy megváltozott munkaképességű embert, így számukra a program szemléletformáló erővel bírt. A beérkezett válaszok esetében 8 alkalommal válaszolták azt a munkáltatót képviselő válaszadók, hogy a cég, mely fogadta a program során a fogyatékkal élő személyt, azonosulni tud a program céljaival, a program mögött álló célkitűzésekkel. A megkérdezettek 2 esetben válaszolták azt, a programban való részvételük indokaként, hogy az adott cég nagyobb szerepet kíván vállalni a társadalmi szerepvállalásban, és mint felelős munkáltató, és a *Neked MUNKA, nekem ÁLOM!* program beleillett e kezdeményezésbe. Összesen 3 esetben a válaszadó a megváltozott munkaképességű látogató munkavégző képessége, motivációja iránt érdeklődött, és emiatt csatlakozott a programhoz, míg két fogadó fél is jelezte azt, hogy ők egyszerűen az érdeklődésre reagálva vállalták a részvételt, és szívesen átadják a tudásukat az érdeklődőknek.

6. diagram Munkáltatók számára legnagyobb élmény a programhoz kapcsolódóan (saját forrás)

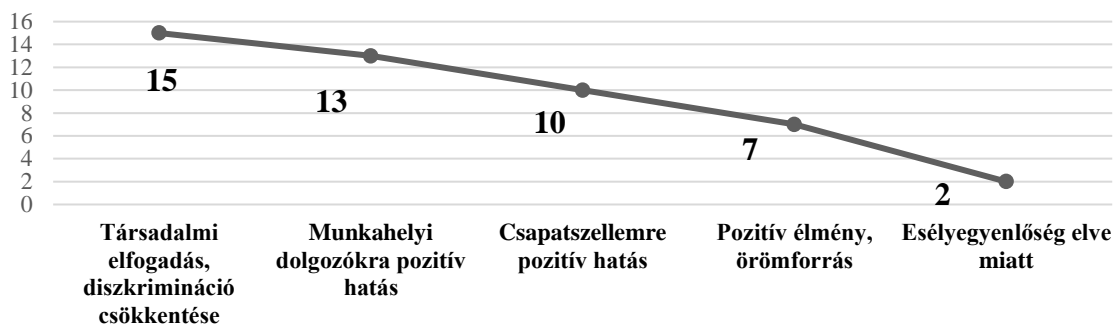
A programban résztvevő munkáltatók visszajelzései alapján sok plusz élményt, tapasztalatot szereztek a Neked MUNKA, nekem ÁLOM! Napon. 16 válaszadó munkáltató és a vendéglátó munkahelyen dolgozók számára a legnagyobb élményt az jelentette, hogy láthatták az örömet és boldogságot a fogyatékos vendégük arcán. 12 esetben meghatározó élményt a munkáltatókhoz érkező fogyatékos személy rendkívüli érdeklődése és nyitottsága jelentette, mellyel kipróbálta a vágyott munkakört/szakmát. Töretlen volt a lelkesedés és a kitartás, amely az adott munkahelyen dolgozókra is nagyon pozitív hatással volt, az ott dolgozók a saját munkájukat is jobban értékelték. 8 munkáltató számára örömet és jó érzést okozott a helyszíneken, hogy több munkatársat is megmozgatott, mozgósított a program. A munkáltatók válaszukban kitértek arra is, hogy a dolgozók szívesen vettek részt a program megvalósításában, és ez pozitív hatást gyakorolt a munkahelyi közösségre, légkörre. 5 válaszadó számolt be arról, hogy nehezebbnek vélték a program megvalósítását, félelmeik voltak egy fogyatékos ember fogadásával kapcsolatban, azonban számukra kellemes meglepetést okozott a program megvalósítása és pozitív tapasztalatokkal gazdagodtak. 4 válaszadó emelte ki, hogy egy örömteli napot töltöttek el a fogyatékos emberek társaságában, míg két esetben számoltak be a munkáltatók arról, hogy az új ismeretek, a fogyatékos ember élethelyzetének megismerése jelentett pozitív tapasztalatot.

Negatív élmények, tapasztalatok

A 47 munkáltató közül csak egy számolt be negatív tapasztalatról, a program köré szervezett médiakampány részeként megjelenő sajtó munkatársa zavarta a program megvalósítását.

A nap sikerességének megítélése a munkáltatói kérdőív válaszai alapján

A kérdőíves felmérésben részt vevő munkáltatók nagyon eredményesnek ítélték meg a napot. Az értékelő skálán a 47 válaszadó válaszáinak átlaga 4.9. A kérdőív következő kérdése, mely arra vonatkozott, hogy: Ajánlaná-e más munkáltatóknak, hogy részt vegyenek a Neked MUNKA, nekem ÁLOM! programban?

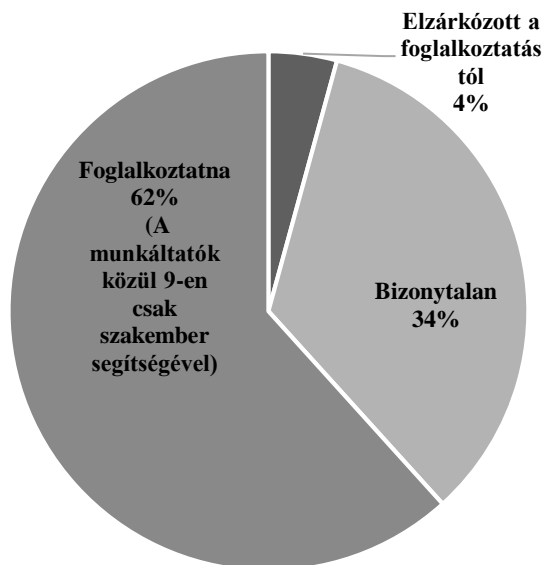

7. diagram Program ajánlásának indoka munkáltatók számára (saját forrás)

A válaszadók nagy többsége, 99%-a ajánlaná a programot a munkáltatók számára. Az ajánlást a válaszadók 100%-a, azaz a 47 munkáltatót képviselő személy meg is indokolta. A válaszok összesítése alapján a következő eredményeket kaptuk:

15 válaszadó a fogyatékos személyek elfogadása, a fogyatékosággal szembeni érzékenyítés kiváló eszközét látta a programban, hiszen itt személyes kapcsolatokat lehet kialakítani a fogyatékos emberekkel, közelebbről meg lehet ismerni a megváltozott munkaképességű látogatókat, ami szemléletformáló hatású. Így a Neked MUNKA, nekem ÁLOM! program hozzájárul az elfogadás és a megértés növekedéséhez, a társadalmi és a foglalkoztatási diszkrimináció csökkenéséhez. 13 válaszadó azért is ajánlaná a programot más munkáltatóknak, mert a program során a munkahelyi dolgozók előtt is felértékelődött saját munkájuk, a program révén a munkavállalók szemében növekedett saját munkájuk értéke. 10 válasz alapján a programban való részvétel erősíti a munkahelyi csapatszellemet és ezért javasolnák más munkáltatók számára. 7 személy jelezte válaszában azt, hogy ők azért ajánlanák a részvételt a többi munkáltatónak, mert egyszerűen jó érzés örömet adni, élményt nyújtani másoknak, jó érzésekkel telt el a nap, melyből minden fél profitált, és mindkét oldal tapasztalatokat szerzett. 2 munkáltató az esélyegyenlőség szempontjából tartja fontosnak, hogy minél többen munkáltatóként is bekapcsolódjanak a Neked MUNKA, nekem ÁLOM! Napokba, továbbá fontosnak tartják, hogy minden embernek lehetősége legyen dolgozni, elhelyezkedni.

A válaszadó munkáltatók jövőben is részt vennének a Neked MUNKA, nekem ÁLOM! programban, mint fogadó helyszín, ebben csak egy helyszín volt bizonytalan.

■ Elzárkózott a foglalkoztatástól ■ Bizonytalan ■ Foglalkoztatna

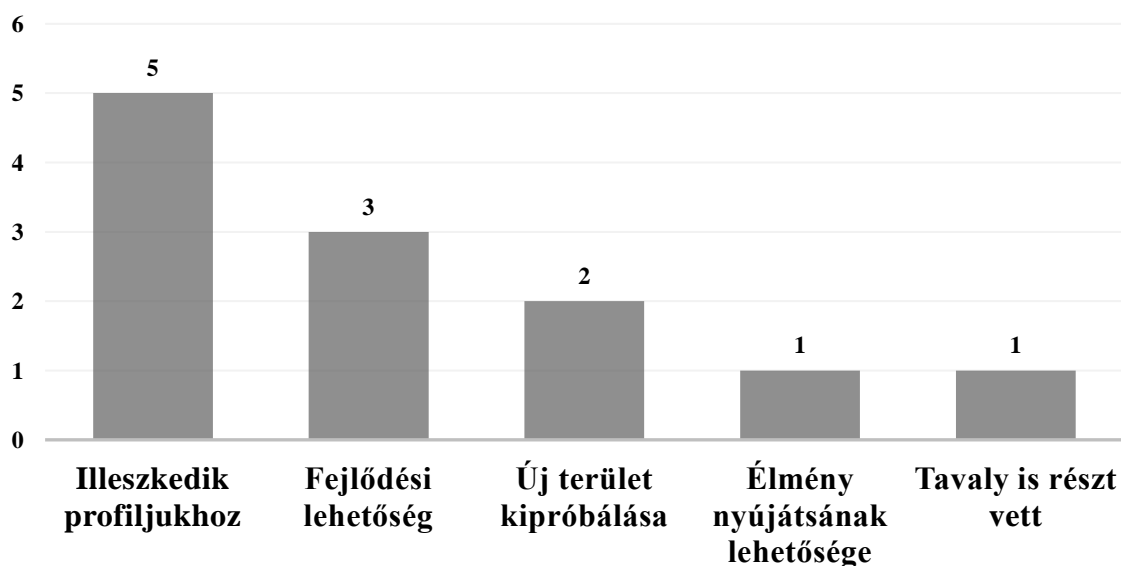
8. diagram Jövőbeni foglalkoztatás lehetősége (saját forrás)

Fogyatékos, megváltozott munkaképességű munkavállalók foglalkoztatásával kapcsolatban a munkaadók válasza különbözött. Többségük, 29 munkáltató a válaszadó 61%-a foglalkoztatna megváltozott munkaképességű munkavállalót, többen, a 29 munkáltató közül 9-en csak szakemberek bevonásával. A válaszadók harmada, 16 munkáltató bizonytalan ebben a kérdésben, és mindössze 2 munkáltató, azaz a válaszadók 4%-a zárkózott el teljesen a foglalkoztatástól.

A válaszadók néhány esetben észrevételeket is megfogalmaztak a Noked MUNKA, nekem ÁLOM! programmal kapcsolatban: Több esetben jelezték a munkáltatók, hogy fontos volna nagyobb publicitást, médiavisszhangot biztosítani a program számára, amely által még több munkáltató értesülhetne a kezdeményezésről. Számos válaszadó kiemelte, hogy a jövőben is szívesen részt vesz a program megvalósításban, illetve akár gyakrabban is bekapcsolódna hasonló kezdeményezésbe, több fogyatékos látogatót is szívesen fogadna.

III.4. Szervezeti kérdőív eredményeinek feldolgozása

A Noked MUNKA, nekem ÁLOM! kampány zárása után a fogyatékosokat támogató szervezeteket on-line visszajelző kérdőív kitöltésére kértük meg. A szervezetek esetében kifejezett kérésünk volt, hogy a kérdéseket, illetve az arra adott válaszokat a Noked MUNKA, nekem ÁLOM! program megvalósítását végző teljes helyi munkacsoport beszélje meg. Szerettünk volna minél pontosabb ismereteket szerezni a programmegvalósítás mikéntjéről, nehézségeiről, pozitívumairól. Célunk volt, hogy a szervezésben részt vevő minden munkatárs ki tudja fejteni a véleményét a programról, azaz a szervezeti kérdőív minden, a programban részt vevő kolléga álláspontját tükrözze. A kérdőív kitöltése önkéntes alapon történt, melyet a 13 partnerszervezet közül 12-en töltöttek ki.

9. diagram Szervezetek motivációja (saját forrás)

A válaszadó szervezetek többféle okból, illetve motivációval kapcsolódtak be 2017-ben az országos Neked MUNKA, nekem ÁLOM! programba:

A szervezetek közül 5-en azt fogalmazták meg a programban történő részvétel kapcsán, hogy a program célcsoportja ismert volt számukra, egyrészt illeszkedik ügyfélkörükhöz, másrészt egyéb tevékenységükhöz, összefoglalva a program kapcsolódott a szervezet profiljához, küldetésükhöz, céljaikhoz (mint a fogyatékos emberek segítése, életminőségük javítása és társadalmi elfogadásuk előmozdítása, megváltozott munkaképességű és fogyatékosággal élő személyek munkaerőpiaci integrációjának elősegítése), eddigi tapasztalataihoz. 3 szervezet is kiemelte, hogy bekapcsolódásuk fő oka, hogy egyetértettek a kezdeményezés céljaival, kreatívnak érezték ezt a fajta megközelítést, fejlődési lehetőséget biztosított a szervezet számára a programban történő részvétel. 1 válaszadó szervezet emelte ki, hogy a saját ügyfélkörét is érdekelte a program, ügyfeleik örömmel bekapcsolódtak volna, 2016-ban is részt vettek a megvalósításban, és szívesen folytatták azt. 1-1 szervezet számára motivációként szerepelt, a munkaközvetítésen kívüli, új terület kipróbálása. 1 szervezet abban bízott, hogy a program támogatja a munkáltatói kapcsolatok kibővülését és a kormányzati kapcsolatok megszilárdítását is. 1 szervezet a hátrányos helyzetű, fogyatékkal élő emberek számára nyújtott élmény fontosságát emelte ki válaszáda során.

Együttműködések

Mivel a program több intézmény, szervezet együttműködését kívánta meg, a megvalósító szervezetek külső segítséget is igényelhetek a lebonyolítás során. Az eredményes együttműködések hatására több helyszínen javult a kormányhivatalokkal is a szervezetek kapcsolata. Legnagyobb arányban médiumokkal és más civil szervezetekkel működtek együtt a megvalósító szervezetek (11 szervezet), 7 szervezet kormányhivataloktól, 6-6 szervezet középfokú oktatási intézménytől/szakiskoláktól és társszervezettől kapott támogatást, többen (5 szervezet) érdekvédelmi szervezetekkel működött együtt. Egy-egy esetben az egyházmegye, polgármesteri hivatal, felsőoktatási intézmény nyújtott segítséget.

A programmal kapcsolatosan a kérdőíves felmérés eredményének összesítésekor számos konklúziót állapítottunk meg. A program a fogyatékkal élők számára pozitív hatással bír, akár egy nagyon pozitív élmény átélése kapcsán. A fogyatékkal élő személy számára új tapasztalatok szerzésére nyújt lehetőséget a rendezvény. Mindemellett ismeretre, információra tesz szert egy adott munkakörrel kapcsolatban. Akár arról, hogy el tudná, vagy nem tudná azt ellátni. Mindez

pedig segíti számára a reális jövőkép kialakítását is. A résztvevők a program segítségével olyan munkahelyekre is eljuthatnak, és olyan pozíciókat is ki próbálhatnak, melyre a program nélkül egyáltalán nem vagy csak csekély esélyük lett volna. Ezáltal a foglalkoztatáshoz, munkához kapcsolatosan pozitív élményekkel gazdagodtak, melyek hatására a későbbiek során számos munkavállalóban felmerült az igény és kérték a kollégák segítségét a hosszú távú elhelyezkedés megvalósulásában. A programmal a fogyatékos emberek bizonyítási lehetőséget is kapnak egy-egy munkatípus vonatkozásában. Mindamelllett, hogy nő az önbecsülésük a fogyatékos résztvevők lehetőséget kapnak arra, hogy kimozduljanak a már megszokott, sok esetben zártabb világukból, táguljon számukra a világ, új perspektívát és impulzusokat, motivációt kapjanak. Kiderülhet, hogy a választott területen a résztvevő nagyon jól tud teljesíteni, így több esetben nem csak álom, hanem valóság is lehet egy-egy kipróbált munkakör.

Munkáltatók számára is számos pozitív hatása van a programnak, az aktív részvétellel a munkáltató és fogyatékos embert fogadó munkaközösség ismeretei a fogyatékos emberekkel kapcsolatban bővülnek, a résztvevőkkel személyes kapcsolatokat tudnak kialakítani, személyes tapasztalatokat tudnak szerezni a fogyatékos emberek munkavégző képességeiről, adottságairól, szükségleteiről. Mindezek következtében a részvétel a munkáltatók részéről egy lehetőség is egyben, amikor kötöttségek nélkül megtapasztalhatják, milyen fogyatékosággal élő vagy megváltozott munkaképességű személyekkel együtt dolgozni. A program révén csökkenthetők a fogyatékoságot övező félelmek, hamis elképzelések, előítéletek, melynek következtében a munkaadók több esetben nyitottabbá válnak a megváltozott munkaképességű ember tovább foglalkoztatásának irányában. A projekt így a munkaadó szempontjából is szemléletformáló hatású. A program lehetőséget biztosít a segítségnyújtás örömeinek megtapasztalásában, melyet a legtöbb fogadó munkáltató hatalmas élményként értékel, ezzel együtt megvalósítható és illeszthető a munkáltatók társadalmi felelősségvállalással kapcsolatos céljaihoz, tevékenységeihez is. A munkaadók azt is felmérhetik a programban való részvételhez kapcsolódóan, hogy vajon az cég alkalmas-e megváltozott munkaképességű személy fogadására, illetve foglalkoztatására.

A program lebonyolítását vállaló szervezetek számára is sokrétű tapasztalat, tudás, ismeret megszerzésére alkalmas a program, hiszen alkalmat ad számukra a fogyatékos emberek álláskeresői nehézségeinek és félelmeinek mélyebb megismerésére, a helyi szereplők feltérképezésére, úgymint új (például munkáltatói) kapcsolatok kialakítására, a kapcsolati háló bővítésére, a munkáltatói hozzáállás, a fogyatékos emberekkel kapcsolatos munkáltatói szempontok, félelmek jobb megismerésére, és együttműködési hajlandóságuk növelésére. A program a résztvevő szervezetek munkatársai számára egy újfajta eszközt biztosít a „munkáltatói érzékenyítésben”, segíti a mentori tevékenységben, a munkáltatói oldal és az álláskereső fogyatékos emberek összekapcsolása terén a mélyebb tapasztalatszerzést. A program a résztvevők tapasztalatainak összegyűjtésével segítheti az új módszerek kifejlesztését, a belső kommunikációs folyamatok fejlesztését, a szervezői tapasztalatok bővítését és a média kapcsolatok fejlesztését új kommunikációs felületek feltárására révén. A program során bővültek a szervezetek munkáltatói, intézményi és általában partnerkapcsolatai, mindamelllett, hogy a szervezetek is új vállalkozásokat fedezhettek fel, számos munkáltatóval is megismertethették szervezetüket, tevékenységüket, olyan munkaadókkal is kapcsolatba kerültek, akik eddig elzárkóztak a megváltozott munkaképességű személy alkalmazásától. A programhoz kapcsolódó sajtómegjelenéseknek köszönhetően a szervezetekről a program révén többször tudósítottak a helyi médiumok, így a megvalósító civil szervezetek településükön ismertebbé váltak. A programban dolgozó és megvalósító munkatársak a sok pozitív élmény és visszacsatolás révén feltöltődtek, szakmaiságukban is megerősödtek.

III.5.Konklúzió

A megvalósító szervezeteknek a program lezárása után szakmai beszámolót kellett készíteni a tapasztalataikról, melyet a programot koordináló Salva Viata Alapítvány a megvalósító szervezetek munkatársai számára a program zárása után elérhetővé tett.⁴ A beszámolók mindegyikéből kitűnt a munkaadók nyitottsága és együttműködő készsége a program megvalósítása kapcsán. A résztvevők mindegyike pozitív élményekkel távozott a program helyszínéről. A tapasztalatok összegzését leginkább a szakmai beszámolókból származó idézetek prezentálják:

„A programban az értelmi sérültek mellett, pszicho-szociális fogyatékkal élők, többnyire pszichiátriai betegségben szenvedők is részt vettek. A célcsoport speciális volta, speciális szervezést igényelt, azonban a résztvevők mindegyike maximálisan megállta a helyét az álmunkájában, sőt a későbbiek során néhányan önkéntes státuszban vissza is tértek ezekbe a munkakörökbe.” (...) A szervezők arról is beszámoltak, hogy kihívásnak számított néhány munkakör tényleges bemutatása, nemcsak a pozitív oldalát kiemelve, hanem gyakran a negatívumokat is. „Már az interjúk felvétele során is észrevehető volt, hogy vannak bizonyos képzavarok egyes munkakörökkel kapcsolatban.” (...) „A fiatalok elmondása szerint ez egy nagyon jó kezdeményezés, hiszen olyan munkaköröket tudnak kipróbálni, ami számukra elérhetetlen. Ezekben a napokban olyan pozitív tapasztalatokat gyűjthetnek, amik erőt és energiát adnak a továbbiakban az álláskereséshez. Rádöbbennek arra, hogy némelyik általuk kipróbált munkakör elérhető számukra, csak kitartásra, esetleg további tanulásra, képzésre van hozzá szükség.” (...) „A munkáltatói tapasztalatok is nagyon pozitívak. Voltunk olyan munkáltatónál, aki még nem foglalkoztat megváltozott munkaképességű, fogyatékossgal élő személyeket. A program tapasztalatait figyelembe véve rájött arra, hogy el tudna képzelni a cégen belül olyan tevékenységet, munkakört, amiben tudna alkalmazni fogyatékossgal élő személyt. Minden részt vevő munkáltató kedvesen fogadta az oda érkező fiatal és arra törekedtek, hogy egyenrangú félként kezeljék őket.” (...) „Másodsorban egyre több a jelentkező a program iránt, egyre nagyobbak az álmok, de azt tapasztaljuk, hogy a legtöbben képességeihez és tudásához megfelelően „álmodnak”. Ez nagyon fontos, hiszen nagy a felelősségünk abban, hogy a hozzánk forduló fiatal ne kudarccal, lehangolva fejezze be a megálmodott napot, hanem feltöltődve, élményekkel gazdagon.” (...) „A visszajelzések alapján úgy látjuk, hogy azok a jelentkezők gazdagodtak a legtöbb élménnyel, akik a fogadó munkahellyel kapcsolatosan előzetesen tájékoztak, és konkrét elképzelésekkel, kérdésekkel érkeztek, képesek voltak kezdeményezni. Úgy látjuk, hogy a munkáltatók nyitottak voltak ezekre a kezdeményezésekre, és hozzájárult a fogyatékos résztvevővel kapcsolatos pozitív attitűd eléréséhez.” (...) „Szerettük a „munkáltatókat”, akik újabb és újabb kérdéseket tettek fel, hogy szerintünk ez vagy az tetszeni fog-e majd a résztvevőnek, tudunk-e valami kulissza titkot, amire aztán eddig nagyon, de nagyon vágyott. Szerettük a résztvevőket, akik időnként bátortalanul fogtak bele az álm megvalósításba. Máskor kellő humorral kezelték magukat, a szervezőket, a befogadó szervezeteket.” (részletek a szakmai beszámolókból)

IV. Összefoglalás

„A törvény, amely kimondja, hogy a fogyatékossgal élő embernek joga van az akadálymentes és biztonságos környezethez, még nem jelenti az akadályok tényleges megszűnését, az Alkotmány és a diszkrimináció tilalmát kimondó törvények pedig nem járnak az előítéletek, a gondolatokat béklyóba verő, káros sztereotípiák felszámolásával. Ahhoz, hogy a fogyatékossgal élő ember valóban egyenlő esélyekkel élhesse az életét, a legszélesebb értelemben vett módon, morálisan és fizikailag is akadálymentes világnak kell őt körül vennie. Fontos, hogy a speciális igényeinek megfelelő, okos segítséget empatikus és toleráns módon,

emberi méltósága tiszteletben tartásával kapja meg a többségi társadalom tagjaitól. Ez a szolidaritás az alapja annak, hogy minden ép ember azzal a tudással és biztonsággal élhesse az életét, hogy ha neki lenne szüksége társadalmi segítségre, ő is megkapná.”⁵

Az integráció kikerülhetetlen igény mindkét érintett fél részéről, ezt tudatosítani kell. És hogy mit is értünk integráció kifejezés alatt? Annak elősegítését, hogy a fogyatékos emberek kapcsolatokat létesítsenek és tartsanak fenn más emberekkel, társadalmi, gazdasági intézményekkel, megteremtődjön az esélyegyenlőség a társadalmi élet minden színterén, a fizikai és kulturális környezetben, a lakhatás és közlekedési eszközök használata, a szociális és egészségügyi ellátás, az iskoláztatási és munkaalkalmak, a kulturális és társadalmi élet, valamint a sport és a szórakozás területén is. A fogyatékosokkal élőkkel szemben nem csak az lenne fontos, hogy engedjük részévé válni őket világunknak, hanem az is, hogy mi is az ő világluk részesei legyünk, legalább az alapvető megismerés szintjén.⁶

A fogyatékosok életét lehet pozitívabbá alakítani, váljunk nyitottabbá környezetünk számos fogyatékosával szemben. A fogyatékos ne csupán védendő és támogatandó „tárgy” legyen, hanem alany is, akinek jogai vannak és befolyása e jogok érvényesítésére. Társadalmi elismerést kívánnak, ami számukra az önbecsülés előfeltétele ugyanúgy, mint a nem fogyatékos embereknek. A munkaerő-piaci integráció az egyik legkomplexebb rehabilitációs folyamat. Sikere nagyban függ attól, hogy az illető személy minden területen megkapta-e a szükséges támogatást, és a rehabilitációs intézkedések tervszerűek, összehangoltak, szükséglet orientáltak legyenek, továbbá az érintett személy egyetértésével, tevékeny közreműködésével valósuljanak meg. A minél eredményesebb integráció biztosításában, illetve vállalásában a társadalomnak és az egyénnek egyaránt jelentős érdekeltsége van. A társadalom érdekeltsége abban áll, hogy minél több értéket előállító állampolgára legyen. Az egyén érdeke, hogy megalapozza önbecsülését, elérhetővé váljon számára a munka, mint társadalmi érték, s mint jövedelemforrás, ezáltal közelebb kerüljön a lehető legteljesebb emberi élet megvalósításához. A bemutatott program az integráció megvalósításának egyik kiváló eszköze lehet, mely a teljeskörű integráció megvalósulása mellett, biztosíthatja a megváltozott munkaképességű és fogyatékkal élők életminőségének javítását is. A programot követően a folyamat részét képezi a résztvevő fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű emberek utókövetése, melynek során a megvalósító szervezetek igény esetén plusz szolgáltatásokat biztosítanak a programba bekapcsolódó munkavállalók és munkáltatók számára. Az így teljessé váló komplex szolgáltatási és támogatási csomag alkalmassá válik az életminőség tartós javítására és annak hosszú távú fenntartására, hiszen a jóllétnek mind a munkavállalók szubjektív érzelmi átélésére, mind munkahelyi teljesítményükre és magatartásukra pozitív hatása van, ezért a társadalomnak érdemes kiemelt figyelmet fordítania a munkáltatók érzékenyítésére, a komplex támogatási csomagot biztosító programok kialakítására, a munkavállalók életminőségének javulását meghatározó munkahelyi tényezők biztosítására. Az életminőség vizsgálatára vonatkozó eredményeink megerősítették, hogy megfelelő támogatással (pl. támogató programok révén), növelhető a munkával, a munkahellyel való elégedettség, mely nemcsak az egyén, de a munkaadók, és a társadalom szempontjából is számtalan előnnyel jár, így javul a munka minősége, a munkahelyi viselkedés és morál, nő a foglalkoztatottsági ráta.

Irodalomjegyzék

¹ Központi Statisztikai Hivatal, 2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS, 17. A fogyatékossggal élők helyzete és szociális ellátásuk, Budapest, 2015, p. 11.

² Bruckner L., Speciális szakiskolákban végzett fiatalok utógondozása, Budapest, Fogyatékos Gyermek, Tanulók Felzárkóztatásáért Országos Közalapítvány, 2007. p. 4.

³ Fogyatékossg-politikai szakismeretek, Szöveggyűjtemény, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2009., p. 34.

⁴ A NEKED MUNKA, NEKEM ÁLOM! PROGRAM - 2017 ÖSSZEGZŐ BESZÁMOLÓ

⁵ Kálmán Zs., Könczei Gy. A Taigetosztól az esélyegyenlőségig, Budapest, Osiris, 2002. p. 495.

⁶ INTÉZMÉNYI FÉRŐHELY KIVÁLTÁSI TERV MÓDSZERTANI ÚTMUTATÓ 2017.

Meisznerné Kuklek Noémi, Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Doktori Iskola

Dr. Pusztafalvi Henriette, Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar

E-mail: noemi.kuklek@hotmail.com

Témavezető neve: Dr. Pusztafalvi Henriette, Tudományos fokozat: PhD, Beosztás: egyetemi adjunktus, Munkahely/Intézmény: Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar

Lektor neve: Brettner Zsuzsanna, Tudományos fokozat: Ph.D., Beosztás: egyetemi adjunktus, Munkahely/Intézmény: PTE BTK Társadalmi Kapcsolatok Intézete Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék

Hungarian manors in changing historical-political contexts: the role of the institutional environment

György Mikle, *Eötvös Loránd University, Faculty of Sciences, Department of Social and Economic Geography*

Before World War II a significant amount of agricultural land belonged to large estates, where production was based on agricultural servants (*mezőgazdasági cselédség*), who were placed at the centre of the estates in manors (*major* or *puszta*). People living in these settlements had a very strong dependence on the estates: it was the employer and the social service provider (e.g. housing, education, or healthcare) locally. The land reform in 1945 aimed to dissolve large estates resulting in the depopulation of several manors. Due to the reorganization of state farms and agricultural co-operatives the functioning of still-inhabited manors were similar to the previous era in many aspects, as living and working conditions depended on a single actor. From the beginning of the 1990s with the privatization of these companies, employment and social services are no longer available in these localities, and in general they are characterised by low social status and deprivation.

The present paper investigates the institutional framework behind these processes, focusing on role of the different actors in the changes taking place at manors throughout the 20th century, across Hungary, with reference to local specificities. I aim to distinguish different levels of institutional hierarchy and geographical scale. This study is mainly based on the relevant literature and archival research. Through the analysis of the institutional framework the paper shows that manors can be characterised by a high level of dependency in terms of geographical subordination and subordination to local economic production.

Keywords: manors, rural research, Hungary

I. Introduction

Looking through the history of 20th century Hungary, different periods can be observed with contrasting political ideas. In this paper I focus on three major eras: pre-WWII Hungary, the state socialist period and the post-socialist era. I look at the evolution of manorial settlements in these different contexts with a focus on the changing institutional framework. Manors (*puszta* or *major*) have been an important form of rural settlements according to their role in agricultural production and the number of inhabitants. However, they have attracted geographers' attention far less, than other rural settlement forms. I trace some dimensions characterising the quality of life, such as housing, working conditions, infrastructure, education, and healthcare. I analyse the changes in the institutional environment to show how the role of actors responsible for the availability and quality of these dimensions changed, with particular attention to the role of geographical scale and institutional hierarchy. In other words I look at where the actors responsible for the quality of life could be found in the institutional hierarchy in different periods; in most of the cases institutional subordination coincided with geographical subordination.

I follow a chronological order, and distinguish four scales. The highest one is the national scale; here I focus primarily on the role of legal regulation in parallel with changes of the political and economic environment. Stakeholders constitute the next scale: these were large estates before WWII and socialist agricultural companies during state socialism. There were significant differences in the range of the geographical area controlled by them. In general they held lands near more than one village or town; this number could reach 5–6 eventually. This territory is obviously smaller than the territory of a county: for example there were 6 state farms in Komárom County during the 1970s. However, I put stakeholders and county councils on the same scale, because county councils only had limited roles in affecting local living conditions in the case of manors. The third scale is the scale of the communities – villages or towns. These constitute the lowest scale in the Hungarian public administration system. Communities are divided to inner parts and outskirts; manors predominantly located on the outskirts. The lowest scale in my analysis is the local scale, or localities, which refers to the manorial settlements themselves.

Based on the analysis of the existing scholarly literature and archive documents, I argue that manorial society can be characterised by a high level of dependency. In my view this dependency has two facets: (1) geographical subordination and (2) dependency on local economic production. I would like to show that the nature of this dependency makes manors places of specific social environment, characterising them from the beginning of the 20th century up until today.

II. Context and methods

Due to the public administration system in Hungary the territory of a community is divided to continuously built-up areas or inner parts, and outskirts. In some parts of the country the outskirts are inhabited quite densely. On the Great Plain, scattered farm (*tanya*) is the most important traditional outskirts settlement form, which was originally inhabited by peasants. Manors on the contrary could be found predominantly in Transdanubia, where high proportion of lands were large estate-owned. The settlement type I analyse has its origins back in the mid-19th century, when the largest estates started to intensify their mainly export-oriented production. According to this goal they built manorial settlements at the centre of their agricultural territory, usually on the outskirts of villages or towns. These places consisted of buildings serving the production (granaries, stalls), administrative buildings (house of the steward, mansion or castle for the landowner to stay at) and houses for agricultural servants

(*cselédség*). Most of their population belonged to this later group, who made up the basis of large estate's workforce (Illyés, Gy. 1936; Frisnyák, S. 1990; Bajmócy, P. - Balogh, A. 2012; Tamáska, M. 2013). According to an estimation the number of manors on the historical territory of Hungary was around 6000 with 431000 inhabitants in 1910 (Bajmócy, P. - Balogh, A. 2012). On the current territory of the country in the beginning of the 1960s the total population living in these settlements was around 182000 which after a sharp decline changed to 27600 by the 2010s (Bajmócy, P. - Makra, Zs. 2016).

In my essay I look at the role of institutions as key actors. There is a remarkable literature on institutions in Anglophone human geography; this term has been used in various contexts and forms. Some geographers referred to institutions as formal organisational bodies, while others used this word for habits and general rules internalised by members of the society. The most important fields this term has been used at are economic geography, questions of social control and investigations of the role of the state (Mackinnon, D. 2000, 2009; Philo, C. - Parr, H. 2000; Billo, E. - Mountz, A. 2016). I refer to institutions in my paper as the legal and organisational framework that affected local conditions in manorial settlements (including laws, governmental bodies and economic actors).

As mentioned in the introduction, on the one hand my paper is based on the analysis of the literature that can be connected somehow to manors, such as works in the field of geography (Mendöl, T. 1963; Beluszky, P. 1999; Bajmócy, P. - Pócsi, G. - Józsa, K. 2008; Balogh, A. - Bajmócy, P. 2011; Bajmócy, P. - Balogh, A. 2012), sociology (Kovács, É. - Vidra, Zs. 2012; Németh, K. 2013, 2015, 2016), social history (Gunst, P. 1998; Gyáni, G. - Kövér, Gy. 2004), ethnography (Illyés Gy. 1936; Féja G. 1938; Eperjessy E. 2006) and economic history (Izinger, P. 1982, 1983). On the other hand, my research took place at the Komárom-Esztergom County Archives, where I found documents of the Komárom County Council (MNL KEML XXIII.10.a) that turned out to be relevant since they helped me understand the role of socialist agricultural companies in affecting local conditions.

III. Manors in different periods

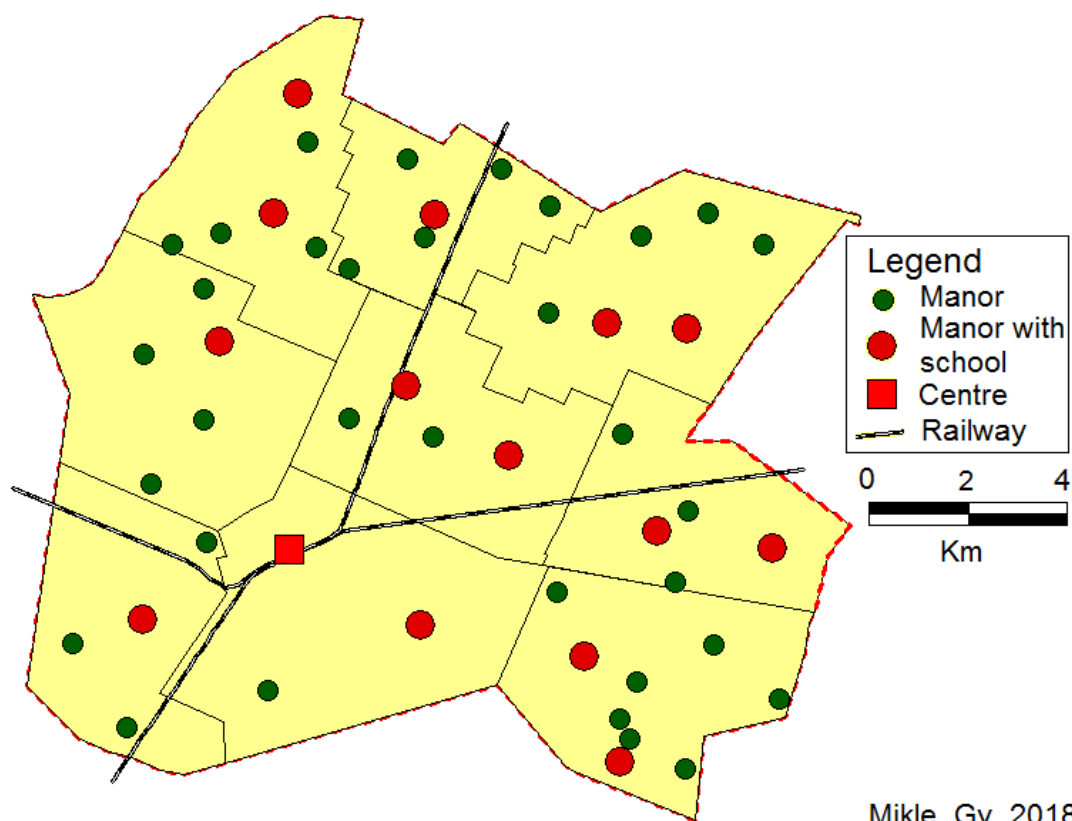
III.1. Manorial period

From the mid-19th century up to the land reform in 1945, manors constituted the backbone of large estates' agricultural production. In this period on the national scale an important legal frame was the so called *cselédtörvény* which aimed to regulate owner – servant relationship by defining rights and duties. This law first appeared in 1876 (1876. XIII.), and later was modified in 1907 (1907. XLV.). The law mentioned the owner's responsibility in terms of working conditions, housing, and healthcare. However, these duties were poorly defined which gave the estates the ability to decide the very conditions of their provision. As an example owners had to “guarantee access” to healthcare and education, which was exceptional compared to other groups of the agricultural population (Gyáni, G. - Kövér, Gy. 2004). In fact, empirical evidence shows that these duties were rather understood as options and it was beyond the possibilities or will of the estates to grant access to these services (Illyés, Gy. 1936; Féja, G. 1938; Eperjessy E. 2006).

According to the poorly-defined nature of these duties, it is necessary to look at the scale of the individual estates in order to see how the quality of life differed in reality. In geographical terms this scale included a larger area, sometimes up to 20 localities, as in the case of Mezőhegyes, the biggest state-owned estate. In the first decade of the 20th century three large state-owned estates were present in the current territory of Hungary. These estates were considered as places of high-quality rationalised modern agricultural production. According to official documentations servants working for these estates lived in relatively good conditions

(M. Kir. Állami Ménesbirtokok 1933). On the contrary, empirical research concerning Mezőhegyes shows that even if production was carried out in a highly modernised way, servants' living conditions were hardly acceptable (Féja, G. 1938). Besides the state, owners could be churches, or private individuals, which meant remarkable differences in terms of living and working conditions. Generally speaking it can be stated that the wealth of the estates correlated with the services available (Eperjessy, E. 2006). Estates were the providers of housing which constituted one of the most critical aspects of servants' living conditions. Servants did not own the flats, and since the estates aimed to keep housing expenditures low, flats were overcrowded and each family had only one room to stay in (Illyés, Gy. 1936; Féja, G. 1938; Eperjessy, E. 2006). From the 1910s estates started to improve housing conditions due to the legal requirements, but in practice no significant changes took place before WWII. Payment was also an important aspect of working conditions. Servants received only a small amount of money for their work; most of their payment was made up of raw agricultural products and fuel to heat flats, which gave them a low level of social mobility in general (Németh, K. 2016). The exact content of their payment depended on the individual estates. Since most manors were located on the outskirts of villages or towns, they were often isolated, even if the distance was not significant in physical terms. Isolation occurred primarily in social terms, since their population didn't have a daily connection with the people living in the neighbouring village, and servants did not even have the possibility to benefit from the services available there. This isolation was partly related to the features of the road network. Some of the biggest estates had their own network which was planned and built due to the interests of production and without any attention to the servants' needs (Illyés, Gy. 1936; Tamáska, M. 2013).

Education and healthcare were not available in most manors. According to the law regulating the owners' duties, estates were obliged to somehow provide access to these services; in fact, only the state-owned manors had their own schools and hospitals. An outstanding example was the case of Mezőhegyes, where a whole system of schools (Figure 1.) was present from the end of the 19th century until the 1980s (Vági, G. 1994; Balanyi, M. 1996). What is necessary to emphasise is that this is an extreme example and servants' children generally had to commute to the inner parts of the nearest community, which made them disadvantaged in terms of reaching higher levels in education (Illyés, Gy. 1936). This again, shows how important the role of the individual estates was in shaping living conditions, hence spatial disparities occurred primarily at this scale.

Mikle, Gy. 2018

Figure 1. School network of Mezőhegyes; early 20th century (based on: Balanyi, M. 1996)

Considering the situation on the local scale, the role of the steward (*gazdatiszt* or *intéző*) was important in terms of working conditions. The steward was the person designated to control working processes at the manors and general rules of everyday life depended on him in the first place. In other words, this person decided what should servants do and when, working hours and tasks also depended on him. Most of the sociographic and ethnographic writings described servants as a highly exposed group (see for example Illyés, Gy. 1936; Féja, G. 1938; Kardos, L. 1955; Berend, T. I. - Ránki, Gy. 1976; Eperjessy, E. 2006). A usually referenced side of their limited personal freedom was the regular physical and psychological abuse to improve productivity, which differed in each locality according to the personality of the steward.

III.2. State socialist period

In this section my purpose is to summarise the processes from the end of WWII until the transition of the late 1980s. It is clear that this period, even if usually called the state socialist or communist era, cannot be described as a monolithic epoch. State-society relationships changed more times and this can also be observed while focusing on the manors. Right after World War II a land reform took place that aimed to parcel large estates; as a result a great proportion of manors were depopulated. In 1948 the Hungarian Working People's Party started to rule the country, and aimed to follow the Soviet economic model. One of the most important processes affecting manorial settlements was the transformation of the agricultural production according to Marxist-Leninist principles. This goal manifested in organising state farms and co-operative farms, which bodies became stakeholders in most of the manors. State farms were similar to large estates in many aspects, such as their organisational and institutional structure, or the continuity of attitudes and values connected to some of the jobs

(Mendöl, T. 1963; Juhász, P. 1999, 2006). In the 1950s socialist agricultural companies were under strict central control, due to the logic of planned economy, but from the 1960s they gained some freedom in terms of strategic decisions which resulted in a significant divergence in the processes on the scale of state farms and co-operatives.

The Party during almost the whole period considered smaller settlements unnecessary. This meant limited possibilities for outskirt localities such as scattered farms or manors. In 1949 a decree (1300/1949.) prohibited all construction works in connection with housing on the outskirts. This decree served the centralisation of outskirt population; the final goal was to disband scattered farms. The Scattered Farm Council was responsible for this work: the Council changed the exact details of this concept few times, and after a couple of years it was fold in 1954. The first radical ideas about the demolition of outskirt settlements turned out to be unrealistic: a new decree in 1955 (14/1955./III.3.) allowed outskirt construction works in some specific places, such as in the territory of socialist agricultural companies (Hajdú, Z. 1990/1991). Hence, on the national scale the legal regulation set up a harsh environment for the development of manorial settlements.

On the county scale, county councils formally had some control over state farms and co-operatives operating at their territories; county councils basically had administrative roles regarding state farm activities. As the case of Komárom County Council shows, the companies handled reports to councils concerning the trends in production, investments, workforce policies and the condition of their social safety net (MNL KEML XXIII.10.a 32/1956). In the case of co-operative farms, the County Council primarily dealt with the state of collectivisation, and the catch-up of these farms in terms of production and technology during the 1950s. Later, the reports included issues such as authorisation of construction works, or handing over parcels of land from one co-operative to another (MNL KEML XXIII.10.a 38/1957; 46/1959; 500/1960). What can be seen from the analysis of this documentation is that the decisions were made by the companies themselves; the County Council only had formal, administrative functions in approving the decisions.

This situation meant that the role of state farms and co-operatives became crucial in forming local living and working conditions: as I aim to show below, the role of this scale was the most important during these decades. Agricultural companies during state socialism became the holders of housing, and some elements of the infrastructure such as roads, water supplies and mansions (used as canteen, workers' hostel, or place for other community activities in this period). Generally speaking, the companies carried out developments, or built new buildings if the individual manors fit with the company goals. Location was crucial in this sense (Varga, D. 1991). In 'useful' manors, renovation of old houses and even building new ones took place. These houses were owned by the agricultural companies; state farm workers or co-operative members were allowed to occupy them for quasi-free or free (Kovács, É. - Vidra, Zs. 2012; Tamáska, M. 2013; Németh, K. 2015, 2016). Building new houses slightly transformed the morphology of these settlements as the former barrack-like houses were replaced by semi-detached houses or in some cases detached houses. Former servants were keen on having a detached house; this desire was very strong during the manorial period (Illyés, Gy. 1936; Kardos, L. 1955).

In this period agricultural companies were the only employers at manors; the quality of working conditions depended on the individual company. Working conditions could differ in terms of what kind of work were the workers or members responsible for, how the technical environment looked like, or even how high the reachable income was (Kardos, L. 1955; Csoóri, S. 1963). As mentioned above, from the late 1940s up to the early 1960s the agricultural sector was under strict governmental control, but from the middle of the 1960s onwards agricultural companies had the possibility to make their own decisions in terms of strategic goals, investments, or workforce policies (Izinger, P. 1981, 1982, 1983; Varga, Zs.

2009, 2011). Up until the mid-1960s state farms had significantly more financial possibilities and political power than co-operatives. The liberalisation of company decisions resulted in the convergence of the frame provided by state farms and co-operatives. At the same time the role of individual companies' leadership became more important. Convergence manifested in terms of reachable income, fixed working hours became general and access to social services (such as healthcare, retirement pension) was possible through the workplaces both in the case of state-owned and co-operative farms (Lengyel, Zs. 1981; Erdei, F. 1984; Hann, C. M. 2003). Growing role of the leadership's attitude at the same time led to the divergence of individual companies, which resulted in the incorporation of weaker farms with stronger ones.

To illustrate the state farms' influence on their workers' living and working conditions, the example of Bábolna State Farm and Kisbér State Farm can be mentioned. Both companies had their own social service system available for their workers, which included catering, healthcare, social benefits, and the possibility to use the company's summer resort. These companies operated shops, public transport, public utility system, and supported the renovation of flats in the manors (MNL KEML XXIII.10.a. 103/1973, MNL KEML XXIII.10.a. 2/1984). On the side of the co-operative farms, researches show that prospering co-operatives with ambitious leadership usually had a huge role in meliorating local infrastructural conditions, often in partnership with local village councils (Lengyel, Zs. 1981; Sárkány, M. 2016).

On the local scale according to some researches, village councils had no significant function in manors. Local processes almost entirely depended on the agricultural companies (Varga, D. 1991). Thinking about the above mentioned example of Mezőhegyes, the school system previously ran by the estate became operated by the town council (Balanyi, M. 1996). Education was the only public service that usually depended on the local council, but in general no schools could be found in manors; a significant proportion of pupils still had to commute to the nearby village or town.

III.3. Nowadays

After the political transition at the end of the 1980s, Hungary started to adopt neoliberal economic principles. The political leadership of the country wanted to privatise socialist agricultural companies; in the case of co-operative farms this process happened rapidly, while on the side of state farms it was a slower, step-by-step procedure. State farms usually were divided into departments, and some of these departments were sold quite fast, while others still remained state-owned for a while. By the middle of the 2000s only a few farms remained nationalised; these companies had strategic roles for Hungarian agriculture and the whole country (gene banks, research centres, educational centres) (Klenczer, A. 1996; Varga, Zs. 2011). Privatising co-operatives and state farms resulted in the closure of workplaces in manors and new owners generally have no interest to provide employment for manorial inhabitants. With the transition period, regulation of the public administration system also changed on the national scale. Local governments have autonomy in many aspects: e. g. they can regulate on they own if manors belong to the outskirts or the inner area of the community. Outskirts are not considered as residential areas, hence local governments are not obliged to build and maintain public infrastructure at these places. Most manors belong to the outskirts, while a small proportion of these settlements belong to the inner areas *de jure*, even if they are located separately from the centre.

Due to the current public administration system, the importance of local governments has become primary in influencing local processes. While in the previous period local councils practically functioned as deconcentrated bodies of the central government, after the transition local governments became autonomous. Formally it means political and financial

independence, but it also means responsibility for their economic conditions. Consequently, quality of life can differ on the local scale, according to the local governments' possibilities. Local governments often became stakeholders of some infrastructural elements in manors such as roads, or the public utility system. In general this resulted in a stark decline of local conditions, since local governments do not have the will and financial possibilities to maintain elements previously owned by state farms or co-operatives (Kovács, É - Vidra, Zs. 2012; Németh, K. 2015, 2016). Services such as primary education or healthcare are usually available in the inner areas of villages or towns; the best local governments can do, is to provide access to these services by a transportation system. For this purpose communities with remarkable population living on the outskirts organised a kind of stewardship (*tanyagondnok*). The person in this position usually helps manorial inhabitants with transporting them to the inner areas. Other typical role is helping elderly people in everyday activities like shopping or taking care of them if necessary. With the closure of local workplaces manors can be characterised by a high level of unemployment. After the introduction of public work in Hungary, local governments formally became the employers of unemployed people living in manors and therefore working conditions and possibilities to re-enter the labour market may depend to some extent on local governments.

On the scale of the localities the new owners of the land, the plantation or the factory usually have a very limited role in affecting local conditions. After the privatisation some elements of public infrastructure such as roads were eventually sold to new owners. This often resulted in conflicts between manorial inhabitants and new owners, since owners are not interested in maintaining roads or other public utilities (Kovács, É - Vidra, Zs. 2012). After the transition the most important process has been the growing role of private responsibility. Manorial flats were privatised, generally at a very low price and sometimes with further financial help provided by the state farms or co-operatives. For this reason nowadays housing conditions depend on their owners' financial possibilities. Due to the rolling back of the state most aspects of quality of life depend on the individuals themselves. These processes led to growing disparities not only on the scale of the localities but also on the scale of the individual households. This situation is unprecedented, and shows how important the role of former stakeholders was in affecting living conditions: inhabitants are practically left behind and usually do not find the way to adapt to new circumstances.

IV. Conclusion

Through the investigation of the institutional framework I aimed to show how the dependency of manorial settlements evolved throughout the 20th century. It can be seen that the nature of dependency differs historically and geographically, but its general features have been quite the same throughout the periods analysed. My argument is that manors' dependency has two sides: geographical subordination, and subordination to local economic production. If we look at this issue in detail (Figure 2.), geographical subordination means that local processes have always depended on actors distant from the local scale, present at higher levels of institutional hierarchy. Consequently, their society has hardly had the possibility to influence local processes and living conditions. In the manorial period the role of the individual estates was primary; most aspects of quality of life depended on this level. In the state socialist period state farms and co-operative farms had similar roles in affecting local conditions, and the position of these actors on the geographical scale was also similar to the estates' position. Nowadays, most of the services previously provided by the agricultural companies are not present on the scale of the localities. Even if local governments eventually try to help manorial inhabitants, it depends on the inhabitants' possibilities if they have access to healthcare or education for example.

Periods →

Legal regulation of agricultural servants (1876. XIII. → 1907. XLV.)		Legal regulation of outskirts construction works (1300/1949. → 14/1955.)		Privatisation Regulation of the outskirts	
Housing Healthcare → Education Working cond.	General frames	Limits to outskirts developments			
Estate		State farm / Co-operative	County council		
Housing Healthcare Education → Infrastructure	Concrete conditions	Housing Healthcare Infrastructure Social services Working conditions	Administration and approval of company decisions		
		Local council		Local government	
		Education		Stewardship Public work Infrastructure	
Steward				Owner	Inhabitants
Everyday life Working conditions				Workplace	
				Infrastructure	Housing Healthcare Education

← Scale

Figure 2. Development of the institutional framework

By now it is apparent what the subordination to local economic production means: most aspects of quality of life have always depended on one single actor, and this actor has been an economic actor in most of the cases. In other words, manors have been considered predominantly as places of economic production, not as places of residence. From the side of their society, people living at these places have been considered as workforce, what is clear if we look at what happened right after the privatisation: as manors' role in agricultural production became insignificant, a rapid fall in the living conditions and availability of services occurred on the local scale. My essay does not have an empirical part, which explicitly compares manors to localities with different backgrounds, but even without this specific comparison it is evident that the nature of dependency makes manors specific elements of the Hungarian settlement network. Further research possibilities include extending the context of the analysis and look at the connections with higher geographical scales. This could include the analysis of how the large estates or agricultural companies were influenced by global political-economic processes. Such research might help to better understand how and why the specific social environment in these settlements evolved.

References

Balanyi, M.: Lámpások voltak... : Egy lezárult kor emlékei a kutatások és visszaemlékezések tükrében (1882-1987). Mezőhegyes Város Önkormányzata, Mezőhegyes, 1996.

Bajmócy, P. - Pócsi, G. - Józsa, K.: A majorságok településföldrajzi fejlődése és jelenlegi differenciálódása Somogy megye példáján. In: IV. Magyar Földrajzi Konferencia, 2008. pp: 322–327.

Bajmócy, P. - Balogh, A.: Egykori majorok tipizálása Vas megyei példákon. In: Földrajzi Közlemények, Vol. 136. no. 2. 2012. pp: 165-181.

Bajmócy, P. - Makra, Zs. (2016): Központi-, egyéb belterületek és külterületek népesedési trendjei Magyarországon 1960-2011 között. Településföldrajzi Tanulmányok, no. 2. 2016. pp. 3-21.

Balogh, A. - Bajmócy, P.: Majorok a Nyugat-Dunántúlon. Savaria University Press, Szombathely, 2011.

Beluszky, P.: Magyarország településföldrajza: Általános rész. Dialóg Campus, Budapest, Pécs, 1999.

Berend, T. I. - Ránki, Gy.: Közép-Kelet Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Közgazdasági és Jogi Kvk., Budapest, 1976.

Billo, E. - Mountz, A.: For institutional ethnography: Geographical approaches to institutions and the everyday. Progress in Human Geography, 2016. Vol 40, no. 2, pp. 199–220.

Csoóri, S.: Pusztá az orgonásdomb alatt. In: Csoóri Sándor: Tudósítás a toronyból. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1963.

Eperjessy, E.: Puszták népe a Zselicben (1900-1950). Mikszáth Kiadó, Horpács, 2006.

Erdei, F.: A mezőgazdasági népesség társadalmi-gazdasági viszonyainak alakulása a felszabadulás után. In: Kulcsár, K. (ed.): Történelem és társadalomkutatás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. pp. 201-241.

Frisnyák, S.: Magyarország történeti földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.

Féja, G.: Viharsarok: az Alsó-Tiszavidék földje és népe. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1938.

Gunst, P.: A Magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Napvilág kiadó, Budapest, 1998.

Gyáni, G. - Kövér, Gy.: Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól a második világháborúig. Osiris, Budapest, 2004.

Hajdú, Z.: A Tanyai Tanács története (A "szocialista tanyapolitika" alapvetése és a tanyakérdés megoldásának radikális, voluntarisztikus kísérlete, 1949–1954). Alföldi Tanulmányok, Vol. 14. 1990/1991. pp. 105–124.

Hann, C. M.: Introduction. In: Hann, C. M. (ed.): The postsocialist agrarian question: Property relations and the rural condition. Münster – London, Lit. 2003. pp. 1–46.

Illyés, Gy.: Puszták népe. Századvég, Budapest, 1993 [1936].

Izinger, P.: Az első évtized: Az állami gazdaságok 1945-1956 között. 1981. Valóság, no. 6. pp. 26–40.

Izinger, P.: A második évtized: Az állami gazdaságok 1958-1968 között. 1982. Valóság, no. 5. pp. 36–51.

Izinger, P.: A harmadik évtized. Az állami gazdaságok 1968-1980 között. 1983. Valóság, no. 3. pp. 38–45.

Juhász, P.: Mai képünk a parasztságról s a falusi társadalom néhány jellegzetességéről. In: Fokasz, N. - Örkény, A. (eds.): Magyarország társadalomtörténete III/2.: 1945–1989: válogatott tanulmányok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 1999. pp. 230–240.

Juhász, P.: Emberek és intézmények: Két zsákutca az agráriumban. Új Mandátum Kiadó – Jelenkutató Alapítvány, Budapest, 2006.

Kardos, L.: Jegyzetek a volt uradalmi cselédség kultúrájának és életmódjának alakulásáról (Szentgyörgypuszta). Ethnographia, 1955. pp. 225–344.

Klenczner, A.: Az állami gazdaságokról. In: Orosz, I. et. al. (eds.): Magyarország agrártörténete. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1996. pp. 697–698.

Kovács, É. - Vidra, Zs.: Kényszer, vagy kivonulás – élet a peremeken. Tér és Társadalom, 2012. Vol. 26. no. 4. pp. 73–92.

Lengyel, Zs.: Néhány gondolat a szövetkezetek és a falvak kapcsolatáról. In: Vass, H. (ed.): A mezőgazdaság szocialista átalakulása Magyarországon: Tudományos ülés Szolnok 1981. április 6-7. Szolnok Megyei Lapkiadó Váll., Szolnok, 1981. pp. 166–171.

MacKinnon, D.: Managerialism, governmentality and the state: a neo-Foucauldian approach to local economic governance. Political Geography, 2000. Vol. 19. no. 3, pp. 293–314.

MacKinnon, D.: Institutionalism/institutional geographies. In: Thrift, N.J. - Kitchin, R. (eds.): International Encyclopedia of Human Geography. Elsevier: Amsterdam, Netherlands. 2009. pp. 499–506.

A Magyar Királyi Állami ménesbirtokok: Mezőhegyes, Kisbér, Bábolna. 1933.

Mendöl, T.: Általános településföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.

Németh, K.: „Koszorú lóra bársony nyereg nem illik.” Cselédek és urak – egykor és most. Belvedere meridionale, 2013. Vol. 25. no. 3. pp. 31–50.

Németh, K.: „A puszták le van robbanva.”: helykötődés és nosztalgia a pusztai élettörténetekben. In: Keszei, A. - Bögre, Zs. (eds.): Hely, identitás, emlékezet. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015. pp. 356–379.

Németh, K.: Mobilitási utak egy mezőgazdasági nagyüzem dicsfényében és árnyékában. In: Kovács, K. (ed.): Földből élők: Polarizáció a magyar vidéken. Argumentum Kiadó, Budapest, 2016. pp. 162–185.

Philo, C. - Parr, H.: Institutional geographies: Introductory remarks. *Geoforum*, 2000. Vol. 31. pp. 513–521.

Sárkány, M.: A gazdaság átalakulása. In: Sárkány, M. (ed.): *Társadalom és gazdaság: válogatott szociálintropológiai írások*. összeáll. Vargyas Gábor. L'Harmattan– MTA BTK Néprajztud. Int., Budapest, 2016. pp. 211–271.

Tamáská, M.: *Falvak az uradalmak helyén: a megszűnt nagybirtok telepes községeinek építészetete 1945 után*. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2013.

Varga, D.: *Mai puszták népe: volt cselédek, mai gondok Dél-Dunántúl állami gazdasági pusztáin*. Baranya megyei könyvtár, Pécs, 1991.

Varga, Zs.: „Földindulás után”: A hatalom és a parasztság Magyarországon az 1960-as évek első felében. *Történelmi Szemle*, 2009. Vol. 51. no. 2. pp. 231–258.

Varga, Zs.: Between East and West: a cultic place of the Hungarian agriculture – Bábolna Farm. In: Anssi, H. (ed.) *Cultic Revelations: Cult Personalities and Phenomena*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, Faculty Of Humanities, Department of Art and Culture Studies, Hungarian Studies, 2011. pp. 161-180.

Vági, G.: *Mezőhegyes*. Századvég Kiadó, Budapest, 1994.

Laws:

1876. évi XIII. törvénycikk a cseléd és gazda közötti viszony szabályozásáról, a gazdasági munkásokról és a napszámosokról.

1907. évi XLV. törvénycikk a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról.

1300/1949. Korm. sz. rendelet a tanyaközpontok kialakításának előmozdításáról. - *Magyar Közlöny*, 1949. (II. 12.) 33. sz. pp. 301–302.

14/1955./III.3./ M.T.sz. rendelet a külterületi településeken történő építkezések szabályozásáról. *Magyar Közlöny*, 1955. 25. sz. pp. 135–137.

Archival material

MNL KEML XXIII.10.a. VB ülések jegyzőkönyvei (1950–1990):

32/1956: Beszámoló a Környei „Felszabadulás” Állami Gazdaság munkájáról. 1956. 03. 22. pp. 348–357.

38/1957: A termelészövetkezeti fejlesztés irányvonalainak meghatározása, s jelentés a termelészövetkezetek helyzetéről. 1957. 09. 03. pp. 275–280, 290–295.

46/1959: Jelentés a termelészövetkezeti beruházások állásáról és a földrendezésről. 1959. 09. 29. pp. 344–354, 366–376.

500/1960: Bakonysárákányi „Vörös Csillag” Tsz. és a Bakonysárákányi Állami Gazdaság közti területátadás. 1960. 11. 22. pp. 119–120.

103/1973: A Bábolnai Állami Gazdaság vezérigazgatójának tájékoztatója az Állami Gazdaság dolgozóinak élet- és munkakörülményeiről. 1973. 08. 28. pp. 77–79, Beszámoló gazdaságunk kommunális, szociális és kulturális helyzetéről. pp. 140–158.

2/1984: Kisbéri Állami Gazdaság igazgatójának beszámolója a dolgozók egészségügyi, szociális és kulturális ellátottságának helyzetéről. pp. 46–61.

György Mikle, PhD student

Eötvös Loránd University, Faculty of Sciences, Department of Social and Economic Geography, Doctoral School of Earth Sciences

E-mail: miklegyo@gmail.com

Tutor: Dr. Róbert Győri, associate professor, head of department, Eötvös Loránd University, Faculty of Sciences, Department of Social and Economic Geography

Reviewer: Dr. Judit Timár, associate professor, Eötvös Loránd University, Faculty of Sciences, Department of Social and Economic Geography

Terror Threat and Criminal Law Response in Western Europe

Ferenc Petruska, *National University of Public Service*

Western Europe is facing numerous jihadist threats and attacks executed by terrorist groups and lone perpetrators¹. The terrorist outrages in Berlin, Brussels, London, Madrid, and Nice have shown that terrorists are intending to kill as many Western European citizens as achievable. They legitimize their brutal acts with selectively drawn religious orders². Violent jihadists are attacking individuals, small groups, and masses representing an anti-Islamic value in their eyes. They consider individuals and groups as soft targets (church, synagogue, and mosque) or a tough target (barracks, police stations). Terrorists are keen to attack large and popular international events as well. In 2016 number of Jihad acts were high. In that year nearly thousand suspects were arrested in Western Europe and the number of arrests increased over the past four years. Aware terrorism cannot be limited to regions or countries some Western European states continue to strengthen international cooperation beyond the borders of the European Union in particular with states of conflict zones such as Afghanistan and Syria. European Union recognizes cross-regional nature of foreign terrorist fighter movements. Besides this phenomenon, the lecturer analyzes and evaluates mainly criminal law³ modification of Western European states as an exceptionally effective response⁴ to terror threats. Because of novelty and intensity of jihadist terrorist outrages this study is focused on its background and legal responses. This study focuses on countries where terrorist attacks were very heavy and frequent in the last three years.

Results: Terrorist offenses, financial support, recruitment and training of terrorism, travels to crisis areas are similar or equivalent in each Western European state.

Conclusion: Similar or equivalent criminal law is needed.

Keywords: criminal law, terrorist activity, recruitment, crisis zone, Western Europe

¹ <https://www.statista.com/topics/3788/terrorism-in-europe/>

² Bart Schurmann - Max Taylor: Reconsidering radicalisation: Fanaticism and link between ideas and violence. Perspectives on Terrorism . Vol. 56. pp. 3-23.

³ West's Encyclopedia of American Law, edition 2. 2008. The Gale Group
<http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Criminal+Law> [letöltés ideje: 2018.06.17.]

⁴ "European responses to terrorism have generally followed major incidents and could be described, unkindly, as knee-jerk reaction to assure public opinion that governments were doing something." - Fraser Cameron, "Transatlantic Relations and Terrorism" in The EU and Terrorism (ed. David Spence, John Harper 2007), p. 133.

I. Introduction

For effective regulation and response to the terror threat, it is inevitable to understand the motivation and background of terror activities. The underlying motivating factors that lead criminals to radicalization need to be evaluated in individual interpretations and the surroundings of the perpetrators. Most terrorist groups have got only one aim to change a special national or international policy, strategy, practice, process or method. These terrorists are often deal with seemingly noble purposes such as protection of the poor, environment, animal. They always legitimize their bloody activities with the aforementioned purposes. Several terrorists have a special mixture of the motivation behind the same ideology. For example, rightwing terrorists intend to change the whole of the ethnic composition and the political system of a country on an extremist rightwing model. The main features of rightwing terrorism are xenophobia, hostility to migrants, racism, and authoritarianism. Leftwing terrorists intend to change not only the political but the social and economic system of a special country or even worldwide. They usually have a Marxist-Leninist background. Separatist are always motivated by nationalism and have usually religious and chauvinistic background. These terrorists intend to annex a special territory from a country to their country or carve out an independent state to them. At last, there is a special emphasis on jihadist terrorism for two reasons. Firstly this kind of terrorism has no European ideological roots, so is very hard to understand its motivation and background. Secondly jihadist terrorist outrages in Brussels, London, Madrid, Nice and Berlin have shown that terrorists have no special targets or demand but are aiming to kill as many Western European citizens as possible. Western Europe is continuously facing serious terrorist threats of jihadist nature by lone perpetrators, Islamic groups, and widespread networks. These categories were necessarily inclusive, so anarchist, eco-terrorist and other minor ideology or groups were not mentioned. Western European law enforcement agencies and intelligence services are working together to make stronger their responses to the terror threat. These states share information on foreign terrorist suspects and disrupt their travel through the shared notices, it is stolen and lost travel documents database and coordinated border control operations. They gradually strengthen cooperation. In 2012 the European Criminal Records Information System was established to develop the exchange of information on criminal records of the members of the Schengen III Agreement. This agreement or Prüm Convention⁵ is a treaty was signed on 27 May 2005 by Austria, Belgium, France, Germany, Luxembourg, the Netherlands and Spain in Prüm⁶. The treaty is open to all members of the European Union and permits the exchange of data about the DNA, fingerprints and vehicle registrations of suspects of terrorist offenses. It contains the possibility of joint police patrols, entry of police forces into the territory of another State for the prevention of immediate danger even with arms, and cooperation in most important actions and threats. Most Western European countries are enhancing data retention regulations for the communications sector which are believed to be an important source of identifying suspects of terrorist offenses. It is obviously may violate certain fundamental rights. Besides an international cooperation among Western European countries working the European Union has a vital role with harmonization and exhilaration this cooperation. International cooperation among the European Union States is strong. Bilateral and multilateral cooperation is the responsibility of States themselves, but the European Union plays an increasingly important role, especially with regard to the harmonization of such cooperation. These states utilize some common agencies and networks against serious crimes such as terrorism. Europol, Eurojust, Frontex, European Judicial Network, Financial Intelligence Unit Network

⁵ COUNCIL DECISION 2008/615/JHA on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime

⁶ A town in Germany.

and the Schengen Information System support European Union member states in their fight against cybercrime, terrorism, international drug trafficking, money laundering, organized fraud, trafficking of human beings and other serious and organized forms of crime. The European Union agencies usually cooperate with some non-European partner states and international organizations as well. The European Union member states have not only amended the national criminal law but have also strengthened cooperation on intelligence service. The European Union Intelligence Analysis Centre provides European Union decision makers and European Union member states intelligence analysis, early warning and situational awareness by monitoring and assessing international events, focusing on sensitive geographical areas, terrorism, the proliferation of weapons of mass destruction and other global threats.

II. Characteristics of Terror Activities

In 2016, 135 victims were killed by jihadists in the territory of the European Union. That year 13 jihadist attacks⁷ were reported and ten of them were completed. For the first time since 2008 in 2015 more criminal verdicts were pronounced for jihadist activity in the European Union than in connection with right wing or left wing terrorist offences. Why were these perpetrators accused and sentenced? Most of these verdicts for jihadist activities were in relation to the armed conflicts in the conflict zones of the Middle-East. These prisoners used to prepare to travel to Syria or Iraq or supported, recruited, financed others to do so. Lone perpetrators and members of terrorist cells preparing massacres in Western-Europe were sentenced. Some criminal court sentenced men to prison sentences for membership of terrorist organisations and preparing bloody massacres. Jihadist terrorists apply extremely intensive propaganda strategy and training in Western-Europe that is evident in the verdicts pronounced in Western Europe as well. They glorify, disseminate propaganda and praise terrorist organisation. They intend to recruit perpetrators who are open to join and travel to fight in the conflict zones of the Middle-East. They recruit weak, impressionable and vulnerable people by social media and convince them to perpetrate terrorist offences especially against their country or residence. Recruiting efforts seem not to be limited to male targets so women and children are targeted as well. Widespread jihadist ideology exempts women from the obligation to fight with the exception of self-defence, but does not prohibit the participation of armed conflicts. So every woman allowed fighting by her decision. Some followers were sent to so-called cell members who intended to help them to travel to those areas. Some people were sentenced to imprisonment even for jihadist self-indoctrination. Terrorist groups select individuals from specific nationalities. For example jihadist terrorists consider Western European citizens valuable targets for kidnapping, because ransom money is a kind of source to finance their activity. Besides Western European hostages could be executed as political pressure or propaganda as well. Kidnap threat is low in Europe and high in conflict zones where governmental control is missing (Afghanistan, Burkina Faso, Libya, Mali, Niger, Iraq, Philippines and Yemen)⁸.

⁷ Belgium 4, France 5, Germany 4,

⁸ Max Abrahams - Matthew Ward - Ryan Kennedy: Explain Civilian Attacks: Terrorist Networks, Principal-agents problem and target selection. Perspectives on Terrorism. Vol. 56. pp. 3-23.

III. Characteristics of Verdicts for Terrorism

In 2016, 718 people were arrested in connection with jihadist-related offenses⁹. The verdicts pronounced by Western-European criminal courts resulted in various penalties as fines, imprisonment, community service and restraining orders, and treatment in mental health care facilities as well. Sometimes courts revoke even the citizenship of the prisoners or ban on entering the national territory of the country of the court.

IV. Criminal Law Responses

The several Western European States are facing challenges in identifying appropriate criminal law responses to the terror threat. Most of them have introduced brand new legislation. Some of them tackle the foreign terrorist fighter phenomenon. They may not be sufficient to prevent foreign terrorist fighter travel and return as prosecutions are hard. The reason for this phenomena is the difficulties in collecting admissible evidence abroad from the Middle East conflict zones and converting intelligence into admissible evidence against foreign terrorist suspects. Due to the human right concerns, the pre-emptive investigation and prosecution of suspected foreign terrorist fighters are further challenges for democratic Western European. In view of all these, it is inevitable to examine that changed security environment and the terror threat what legislation process has ignited in Western Europe.

IV.1. Belgium

In 2016 Belgian legislation made house searches legal arrests in case of the terror attack or planned terror offense during the interval from 9 and 17 o'clock. The Law on Police Service has been amended to establish common databases to prevent and suppress extremism and terrorism. The main added value of Belgium of establishing common databases is to connect counter-terrorism aims and providing opportunities to develop criminal investigation. Belgium compared multilateral cooperation arrangements prior to Europol's structural involvement. Counter-terrorist information is now exchanging faster in a more proper way. The Belgian Criminal Code has amended to include the recruitment and incitement to travel or return from Belgium to commit a terror attack. By 2016 Belgian Criminal Code has extraterritorial jurisdiction (Legislation Online) as the prosecution of Federal Prosecutor's Office is allowed against perpetrators of terror crimes. By this year "the participation in an activity of a terrorist group, making it sufficient to know or could have known that such participation could contribute to the commission of a crime by the terrorist group", "the perpetration of terrorist acts by so-called 'lone wolves' and " the provision or collection of direct or indirect material, including financial means"¹⁰.

IV.2. Denmark

By 2016 Danish criminal courts punish travelling into Iraq and Syria without Danish authority's permission. Danish Criminal Code envisages a penalty of up to 6 years of imprisonment who travel into or stay in aforementioned countries (Danish Criminal Code¹¹).

⁹https://www.europol.europa.eu/tesat/2017/2.1.TERRORIST_ATTACKS_AND_SUSPECTS_ARRESTED_IN_THE_EU.html

¹⁰ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [letöltés ideje: 2018.06.17.]

¹¹ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [letöltés ideje: 2018.06.17.]

IV.3. Finland

By the end of 2016 Finnish Criminal Code punishes travelling to a State other than the State of nationality or residence of the State if the traveller intends to commit, plan or prepare terrorist offense or participate training for terrorist purposes¹².

IV.5. France

By the middle of 2016 French Criminal Code has been amended to strengthen the efficiency of control to avert terrorist act and to protect witnesses. It punishes trafficking of cultural goods coming from the homeland of terror groups and online content with messages, photos and other material provoking or glorifying to terrorist offenses. The amendment of Criminal Code has made legal to apply high-tech investigation achievements to collect data of criminals and spread the power of investigators making legal house searches at night-time. It is very important to allow surveillance of those, who returned to France after committing terrorist offenses or participate in terrorist activities abroad. The amendment also reinforced the control of guns and ammunition¹³.

IV.6. Italy

As an amendment of Italian Criminal Code, a brand new provision was added by criminalizing any conduction consisting of gathering money or goods to support committing terrorist offenses. By 2016 any conspiracy to commit or finance terrorist offenses is to punish¹⁴.

IV.7. Netherlands

By 2016 the Dutch Minister of Security and Justice can legally take away Dutch citizenship in case of multiple citizenships for committing terrorist offenses such as training for terrorism¹⁵.

IV.8. Sweden

For 2016 travelling to a country other than the country of which the prisoner is a citizen is prohibited if the purpose of the travel is preparing or committing serious crimes as terrorism or gathering, supplying or receiving money or goods for terrorist purposes¹⁶.

V. Hungary

As a Schengen border state, Hungary has been facing varying but intensive migration challenges since 2015 and the migration wave¹⁷ has put even Europe under intense pressure. Due to the globalization, the deteriorated domestic security and economic conditions, international human smuggling and other forms of forced migration, and the contradictory nature of the security policies of the European Union Member States, the Government of

¹² <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [letöltés ideje: 2018.06.17.]

¹³ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [letöltés ideje: 2018.06.14.]

¹⁴ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [letöltés ideje: 2018.04.17.]

¹⁵ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [letöltés ideje: 2018.03.13.]

¹⁶ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [letöltés ideje: 2018.05.15.]

¹⁷ <http://www.iom.hu/migration-issues-hungary> [letöltés ideje: 2018.05.17.]

Hungary has decided to provide comprehensive legal guarantees for the security of the country. By the terror attacks in Europe, it is not only the reform of the Hungarian state border regime is inevitable, but also the asylum, criminal, border and border changes and developments, including the involvement of the Hungarian Defence Forces migration crisis management. In 2016 the Parliament amended the Criminal Code as criminalizing the travelling from or through Hungary to join a terrorist group¹⁸. Organizing a terrorist group is also punished¹⁹.

VI. Achievements

By observing Criminal Law amendments of Western European countries we can see common features. Firstly, these countries introduced new legislation by criminalizing not only committing, but perpetration, planning or preparation of, or participation in, terrorist offenses or the providing or receiving of terrorist training. Secondly, they also punish accessory and preparatory acts conducted inboard with the aim of committing terrorist offenses abroad or domestically. Thirdly they allow prosecution of suspects who travel or attempt to travel to another state of their nationality or residences for the purpose of supporting terror offenses. Since 2016 Western European states have introduced comprehensive criminal offenses to prosecute foreign terrorist fighter-related preparatory or accessory acts.

VII. Summary

Several states facing terror offenses may adopt national action plans and regulations of other countries, which engage government authorities, civil society organizations, religious authorities and even health sector. Particular attention should be paid to the criminal law amendments and repressive approaches taken by some Western European states. This repressive policy and regulation may lead to the further perceived exclusion of already marginalized groups. The more inclusive model applied by other Western European states may not conform to the criminalization and prosecution requirements of the European Union. Some states have also begun to systematically address the issue of returning foreign terrorist fighters, who may not only carry out attacks but also engage in radicalization, recruitment, and incitement to commit terrorist acts. Some Western European states have already successfully implemented regulations to counter incitement to commit terrorist acts motivated by violent extremism and intolerance, including even through the Internet²⁰. Some of them are still facing challenges in identifying and introduce appropriate criminal law legislation and responses to the potential terror threat posed by specific categories of travellers and returnees.

Bibliography

1. West's Encyclopedia of American Law, Edition 2 <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Criminal+Law> [letöltés ideje: 2018.06.17.]
2. Fraser Cameron: The EU and Terrorism . London, 2007. p. 133.

¹⁸ Hungarian Criminal Code Article 319

¹⁹ Hungarian Criminal Code Articles 314, 315-316/A, 318and 318/A

²⁰ In 2015 the Council of Ministers established the European Union Internet Referral Unit, which coordinate and flag terrorist and violent extremist online contents.

3. Bart Schurmann - Max Taylor: Reconsidering radicalisation: Fanaticism and link between ideas and violence. Perspectives on Terrorism . Vol. 56. pp. 3-23.
4. West's Encyclopedia of American Law, edition 2. 2008. The Gale Group
5. Council Decision 2008/615/JHA on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime
6. Max Abrahams - Matthew Ward - Ryan Kennedy: Explain Civilian Attacks: Terrorist Networks, Principal-agents problem and target selection. Perspectives on Terrorism. Vol. 56. pp. 3-23.
7. Terrorism in Europe - Statistics & Facts <https://www.statista.com/topics/3788/terrorism-in-europe/> [letöltés ideje: 2018.06.11.]
8. Union Terrorism Situation and Trend Report 2017 <https://www.europol.europa.eu/tesat/2017/2.1>. [letöltés ideje: 2018.05.17.]

Dr. Petruska Ferenc, egyetemi tanársegéd

Nemzeti Közszerológati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Katonai Vezetőképző Intézet, Honvédelmi Jogi és Igazgatási Tanszék, Hadtudományi Doktori Iskola
E-mail: petruska.ferenc@uni-nke.hu

Témavezető: Dr. Krizbai János, egyetemi docens, Nemzeti Közszerológati Egyetem

Lektor: Dr. Nagy Judit r. ezredes PhD tanszékvezető egyetemi docens, Nemzeti Közszerológati Egyetem Rendészettudományi Kar, Rendészeti Jogi és Igazgatási Tanszék

Studying the marketing activity of furniture manufacturers

Rétfalvi Péter, *University of Sopron, Károly Simonyi Faculty of Technology, Forestry and Art.*

dr. Bednárík Éva, Némethné dr. Tömő Zsuzsanna, *University of Sopron, Károly Simonyi Faculty of Technology, Forestry and Art.*

The essay summarizes the measuring of the logistics performance of Hungarian furniture manufacturing and distributing companies. The purpose of the research was to investigate the performance measurement practice of the furniture companies, what role the measuring of the service level receives, and how the companies consider such results when the logistics and evaluation process are organized and the corporate strategy is developed.

Results: Among the factors influencing the logistical performance of the surveyed furniture companies, three factors have gained remarkable high scores, and they are as follows: it is the main purpose of the companies to serve the customers with their logistics services as best as possible, they pay careful attention to satisfy the customers' needs and the good relationship with the consumers means outstanding resource for the company. The changes in the internal and external market competition are the factors that influence the performance indicators in the least. The customer satisfaction survey provides much useful information on the corporate management processes: it informs the companies about the results of the quality policy and is able to reduce the costs of logistics. However, 81% of the surveyed furniture companies do not measure the service level of their logistics activity and only 19% of them said yes to this question. 60% of the questioned companies do not analyze the measured data of their service level regularly, and only 26.7% of them perform regular analysis. The survey also pointed out that 61.1% of the companies participating in the research does not take the measured data of their service level into account when they develop their overall business strategy.

Conclusion: Many tasks should be solved to further develop and enhance the prestige of the Hungarian furniture industry. Professionalism, the level of the vocational training and the organization of the logistics system should be improved; using well-developed performance indicators, customer satisfaction should be measured continuously, as well as the changes of the consumers' habits and the serving of the needs by measuring the logistics service level.

Keywords: Furniture industry, Marketing activity, Advertising, Strategy

I. Introduction

Measuring performance, evaluating performance, determining factors affecting performance is useful in all areas of life. The well-established performance measurement system provides feedback on how the program, activity, or system works to achieve the intended goal. It determines whether it meets the requirements of economy, efficiency and effectiveness. Simplifying: Inexpensive economy means cost management, efficiency means optimizing resource efficiency, effectiveness means achieving the intended results or goals. The purpose of measuring corporate performance is to evaluate the company's performance (efficiency: what it does is satisfying, economical: how it does is satisfying) and make it easier to make corporate decisions. Logistics as a key activity measurably contributes to increase the company's competitiveness, so the importance of its performance and measurement is outstanding. [1]

Internal Performance Measurement				
Logistics Cost Measurement	Measurement of logistic customer service	Productivity Measurement	Assets	Quality
In absolute numbers, in HUF or as a ratio, such as % of traffic.	Shows how the company meets the customers' expectations.	Ratio for Produced Products / Services (outputs) and resources used for this purpose, e.g. ordering/trading.	This involves the liquidity (rotation) of inventories and the return on investment (average stock, turnover rate, payback time).	Process-oriented measurement, which examines the efficiency of a series of activities (frequency of occurrence, missing information, etc.).

Table 1. Internal Performance Measurement [3]

Measuring performance is inherent in individual and organizational life. Performance appraisal is a basic management and organization tool used by almost every company. Its main purpose is to make it clear to both management and stakeholders how much performance, in this case logistic performance, contributes to achieving organizational goals. Plan number could be a goal, but generally, strategic statements are about what they consider to be important to that company. International and domestic research points out that not only quantifiable data, such as profit, revenue, and cost indicators provide data that are expected to be output. Nowadays non-quantifiable features are more and more important such as Customer Satisfaction Testing.[2]

II. Topic discussion

Whether we look at aspects of logistics performance or whether we look at consumer satisfaction with a product. In my research I was trying to figure out which factors influence company performance, which characterize the logistics performance of furniture companies. Factors that influence performance indicators are the least influential factors in the development of internal and external market competition. Based on the question examined, it can be stated that the consumer orientation of furniture companies as commercial companies is extremely important compared to other factors influencing performance. [4]

Therefore, because of the high level of customer satisfaction, logistics is linked to marketing activity, without the company's business objectives which cannot be fully met without the close cooperation of the company's sales system. In addition to marketing considerations, logistic factors should also be considered in terms of sales costs and marketing costs. For the surveyed furniture industry, the most important logistical performance indicators are: incomplete delivery, finished product quality, customer satisfaction, the accuracy of order fulfilment, flexibility, productivity, inventory accuracy.

III. Results

There were 30 responses to the questionnaire, of which 95% of respondents considered the factors influencing performance indicators listed above. According to the respondents, the factors that influence performance are the degree of change of employees, the precision of demand forecasts, the number of customer complaints and the speed of handling customer complaints.

Consequently, customer complaints management is not considered as an important indicator of performance for companies, as only 52.4% of respondents have formal, written record handling procedures, and companies should know how satisfied or dissatisfied customer feel. The number of complaints is an indicator of consumer dissatisfaction. To reduce dissatisfaction, companies need to reduce the proportion of complaints, but this is just one necessary but, not-sufficient condition for consumer satisfaction. To achieve true satisfaction, furniture companies need to eliminate not only the causes that cause direct complaints, but also produce high quality products and deliver them to the distributors or consumers directly under the best possible conditions. When examining the methods used in complaint handling, respondent furniture market companies typically use a written form of apology, otherwise they offer a refund or free product/service, depending on the amount of damage the consumer has suffered.

After the accession to the European Union, the domestic furniture industry was characterized by administrative simplifications and acceleration of commercial activities, but significant financial benefits did not characterize this industry.

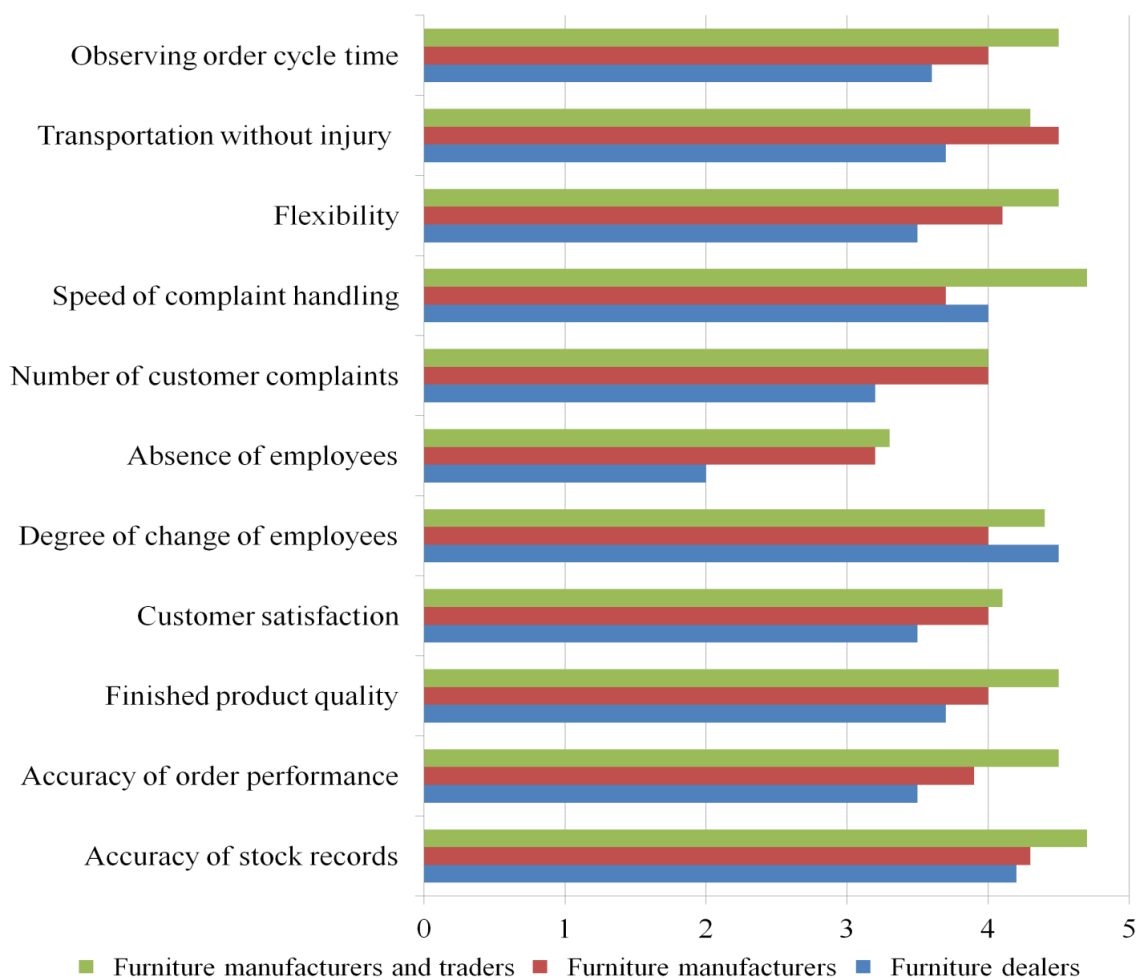

Figure 1. Source: my own picture

They have led to macro and micro economic factors, changing consumer habits and rearranging market positions. Multinational companies have announced that they specialize in the production of cheap mass furniture, which leads to a difficult situation of domestic small and medium-sized businesses. The development of export-related activities related to the production of quality products characterizes today's furniture market. The manufacturing industry that can export to the Western European market, can produce quality to find solvent demand, does not depend on the domestic furniture industry. Foreign-owned companies have a secure market connection with their home country, so their performance is not affected by the position of the Hungarian market. At the centre of my research, I set up the relationship between customer satisfaction and logistics within marketing logistics. I have analyzed the logistics service level and its relationship with customer satisfaction for the domestic furniture industry companies by the compiled questionnaire. Other research results clearly demonstrate that furniture companies are characterized by very poor marketing activity.

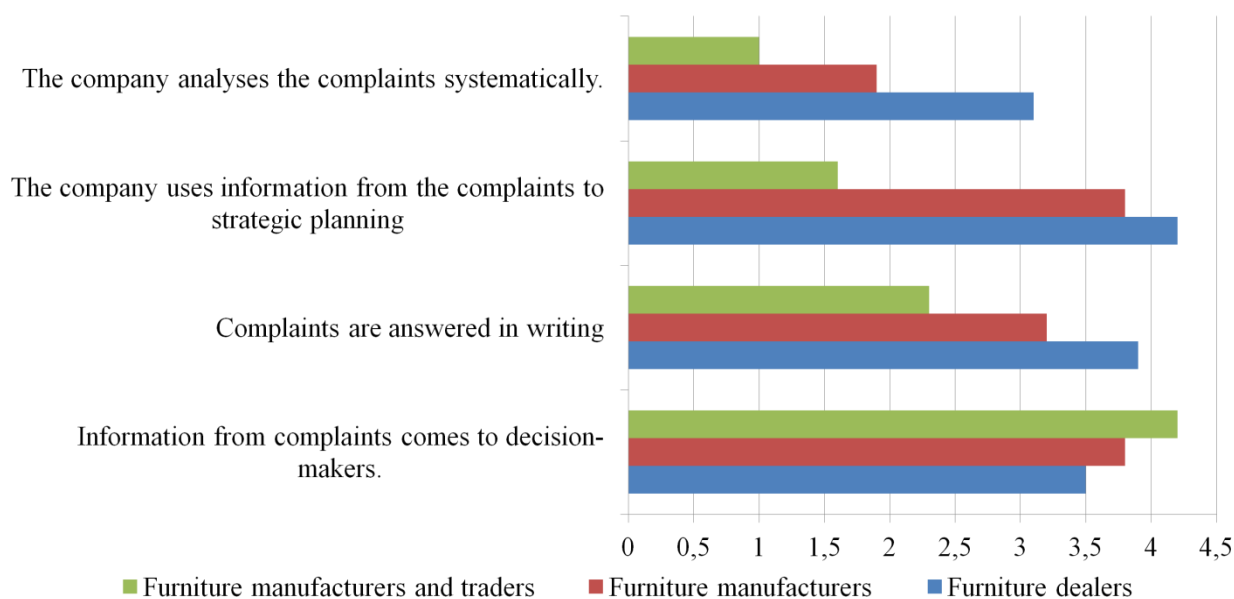

Figure 2. Source: my own picture

The reason for this is mainly due to financial reasons, but the lack of Hungarian education can also be the cause. According to the results of the measurement of the logistics service level, most of the furniture companies are not characterized by the measurement of the service level, the data that may be measured are not most or only very rarely analysed by enterprises, and it also follows that the measurement and analysis of the service level does not provide a basis for while developing a company and marketing strategy. To further develop and enhance the prestige of the Hungarian furniture industry, many tasks should be solved. Professional qualifications, the level of professional training, the organization of the logistics system and the use of well-developed performance indicators should increase the customer satisfaction, change of consumer habits and needs of service.

VI. Conclusions

Many tasks should be solved to further develop and enhance the prestige of the Hungarian furniture industry. Professionalism, the level of the vocational training and the organization of the logistics system should be improved; using well-developed performance indicators, customer satisfaction should be measured continuously, as well as the changes of the consumers' habits and the serving of the needs by measuring the logistics service level.

According to the companies questioned during the survey, the main problems are the finances (wage for good professional, expensive marketing tools), and the poorly structured corporate strategy, as well as the allocation of capital strength. Therefore, it is important for the managers to have objective and comprehensive knowledge of the market that can help them make targeted decisions on their marketing strategy, which they can tailor to the market. The results of my research and the results of other researches read during my research work clearly prove that the furniture companies are characterized by very poor marketing activity. The main reason is the shortage of financial means, as well as the lack of proper Hungarian vocational education and training.

Bibliography

[1]Á. Wimmer (2002), *Üzleti teljesítménymérés, Műhelytanulmány, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest, 48. p.*

[2]Oláh Judit: *A raktári szolgáltatások minőségi mutatói International Journal of Engineering and Management Sciences (IJEMS) Vol. 1. (2016)*

[3]Mező E., Szűcs E., Takács T., Matkó A.: *A marketing stratégia és a vevői elégedettség mérés kapcsolata a Garda étterem és pizzéria esetében, Debreceni Műszaki Közlemények 2014/1 (HU ISSN 2060-6869), 2014*

[4]N. Novák (2008), *Bevezetés a logisztikába, Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet, Budapest*

Rétfalvi Péter, doctoral student

Institution: University of Sopron, Károly Simonyi Faculty of Technology, Forestry and Art

e-mail: retfalvipeter@gmail.com

Tutor: dr. Bednárík Éva Docens, Némethné dr. Tömő Zsuzsanna Docens University of Sopron, Károly Simonyi Faculty of Technology, Forestry and Art.

Reviewer: dr. Mészáros Katalin Docens, University of Sopron, Lámfalussy Faculty of Economics

Digitalisation in education - New generations arriving to the labour market

Csaba Ruzsa, *University of Pécs, Faculty of Business and Economics*

Abstract: In the recent years, a process called digitalisation has made a significant impact on the main economic areas in numerous aspects. Not only companies have become digital, but also the behaviour of customers have changed substantially in this regard. In addition, employees and workplaces also have to comply with these new challenges. I also incorporated the results of the DESI 208 report issued by the European Commission to provide an overview at country level regarding digital transformation.

Besides digital challenges, we can also see that a new generation is arriving to the labour market: Generation Z. They can be described as the first digital generation. As a result of these changes, new challenges will appear in the labour markets as well. All in all, the education systems will also have to provide answers how to cope with the challenges deriving from this new digital environment.

My research has mainly focused on analysing the main features of the digitalisation in the life of companies and workplaces. In addition, a generation research has also been carried out with respect to Generation Z members' behavioural features in the digital world. Based on these research works, I have identified and determined the main schemes and tools that our education system has to focus on in order to be able to meet these challenges and new skills that will be necessary for the new types of jobs.

Keywords: digitalization, Z generation, digital economy, labor market changes; higher education

I. New digital challenges appeared in the life of companies

I.1. Significant changes in the economic sectors with respect to new digital solutions and platforms

In the past few years, significant number of developments have been achieved in the area of information and communications technologies. These changes have led to dramatic changes in the economic environment and new tools to adapt such as mobile broadband technologies, powerful smartphones, numerous new types of autonomous devices and sensors. Successively, these developments will also foster the appearance of new technological areas, such as cloud computing, big data, social business, mobility and Internet of Things (Accenture 2017).

Furthermore, these new developments have been prepared in the last years to be applied in everyday life. These new technologies have become ready now and are spreading widely for enterprises to initiate actions. Since companies are just starting to apply these technologies, it is not sufficient only to run an “update procedure” in their current system, but new innovations need to be introduced and even their business models and operational processes have to be restructured. Even products and entire business strategies have to be changed as well.

I.2. New strategies not only for the IT field, but for the entire business

As described above, the IT and communication technologies have undergone fast and significant changes in the last years. In general, we may summarize that up to now, the general model at companies was that the IT system was based on a client-server architecture and office-based PCs. In practice, this structure made companies able to reach improvements in operational efficiency. However, nowadays, these new developments connected to these new technologies, such as enormous storage capacities through cloud computing and vast network capabilities, helped and enabled a real change in the ICT systems. New tools such as mobile devices have become part of daily use and started to outnumber PCs in this regard. In addition, mobile networks and Wi-Fi systems have become fast enough to enable LAN-like connectivity in any places in the world. These new developments helped all kinds of new devices to enter cloud-based applications and services. As a result, we can see a real shift of software and infrastructure into the cloud environment (Accenture 2017).

Besides new developments in hardware area, we can see new mobile tools and devices coming to the market that are continuously online and make employers and customers able to communicate in new communication channels such as social media and collaboration tools. The use of these new channels lead to an enormous amount of new data. These sets of data will have to be analysed and understood by companies while implementing new strategies and bringing new products and services to market.

In the last years, this kind of development is usually called the 3rd platform by meaning that the structure of IT industry will shift from the client-server era to that of these new technologies. Based on an IDC model this new period of technology can be described with the presence of four new pillars such as cloud technology, mobile solutions, big data and social business (see Figure 1).

Figure 1: How Digital Transformation Is Changing Business in CEE, Source: John Gole, Rainer Kaltenbrunner, IDC White paper, p. 3. [2014]

1.3 Companies located in the Central Eastern European area also prepare for digitalisation

Based on global technological trends, we can see that companies in the Central and Eastern European region have also identified the necessity to adopt new digital challenges. Based on a research carried out in the region with CEE companies, we may summarize that most of the companies have already analysed the digital challenges and determined the opportunities and the threats for their own companies. As a next step, these companies have started to draw up their own digitalisation strategy. We have to note that these strategies will also have to reply not only to the appearance of new IT solutions, but also to new challenges influencing business strategies. Therefore, all departments dealing with business operation, sales and product planning of a company have to be involved in this planning process, not just the IT department (Cole, Kaltenbrunner 2014).

Looking at the timelines companies have put together, we may identify that implementation of these strategies will take years. As mentioned above, companies will have to identify first their own strategic goals with respect IT and business areas. In general, companies have to analyse first their own business strategy reflecting to new digital challenges and have to determine possible impacts in the future. If companies managed to analyse the opportunities, impacts and threats, they will have to draw up a time line to manage this change within the company. In this part, the IT solutions will also have to be analysed and the most suitable ones have to be defined

for the company based on the strategic goals. The planned changes to daily operational methods and the possible impacts will also have to be analysed, therefore, the departments mentioned above have to be involved in this process from the beginning of the process (Gole, Kaltenbrunner 2014).

II. Changes in the labour market resulting from digital challenges

II.1. New digital tools appear and services become the new “product” in the digital world

As mentioned above, companies have to acquire new ways of communication and at the same time, introduce faster and more proactive methods to be able to reply to customers’ needs. The new technologies also make companies able to receive customers’ opinions in a fast and cost-effective way such as social media (Adecco 2015).

Due to these new technological changes, the point of time regarding communication with the customer may even be shifted to a much earlier point of time than it was before. Therefore, companies will even be able to reply to these opinions even in the product planning phase. These changes will help companies avoid superfluous production phases and costs, since if customers can already be involved at the early planning phases, then the production costs can be planned much better. In this case, only those product plans have to be taken to the actual production phase that have received positive feedback in the early planning phase from the customers (Singh, Dangmei 2016).

New digital solutions may also foster continuous communication within a company not only with the customers. One of the key tools in this new way of communication is the so-called online dashboard. Dashboards have become very effective tools in the last years within companies. In general, the dashboard presents management with the information for the practical end of the organization. Key performance indicators are quantifiable measurements that reflect the critical success factors of an organization. The online dashboard allows the user to view key performance indicators and other critical data without delving into the semantics of the source system that manages the detailed data. The application of online dashboards in the digitalisation process can also be a good tool to follow the implementation of the necessary steps laid down in the timetable (Few 2004).

Besides new digital tools, we have to mention that the cost effective solutions require continuous reviews and supervision throughout the entire digitalization process. This will be necessary to be able to develop new services. One of the most striking feature we can also determine in the changing economic environment in this new digital world is that products in the digital era have mainly become services. Numerous examples show that even if products are involved in the business chain in the “physical” world, at the end, services are rendered and purchased by the customers in the digital environment. Some of the best known examples are the sharing companies such as Uber, Airbnb (McCrindle 2011).

II. 2. Newly developed tools also influence the working environment and the labour market

Digital services are not traditional goods in a sense that they are „only” placed into a digital environment. These services will be sold in a new economic environment where customers actually look for digital customer experience. The way of communication and the nature of services will mainly be changed. Therefore, companies and in the end, employees and workers will also have to adapt to these new challenges. These changes will have significant impacts on

the content and structure of workplaces in the future as well. If we summarize the main factors that will probably have major impacts on the labour market structure and labour conditions, then we may identify four main group of factors. The workplaces in the future will be influenced by four major factors based on global surveys:

- Impact of digital technological solutions, mainly influenced by artificial intelligence and robotic solutions,
- Interpretation of artificial intelligence systems generated data, mainly big data structures will be necessary to manage them,
- Optimisation of these new systems and new methods to develop and to manage them.
- Introducing artificial intelligence into new territories will also be key feature.

This process seem to be clear from an economic perspective, however, the human side of the changes will also have to be taken into account. The handling of these human factors will have significant impact on how fast and smoothly the results of implementing AI structures and new digital solutions may bring the first results for the companies.

Most of the employees identify the introduction of intelligent IT systems as a potential threat to them. Most of surveys show, however, that the impact of artificial intelligence will not only be one-sided regarding workplaces. The fears of employees are mainly related to massive job losses. The main idea is that a machine costs much less money only once than a worker. In addition, the machine can generate revenues and at the end, a machine may even pay for itself. Furthermore, machines can even be more precise and reliable than a human worker. These are the main factors that make workers think they will worth less in the future compared to a machine.

As a result of the above, company managements and even governments will have to be careful when introducing new robotised systems. It has to be highlighted that clear rules have to be set for the handling of these new systems and it should be mentioned that a machine has mainly an assistive role in the company and it will not replace automatically a man. It would also be wise to involve employees in the whole process, therefore, they can get accustomed to the new technologies from the beginning of the entire process. Should a company launch a new robotised plant, the quality of production and the management of these robots will also require human intervention.

Reviewing numerous economic surveys and studies, we may summarize that the introduction of digitalisation and especially, the introduction of AI technologies will probably have the following impacts regarding workplaces:

- The digital transition may destroy some jobs, but also create new ones and change mainly all of types of jobs we know today. New types of jobs will emerge: developers, big data analysts, electrical engineers for smart grids, etc.
- Most of jobs will be destroyed in the field of physical jobs in particular.
- Most of the types of jobs will change. The main direction of change will be from manual jobs to knowledge-based jobs.
- Certain groups of jobs can be considered more at risk of automation or digitalisation (office work, sales and commerce, transport services, etc.) than others (management, human resources management, scientists, engineers, some types of services such as social work and hairdressing).
- It is necessary to highlight that the boundary between jobs that are at risk today and jobs that that are believed to stay „protected” is moving all the time. It may be assumed that

more and more jobs will enter the so-called “at-risk” category. For example, some studies show that even legal service providers may fall into this category, however, these jobs were thought to remain in the so-called “protected” category before.

It can be stated that the major impact will not be on the current jobs, but on the jobs and workers of the future. Therefore, we have to see that the main challenges will probably arise in the education systems, since these have to prepare the kids of today for jobs that do not even exist yet. These challenges cannot only be managed by companies, that is the key element of most of studies that emphasize that governments and companies have to work together to enable companies and countries to stay competitive in the digital economy.

II. 3. New digital generation is growing up and coming to the labour market: Generation Z

Besides current generations in the labour market, there is a significant phenomenon we need to analyse in this context in order to better understand changes to be expected in the labour market. A new, mainly digital generation is growing up right now: Generation Z. If we look at the main characteristics of this generation, we may find that not only companies and digitalisation will require our educational system to change in several aspects, but this new generation will also have major expectations that will not be able to be met if new changes are not introduced. Looking at the main characteristics of generation Z based on global and regional generation surveys, we summarize the main features regarding the Hungarian generation Z members (Google 2017):

- A new generation already possessing numerous digital skills will enter the labour market in the next 5-10 years, they are entering schools right now.
- More than 800.000 of Z generation members live in Hungary.
- Their third priority on their wish list is the smart phone following driving licence and graduation at high school (Vincze D. 2015).
- 30% of them even use their smart phone to communicate with each other even if they are physically in the same room.
- More than 50% of them thinks that the number of its followers in social media platforms is important, since this gives them self-confidence.
- They got their smart phones already at the age of 11-12 years, much earlier than members of previous generations (e.g. X generation). The previous generation members were around 20 years old when they got their first smart phone.

Besides that new skills that are defined above for the employees of future, we also have to take into account that a very-well educated generation is growing up right now and they have their own aims and dreams. Some surveys show that these young people will also have major impact on the labour market structure as well, even stronger than that of previous generations (Gallup 2016).

If we summarize the main expectations and characteristics of this new generation and compare them to current labour market conditions, we may find some interesting challenges to come. This generation is open to receive almost everything through internet, however, they need interactive communication and require fast responses in this digital environment. They already use platforms on a daily basis that were not even known a decade ago. Most of them tend to express their feelings, emotions and thoughts in a very fast way using apps. These apps may also influence their behaviour (Triple -A-Team AG 2016).

The fast way of expressing feelings and reactions may lead to major challenges regarding the education system and later on, even with respect to the work they want to pursue. In addition, the labour market will also have to face up to new challenges, since this generation demands flexibility at work and a new digital work environment. They also wish to follow their dreams in their work. (Tulgan, 2013, 25). More freelancing jobs will be demanded by them, since their individual dreams will have to be in the first place on their list compared to company aims (Google 2017).

II.4. Main factors and results of digitalisation process regarding the industries and the labour market

Looking at the main changes resulting from digitalisation with respect to the labour market, we may summarize the main changes and factors in the process of digitalization. The following impacts and changes have to be taken into account (Wisskirchen et al. 2017):

- New digital trends appeared in the economy and at the same time, new technologies have also been introduced. Social media generates more and more new sets of data that may be analysed with big data analytical tools and help companies to get to know their customers much better. Mobile technologies and cloud computing technologies may also lead to new solutions in company management and even to cost reductions. For example, we may already state that small- and middle size companies may reduce their IT hardware investment costs significantly by using cloud and mobile technological solutions.
- The focus of companies and customers have seen a major turn in this new environment, since new digital services were created and sold. A company to reach success in the market has to develop its services and to provide digital customer experience to its customers.
- New digital solutions and the creation of digital customer experience have to be performed on new digital communication platforms. These new platforms mainly refer to social media solutions, big data analytical tools and online presence in the digital market. In addition, continuous, online and responsive communication has to be managed on a daily basis with the customers to receive feedback and to incorporate them into design phases and value creation process.
- These new developments have already led to significant changes in the labour market. Most of the jobs have changed due to these processes. Some will disappear in the coming future and new types of jobs and job structures will also be created.
- Besides digital changes in the markets and the expected impacts in the labour market, the way how companies operate and are managed will also change dramatically. Companies will have to introduce new job structures and even new digital management and communication tools as well. Customers' response will be involved in the value creation process at a much earlier stage than before, however, this development will also lead to the introduction of new management practices as well. In addition, a very important challenge will be to provide continuous digital customer experience in the long run.
- Not only digitalisation process will trigger changes in the labour market, but also a new generation with numerous digital skills will enter the labour market soon. This

generation has its own values and dreams. They also have firm ideas on what kind of jobs they would like to have and what conditions they require from a workplace in the future. New freelancing job structures will probably appear based on their requirements.

- As a general rule, we may also highlight that not only the jobs and workplaces of future will require special digital skills, but digital tools and solutions will also appear in the daily life and administration of people. Tax authorities and numerous public offices will introduce digital solutions that will require people to acquire digital skills to run their daily life. Therefore, we may state that these skills may be considered as double-deep skills, since these skills will also be necessary to work and to run a daily life as well as to manage their work in this new digital environment.

III. Overview on digitalising on Europe and Hungary – DESI 2018

III. 1. General survey on digitalising public systems and companies in EU countries

Before going into details on what aims should be defined with respect to our educational systems to keep up with the digital competition, it is necessary to have an international outlook on how Hungary stands today in this regard. The index is called digital economy and society index. There are mainly five categories that are measured in this report (European Commission, 2018):

- **Connectivity:** in this case, the broadband infrastructure and its quality have been measured in each country. The aim is to determine the access to fast and ultrafast broadband-enabled services, since it is a necessary condition for competitiveness.
- **Human Capital:** this part of the report focuses on measuring the digital skills necessary to work and live in a new digital society.
- **Use of internet services:** in this area online activities are measured, such as the consumption of online content (videos, music, games, etc.). The use of new services in digital world such as video calls as well as online shopping and banking are also measured.
- **Integration of digital technology:** this category relates to companies. In this part, the level of digitisation of businesses and e-commerce are measured. The level of adopting digital technologies is measured in the main part. It is also part of the survey how businesses try to enhance efficiency, reduce costs and use digital tools to provide better services to their customers and business partners. It is also measured, to what extent companies use the Internet as a sales outlet and a potential market tool to wider markets and potential for growth.
- **Digital public services:** this part of the survey focuses on digitisation of public services, especially focusing on eGovernment and eHealth solutions. It is also important to measure how developed and digitised public services are, since these transformed new services may lead to

efficiency gains for the state itself, the people and the companies as well.

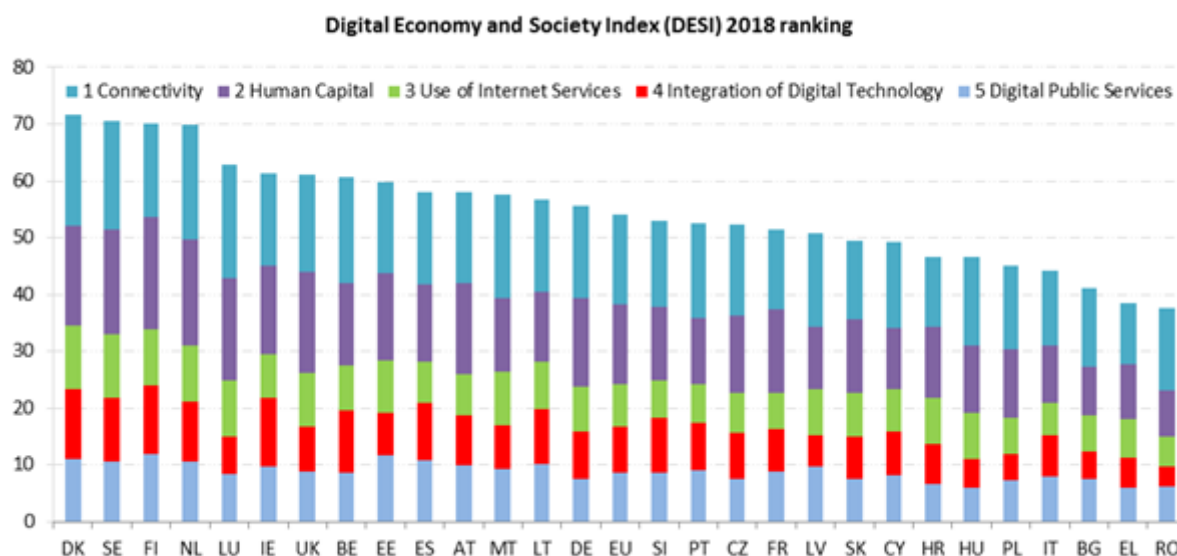

Figure 1: Digital Economy and Society Index 2018, Source: European Commission, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi> [2018]

Summarizing the main results from the five categories based on the DESI report 2018, the following can be stated regarding individual countries:

On connectivity, the best performing countries with highest score were the Netherlands, Luxembourg and Denmark. We can find at the end of this Greece, Croatia and Italy.

In the Human Capital part, Finland, the Netherlands and Sweden reached the best results, and the weak performing countries were Romania, Bulgaria, Greece and Italy.

Regarding the number of Internet users, Denmark, Sweden and the Netherlands became the leaders on the list. The bottom of the list contained Romania, Italy and Bulgaria. If we analyse the report thoroughly, we may find that the actual percentage of internet users that perform various online activities has increased in the previous years. Most of these activities can be categorized in five main groups: reading news online, making video or audio calls, using social networks, shopping online or using online banking.

III. 2. Hungarian results based on the DESI 2018 report

The report itself contains two main parts. The first part of the report focuses on the five main categories as listed above. The second part also provides detailed information relating to each EU country based on these five main categories. In our case, I have analysed the results for Hungary in this report with respect to digital fitness (European Commission 2018).

On connectivity, Hungary is below the EU average. It has the 18th position the list as last year. Fixed broadband coverage remained at 95 % of households, while fast broadband coverage increased slightly in 2017 to 82 % from 81 % in 2016. The main drawback in this category may be linked to the fact that that prices for mobile phone users are among the highest ones in Europe. At the same time, the fixed broadband price index is close to the EU average (European Commission 2018).

We can see a worse performance in Human capital part regarding Hungary. Hungary has the 21th position in this regard among EU countries. This result is below the EU average. We cannot see a fast improvement in this category in the last couple of years. The number of internet users is 5 % lower than that of EU average (81%). The most striking difficulty is that only 50% of Hungarian population possesses basic digital skills. This category has not been improved at all. Looking at age brackets in this regard, we may find that people aged 55 and above has a very poor result in this respect (only 21 % compared to 34% in EU). We may also state that even people with low education also provides a below average result by 5 % compared to EU results. In addition, we may also see that even the number of so-called STEM graduates (science, technology and mathematics) are still relatively low, however, some small increase was registered in this category. All in all, all main population categories are below EU average and no real developments are to be expected without special incentives and programs in this regard (European Commission 2018).

Nevertheless in the use of internet services category, we can see the number of internet users in Hungary is above average compared to EU levels. Hungarians are well above the EU average with respect to the use of social networks. This number is actually the second highest in the EU. They also read more news online than the EU average. Even the number of video calls is well above the EU average. However, we have to mention that the use of transactional services online remains very low compared to EU average. Based on the report, only 49% of Hungarian population use eBanking and e-commerce services, while these figures reach 61% and 68% respectively in the EU (European Commission 2018).

The integration of digital technology show even worse results for Hungary than any category before, In this regard, Hungary can only reach the 25th position out of 28 countries. The main problem is that the number of enterprises sharing information electronically is very low. At EU level this figure is 34%, while in Hungary only 14%. We may put on the positive side that the use of social media, eInvoices and cloud services have grown, however, these developments did not manage to reduce the gap compared to the EU average. Similar results may be found with respect to e-commerce. While in the EU 17.2 % of SMEs sell online, in Hungary this number is only 12.5 % (European Commission 2018).

Regarding digitising public services, we have seen some developments, especially in the field of taxation, however, Hungary stills ranks 23rd out of 28. The level of re-use of information across administrations should be developed and the sophistication of services (Online Service Completion). The number of using eGovernment services is still also significantly lower than that in the EU countries (45 % to 58 %). As mentioned above, the Hungarian number went up 5% due to introduction of digital solution in the field of taxation, however, no step forward was made in the field of electronic health services (European Commission 2018).

IV. Future impacts for education systems resulting from changes in the labour market due to digitalisation

If we look at the general developments in the field of digitalisation and reviewing the current DESI report, we may define the key points companies and states have to focus on to prepare to meet the requirements of the new digital economy and society. We may shortly come to the conclusion that our education system will have to be developed, in order that younger generations get prepared for the new digital era. In Hungary, this development should also focus on educational programs for the elderly as well based on DESI report results. I summarize the

main aims how our educational systems should be developed in the coming years (European Commission 2018).

IV.1. Educational system development in order to enhance digital skills and adaptability

Regarding new challenges in case of digital and knowledge-based companies and the need for new skills to own by future employees, the main changes may be determined as follows (Wisskirchen et al. 2017):

- New skills will be necessary and individuals will also need these new digital skills not only to respond to employers' needs, but also to function well in society as a whole.
- These skills range from basic digital literacy to advanced technical skills.
- Moreover, it is the combination of general job-specific skills and skills related to technologies that are relevant for the job (i.e. double-deep skills).
- These double-deep skills make individuals capable to work in this new digital environment. For example, accountants and bookkeepers have to possess the knowledge about the relevant accounting rules. These rules are available only online nowadays and can only be accessed through new digital channels. Therefore, should they not possess these new skills, they are unable to work even if they have the necessary qualification. As a result, the second part of skills they have to possess is that they have to apply these skills in practice, and work with customers in a digital environment (technological skills).

In order to meet the above-mentioned requirements, employees will have to learn new key qualifications. At the same time, educational systems will also have to face up to these new conditions. It is widely known among companies and they also express their opinion in this regard that students should be fostered to learn mathematics, information technology, science and technology at school. In addition, teachers should possess more digital competence in order to teach the students how to think critically and provide them with skills to be able to handle new digital and information technological devices (Accenture 2017).

Furthermore, creativity will be very essential to be supported at school in order students can gain necessary skill-oriented knowledge and so-called design thinking method. These new skills will encourage students to be able to learn to adapt to new challenges in a fast way. Besides innovative skills, adaptability will be the key requirement in the future for companies and for employees also. The future employees will have to adapt to new technical, social and digital changes in a very short period of time. Lifelong learning will be the returning keyword, since it will not apply to robots, but also to people.

Looking at possible future prospects at workplaces, we have to see that if an employee's job will be replaced by a robot, then this employee will have to be able to reposition himself to a new job or to learn new individual skills in a short period of time to obtain a new type of job. In this process, adaptability will be the key factor and digital skills will be essential to be able to learn and adapt. These challenges that appear as a necessary development for human labour to be able to work in the future, it is also a major challenge to our educational system. New methods have to be introduced to teach these new skills and to make students able to adapt to new challenges in a very short period of time.

V. Educational institutions have to make their Digital strategies as well as companies have done

In a current study regarding companies in the Central European Region, it is estimated that nearly 50% of companies have already put together a digital strategy. In the process of making the strategy, the companies had to analyse their strengths and weaknesses, the market situation and its competitors. Most of the companies have already managed to determine its goals and even the tools how to provide digital customer experience for its customers (Cole, Kaltenbrunner 2014).

Educational institutions should also prepare a detailed digital strategy for themselves with defined aims and deadlines. Based on the above, companies should be incorporated in this process already in the preparation phase. The reasons for making a joint strategy for digital transformation are listed below:

- Students of today are already customers in the digital markets and they will be the new, digitally literate workforce in the coming years.
- To meet both requirements of this Generation Z members as students and that of companies, educational institutions have to incorporate digital technological skills into their programmes.
- Schools will have to teach the skills that are necessary for tomorrow. To define the scope of these skills, companies have to be involved that are involved in innovating these new types of jobs and workplaces.
- As mentioned above, „double-deep skills” and technological skills will be necessary for people to live and perform in this new world. Therefore, new subjects have to be introduced in this regard.
- It is essential that companies are involved in the trainings of new skills.
- The states have to initiate infrastructural investments, since these digital skills can only be taught if these new digital technologies are available.
- Online tools and educational tools have to be developed. In addition, digitally managed student management practices and techniques should also be introduced.

All in all, companies already prepare for the challenges resulting from digital transformation process. This process can only be successful, if states and educational systems are involved at an earlier stage than ever before. Countries have to foster and initiate digital infrastructure investments and to launch digital public services. Educational institutions have to co-operate with companies to put together joint strategies and working plans to meet these new requirements. The keywords will be in education digital skills and adaptability.

References

Accenture: AMPLIFYOU, Technology for People, The Era of Intelligent enterprise. 2017. pp. 45-58. https://www.accenture.com/gb-en/_acnmedia/C6F35436B1B2461F84C6A766968B701C.pdf [accessed: 2018.01.15]

Adecco USA: Generation Z vs. Millennials, Adecco 2015 Way to Work Survey. 2015. pp. 5-12.
<http://pages.adeccousa.com/rs/107-IXF-539/images/generation-z-vs-millennials.pdf>
[accessed: 2018.01.15]

Dr. Singh, A.P. et Dangmei, J.: Understanding the Generation Z: The future workforce, South-Asian Journal of Multidisciplinary Studies. 2016. Vol. 3. no. 31. pp. 2-12.

European Commission: Digital Economy and Society Index (DESI), 2018.
<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi> [accessed: 2018.07.14.]

Ernst & Young LLP: Next-gen workforce: secret or weapon or biggest challenge?, EY Publication. 2016. pp. 2-10. [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-next-gen-workforce-secret-weapon-or-biggest-challenge/\\$FILE/ey-pdf-next-gen-workforce-secret-weapon-or-biggest-challenge.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-next-gen-workforce-secret-weapon-or-biggest-challenge/$FILE/ey-pdf-next-gen-workforce-secret-weapon-or-biggest-challenge.pdf) [accessed: 2017.12.28]

Stephen Few: Information Dashboard Design, The Effective Visual Communication of Data, O' Reilly. 2004. Perceptual Edge. p. 34.,
https://www.thali.ch/files/Shop/Documents/018161_Chapter_1_Clarifying_The_Vision.pdf
[accessed: 2018.07.10]

Gallup: How Millennials Want to Work and Live, Report from Gallup. 2016. pp. 2-11.

Google: Think with Google, Generation Z, New insights into the mobile-first mindset of teens. 2017. https://storage.googleapis.com/think/docs/GenZ_Insights_All_teens.pdf [accessed: 2018.11.11]

Gole, J. et Kaltenbrunner, R.: How Digital Transformation Is Changing Business in CEE, IDC White paper. 2014. pp. 3-8.
http://newfrontier.eu/content/download/728/9834/file/White+Paper_How+Digital+Transformation+Is+Changing+Business+in+CEE.PDF [accessed: 2018.06.12.]

McCrindle, M.: Word Up: A Lexicon and Guide to Communication in the 21st Century. 2011. pp. 11-23.
http://mccrindle.com.au/resources/whitepapers/McCrindle-Research_ABC-01_Generations-Defined_Mark-McCrindle.pdf [accessed: 2018.01.18]

Triple-a-Team AG: Generation Z, Metastudie über die kommende Generation. 2016. pp. 3-9.,
http://www.sprachenrat.bremen.de/files/aktivitaeten/Generation_Z_Metastudie.pdf [accessed: 2018.01.18]

Bruce Tulgan: Meet Generation Z: The second generation within the giant "Millennial" cohort, Rainmaker Thinking, Inc. 2013. pp. 22-35.

Vincze, D.: Z generáció és a mobiltelefon, Szeged, 2015, OTDK, Szegedi Tudományegyetem, 2015. pp. 12-24.

Wisskirchen, G.- Biacabe, B.T.- Bormann, U.- Muntz, A.- Niehaus, G.- Soler, G.J.- von Brauchitsch, B.: Artificial Intelligence and Robotics and Their Impact on the Workplace, IBA Global Employment Institute. 2017. pp. 14-34.,

<https://www.ibanet.org/Document/Default.aspx?DocumentUid=c06aa1a3-d355-4866-beda-9a3a8779ba6e> [accessed: 2018.01.18]

Csaba Ruzsa, doctoral student

University of Pécs, Faculty of Business and Economics, PhD Program in Regional Development

E-mail: ruzsa.csaba@pte.hu

Tutor: Dr. Roland Schmuck, PhD, University of Pécs

Reviewer: Dr. Beatrix Lányi, PhD, University of Pécs, Faculty of Business and Economics

A jövedelmi egyenlőtlenségek és a globalizáció viszonyrendszere

Sári Nándor, *Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Interdiszciplináris Doktori Iskola*

A nemzetközi politikatudományi vitákban a globalizált gazdasági mechanizmusok, az összetett kereskedelmi, pénzügyi folyamatok és a jövedelmi egyenlőtlenségek között megfigyelhető interkonnectív viszonyrendszer kulcsfontosságú szerepet játszik. A globalizáció, amely a külkereskedelem, a külföldi befektetések, a kiszervezések, a transznacionalizálódás és a neoliberalizmus alapforrása, hátrányos következményekkel társuló struktúrákat hozott létre számos munkavállaló esetében, valamint előmozdította a vitatott politikai nézetrendszerek térhódítását. Ugyanakkor, a globalizáció technológiai haladásként egyaránt modellezhető (Guzman és Stiglitz, 2016), amely során a szakképzett munkaerőt előnyben részesítő technológiai változás, az innováció és az munkaerő-megtakarítási automatizálódás felszabdalhatják az alacsony szakképzettséget igénylő foglalkoztatási formák munkahelymegtartó kapacitását. A szerző tanulmányában – a dokumentumelemzés és a statisztikai másodelemzés módszereivel – megvizsgálja az egyenlőtlenség javítását, a foglalkoztatás javítását és a munkabérek azonnali kiigazítását, kompenzálását megakadályozó globális politikai, társadalmi és gazdasági súrlódások törvényszerűségeit a jövedelmi egyenlőtlenségek szempontjából elengedhetetlen ország-specifikus rendszerek kontextusában.

Eredmények: A kereskedelem globalizációja, liberalizációja hozzájárult az országokon belüli jövedelmi-társadalmi egyenlőtlenség excesszív növekedéséhez, nagyszámú állampolgár életszínvonalának csökkenéséhez és a társadalmi kirekesztődés folyamatának fokozásához mind az iparosodott, mind pedig a fejlődésben lévő országok vonatkozásában, annak ellenére, hogy a legtöbb ország gazdasági növekedését eredményezte hosszú távon. A globalizált folyamatokhoz társuló ellentmondások, problémahalmazok, kiszámíthatatlan eredménytényezők, valamint a szakirodalomban fellelhető inkonzisztens megközelítések azonban megnehezítik a vizsgált jelenségek pontos operacionalizálását és módszertani mérhetőségét.

Következtetés: Magas munkanélküliség idején a kereskedelem aszimmetrikus liberalizálása, különösen a 2008-as pénzügyi világválságot követő időszakban, minduntalan magasabb munkanélküliséghez és az országokon belüli jövedelmek eloszlásának egyenlőtlenségekhez vezetett. Mindemellett, a kereskedelmi egyensúlytalanságok időszakában és az ésszerű gazdaságfejlesztési, szociálpolitikai és oktatásfejlesztési beavatkozások hiánya okán az összgazdasági teljesítmény regresszállhat és az egyenlőtlenségeket meghatározó kedvezőtlen disztributív hatásmechanizmusok elmélyülhetnek. A globalizálódó folyamatokkal szinkronban a domesztikus politikák minősége, kiterjedése, rugalmassága szignifikáns fontosságú az egyenlőtlenség kezelésében.

Kulcsszavak: Globalizáció, jövedelmi egyenlőtlenségek, kereskedelmi nyitottság, munkaerő-piaci folyamatok

I. Bevezetés

A századfordulók mindig is szimbolikus eseményként jelentek meg az emberiség történelmében. A huszonegyedik század realitását a kiszámíthatatlan, monumentális, világszintű gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai változások jellemzik, amelyeket az előző évszázadból jól ismert kifejezés, a „globalizáció” összegez. A globalizáció meghatározása rendkívül összetett vállalkozás, általánosságban a gazdasági aktivitások integrációját, a nemzetközi beruházásokat és kereskedelmi folyamatokat, a pénzügyi liberalizációt és a kulturális-társadalmi konvergenciát minősítjük építőköveiként. A nemzetközi – elsősorban pénzügyi – szervezetek meglátása szerint ezen globalizált folyamatgyüttesek, jelenségek *ab ovo* visszaszorítják a szegénységet, elősegítik a gazdasági növekedést, és hosszú távon redukálják az egyenlőtlenséget (Furceri, et al., 2018). Mások szerint (Stiglitz, 2017a, 2017b) viszont a globalizáció eredményei meglehetősen kiábrándítóak, sőt vívmányai egyenlőtlenséget generálóak, alááshatják a szegénység enyhítésére tett erőfeszítéseket, és fokozzák a jövedelemeloszlás torz mivoltát, ezen distinkciónál fogva növekvő aggodalommal kísérik nyomon a globális fejleményeket.

Ennélfogva, a globalizáció hatásának vizsgálata a jövedelmi egyenlőtlenségekre vonatkozóan kitüntetett akadémiai figyelemben részesült az elmúlt évtizedekben. Az antinómikus megközelítések tekintetében kialakult egy éles tudományos vita, nevezetesen annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy a globalizáció növeli, csökkenti, vagy indifferens hatást gyakorol-e az egyenlőtlenségre. Alapfeltételként megállapítható, hogy a globalizáció számos szálon kapcsolódik az társadalmi-gazdasági folyamatokhoz (Milanović, 2016). Kritikusai megjegyzi, hogy az országon belüli, illetőleg az országok közötti egyenlőtlenséget egyaránt negatív irányba terelheti, azonfelül növelheti mind az abszolút, mind pedig a relatív jövedelmi egyenlőtlenségeket, kifejezetten a polgári individuum tekintetében – tehát világosan megkülönböztethetünk veszteseket és győzteseket. Védelmeszői azonban mindezeket pontatlan állításoknak tekintik, vélelmzésük alapján a nemzetállami határok átalakításával a globalizáció ösztönözte a hatékony gazdasági integrációt, embermilliókat emelt ki a szélsőséges mélyszegénységből, jelentősen leszűkítve az egyenlőtlenségi szakadékot.

Az elméleti bizonytalanságok okán joggal merülhetnek fel a következő kérdések:

1. Melyik állítást tekinthetjük véglegesen igazoltnak, helyesnek, verifikálhatónak?
2. A globalizáció valóban – per definitionem – növelheti vagy éppenséggel csökkentheti az egyenlőtlenséget?
3. Miért léteznek kibékíthetetlenül polarizált megállapítások és vélemények?

A kérdések átfogó feltárásához szükséges egy kiterjedt, többdimenziós, holisztikus elemzési keretet kidolgozása. A tanulmány célja megvizsgálni, hogy globalizált folyamatok – kiváltképp a nemzetközi kereskedelem és a pénzügyi globalizáció feltárásával – milyen hatásmechanizmusok mentén kapcsolódnak az egyenlőtlenséghez, a közelmúltban megjelent tanulmányok, kutatások, statisztikai eredmények értékelő áttekintésével. A tanulmány első részegysége a globalizáció meghatározását, a globalizált mechanizmusok ábrázolását, valamint a vizsgált folyamatok feltételezett korrelációját tartalmazó modell felállítását tartalmazza. A dolgozat második fele magában foglalja az empirikus eredmények kritikai szempontú értékelését, összehasonlítását, valamint az egyenlőtlenségre vonatkozó tanulmányok legfontosabb koncepcionális és módszertani problémáinak, hibalehetőségeinek felvázolását.

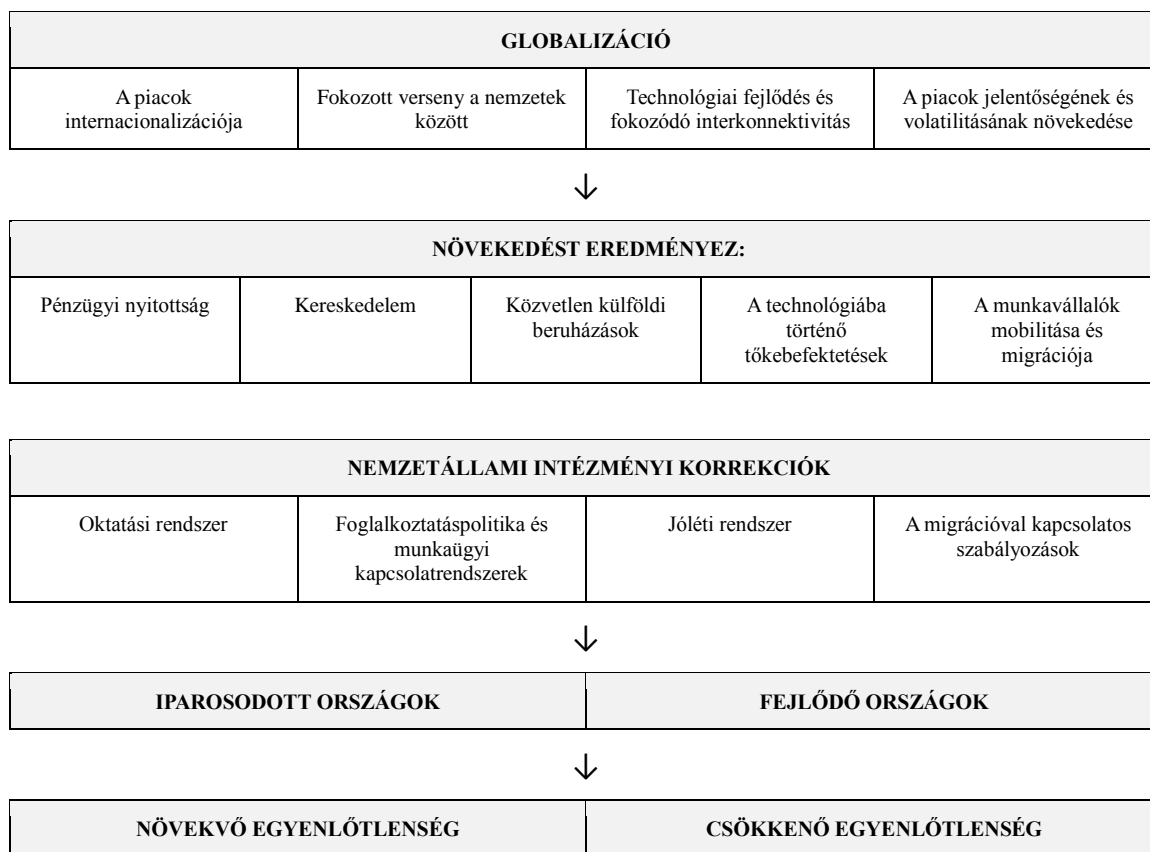
II. A globalizáció és az egyenlőtlenség kapcsolatának modellezése

A globalizáció legszűkebb értelemben az idő- és térkorlátok redukcióját jelenti, amely viszont a politikai, gazdasági-pénzügyi, kulturális és társadalmi területek fokozatos integrációjához és

a nemzetállami határok elmosódásához vezethet. A rendkívül összetett és sokoldalú fenomén egyfelől az uniformitás, a szinkronizáció, az integráció, az homogenitás és az egyetemesség tendenciáit érvényesíti, másrészt facilitálja a lokalizáció, a heterogenitás, a differenciálódás, a sokféleség és a partikularizmus folyamatait (Albekov, et al., 2014). Az egyenlőtlenségre gyakorolt hatásmechanizmusok akadémiai vizsgálatát ebben a kontextusban az nehezíti meg, hogy a globalizált folyamatok, jelenségek szimultán módon, szinkronizáltan működnek, valamint ugyanazon operacionalizálási problematikától szenvednek.

A probléma áthidalása érdekében az egyenlőtlenség kérdéskörére vonatkozóan az 1980-as évtizedben megszülető neoliberális doktrína megjelenését követően a globalizáció széleskörű meghatározásának négy szorosan összefüggő, strukturális eltolódást eredményező dimenzióját különböztethetjük meg (Mills, 2009):

1. a piacok erőteljes nemzetköziesedése és a nemzethatárok csökkenő jelentősége a gazdasági tranzakciókban;
2. az adóverseny fokozódása a nemzetállami adópolitikák tekintetben;
3. a szereplők közötti növekvő interkonnektivitás, a technológiai innováció és a kommunikációs technológiák rohamos fejlődése;
4. a nemzetközi piacok növekvő volatilitása és relevanciája.

1. ábra: Mechanizmusok, amelyek összekapcsolják a globalizációt az egyenlőtlenséggel.

Forrás: Mills (2009) alapján

Az 1. ábra tartalmazza azon aspektusokat és hatásmechanizmusokat, amelyek összekapcsolják a globalizáció felvázolt alapidimenzióit az egyenlőtlenséggel.

Az első dimenzió alapján a piacok nemzetköziesedése, a gazdasági liberalizáció és a nemzeti határok csökkenő jelentősége alkotják a modern globalizáció hajtómotorját, amelyet sokszor nemzetközi egyezmények, törvények, szabályozó intézkedések, a transznacionális vállalatok, a szupranacionális intézmények, valamint az árucikkek, a munkaerő, a szolgáltatásokra, a

tőkére vonatkozó globalizált gyakorlatok facilitálják – a megjelenő végső cél a kereskedelmi, gazdasági költségek redukciója. Működésük alapfeltétele a pénzügyi piacok felszabadítása, amelynek eredménye a pénzügyi nyitottság, az állami intézmények ellenőrző működésének visszaszorítása (dereguláció), az állami intézmények magánkézbe kerülése (privatizáció), a nemzetközi pénzügyi intézmények, a transznacionális vállalatok gazdasági súlyának eltolódása és bankok erősödő dominanciája a nemzetközi hitel ellenőrzés vonatkozásában (Landriault, 2017).

A második dimenzióban a nemzetállami adópolitikák közötti adóverseny fokozódása összefonódó aspektusként jelentkezik a neoliberais globalizált tendenciák kíséretében. A pénzügyi tőke és a munkaerő nemzetközi mobilitásának fokozódása módosította a nemzetállami adórendszereket, hogy a nemzetközi befektetések és a transznacionális vállalatok számára kedvező környezeteket építhessenek ki, amelyet a bevételek csökkenésével gyakran a jóléti állam lefaragása követett (Rodrik, 2017). A folyamatban hasonlóan szerepet játszanak a neoliberais intézkedések, nevezetesen a kormányzati dereguláció, a gazdasági tevékenységek összehangolására irányuló ármechanizmusokra való áttérés (gazdasági liberalizáció), és a korábban állami tulajdonban lévő magánvállalkozások feletti tulajdonjog és irányítás átruházása (teljes piaci folyamatokat megteremtő privatizáció). Az intézkedések szimultaneitást megkövetelő központi magja a gazdasági, termelési hatékonyság, a profitabilitás növelése, a vállalkozások és országok versenyképesebbé, flexibilisebbé válása, annak érdekében, hogy gyorsabban, rugalmasabban reagálhassanak a globális változásokra.

Az adóverseny következeképpen a világgazdasági verseny részét képezi, szorosan kapcsolódva a nemzetközi pénzintézetekhez, amelyeknek szerepe lényegesen elmélyült az elmúlt három évtizedben. A globális adóverseny következtében az integráció és a pénzügyi nyitottság folyamatosan növekedett a fejlett és fejletlen országok között. A felmerülő piaczgazdasági elégtelenségek, hiányosságok orvoslásának elmaradása elmélyítheti a munkanélküliséget (Autor, et al., 2013), és jellemzőnek a szakképzetlenek, akik a legjobban fognak szenvedni a munkanélküliségtől (Stiglitz, 2017a). A kereskedelem liberalizációja ugyanakkor növelheti a munkanélküliséget egy másik egyszerű ok miatt: az olcsó importált áruk gyorsan megsemmisítik a munkahelyeket, miközben a – versenyképesebbé váló – exportágazatokban időigényes a termelés bővítése. A kereskedelem liberalizációja időközben lehetővé teheti az exportszektor számára, hogy magas bérleti díjakat élvezzen, amelyek aránytalanul elősegíti a gazdagokat.

Az adóverseny mellett másik népszerű mérési eszköz a külföldi működőtőke áramlások (FDI) vizsgálata az országok jövedelmi eloszlására tekintettel (Dorn, et al., 2018). Az intenzívebbé váló verseny és a kereskedelmi akadályok elhalványodása újabb piacokat nyitottak meg az iparosodott országokban működő vállalatok előtt, amely mindenekelőtt tőkeáramlást – helyettesített hazai termelést – eredményezett. A vállalati transznacionalizálódás során a vállalkozások az alacsony költségekkel és adóterhekkel rendelkező befektetői környezeteket keresik. Ennek eredményeképpen a fejlődő országok egyes iparágaiban dezindusztrializáció jelentkezett, amely gyengítette a munkavállalók és a munkaügyi szervezetek alkupozióját, és hozzájárult az egyenlőtlenség növeléséhez. Helpman (2017) megjegyezte, hogy ezzel szemben a gazdasági globalizáció számos fejlődő térségben az iparosodás növekedése, az új foglalkoztatási lehetőségek és az alacsonyabb képzettségű munkaerő-intenzív munkavállalók béreinek megemelése révén csökkentette a társadalmi egyenlőtlenség szintjét.

Másrésről, a nemzetközi kereskedelmet – mint statisztikai mutatót – hasonlóan a globalizáció kézzelfogható mércéjének tekinthető, amely az iparosodott országokban nemkülönben fokozhatja az egyenlőtlenséget, mivelhogy csökkenti az átlagkeresetet és növeli a szakképzett és képzetlen munkavállalók relatív béreinek egyenlőtlenségét. Miután versenybe kerültek a fejletlen országokban élő munkavállalókkal a vállalati kiszervezések

következtében, a fejlettebb országokban folyamatosan csökkennek az alacsony keresetű munkavállalók bérei.

A globalizált folyamatok fejtegetésénél nem felejthetjük el a nemzetközi migrációt, amely ugyancsak elképesztően fokozódott a vizsgált folyamatok keresztmetszetében. A nemzetközi migráció változatos hatást gyakorolhat a jövedelem-eloszlásra mind a küldő, mind pedig a fogadó országban. A migrációval kapcsolatos sztenderd modellek szerint, amennyiben a bevándorlás növeli a szakképzetlen munkavállalók munkaerő-kínálatát, a magasan képzett és alacsonyan képzett munkaerő, illetve a jövedelmek közötti egyenlőtlenségek várhatóan emelkedni fognak (Borjas, 2018). Az egyenlőtlenség megértésében ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy a különböző országok vagy térségek eltérő mobilitási, bevándorlási szabályozással rendelkeznek.

A vizsgálódásunk harmadik dimenziójában megemlíthetjük, hogy az elmúlt évtizedek technológiai forradalma révén kialakuló kommunikációs eszközök, információ-áramlatok és interkonnectivitás – mint nemzetközi standard – ugyancsak hozzájárultak a gazdasági liberalizáció elterjedéséhez és a pénzügyi tranzakciók folyékonyabbá válásához. A legújabb szállítási, internetes és kommunikációs technológiák módosították a kereskedelem mértéket, intenzitást, velocitást és hatását a globális transzformációban (Guzman és Stiglitz, 2016).

A politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális transznacionalizmus és szupranacionalizmus szívműve mozgatórugója elsősorban a gazdasági nyitottság és a technológiai előrehaladás közötti szoros összefüggés. A technológiai változások minduntalan az életkörülmények megváltozásához és az irrelevánssá váló szektorok okán kialakuló munkahelyvesztésekhez vezetnek, evégett számtalan szakirodalom vállalkozott annak felmérésére, hogy a munkaerő-helyettesítés mekkora hányada tulajdonítható a technológiai változásokhoz a kereskedelmek bekövetkezett módosulás helyett (James, 2017).

A technológiai haladás kulcseleme a „szakképzett munkaerőt előnyben részesítő technológiai változás” (*skill biased technological change*) jelensége, amely alternatív magyarázatot szolgáltat az országhatáron belüli jövedelemegyenlőtlenség növekedésére. Az innovatív munkaerő-megtakarítási technológiák csökkentik az alacsony képzettséget igénylő munkahelyeket a technológiai automatizálás vagy a munkahely betöltéséhez szükséges képzettségi szintek korszerűsítése révén (Burstein, et al., 2013). A fokozódó importverseny az új technológiákba való beruházásokat hasonlóan ösztönözheti, és felgyorsítja a technológiai változásokat, amely viszont „cserébe” csökkenti a viszonylag szakképzetlen munkavállalók foglalkoztatását (Bloom, et al., 2016).

A technológiai fejlődés a magasan képzett munkavállalók előnyére formálta a munkaerőpiacot, ugyanakkor az ilyen munkavállalók iránti kereslet gyorsabb növekedését megcélzó ágazatok innovatívabbak voltak, amely különösen intenzivitással mutatkozott meg a vállalkozások kutatás-fejlesztési (*research and development*) tevékenységeinek és a fejlett informatikai eszközök használatának tekintetében (Helpman, 2017).

Végezetül, a globalizált folyamatok a nemzetközi piaci volatilitás feltűnő megnövekedését eredményezték – az áruk, a szolgáltatások és a vagyoni globális szintű kereslete egy dinamikus, ámár kiszámíthatatlan kontextust hívott életre. Ebben a versenyt biztosító erőterekben tevékenykedő transznacionális óriásvállalatok folyamatosan egy innovatív, folyékony és rugalmas környezetben kívánnak működni (Rodrik, 2017), különösképpen fokozva a piacok instabilitását és a nemzetállami deregulációt, valamint felszínre hozva a sorozatos gazdasági fluktuációkat.

II.1. Munkaerő-piaci folyamatok és súrlódások

A jövedelemegyenlőtlenség alakulását befolyásolhatja a munkaerő összetétele, amely számos országban átalakult a nők munkaerő-piaci részvételével és a megnövekedett bevándorlással.

Érzékelhettük, hogy az állami költségvetés bevétele (adórendszerek) és az kormányzati transzferek változásai ugyancsak jelentős hatást gyakorolnak a rendelkezésre álló jövedelmekre és az egyenlőtlenségre. Nem egyértelmű azonban, hogy a felvázolt fejleményeket és változásokat milyen mértékben alakítják a technológiai fejlődéssel vagy a globalizációval kapcsolatos szélesebb körű gazdasági pressziók.

Szélesebb körű háttértényezők is előidézhetik a foglalkoztatás csökkentését, amennyiben nem ellensúlyozzák makrogazdasági politikákkal. Kedvező kereskedelmi mérleg esetén az import az exporttal szinkronban növekszik, azonban, a fejlettebb országok exportja kevésbé munkaigényes, különösen a szakképzetlen munkaerő vonatkozásában, így összességében csökken a szakképzetlen munkaerő iránti kereslet. Általában, adekvát makrogazdasági menedzsment vonatkozásában, ez a fejlemény nem okozhat azonnali problémát, viszont a (hosszú távú) költségvetési és monetáris politika képtelen gyorsan visszaállítani a teljes foglalkoztatást. Ennélfogva, magas munkanélküliség idején a kereskedelem liberalizálása, különösen a 2008-as pénzügyi világválság utáni időszakban, még magasabb munkanélküliséghez és egyenlőtlenségekhez vezetett (Stiglitz, 2018).

Nem vonható kétségbe tehát, hogy a munkaerő-piac különböző politikai, társadalmi és gazdasági súrlódással érintkezik, amelyek megakadályozzák a foglalkoztatás és a bérek azonnali kiigazítását. Amíg a politikai súrlódások forrása a kormányok, amelyek meghatározzák a minimálbéretet vagy az elbocsátási költségeket, más súrlódások a működőképes gazdaságban gyökereznek, mint például a munkakeresés- vagy a munkahelyváltás költségei. Ez utóbbiak egy másik telephelyre, egy másik iparágba vagy egy másik foglalkozásba való költözés költségeiből eredhetnek. Ezenkívül a legtöbb országban a munka- és szakszervezeti tömörülések fontos szerepet játszanak a bérek meghatározásában, akár a vállalatokon belül, akár az iparágakban, vagy akár országos szinten.

Számos tanulmány vizsgálta a munkaerő-piaci súrlódások hatását a külkereskedelemre és a bérekre nézve, rávilágítva a béregyenlőtlenségekre, amelyek országokként jelentősen eltéréseket mutatnak (Helpman, 2017). Az ilyen súrlódások egyik legfontosabb következménye, hogy a munkanélküliség természetes következményként jelentkezik, mivel az üzleti vállalkozások a munkabér-kompenzáció felett tőkeáttétellel rendelkeznek.

II.2. A globalizáció dimenzióinak összefonódása

A világgazdaság hosszú távú tendenciái azt sugallják, hogy a gazdasági növekedés, a globalizáció – mint a bővülő külkereskedelem megtestesülése – és a jövedelmi egyenlőtlenség összefonódnak. A probléma kontextusában, az utóbbi időben felmerülő aggodalmak azonban szűklátókörűek, mivel ugyan az országon belüli egyenlőtlenség hozzájárulása a személyi jövedelemeloszlás teljes egyenlőtlenségéhez viszonylag stabil tendenciát mutatott 1981 és 2000 között, az egyes országokban szignifikáns változások következtek be. Amíg számtalan felzárkózó gazdaságokban a jövedelmek egyenlőtlensége redukálódott, különösen Latin-Amerikában, addig a legtöbb OECD-országban jelentősen növekedett (Helpman, 2017). Viszont, a szakképzett és szakképzetlen munkavállalók közötti kereseti rések – amelyek hangsúlyos szerepet játszottak a növekvő jövedelemegyenlőtlenségekben az 1970-es és az 1990-es évek között – számos kevésbé fejlett országban napjainkra szintén fokozódtak, amely alapvetően hozzájárult az egy főre jutó jövedelmek dimenziójában a szegény és a gazdag országok között meglévő szakadék csökkentéséhez.

A globalizáció mindenekelőtt az országok közötti nagyobb gazdasági integrációt, a külső kereskedelem számára nagyobb nyitottságot, és nagyobb pénzügyi tőke mobilitást jelentett (Ravallion, 2017). A globalizáció dimenzióit összegezve láthatjuk, hogy a globalizáció gyakran olyan általános erőmezőként jelenik meg, amely potenciáljából adódóan minden nemzetet hasonló módon befolyásolhat. Azonban a nemzetállamok eltérő kiindulási

feltételekkel, pontokkal, tendenciákkal, belső szabályozással rendelkeznek ahhoz, hogy (odaadón) elfogadják vagy éppen protekcionista gazdaságpolitikák végrehajtásával ellenálljanak a globalizációnak, ezáltal befolyásolva az országokon belüli, illetve az országok közötti egyenlőtlenség szintjeit. A belső feltételek alatt érthetjük a nemzeti szociálpolitikai, foglalkoztatáspolitikai intézetrendszereket, amelyek a globalizált folyamatokat megsűrve módosíthatják annak hatásait a foglalkozási struktúrákra vonatkozóan, elsősorban a kollektív bérmegállapodásokkal, valamint a munkabiztonság és a munkakörülmények kialakításával.

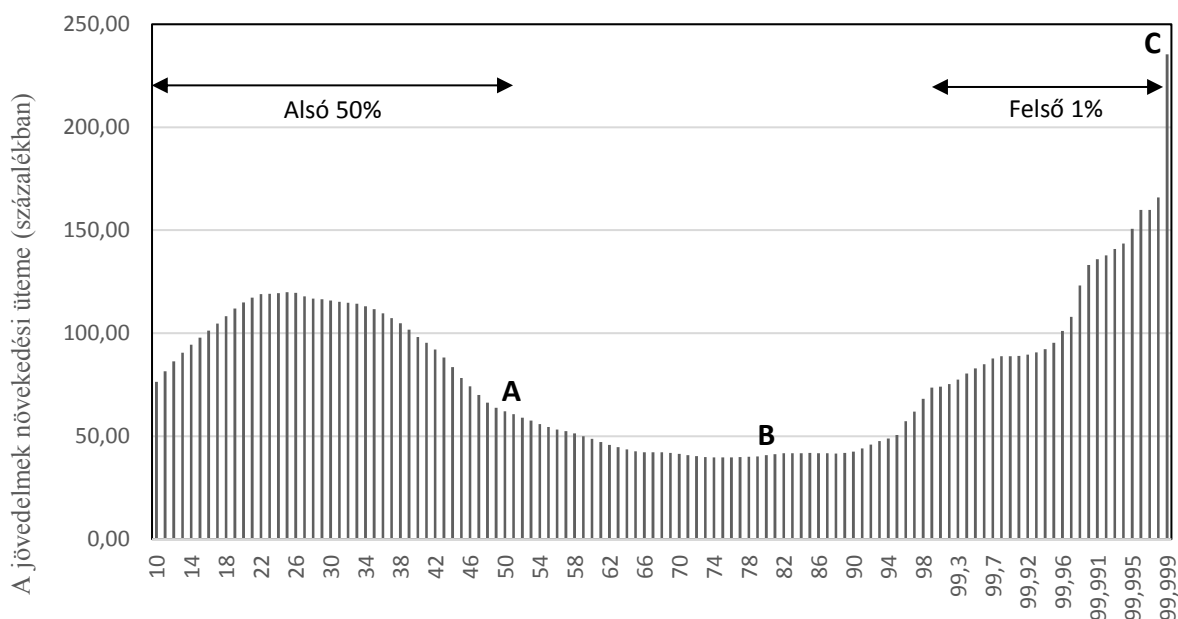
Milanović (2016) és Bourguignon (2016) egyetértéssel állapítják meg, hogy a globalizáció egyaránt hatással van az országok közötti és az országokon belüli egyenlőtlenségekre. A globalizáció szkeptikusai szerint a globalizáció a fejlett országokban elpusztította az alacsony jövedelmű munkahelyeket, a támogatói szerint viszont a fejlődő világ szegényeinek helyzetét javította. Mindkét állítás igazolható, Milanović (2016) „elefánt” illusztrációja alapján az ázsiai fejlődő országokban a középosztály kiszélesedett, gyarapodott, stabilizálódott, ugyanakkor a nyugati országokban a szegény és közepes jövedelmű társadalmi csoportokat a globalizáció veszteségeiként könyvelhetjük el. Kawa (2016) szerint a globális gazdasági integráció a viszonylag alacsony szakképzettségű munkahelyeket áthelyezte a gazdag világtól (növelve hozzájárulását a globális egyenlőtlenség országon belüli összetevőjéhez) a munkaerő-gazdag alacsony bérű munkahelyeket biztosító fejlődő országokba (a globális egyenlőtlenség országok közötti összetevőjének lefutását eredményezve).

Az információs- és kommunikációs technológiák az oktatáshoz való hozzáférésben jelentkező egyenlőtlenséggel kölcsönhatásban a szakképzett munkavállalók és a tőketulajdonosok számára nyereséget eredményeztek mind a fejlett-, mind pedig a fejletlen országokban. Az elmúlt évtizedekben jelentős intézményi, strukturális változások történtek, többek között a dereguláció (különösen, azonban nem kizárólag a pénzügyi szektorban), a munkaerőpiaci liberalizáció, a kevésbé progresszív jövedelemadó és a „visszafogottan nagylelkű” jóléti ellátások megjelenése egyes iparosodott országokban.

A kereskedelem liberalizációjának szószólói az említett folyamatokban leginkább a „lefelé szivárgó” (*trickle-down*) gazdaságot emelték ki, amely elméletben a szegényebb társadalmi csoportokat támogathatja a gazdaság növekedésével karöltve. Stiglitz (2018) hozzáteszi, hogy a kereskedelmi liberalizáció valóban jótékony hatást gyakorolt számos ország gazdaságára nézve – egyszerűen azt jelentetve számukra, hogy a globalizáció győzteseinek kompenzálhatják a veszteségeiket, amely azonban észrevehetően elmaradt.

III. Az empirikus eredmények értékelése

Milanović (2016) úgynevezett „elefánt illusztrációja”, amely 2008-ig bezáróan tartalmaz számításokat, különösen támogatja a globalizációról alkotott kritikus gondolatokat. Hasonlóképpen, a Világban (2018) globális jövedelemeloszlásra vonatkozó adataival végzett számítások alapján a diagramunk (2. ábra) a globális jövedelem alakulását ábrázolja a hiperglobalizáció időszakában (1980 és 2016 között), amely immáron kevésbé elefántszerű, az egyenlőtlenség további eltolódását jelezve. A vizsgált időszakban a világkereskedelem soha nem látott mértékben és szignifikánsan növekedett. A vízszintes tengely jelzi, hogy a világ összlagossága elkülöníthető jövedelemkategóriákra tagolódott, ahol a 0 a „globalizáció abszolút veszteseit”, a 100 pedig „a legnagyobb nyerteseket” jelenti. A függőleges tengely a reáljövedelem növekedési ütemét mutatja. A 2. ábra jelentős növekedést személtet Ázsia középosztálybeli lakossága szempontjából, a legnagyobb jövedelemnövekedéssel párosulva (A pont). Európa alsó középosztálybeli lakosságának reáljövedelme ugyanakkor elhanyagolható ütemben növekedett (B pont). A „globális plutokraták” a leggazdagabbakat képezik – más néven a „globális felső 1 százalékot” – akiknek reáljövedelme elképesztő mértékben növekedett 1980 és 2016 között (C pont).

A globális jövedelemeloszlás százalékos aránya

2. ábra: A reáljövedelem változása 1980 és 2016 között, a globális jövedelemeloszlás százalékos arányában. Forrás: saját szerkesztés, a *Világban* (2018) adatai alapján számolva.

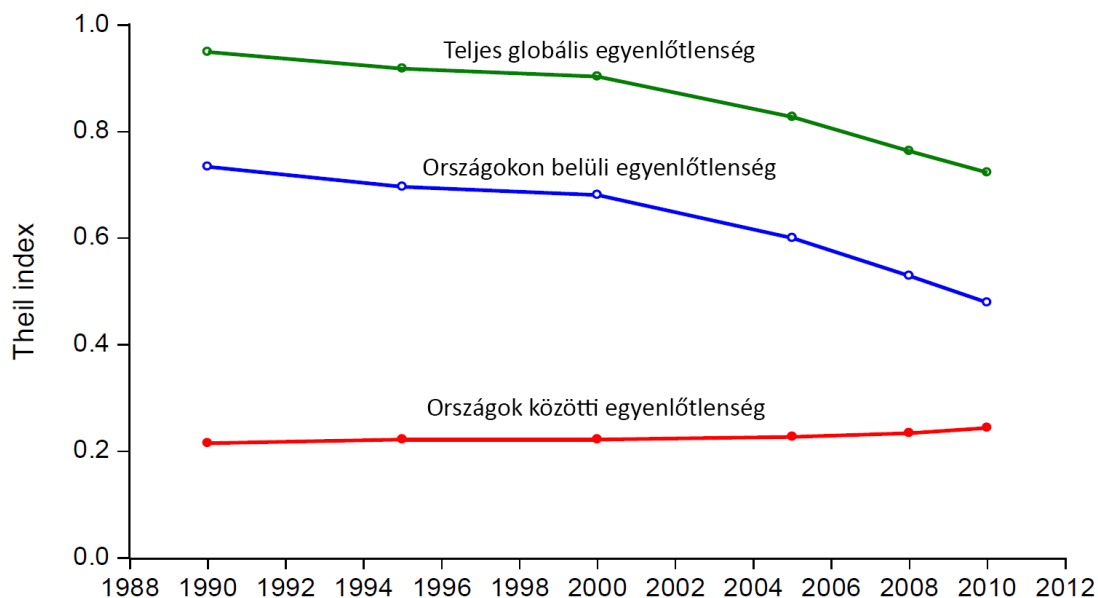
A világgazdaság középosztályát elsősorban Kína népességé alkotja, azonban Milanović (2016) szerint több ázsiai ország jelentősen növekedett a középosztálybeli lakosság. A világgazdaság felső középosztálya elsősorban a legrégebbi iparosodott országok, különösen az Amerikai Egyesült Államok, Németország és Japán lakosságára vonatkozik. A legmagasabb jövedelemmel rendelkezők közel fele az Egyesült Államokból származik, a másik fele pedig Európából, Japánból, Ausztráliából és a gyorsan feltörekvő Kínából.

A 2. ábra másrészt a globalizáció korszakában a jövedelmi egyenlőtlenség globális mintáinak megdőbentő ábrázolását nyújtja. A középosztály jövedelme az ázsiai országokban jelentősen növekedett, amíg a fejlett gazdaságok jövedelmi törésvonala drasztikusan kiszélesedett. Jelentős különbségek figyelhetők meg az országok fejlettségi szintjei között is. Például az USA-ban a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése erősebb volt, mint az Egyesült Királyságban, Németországban és Franciaországban. Bár a Milanović (2016) által leírt globalizáció és jövedelemalakulás egyidejűleg zajlottak le, a hosszabb időszakot átölelő ábránk mintázata nem képes egyértelműen megmagyarázni a globalizáció és a jövedelmkülönbségek növekedésének kapcsolatát a fejlett országokban és térségekben.

Bourguignon (2016) megjegyzi, hogy a huszadik század végén az egyenlőtlenségi tendencia elkezdett csökkenni az országok között, amelyet a huszonegyedik században egy jelentősebb csökkenési trend váltott fel, azonban az országokon belüli egyenlőtlenség folyamatosan növekedett (3. ábra). A felhasznált adatok ugyanakkor módszertani hibalehetőségeket tartalmaznak: a háztartási felmérések adatai nem kellően kiterjedtek (vagyis kevésbé reprezentatívak, a gazdagok kisebb hajlandóságot mutatnak a részvételre), a nemzeti népszámlálási adatok torzíthatnak, az eltérő országspecifikus módszerek következtében kevésbé összehasonlíthatóak, az árindex-számítás nem konzisztens, valamint a tőkéből származó jövedelem rosszul dokumentált számos országban. Ravallion (2017) hozzáteszi, hogy az országokon belüli egyenlőtlenség a pontatlan (kevésbé verifikálható) számítások fényében magasabbak a valóságban.

A 2. ábra lassúbb növekedést mutat a szegényebb rétegek számára a fejlődő világban, mint a 3. ábra. Anakronisztikusan ugyan, azonban Lakner-Milanović (2016) számításai szerint a

világ felső 1 százalékanak részesedése az összjövedelmekből 12 százalékról 15 százalékra növekedett 1988 és 2008 között, jelentősen kiszorítva a szegény munkavállalók felemelkedését. Ravallion és Chen (2013) kutatására támaszkodva ugyanakkor az abszolút szegénység 36 százalékról 19 százalékra csökkent 1990 és 2008 között, viszont a relatív szegénységben kevés változás figyelhető meg, a szegény rétegek gyakran (állandóan) a globalizáció hátrahagyottjai maradtak.

3. ábra: A globális egyenlőtlenség, valamint az országok közötti és az országon belüli összetevők. Forrás: Bourguignon (2016).

A fejlett, iparosodott országokra vonatkozó számítások alapján az országokon belüli szegénység növekedett, az országok közötti szegénység csökkent. A tanulmányunkban megjelenő számítások, valamint két eltérő megközelítésű tanulmány is kiemeli mindezeket. Bourguignon (2016) a neoklasszikus közgazdaságtan nyomán vizsgálta az egyenlőtlenség alakulását, valós körülmények figyelembevételével, elemezte a piaci hiányosságok szerepét, a szegénységi csapdák elkerülhetetlenségét (akár az átfogó jóléti államok mellett is) és a globális erőhatások átfogó értékelését, azonban korlátozott adat felhasználásával teszi mindezt, amely bizonytalanságokra adhat okot. Milanović (2016) a közgazdasági és politikatudományi iskolák elméleteinek széles körű felhasználásával dogmatikusabb, érdekesebb hipotéziseket alkotott meg, ugyanakkor hasonló statisztikai adatkorlátok mellett.

III.1. Az országok közötti egyenlőtlenség

Milanović (2016) és Bourguignon (2016) rámutatnak arra, hogy a gazdasági növekedés fontos szerepet játszott az országok közötti egyenlőtlenség csökkenő mintázatainak kialakításában miután a kezdetben szegény országok jobban integrálódtak a globalizált folyamatok szerkezetébe. A fejlődő országokban tapasztalt magasabb növekedési ütem, kiváltképp Kína markáns hozzájárulásával, nyilvánvalóan fontos mozgatórugóját alkotta a változás előkészítésének. Az ezredfordulót követően a fejlődő világ minden régiójában a nemzeti gazdaságok legtöbbször érzékelhetően magasabb ütemben növekszik. Ám, a közepes jövedelmű (ázsiai) országok tekinthetők a változás valódi nyerteseinek, a szegényebb országok szerényebb eredményeket könyvelhetnek el, akik továbbra is gazdasági értelemben

bizonytalan helyzetben maradtak, különösen az áruexport függő szubszaharai afrikai országok.

Azonban, a gazdasági növekedés empirikus determinánsai országos szinten nem meggyőzőek arra vonatkozóan, hogy a kereskedelmi nyitottság – vagy ha úgy tetszik, az átfogó kereskedelmi liberalizáció – központi hajtóerőt képezne az országok közötti egyenlőtlenség alakulásában (Ravallion, 2017).

A nemzetközi kereskedelem értelemszerűen szignifikáns mértékben facilitálja a gazdasági növekedést és csökkentette a szegénységet, viszont számos más releváns faktor is szerepet játszott a változásokban. A gazdasági nyitottságra vonatkozó mérések kimerülnek az export és az import együttesének GDP-arányos értékében, ugyanakkor a statisztikai adatok mellett figyelembe kell vennünk a lokális politikai reformokat a piacgazdaságra történő átmenetben (köztük a belső piacok előmozdítására tett erőfeszítéseket), a gazdaságpolitikát, a szociálpolitikát és a foglalkoztatáspolitikát.

III.2. Az országokon belüli egyenlőtlenség

Az országokon belüli egyenlőtlenség háttértényezőinek feltárása során először figyelembe kell vennünk, hogy a legtöbb országban lassan konvergáló folyamatok, események, változások, trendek zajlottak le az elmúlt három évtizedben, amely jelzi a globális szintű vizsgálódás relevanciáját. Ugyanakkor mégsem könnyelhetjük el, hogy minden országban egészen hasonló történésekkel szembesülnénk, valójában a heterogenitás magas fokú, a globális átalakulás üteme, mélysége, iránya térben (jelen esetben országonként) és időben jelentős eltéréseket mutat (2. és 3. ábrák). Az egyenlőtlenség csakugyan emelkedett számos fejlett országban, azonban nem mindenhol – Franciaország, Norvégia és Belgium sikeresen vették a globalizált kihívások terheit, és olykor képesek voltak csökkenteni az egyenlőtlenség mértékét. A fejlődő világ eseményláncolatai látszólag még inkább heterogén jelleget öltenek. A gazdasági prosperálás időszakában voltaképpen az országokon belüli egyenlőtlenség csökkenése (Kína, Szingapúr és India eseteit kiemelhetjük) olyan gyakran fordult elő, mint az egyenlőtlenségek növekedése (Ravallion, 2014). Mindezekből feltételezhetjük, hogy más faktorok, különösképpen a nemzetállami (domesztikus) politikák lényegbeli szerepet játszanak az egyenlőtlenség alakulásában, és megakadályozzák a globális homogenizálódást. A gazdasági prosperitást tapasztaló (újabb) kapitalista gazdaságok automatikusan növekvő egyenlőtlenséggel találkoznak – ámbár, amikor az egyenlőtlenség (a lakosság értelmezésében) magas, az állampolgári elégedetlenség és a nyomás hatására a kormányok kénytelenek beavatkozni a problémák enyhítése és a társadalmi dezintegráció elkerülése érdekében. Milanović (2016) szerint ezeket a fejleményeket az egyenlőtlenség és a kormányzati aktivitás ciklikus változó folyamatoként értelmezhető. Ámbár, az elképzelés inkább a globális történelem (újra)interpretálásához áll közelebb, mintsem a tudományos eszközökkel értelmezhető gazdasági modellekhez. Akár a történelmi minősítésű adatok interpretálása helytálló lehetne, azonban a különböző térségek és országok sajátos történelmi periódusokkal rendelkeznek, amelyek torzíthatják a folyamatok együttes értékelését – ezt a hiányosságot az elmélet nem veszi figyelembe. Ami a lényeg, hogy a standard egyenlőtlenségi index fluktuációja valószínűsíthető velejárója a globális dinamikáknak, hiszen semmi sem növekszik örökké, sem az egyenlőtlenség, sem pedig a gazdasági fellendülés. A tudományos módszertani kihívás ekkor, hogy sikeresen megragadjuk annak a lényegét, hogy a vizsgált folyamatok miért váltanak hirtelen irányvonalat, a periódusok mennyi időt ölelnek át, miért léteznek heterogén sajátosságok, valamint, az ez utóbbi ellenére, miért léteznek szinkronizált ország-specifikus értékek. Mindezekre a jelen szakirodalomba nem kapunk részletes, kielégítő válaszokat.

Az OECD (2011) értelmezésében empirikus szempontból sem a kereskedelem nyitottsága, sem pedig a pénzügyi integráció nem jelentenek elsődlegesen meghatározó tényezőket az egyre növekvő egyenlőtlenség magyarázatában. Azonban nem lenne ésszerű döntés az elmélet elvetése, hiszen az Egyesült Államok és számos fejlődő ország, különösképpen Kína között számolni kell a kiélezett importversennyel, amely a jelentős munkaerő-piaci korrekciós költségeken keresztül az alacsony bérű munkavállalókat terhelik, ezzel növelve az országokon belüli egyenlőtlenséget (Autor, et al., 2014). Az országos iparágak közötti globális interdependencia növekedése a termelés kihelyezésének párhuzamosan az európai és az amerikai munkavállalók számára költségeket jelent, különösek a rutinszerűbb feladatokat végző, kevésbé jól képzett munkavállalók tekintetében.

III.3. A domesztikus politikák szerepe

A kormányok befolyásolják a piaci eredményeket megállapodások, rendeletek és díjszabások megállapításával, ezenfelül annak meghatározásával, hogy az adó- és szociálpolitikai rendszerek redisztributív mechanizmusai miként működnek a gazdaságok jövedelmével és a szegények támogatásával kapcsolatban. A globalizáció, a jóléti állampolitika és a jövedelemegyenlőtlenségekre gyakorolt hatások közötti kapcsolatra vonatkozóan két – egymással ellentétes – elmélet fogalmaz meg állításokat: az úgynevezett „lefelé tartó verseny” (*race to the bottom*) és a „kompenzációs hipotézis” (*compensation hypothesis*).

A „lefelé tartó verseny” elmélet leírja, hogy a globalizáció lefelé irányuló nyomást gyakorol az adókulcsokra és a mobil tényezőkre vonatkozó szabályokra, például a tőkemozgásokra. A kiterjedt jóléti államok ráadásul vonzzák a szakképzetlen és szegény bevándorlókat, akik a bőkezű újraelosztás előnyeiből kívánnak részesülni. Ezek együttesen – a jóléti rendszerre irányuló megterhelés következtében – alacsonyabb állami kiadásokat és kevesebb újraelosztást eredményeznek. A globalizáció ezért várhatóan növelni fogja a jövedelemegyenlőtlenséget az adók és transzferek után. A globalizáció kedvezőtlen oldalát hangsúlyozó szakértők (Stiglitz, 2017b) szerint a globalizáció felelős a redisztribúciós mechanizmusok visszaszorításáért és a társadalombiztosítási rendszerek erodálásáért.

Ezzel ellentétben a „kompenzációs hipotézis” a jóléti állam expanzióját, illetve a kormány méretének és hatásköreinek növekedését valószínűsíti, mivel a globalizációhoz kapcsolódó társadalmi-gazdasági kockázatok fokozódása ellen szükséges a megfelelő védelem. A globalizáció vesztesei kártérítést követelhetnek, növelve a jóléti programok iránti keresletet. Gozgor és Ranjan (2017) kifejtették, hogy amikor a globalizáció megemeli a piaci jövedelemegyenlőtlenséget, a döntéshozók, akik érdekeltek minden szereplő jólétének maximalizálásában, növelnék a redisztribúció mértékét. A nemzetállami egyenlőtlenség általában növeli az állami redisztribúció mértékét, mivelhogy a szavazók inkább a magasabb jóléti juttatásokat támogató politikai pártot választják. A globalizáció és a jóléti állam nexusára vonatkozó rendelkezésre álló empirikus bizonyítékok azonban még mindig ellentmondásosak (Meinhard és Potrafke, 2012; Kauder és Potrafke, 2015; Potrafke, 2015).

Az egyenlőtlenség kezelésére vonatkozó kormányzati intervenciók vonatkozásában két kategória mentén csoportosíthatjuk a politikai intézkedéseket:

1. amelyek megváltoztatják a piaci (elsődleges) jövedelmek megoszlását;
2. amelyek megváltoztatják az rendelkezésre álló jövedelmek eloszlását.

Az előbbiek a munkaerő-piac feltételek megváltoztatásával a foglalkoztatási esélyegyenlőség javítását facilitálják, általában (internális) strukturális átalakítások vagy aktív foglalkoztatáspolitikai beavatkozások segítségével. Az utóbbiak újraelosztást (redisztribúciót) alkalmaznak az állami bevételek (adóbevételek) révén kialakított (állampolgársághoz kötött univerzális vagy szélesebb feltételekhez kötött szelektív) jóléti transzferek felhasználásával. Milanović (2016) és Bourguignon (2016) támogatják az elsődleges jövedelmek eloszlásának

javítására irányuló erőfeszítéseket. A kormányzat mindenkori erőfeszítései a méltányosabb, fejlettebb oktatáspolitikákon keresztül a lehetőségek kiegyenlítéséhez és a prosperálás elősegítéséhez kulcsfontosságúak, és erre vonatkozóan a szakirodalomban széleskörű egyetértés létezik.

A munkaerő-piaci politikák egyenlőtlenséggátló hatása kiemelhető (Bourguignon, 2016). Franciaországban például a munkaerő-piaci feltételek átalakításával megakadályozták az egyenlőtlenség növekedését, amelyben a kötelező magas minimálbérek meghatározása fontos szerepet játszott, habár Franciaországban jól illusztrálható a jövedelemalapú intézkedések korlátai, tekintettel az ország magas munkanélküliségi rátájával összefüggő esélyegyenlőtlenségi aggodalmakra. Összességében a francia gyakorlat is megkérdőjelezhető, hiszen a keletkezett kompromisszum a munkanélküliség csökkentését célzó munkaerő-piaci reformokkal szinkronban hosszú távon jövedelemegyenlőtlenséget és munkanélküli szegénységet eredményezhetnek.

A társadalmi igazságosságot erősíteni hivatott redisztributív politikák fontos szerepet játszottak a északi-amerikai és európai országokban az egyenlőtlenségek megfékezésében, akár a gazdasági pénzügyi világválság viszontagságait követően is, ahogy láthattuk Svédország, Norvégia és Belgium történeteiben. Amennyiben a nemzetállami politikai akarat kellően erős, amely adekvát adminisztratív kapacitással van alátámasztva, bármely ország hatékonyan felléphet a magas egyenlőtlenséggel szemben.

A nemzetállami szociálpolitika szerepét sem hagyhatjuk figyelmen kívül (Dorn, et al., 2018), amely kellő forrás- és adminisztratív kapacitással felvértezve – az úgynevezett szociális biztonsági háló és az automatikus jövedelem-stabilizátorok rendszerszintű kiépítésével – hatékony védelmet nyújthat a munkanélkülieknek, a munkavállalóknak és a családoknak. Ámbár, ezek a szociálpolitikai rendszerek a fejlődő országokban jelenleg kevésbé flexibilisek a jövedelemváltozások kiigazítására hivatott programok megalkotásában.

A szegényeknek biztosított jövedelmi transferek számos problematikát magukban hordoznak (Ravallion, 2017). Kétségtelen, hogy a szegény egyének számára kialakított, finoman célzott politikák, amelyek nagyon magas marginális adókulcsokat tartalmaznak, kedvezőtlen ösztönzőket teremthet a munkavállalás és a megtakarítás szempontjaiból. Azonban, a fejlődés bármely szakaszában lévő országokra vonatkozó bizonyítékok nem sugallják azt, hogy az ösztönző hatások a gyakorlatban komoly aggodalomra adnának okot, amennyiben a kedvezőtlen velejárók nem haladják meg a nagyobb méltányosságból eredő szociális-jóléti nyereséget, legalább is addig a pontig, amíg elkerülük a rendkívül magas marginális adókulcsokat.

Számos európai ország lényegesen átalakította munkaerőpiacát és intézményeit az elmúlt évtizedekben, amely a globalizáció mellett szintúgy megmagyarázhatja a bérek egyenlőtlenségeivel kapcsolatos tendenciák közötti különbségeket. Dániában, Írországban, Hollandiában és az Egyesült Királyságban szignifikáns reformokat vállaltak, amelyek elősegítették a munkanélküliség csökkentését (Monfort, et al., 2018). Amíg az Egyesült Királyság gyengítette a szakszervezetek erejét, Írország és Hollandia olyan reformokat alkalmaztak, amelyek a szociális partnerek közötti, konszenzuson alapuló megállapodásokra összpontosítottak. A reformkísérletek közötti eltérések a globalizált folyamatokhoz hasonlóan segíthetnek megmagyarázni, hogy az egyenlőtlenség alakulása országonként miért különböző.

III.4. Módszertani hibalehetőségek

Megfigyelhettük, hogy a globalizáció és az egyenlőtlenség kapcsolatára vonatkozó szakirodalom eltérő, meglehetősen ambivalens empirikus eredményeket közölnek. Azonban, az ellentmondások körül számtalanszor a következő három módszertani-alapú problémalehetőségek húzódnak meg (Mills, 2009):

1. az egyenlőtlenség inadekvát operacionalizációja;
2. a mindenkori adatok hozzáférhetősége és minősége;
3. annak eldöntése, hogy az egyenlőtlenségre vonatkozó számítások népszerűség súlyozás alkalmazásával, vagy az országokat egyenlő egységként kezelő becslések mentén történnek;

A globalizáció és az egyenlőtlenség közötti korreláció első módszertani problémája, mely a szakirodalmakban megjelenik, az egyenlőtlenség – és a globalizált folyamatok – koncepcionalizálására, operacionalizálhatóságára és technikai mérhetőségére vonatkozik. Az eltérő fogalomhasználat és módszertani megközelítések inkonzisztens eredményeket görgetnek elének, amely sokszor kapcsolódik az aktuális tanulmány központi kérdéséhez, problémájához és a szerző narratív értékítéletéhez. Másodrendű probléma az adatok indikátorokban történő felhasználása, leggyakrabban súlyozatlan Gini-koefficienssel találkozunk (Roope, et al., 2018), amely azonban kizárólag a relatív jövedelemegyenlőtlenség mérésére alkalmas, annak ellenére, hogy a legtöbb szerző – implicit vagy explicit módon – az abszolút jövedelemegyenlőtlenségre hivatkozik.

Klasszikus szociológiai megközelítések alapján az egyenlőtlenség és a globalizáció közötti korreláció feltárására alkalmazott kulcsfogalmak operacionalizálása multidimenzionális jellegű (Mills, 2009), a pénzügyi faktorok mellett más szociális, egészségügyi, oktatásügyi és kulturális faktorokat ugyancsak figyelembe vehető. A tényleges technikai méréseken, számításokon túlmenően lényeges eldönteni, hogy a széles értelemben vett (multidimenzionális) egyenlőtlenség – vagy a partikuláris, közgazdaságtani szempontú jövedelem egyenlőtlen eloszlása – az országokon belül, az országok között, vagyok azok kombinációjával közelíthető meg.

A minőségi adatok hozzáférhetősége olyan koncepcionális, módszertani és definíciós kérdések merülhetnek fel, amelyek megnehezítik a statisztikai adatok nemzetek közötti összehasonlíthatóságát, értelmezését (Assouad, et al., 2018). Nehéz eldönteni, hogy a háztartások fogyasztási kiadásainak volumenváltozásait vizsgáljuk vagy jövedelemalapú felméréseket alkalmazzunk. Az előbbi gyakran alkalmazzuk a fejlődő térségekben, mivel a jövedelmek mérése gyakran nehéz a vizsgált ország kontextusában, hiszen a mezőgazdaságban és az üzleti-vállalati életben jellemző az önfoglalkoztatás magasabb szintje. Azonban, mivel a fogyasztást tartalmazó önértékelő jelentések kevésbé strukturáltabbak, ezek a mérések hasonlóan olyan tipikus módszertani problémákkal szembesülnek, mint például a fogyasztási definíciók különbségei, visszahívási problémák, valamint egyéb velejáró tényezők. A jövedelemalapú mérések hasonlóan adatgyűjtési kihívásokkal szembesülnek, a felmérések gyakran nem reprezentatívak nemzeti szinten, és a magas jövedelmű csoportok jövedelme hiányosan rögzített az egyenlőtlenségre vonatkozó becslések során.

A népszerűség súlyozás alkalmazásával az eredmények az egyenlőtlenség alacsonyabb értékét mutatják Kína és India viszonylag szélsőséges populációja miatt, ahol ugyanis az egyenlőtlenség mértéke az elmúlt évtizedekben látványosan visszaszorult, azonban a módszer alkalmazásával a globális egyenlőtlenségről mégis adekvátabb betekintést kaphatunk (Mills, 2009). A másik esetben az országokat egyenértékű statisztikai egységként kezeljük, amely alkalmazása lényegesen hasznosabb az intézményi hatások megkülönböztetésénél, például a nemzeti gazdaságpolitika, szociálpolitika, foglalkoztatáspolitikai vagy a gazdasági növekedéssel kapcsolatos különbségek vizsgálatánál.

II. Konklúzió

Ezen mérési kérdések szorosan korreálnak a globalizációval és az egyenlőtlenséggel kapcsolatos vitákkal. A globalizációs vita különböző elméleti képviselői gyakran különböző elképzeléseket fogalmaznak meg, hogy mit is jelenthet az egyenlőtlenség vagy a globalizáció.

Például azon szerzők, akik a gazdag- és a szegény társadalmi rétegek közötti szélesedő szakadékról beszélnek, úgy tűnik, hogy az abszolút egyenlőtlenséget, nem pedig a relatív egyenlőtlenséget tartják szem előtt. Mégsem állíthatjuk, hogy valamelyik koncepció helyes, a másik pedig hibás lenne. A problémák áthidalásához egységes fogalomhasználatra és technikai mérésekre van szükség. Ráadásul nem felejtethetjük el, hogy az egyenlőtlenség nem jövedelem-alapú dimenziói – mint például az egyenlőtlenséget csökkenthető egészségügyi és oktatáspolitikai fejlemények – nem részesülnek kielégítő figyelemben, annak ellenére, hogy a domesztikus szociálpolitika a globalizált folyamatokhoz hasonló jelentőséggel bír.

A fejlett országok közötti bérelaszások változatos alakulásai azt mutatják, hogy az országspecifikus események és politikák fontosabbak lehetnek a bérek egyenlőtlenségénél, mint a közös, globális tendenciák. A különböző értelmezésű egyenlőtlenséggel kapcsolatos közös trendek hiánya olyan tényezők fontosságára világít rá, amelyek függetlenek a globalizációtól.

A munkabérek csökkenésének kérdése a domesztikus makropolitika, mikropolitika és kereskedelempolitika kereteibe tartozik, valamint az egyenlőtlenségek alakulását befolyásolhatja a lokális szociálpolitikai intézkedések. Amennyiben a gazdaság szigorú makrogazdasági politika mellett működik, a tőkenyeresség magas lesz, miközben a munkavállalók bérének csökkenése elenyésző marad. Másrészt, a munkavállalók alkupozíciójának gyengülését célzó sztrajkberuházási megállapodások, a munkavállalók bérének csökkenése valószínűsíthetően magasabbá válik, amely kezelésének hatékonysága a mindenkori szociálpolitikai intézkedések befolyásolhatják.

Megjegyezhetjük, hogy a globalizált folyamatok kedvezőtlen hatása a változás üteméből ered, a gazdasági rendszerek ugyan bizonyos mértékig képesek a változó körülményekhez való alkalmazkodásra, viszont a változások üteme túlságosan gyors, amely sokszor kiszámíthatatlanságokhoz vezetett. Azonban, naiv elképzelés a társadalmi és gazdasági problémahalmazok megoldásának viszonyában – amelyek azt sugallják, hogy a globalizáció előnyei jelentéktelenebbek voltak az elvárásokkal szemben –, hogy korlátozzuk a globalizációt (Stiglitz, 2018).

Az alapelv ugyanakkor továbbra is helytálló, miszerint a szabad kereskedelem maximalizálja a jólétet, – feltéve, hogy a kormányzat olyan politikákat folytat, amelyek révén a gazdaság teljes foglalkoztatottsága biztosítható (beleértve az export-iparág bővülésének facilitását szolgáló tőkebevonást) – fenntartja a gazdaságot a technológiai változások frontoldalán, segíti az egyéneket a kereskedelem nyitottságával járó további kockázatok esetén, valamint, ami a legfontosabb, hogy a javak és előnyök széles körű hozzáférését biztosítja. A jóléti rendszerek fenntartása és a globalizáció által gerjesztett problémakörök megoldása nem a globalizáció meggyengítésében rejlenek, hanem a közpolitika megerősítésében, finomhangolásában.

A fejlett országokban dolgozó munkavállalók helyzetére adott válasz tehát nem a globalizáció leállítására, amely nemcsak alacsonyabb életszínvonalhoz vezetne, hanem jelentős kiigazítási költségeket is magában foglalna, a globalizációhoz hasonló kedvezőtlen disztributív költségekkel karöltve.

Irodalomjegyzék

- Albekov, A. A. - Polubotko, A. A. - Akopova, E. S.: The problem of preserving the nation-state sovereignty in the context of globalization. *Asian Social Science*. 2014. Vol. 10. no. 23. pp. 178-183.
- Assouad, L. - Chancel, L. - Morgan, M.: Extreme inequality: evidence from Brazil, India, the Middle East and South Africa. WID. World Working Paper, 2018/4. World Inequality Database. Paris, 2018.

- Autor, D. H. - Dorn, D. - Hanson, G. H.: The China syndrome: Local labor market effects of import competition in the United States. *American Economic Review*. 2013. Vol. 103. no. 6. pp. 2121-2168.
- Autor, D. H. - Dorn, D. - Hanson, G. H. - Song, J.: Trade adjustment: Worker-level evidence. *Quarterly Journal of Economics*. 2014. Vol. 129. no. 4. pp. 1799-1860.
- Bloom, N. - Draca, M. - van Reenen, J.: Trade induced technical change? The impact of Chinese imports on innovation, IT and productivity. *Review of Economic Studies*. 2014. Vol. 83. no. 1. pp. 87-117.
- Borjas, G. J.: Lessons from immigration economics. *Independent Review*. 2018. Vol. 22. no. 3. pp. 329-340.
- Bourguignon, F.: *The Globalization of Inequality*. Princeton University Press. Princeton, 2016.
- Dorn, F. - Fuest, C. - Potrafke, N.: *Globalization and Income Inequality Revisited*. IFO Working Papers, 247. Leibniz Institute for Economic Research at the University of Munich. Munich, 2018.
- Furceri, D. - Loungani, P. - Ostry, J. D.: *The Aggregate and Distributional Effects of Financial Globalization. Evidence from Macro and Sectoral Data*. IMF Working Paper, 18/83. IMF. Washington, 2018.
- Gozgor, G. - Ranjan, P.: *Globalization, inequality, and redistribution: Theory and evidence*. *World Economy*. 2017. Vol. 40. no. 12. pp. 2704-2751.
- Guzman A. - Stiglitz E. J.: *Pseudo-wealth and Consumption Fluctuations*. NBER Working Paper, 22838. The National Bureau of Economic Research. Cambridge, 2016.
- James, H.: *Deglobalization as a Global Challenge*. CIGI Papers, No. 135. Centre for International Governance Innovation. Waterloo, 2017.
- Helpman, E.: *Globalisation and wage inequality*. *Journal of the British Academy*. 2017. Vol. 5. no. 1. pp. 125-162.
- Kauder, B. - Potrafke, N.: *Globalization and social justice in OECD Countries*. *Review of World Economics*. 2015. Vol. 151. no. 2. pp. 353-376.
- Kawa, L.: *Get Ready to See This Globalization 'Elephant Chart' Over and Over Again: The Non-winners in Globalization are the Western World's Middle Classes*. Bloomberg News. 2016.
<https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-06-27/get-ready-to-see-this-globalization-elephant-chart-over-and-over-again> [letöltés ideje: 2018. 02. 11.]
- Lakner, C. - Milanović, B.: *Global income distribution: From the fall of the Berlin Wall to the Great Recession*. *World Bank Economic Review*. 2016. Vol. 30. no. 2. pp. 203-232.
- Landriault, M.: *Globalization as discursive resource legitimating sovereignty: The case of the Canadian Arctic*. *Cogent Social Sciences*. 2017. Vol. 3. no. 1. pp. 1-10.
- Meinhard, S. - Potrafke, N.: *The globalization-welfare state nexus reconsidered*. *Review of International Economics*. 2012. Vol. 20. no. 2. pp. 271-287.
- Milanović, B.: *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Harvard University Press. Cambridge, 2016.
- Mills, M.: *Globalization and inequality*. *European Sociological Review*. 2009. Vol. 25. no. 1. pp. 1-8.
- Monfort, M. - Ordóñez, J. - Sala, H. (2017): *Inequality and unemployment patterns in Europe: Does integration lead to (real) convergence?* *Open Economies Review*. 2018. Vol. 29. no. 1. pp. 1-22.
- OECD: *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising*. OECD. Paris, 2011.
- Potrafke, N.: *The Evidence on globalisation*. *World Economy*. 2015. Vol. 38. no. 3. pp. 509-552.

- Ravallion, M.: Inequality and Globalization: A Review Essay. ECINEQ Working Paper Series, 2017-435. 2017.
- Ravallion, M. - Chen, S.: A Proposal for Truly Global Poverty Measures. Global Policy. 2013. Vol. 4. no. 3. pp. 258-265.
- Rodrik, D.: Populism and the Economics of Globalization. Harvard University. Cambridge, 2017.
- Roope, L. - Niño-Zarazúa, M. - Tarp, F.: How Polarized is the Global Income Distribution? WIDER Working Paper, 2018/3. United Nations University. Tokyo, 2018.
- Stiglitz, J. E.: Globalization and Its Discontents Revisited: Anti-Globalization in the Era of Trump. W.W. Norton. New York, 2017a.
- Stiglitz, J. E.: The Overselling of Globalization. Business Economics. 2017b. Vol. 53. no. 3. pp. 129-137
- Stiglitz, J. E.: Making Trade Globalization Inclusive. American Economic Association, Annual Meeting, January 5-7, 2018. Philadelphia, 2018.

Sári Nándor, doktorandusz

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, Interdiszciplináris Doktori Iskola

E-mail: sari.nandor@yahoo.com

Témavezető: Prof. Dr. Kákai László, egyetemi tanár, habil, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék

Lektor: Dr. Kacziba Péter, egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék

Az egész az hamis? A felvilágosodás kritikájának néhány szempontja Theodor W. Adorno és Johann Baptist Metz nézetein keresztül

Serbán Andrea, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar, Keresztény Bölcslelettudomány

A 18. században megjelenő felvilágosodás eszméi gyorsan szétterjedtek Európában és „átvették az uralmat” a társadalom és a kultúra minden területén. Lendületesen szélesedő eszmevilága egyre több „izmust” hívott létre, mind a művészetet, mind a gondolkodást, mind a vallást tekintve. A „hegeli dialektika” kritikai alkalmazása annak feltérképezésére irányult, hogy a szabad társadalom eszméje egyenesen következik az egyén szabadságából, s hogy az egyén igazi felszabadítása feltétlenül szükséges, csakis így valósulhat meg ugyanis a társadalom felszabadítása. Mivel a tapasztalat azt mutatja, hogy a későbbiek folyamán sem valósult meg a történelem kereteiben a *valódi* szabadság, a kezdeti lelkesedés végül sok-sok kérdést vont maga után.

A felvilágosodás hozta szellemi következmények talán legátfogóbb és egzaktabb társadalomkritikusa, Adorno kifordítja önmagukból az addigi „értelmező” paradigmákat. Amikor Negatív Dialektika c. művében kijelenti, hogy „az egész az hamis”, mivel (szerinte) semmilyen körülmények között nem létezik olyan dolog, amely egész – bizonyos maradékok nélkül, tulajdonképpen megadja „negatív dialektikának” újszerű és legfontosabb logikai módszertanát, amely voltaképpen az egész frankfurti eszmerendszer „szívét” jelenti. Adorno sajátos okfejtésének abszolút kijelentése tehát, hogy a végső *igazság* (*szabadság*) is megkérdőjelezhető, sőt meg is kell kérdőjelezni.

Jelen munkámban azonban nem maradnék meg a pusztán „transzcendenst nélkülöző” kritikai munka bemutatásánál. Szeretném a negatív dialektika képviselőjét párhuzamba állítani Metzel, aki ugyan praxis szemléletű interpretációja nyomán egyre nagyobb érdeklődést mutatott a Frankfurter Iskola irányába, mégis igyekszik elkerülni az azonosulást a számára sok esetben felületesnek ható, „pusztán immanens” megoldásokat latolgató *válaszokkal*. A szerző teodíceai érzékenységet tanúsító teológiát, és gyakorlati keresztény szemléletet közvetít; Metz belehelyezi a szubjektumot annak társadalmi vonatkozásaiba úgy, hogy nem tekint el transzcendentális meghívásától és felelősségétől.

Mind ezek mellett fontosnak érzem felmutatni Adorno és Metz kritikai munkásságának kapcsolódási pontjait is. Melyekből az egyik, talán legfontosabb annak elutasítása, amit Metz a *történelem megfelelésének* nevezett: „*a fejlődés eszméjének mámorában a felvilágosodás, majd a dialektikus materializmus a történelem szemétdombjára vette ki a szenvedést, a halált, mindazt, ami a vélt totális identitásba, az identitáshiányt ékelt veri bele.*” (Idézet Az új politikai teológia alapkérdései c. művéből.) Interpretációm ezzel a szociális érzékenységgel kívánja taglalni a két szerző „izmusokat” illető meglátásait.

A két irányzatról nagy vonalakban

I.1. T. W. Adorno és a Frankfurter Iskola

A Frankfurter Iskola gondolata először 1922-ben merült fel, maga az Intézet 1924-ben alakult meg és Horkheimer 1931-ben vette át vezetését, ami egyben az intézetben folyó munka jelentős átalakulásával járt. Tevékenységük elsősorban empirikus kutatásokra összpontosult, arra törekedve, hogy a kutatási problémákat mindig is az *aktuális* filozófiai kérdések jelöljék ki.[1] Az Intézet már a harmincas évek elején a jelenkori tőkés társadalom komplex vizsgálatával foglalkozik, közgazdászok, filozófusok, pszichológusok és történészek stb. részvételével. Vezetősége tudatosan és polemikusan állítja szembe ezt a komplexitást az egyoldalú specializálódással.[2] Meghatározó szerepet játszott a marxi társadalomelmélet felülvizsgálata, illetve a hagyományos és kritikai elmélet ütköztetése.

Horkheimer és Adorno munkásságának már a kezdetektől nagyon sok közös pontja volt, tulajdonképpen ez adta meg az Intézet törekvéseinek arculatát. Mind műveltségükben, mind hozzáállásukban és gondolkodásukban nagyon sok hasonlóságot tükröznek különálló műveik is. Korai éveiket a történelem aktív és konkrét megváltoztatásának előmozdítása, annak lehetőségei felett érzett aggodalom és pesszimizmus mozgatta és járta át. Irányultságukat zömmel a tömegkultúra, az iparosodás árnyoldalai, a világháború és a koncentrációs táborok borzalmai, valamint a saját kényszerű menekülésük tapasztalatai alapozták meg, nem igazán sok bizalmat szavazva bárminemű társadalmi változás esélyének.

I.2. Adorno társadalomkritikájának néhány aspektusa

A filozófus már nagyon korán felfigyelt, és a hatása alá került Karl Marx gondolkodásának, ugyanakkor a Frankfurter Iskola nagyjai sosem csupán alávonták magukat a marxi tanoknak, hanem igyekeztek azt tovább gondolni. Ez szükséges is volt, hiszen – bár viszonylag rövid idő telt el – közben óriásit változott a történelmi kontextus. Kiss Viktor ezt így foglalja össze:

„Nyilvánvaló, hogy napjaink radikális politikája sokkal inkább multikulturális, nemi és rassz alapú, széles bázisra építkező, mint a korábbi osztálypolitika. Ezzel a marxizmus eddigi formája: az ipari munkásság marxizmusa, a proletárforradalomé véget ért. A marxista indíttatású forradalmi elméletek eddig azzal legitimálták magukat, hogy a munkásforradalom elméletei. A jövőmarxizmusának új koncepció után kell néznie a forradalmi szubjektumot és a szocializmus létrehozóját illetően.”[3]

A Frankfurter Iskola által megalapozott kritikai elmélet attól (is) kritikai, hogy nem vonja magát teljesen alá semmilyen filozófiai és politikai (esetleg szociológiai) rendszernek, hiszen „nincsen olyan filozófiai, gondolati rendszer, amely képes felölelni az *igazság* teljességét – minden helyen és időben. Minden korszaknak megvan a saját *igazsága*... tehát ez egyáltalán nem idő feletti. *Igazság* [pedig] bármi, ami elősegíti a szociális átalakulásokat egy racionális társadalom irányába.”[4] Annak szükségessége, hogy az *igazság* mindent megmagyarázzon vagy eltöröljön, azzal fenyeget, hogy a *status quo* nem hagy teret a negativitásnak: a bizonytalannak, az ismeretlennek és a tisztázatlannak. Ezek pedig elengedhetetlen aspektusai az átalakulás lehetőségének. Például a gyötrelem annak minden negativitásával együtt fokozza az erőszakot és az elnyomást. A *szabadság* ezzel ellentétben megrövidíti a társadalmi kohézió fenntartására vonatkozó érdekeltséget.

Ennek mentén Adorno odáig megy, hogy Hegel híres aforizmáját a visszájára fordítja, és azt mondja: „Az egész az hamis”[5], mivel semmilyen körülmények között nem létezik olyan dolog, amely egész – bizonyos maradékok nélkül.

Ez a legfontosabb logikai – módszertani párhuzama a „negatív dialektikának”, melyet lehet, hogy inkább a *negativizmus dialektikájának* kellene nevezni, s mely tulajdonképpen az egész frankfurti eszmerendszer „szíve”. Adorno és Horkheimer sajátságos okfejtésének abszolút kijelentése tehát az, hogy a végső *igazság* is megkérdőjelezhető, sőt meg is kell kérdőjelezni. A szerző elutasított minden olyan antropológiát és meghatározást, amely azzal számol, hogy pontosan kijelenti: *mi teszi az embert emberré*.

Egész bizalmát ebbe a fajta negatív antropológiába helyezte, ennek fényében a kritikai elmélet valójában az igazság – a lényegét nélkülöző olyan koncepció, amely a társadalmi felfogásban gyökerezik. Ezt az aspektust a társadalmi problémák megoldásának biztató előremozdításaként értékeli, mivel képes ellenállni minden olyan követelésnek, mely leszűkítené vagy uniformizálná a valóságot. „A dialektika megnevezés, nem egyéb, mint abból kiindulni, hogy valaminek a *tárgyat* nem lehet maradéktalanul belepasszírozni semmilyen elképzelésekbe. Ez az eljárás ugyanis [a *tárgy*] identitásának hamis megragadását idézi elő, a helyzet viszont az, hogy semmilyen elképzelés nem ragadja meg a maga teljességében, amit a *tárgy* ki szeretne fejezni.”[6]

Így a Negatív Dialektika valójában egyfajta „anti-rendszer”, amely folyamatosan felülvizsgálja önmagát is, és önkritikát gyakorol, Adorno a modernitás indítékainak kulcsát ilyen irányban keresi tovább azért, hogy megtalálja a felvilágosodás és racionalizmus által generált kérdések válaszait.

I.3. Felvilágosodás és manipuláció

A felvilágosodás és annak folyamányaként megjelenő tudományos bizonyosság igény – a történelem új és *szabad* tárgyává vált. Szabad, mégpedig a mítoszoktól és a láthatatlan isteni erőkből fakadó félelmektől. A „felvilágosodás koncepció” azonban – jegyzi meg Adorno – nem teljesítette be soha ezt a szabadságot, mert rabszolgájává lett a nála sokkal intenzívebb gazdasági érdekeknek és erőknek, melyek leigázták az erkölcsiséget.[7] A tömegkultúra tulajdonképpen az emberek saját maguk által elképzelt szabadságába való betokozódást termelte ki.

A valóság, amellyel szembe kell nézni, azt mutatja, hogy lényegében a jelenlegi állapotokat a racionalitás hozta magával és tartja fenn. Az a racionalitás, melynek természetes ereje igazából úgy tűnik képtelen arra, hogy bármilyen érdeket képviseljen. Ez nyilvánvalóvá válik több szempontból is.

Először is a felvilágosodás szinonimája az a *tudás* volt, amely szisztematikus jellegű. A megszerzett tudás révén az ilyesfajta vizsgálatnak nem csak a jólét és a hatalom befolyásától kellene mentesnek maradnia; Mivelhogy kezdeteitől arra irányult, hogy megalkossa az embert, mint a természet *mesterét*. Igen ám, de az ilyen típusú tudás és képesség felmagasztalja az embert, a természet fölé helyezi, miközben ezzel egy időben csökkentti és torzítja az eredeti emberi természetet, melyet így egyre könnyebben lehet manipulálni. Így lényegében ennek a tudásnak, a technológia válik a lényegévé. A célja pedig az, hogy az ember ne alkosson fogalmakat vagy (fogalmi) képeket; Már nem a megértés felett érzett örömből fakadó szabadsággá, hanem a munkaerő kiaknázásának módszerévé, és egyszerűen tőkévé deformálódnak a folyamatok. Ennél fogva a felvilágosodás tárgya voltaképpen a burzsoá osztályba számúzi önmagát. Párhuzamosan pedig megmarad – gazdátlanul – a munkások érdekérvényesítésének bizonytalansága, a szegények, a kizsákmányoltak és nyomorultak aggodalmai és hangtalansága.[8]

Az a meggyőződés azonban, hogy ez a fajta tudományos ismeret objektív és egyetemes, ezeken túl is kiterjeszti befolyását, s a technikai tudás teljes uralmát szilárdítja meg:

A felvilágosodás semmilyen körülmények között nem felel meg a kiszámíthatóság szabványának, abban az értelemben, hogy lényegénél fogva minden helyzetben kényszeres gyanúval kell viseltessen, hiszen e folyamat hajtómotorja az ismeretlentől való félelem. Éppen ezért semmi sem maradhat kívül a rendszeren, mivel az idegenség tiszta gondolata további félelmeket szül. A kiszámíthatóság természete, s minden ilyen hajlam oda vezet, hogy általában az értéket a matematika módszerével rendelik a *valóság*hoz, mivelhogy így kontrol alá vonható, összevethető és kicserélhető marad.

„A polgári társadalmat az egyenérték uralja. Ez teszi [össze]mérhetővé a különeműt úgy, hogy elvont kiterjedésre redukálja. A felvilágosodás számára látszattá lesz minden, ami nem oldódik fel számokban, végső fokon az Egyben;”[9]

Ebben az egységesítésben elsősorban azt a nagyon komoly problémát látja a kritikai elmélet, hogy a legtöbb esetben a szubjektum kategóriája egyszerűen objektummá redukálódik. Ez az amputálás viszont beláthatatlan következményekkel jár... Az emberek idővel kénytelenek ennek ténylegesen megfelelni. Mint egy gépezet fogaskerekei – azonosak, felcserélhetőek, s éppen ezért feláldozhatóakká lesznek, ha a piac úgy kívánja... Pedig az állítólag morálisan „semleges értelem” azt diktálná, hogy az a társadalmi szituáció, amelybe a „tiszta ész” révén került az emberiség, a lehető legjobb rendszer; Így ténylegesen mindent meg kellene tennie annak érdekében, hogy elhárítsa a múlt hibáit és stabil jövőt biztosítson.

„A felvilágosodás éppoly totalitárius, mint bármely rendszer. Igazágtalansága nem az analitikus módszerben rejlik, amit romantikus ellenfelei kezdettől fogva szemére vetettek, nem az elemekre való visszanyúlásban, hanem a reflexió bomlasztó hatásában, abban, hogy számára eleve eldöntött a folyamat iránya. A felvilágosodás azzal, hogy a következetesen matematizált világot eleve azonosítja az igazsággal, biztosítva véli magát a mítosz visszaélésével szemben.” [10]

Amikor viszont a tényleges történelmi feltételeket vesszük figyelembe, és nem csupán az eszméket, „repedések” jelennek meg a felvilágosodás jól megkonstruált *abszolút ésszerűségének* homlokzatán. A korábbi időszakok barbarizmusának egyik indoka és gyakorlata az *egyén* áldozatként való bemutatása a közösség javára. Nem csak Adorno és Horkheimer véli így, hiszen az antiszemitizmus és a Soah jelensége, de rengeteg más szörnyűség a modern és posztmodern korban is ezt bizonyítja. Néhány csoportnak továbbra is bűnbaknak kell lennie és maradnia, vagyis a társadalom „kieresztő szelepének” megannyi embert tárgyiasítva ezzel, valamint szigorú ellenőrzést és kényszert gyakorolva.

Ezek a kényszerek (vég nélküli haladás, a mindenki számára hozzáférhető siker, a meggazdagodás képessége) segítették elő a kultúripar, s egyúttal a leggyengébbek, a kiszolgáltatottak elleni erőszak kiteljesedését. Ilyesféle dolgok vezettek tehát a tömegek álmaiktól való megfosztottságához, nem pedig a kapitalizmus – mint olyan.

A polgári antiszemitizmus voltaképpen egy meghatározott gazdasági célt szolgál: minél inkább titkolni a termelés uralmát. Azt, hogy a tömeg megmenekülhessen, a társadalom egy bizonyos csoportjának mindig meg kell fizetnie.

Mind e mellett Adorno munkáját vizsgálva, helyenként felbukkannak azok a sejtelmes pontok is, amelyek arra engednek következtetni, hogy a felvilágosodást még sem kell végleg elveszítettnek tekinteni. A Negatív Dialektika azáltal, hogy kritikus, megpróbálja felhívni és ébren tartani a figyelmet a felvilágosodás saját maga által elkövetett hibáit illetően. A Felvilágosodás dialektikájának előszavában a szerzőpáros az alábbiakat írja:

„Már a felvilágosodás lehetősége is felülvizsgálatra szorul. Ennek fényében kell tehát tanulmányozni a jelenséget azzal együtt, hogy olyan történésről beszélünk, amely elveszítette saját esélyét, amennyiben a szórakozás és az időtöltés eltompította az érzékelését azoknak, akik addig még képesek voltak ellenállni.

Az emberek *meggyőződtek* arról, hogy azt kapják, amit fogyasztóként szeretnének kapni, közben pedig valójában az aktuális hatalom sulykolja beléjük már magát az *akarást* is. A legnagyobb csalódottság azokban az attitűdökben koncentrálódik, melyek kifejezetten a szabadság tárgyát illetik;

Ugyanis örökösén arra készíti az embert, hogy higgyen a lehetőségeiben, közben valójában a tömeges kultúripar ezzel totális megkötést közvetít számára. Annak ellenére, hogy néha úgy tűnhet, vannak művészek, akik mernek szembe helyezkedni a divathullámokkal, vagy akár megtagadják az aktuális trendnek való megfelelést (mely túl egyszerűen csomagolt és túl gyorsan eladott), valójában nem képesek áttörni a kultúripar vasfüggönyét. A szerző szerint az emberek döntései végérvényesen determináltak. Végül a kreativitás és a képzelet (másként látni az *adottat*) elszegényedéséhez vezet, pedig mind kettő elengedhetetlen alkotója lenne a társadalmi folyamatok igazi megváltoztatásának. S pontosan ez a célja a kultúriparnak: megszeli az elégedetlenséget, hogy az emberek többé ne gondolkodjanak alternatívákban.”[11]

A felejtés kiaknázása kulcsfontosságú a kultúriparban azok számára, akik a hatalmat gyakorolják. Kizárólag a szenvedés, az igazságtalanság, a szegénység és a remény elfelejtése képes a munkásosztályt a „helyén” tartani. Általában a „Minden a legnagyobb rendben” – a hivatalos kulturális mottó. Azok, akik emlékeznek az erőszak számára megjelölteké és száműzötteké válnak. A szenvedés és az áldozattá válás viszont nagyon csekély értéket képvisel a piac világában, a *meghaltak* pedig egyáltalán nem felelnek meg annak a rendszernek, amely örökösén a haladás lehetőségét kínálja. Éppen ezért a frankfurtiaknak többnyire, s főleg Adornonak nagyon fontos a meghaltak dimenziójának tárgyköre, s a kultúrával való kapcsolatuk reflexiója.

„A holtakkal, elfelejtettekkel és bebalzsamozottakkal való nyugtalanító kapcsolat az egyik tünete a mai tapasztalat betegségének... Az egyének lecsökkennek a pillanatok pusztá egymásutánosságának azonnaliságára, mely nem hagy maga után nyomot, vagy ha igen olyat, amelyet gyűlölnék, mint irracionálisat, feleslegesét és teljesen elavultat.”[12]

A személy csereértéke az, ami valójában számít, ám a meghaltaknak nincsen ilyen érdeme, így még az emléküket is eldobjuk... Még ennél is borzasztóbb az a tapasztalat, hogy a szomorúságot és veszteséget – valakinek a halála okán, már egyáltalán nem tolerálja a társadalom. A meghaltak elfelejtése segít fenntartani a jelen mítoszát, mely elfedi az egyén moralitását. A meghaltakra való emlékezés azt jelenti, hogy szolidárisak vagyunk velük, és ezért valahogyan felelősek is értük. Csakis akkor vagyunk képesek a megfelelő módon interpretálni a meghaltakkal való kapcsolatunkat, ha azt az ellenérzést, amely a horror megsemmisítésére irányul beemeljük a tudatba: ebben áll az egység velük; hiszen mi is mint ők, áldozatok vagyunk, ugyanolyan feltételek mellett, és ugyanolyan kiábrándult reménnyel.[13]

Ez az utolsó dolog, ami kizárólag a szubjektumra vonatkozik, hiszen akik emlékeznek, soha nem válhatnak tárggyá. A szabadság követi az egyén készítését saját maga kifejezésére vonatkozóan. Hallgatni kell arra a hangra, amely kifejezi, hogy (csakis) a szenvedésen keresztül juthatunk az igazság struktúrájába. A szubjektumot (a *valódi* szubjektumot) nehéz kontrollálni, mivel elkerülhetetlenül megkérdőjeleződik benne és általa a dolgok „rendje”. Tulajdonképpen ezért van a tömegkultúra a felejtetés küldetésével megbízva.

II.1. J. B. Metz és az új politikai teológia

A Johann Baptist Metz nevéhez kötődő új politikai teológia az 1960-as évektől lépett színre, és alapvetően a világban lejátszódó *pluralizmus* és *globalizáció* reflexiójából forrásozott.

Az ezekkel kapcsolatos feszültségek bekerültek a teológiai gondolkodásba és egészen mélyen meghatározták azt.[14] Kezdetben a keresztények aktuális vallás – gyakorlatát illető

dilemmák mentén bontakozott ki. Egyre kellemetlenebb volt annak a tapasztalata és kérdése, hogy a nyugodt polgári egzisztencia mentén vajon meddig lehet a szó teljes értelmében kereszténynek tekinteni az olyan (nyugati) magatartást és életvitelt, amely jól kiegyezik a nyugodt polgári lét hétköznapijaival.[15] Ilyen, és hasonló problémák generálták a válaszok, és a változtatások szükségességének felismerését.

Az új politikai teológia alapvetően magára vállalja az egyház „kritikai erejét” mind a társadalomban, mind pedig az egyház felé – melynek a „*memoria*” fogalmára épített teológia a szíve. Ennek fényében a keresztény hit olyan állapotként jelenik meg, amelyben az ember az Isten ígéreteire és az ezekből az ígéretekől táplálkozó reményre emlékezik, s ez lényegileg hatja át életének minden dimenzióját. „*Emlékezés arról a szövetségről, amely Jézus Krisztus szeretete által kötöttet, azzal a szeretettel, amelyben Isten uralma akképpen jelent meg köztünk, emberek között, hogy lemondott az emberek fölött gyakorolt uralomról, hogy Jézus elkötelezte magát a „jelentéktelenek”, a kizsároltak és az elnyomottak mellett, s így Isten eljövendő uralmát a fenntartás nélküli szeretet felszabadító hatalmaként tárja elénk.*”[16]

II.2. Keresztény kritika és reflexió

Metz baloldal felé húzó társadalomkritikája nyomán egyre nagyobb érdeklődést mutatott a Frankfurti Iskola irányába, mivel „intellektuális és szellemi rokonságot fedezett fel bennük... [azokban, akik] tudatosan az „anti-rendszer” arcukat képviselték [azt], amely illik Metz saját újításainak kialakításához.”[17]

Ellentétben más marxista értelmezőkkel az Intézet tagjai nem a tévesen megfogalmazott elmélet – praxis interpretációra helyezték a hangsúlyt. Emellett átfogó megközelítésük (ti. a kritikai elmélet) és a Negatív Dialektika alapvonalai kihívást, felhívást jelentett Metznek abban, hogy véletlenül se egyezzen ki (és fogadjon el) „könnyű”, felületes válaszokat azokban a kutatásokban és problémákban, amelyeket eddigre már ő maga is megfogalmazott a modern Nyugat Európával kapcsolatosan. Egész spiritualitását átjárja és mozgásban tartja az úgynevezett *megválaszolatlan kérdések* által előidézett feszültség, melyek folyton körbeveszik az embert, s melyek nagyobb része megválaszolatlan is marad – Isten részéről. „Az a vallás, amely nem kínál könnyű válaszokat, de segít szavakat találni a megválaszolhatatlan kérdésekre – hogy ne lenne feltételezhető ez a vallás, amely ennyire komolyan veszi az embert?” [18]

Ő is, mint a frankfurtiak fáradhatatlan volt a végső *igazság* kérdését illetően, amely nyugtalanság a második világháború és a *Shoah* valósága által keltett antropológiai és teodíceai feszültségek legegyszerűbb tartozéka. Metz a kritikai elmélettel szemben azonban megvédi a modernitást, ezen felül újra és újra megkísérli felmutatni mit is köszönhet voltaképp (a modernitás) a kereszténységnek. Némely pontokon maradéktalanul osztja Adorno véleményét. Első lépésben ő maga is beazonosítja, milyen magyarázatai vannak a puszta technikai racionalitás kialakulásának, melyben minden redukálható és gond nélkül felcserélhető. Ezzel összefüggésben Metz azonban nem osztja azt az álláspontot, mely szerint minden rendellenesség egyszerűen belefér annak a kategóriájába, hogy az ember a *könnyűszerrel manipulálható korszakába* lépett. Például különbséget tesz kétféle folyamat között, melyek az európai felvilágosodás kihatásai:

- A racionalitás a tudományos és technikai gondolkodáson alapszik, szerinte ez eredményezi az elnyomást a természet és az ember felett, melyet ő *beolvasásnak* (*asszimilációnak*) nevez.
- A racionalitást mindemellett „az az alapvető ok rendezzi, hogy eredményes legyen, valamint hogy saját magától elérje a szabadságot... az igazságot... [és emellett]

figyelembe veszi a szubjektum szabadságát, az emberi élet értékét.[19] – Ez utóbbi véleményt a frankfurtiak soha sem tartották igazoltnak.

Sokat foglalkozik Metz azzal is, ahogyan az emberiség felett eluralkodik a piac és a cserekereskedelem, jóllehet a kapitalizmust nem, mint totális „fő ellenséget” mutatja fel. Viszont hangsúlyozza, hogy a felvilágosodás azért nem érhetette el az ember felszabadítására irányuló célját (sőt inkább csak még nagyobb rabságba taszította), mert az ember *értéke* a lényegét tekintve mennyiségi szemléletbe csapott át ebben a rendszerben. A mindent – *árucikként* való értelmezését, az ember pusztá eszközzé redukálását és a természet határtalan kihasználását illetően mélyen egyet ért Adornoval.

Az *ember* – ez a fajta redukálása elfordul mindenféle elvonatkoztatott történelem-szubjektumtól, amely voltaképpen kizárólag burzsoá entitás, ezen felül megszilárdítja a szenvedés és a legkülönbözőbb embertelenségek szituációit. A szubjektum lét, mint olyan minden körülmények között oltalom azok számára, akik annak elvesztésének veszélyében vannak, s éppen ezért képtelenek igazán elérni. Metz számára a *halál* tipikusan az a kategória, amelyben a szubjektum a piaci szemlélet által leginkább veszélyeztetett, mivel – ahogyan arra Adorno is rámutat, ebben az állapotban nincsen többé „csereérték”.

Kultúrhiparra vonatkozó kritikájában Metz átvette az *agymosás* folyamatainak karakterizálását, mely szerinte is a *status quo* fenntartása érdekében történik. Gondolkodásának fókuszába ennek mentén újabb fogalomkörök is kerülnek, így például a privatizáció, az apátia, és az un. *megnyugtató emlékek*, azaz a *memoria*. „A Metz *memoria*-fogalmát vizsgáló reflexióknak köszönhetően ma már világosabban látjuk a fogalom összetett dimenzióit, gyökereit és sajátosan metzi természetét. Tény, hogy bármennyit merített is Metz a Frankfurteri Iskola alakjainak a *memoriával* kapcsolatos elgondolásaiból, éppúgy átalakította Adorno társadalomkritikai, mint Marcuse pszichoanalitikus emlékezésfogalmát, mivel a *memoria-fogalmat* a keresztény hit tartalmával töltötte ki.”[20]

Az új politikai teológia érdeklődéséhez szorosan hozzátartozik a *szenvedés* – kifejezés minél pontosabb tisztázása, annak lényegébe való minél teljesebb fogalmi behatolás. Ekképpen jut el az egyetlen *legitim szenvedés* definitív megragadásához. Legitimnek tehát azt a szenvedést nevezi, amely tulajdonképpen olyasfajta belső vágyat generál, amely a jövőbeli szenvedések megakadályozására vonatkozik, s amely a hatalom akarása nélkül – a hatalom ellen irányul, mivel az igazából meggátolja az emberséget. Metz eddig halad egy nyomvonalon ebben a kérdésben Adornoval, mivel a frankfurtiak egyáltalán nem hajlandóak elismerni bármiféle *konkrét* antropológiát. Továbbá az új politikai teológia atyja görcsösen ragaszkodik ahhoz, hogy a szubjektum szerves része legyen (maradjon) a keresztény reménynek és megváltásnak. „Metz egyre elfogadottabb lett néhány kritikus számára ebben a kérdéskörben, amely [elismeréstől] elsöre vonakodott, főleg mert a Frankfurteri Iskola alapítói – Max Horkheimer és Theodor Adorno színvonalára kezdték emelni munkásságát. Átvette tőlük a felvilágosodást és modernitást illető kritikákat (...), s hasonlóan hozzájuk, egyre óvatosabban bánt a »transzcendentális tárgykörével«, melyet így tovább tudott alakítani és használni a történelem ama félelmetes törésének háta mögött (vagy előtt), melyet mereven képviselt a *Holocaust*. Egyre inkább nem hagyta nyugodni megérzése, mely szerint az elvonatkoztatás lehetősége folyton felbukkan, a [szerinte] történelmietlen szubjektum. Mindemellett Metz határozottan visszautasította a posztmodernhez kapcsolódó a *szubjektum halála* elképzelést(...) Megmaradt abban a meggyőződésében, hogy a nyugati civilizációban a személy szubjektumként való értelmezése a keresztény hit *szívének* a közepében van [kizárólag], s hogy valójában az ember kegyelemmel és felelősséggel megáldott – hogy önmagává tudjon válni.”[21]

Az alapvető különbség Metz és a frankfurtiak között lényegében a teológiai gondolkodásából fakad, viszont ezen a ponton markánsan látszik eltérése a filozófiai metódustól. Szubjektum

fogalma telis tele van az *Istennel való kapcsolat* és a Szentírás hagyománya szerint való értelmezéssel.

„Inkább azt lehetne mondani, hogy története [a hité] az ember – szubjektummá válásának drámai és konstruktív története, mely pontosan keresztülhatol az *Istennel való kapcsolat* történetén... A vallás valójában nem adalék; inkább szerves alkotó eleme annak a folyamatnak, ahogyan az ember – szubjektummá válik...”[22]

Az a pesszimizmus és a rezignáció, mely akkor keríti hatalmába az olvasót, amikor a frankfurtiakat olvassa (ahogyan kezdetben Metz is) alapvetően saját dialektikájuk összefüggéseinek, illetve a *transzcendens* száműzésének tulajdonítható. Amint valaki beletörődik és lemond a szubjektumról, Metz szerint szükségszerűen kiszorítja vele Istent is.

Amíg Adorno történelemelemzése, társadalomkritikája nagyon is határozott, végül mégiscsak olyan spekulatív zsákutcába jut, melyből voltaképpen saját rendszere keretein belül nem tud kiutat találni. Adja magát például annak kérdése, hogy ha minden és mindenki *vakságban*, továbbá a kultúripar és a kereskedelem rendszerének manipulatív korlátai között él, honnan lehet egyáltalán remélni a jelen rendszer szétbomlását, mi fogja szétfeszíteni a jelent, és megváltoztatni a jövőt? Ha a tudat erről a bizakodásról lemond, akkor igen problémássá válik hiteles, igaz reményt táplálni és fenntartani azt. Az új politikai teológia szüntelenül törekedett erre felhívni minden Marx hatásától befolyásolt gondolkodó (s, nem csak a frankfurtiak) figyelmét. Így az élet és a halál Istenében való hit például „megfogalmaz” néhány kérdést a történelmi materializmus számára:

„Hol [máshol] találkozunk olyan csoportosulással a történelemben, akik erőfeszítéseket tesznek az egyetemes *igazság* érdekében, valamint a személy – szubjektum léteért? (...) a történelem – a szabadság történetének dialektikájaként való értelmezés nem képvisel elég erőt ahhoz, hogy megmeneküljön az evolucionista gondolkodás sodrásától.”[23]

Voltaképpen, ha szabad illet feltételezni, Adorno leginkább attól tartott, hogy az igazi társadalmi változások előidézéséhez, a szabadság és a filozófia céljának eléréséhez szükséges lendületet és erőt végleg elszalasztotta az emberiség. Annak a pillanata egyszerűen elillant.

Ezzel szemben Metz soha, semmilyen körülmények között nem mond le a *pillanatról*, mert meg van arról győződve, hogy ez bármikor bekövetkezhet, minden időben és bármelyik társadalomban – mivel ezt minden körülmények között az Isten inspirálja. Innen egy másik nagy témakörbe vezet a teológus spekulatív útja, ugyanis kifejezetten nem az egyenjogúságba (emancipáció) helyezi bizalmát, hanem a felszabadításba, mégpedig a megváltás erejébe.

Az emancipációról azt gondolja, hogy kifejezetten kimerül abban, amit végső célként meg tudtak fogalmazni a marxista gondolkodók. A legnagyobb nehézsége viszont az, hogy az esetek többségében ez a fajta szabadság erőszak árán jön létre, és a maga szándéka szerint nem képes fennállni tartósabb ideig.[24]

A felvilágosodás igénye Adorno szerint eredetileg a félelmek és a mítosz alóli *felszabadítás* volt. Az értelem, a tudomány, a tisztán emberi eszközök és módszerek, hoztak magukkal valamiféle *felszabadítást* – de végül javarészt csak elméletben. Az emancipációs folyamatok részeként gyakorlatilag a hagyomány „bilincseitől” szabadult meg az emberiség, természetesen a vallást is beleértve. Csakhogy ha a vallás véget ér, véget ér a *vétkesség* is. A Frankfurti Iskola társadalomfilozófusai messzire mennek ebben a kérdésben, sokat foglalkoznak a büntető moralitás természetének felfedésével (Freud pszichoanalízisei mentén) is, amely a modern technikai társadalomban állandóan munkálkodik, s amelyet alaptézisként így lehetne összegezni: *A bűn*, a *vétkesség* bár nem konstruktív kategória, kontrol alatt tartja az emberiséget.

Metz, valahányszor elveti az emancipáció fogalmát – azt mindig a *valóságos* felszabadítás természete érdekében teszi. Valami szükségszerűen létező nagyobb erő (azaz az Isten) kell, hogy lehetővé tegye azt, ami egyéb más úton lehetetlen. Ez a felszabadítás szükségszerű,

mivel a bűn nyílt realitás. Egyébiránt – jegyzi meg Metz, ha az embert úgy értelmezzük, mint aki *bűn nélküli*, nos, akkor fosztjuk meg igazán szabadságától, mert a szubjektum létben eredetileg benne rejlő kegyelem felkínálja, a hibázás és bűnök elkövetésének lehetőségét, ugyanakkor (szabadságánál fogva) azt is, hogy felelősséget vállalhat a következményekért. A *vétkesség* magában hordozza a *veszélyes emlékezést*, mivel arra készlet, hogy a személy reflektáljon önmagára: minden egyes ember hozzájárul a történelemben létező összes ember szenvedéséhez. Ha valaki pusztán önmagában *hisz*, illetve önmaga vétlenségében, az csak újra az erőszakhoz és horrorhoz vezet.[25]

„A *vétkesség* tagadása támadás a szabadság ellen, mivel a szabadság és a kegyelem magában hordja a bűnnel való küzdelemhez szükséges képességet. Ráadásul a bűnösség elfogadása Isten előtt nem előzi meg a szubjektummá – válást, és a teljes felelősségvállalást saját [személyes] történetéért. Ellenkezőleg: a morális bűn megtagadása eredetileg olyan fenomén, amely megítéli azokat a hamis lelkiismereti indíttatásokat és mechanizmusokat, amelyek arra ösztökélnek, hogy hamis kifogásokat gyártson a szenvedők felé, és amelyek ellentmondásossá teszik az életet. A személy történelmi felelőssége így irracionális és megosztó, a horrort és a döbbenetet egyértelműen rávetíti a mindig adott történelmi ellenségre. Az osztályharcok marxista gyakorlata téves az emberi vétkesség eme kettészakításában, ugyanis hallgatólagosan tagadta az emberi moralitás méltóságát, tehát nem helyezhető alapvető princípiumként a történelemben végbe menő *felszabadítást* illetően. Ha és amennyiben a marxista történelmi és szociológiai elemzések ezen a premisszán alapulnak, nem fogadhatja el a teológia megfelelő kritika nélkül.” [26]

Ebben az összegzésben Metz tisztán és végleg meghúzza a határokat teológiája, és mindennemű modern filozófia között. Azonban az eltérések mentén nem csak a határvonalak, hanem ez az újfajta teológiai fókusz is kifejezésre jut, s egyre inkább kiszélesedik Metz okfejtéseiben: A *bűn*, a *vétkesség* felfüggesztése szerves része ennek a magába olvasztó folyamatnak. Ha viszont a gondolkodás számol *vétkességével*, beleütközik abba, hogy a valódi szabadság és igazság *eléréséhez* valami olyasmire van szükség, ami az emberen teljesen kívül áll. A kereszténység által kínált felszabadítás nyilvánvalóan a konkrét élet közepébe (egészen a lényegébe) hatol be, Jézus Krisztus szenvedésén, halálán, és feltámadásán keresztül. Kitartva a veszélyes emlékezet kategóriája mellett, különösképpen is szem előtt tartandó (a saját vétkességünk ismeretével együtt), hogy a *halál* és *szenvedés* történetének tükrében gyanús minden olyan emberi erőlködés, amely az *igazság* elérésére irányul. Csakis a konkretizált emlékezet képes garantálni, hogy minden pillanat lehet az a pillanat, amikor a Megváltó megérkezik, teli reménységgel az élők és a holtak számára.

III. Összegzés

A Frankfurter Iskola vizsgálatainak legfontosabb aspektusa a forradalmi változás létfontosságának szüntelen hangsúlyozása (az éppen fennálló körülmények között), annak potenciálja, továbbá a társadalom megváltoztatását célul kitűző alternatívák elemzése. E tekintetben kulcsfontosságúak sajátos *memoria* kategóriái, amely szinte mindegyik filozófusnál megjelenik valamilyen formában, s amely *messiási erőt* hordoz, hiszen ebben koncentrálódik a terror és remény emlékezete az egész történelem folyamán. Illetve a *halál* valósága, amely mindig is hordozza a befejezetlen jövő perspektíváit. Azonban „A felvilágosodás dialektikája” által kialakított enervált nézőpontok révén – bár így a társadalmi jelenségek tág köre vonható kritikai szemlélet alá – legfőképpen azt az árat kell megfizetnie, hogy az eldologiasodás diagnosztizálása, s a pusztán *negatív* felmutatása mellett képtelen pozitív, emancipatorikus tendenciákat megragadni.[27]

Mindeközben nem csak a „társadalomtudomány” formált magának jogot a kialakult helyzet minősítésére, hiszen ez az Egyház lényegéhez is szervesen hozzátartozik. Az *Új Politikai*

Teológia saját története során fokozatosan távolodott el attól a beszédmódtól, amely a szubjektumoktól függetlenül és a történelemtől elvonatkoztatva szól Istenről. Ennek következtében – írja Metz: *teológiám szervezesebb kapcsolatba került a világgal, és ebben az értelemben politikai meghatározottsága is fokozódott. Ha készek vagyunk szembenézni a történelemmel, az emberek szenvedéstörténete betör abba, amit teológiai síkon az emberiség üdvösségtörténetéről mondunk.*[28] Metz belehelyezi a szubjektumot annak társadalmi vonatkozásaiba úgy, hogy nem tekint el transzcendentális meghívásától és felelősségétől. Az *isteneszmét* újra felruhazza annak krisztológiai és szóteriológiai vonatkozásaival, megmenekítve ezzel az ember önazonosságát. A szabadság teljessége szerinte, csakis akkor és az által valósulhat meg, ha az ember nem törődik bele elnyomásába, hanem mindenekelőtt hagyja, hogy az erre irányuló emlékek átjárják, felemeli hangját a kizsákmányolás ellen, és szolidaritást vállal azokkal, akik nem tudják önerőből megszüntetni azt.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1]Huszár Á.: A kritikai elmélet és Marx. Replika. 2007/9. 145-168. 149.
- [2]Davidov, J.: A frankfurti iskola. ford. Nagy János. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1982. 14.
- [3]Kiss Viktor: Marx & ideológia. L'Harmattan Kiadó. Budapest, 2011. 24.
- [4]v. ö.: Theodor W. Adorno: Negative Dialectics. ford. E.B. Ashton. Continuum. New York, 1990 (1966). 34-37.
- [5]Candace Kristina McLean: »Do this in memory of me« The genealogy and theological appropriations of memory in the work of Johann Baptist Metz. Notre Dame. Indiana, 2012. 121.
- [6]Theodor W. Adorno: Negative Dialectics. ford. E.B. Ashton. Continuum. New York, 1990 (1966). xiv.
- [7]v. ö.: Candace Kristina McLean: »Do this in memory of me« The genealogy and theological appropriations of memory in the work of Johann Baptist Metz. Notre Dame. Indiana, 2012. 122-123.
- [8]v. ö.: Candace Kristina McLean: »Do this in memory of me« The genealogy and theological appropriations of memory in the work of Johann Baptist Metz. Notre Dame. Indiana, 2012. 122-123.
- [9]Max Horkheimer – Theodor Adorno: A felvilágosodás dialektikája. Filozófiai töredékek. ford. Bayer József, Geréby György, Glavina Zsuzsa, Vörös T. Károly, Gondolat Kiadó. Budapest, 1990. 24.
- [10]i. m. 42.
- [11]i. m. 152.
- [12]i. m. 223.
- [13]v. ö.: Candace Kristina McLean: »Do this in memory of me« The genealogy and theological appropriations of memory in the work of Johann Baptist Metz. Notre Dame. Indiana, 2012. 128.
- [14]Metz, J. B.: „A világ felé fordulva”. ford. Görföl Tibor. Vigilia. 2009/1. 74. évfolyam, 6-7.
- [15]Máté-Tóth A.: Politikai teológia. Vigilia. 2006/6. 425-431.
- [16]Metz, J. B.: Az új politikai teológia alapkérdései. ford. Görföl Tibor, Lázár Kovács Ákos, Török Tamás, Tózsér Endre, L'Harmattan Kiadó. Budapest, 2004. 11.

- [17]James Matthew Ashley: Interruption:Mysticism, Politics, and Theology in the Work of Johann Baptist Metz, Studies in Spirituality and Theology 4. Notre Dame. in. University of Notre Dame Press. 1998. 28.
- [18]Schuster, Ekkehard, and Reinhold Boschert-Kimmig: Hope against Hope: Johann Baptist Metz and Elie Wiesel Speak out on the Holocaust. ford. J. Matthew Ashley, Mahwah, Paulist Press. 1999. 5.
- [19]Johann Baptist Metz: Freedom in Solidarity: The Rescue of Reason. in Faith and the Future: Essays on Theology, Solidarity, and Modernity, Concilium Foundation. 72-78. Maryknoll. Orbis. New York, 1995 (1992). 72-73.
- [20]Benjamin Taubald: Anamnetische Vernunft. Untersuchungen zu einem Begriff der neuen politischen Theologie. Münster, 2001. 45.
- [21] James Matthew Ashley: Interruption:Mysticism, Politics, and Theology in the Work of Johann Baptist Metz, Studies in Spirituality and Theology 4. Notre Dame. in. University of Notre Dame Press, 1998. 43-44.
- [22]Candace Kristina McLean: »Do this in memory of me« The genealogy and theological appropriations of memory in the work of Johann Baptist Metz. Notre Dame. Indiana, 2012. 133-134.
- [23]Candace Kristina McLean: »Do this in memory of me« The genealogy and theological appropriations of memory in the work of Johann Baptist Metz. Notre Dame. Indiana, 2012. 134.
- [24]v. ö.: i. m. 115-116.
- [25]Johann Baptist Metz, „Theology in the Struggle for History and Society”, in Faith and the Future: Essays on Theology, Solidarity, and Modernity, Concilium Foundation, Maryknoll, Orbis. New York, 1995 (1988). 54.
- [26]v.ö. Candace Kristina McLean: »Do this in memory of me« The genealogy and theological appropriations of memory in the work of Johann Baptist Metz. Notre Dame. Indiana, 2012. 135.
- [27]Huszár Ákos: A frankfurti iskola első generációjának kritikai pozíciója. in KÖTŐ-JELEK (szerk.: Némédi Dénes – Somlai Péter - Szabari Vera - Szikra Dorottya). ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola. Budapest, 2006.
- [28]Johann Baptist Metz: „A világ felé fordulva”. Görföl Tibor, Vigilia, 2009/1. 74. évfolyam, 10.

SERBÁN ANDREA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar
Keresztény Bölcséleti Tanszék
Teológiai program
E-mail: andika.serban@gmail.com

TÉMAVEZETŐ: Dr. Vincze Krisztián, Doktori fokozat PhD

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar, Keresztény Bölcséleti Tanszék

LEKTOR: Dr. Takács Gábor, Doktori fokozat PhD

Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Alkalmazott Teológia Tanszék

Jóvátételi lehetőségek a román és a magyar büntetőjogban

dr. Szabó András, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar,
Doktori Iskola

A XX. század második felében megfigyelhető tendencia, elsősorban Nyugat-Európában, hogy az államok törekednek arra, hogy a sértett szerepe a büntetőeljárásban megerősödjön, és, hogy a bűncselekménnyel okozott hátrányok kompenzációja a büntetőeljárás során megtörténjen. Ennek jegyében adta ki az Európai Unió Tanácsa a 2001. március 15-i 2001/220/IB tanácsi kerethatározatát a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról. Ebben sok más előírás mellett szerepel a büntetőjogi mediáció alkalmazására vonatkozó kötelezettség is. A kerethatározatban foglaltak hazai jogrendszerbe való átültetése elsősorban a 2000 után csatlakozott államok számára jelentett kihívást, ahol a mediáció, valamint a resztoratív igazságszolgáltatás más elemei rendszerint nem, vagy csak kis mértékben voltak jelen a jogrendszerben. A magyar és a román országgyűlés egyaránt 2006-ban fogadta el a mediációról szóló törvényét. Tisztán büntetőjogi szempontból azonban ekkor jelentős különbség volt a két ország között. Magyarországon ugyanis direkt a sértett és az elkövető megegyezését szolgáló jogintézmény nem létezett korábban, így a legfontosabb kérdés az volt, hogy az új intézményt mennyire fogadják el a jogalkalmazók, mennyire tud beilleszkedni az aktuális jogrendbe. Romániában azonban – ellentétben a kelet-európai államok többségével – már hosszú ideje szerepelt a kibékülés a büntetőjogi jogintézmények között. Így a kérdés elsősorban az volt, hogy hogyan fog a két jogintézmény egymás mellett működni, elhatárolódik-e az alkalmazási körük, vagy pedig az egyik kiüresíti a másikat. Jelen tanulmány annak vizsgálatát vállalta fel, hogy a két jogrendszer hogyan oldotta meg ezeket a kihívásokat, valamint, hogy a román jogrendszer milyen lehetőségeket kínál az elkövető általi jóvátételre, ami Magyarországon nem létezik. Eredmények: A román büntető jogrendszerben fontosabb szerepet játszik a bűncselekménnyel okozott kár megtérítése, mint a magyarban. A közérdekű munkát nem önálló büntetésként, hanem a szabadságvesztés büntetés elkerülésének feltételeként kezeli, a mediáció mellett a kibékülés és a magánindítvány visszavonása is kvázi jóvátételi lehetőségként jelenik meg az eljárás során. Ezenkívül sem feltételes szabadságra bocsátására, sem a büntetés végrehajtásának a mellőzésére, illetőleg annak felügyelet melletti felfüggesztésére nem kerülhet sor a megítélt polgári jogi kötelezettség teljesítése nélkül. Következtetés: A Román Btk. egy olyan rendszert alakított ki, amelyben a sértetti igények kielégítése egy nagyon fontos szempont, és az egész jogszabályban kiemelt helyet kap. Nagy hátránya viszont, hogy a sok jogintézmény időnként kiüresíti egymást, mediációra például alig-alig kerül sor a kibékülés miatt.

Kulcsszavak: Románia, Magyarország, büntetőjog, jóvátétel, mediáció, kibékülés, magánindítvány, kártérítés

I. Bevezetés

A XX. század második felében megfigyelhető tendencia – elsősorban Nyugat-Európában – hogy az államok törekednek arra, hogy a sértett szerepe a büntetőeljárásban megerősödjön, és, hogy a sértetti igények (bűncselekménnyel okozott hátrányok kompenzációja) a büntetőeljárás során megtörténjen. Ennek jegyében adta ki az Európai Unió Tanácsa a 2001. március 15-i 2001/220/IB tanácsi kerethatározatát a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról. Ebben a szabályban rögzítik, hogy minden tagállam büntetőeljárásai rendszerének el kell ismernie a sértett jogait, és jogos érdekeit¹, deklarálja, hogy ésszerű határidőn belül döntést kell hozni a sértettek részére nyújtandó kártérítés kérdésében², továbbá, hogy szükséges a büntetőügyekben a közvetítést elősegítse olyan bűncselekmények esetén, ahol ezt a kerethatározat indokoltnak tartja.³

Ez a szabályozás elsősorban az Európai Unióhoz 2004-ben, valamint azt követően csatlakozott tagállamok számára jelentett kihívást. A szocialista jogrendszerben ugyanis a sértettnek elsősorban a bizonyítás során volt szerepe, az általános felfogás az volt, hogy az állam az, aki a sértetti igényeket képviseli, ugyanis az államnak a feladata, hogy a bűncselekménnyel megsértett társadalmi rendet helyreállítsa, a közvetlen sértett kompenzációja másodlagos jelentőségű volt. Ebből kifolyólag az egykor Szovjetunió fennhatósága alatt állt államokban nem, vagy csak nagyon ritkán alakultak ki olyan jogintézmények, amelyeknek elsődleges célja a sértett részére az elkövető által nyújtott jóvátétel elősegítését célozták. Ez a rendszerváltásokat követő években vált megoldandó feladattá számukra.

A magyar és a román országgyűlés egyaránt 2006-ban fogadta el azt a mediációról szóló törvényét, amely a büntetőügyekben alkalmazandó közvetítő tevékenységet szabályozza. A két ország viszont ekkor nagyon különböző helyzetben volt. Magyarországon ugyanis direkt a sértett és az elkövető megegyezését szolgáló jogintézmény nem létezett korábban, így a legfontosabb kérdés az volt, hogy az új intézményt mennyire fogadják el a jogalkalmazók, mennyire tud beilleszkedni az aktuális jogrendbe. Romániában azonban már hosszú ideje szerepelt a kibékülés a büntetőjogi jogintézmények között, mint büntetőjogi felelősséget kizáró ok. Így a kérdés elsősorban az volt, hogy hogyan fog a két jogintézmény egymás mellett működni, elhatárolódik-e az alkalmazási körük, vagy pedig az egyik kiüresíti a másikat.

Jelen tanulmányban ezeknek a kérdéseknek megválaszolása mellett kielemezem a két ország jóvátételi intézményeit, továbbá a jóvátételt elősegítő jogszabályi előírásokat. A tanulmány két részből fog állni, az első felében ismertetésre kerülnek a direkt megegyezésre, valamint jóvátételre irányuló jogintézmények, a második felében pedig a további kompenzációt elősegítő rendelkezések. Munkánk során ezúttal kizárólag a mediációval, valamint az anyagi jogi jogszabályokban – 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (továbbiakban *Magyar Btk.*), illetőleg Noul Cod Penal (Legea nr. 286/2009, továbbiakban *Román Btk.*) – található rendelkezésekkel kívánunk foglalkozni, a büntetés végrehajtás során alkalmazandó jóvátételi tevékenység elemzésétől terjedelmi okokból eltekintek.

II. De iure, valamint de facto jóvátételi intézmények

II.1. A magánindítvány hiánya, illetőleg a magánindítvány visszavonása

¹ Európai Unió Tanácsának 2001. március 15-i 2001/220/IB tanácsi kerethatározata, 2. cikk (1) bekezdés

² Európai Unió Tanácsának 2001. március 15-i 2001/220/IB tanácsi kerethatározata, 9. cikk (1) bekezdés

³ Európai Unió Tanácsának 2001. március 15-i 2001/220/IB tanácsi kerethatározata, 10. cikk (1) bekezdés

A magánindítvány hiánya alapvetően nem jóvátételi intézmény. A lényege, hogy meghatározott bűncselekmények esetében az officialitás elve megdől⁴ és a sértett kezébe adják a döntést, hogy szeretné-e a büntetőeljárás lefolytatását. A magyar jogtudomány az alábbiak szerint kategorizálja ezeket a bűncselekményeket:

- a) Kisebb jelentőségű, társadalomra kisebb fokban veszélyes cselekmények (pl. könnyű testi sértés);
- b) Olyan bűncselekmények, ahol egy kívülálló nem tudja eldönteni, hogy bűncselekmény valósult-e meg vagy sem (pl. levéltitok megsértése, rágalmazás, becsületsértés);
- c) Olyan bűncselekmények, amelyek üldözése a sértettre nagyobb hátrányt jelentene, mint amelyet társadalmi szempontból a büntetőjogi felelősségre vonás elmaradása jelentene (pl. szexuális erőszak).
- d) Elkövető és a sértett közötti hozzátartozói jogviszony vagyon elleni bűncselekmények esetén.⁵

A magánindítványos bűncselekmények kategóriájába a Román Kódex a fentiek mellett számos olyan vagyon elleni bűncselekményt is belefoglal, amelyeket rendszerint szerződéses, vagy bizalmi jogviszony során követnek el. A két országban magánindítványra indítható bűncselekményeket az alábbi táblázat foglalja össze.

Magyar Btk.	Román Btk.
Könnyű testi sértés 164. § (2) (8 napon belül gyógyuló sérülés)	Ütlelés 193. cikk (90 napon belül gyógyuló sérülés)
	Gondatlanságból elkövetett testi sértés 196. cikk (90 napon túl gyógyuló)
Szexuális kényszerítés 196. § (1)	Szexuális agresszió 219. cikk
Szexuális erőszak 197. § (1) a)	Erőszakos nemi közösülés 218. cikk
Szemérségsértés 205. § (3)	
	Szexuális zaklatás 223. cikk
Kapcsolati erőszak 212/A. §	
Egészségügyi önrendelkezési jog megsértése 218. §	
Magánlaksértés 221. §	Magánlaksértés 224. cikk
Zaklatás 222. §	Zaklatás 208. cikk
Magántitok megsértése 223. §	A magánélet megsértése 226. cikk
	Szakmai titok felfedése 227. cikk
Levéltitok megsértése 224. §	Levéltitok megsértése 224. cikk (1) (alapeset, magánszemélyek között)
	Fenyegetés 206. cikk
	Szakmai székhely megsértése 225. cikk
Kiszolgáltatott személy megalázása 225. §	
Rágalmazás 226. §	
Becsület csorbítására alkalmas hamis hang- vagy képfelvétel készítése 226/A §	

⁴ BALOGH ÁGNES – TÓTH MIHÁLY (szerk.): Magyar Büntetőjog, Általános rész, Osiris Kiadó, Budapest, 2015, 176. o.

⁵ BALOGH ÁGNES – TÓTH MIHÁLY (szerk.): Magyar Büntetőjog, Általános rész, Osiris Kiadó, Budapest, 2015, 176. o.

Becsület csorbítására alkalmas hamis hang- vagy képfelvétel nyilvánosságra hozatala 226/B §	
Becsületsértés 227. §	
Kegyeltsértés 228. §	
Lopás 370. § - hozzátartozó sérelmére	Lopás 228-229. cikk - családtag, lakótárs, vendég-házigazda sérelmére
Rongálás 371. § - hozzátartozó sérelmére	Rongálás 253. cikk - bárki sérelmére (alapesetben ill. magánokiratok esetében)
Sikkasztás 372. § - hozzátartozó sérelmére	Bizalommal való visszaélés 238. cikk - bárki sérelmére
Csalás 373. § - hozzátartozó sérelmére	
Információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás 375. § - hozzátartozó sérelmére	
Hűtlen kezelés 376. § - hozzátartozó sérelmére	Hűtlen kezelés 242. cikk - bárki sérelmére
Jogtalan elsajátítás 378. § - hozzátartozó sérelmére	
Orgazdaság 379. § - hozzátartozó sérelmére	
Jármű önkényes elvétele 380. § - hozzátartozó sérelmére	Használat céljából elkövetett lopás 230. - családtag, lakótárs, vendég-házigazda sérelmére
	Bizalommal való visszaélés a jogosultak (hitelezők) kijátszása révén 239. cikk
	Egyszerű csődbűncselekmény 240. cikk
	Csalárd csődbűncselekmény 241. cikk
	Birtokháborítás 256. cikk
	A bírósági határozatok rendjének megsértése 287. cikk (magánszemélyeknek relatíve kis kárt okozó tényállások esetén)
	Tartás elmulasztása 378. cikk
	Kiskorú elhelyezésének megváltoztatása 379. cikk
	Vallásszabadság gyakorlásának megakadályozása 381. cikk

A táblázatban üresen jelöltem azokat a mezőket, ahol ugyanaz a bűncselekmény mindkét törvényben megtalálható, de csak az egyikben üldözendő magánindítványra, míg áthúztam azokat a mezőket, ahol az adott tényállás a másik ország törvényében egyáltalán nem szerepel. Noha látszólag nagyjából hasonló mennyiségű bűncselekmény tartozik a magánindítvánnyal üldözendő kategóriába a két országban, valójában ebből sokat elvesz az, hogy a vagyoni elleni bűncselekmények esetén Magyarországon csak hozzátartozó sérelmére elkövetett cselekményeknél van helye magánindítványnak, ami igencsak leszűkíti az alkalmazási kört. Szintén jelentős különbség, hogy testi sértés esetén a magánindítvánnyal érintettség határa nem a 8, hanem a 90 napon belül gyógyuló sérülés, valamint a gondatlanságból elkövetett, 90 napon túl gyógyuló testi sértés is ebbe a kategóriába tartozik, ráadásul a Román Kódex a

gondatlanságból elkövetett testi sértés tényállásába gyakorlatilag beleintegrálja a közúti veszélyeztetés, a közúti baleset okozása, és a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés minősített eseteit is. Így kijelenthető, hogy Romániában a magánindítvány hiánya sokkal szélesebb körben alkalmazható, mint Magyarországon.

Ami azonban jóvátételi szempontból sokkal relevánsabb az az, hogy a Román Kódex lehetővé teszi a magánindítvány visszavonását. Erre a jogerős ítélet kihirdetésig kerülhet sor azoknál a bűncselekményeknél, ahol a vádemeléshez a sértett magánindítványa szükséges.⁶ A magánindítvány visszavonása, hasonlóan a magánindítvány hiányához, büntetőjogi felelősséget kizáró okként szerepel a törvényben. Noha ez a jogintézmény lényegét tekintve nem jóvátételi célú, a gyakorlatban a magánindítvány visszavonása rendszerint a sértetti károk megtérítését követően szokott megtörténni. A magyar jogrendszerben azonban a magánindítvány hiánya ugyanerre a célra jelenleg nem alkalmas, hiszen hiába történik meg a bűncselekménnyel okozott sérelmek helyreállítása, a magánindítvány vissza már nem vonható.⁷ Fentiek alapján Magyarországon a magánindítvány jogintézményét csupán nagyon minimális számú esetben lehet jóvátételi célokra felhasználni.

II.2. Kibékülés

A kibékülés intézményét csupán a román büntető jogrendszer ismeri, ez az a régóta működő rendszer Romániában, amely lehetővé teszi az eljárás megszüntetését a felek akaratából. Ahogy a Kommentárban is szerepel, az elsődleges célja a rendelkezésnek, hogy a felek számára lehetővé tegye a konfliktus rendezését⁸.

A kibékülés szintén büntetőjogi felelősséget kizáró okként szerepel a Román Kódexben. A kibékülés megkötése kizárja az elkövető büntetőjogi felelősségét, a törvényben meghatározott bűncselekmények esetében.⁹ Ezek a bűncselekmények az alábbiak:

- a) Személy elleni erőszakos bűncselekmények, amelyek magánindítványra büntetendők, abban az esetben, ha az áldozat az elkövető családtagja (ezesetben a büntetőeljárás hivatalból is indítható, nem szükséges a magánindítvány).
- b) Lopás alapesete, valamint a Román Btk. 229. cikk (1)-(2) bekezdésében található minősített esetei (kivéve kulturális javak ellopása), továbbá a használat céljából elkövetett lopás (mindegyik esetben kivételt képeznek azok az esetek, amelyeknél magánindítványnak van helye).
- c) Csalás (kivéve a családtag sérelmére elkövetett csalást), biztosítási csalás.
- d) Talált vagy tévedésből az elkövetőhöz került dolog elsajátítása.
- e) Európai védelmi határozat végrehajtása során elrendelt védelmi intézkedés figyelmen kívül hagyása.

A listát nézve megfigyelhető, hogy elsősorban vagyon elleni bűncselekményeknél van helye a kibékülésnek, továbbá, hogy a magánindítványra büntetendő bűncselekmények és a kibéküléssel érintett bűncselekmények között nincsen átfedés, valamennyi tényállás esetén csupán az egyik lehetőségnek van helye. Hogy a törvényalkotó mi alapján döntötte el, hogy mely bűncselekményeket vonja a magánindítvánnyal büntetendő cselekmények körébe, és melyeket a kibéküléssel érintettek körébe, nem egyértelmű. Néhány kivétellel az a tendencia figyelhető meg, hogy a bagatell bűncselekményeket, valamint azokat, ahol a sértett és az elkövető általában ismerik egymást, inkább a magánindítvány intézményével próbálja rendezni,

⁶ Noul Cod Penal (Legea nr. 286/2009), 158. cikk (1)

⁷ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 31. § (6)

⁸ HOTCA, MIHAIL ADRIAN: Noul Cod Penal Commentat Partea Generală, Universul Iuridic, Bucuresti, 2014 749.

o.

⁹ Noul Cod Penal (Legea nr. 286/2009), 159. cikk (2)

míg ahol ezek egyike sem áll fenn, ott inkább a kibékülés alkalmazására kerül sor (kivételt képeznek ez alól a családon belüli erőszak esetei, nyilván családvédelmi okokból).

A kibékülés szabályozása kifejezetten rugalmas. A felek kibékülhetnek az ügyészség, a nyomozó hatóság, de akár közjegyző vagy ügyvéd előtt is (ezesetben a kibékülésről okirat készül). Az eljárás során nem szükséges beismerő vallomás, sem a bűncselekmény körülményeinek a tisztázása, még a bocsánatkérés vagy a jóvátétel sem kötelező (a gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a legtöbb kibékülés mozgatórugója a bűncselekménnyel okozott károk megtérítése). A kibéküléshez viszont mind a két fél beleegyezése és jelenléte szükséges. Fontos feltétel továbbá, hogy a kibékülés során az elkövető és a sértett közötti megállapodás teljes körű, feltétlen és végleges legyen.¹⁰ A kibékülés tényét az ügyészség és a bíróság kötelezően figyelembe veszi, (kivételt képeznek ez alól a családon belüli erőszak esetei, ahol az ügyész dönthet az eljárás folytatása mellett), semmilyen más büntetés és intézkedés nem alkalmazható az elkövetővel szemben. Ez alól az egyetlen kivétel az elkobzás jelenti.¹¹

A kibékülés másik fontos kritériuma, hogy arra még a vádirat bíróságon történő felolvasásáig kell, hogy sor kerüljön, vagyis a bíróság előtt történő bizonyításfelvételi eljárás megkezdéséig. Ezt követően legfeljebb közvetítő eljárás alkalmazására kerülhet sor a felek között.¹²

A kibékülés funkcióját tekintve hármasszerű hatású. Egyfelől megszünteti a büntetőjogi felelősséget, a feljelentett személy büntetlen előéletű marad (továbbá a bíróság tehermentesítésével is jár), másfelől a polgári kötelezettségeket is megszünteti, valamint csak a felek között keletkezett kötelezettségeket.¹³

A kibékülés kétségtelenül egy nagyon gyors és hatékony módja a felek közötti konfliktus rendezésének, és a bíróság, az ügyészség valamint a nyomozó hatóságok munkáját is jelentősen lecsökkenti. Ugyanakkor nem lehet eltekinteni a jogintézmény kapcsán két komoly aggálytól. Az egyik, hogy ugyanannak az elkövetőnek a vonatkozásában korlátlan mennyiségben kerülhet sor kibékülésre (tehát ha valaki 10 rendbeli lopást követ el 10 különböző sértett sérelmére, akár mind a tízzel kibékülhet, ha a sértettek ebben partnerek), ami prevenció szempontból egyáltalán nem célravezető. Másrészt felmerül a kérdés, hogy ez a túlzottan liberális szabályozás képes-e kiszűrni azokat az eseteket, amikor a sértett fenyegetés hatására vesz részt az eljárásban. Magam részéről nem hiszem, hogy a jogintézmény erre alkalmas lenne. Összességében óhatatlanul fel kell tenni a kérdést, hogy vajon indokolt-e ilyen szintű kockázatvállalás az eljárás gyors lezárása és a jóvátétel érdekében.

II.3. A közvetítő eljárás

A közvetítő eljárás mindkét ország jogrendszerében jelen van, ugyanakkor a magyar szabályozás részletesebb, és gyakrabban is kerül sor az alkalmazására, mint Romániában. A magyar Btk.-ban büntethetőséget megszüntető okként szerepel a tevékeny megbánás, a mediáció pedig az az eljárás, amelynek lefolytatását követően a tevékeny megbánás alkalmazható.

A törvény úgy fogalmazza meg, hogy *„nem büntethető, aki az élet, testi épség és az egészség elleni, az emberi szabadság elleni, az emberi méltóság és egyes alapvető jogok elleni, a közlekedési, a vagyon elleni, illetve a szellemi tulajdonjog elleni vétség vagy háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő büntetett elkövetését a vádemelésig beismerte,*

¹⁰ Decizia Inaltei Curti de Casatie si Justitie nr. 27/2006.

¹¹ BOLDEA, MIHALIL: Împăcarea, noutate și neconstituționalitate. In: <https://www.juridice.ro/317853/impacarea-noutate-si-neconstitucionalitate.html>, letöltés dátuma: 2018.03.12.

¹² ILIE, DORIN: Împăcarea penală și acordul de mediere penală – note și condiții distinctive. In: <https://www.juridice.ro/336835/impacarea-penala-si-acordul-de-mediare-penala-note-si-conditii-distinctive.html> letöltés dátuma: 2018.03.12.

¹³ TRAIAN, DIMA: Drept Penal, Partea Generală, Editura, Hamangiu, 2014, 619. o.

és közvetítői eljárás keretében - vagy azt megelőzően, de a közvetítői eljárás keretében született megállapodásban jóváhagyva - a sértett által elfogadott módon és mértékben a bűncselekménnyel okozott sérelmet jóvátette. E rendelkezés akkor is irányadó, ha a bűnhalmazatban lévő bűncselekmények közül az élet, testi épség és az egészség elleni, az emberi szabadság elleni, az emberi méltóság és egyes alapvető jogok elleni, a közlekedési, a vagyoni elleni vagy a szellemi tulajdonjog elleni bűncselekmény a meghatározó.”¹⁴ Látható tehát, hogy a magyar jogalkotó leszűkítette a rendelkezés alkalmazási körét a háromévi vagy enyhébben büntetendő cselekmények körére (illetve az ötévi szabadságvesztéssel büntetendő cselekmények esetében a büntetés korlátlanul enyhíthető), és csak meghatározott bűncselekmény típusoknál.

A román Btk. még említés szintjén sem foglalkozik a mediációval, a részletes szabályokkal a „Mediációról és a mediátor szakma képzéséről szóló 192/2006-os törvény” foglalkozik, míg a büntetőeljárásbeli jelentőségével a Román Be. A mediáció során eredményes megállapodás egy sajátos, a büntetőeljárást megszüntető okként jelenik meg a Román Be.-ben, ami azonban nem bűnösséget kizáró ok, inkább vádemelést megakadályozó okként lehetne definiálni (bár ez a megfogalmazás sem teljesen precíz, hiszen mediációra a vádemelést követően is sor kerülhet). Ellentétben a magyar szabályozással, Romániában elméletileg bármelyik olyan eljárás során alkalmazható a mediáció, ahol a sértett-elkövető megállapodás fogalmilag értelmezhető (de itt is csak az ügyészség, illetőleg a bíróság beleegyezésével).

Ami az eljárási szabályokat illeti, a román szabályozás sokkal engedékenyebb, mint a magyar. Mediációra bármikor sor kerülhet, az eljárás bármely szakaszában, még akár a feljelentés megtétele előtt is. Magyarországon csupán a nyomozás lezárását követően történhet ez meg, és kizárólag ügyész által rendelhető el, illetőleg vádemelést követően a bíróság rendelheti el. Mindkét országban szükséges mindkét fél akarata a közvetítő eljárás lefolytatásához, az eljárás hivatásos mediátor előtt zajlik, akinek titoktartási kötelezettsége van. A magyar jogrendszer kötelezővé teszi az elkövető beismerő vallomását a közvetítő eljárásához, a román jogrendszerben ilyen szabály nincsen, ugyanakkor a mediátornak Romániában joga van a mediáció lezárására, ha úgy érzi, hogy a felek szándéka nem a konfliktus feloldására irányul.¹⁵ Noha a román szabályozás kétséget kizáróan engedékenyebb, mint a magyar, a gyakorlatban mégis Magyarországon vált elterjedtebbé az intézmény. Az első 2-3 év elég kritikus volt hazánkban a mediáció vonatkozásában, a közvetítő eljárással lezárt ügyek száma a vádemeléssel zárt ügyek számának kb. 1,5%-a volt, ez a nyugat-európai 8-10%-hoz képest nagyon alacsony.¹⁶ Különösen az ügyészség volt, aki nehezen fogadta el ezt a jogintézményt. Néhány régióban ez egészen magas szinten volt észrevehető. A 2007-es adatok szerint Békés megyében az összes közvetítő eljárás 41,7%-át, Tolna megyében 39,4 %-át, Budapesten pedig mindössze 35%-át rendelte el ügyész, ami különösen azért rossz, mert neki az eljárás egy korábbi szakaszában van erre lehetősége.¹⁷ Ezt a problémát empirikus kutatások is alátámasztották. 2008-as adatok alapján a bírók 57%-a egyetért a mediációval, mint konfliktuskezelő és az eljárást megszüntető módszerrel, az ügyészeknél azonban ez a szám mindössze 36%.¹⁸

Ezek a problémák mostanra már többségében megszűntek. A mediációk száma Magyarországon évről évre kb. 4.500-5.000, ezeknek kb. 85-90%-át az ügyészség rendeli el, és komoly visszaélésekről sem lehet hallani.

¹⁴ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 29. § (1)

¹⁵ ȘANȚA, MIHAIU: Împăcarea prin mediere : îndreptar pe înțelesul tutorilor în soluționarea conflictelor, Universitat XXI, 2011,

¹⁶ SCHWEIGHARDT ZSANETT: A büntetőjogi mediáció alkalmazásának kezdeti tapasztalatai Magyarországon. Magyar Jog, 2010/3. 174. o.

¹⁷ BARABÁS A. TÜNDE – WINDT SZANDRA: Az ügyész szerepe a mediációban – első év tapasztalatai. In: Virág György (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 46. kötet, OKRI, Budapest, 2009, 145-146. o.

¹⁸ SCHWEIGHARDT ZSANETT: i.m. 178. o.

Romániában egészen más problémák jelentek meg. A mediációval foglalkozó szakemberek számos tanulmányban részletezték az eljárás előnyeit: az eljárás gyors lezárása, a sértett gyors kárpótlása, az ügy visszaadása a felek kezébe,¹⁹ a büntetett előlethez fűződő hátrányok megszüntetése, és a konfliktusra való tényleges reagálás.²⁰ A probléma csak az, hogyha ezeket megnézzük, akkor a magánindítvány visszavonásával és a kibéküléssel ezek majdnem mindegyike elérhető. És ez a két jogintézmény olyan széles körben lefedi a Román Btk. tényállásait, hogy ami ezeken kívül esik, azoknál általában vagy nem is értelmezhető a mediáció, vagy pedig a bűncselekmények súlyossága ezt csupán a legritkább esetekben indokolja. Így óhatatlanul felmerülő kérdéssé vált, hogy miért kerüljön sor mediáció alkalmazására, ha már a kibékülés és a magánindítvány visszavonása is lehetőséget nyújt ezeknek a problémáknak a kiküszöbölésére?

A román szakirodalom megpróbált válaszolni ezekre a kérdésekre. Lényeges különbségnek tartják a kibékülés és a mediáció között, hogy a mediáció elsődleges célja a tényleges megbékélés, a felek közötti konfliktus rendezése, és nem a büntetőjogi felelősség megszüntetése.²¹ DORIN ILIE az időbeli különbségre is felhívja a figyelmet, miszerint kibékülésre a bírósági szakaszban a vádirat felolvasását követően már nincs lehetőség. Ennek az az oka, hogy az eljárás során egyre nagyobb nyomás nehezedik a sértettre²², és így hajlamos az akaratán kívül is megállapodásra törekedni, éppen ezért ekkor már nem szerencsés engedni a kibékülést. A mediációs eljárás alkalmazása azonban a mediátorok tapasztalata és közreműködése révén még ilyenkor is indokolt. A magánindítvány visszavonása és a mediáció között pedig abban látja a nagy különbséget, hogy a mediáció egyfelől képes a felek közötti tényleges konfliktusra reagálni, másfelől a mediációs megállapodásba olyan részleteket lehet rögzíteni a megállapodás kapcsán, mint mondjuk egy részletfizetést, és az esetlegesen hozzá tartozó kamatlábat²³, amelyek rögzítése egyből deklarálja az elkövető kötelezettségeit. Egy magánindítvány visszavonása erre nem alkalmas. Noha az elméleti válaszok adottak, a gyakorlat így is elég elkeserítő. 2017-ben összesen 159 bűnügyi mediációra került sor, 2016-ban pedig ez a szám mindösszesen 142 volt.²⁴ Ezek az adatok egyértelműen igazolják, hogy a magánindítványok visszavonása, valamint a kibékülés gyakorlatilag kiüresítik a büntetőjogi mediáció jogintézményét, hiszen ahol ezekre lehetőség van és a felek hajlamosak rá, ott az ügy ezek valamelyikével lezárul, ahol viszont nem, ott már nem is nagyon kísérlik meg a közvetítő eljárást. Álláspontom szerint a jogalkotónak meg kellene találnia azoknak a bűncselekményeknek a körét, ahol a mediáció érdemben alkalmazható. Egy megoldás lenne erre a kibékülés jogintézményének a szűkítése olyan téren, hogy aki egyszer kibékülést alkalmazott, az meghatározott időn belül ezt ne tehesse meg ismételten. Ebben az esetben a bűnismétlőknek már csak a mediáció maradna, ahol több szó esik a bűncselekmény okáról, a felek közötti konfliktusról, mint a kibékülés során. Így pedig az egész jogrendszer a prevenciós célokat is hatékonyabban elősegítené.

¹⁹ BLOHORN-BRENNEUR BÉATRICE: *Medierea pentru toți : teoria și practica medierii : sinteza cursurilor de mediere susținute de Béatrice Blohorn-Brenneur*, Editura Universitară, 2014, 33. o.

²⁰ LEMPEREUR ALAIN: *Medierea* C. H. Beck, 2011., 243. o.

²¹ SZOMBATI, IULIA: *Împăcarea și medierea în procesul penal*. Forrás: <http://www.budusan.com/articole/impacarea-si-mediarea-in-procesul-penal>, letöltés dátuma: 2018.03.12.

²² ILIE, DORIN: *Împăcarea penală și acordul de mediere penală – note și condiții distinctive*. In: <https://www.juridice.ro/336835/impacarea-penala-si-acordul-de-mediare-penala-note-si-conditii-distinctive.html>

²³ ILIE, DORIN: *Retragerea plângerii prealabile și acordul de mediere penală – note și condiții distinctive*. Forrás: <https://www.juridice.ro/512919/retragerea-plangerii-prealabile-si-acordul-de-mediare-penala-note-si-conditii-distinctive.html>. Letöltés dátuma: 2018.03.12.

²⁴ ILIE, DORIN: *Câteva considerații privind statistica medierii penale pe anul 2017*. Forrás: <http://www.blog.mediatoru.ro/cateva-consideratii-privind-statistica-medierii-penale-pe-anul-2017/>, letöltés dátuma: 2018.03.12.

III. Jóvátételt közvetett módon elősegítő jogintézmények

III.1. Jóvátétel, mint enyhítő körülmény

Az önkéntes jóvátételt mind a román, mind a magyar büntetőjog nyomatékos enyhítő körülményként veszi számításba. A Román Kódex azonban lehetőséget biztosít arra is, hogy meghatározott bűncselekmények esetében a büntetési tétel alsó és felső határát is az egyharmadával csökkentse, ha a bűncselekménnyel okozott anyagi kár teljes mértékben megtérül.²⁵ Magyarországon ehhez hasonló szabályozás nincs. Utalni kell viszont arra, a román jogrendszer nem tartalmaz olyan általános enyhítési szabályt, mint amelyet a magyar Btk. 82. §-a. A törvény taxatívve sorolja fel az azokat az eseteket, amikor a büntetési tételek csökkenthetők. Ezek egyike az anyagi kár megtérülése. És mivel a teljes jóvátétel egy elég nyomatékos enyhítő körülmény, indokoltá teheti a Btk. 82. § alkalmazását, így ebben az esetben inkább arról van szó, hogy ugyanannak a célnak az elérésére a két jogrendszer két különböző módot választott.

A román törvény azonban rengeteg tényállást kizár azoknak a bűncselekményeknek a köréből, amelynél ez a szabály alkalmazható, és a ki nem zárt tényállások közül is számos olyan van, ahol ez a rendelkezés fogalmilag értelmezhetetlen, mert nincs olyan anyagi kár, aminek a megtérüléséről lehetne beszélni (ilyen pl. az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények többsége). Azokból a bűncselekményekből, amiknél pedig alkalmazható, viszonylag nagy a magánindítvány hiányával vagy a kibéküléssel érintett bűncselekmények száma. Így ez a rendelkezés leginkább azoknál a bűncselekményeknél jöhet számításba, ahol a sértett nem járult hozzá az eljárás gyors lezárásához, azonban a kármegtérülés sikeres volt, vagy olyan bűncselekményeknél, ahol a cselekmény súlyossága nem teszi lehetővé ezeknek a módszereknek az alkalmazását.

Két bűncselekménytípusnál ugyanakkor nem tartom indokoltnak a törvény kizárását. Az egyik a személy elleni bűncselekmények egy része, ahol azért nem egyszer keletkezik megtérítendő anyagi kár, és a kártérítést motiválhatná a büntetési tételek csökkentése. A másik a vagyon elleni bűncselekmények köre. Nem indokolt, hogy a minősített lopások közül az összeset kizárja a törvény ez alól a kedvezmény alól. A Román Btk. 229. cikkének (3) bekezdésében foglalt tényállásoknál (vezetékekre, öntözőrendszerek alkotóelemeire, villamos hálózatok alkotóelemeire, tűzvétség esetén használt jelző- vagy riasztókészülékekre, forgalombiztonsági eszközökre, távközlési és rádiókommunikációs vezetékekre, vonalakra, felszerelésekre kiterjedő lopás) indokolt ez a szigorítás, ugyanakkor a többi minősítő körülmény esetében (tömegközlekedési eszközön elkövetés, éjszakai elkövetés, áruházban történő elkövetés, betörés, álkulcs használata révén megvalósuló elkövetés, riasztórendszer hatástalanítása, magánlaksértéssel vagy szakmai székhely megsértésével elkövetett lopás, kulturális örökségbe tartozó tárgy eltulajdonításával, illetőleg felfegyverzett személy által elkövetett lopás) nem egyértelmű az enyhítő szabály mellőzésének az indoka. Főként azért nem, mert ezek a minősített lopások büntetési tétele 1-5 év, illetőleg 2-7 év között van – értékhatárra tekintet nélkül – vagyis jelentősen szigorúbbak az európai átlagnál. Ebből kifolyólag még a büntetési tétel csökkentése után is lenne lehetőség hosszú ideig tartó szabadságvesztés kiszabására.

A másik alkalmazást nehezítő szabály az a kitétel, hogy nem alkalmazható ez a kedvezmény azzal szemben, aki a tett elkövetésétől számított 5 éven belül részesült ebben a kedvezményben. Önmagában véve is vitatható ez a rendelkezés – különösen a kibékülés liberális szabályozásának fényében – de még ha prevenciók okokból el is fogadjuk a létjogosultságát, az 5 év álláspontom szerint indokolatlanul hosszú idő.

²⁵ Noul Cod Penal (Legea nr. 286/2009), 75. cikk (1) d, ill. 76. cikk (1)-(2)

III.2. Polgári követelés teljesítése a büntetés végrehajtásának elhalasztása, a büntetés végrehajtásának felügyelet melletti felfüggesztése, illetőleg feltételes szabadságra bocsátás esetén

Mindenekelőtt egy dogmatikai elhatárolás szükség a román jogrendszerben a büntetés végrehajtásának elhalasztása és annak felügyelet melletti felfüggesztése között. Az alapszabályok voltaképpen ugyanazok. A büntetés kiszabására sor kerül, de a végrehajtására nem, amennyiben az elítélt egy meghatározott próbaidőn keresztül nem követ el újabb (szándékos) bűncselekményt, és az általa előírt magatartási kötelezettségeket betartja. A különbség a két intézményben az alábbiakban figyelhető meg:

- A büntetés elhalasztása maximum kétévi, a felügyelet melletti felfüggesztés maximum háromévi szabadságvesztés kiszabása esetében alkalmazható.
- A próbaidő büntetés elhalasztása esetén fixen 2 év, felügyelet melletti felfüggesztés esetén 2-4 év, ami nem lehet kevesebb, mint a kiszabott büntetés időtartama.
- A büntetés elhalasztása esetén az elítélt nem válik büntetett előéletűvé, felügyelet melletti felfüggesztés esetén viszont igen.

A román jogrendszer tehát két különböző jogintézménnyel oldotta meg azt a problémát, amit a magyar a bírósági mentesítéssel ért el.

Megállapítható, hogy e két jogintézmény mindegyike a büntetés végrehajtásának felfüggesztéséhez hasonló. Lényeges különbség azonban az, hogy milyen magatartási szabályokat várnak el az elítéltektől a két jogrendszerben a próbaidő eredményes elteltével kapcsolatban. Magyarországon ezek elsősorban passzív magatartások. Az elkövető ne kövessen el újabb bűncselekményt, valamint tartsa a kapcsolatot a pártfogó felügyelői szolgálattal. Romániában ugyanakkor van két nagyon komoly, tevőleges magatartás, amit elvárnak a próbaidő sikere feltételeként:

- Végezzen a próbaidő alatt közérdekű munkát²⁶
- Maradékalanul teljesítse a bíróság által előírt polgári keresetet²⁷

Az előbbivel jelen fejezet 3. pontjában fogok részletesen foglalkozni. A polgári kereset teljesítése azonban egy a jóvátételt elősegítő, nagyon hasznos módszer, hiszen motiválja az elítélteket arra, hogy teljesítsék az amúgy igen nehezen behajtható polgári követeléseket.²⁸ Ugyanakkor felvet egy másik kérdést is: mi van, ha a polgári követelés összege olyan nagy, hogy azt a próbaidő alatt egy átlagos jövedelemmel rendelkező személy reálisan nem tudja teljesíteni?

A román jogrendszer ezt a problémát is igyekszik kezelni. Amennyiben a próbaidő lejárt előtt 3 hónappal nem érkezik meg a bíróság részére az igazolás a polgári követelés teljesítéséről, a pártfogó felügyelő kideríti ennek okát.²⁹ Amennyiben a teljesítésre valóban nem került sor, úgy a bíróság az elítélt jövedelmi viszonyainak kiderítése céljából megkeresi annak munkáltatóját, az adóhatóságot és a többi releváns szervezetet. Amennyiben a bíróság azt látja, hogy az elítélt teljesítése folyamatos és a jövedelmi viszonyaihoz mérten megfelelő összegű volt, akkor – az elítélt jóhiszeműségére tekintettel – dönthet úgy, hogy a próbaidőt ennek ellenére eredményesnek tekinti és nem rendeli el a szabadságvesztés végrehajtását. A polgári

²⁶ Noul Cod Penal (Legea nr. 286/2009), 85. cikk (1) b, ill. 93. cikk (3)

²⁷ Noul Cod Penal (Legea nr. 286/2009), 85. cikk (5), ill. 93. cikk (5)

²⁸ TRAIAN, DIMA: Drept Penal, Partea Generala, Editura, Hamangiu, 2014, 619. o.

²⁹ Legea 253/2013 privind executarea pedepselor, a masurilor educative si a altor masuri neprivative de libertate dispuse de organele judiciare in cursul procesului penal. 49. cikk (2)

kötelezettséget ez természetesen nem szünteti meg³⁰, ugyanakkor inentől kezdve már a sértett kizárólag polgári úton követelheti a bíróság által megítélt összeg maradékát. Ez a szabály visszaélésekre adhat ugyan okot, de még mindig ez a megoldás a legkézenfekvőbb. A próbaidő időtartama ugyanis nem lehet kizárólag a bűncselekménnyel okozott kár függvénye, mert az nem feltétlenül arányos az elkövetett bűncselekmény súlyával. Ha viszont a bíróságnak nem lenne mérlegelési jogköre, az sokszor igen méltánytalan helyzetbe hozná az elkövetőt, sőt, akár még újabb bűncselekmény elkövetésére is motiválná a kártérítés megfizetése érdekében. Így a jelenlegi szabályozás, minden kockázata ellenére, célravezetőbb, mint egy esetleges ennél szigorúbb szabály.

Szintén elvárás a polgári jogi követelés teljesítése feltételes szabadságra bocsátás esetén. Itt azonban fennáll annak a lehetősége, hogy az elkövető a büntetés-végrehajtási intézetben semmilyen jövedelemhez nem jut. Ebből kifolyólag a törvény kivételként nevezi meg azt az esetet, amikor a fogvatartottnak egyáltalán nem volt lehetősége a polgári jogi kötelezettségét teljesíteni.³¹ Ugyanakkor, amennyiben az elítéltnak akár csak minimális jövedelme is volt a börtönben, akkor már elvárás a teljesítés, és ha semmit nem teljesít, garantáltan nem kapja meg a feltételes szabadságra bocsátás kedvezményét. Amennyiben voltak teljesítései, de ezek nem érték el a polgári kötelezettség összegét, akkor a büntetés végrehajtásának elhalasztásához, illetőleg felügyelet melletti felfüggesztéséhez hasonló az eljárás menete.

III.3. A közösség érdekében végzett munka helye a jogrendszerben

Noha a sértett részére nyújtható direkt jóvátételre a munkabüntetések nem alkalmasak, szimbolikus jóvátételre ugyanakkor lehetőséget nyújthat a köz javára történő munkavégzés alkalmazása. Ezért jelen tanulmányból sem hagyható ki ennek elemzése.

Érdekesség, hogy a munkavégzést, mint kvázi szankciót, mindkét jogrendszer ismeri, de az alkalmazási körük teljesen más. Magyarországon gyakorlatilag a közérdekű munka esetében önálló szankcióként, valamint a jóvátételi munka keretében járulékos szankcióként jelenik meg a munkabüntetés.

Romániában viszont önálló szankcióként a közérdekű munka nem létezik, ugyanakkor járulékos szankcióként, illetőleg egy súlyosabb büntetés kiváltása céljából alkalmazható az alábbi esetekben:

- Pénzbüntetés átváltása közérdekű munkára
- Büntetés végrehajtásának elhalasztása esetén előírt kötelezettség
- Büntetés végrehajtásának felügyelet melletti felfüggesztése esetén előírt kötelezettség.

A pénzbüntetés Romániában, hasonlóan a magyar rendszerhez, a bíróság által meghatározott napok számának és a napi tétel összegének szorzatából áll. Amennyiben az elkövető a pénzbüntetést rosszhiszeműen nem fizeti ki, úgy minden egyes meg nem fizetett napi tétel helyébe egy napi szabadságvesztés lép. Jóhiszemű nemteljesítés esetén azonban lehetőség van a ki nem fizetett napokat közérdekű munkavégzéssel ledolgozni, megelőzve ezáltal a szabadságvesztésre való átváltást.³²

Büntetés végrehajtásának elhalasztása esetén a bíróság 30-60, büntetés végrehajtásának felügyelet melletti felfüggesztése esetén 60-120 nap közérdekű munkavégzést rendel el (ettől csak abban az esetben tekinthet el, ha az elítélt egészségügyi helyzete nem teszi lehetővé a munka elvégzését). Ezt 6 hónap, illetőleg 1 év alatt kell elvégezni. Elsőre nehezen teljesíthető

³⁰ Legea 253/2013 privind executarea pedepselor, a masurilor educative si a altor masuri neprivative de libertate dispuse de organele judiciare in cursul procesului penal. 49. cikk (5)

³¹ Noul Cod Penal (Legea nr. 286/2009), 99. cikk (1) c.

³² Noul Cod Penal (Legea nr. 286/2009), 64. cikk (1)

feladatnak tűnhet, főleg a generális maximumok elvégzése ilyen rövid idő alatt, ugyanakkor Romániában egy napi közérdekű munka 2 órányi munkavégzéssel teljesíthető³³, vagyis lehetőség van akár munkanapokon is teljesíteni, valamint egy nap alatt több napi kötelezettség is teljesíthető. A törvény e téren az alábbi korlátozásokat tartalmazza:

- Munkaviszonnal, illetőleg tanulói jogviszonnal rendelkező személy munkanapokon főszabály szerint csak napi 2 órát dolgozhat, ez kérelemre további 2 órával meghosszabbítható.³⁴
- Minden más esetben egy nap maximum 8 órányi munka végezhető.³⁵
- Vasárnapokon (nem keresztény vallású személyek esetében a vallásuk szerinti heti pihenőnapon), illetőleg ünnepnapokon közérdekű munka nem végezhető.

Amennyiben a munkavégzést a meghatározott idő alatt az elítélt nem teljesíti, úgy a próbaidő eredménytelenül telik el, kivéve, ha egészségügyi okokból az elítélt alkalmatlanná vált a közérdekű munka elvégzésére.

Mindhárom esetben a munkabüntetés általános jellemzője, hogy csak abban az esetben alkalmazható, ha az elkövető a büntetőeljárás során önként vállalja, hogy amennyiben elítélik, hajlandó közérdekű munkát végezni. Amennyiben ezt nem vállalja, ezek az intézkedések nem alkalmazhatók vele szemben (igaz, ez esetben valószínűleg végrehajtandó szabadságvesztésre ítélik), így csökkentik az esélyét a végrehajtás során felmerülő problémáknak.

IV. Konklúzió

A két ország jogrendszerének vizsgálatából kitűnik, hogy az Európai Unió Tanácsának a 2001. március 15-i 2001/220/IB tanácsi kerethatározatában foglaltaknak mind a két ország megfelelt, azonban a módszerek, és a sértetti kompenzációra vonatkozó lehetőségek nagyon eltérőek. Az új Román Btk. egy olyan rendszert alakított ki, amelynek a sértetti igények kielégítése egy nagyon fontos szempont, és az egész jogszabály összességében kiemelt helyet kap. Magyarországon ez jóval kisebb szerepet tölt be a büntetőeljárás során, és a lehetőségek száma is sokkal kevesebb, korlátozottabb. Ugyanakkor utalni kell arra, hogy az idén nyáron hatályba lépő új Büntetőeljárás törvény az eddigiekhez képest sokkal több jogot ad majd a bűncselekmény sértettjeinek, aminek remélhetőleg jóvátételi szempontból is lesz jelentősége. A román jogrendszert álláspontom szerint két kritika érheti. Az egyik, hogy túl sok a kártérítési lehetőségek típusa, és ezek időnként kiüresítik egymást, alkalmazási körük meglehetősen leszűkül. A másik, hogy túlságosan összemossa a jóvátétel fogalmát a kártérítéssel. Rengeteg lehetőség van arra, hogy a bíróság által megítélt polgári igény, illetőleg a vagyoni kár megtérüljön. A jóvátétel azonban nem csak erről szól. A kríziskezelés, a felek közötti konfliktus feloldása, valamint az érzelmi jóvátétel³⁶, ami elsősorban az elkövető bocsánatkérésében nyilvánul meg, nagyon sok esetben éppen olyan fontos, mint az anyagi jóvátétel. Ezekre vonatkozóan a Román Kódex összesen egy olyan intézményt ismer, ami általános jelleggel segítséget nyújthat, ez pedig a közvetítő eljárás, aminek azonban az alkalmazása olyan szinten

³³ Legea 253/2013 privind executarea pedepselor, a masurilor educative si a altor masuri neprivative de libertate dispuse de organele judiciare in cursul procesului penal. 52. cikk (2)

³⁴ Legea 253/2013 privind executarea pedepselor, a masurilor educative si a altor masuri neprivative de libertate dispuse de organele judiciare in cursul procesului penal. 52. cikk (3)

³⁵ Legea 253/2013 privind executarea pedepselor, a masurilor educative si a altor masuri neprivative de libertate dispuse de organele judiciare in cursul procesului penal. 52. cikk (4)

³⁶ BORBÍRÓ ANDREA – GÖNCZÖL KATALIN – KEREZSI KLÁRA – LÉVAY MIKLÓS: Kriminológia, Wolters Kluwer Kiadó 2016, 853. o.

alacsony, hogy az már elhanyagolhatónak nevezhető. Ez az a terület, ahol álláspontunk szerint a jogrendszer fejlesztése indokolt lenne.

Felhasznált irodalom:

Balogh, Á. – Tóth, M. (szerk.): Magyar Büntetőjog, Általános rész, Osiris Kiadó, Budapest, 2015.

Barabás, A. T. – Windt, Sz.: Az ügyész szerepe a mediációban – első év tapasztalatai. In: Virág György (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 46. kötet, OKRI, Budapest, 2009.

Blohorn-Brenneur, B.: Medierea pentru toți : teoria și practica medierii : sinteza cursurilor de mediere susținute de Béatrice Blohorn-Brenneur, Editura Universitară, 2014.

Borbíró, A. – Gönczöl, K. – Kerezsi, K. – Lévay, M.: Kriminológia, Wolters Kluwer Kiadó 2016.

Hotca, M. A.: Noul Cod Penal Comentat Partea Generală, Universul Iuridic, Bucuresti, 2014.
KERTÉSZ, T.: A büntetőügyekben alkalmazott közvetítői tevékenység gyakorlata és módszertani kérdései – Válogatott esettanulmányok. Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, Országos Büntelmegelőzési Bizottság, Budapest, 2008.

Lempereur, A.: Medierea C. H. Beck, 2011.

Șanța, M.: Împăcarea prin mediere : îndreptar pe înțelesul tuturor în soluționarea conflictelor, Universitas XXI, 2011.

Schweighardt Zs.: A büntetőjogi mediáció alkalmazásának kezdeti tapasztalatai Magyarországon. Magyar Jog, 2010/3.

Traian, D: Drept Penal, Partea Geneala, Editura, Hamangiu, 2014.

Felhasznált Internetes hivatkozások:

Boldea, M.: Împăcarea, noutate și neconstituționalitate. In: <https://www.juridice.ro/317853/impacarea-noutate-si-neconstitutionalitate.html>, letöltés dátuma: 2018.03.12.

Ilie, D.: Câteva considerații privind statistica medierii penale pe anul 2017. Forrás: <http://www.blog.mediatoru.ro/cateva-consideratii-privind-statistica-medierii-penale-pe-anul-2017/>, letöltés dátuma: 2018.03.12.

Ilie, D.: Împăcarea penală și acordul de mediere penală – note și condiții distinctive. In: <https://www.juridice.ro/336835/impacarea-penala-si-acordul-de-mediere-penala-note-si-conditii-distinctive.html> letöltés dátuma: 2018.03.12.

Ilie, D.: Retragerea plângerii prealabile și acordul de mediere penală – note și condiții distinctive. Forrás: <https://www.juridice.ro/512919/retragerea-plangerii-prealabile-si-acordul-de-mediere-penala-note-si-conditii-distinctive.html>. Letöltés dátuma: 2018.03.12.

Szombati, I.: Împăcare și medierea în procesul penal. Forrás: <http://www.budusan.com/articole/impacarea-si-mediarea-in-procesul-penal>, letöltés dátuma: 2018.03.12.

Felhasznált jogszabályok, bírósági határozatok:

2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (Codul Penal Maghiar)

Decizia Inaltei Curti de Casatie si Justitie nr. 27/2006. (A romániai Legfelsőbb Semmitőszék 27/2006-os határozata)

Európai Unió Tanácsának 2001. március 15-i 2001/220/IB tanácsi kerethatározata

Legea 253/2013 privind executarea pedepselor, a masurilor educative si a altor masuri neprivative de libertate dispuse de organele judiciare in cursul procesului penal (a büntetőeljárás során az igazságszolgáltatási szervek által elrendelt büntetések, oktatási intézkedések és egyéb, nem szabadságelvonással járó intézkedések végrehajtásáról szóló 253/2013-as számú törvény)

Noul Cod Penal (Legea nr. 286/2009) – (Román Büntető Törvénykönyv)

dr. Szabó András, Phd. hallgató

Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi Tanszék, Doktori Iskola
andras.dr.szabo@gmail.com

Témavezető neve: dr. Nagy Zoltán András, Phd. habil. egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Lektor neve: dr. Kádár Hunor, Phd. egyetemi adjunktus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvár

Iskola a kémcsőben: Susan Isaacs pszichoanalitikus kísérleti iskolája

Szabó Dóra, *Pécsi Tudományegyetem, Pszichológia Doktori Iskola*

A klasszikus pszichoanalízis képviselői új elméleteik egyik legfontosabb alkalmazási területének a nevelés-oktatást tartották. Bár ők maguk jobbra a fennálló nevelési rendszert kritizálták, a következő generáció már kísérletet tett arra, hogy a pszichoanalízist konkrét intézményi keretek között is a nevelés szolgálatába állítsa. Jelenleg a pszichoanalitikus ihletettségű pedagógia egyik legtöbbet tárgyalt példája a sokat vitatott, és számos szempontból igen radikális nézeteket valló summerhilli szabadiskola. Ebből kifolyólag a hazai pedagógia- és pszichológiatörténeti diskurzusokban a pszichoanalitikus nevelésről igen homogén kép alakulhat ki. Pedig Summerhillen túl számos izgalmas kísérlet jött létre annak érdekében, hogy a klasszikus pszichoanalízis legfőbb célkitűzéséhez közelebb kerüljenek: a pszichoanalízis és a nevelés fúziója által létrejöhessen egy elégedettebb, kevésbé szorongó társadalom. Ilyen, a hazai neveléstörténeti írásokban eddig nem tárgyalt kísérlet volt az angol pszichoanalitikus, Susan Isaacs nevével fémjelzett 1924 és 1929 között fennálló 'Malting House School'.

Kutatásomban elsősorban e rendhagyó vállalkozás azon sajátosságaira koncentrálok, melyek markánsan megkülönböztetik más pszichoanalitikus kísérleti iskoláktól. A Malting House School ugyanis azon felül, hogy egy demokratikusabb nevelés-oktatási helyzetet igyekezett megteremteni az ott tanuló gyermekek számára, rendkívül nagy figyelmet szentelt a természettudományos nevelésnek is. A tanulókat körülvevő környezet, a kísérletezés, az érzékszervi benyomások és a saját tapasztalatszerzés szerves részét képezte az intézmény nevelési elvének. Elképzelésük szerint ezek mentén alakítható ki a gyermekekben egyfajta tudományos szellem.

Az iskola esettörténetének feltárása nem csak tudománytörténeti szempontból árnyalhatja a pszichoanalízis és a pedagógia kapcsolatát, hanem a digitális forradalom utáni iskolarendszer kihívásaira is rezonálhat: hogyan hatnak az új technikai vívmányok a tanulás folyamatára? Milyen szerepe van a természettudományos gondolkodásnak? Meddig terjednek a személyes szabadság határai, s átlépésük milyen következményekkel jár a gyermekek nevelésére nézve? Egyáltalán: mi a nevelés-oktatás legfőbb célja?

Kulcsszavak: pszichoanalízis, nevelés, természettudomány, susan, isaacs

I. Bevezetés

A klasszikus pszichoanalízis képviselői – többek között Sigmund Freud, Ernest Jones, Ferenczi Sándor – elméleteik legfontosabb felhasználási területének a pedagógiát, a nevelés-oktatást tartották (Midgley, 2008, 25.). Ferenczi Sándor már 1908-ban, az első nemzetközi pszichoanalitikus konferencián *Pszichoanalízis és pedagógia* címmel tartott előadást, melyben megjegyzi, hogy „*a lélektanhoz a pedagógia úgy viszonylik, mint a botanikához a kertészet diszciplínája*” (Ferenczi, 1908). Előadásában továbbá az iránti reményének adott hangot, hogy a jövőben létrejön majd egy olyan új típusú reformpedagógia, mely a „*kártékonyan ható lelki mechanizmust, a gondolatelfojtást elkerülni igyekszik*” (Ferenczi, 1908).

A pszichoanalízis számára a pedagógia felértékelődése elsősorban a pszichoanalízis módszertani korlátaiban gyökerezett, ugyanis e korai képviselőknek igen hamar szembe kellett nézniük azzal a ténnyel, hogy a pszichoanalízis nem lesz a tömegek terápiás módszere. Ezzel szemben a prevenció, a neurózis kialakulásának megelőzése – például a nevelés-oktatáson keresztül – képes lehetne akár tömegeket is pozitív irányba befolyásolni, általa létrejöhetne egy kevésbé szorongó társadalom (Midgley, 2008, 24-25.). E nagyszabású terv megvalósítása azonban ekkor még csak jobbra a fennálló nevelési-oktatási rendszer kritizálását jelentette. A következő generáció viszont már kísérletet tett arra is, hogy a pszichoanalitikus elméleteket valamilyen módon a pedagógiai gyakorlatba is átültesse. Ennek a folyamatnak az eredményei a 20. század elején létrejövő ún. pszichoanalitikus kísérleti iskolák: többek között Vera Schmidt moszkvai gyermekotthon laboratóriuma, Bécsben Anna Freud Matchbox Schoolja, A. S. Neill summerhilli szabadiskolája, illetve az 1924 és 1929 között működő, Susan Isaacs nevével fémjelzett Malting House School Cambridge-ben.

Kutatásomban elsősorban utóbbi vállalkozás azon sajátosságaira koncentrálok, melyek markánsan megkülönböztetik a további pszichoanalitikus kísérleti iskoláktól. Jelen munkámban igyekszem rekonstruálni egyrészt e rendhagyó vállalkozás keletkezéstörténetét, másrészt azokat a speciális pedagógiai nézeteket, melyek mentén az iskolai élet szerveződött. Röviden kitérek a ’ pszichoanalitikus nevelés ’ definíciós problémájára, és az utólagos interpretálás kérdésére is.

II. A Malting House School létrejötte

II.1. Egy nem hétköznapi álláshirdetés

A *Nature* folyóirat 1924. március 24-i számában egy igen szokatlan álláshirdetés jelent meg. A hirdetés feladója olyan fiatal, magasan képzett nők jelentkezését várta, akik nem csak részt vennének egy kisebb csoport gyermek nevelésében-oktatásában, hanem mindezt tudományos, kutató jelleggel tennék. Bár a rövid szövegből nem derült ki, de a hirdetés feladója egy bizonyos Geoffrey Pyke volt, aki nemcsak a *Nature*, hanem a *New Statesman* és a *British Journal of Psychology* hasábjain is igyekezett olyan elhivatott pedagógus kollégákat maga köré gyűjteni, akik szívesen részt vállalnának egy formabontó oktatási intézmény létrehozásában és vezetésében (Forrester and Cameron, 2017, 432.). A folyóiratok, és ezzel együtt természetesen a célközönség kiválasztása is igen pontosan tükrözte Pyke elképzelését arról, hogy milyen típusú intézményt szeretett volna létrehozni: feltehetően a célja nem csak az volt, hogy egy szabadabb, demokratikusabb iskolát hozzon létre, hanem mindezt tudományosan megalapozottan,

sőt, további kutatásoknak megágyazva tegeye.¹ Ez megmagyarázza azt is, hogy hirdetésében Pyke miért részesítette előnyben azokat a jelentkezőket, akik jártasak voltak valamilyen természettudományos diszciplínában. A hirdetésből tehát egyértelművé válik, hogy Pyke igen magas elvárásokkal és igényekkel vágott bele e vállalkozásba, mely természetesen – lévén, hogy teljes egészében magánfinanszírozású volt – jelentős anyagi megterhelést is jelentett számára. Ennek tükrében jogosan merülhet fel a kérdés: minek a hatására kötelezte el magát egy ekkora döntés mellett?

A saját oktatási intézmény létrehozásának a gondolata Geoffrey Pyke saját, iskolai zaklatásokkal átítatott gyermekkori tapasztalataiban gyökerezett. Édesapja, egy zsidó származású ügyvéd, meghalt Pyke öt éves korában. Később édesanyja a Wellingtonba küldte tanulni, ahol többnyire különböző katonai tisztséget betöltő személyek gyermekeit oktatták. Itt hamarosan főleg zsidó származása, illetve gyenge fizikai adottságai miatt folyamatos zaklatásoknak, mai szóhasználattal élve bullyngnak volt kitéve. A Wellingtonban töltött időszak feltehetően valóban traumatizálta a fiatal Pyke-ot (Wooldridge, 1995, 117.). Ezt támasztja alá személyes visszaemlékezése az első világháború során átélt viszontagságairól is. Az első világháború kitörése után ugyanis a *Daily Chronicle* napilap haditudósítójaként dolgozott Berlinben, ahol kémkedés vádjával letartóztatták (Hartcup, 1970, 258.).² Az esetre a börtönből való szökése után úgy emlékezett vissza, hogy amikor számára az események a lehető legrosszabbra fordultak Németországban, és szinte teljesen biztos lehetett abban, hogy az őt ért vádak miatt végül kivégzik, akkor sem érezte magát annyira boldogtalannak és nyomorultnak, mint a Wellingtonban töltött évei alatt (Lampe, 1959, 30.). Bár Pyke excentrikus karakterének tükrében lehetséges, hogy némiképpen túlzó ez a megállapítás, azonban a modern traumaelméletek fényében egyáltalán nem meglepő, hogy a permanens gyermekkori bántalmazás ilyen mély, és élethosszig tartó sérülést tudott okozni Pyke életében.

A gyermekkori traumatikus emlékeket valószínűleg 1921-ben fia születése újból felelevenítette. David világra jötte után érlelődik meg benne végleg az elhatározás: saját gyermekét szeretné megkímélni attól, amin neki kellett keresztül mennie iskolás évei alatt. Mivel az akkor működő intézmények közül nem talált egyet sem, mely kielégítette volna ez irányú igényeit, saját intézmény alapítása mellett döntött³ (Graham, 2008, 6.). Az iskola szellemiségének kialakításában meghatározó szerepet játszott a pszichoanalízis. Pyke-ra különösen Sigmund Freud *Totem és tabu* című munkája gyakorolt nagy hatást⁴. Eredeti koncepciója szerint az általa létrehozandó iskolát is a freudi elméletekre szerette volna alapozni (Forrester and Cameron, 2017, 10.).

¹ A hirdetés szokatlanságát mi sem tanúsítja jobban, mint hogy a *Nature* korabeli tulajdonosa, Sir Frederick Macmillan, aki ekkor már bőven betöltötte a 80. életévét is, utólag megbánta az álláshirdetés közzétételét. A hirdetés 'furcsa' nyelvezete miatt azt gyanította – természetesen tévesen –, hogy a hirdetés valamilyen rabszolga-kereskedő szervezettel állhat összeköttetésben. MacMillan végül akkor talált e téren megnyugvásra, amikor Geoffrey Pyke-on keresztül megtudta, hogy a Royal Society elnökének, Lord Rutherfordnak az unokája is az intézménybe jár (van der Eyken and Turner, 1969, 32-33.).

² A szökésének fordulatos története nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Pyke-ról kialakított kép valamiféle innovatív 'zsenit' tükrözzön. A szökéssel kapcsolatban bővebben lásd Michell (1999). Tagadhatatlan, hogy rendkívül jó matematikai és logikai képességekkel rendelkezett. A háború után az üzleti életben sikerült érvényesülnie, ennek köszönhetően tudta finanszírozni a Malting House School felállítását is. Pyke a második világháború kitörése után az ún. Habakkuk projektben vállalt szerepet: az általa feltalált új kompozit anyagot különböző hadászati célokra használták fel (Michell, 1999, 117-120).

³ Gyakori jelenség volt, hogy a reformpedagógiai- és kísérleti iskolák létrehozása az állami oktatás hiányosságai miatt, magántőkéből, magánvállalkozás formájában jöttek létre.

⁴ Sigmund Freudon kívül még Melanie Klein munkássága inspirálta leginkább Pyke-ot, azon belül is kifejezetten azok az írások, melyek a fantázia és a játék a gyermek fejlődésében betöltött szerepéről szóltak (Graham, 2008, 7.).

II.2. A pszichoanalízis büvkörében

Freud elméleteinek hatására Pyke saját analízisbe is kezdett James Gloverrel, a Brit Pszichoanalitikus Társaság egyik alapító tagjával 1924-ben, a Malting House School alapításának évében. Bár az analízise Gloverrel nem igazán vezetett eredményre – később emiatt félbe is maradt – mégis részben az ő közbenjárásának köszönhető, hogy Susan Isaacs is válaszolt a feladott álláshirdetésére. Pyke ugyanis Glovertól kért tanácsot: ismer-e alkalmasnak tűnő jelöltet az állás betöltésére (Graham, 2008, 7.)? Glover azonnal Susan Isaacs-re gondolt, aki minden szempontból ideális jelöltnek bizonyult. Egy részt tanítási tapasztalattal is rendelkezett, noha Pyke számára nem volt számottevő kritérium a pedagógiai tapasztalat, sokkal inkább az intellektuális eredmények kerültek a fókuszpontba. Másrészt a humán tudományok különböző területein bizonyította tehetségét: gyermeknevelésről a Manchesteri Egyetemen tanult, majd filozófiából szerezte meg a diplomáját, később pszichológiából pedig Cambridge-ben (Roberts, 1985, 53.).

A Malting House Schoolban töltött évei, és az ott megszerezett tudása és szakmai tapasztalata markánsan meghatározták a későbbi karrierjének ívét, melynek középpontjában mindvégig a gyermeki fejlődés és a pedagógiai munka állt. 1929 és 1936 között Ursula Wise álnéven rovatot vezetett a népszerű *Nursery World* c. folyóiratban, ahol főleg pedagógusok és szülők részéről felmerülő, különböző gyermekneveléssel kapcsolatos problémákra igyekezett reflektálni. Donald Winnicotthoz hasonlóan rengeteget tett azért, hogy a pszichoanalízist minél szélesebb körben megismertesse különböző segítő foglalkozást űző szakemberekkel, illetve a laikus olvasóközönséggel is (Shapira, 2017, 527.). Újabb szakmai fordulópontot jelentett, amikor 1933-ban a University of London frissen megalakult fejlődéslélektani tanszékének vezető pozícióját kapta meg. A második világháború kitörése után – Winnicotthoz hasonlóan – evakuált gyermekek támogatásával foglalkozott (Hall, 2000, 242.). Pedagógiai nézeteit és a gyermekekhez való hozzáállását elsősorban Friedrich Fröbel és John Dewey inspirálta. Susan Isaacs személyében tehát olyan magasan képzett 'pszichopedagógusra' talált Pyke, aki képes volt komplex módon, interdiszciplináris perspektívából szemlélni a gyermeki szükségleteket és igényeket, valamint a tanulás és tanítás folyamatát.

A pszichoanalízis iránt az első világháborút követően kezdett el aktívan érdeklődni. Megkezdte analízisét is J. C. Flugelnél, aki James Gloverhez hasonlóan a Brit Pszichoanalitikus Társaság egyik alapító tagja volt. A pszichoanalitikus technikához fűződő kapcsolata 1921-ben férjével, William Brierley-vel való kapcsolatának megromlása következtében mélyült el igazán, s ekkor folytatta tovább analízisét immár Otto Ranknál⁵. Feltehetően ennek hatására bontotta fel végül házasságát férjével Londonban, majd lelt új társra Nathan Isaacs személyében (Graham 2008, 7.). 1924-ben analízise folytatódott, ám ekkor ismét Flugel 'díványára' került. Élete utolsó éveiben leendő pedagógusokat oktató. Gyermekcentrikus nézőpontját az is jól illusztrálja, hogy az egyetemi kurzusai során is elsősorban a gyermekek fejlődési sajátosságai és szükségletei kerültek a fókuszpontba a tanítás módszertannal szemben⁶ (Willan, 2009, 152.). Isaacs szerint ugyanis a módszertan mindig az adott kontextus függvénye. Mindig a helyzethez alkalmazkodva kell a pedagógusoknak kifejleszteniük azokat a technikákat, amelyek az adott gyermek fejlődését éppen szolgálhatják. Ugyanakkor minél mélyebbek az ismeretei a gyermeki fejlődéssel kapcsolatban, annál gyorsabban és könnyebben tud

⁵ Érdekes adalék a történethez, hogy maga James Glover ösztönzi Susant arra, hogy próbáljon meg Otto Rankhoz eljutni analízisbe, Isaacs ugyanis nem érezte eléggé kielégítőnek Flugellel folytatott analízisét (Hinshelwood, 2001, 6.).

⁶ Tanítványait is elsősorban pedagógusnak tekintette, nem pedig 'tanárnak' (Willan, 2009, 152.).

adaptálódni az adott gyermek vagy csoport igényeihez (Isaacs, 1936, 87. idézi Willan, 2009, 152.). A gyermek fejlődésének előmozdítása elsősorban a pedagógus pszichológiai tudásától függ. Isaacs pedagógusról alkotott képe igen sokrétű kompetenciával rendelkező szakembert feltételez, aki pszichológiai képzettségének köszönhetően az 'átadandó tudást' fluidnak tekinti, hiszen mindig képesnek kell lennie arra, hogy azt az adott pillanatban az adott csoport tagjaihoz igazítsa.

II.3. Intellektuális és társas fejlődés megfigyelése

Az iskola létrehozása rendkívül jó lehetőséget biztosított a gyermeki viselkedés és fejlődés közvetlen megfigyelésére. A megfigyelést természetesen elősegítette az iskolába járó gyerekek alacsony létszáma, valamint az a módszertani szabadság, melyet Isaacs munkája során kapott⁷. Éppen ezért a Malting House School működése nagyon jól dokumentált, az intézménybe járó gyerekek mindennapi tevékenységéről pontos, részletes és rendszeres feljegyzések készültek.⁸ Feltehetően ez a ritka lehetőség tette őt leginkább motiválttá abban, hogy részt vegyen e négy évig tartó kísérletben. Döntése kétségkívül helyesnek bizonyult, hiszen a gyermekek szabad megfigyelése hatalmas vizsgálati anyagot biztosított a számára. Az itt készített feljegyzései két, meglehetősen vaskos, több száz oldalas kötet létrejöttét tették lehetővé. E két munka a gyermeki fejlődés két nagy aspektusát öleli fel: az 1930-as *Intellectual Growth in Young Children* a gyermekek intellektuális, az 1933-as *Social Development in Young Children* pedig a társas fejlődés témája köré épült.

III. Fókuszban a 'tudományos szellem'

Isaacs tudományos érdeklődését rendkívüli módon felkeltette a gyermekek természetes, zsigerinek tűnő érdeklődése a biológiai, azon belül is elsősorban az állatok életvitelével kapcsolatos folyamatok iránt. Véleménye szerint a gyermekek ez iránt mutatott élénk kíváncsisága hatalmas kiaknázatlan lehetőséget biztosít a különböző, természettudományos indíttatású ismeretek elsajátításának (Averell and Smith, 1985, 85.). Isaacs személyes élettapasztalatából is fakadhatott a természettudományos nevelés felértékelődése: Cambridge-ben ugyanis a már említett tudományterületek mellett biológiát is hallgatott, első férje pedig botanikus végzettséggel rendelkezett. Freudhoz hasonlóan őt is lenyűgözte Charles Darwin tanítása és a genetika fejlődése. Utóbbi Isaacs első nagyszabású tudományos munkájának⁹ megírását is erősen befolyásolta.

A gyermekek biológiai érdeklődésének remek táptalajt nyújtott az a környezet, amelyet a Malting House School tudatosan teremtett meg a számukra. A megfelelő iskolai környezet kialakítása – a pragmatizmus fényében – kardinális kérdéssé vált. Ennek megfelelően az iskolához tartozó udvar valóságos 'állatkertként' funkcionált, számos

⁷ 1924-ben az iskola megnyitáskor 10 fiú kezdett el járni az intézménybe akik, 2 év 8 hónapos és 4 év 10 hónapos kor között mozogtak. A létszám soha nem haladta meg a 20 főt. A gyerekek különösen jól szituált családból származtak, sok szülő szintén tudományos pályán tevékenykedett. Ami a személyzetet illeti, az első évben csupán ketten dolgoztak, végül ez a létszám 5 főre nőtt az utolsó évben (Isaacs, 1930, 14.).

⁸ Napi szinten feljegyzésre kerültek a gyermekek szájából elhangzó konkrét mondatok, kérdések és az azokra adott pedagógusi válaszok, valamint a gyermeki érdeklődés tárgyai.

⁹ 1921-ben jelent meg az *Introduction to Psychology* c. kötete.

állat nevelkedett a gyermekek közvetlen környezetében.¹⁰ Az állatok ellátásáról a gyermekeknek kellett gondoskodniuk.

Az iskolaépülethez tartozó udvar tudatos kialakítása is – ahova szabad kijárást kaptak a tanulók –, elsősorban azt a célt szolgálta, hogy a gyermekeknek minél több lehetősége nyíljon a szabad játékra és az önálló tapasztalatszerzésre.¹¹ A természettudományos igényeknek megfelelően pedig egy laboratóriumot is felállítottak számos szemléltetőeszközzel, emberi csontvázval, boncoláshoz szükséges eszközökkel és Bunsen-égővel (Isaacs, 1930, 15-16.).

Isaacs a gyermekek nevelésével és tanításával kapcsolatban – John Dewey pragmatizmusának megfelelően – két tényezőre helyezte a hangsúlyt: a gyermekek önálló felfedezésére és a kísérletezésére. Véleménye szerint a pedagógusok pályájuk során két út közül választhatnak. Ha a könnyebb út mellett döntenek, akkor direkt módon ’elmondják’, azaz ’megtanítják’ a gyermekeknek az általuk szükségesnek tartott ismereteket. Ezzel szemben egy nehezebb úton is elindulhatnak. Ezen az úton a pedagógus úgy vezeti a gyermeket a világ megismerésében, hogy az indirekt módon, magától jöjjön rá az éppen adott összefüggésre (Isaacs, 1930, 20-21.).

Számára a fiatal gyermekek oktatásának legfontosabb feladata – azon túl természetesen, hogy biztosítsa a testi és szellemi fejlődés szükséges feltételeit, a szociális képességek és az önkifejezés fejlesztését –, hogy a külső, objektív világ tényeit¹² ismertesse meg a gyermekekkel oly módon, hogy azokat a saját koruknak megfelelően képesek legyenek megérteni (Isaacs, 1930, 20.). Ezért képzelel el Isaacs az iskolát egyfajta menedékként vagy védett helyként. Azonban e védett helyen a gyermekeket nem elzárni, ’megvédeni’ kell a külső világ eseményeitől, hanem éppen ellenkezőleg. Isaacs szerint az iskolának olyan biztonságos zónaként kéne funkcionálniuk, ahol ezek az események és információk a gyermek sajátos igényeihez és szükségleteihez igazíthatóak. Ebben a folyamatban a pedagógus egyfajta médium szerepét tölti be, aki az információkat az egyéni igényeknek megfelelően transzformálja, majd pedig közvetíti a tanulók felé (Isaacs, 1930, 21-22.). Erre a gondolatmenetre alapozva nem meglepő tehát, ha ebben az iskola-felfogásban helyet kapnak olyan tabunak számító témák is, mint a halál, a születés és a szexualitás. A természettudományos nevelés kapcsán Isaacs a társadalom működésének egyes aspektusairól is levonja a maga kritikai következtetéseit, melyben tetten érhetőek a pszichoanalízis emberi szexualitásról, annak tabusításáról, elfojtásáról szóló nézetei.¹³

¹⁰ Különböző baromfi, számos rágcsáló – egerek, nyulak, tengeri malacok – macskák, kutya, többféle hulló és kétlábú, például szalamandra, kígyó. Mindezekon felül még egy akvárium és egy selyemhernyó keltező is helyet kapott (Isaacs, 1930, 15-16.).

¹¹ Így kapott helyet homokozó, libikóka, különböző mászókak, létrák, illetve egy minden oldalról nyitott kerti pavilon, és egy szerszámos kamra is. Az iskola épületén belül is hasonló sokszínűséget tapasztalhattak az odajáró gyermekek: számos kellék és alapanyag állt a rendelkezésükre: rengetegféle rajzolóeszköz és festésre alkalmas eszköz, kézimunkához gyapjú, fonalak, szabadon formázható anyagok például agyag, gyurma (Isaacs, 1930, 15-16.).

¹² Ezek a tények természetesen nem feleltethetők meg az iskolai tantárgyak előre megkonstruált anyagmennyiségével.

¹³ A gyermekek spontán érdeklődése a növény- és állatvilág felé már a Maltin House School működésekor is egyértelmű volt a szakmai közönség számára. Ugyanakkor az általános vélekedés szerint előnyös, ha a gyermekek érdeklődésének a kiaknázását a növényvilág megismerésével kezdik a pedagógusok. Isaacs az *Intellectual Growth in Young Children* c. munkájában G. H. Thomson 1924-es, *Instinct, Intelligence and Character* c. művére hivatkozik, melyben Thomson azt írja, hogy a gyermekek szexedukációját a botanikai ismeretekkel kell összekapcsolni: ezen tudás megszerzésén keresztül a szexualitás természetesnek fog tűnni a tanulók számára. E megállapítás homályosságára már Isaacs is felhívta a figyelmet. Úgy gondolta, hogy e felfogás mögött – mely nem csak Thomson sajátja volt – a szexualitástól való félelem áll. A növényvilág beemelése kellően ’biztonságos’ távolságban tudja tartani az emberi szexualitás kérdését, és elkerülhetővé teszi, hogy a gyermekeknek ilyen típusú érdeklődést tulajdonítsanak (Isaacs, 1930, 159.).

III.1. Szemben Piaget-val: a természettudományos nevelés határai

A természettudományos nevelés igénye – bár más formában és részben eltérő céllal – a századelőn egy magyar, ám szintén pszichoanalitikus indíttatású kísérleti iskolában is központi kérdéssé vált. Polányi Laura 1911 és 1913 közötti 'társas magántanítása' során elsősorban a gyermekek természettudományos világgépének kialakítására törekedett. Mivel Polányi Laura még nem ismerhette Jean Piaget megfigyeléseit a gyermeki világgép sajátos jellemzőiről, az általa kitűzött célok igencsak idealisták voltak. Ennek egyik oka feltehetően az, hogy Polányi Laura elsősorban ideológiai alapon tartotta áldásosnak a természettudományos gondolkodás kialakítását. Ebből a perspektívából e sajátos gondolkodásmód létrehozása egy, a gyermekeken túlmutató végcélrt szolgált volna miszerint – Darwin és Marx tanai nyomán –, a természettudományos világgép kiépítése hozzájárulhat a marxi társadalomszemlélet kialakításához (Bálint, 2008, 60.). Bár a Malting House Schoolban szintén arra törekedtek, hogy a gyermekekben tudományos attitűdöt alakítsanak ki, Susan Isaacs Polányi Laura társadalomjobbító szándékával szemben sokkal praktikusabb alapokra helyezte pedagógiai munkáját. Jogosan merülhet fel azonban a kérdés, hogy mit is értettek pontosan 'tudományos attitűd' alatt? Mit jelenthet egyáltalán egy óvodás korú gyermek számára a tudomány? Isaacs feljegyzései alapján úgy tűnik, hogy nem a pontos, lexikális tudás elsajátítása volt a cél, sokkal inkább egy speciális hozzáállás a környezethez, egyfajta tudományos 'módszertani' alap interiorizálása, mely megágyazhat a későbbi valódi tudományos munka számára.

Ebben kulcsfontosságú a gyerekek folyamatos érdeklődésének támogatása a spontán szituációk kihasználásával. Isaacs szerint a gyermekek spontán érdeklődésére kell építeni, mert ekkor alakulnak ki olyan helyzetek, melyben szabad kísérletezés által önállóan találhatnak válaszokat egy adott jelenségre. Ezáltal a középpontba a saját élmények megszerzése és a 'kísérleti anyagokkal' közvetlen érzékszervi benyomások megtapasztalása¹⁴ kerül a verbális tudásátadás, és ezzel együtt a tankönyvi leírások, absztrakciók elsajátítása helyett. Ezekben a szituációkban lehetőség adódik, hogy a gyermek sajátos világgépe találkozzon a fizikai világ törvényszerűségeivel: a fizikai világgal való kontaktuson keresztül tesztelhetik a valóságot, következtetéseket vonhatnak le, és módosíthatják az addigi szubjektív sémáikat (Hall, 2000, 155-156.). A pedagógiai munka központi magját az az állítás adta, hogy a világ működésével kapcsolatban nincsenek készen kapott válaszok.

Isaacs a szociális készséget is az intellektus részének tekintette, éppen ezért számára utóbbi kialakítása egyben a társadalomba való sikeres beilleszkedés elengedhetetlen feltétele¹⁵. A társadalmi vetület tehát Isaacs pedagógiai hozzáállásában is megjelenik: racionális gondolkodású és társas kapcsolatokban jól funkcionáló emberek sokasága jelentősen növelheti a társadalmi kohézió minőségét (Lawrence, 1949, 3.). Bár e társadalomjobbító szándék összeesenghet Polányi Laura elképzeléseivel, azonban Isaacs esetében valószínűleg a konkrét marxi ideológiával szemben az első világháború okozta társadalmi problémákra való reagálás igénye volt a meghatározó.

¹⁴ Oly annyira, hogy az iskola működése során többször sor került állatok boncolására is. Isaacs szerint ezen a téren is mindenképpen a gyermek természetes érdeklődését kell követni. Ezt illusztrálandó az egyik közös bevásárlás során a gyermekek kíváncsiságát erősen felkeltette a boltban található különböző ízeltlábú (például homár, rák stb.). Az étkezésre szánt állatokat hazavitték, majd közösen felboncolták. A folyamat során a gyermekek különböző biológiai megállapításokat tettek: többek között felismerték, hogy mely állat hím és nőstény, illetve, hogy nem rendelkeznek csontokkal.

¹⁵ Ezt érdemes összevetni Thorndike társas intelligenciáról szóló elméletével.

Polányi Laura túlzott elvárásait megalapozottan érheti kritika: a gyermeki világnézetet nem írja teljesen felül a természettudományos gondolkozás (Bálint, 2008, 60.). Ebből a kritikai megállapításból kiindulva azonban joggal merülhet fel ugyanez a bizonytalanság Susan Isaacs pedagógiájával szemben is. Azonban e két személy között markáns különbség húzódik e tekintetben: míg Polányi Laura nem ismerhette Jean Piaget erre vonatkozó kutatásait, addig Susan Isaacs nagyon is tisztában volt velük. Piaget tevékenységébe személyesen is betekintést nyerhetett a Maison des Petits-ben tett látogatása során. Isaacs saját kutatásaira alapozva, tudatosan szakadt el Piaget genetikusan tanulásméletténeke számos pontjától. Bár Isaacs Piaget-t a kor egyik legkiemelkedőbb kutatójának tartotta, azonban az iránta érzett elismerés sem akadályozta meg abban, hogy munkáját kritikus szemmel nézze (Isaacs, 1931, 90.).

Isaacs és Piaget kutatómódszertana sokban hasonlított egymásra: munkájuk igen sarkalatos közös pontja, hogy mind a ketten közvetlenül, 'testközelből' vizsgálták a gyermekek viselkedését és fejlődését. Ugyanakkor megfigyeléseik során eltérő következtetésekre jutottak. Isaacs szerint Piaget az elmét egyfajta biológiai organizmusnak tekinteti, amely minden biológiai életkorban valamilyen előre meghatározott átalakuláson megy keresztül. Ebből kifolyólag Isaacs túl determinálnak és merevnek tekintette Piaget rendszerét. Úgy gondolta, és a Malting House Schoolban készített megfigyelései is ezt támasztották alá, hogy az egyes fejlődési szakaszokra jellemző kognitív képességek az előre meghatározottnál sokkal korábbi életkorban is felbukkanhatnak (Beatty, 2009, 455.), mindez azonban intelligenciahányados függvénye. *Intellectual Growth in Young Children* (1930) c. munkájában számos konkrét eset leírásával támasztotta alá azon feltevését, miszerint bizonyos esetekben a gyermekek koraérettséget mutathatnak egyes képességek területén.¹⁶

Ezt a kettejük közötti eltérést két tényezővel indokolta. Egy részt számos kivetni valót talált Piaget módszertanát illetően. Véleménye szerint vizsgálatában Piaget nem vette eléggé figyelembe, hogy a gyermeknek ténylegesen tárgyi tudásra van szüksége ahhoz, hogy az általa feltett kérdésekre 'helyes' választ tudjon adni. Ha pedig ez a konkrét tudás hiányzik,¹⁷ a vizsgálati alanynak nincs más lehetősége, mint hogy szubjektív élményeiből magyarázza az adott jelenséget. (Isaacs, 1931, 94-95.). Másrészt a gyermekek válaszadását befolyásolhatja a kérdések szuggesztív ereje is. Sok esetben a rosszul feltett kérdés determinálhatja, hogy a milyen irányban mozduljon el a gyermeki gondolkodás (Isaacs, 1931, 94-95.). A megfigyelési eredmények eltérései mögött a gyermekek intellektuális képességeinek heterogenitását sejtje. Míg Piaget nem végzett pontos felmérést a vizsgált gyermekek intelligenciaszintjéről – egyszerűen 'átlagosként' jellemezte őket – addig a Malting House School ezen a téren is rendkívül jól dokumentált: az ott tanító Evelyn Lawrence intelligenciatesztet végzett a gyermekeken. Ezek alapján megállapítható, hogy a Malting House Schoolba járó gyerekek intelligenciaszintje átlagon felüli volt: 131 volt az átlag IQ (Isaacs, 1930, 14.).¹⁸

¹⁶ A legsokatmondóbb példa talán Geoffrey Pyke 5 éves és 9 hónapos fiának, Dan-nek az az esete, amikor tökéletes leírást tudott adni Isaacs-nak a biciklipedal működéséről. Ez azért érdekes, mert Piaget szerint 8-9 éves kornál korábban a gyermekek nem tudják felismerni, hogy a biciklipedal milyen funkciót tölt be a kerékpár működésében. A bicikli működését pontosan leíró Dan 142-es IQ-val rendelkezett (Isaacs, 1930, 44.).

¹⁷ Isaacs szerint pedig a legtöbb esetben hiányzik, hiszen azt feltételezzük, hogy a gyermek úgysem értené még a 'felnöttek' magyarázatát.

¹⁸ A legmagasabb 166, a legalacsonyabb 114 volt (Isaacs, 1930, 14.).

IV. Kritikák

Summerhillhez hasonlóan a Malting House Schoolt is olykor éles kritikák érték. Meglepő módon az egyik kritikus megjegyzés magától Melanie Kleintől érkezett, aki 1925-ben a gyermekanalízisről tartott előadást Londonban, majd pedig személyesen is ellátogatott Isaacs intézményébe (Graham, 2008, 17.). A kísérletet rendkívüli vállalkozásnak tartotta, ugyanakkor egy ponton erősen kifogásolta az ott dolgozók munkáját. Ott tett látogatása során ugyanis azt tapasztalta, hogy a pedagógusok túlságosan toleránsak és elnézőek a gyermekek agresszív viselkedésével szemben, nem kezelik eléggé hatékonyan ezt a problémát.

Ennél sokkal élesebb kritikát fogalmazott meg a pszichoanalitikus James Strachey, aki szintén a gyermekek szélsőségesen agresszív viselkedésével szemben emelt hangot. Egy 1925-ben, feleségének írott levelében úgy számol be az iskoláról, mint ahol 'megengedett, hogy mindenki azt csináljon, amit csak akar'.¹⁹ (Meisel and Kendrick, 1986, 205.). Bár az ott készített rekordok megerősítik, hogy valóban több gyermek is magatartás- illetve viselkedései problémákkal küzdött – állítólag Cambridge tíz legproblémásabb gyereke járt oda –, mindazonáltal szükséges azt is megjegyezni, hogy Strachey és Klein kritikája a 'kísérlet' kezdeti szakaszában érte a Malting House Schoolt, vélhetően az agresszív kilengések kezelésére még nem rendelkeztek kiforrott módszerekkel.²⁰ Ezen kívül Strachey kritikáját – aki maga is pszichoanalitikus volt – nagy valószínűséggel Isaacs iránti személyes és szakmai ellenszenvé is befolyásolta (Bar-Haim, 2017, 106.).²¹

Melanie Klein kritikáját azonban Isaacs igen komolyan vette, ezért ezen a téren a későbbiekben elmozdulás figyelhető meg. Tény, hogy a gyermekek agresszív viselkedésével szemben a pedagógusoktól magas empátiás szintet, sok toleranciát, és még több türelmet követelt meg. Tulajdonképpen ezt a három tulajdonságot a pedagógusok legalapvetőbb attribútumának tekintette. Ugyanakkor ennek a nevelési attitűdnek racionális határokat is felállított, és talán ezen a téren húzta meg legélesebben a pedagógiai és az analitikusi munka közötti választóvonalat. Isaacs szerint, ha az analitikushoz hasonlóan a pedagógus is teljes mértékben elfogadná a gyermek agresszív, romboló magatartását, az alapjaiban lehetetlenítené el a pedagógiai munkát. A tanároknak 'jó szülőkként' kell funkcionálniuk, a 'jó szülőiségbe' pedig beletartozik, hogy olykor szükséges határokat szabni a gyermek destruktív viselkedésének.

A szabad foglalkozásokon kívül az iskolában szigorú napirendet alakítottak ki, Isaacs ugyanis a gyermekek fejlődése szempontjából igen fontosnak tartotta a stabilitást és a biztonságot nyújtó napirend kialakítását.²² A felmerülő, akár valóban szélsőséges magatartásproblémák feltehetően nem befolyásolták túlságosan a gyermekek

¹⁹ Levelében részletesebben is kitér egy fiúra, aki rendszeresen zaklatta iskolatársait. Sőt, egy alkalommal még magát Isaacs-szel is arcon köpte (Meisel and Kendrick, 1986, 205.).

²⁰ Strachey kritikája azért is tűnik túlzónak, mert Isaacs *Intellectual Growth in Young Children* c. munkájában nagyon határozottan leszögezi, hogy a bullying semmilyen formája nem volt megengedett.

²¹ Isaacs alapvetően a pszichoanalízis kleini vonalát képviselte, és ezért sok mindenben eltért a freudianus 'tanoktól'. Strachey Freud angol fordítójaként, továbbá a Cambridge Psychoanalytic Group tagjaként – mely testület szintén igen kritikusán tekintett Isaacs munkásságára – feltehetően nem egészen objektíven ítélte meg az iskola működését (Bar-Haim, 2017, 106.).

²² Ezen a téren megfigyelhető a Rousseau-i természetes nevelés egyes aspektusa. A napirend sarkalatos pontjait a közös étkezések adták. Ennek megszervezésében a gyermekeknek aktívan részt kellett venniük: összeírni az alapanyagokat, megteríteni, eltakarítani stb. Ha ezt elmulasztották a büntetésük a mulasztás természetes következménye volt: például ha valaki nem mosogatta el saját maga után a poharát, másnap ugyanabból a koszos pohárból kellett innia. Ha valaki késett az ebédre, egyedül kellett a kihűlt ételt elfogyasztania.

mindennapjait, ugyanis Evelyn Lawrence számára a legszembetűnőbb dolog az iskolába érkezésekor az volt, hogy itt a gyermekek valóban boldognak tűntek, és lehetőséget is kaptak arra, hogy ezt különböző formában, szabadon kifejezhessék (Lawrence, 1949, 2.).

V. A pszichoanalitikus ihletettség kérdése

Mint láthattuk, a Malting House School alapítóit már az intézmény létrejöttékor igen erős szálak fűzték a pszichoanalízishez. Ez a kapcsolat az iskola szellemiségére is hatást gyakorolt: igyekeztek megóvni a gyermekeket a felesleges elfojtástól, elfogadták az infantilis szexualitás megnyilvánulásait, és ezzel párhuzamosan az érzelmek minél szabadabb megélésére ösztönözték őket.²³

Ugyanakkor némi ellentmondás figyelhető meg ezen a területen, ugyanis Isaacs utólag, az 1933-as *Social Development in Young Children* c. munkájában röviden kifejti ezzel kapcsolatos véleményét. Leszögezi, hogy a Malting House Schoolt nem tekintette 'pszichoanalitikus iskolának', és nem is volt célja egy ilyen típusú intézmény létrehozása. Éppen ezért értetlenül fogadja azokat a megjegyzéseket, melyek pszichoanalitikus iskolának tartják ezt a kísérletet. Bár emberképében és az emberi léthez, működéshez való hozzáállásában tetten érhetőek a pszichoanalízis hatásai, véleménye szerint ez szükségszerűen nem fogja befolyásolni a nevelői-oktatói munkáját.²⁴ Öndefiníciója szerint már azelőtt Dewey tanítványának tartotta magát, mielőtt Freud neurózisról alkotott elméletével megismerkedett volna. Ugyanakkor egyértelműen érzékelhető némi védekező gesztus, defenzív hangvétel a fenti kijelentésekben (Isaacs, 1933, 18-19.). A képet tovább árnyalja Evelyn Lawrence azon megállapítása, melyben csodálatát fejezi ki az iránt, hogy Isaacs felhasználta a pszichoanalízist modern felfedezéseit munkája során (Lawrence, 1949).

VI. Összegzés, további kutatási irányok

A Malting House School története eddig nem került tárgyalásra a hazai neveléstörténeti diskurzusokban²⁵, pedig számos szempontból kiemelkedő vállalkozásról van szó. A pszichológia- és pedagógiatörténet során aligha találkozhatunk még egy olyan intézménnyel, mely évekig tartó megfigyelési lehetőséget biztosított volna mind a pszichoanalízis, mind a fejlődéslélektan számára. A 'tudományos szellem' kialakítására való törekvés révén pedig elmondható, hogy a Malting House School sok szempontból meghaladta a korát: e téren a modern szakirodalmak jelentős része is a 'minél előbb, annál jobb' elvet vallják (Milán és Pap, 2014, 74.).

²³ Ez kutatómódszertani szempontból is fontos volt, hiszen a gyermekek természetes viselkedésének megfigyelésébe azok az érzelmek is beletartoznak, melyek a felnőtt társadalom számára nem kívánatosak.

²⁴ Isaacs a pedagógiai és analitikusi munka között éles határvonalat húz. Egyértelműen leszögezi, hogy az analitikus és a pedagógiai tevékenység kizáró ellentéte egymásnak, senki sem kombinálhatja ezt a két területet egy és ugyanazon gyermekben. Rendkívül meggondolatlanul tartja e két 'szerep' összekeverését: e szerepcsere nem csak magára az analitikusi és a pedagógiai munkára van romboló hatással, hanem a gyermek fejlődésére is: összezavarja és megtéveszti (Isaacs, 1933, 412.). Véleménye szerint e két szerep összekeverésében szerepet játszik a pszichoanalízis népszerűsége is: számos esetben egy-egy pszichoanalitikus ismeret elsajátítása, némi analitikus ülésben való részvétel mintegy 'elcsábítja' az embert, hogy képzetlenül, mások tudattalan tartalmait próbálja meg a 'felszínre piszkálni'. Ugyanakkor a pszichoanalízis népszerűségének tagadhatatlanul pozitív hozadéka is van: minden eddiginél mélyebben megismerhetővé és megérthetőbbé válik a gyermek érzelmi élete, erre a tudásra pedig bátran építkezhetnek a reformpedagógiai törekvések (Isaacs, 1933, 414-415.).

²⁵ Habár az 1960-as évek angol oktatási reformjára Jean Piaget mellett Isaacs gyakorolt a legnagyobb hatást. Erről lásd bővebben: Hall (2000).

A továbbiakban tudománytörténeti szempontból igen fontosnak tűnik a pszichoanalitikus definíció terén megfigyelhető ellentmondás feloldása. Ennek egyik tényezője az utólagos interpretáció kérdése. Isaacs ugyanis a Malting House Schoolban készített megfigyeléseit végül szinte kivétel nélkül pszichoanalitikus – főleg kleiniánus – elméletek alátámasztására használta fel (Forrester-Cameron, 2017, 454.). Elképzelhető, hogy végül ez az, ami determinálta, hogy a Malting House Schoolt utólag határozottan pszichoanalitikus iskolának címkézzék.

Amennyiben, minden pszichoanalitikus inspirálódás ellenére, Isaacs valóban a 'pszichoanalitikus' címkétől való tudatos elhatárolódásra törekedett, érdemes volna mélységében feltárni ennek a döntésnek a mozgatórugóját. Nehezen elképzelhető, hogy a pszichoanalízis ne befolyásolta volna pedagógiai hozzáállását attól függetlenül, hogy tudatosan nem törekedett egy szisztematikus pedagógiai rendszer kidolgozására.

A továbbiakban mindenképpen fontosnak tűnik a Malting House School tágabb, társadalomtörténeti kontextusának a feltárása is. A második ipari forradalom társadalmi hatásainak figyelembe vétele az iskola emberképének kialakulásában, a 'kis tudósok' kinevelésében játszhatott domináns szerepet. A pszichoanalízis korabeli társadalmi helyzete pedig jobban megvilágíthatja a fentebb említett ambivalenciát.

A Malting House School 1929-ben hivatalosan finanszírozási okok miatt szűnt meg, ám bár Isaacs jóval korábban, 1927-ben elhagyta az iskolát Pyke-kal való nézeteltéréseinek következtében. Az iskola korai megszűnése nem egyedüli eset, a kísérleti iskolák szinte kivétel nélkül²⁶ igen rövid életűek voltak. E kezdeményezések szisztematikus összehasonlítása rávilágíthatna azokra a társadalmi összefüggésekre, melyek valóban ellehetetlenítették az intézmények hosszú távú fennmaradását. Nem utolsó sorban pedig Ferenczi Sándor kijelentése is más megvilágításba kerülhetne: valóban úgy viszonyul-e a lélektanhoz a pedagógia, „*mint a botanikához a kertészet diszciplínája*”?

Irodalomjegyzék

- Averell, L. - Smith, H., *To Understand and to Help: The Life Work of Susan Isaacs (1885-1948)*. Fairleigh Dickinson University Press. Vancouver, 1985.
- Bálint, Á., A mezítlás óvodások. *Thalassa*. 2008. Vol. 19. no. 3. pp. 53-62.
- Bar-Haim, S. The liberal playground: Susan Isaacs, psychoanalysis and progressive education in the interwar era. *History of the Human Sciences*. 2017. Vol. 30. no. 1. pp. 94-117.
- Beatty, B., Transitory Connections: The Reception and Rejection of Jean Piaget's Psychology in the Nursery School Movement in the 1920s and 1930s. *History of Education Quarterly*. 2009. Vol. 49. no. 4. 442-464.
- Eyken, van der W. - Turner, B., *Adventures in Education*. 1969.
<https://ia800207.us.archive.org/34/items/AdventuresInEducation-WillemVanDerEykenBarryTurner/malting.pdf>
 (letöltés ideje: 2018.05.07.)
- Ferenczi, S., *Pszichoanalízis és pedagógia*. 1908.
<http://vmek.oszk.hu/04900/04934/html/ferenczi0101/ferenczi0101.html>
 (letöltés ideje: 2018. 06. 15.)
- Forrester, J.- Cameron, L.: *The Malting House Garden School*. In: Forrester, J – Cameron, L. (eds). *Freud in Cambridge*. Cambridge University Press. Cambridge, 2017. pp. 432-474.

²⁶ Ilyen kivétel például A. S. Neill summerhilli szabadiskolája.

Graham, P., Susan Isaacs and the Malting House School. *Journal of Child Psychotherapy*. 2008. Vol. 34. no. 1. pp. 5-22.

Hall, J. S., *From Susan Isaacs to Lillian Weber and Deborah Meier: A Progressive Legacy in England and the United States*. In: Sadovnik, A. R. – Semel S. F. (eds.). *Founding Mothers and Others*. Palgrave. New York, 2002. pp. 237-253.

Hall, J. S., Psychology and schooling: the impact of Susan Isaacs and Jean Piaget on 1960s science education reform. *History of Education*. 2000. Vol. 29. no. 2. pp. 153-170.

Hartcup, G., *The challenge of war: scientific and engineering contributions to World War Two*. David & Charles. Exeter, 1970.

Hinshelwood, R., Susan Isaacs. In: Palmer, A. (ed.). *Fifty Modern Thinkers on Education: From Piaget to the Present Day*. Routledge. London, 2001. pp. 6-9.

Isaacs, S., *Intellectual Growth in Young Children*. Routledge. London, 1950.

Isaacs, S., *Social Development in Young Children*. Routledge. London, 1952.

Isaacs, S., The Child's Conception of Causality by Jean Piaget. *Mind*. 1931. Vol. 40. no. 157. pp. 89-93.

Lampe, D., *Pyke: The Unknown Genius*. Evans Brothers. London, 1959.

Lawrence, E., The Malting House School. *National Froebel Foundation Bulletin*. 1949. Vol. 5. no. 56. pp. 1-6.

Meisel, P - Kendrick, W., *Bloomsbury/Freud: The Letters of James and Alix Strachey, 1924–1925*. Chatto & Windus. London, 1986.

Michell, J. F., *The Inventor of Frozen Battleships*. In: Michell, J. F. (eds.). *Eccentric Lives and Peculiar Notions*. Adventures Unlimited Press. Kempton, 1999. pp. 116-122.

Midgley, N. The 'Matchbox School' (1927–1932): Anna Freud and the idea of a 'psychoanalytically informed education'. *Journal of Child Psychotherapy*. 2008. Vol. 34. no. 1. pp. 23-42.

Molnár, M. - Pap, K.: Természettudományos nevelés kisgyermekkorban. *Fizikai Szemle*. 2014. Vol. 64. no. 3. pp. 74-79.

Roberts, M. A Celebration of the Centenary of the Birth of Susan Isaacs. *International Journal of Early Childhood*. 1985. Vol. 17. no. 2. pp. 53-55.

Shapira, M.: 'Speaking Kleinian': Susan Isaacs as Ursula Wise and the Inter-War Popularisation of Psychoanalysis. *Medical History*. 2017. Vol. 61. no. 4. pp. 525-547.

Willan, J., Revisiting Susan Isaacs – a modern educator for the twenty-first century. *International Journal of Early Years Education*. 2009. Vol. 17. no. 2. pp. 151-165.

Wooldridge, A., *Susan Isaacs and the psychology of child development*. In: Wooldridge, A. (eds.). *Measuring the mind*. Cambridge University Press. Cambridge, 1995. pp. 111-135.

Szabó Dóra, PhD hallgató

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológia Doktori Iskola

E-mail: doraah.taylor@gmail.com

Témavezető: Dr. Gyimesi Júlia, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem

Lektor: Prof. dr. Erős Ferenc, professor emeritus, PTE BTK Pszichológiai Intézet

Endogenous and exogenous chemical responsiveness in nucleus accumbens

István Szabó, *Institute of Physiology, Medical School, University of Pécs*

Edina Hormay, *Institute of Physiology, Medical School, University of Pécs*
Bettina Csetényi, *Institute of Physiology, Medical School, University of Pécs*
Zoltán Karádi, *Institute of Physiology, Medical School, University of Pécs*

The nucleus accumbens (NAcc), part of the forebrain limbic circuitry, plays integrative role in the central regulation of feeding and metabolism. The glucose-monitoring (GM) neurons are important constituents of this neural network. The present experiments were designed to provide complex characterization of the endogenous and exogenous chemical sensitivities of these cells in core and shell regions of NAcc.

In the present study, extracellular single neuron activity was recorded in the NAcc of male rats by means of multibarreled glass microelectrodes, during 1) microelectrophoretic administration of various chemicals (such as D-glucose, acetylcholine [ACh], dopamine [DA], noradrenaline [NA]), 2) gustatory stimulations with the five primary taste qualities (NaCl, HCl, monosodium-L-glutamate [MSG], sucrose, QHCl) and orange juice as complex taste solution, and 3) intragastric infusion of MSG, D-glucose, and NaCl.

GM cells which changed their activity in response to the microelectrophoretic administration of D-glucose were found in both regions of NAcc. The ratio of the glucose-excited (so called glucose-receptor) neurons was significantly higher in the core region, similar to the distribution of DA- and NA-excited cells. No ACh-inhibited neurons were found in the core region. The glucose-receptor neurons were likely to respond to gustatory stimulation by two or more taste qualities. Intragastric stimulation elicited firing rate changes to glucose and NaCl in a similar ratio of neurons in both NAcc regions, whereas the MSG sensitivity was twice as high in the core than in the shell region.

Our data demonstrate that the NAcc is a key structure in the integration of chemical and other signals arising from the endogenous and exogenous environments. The GM neurons here possess multiple functional attributes to play important role in the organization of feeding, thus, in the maintenance of the balance of homeostasis.

Supported by: PTE ÁOK KA 2013/34039/1; EFOP-3.6.1-16-2016-00004. Supported by the UNKP-17-3-IV New National Excellence Program of the Ministry of Human Capacities.

Keywords: nucleus accumbens, glucose-monitoring neurons, electrophysiology, gustatory stimulation, intragastric infusion

I. Introduction

Homeostasis, that is, the dynamic equilibrium state of the body in adapting to the environment, to changing conditions and challenges, is essential for a healthy life. This internal balance is the most important factor in maintenance of adequate nutrition and fluid intake, regulating body temperature and keep a healthy range of different metabolites. Our body achieves the smooth functioning of these processes through complex, coordinated control mechanisms, and the central nervous system plays a key role in this regard.

One of the important areas of neurophysiological research is the central regulation of feeding and metabolism. The associated diseases – like obesity, anorexia and bulimia nervosa, and other disorders such as the diabetes mellitus (DM) and the metabolic syndrome – occur in rapidly increasing number worldwide and impose a similarly increasing burden on the health care of the modern societies. Not only the pathophysiological changes in the background of these diseases, but also the central regulatory mechanisms of the healthy organism are yet to be sufficiently understood at present.

For these reasons, it is essential to improve our knowledge and to make all necessary efforts to get it as thoroughly as possible about the homeostatic regulatory functions of the central nervous system. In this regard, the nucleus accumbens (NAcc), as part of the limbic forebrain circuitry, has a distinguished significance. Our research team has been actively involved for more than a decade in the study of the roles of the NAcc in food and fluid intake and metabolic regulatory processes [1-3]. Nevertheless, it is undeniable, that still little is known about several aspects of these control mechanisms.

The aim of our present study was to obtain detailed information on the role of accumbens neurons in the central regulation of feeding and metabolism. In order to determine the endogenous and exogenous chemical sensitivity of these neurons, extracellular single neuron activity was recorded during microelectroretic drug administrations, intraoral taste stimulations and intragastric infusions.

I.1. Taste perception

The elemental components of feeding behavior are divided into two consecutive large streams: the preparatory or the appetitive and the executive or the consummatory phases. In the former, hunger is expressed as a specific drive, which stimulates living creatures to find food. At the next initiative stage, the sight and fragrance of the food is important, leading to physiological adaptation changes. The consummatory phase involves grasping, mouthing, chewing and swallowing the food.

Smelling is important in the judgment of nutrients, which is significant in recognizing food and finding out its usability. In the followings, the sense of tasting helps to determine whether during nutrition we meet useful substances, nutritious (acceptable) or toxic toxins (to be rejected) and therefore, vital to survival [4].

The chemical substances in dissolved form, are responsible for the taste of food and sensed by taste receptors. These receptors, which specifically recognize the five basic taste qualities (sweet, salty, sour, bitter and umami), are located at the initial region of the gastrointestinal tract: tongue, palate, throat, epiglottic area in the larynx and the upper esophagus [5, 6].

According to recent studies, chemoreceptors that are able to detect D-glucose (sweet) [7, 8], monosodium glutamate (MSG) (umami) [8, 9] and sodium chloride (salty) [8] are also found in the lower gastrointestinal tract (stomach, small intestine, colon).

From the tongue and the soft palate the cranial nerve VII and IX, from the posterior region of pharynx, larynx and the uppermost section of the esophagus the superior laryngeal nerve

(cranial nerve X) transmit the taste information to the rostral and medial regions of the solitary tract nucleus (NTS), which is the first taste processing station of the central nervous system [10-12].

In rodents, taste fibers project from here to the pontine taste area [11, 13], and then the taste information is transmitted through the ventral posteromedial nucleus of thalamus (VPM) to the primary and secondary taste cortex in the agranular and dysgranular insular cortex [13, 14]. The fibers of the “ventral taste projection” link between the posterior brainstem and the forebrain (lateral hypothalamus, nucleus accumbens, amygdala, bed nucleus of stria terminalis, globus pallidus) [15-19].

In primates, taste information is transferred through NTS-VPM-primary taste cortex (frontal operculum, frontal insular cortex) [12, 20, 21] to the secondary taste cortex in the caudolateral part of orbitofrontal cortex [12, 22-24]. Further stations of taste information are the central nuclei of amygdala [12, 25-27], which are closely related to insular-orbitofrontal areas, and lateral hypothalamus and globus pallidus with reciprocal connections [25, 28-31].

I.2. The central glucose-monitoring network

Glucose-monitoring (GM) neurons in the central nervous system – their first description and detailed study is associated with Oomura et al. [32] – use the glucose not only in their metabolism but also show a neuronal response to D-glucose.

From a functional point of view, two types can be distinguished: *glucose-sensitive* (GS) neurons are inhibited, whereas *glucose-receptor* (GR) cells increase their firing frequency in response to D-glucose (Fig. 1.). Neurons that do not show any activity change or reactivity due to glucose are called *glucose-insensitive* (GIS) neurons.

GM cells have been shown in many brain areas: hypothalamus [25, 29, 32], NTS [33, 34], area postrema [34, 35], amygdala [25, 26, 36, 37], globus pallidus [30, 38], mediodorsal prefrontal cortex [39], orbitofrontal cortex [40-44].

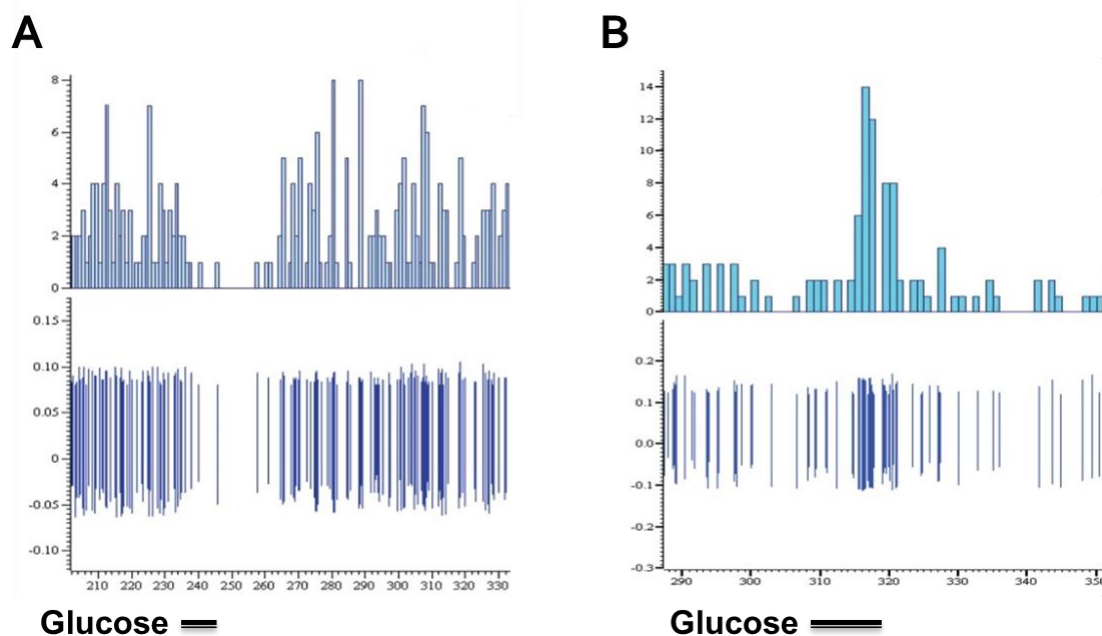

Figure 1. Glucose-monitoring neurons
A: glucose-sensitive neuron; B: glucose-receptor neuron
Horizontal line: microelectrophoretic administration of D-glucose
Lower traces: action potentials (AP); Upper traces: frequency histograms (AP/sec)

I.3. Nucleus accumbens

The nucleus accumbens (Fig. 2) is a basal forebrain structure, which is a determining part of the limbic system. From a neuroanatomical point of view, it can be divided into three main parts: shell, core and rostral (frontal) region [45, 46].

The NAcc plays an important role in learning, in the development of memory, and generally in the regulation of motivated behaviors such as food intake. Through the interconnections of its neurons, it participates in the regulation of taste perception, energy balance, visceral and somatomotor processes.

The two main subdivisions of NAcc play different roles in the regulation of food intake. The damage of core region results in reduction of food intake motivation and the body weight [47, 48], while lesion of the shell region induces strong food intake and body weight gain [47, 49]. Both areas play a role in taste-related motivation and learning processes [50].

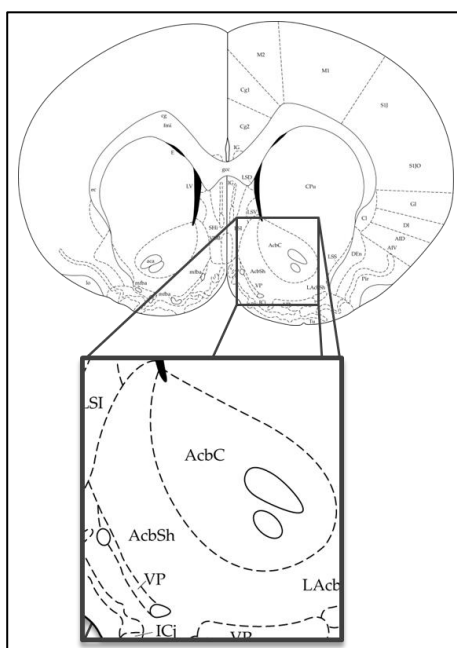

Figure 2: Location and subdivisions of nucleus accumbens. AcbC: core; AcbSh: shell.
Source: Pellegrino: *A Stereotaxic Atlas of the Rat Brain* [51]

II. Materials and Methods

II.1. Subjects

Our experiments included 82 adult male Wistar and Sprague-Dawley rats. The test animals weighed 250 to 350 g. The animal house provided a constant temperature (21 ± 2 °C) and humidity (55-60%). The animals were kept in a 12/12 hour light/dark cycle.

During the holding and occupation of the experimental rats, in possession of the appropriate license (BA02/2000-55/2017, Pécs University, Medical School), we complied with the provisions of the Hungarian (Law XXVIII, 1998 concerning the protection and welfare of animals and The Regulation No. 40/2013. of the Government of animal experiments) and international regulations, European Community Council Directives (NIH Guidelines, European Community Council Directive 86/609/EEC 1986, 2006; European Directive 2010/63/EU of the European Parliament).

II.2. Surgery

For the anesthesia of rats intraperitoneally administered urethane (0.6 ml/100 bwg, 25% fresh solution, Sigma) was used. After anesthesia, a polyethylene tube was inserted into the stomach of the animals by means of a gastric probe for intragastric infusions. The head of animals was fixed in a stereotaxic device (Fig. 3 left bottom), the frame was tilted at an angle of 15° to the forward position, thus during the experiments the possible swallowing or aspiration of taste solutions can be avoided.

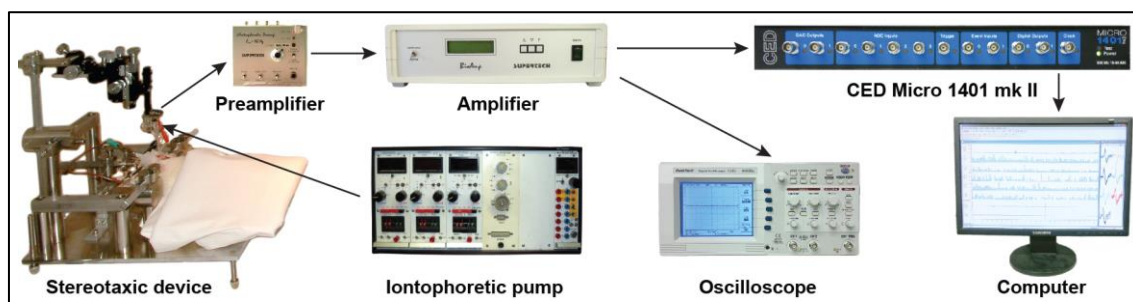

Figure 3. Experimental arrangement

After cutting the skin on the top of the head and scraping the scalp, a 4 to 5 mm diameter hole was drilled with a dental drill on the skull. After slicing the dura, the microelectrode was positioned with a micromanipulator. The coordinates of the examined brain regions were based on a stereotaxic atlas of Pellegrino [51]: anteroposterior B+3.2-3.7 mm; mediolateral 1.2-1.6 mm, ventral 5.6-7.6 mm.

II.3. Multibarreled microelectrode

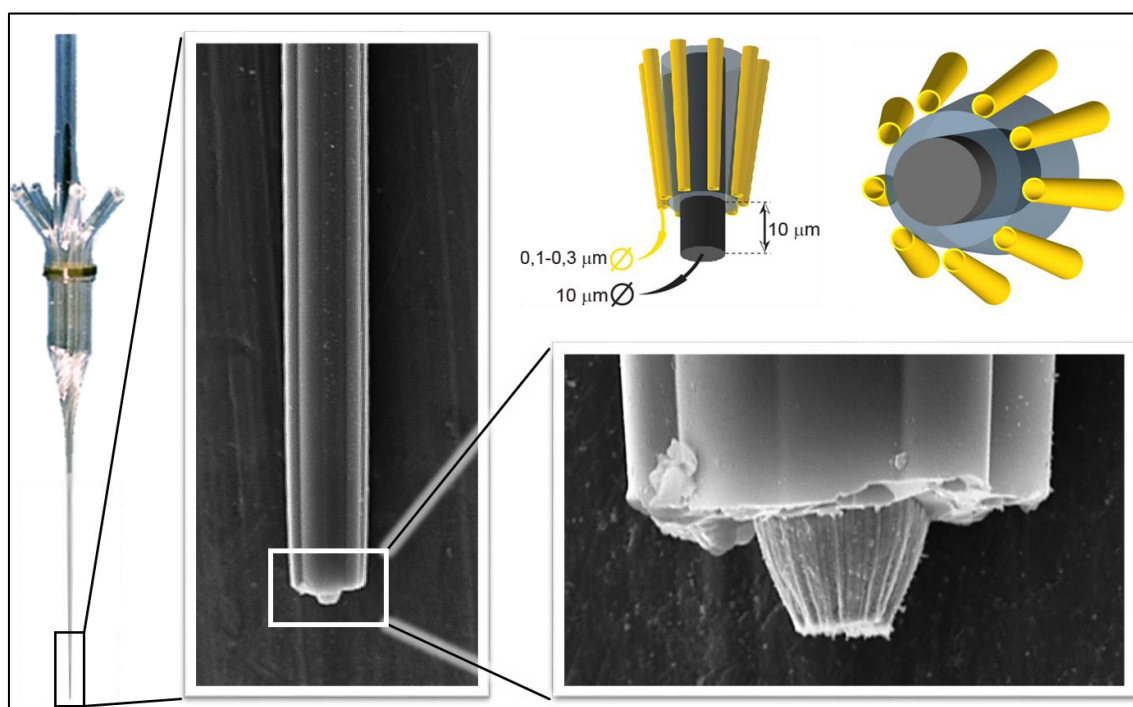

Figure 4: Schematic and electron microscopic image of a multibarreled microelectrode

A multibarreled glass microelectrode – produced by our research team – was used for recording the extracellular single neuron activity and for the microelectrophoretic administration of neurochemical solutions (Fig. 4). The single activity was recorded using a tungsten fiber in the central tube, and the solutions – used for microiontophoresis – were filled in the 9 capillary tubes around the central tube. The diameter of the tungsten fiber is 10 μm and approx. extends 10 μm from the tip of the glass electrode. The diameter of the tip of the barrel tubes is between 0.1 and 0.3 μm . The impedance of the microelectrodes was between 1.5 and 6 $\text{M}\Omega$.

II.4. Signal processing

The whole examination was carried out in an electromagnetic shielded isolation room. The extracellularly recorded action potentials, after filtering and amplifying, were transferred to a CED Micro 1401 mkII type analogue/digital converter via the tungsten fiber in the central tube of the electrode (Fig. 3 upper part), so that the signals could be recorded and analyzed by a computer. The analog signals were followed on an oscilloscope. With the help of Spike2 program, frequency histograms were created from each nerve cell activity, the on-line and off-line analyzes were performed using scripts written by me.

II.5. Neurochemical examinations

A microiontophoretic device was used to dispense solutions from barrel tubes to the neuronal cells around the tip of electrode (Fig 3. bottom). With this device, electrical potential difference is created between the barrel capillaries and the extracellular space of the given brain region, so that the charged molecules can be administered to the environment of neurons. The most important factors determining the flow of substances are the amount of ejection current, the diffusion constant of substance, the hydrostatic pressure gradient and the electroosmosis [52-54].

During neurochemical stimulation, various neurotransmitters and neuromodulators were filled into the barrel tubes of microelectrode. Among others, the effects of the following substances were investigated on the neurons: D-glucose, noradrenaline (NA), dopamine (DA) and acetylcholine (Ach). The effects of each neurochemical agent were tested with three different currents ($\pm 15\text{-}90$ nA, low-medium-high). Administration was performed for 10-15 seconds, and then at least one minute break was held prior to the next microelectrophoretic administration.

II.6. Gustatory stimulations

During single cell activity recording the taste responsiveness of neurons was also examined. To this purpose, a polyethylene tube was placed in the oral cavity of rats, through which the five basic taste solutions were administered at two different concentrations. The effect of orange juice was also examined as a complex taste (Table 1).

Table 1. Intraorally administered taste solutions

Taste	Low concentration	High concentration
NaCl – salty	0.1 M	0.3 M
HCl – sour	0.1 M	0.3 M
MSG – umami	0.01 M	0.03 M
Sucrose – sweet	0.1 M	0.3 M
QHCl – bitter	0.001 M	0.003 M
Orange juice – complex taste	10%	25%

The volume of taste solutions was 1-1.5 ml, which was injected into the mouth of the animal within 3-5 seconds. The end of the tube is perforated so that the taste solution can reach all parts of oral cavity. The administration was followed by rinsing with distilled water and air with which the system was cleaned from the used taste solution.

Between two examinations we waited for at least one minute after the effect had ceased. The stereotaxic device was fixed in tilted a position, so that the head of the experimental animal was lower than its body thus the administered solution spontaneously dripped out from the oral cavity to avoid swallowing or aspirating the solution.

II.7. Intra-gastric infusion

For the intra-gastric infusion a thin polyethylene tube was used, which was placed into the stomach of experimental animal with the help of a gastric probe after the anesthesia. During single neuron activity recording the effect of following solutions was tested: NaCl (60 mM and 150 mM), D-glucose (60 mM) and MSG (60 mM). The solutions were administered by an infusion pump at 1 ml/100 bwg. After filling up the tube, the solution was administered with 18 ml/h flow rate, then the system was rinsed with distilled water and air, and 7 minutes pause was kept until the next examination.

II.8. Analysis, statistics

In our electrophysiological experiments, on-line and off-line analyzes were performed using scripts written by me for Spike2 v6.16 software. In the evaluation, those changes were considered to be inhibition or excitation, in which cases the firing rate of the examined neurons has changed by at least $\pm 30\%$ (or ± 2 SD) compared to the spontaneous frequency and the response was intensity-dependent and repeatable. For statistical evaluation of group effects χ^2 was used by IBM SPSS Statistics 22.

III. Results

III.1. Neurochemical examinations

In nucleus accumbens, altogether 161 neurons were tested for microelectroretic administration with various solutions: 60 cells in the core region and 101 in the shell.

In the core region, 19 (31.7%) of 60 neurons responded to the iontophoretic administration of glucose, while only 17 (16.8%) of 101 neurons proved to glucose-monitoring neurons in the shell (Fig. 5). In the core, glucose-receptor neurons had a higher proportion (15 of 19), whereas in the shell, glucose-sensitive cells were found in a higher ratio (12 of 17) (Fig. 6).

Dopamine sensitivity was the same in the two regions: in the core, 15 (36.6%) of 41 cells, and 18 (34%) of 53 neurons in the shell changed their firing frequency to microelectroretic administration of dopamine (Fig. 5). Like glucose-receptor neurons, in the core region can be found a significantly higher proportion of dopamine stimulated neurons than in the shell (Fig. 6).

For microelectroretic administration of acetylcholine the cells of the shell region responded in a larger proportion but the difference was not significant due to the small number of cells tested (Fig. 5). In the core region we did not find any neurons that would have been blocked by Ach (Fig. 6).

In the case of noradrenaline, the neurons in core region (42.1%) showed a significantly higher response than the neurons in the shell (15.2%) (Fig. 5). NA stimulated neurons also showed a similar distribution between the two regions (Fig. 6).

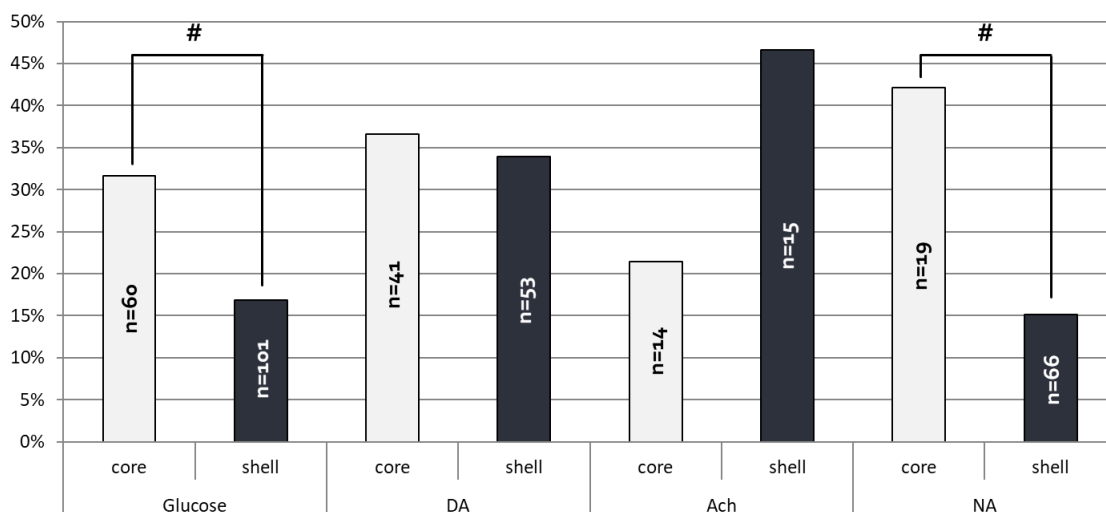

Figure 5. Responsiveness for microelectroforetic administration of D-glucose, dopamine (DA), acetylcholine (Ach) and noradrenaline (NA) in the core and the shell regions of nucleus accumbens in the rat (# $p < 0.05$)

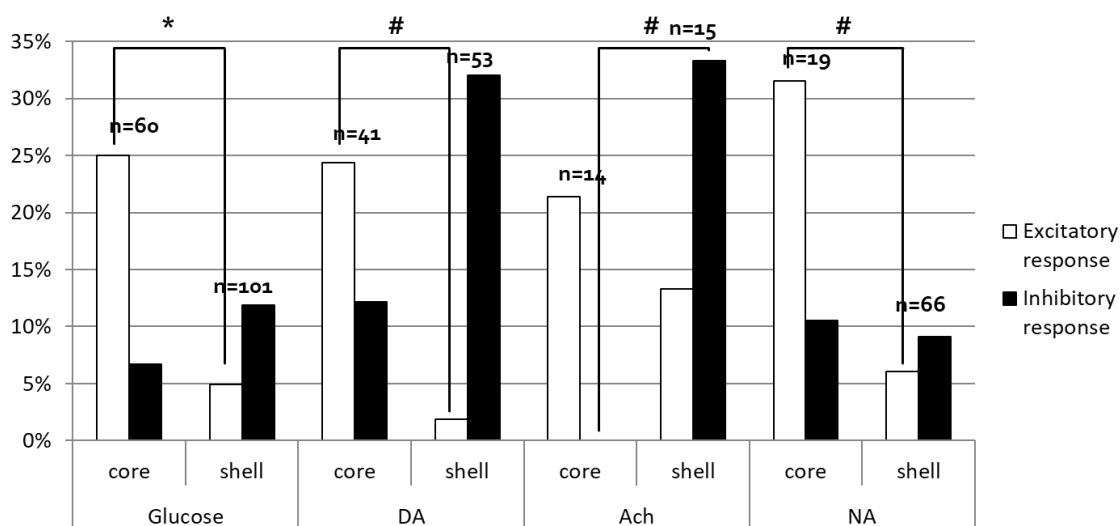

Figure 6. Excitatory and inhibitory responses for microelectroforetic administration of D-glucose, dopamine (DA), acetylcholine (Ach) and noradrenaline (NA) in the core and the shell regions of nucleus accumbens in the rat (# $p < 0,05$; * $p < 0,001$)

III.2. Gustatory stimulations

In the nucleus accumbens, 141 neurons were tested for intraoral stimulation: 52 cells in the core region and 89 in the shell were registered.

In the shell region, the tested neurons changed their firing rate in a higher ratio for salty (NaCl), sour (HCl), umami (MSG) and bitter (QHCl) flavors than in the core. For the sweet taste of sucrose and for the complex taste solution (orange juice) the neurons responded with almost the same proportion in both regions (Fig. 7).

In the core region, the highest response was found with the sour taste, while the bitter taste elicited the lowest neuronal activation. In the shell region, more than half of the examined neurons responded to salty taste while only a quarter of them for sucrose administration (Fig. 7).

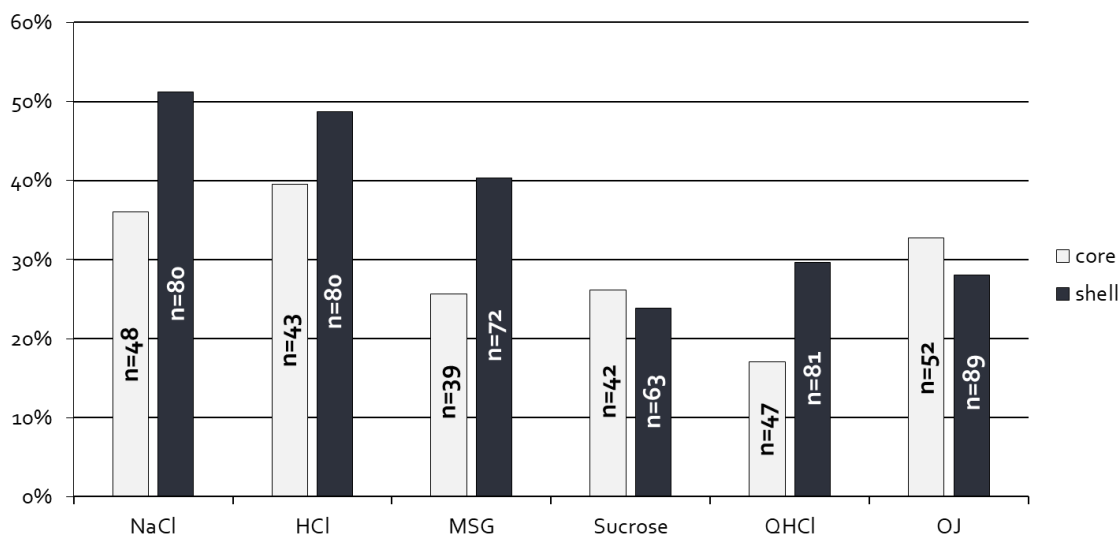

Figure 7. Responsiveness for intraorally administered taste solutions in the core and the shell regions of nucleus accumbens in the rat

Glucose-receptor cells either did not respond to taste solutions or responded to 2 or more tastes but not to one taste. In case of glucose-sensitive neurons, no such difference was found. (Fig. 8).

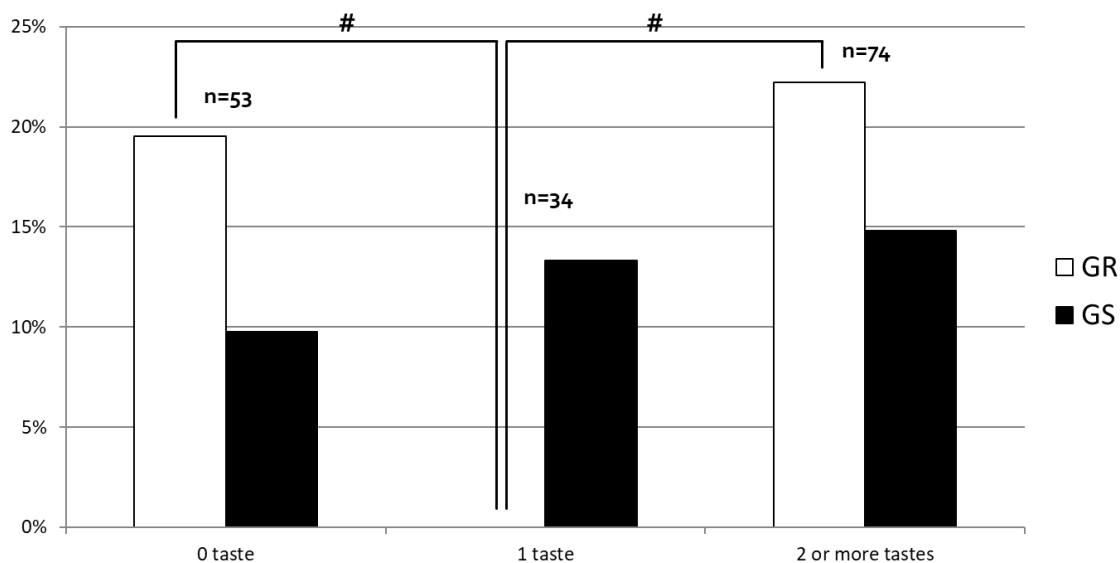

Figure 8. Taste responsiveness of glucose-receptor (GR) and glucose-sensitive (GS) neurons in the nucleus accumbens of rat (# $p < 0.05$)

The glucose-receptor neurons have a high responsiveness for the intraorally administered sour and bitter taste solutions (Fig. 9.)

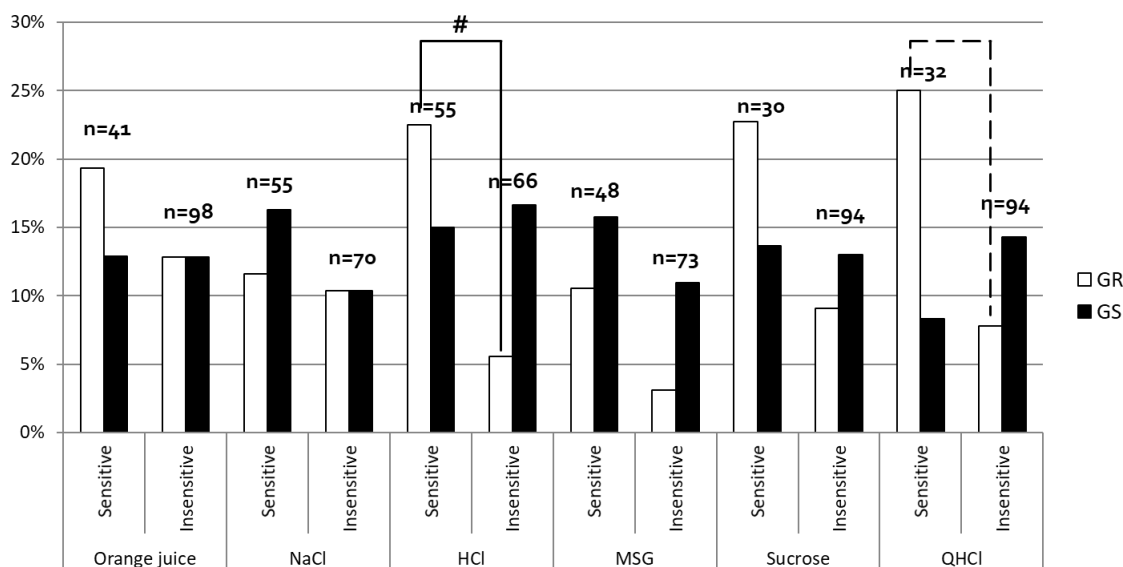

Figure 9. Taste responsiveness for intraorally administered solutions of glucose-receptor (GR) and glucose-sensitive (GS) neurons in the nucleus accumbens of the rat (# $p < 0.05$)

III.3. Intra gastric infusion

In the nucleus accumbens, 64 neurons were tested for intra gastric infusion: 19 cells in the core region and 45 in the shell.

In case of intra gastric infusion, between the two examined regions of the nucleus accumbens, only for 60 mM MSG was experienced a difference: in the core region, the response rate of neurons was twice as high as in the shell region. For lower and higher NaCl solutions – in both regions – nearly half of the examined neurons changed their firing rate (Fig. 10).

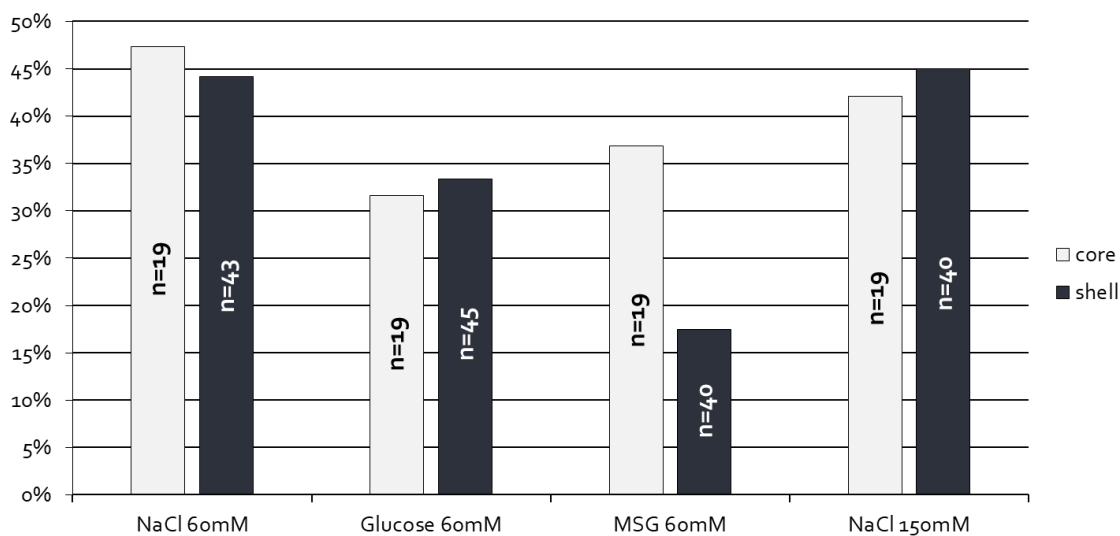

Figure 10. Responsiveness for intra gastric administration of solutions in the core and the shell regions of nucleus accumbens in the rat.

No glucose-monitoring neuron was found in the core region during the examination of intragastric administration. In the shell region, 7 GM cells were detected: 2 of them proved to be glucose-receptors and 5 glucose-sensitive neurons. Only one GR cell showed excitatory effect for intragastric administration of NaCl 150 mM, the GS neurons demonstrated both excitatory and inhibitory responses (Table 2).

Table 2. Responsiveness (number of neurons) of glucose-monitoring (GM) cells to intragastric administration in the shell region of nucleus accumbens in the rat

GM	Δ	NaCl 60 mM	Glucose 60 mM	MSG 60 mM	NaCl 150 mM
GR	+	0	0	0	1
	-	0	0	0	0
	0	2	2	2	1
GS	+	1	0	1	1
	-	2	1	1	0
	0	2	4	3	4

GR: glucose-receptor neurons; GS: glucose-sensitive neurons
 +: excitatory response; -: inhibitory response; 0: no response

IV. Summary

In the core region of the NAcc, a substantially greater proportion of neurons changed their firing rate to the microiontophoretic administration of D-glucose than in the shell. Previous studies have also shown that the two types of glucose-monitoring neurons (glucose-receptor and glucose-sensitive cells) have a different dominance in the two subdivisions [1], and this finding has been confirmed by our experiments. The noradrenaline-sensitive cells, especially the noradrenaline stimulated neurons, are found in a larger proportion in the core region. In general, the microiontophoretically administered solutions in the core region evoked mainly stimulating effects on neurons, while in the shell, the inhibitory neuronal responses are found in a larger proportion.

Data are already also available for the differentiated topographic distribution of taste-sensitive neurons [27, 55]. In the NAcc we found greater responsiveness in the shell region for the intraoral salty, sour, umami and bitter flavor solutions. The sweet taste and orange juice (used as a complex flavor) affected the same proportion in both areas. The glucose-receptor cells showed double type characteristic: either did not respond to taste solutions or responded to 2 or more tastes.

During intragastric infusion, we found in both NAcc regions neurons which have changed their firing rate as a result of administrations of our examined solutions. Difference only in the effect of 60 mM MSG solution was observed: in the core region, neurons showed higher sensitivity than those in the shell region. The other used solutions (glucose 60 mM, NaCl 60 and 150 mM) had the same degree of effect in both subdivisions of NAcc. In our intragastric examinations we have not find any GM neurons in the core region, but in the shell region we proved the role of these special chemosensory cells in the gastrointestinal “taste sensation”.

The role of nucleus accumbens has already been shown in taste-related motivation and learning processes [50]. In our research, we demonstrated the role of this brain region in the case of taste-sensation for intraorally administered flavor solutions and for intragastric stimulation. It is also well known that the NAcc's core and shell regions play a different role in regulation of food intake [47-49]. Our investigations also demonstrated the different endogenous and exogenous sensitivity of the two examined regions, their different role in gustatory and intragastric taste sensation. It is also proved that the previously found [7-9] sweet, saline and

umami receptors in the gastrointestinal tract and the small intestine are related to neurons of the core and shell regions of the NAcc and therefore play a role in taste sensation in metabolic processes as well. The glucose-monitoring neurons in both regions of the NAcc possess multiple functional attributes to participate in the gustatory and intragastric taste perception. Our present results point to the multiple functional significance of neurons in NAcc. These chemosensory cells play a significant role in the integration of chemical and other signals arising from the endogenous and exogenous environment in organizing the adaptive mechanisms of central regulation of feeding and metabolism.

Acknowledgments

First of all, I would like to thank my supervisor, Prof. Dr. Zoltán Karádi, for engaging in research under his leadership. I am grateful for his unselfish help and support, the professional guidance and the friendly advices of the past several years.

Special thanks to Bettina Csetényi, Edina Hormay and Ildikó Fuchs for their work and assistance, which greatly contributed to the success of our experiments.

Supported by the UNKP-17-3-IV New National Excellence Program of the Ministry of Human Capacities.

References

1. Papp, S., et al., Glucose-monitoring neurons in the nucleus accumbens. *Neuroreport*, 2007. 18(15): p. 1561-5.
2. Takacs, G., et al., Homeostatic alterations after IL-1beta microinjection into the nucleus accumbens of the rat. *Appetite*, 2010. 54(2): p. 354-62.
3. Takacs, G., et al., Insulin and leptin plasma levels after the microinjection of interleukin-1beta into the nucleus accumbens of the rat. *Acta Physiol Hung*, 2012. 99(4): p. 472-8.
4. Breslin, P.A. and L. Huang, Human taste: peripheral anatomy, taste transduction, and coding. *Adv Otorhinolaryngol*, 2006. 63: p. 152-90.
5. Chaudhari, N. and S.D. Roper, Molecular and physiological evidence for glutamate (umami) taste transduction via a G protein-coupled receptor. *Ann N Y Acad Sci*, 1998. 855: p. 398-406.
6. Watanabe, S. and M.T. Matheus, [Comparative study of the gustatory sensory receptors of mammals]. *Rev Assoc Paul Cir Dent Reg Aracatuba*, 1980. 1(1): p. 39-43.
7. Sclafani, A., Sweet taste signaling in the gut. *Proc Natl Acad Sci U S A*, 2007. 104(38): p. 14887-8.
8. Otsubo, H., et al., Induction of Fos expression in the rat forebrain after intragastric administration of monosodium L-glutamate, glucose and NaCl. *Neuroscience*, 2011. 196: p. 97-103.

9. San Gabriel, A.M., et al., mGluR1 in the fundic glands of rat stomach. *FEBS Lett*, 2007. 581(6): p. 1119-23.
10. Hamilton, R.B. and R. Norgren, Central projections of gustatory nerves in the rat. *J Comp Neurol*, 1984. 222(4): p. 560-77.
11. Norgren, R. and C.M. Leonard, Taste pathways in rat brainstem. *Science*, 1971. 173(4002): p. 1136-9.
12. Rolls, E.T., Information processing in the taste system of primates. *J Exp Biol*, 1989. 146: p. 141-64.
13. Norgren, R. and C. Pfaffmann, The pontine taste area in the rat. *Brain Res*, 1975. 91(1): p. 99-117.
14. Norgren, R. and G. Wolf, Projections of thalamic gustatory and lingual areas in the rat. *Brain Res*, 1975. 92(1): p. 123-9.
15. Bures, J. and O. Buresova, Conditioned taste aversion elicited by intracerebral administration of drugs. *Acta Physiol Hung*, 1989. 74(1): p. 77-93.
16. Norgren, R. and C.M. Leonard, Ascending central gustatory pathways. *J Comp Neurol*, 1973. 150(2): p. 217-37.
17. Norgren, R., Taste pathways to hypothalamus and amygdala. *J Comp Neurol*, 1976. 166(1): p. 17-30.
18. Yamamoto, T., S. Azuma, and Y. Kawamura, Significance of cortical-amygdalar-hypothalamic connections in retention of conditional taste aversion in rats. *Exp Neurol*, 1981. 74(3): p. 758-68.
19. Yamamoto, T. and Y. Fujimoto, Brain mechanisms of taste aversion learning in the rat. *Brain Res Bull*, 1991. 27(3-4): p. 403-6.
20. Rolls, E.T., et al., The responsiveness of neurones in the frontal opercular gustatory cortex of the macaque monkey is independent of hunger. *J Physiol*, 1988. 397: p. 1-12.
21. Yaxley, S., E.T. Rolls, and Z.J. Sienkiewicz, Gustatory responses of single neurons in the insula of the macaque monkey. *J Neurophysiol*, 1990. 63(4): p. 689-700.
22. Karadi, Z., et al., Involvement of forebrain glucose-monitoring neurons in taste information processing: electrophysiological and behavioral studies. *Chem Senses*, 2005. 30 Suppl 1: p. i168-9.
23. Rolls, E.T., Z.J. Sienkiewicz, and S. Yaxley, Hunger Modulates the Responses to Gustatory Stimuli of Single Neurons in the Caudolateral Orbitofrontal Cortex of the Macaque Monkey. *Eur J Neurosci*, 1989. 1(1): p. 53-60.

24. Rolls, E.T., S. Yaxley, and Z.J. Sienkiewicz, Gustatory responses of single neurons in the caudolateral orbitofrontal cortex of the macaque monkey. *J Neurophysiol*, 1990. 64(4): p. 1055-66.
25. Karadi, Z., et al., Lateral hypothalamic and amygdaloid neuronal responses to chemical stimuli in the rhesus monkey. In: H. Morita (Ed.), *Proceedings 22nd Japanese Symposium on Taste and Smell*, Asahi University Press, Gifu, 1988: p. 121-124.
26. Karadi, Z., et al., Complex functional attributes of amygdaloid gustatory neurons in the rhesus monkey. *Ann N Y Acad Sci*, 1998. 855: p. 488-92.
27. Scott, T.R., et al., Gustatory neural coding in the amygdala of the alert macaque monkey. *J Neurophysiol*, 1993. 69(6): p. 1810-20.
28. Karadi, Z., et al., Complex attributes of lateral hypothalamic neurons in the regulation of feeding of alert rhesus monkeys. *Brain Res Bull*, 1990. 25(6): p. 933-9.
29. Karadi, Z., et al., Responses of lateral hypothalamic glucose-sensitive and glucose-insensitive neurons to chemical stimuli in behaving rhesus monkeys. *J Neurophysiol*, 1992. 67(2): p. 389-400.
30. Karadi, Z., et al., Glucose-sensitive neurons of the globus pallidus: II. Complex functional attributes. *Brain Res Bull*, 1995. 37(2): p. 157-62.
31. Rolls, E.T., et al., Sensory-specific satiety: food-specific reduction in responsiveness of ventral forebrain neurons after feeding in the monkey. *Brain Res*, 1986. 368(1): p. 79-86.
32. Oomura, Y., et al., Glucose and osmosensitive neurones of the rat hypothalamus. *Nature*, 1969. 222(5190): p. 282-4.
33. Mizuno, Y. and Y. Oomura, Glucose responding neurons in the nucleus tractus solitarius of the rat: in vitro study. *Brain Res*, 1984. 307(1-2): p. 109-16.
34. Adachi, A. and M. Kobashi, Convergence of hepatic gluco- and osmosensitive inputs on chemosensitive units in the medulla oblongata of rat. In: Oomura, Y. (Ed.), *Emotions: neural and chemical control*. Japan Scientific Societies Press, Tokyo, 1986: p. 103-113.
35. Adachi, A., et al., Chemosensitive neurons in the area postrema of the rat and their possible functions. *Brain Res Bull*, 1991. 26(1): p. 137-40.
36. Nakano, Y., et al., Functional involvement of catecholamines in reward-related neuronal activity of the monkey amygdala. *J Neurophysiol*, 1987. 57(1): p. 72-91.
37. Nakano, Y., et al., Feeding-related activity of glucose- and morphine-sensitive neurons in the monkey amygdala. *Brain Res*, 1986. 399(1): p. 167-72.
38. Lenard, L., et al., Glucose-sensitive neurons of the globus pallidus: I. Neurochemical characteristics. *Brain Res Bull*, 1995. 37(2): p. 149-55.

39. Nagy, B., et al., Glucose-monitoring neurons in the mediodorsal prefrontal cortex. *Brain Res*, 2012. 1444: p. 38-44.
40. Karadi, Z., et al., Functional heterogeneity of orbitofrontal neurons in the rat and rhesus monkey. *Neurobiology*, 1997. 5(1): p. 159.
41. Karadi, Z., et al., Integrative processing of endogenous and exogenous chemical signals by glucose-monitoring neurons of the primate orbitofrontal cortex. *Appetite*, 1998. 31(2): p. 263.
42. Karadi, Z., et al., The central glucose-monitoring neural network: major protector of the adaptive homeostatic balance for well being of the organism. *International Congress Series*, 2004. 1269(0): p. 30-33.
43. Szabo, I., et al., Multiple functional attributes of glucose-monitoring neurons in the medial orbitofrontal (ventrolateral prefrontal) cortex. *Neurosci Biobehav Rev*, 2018. 85: p. 44-53.
44. Szabo, I., et al., [Glucose-monitoring neurons of the medial ventrolateral prefrontal (orbitofrontal) cortex are involved in the maintenance of homeostasis]. *Orv Hetil*, 2017. 158(18): p. 692-700.
45. Groenewegen, H.J. and F.T. Russchen, Organization of the efferent projections of the nucleus accumbens to pallidal, hypothalamic, and mesencephalic structures: a tracing and immunohistochemical study in the cat. *J Comp Neurol*, 1984. 223(3): p. 347-67.
46. Voorn, P., C.R. Gerfen, and H.J. Groenewegen, Compartmental organization of the ventral striatum of the rat: immunohistochemical distribution of enkephalin, substance P, dopamine, and calcium-binding protein. *J Comp Neurol*, 1989. 289(2): p. 189-201.
47. Maldonado-Irizarry, C.S. and A.E. Kelley, Excitotoxic lesions of the core and shell subregions of the nucleus accumbens differentially disrupt body weight regulation and motor activity in rat. *Brain Res Bull*, 1995. 38(6): p. 551-9.
48. Mendoza, J., M. Angeles-Castellanos, and C. Escobar, Differential role of the accumbens Shell and Core subterritories in food-entrained rhythms of rats. *Behav Brain Res*, 2005. 158(1): p. 133-42.
49. Stratford, T.R. and A.E. Kelley, GABA in the nucleus accumbens shell participates in the central regulation of feeding behavior. *J Neurosci*, 1997. 17(11): p. 4434-40.
50. Yasoshima, Y., T.R. Scott, and T. Yamamoto, Memory-dependent c-Fos expression in the nucleus accumbens and extended amygdala following the expression of a conditioned taste aversive in the rat. *Neuroscience*, 2006. 141(1): p. 35-45.
51. Pellegrino, L.J., A.S. Pellegrino, and A.J. Cushman, *A Stereotaxic Atlas of the Rat Brain*. 2nd ed. 1979: Plenum Press: New York.
52. Bloom, F.E., To spritz or not to spritz: the doubtful value of aimless iontophoresis. *Life Sci*, 1974. 14(10): p. 1819-34.

53. Kruk, Z.L., M. Armstrong-James, and J. Millar, Measurement of the concentration of 5-hydroxytryptamine ejected during iontophoresis using multibarrel carbon fibre microelectrodes. *Life Sci*, 1980. 27(22): p. 2093-8.
54. Purves, R.D., *Microelectrode methods for intracellular recording and iontophoresis*. London: Academic Press, 1981.
55. Rolls, E.T., Functions of the orbitofrontal and pregenual cingulate cortex in taste, olfaction, appetite and emotion. *Acta Physiol Hung*, 2008. 95(2): p. 131-64.

Dr. Szabó István, egyetemi tanársegéd

PTE ÁOK Élettani Intézet, Elméleti Orvostudományok Doktori Iskola

E-mail: istvan.szabo2@aok.pte.hu

Témavezető: Prof. Dr. Karádi Zoltán, egyetemi tanár, PTE ÁOK Élettani Intézet

Lektor: Dr. László Kristóf, egyetemi docens, PTE ÁOK Élettani Intézet

Célzott támadás a közigazgatási szektor ellen

Szabó Zsolt Mihály

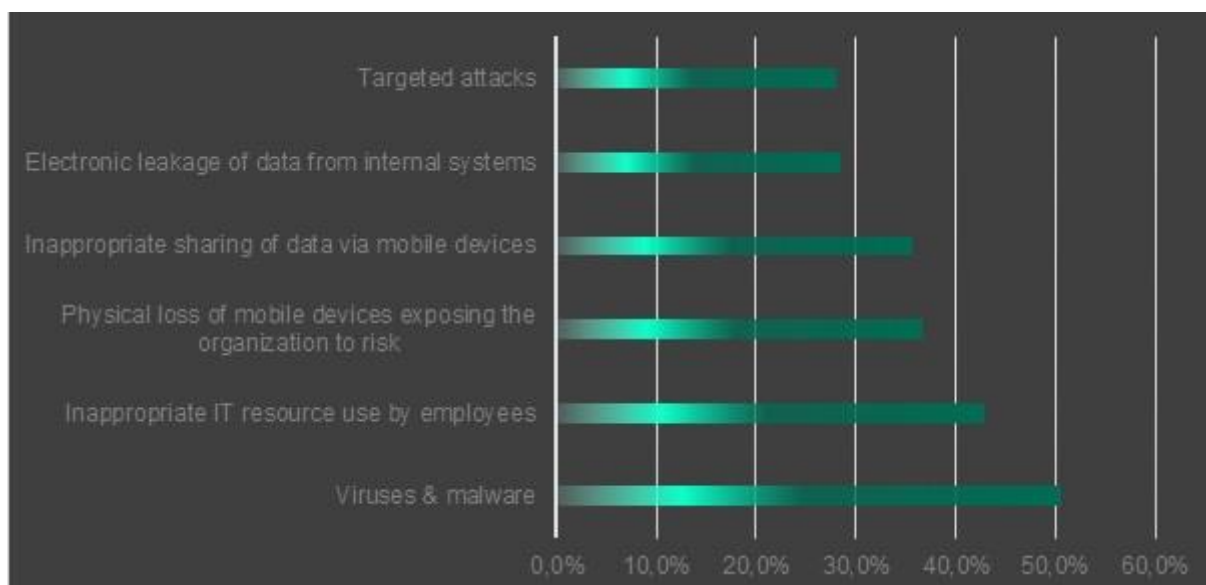
Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola

Napjainkban az állam, annak minden szervezete valamint polgára kiszolgáltatottá vált a többszörösen összetett elektronikus információs rendszereknek Magyarország kiberterében, amelyek nélkül az állami működés, különböző szolgáltatások (e-közigazgatás) biztosítása és igénybevétele megvalósíthatatlanná válik. A modern gazdasági berendezkedés mellett a társadalom nincs felkészülve arra, hogy a kiesett infrastruktúrák, eszközök vagy szolgáltatások nélkül működjön, így ezeket - egyértelműen - védeni kell, különös tekintettel arra, hogy azok működése során felhasznált és keletkező információk, továbbá az azokban kezelt adatok jelentős vagyont képviselnek. Az informatikai eszközök használata mára teljesen hétköznapivá vált az állami szervezeteknél. Ahhoz, hogy ezen eszközök használatában megbízhassunk az informatikai biztonság kérdéseire is oda kell figyelnünk.

Kulcsszavak: Kiberbiztonság, információbiztonság, e-közigazgatás, célzott támadás, fenyegetettségek és kockázatok

I. Bevezetés

A támadások célja alapvetően az adat, melyet különböző rendszerelemek vesznek körül, folyamatok kezelnek (Veszprémi, 2014). A kiber fenyegetettségek a rendszerelemek meghatározott láncán keresztül az adatokat és azokat kezelő folyamatokat veszélyeztetik. Általában háromféle kártevő fordul elő: amolyan ijesztgető „pánikprogramok”; olyan kártevők, amelyek célja pénz vagy - eladási célra - adatok lopása; és a kormány szintű tevékenység, kémkedés, kiberhadviselés (Mark, 2012).

1. ábra: Cégek által elszenvedett kibertámadások.
Forrás: Kaspersky Lab [2017]

Kaspersky Lab által készített IT biztonsági kockázatok 2017-es felmérésben (<https://www.kaspersky.com/blog/incident-response-report/>) a válaszadó cégek negyede tapasztalt számítástechnikai támadást az elmúlt időszakban. A legnagyobb fenyegetést az ipari szervezetek számára a célzott támadások jelentették. A 962 megkérdezett ipari vállalatból 28% szenvedett el célzott kibertámadást az elmúlt év során, ami 8%-os növekedést jelent az előző évhez képest. Az ipari vállalkozások 48%-a állítja, hogy nincs elegendő rálátása a kifejezetten az ő üzleti tevékenységükre veszélyt jelentő fenyegetésekre. A hálózat láthatóságának hiánya miatt az ipari szereplők 87%-a szerint az elmúlt évben tapasztalt kiberincidensek komplexnek bizonyultak. Ez is azt jelzi, hogy az informatikai struktúrát érintő események egyre összetettebbek. További meglepő adat, hogy a cégek 34%-nak átlagosan néhány nap alatt sikerült detektálni a számítástechnikai eseményeket, míg 20%-nak több hétre is szükségük volt. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a létfontosságú infrastruktúrával foglalkozó vállalatok számára elengedhetetlen, hogy a különböző biztonsági fenyegetésekkel szemben más-más biztonsági megoldásokat alkalmazzanak. Ahhoz, hogy a vállalkozások növelni tudják informatikai biztonságukat, a Kaspersky Lab azt javasolja, hogy derítsék ki rendszereik sérülékeny pontjait és helyezzenek hangsúlyt a kiberbiztonsági tudatosság képzésükre, mivel minden munkavállaló, legyen akár adminisztrációs munkatárs, vagy segédmunkás, kulcsfontosságú szerepet játszik egy vállalat biztonságában és a működési folytonosság fenntartásában.

Modern és hatékony közigazgatás nem képzelhető el széleskörűen elérhető elektronikus szolgáltatások, és azokat rendszeresen és örömmel használó ügyfelek nélkül. Az e-közigazgatás minden résztvevő költségeit csökkenti és versenyképességét növeli, így bevezetése társadalmi

és nemzetgazdasági szinten is egyértelmű előnyöket jelent (Budai, 2009). Az elektronikus információs rendszerek, szolgáltatások bármelyikének megsemmisülése vagy sérülése a társadalom széles rétegeit érintheti, továbbá az ezen elektronikus információs rendszerek által kezelt adatvagyon bizalmassága, sértetlensége és rendelkezésre állása alapvető fontossággal bír (Muha - Krasznay, 2014).

II. E-közigazgatási keretrendszer

Európa számára alapvető fontosságú egy olyan közszférával rendelkezni, amely hozzájárul az európai gazdaság növekedéséhez, mindenki számára magas színvonalú szolgáltatást nyújt és erősíti a demokratikus folyamatokat. Az elektronikus közigazgatás és kormányzás feltételrendszerének megteremtésétől Európa politikai értelemben a demokrácia kiterjesztését (e-demokrácia, e-kormányzás), gazdasági téren a tudásalapú gazdaság (tudásközpontok), a szolgáltató szektor fejlődését, társadalmi szempontból pedig a minőségi szolgáltatásokhoz való hozzáférés esélyegyenlőségét (e-közigazgatás) és az életszínvonal emelkedését várja. Az e-kormányzás a közszféra belső és külső kapcsolatainak progresszív átalakítását jelenti az infokommunikációs technológia (IKT) alkalmazása által. Az IKT lehetővé teszi a közigazgatás számára, hogy növelje a hozzáférést és a rendelkezésre állást a felhasználók felé, valamint az információáramlás felgyorsításával előmozdítja a gyors és hatékony munkavégzést. Az e-közigazgatás egy lehetséges definíciója: „Az e-közigazgatás a közszféra kapcsolatrendszerének tudás alapú átalakítását és racionalizált, szolgáltató jellegű újraszervezését jelenti, az infokommunikációs technológiai alkalmazások közműszerű használata révén” (Budai, 2009). Az e-közigazgatás a helyi és térségi szintű szolgáltató közigazgatás elektronikus formája. Az együttműködés alapja és hordozója az infokommunikációs infrastruktúra, amely lehetővé teszi a hatékony információáramlást és kezelést (nyitott és zárt adatbázisok létrehozása és frissítése, adatok újrahasznosítása, papírintes elektronikus ügyvitel, interaktivitás), ugyanakkor megteremti az igazgatási folyamatok átláthatóságának (transzparencia) és a közszféra nyilvánosságának demokratikus feltételrendszerét. A közigazgatás világszerte az egyik legnagyobb információs technológia felhasználó. Az e-közigazgatási szolgáltatások csoportosításának legegyszerűbb szempontja az ügyfélkör szerinti megosztás. Eszerint megkülönböztetjük az állampolgároknak és a vállalkozásoknak nyújtott szolgáltatásokat. Ezt a felosztást használja/használta az Európai Unió is, amikor meghatározta annak 20 szolgáltatásnak a körét (CLBPS: Common list of Basic Public Services követelményjegyzék, vagy másként 12+8-as lista), amelyeket az egyes tagországok számára elektronizálni javasolt. Az Európai Unió 2000-ben megjelent eEurope 2002 akciótervében előírta a tagállamoknak, hogy mintegy húsz közigazgatási és közszolgáltatási ügýtípusban előforduló szolgáltatásokat elektronikus adatátviteli eszközök útján is biztosítaniuk kell. A húsz típus közül tizenkettő a hatóságnak az állampolgároknak, nyolc pedig a vállalkozásoknak nyújtott szolgáltatási kört jelöli meg, tehát a G2C- vagy C2G- (government to citizen vagy citizen to government) és a G2B- vagy B2G (government to business vagy business to government)-relációkat egyaránt figyelembe veszi. Az EU-előírásoknak minden tagállam igyekszik megfelelni, s valóban, az elektronikus ügyintézés már-már megvalósulni látszik mindenütt; a hivatalos EU-statisztika szintjén.

1. táblázat: Példák napjainkban az állampolgároknak és a vállalkozásoknak nyújtott szolgáltatásokra

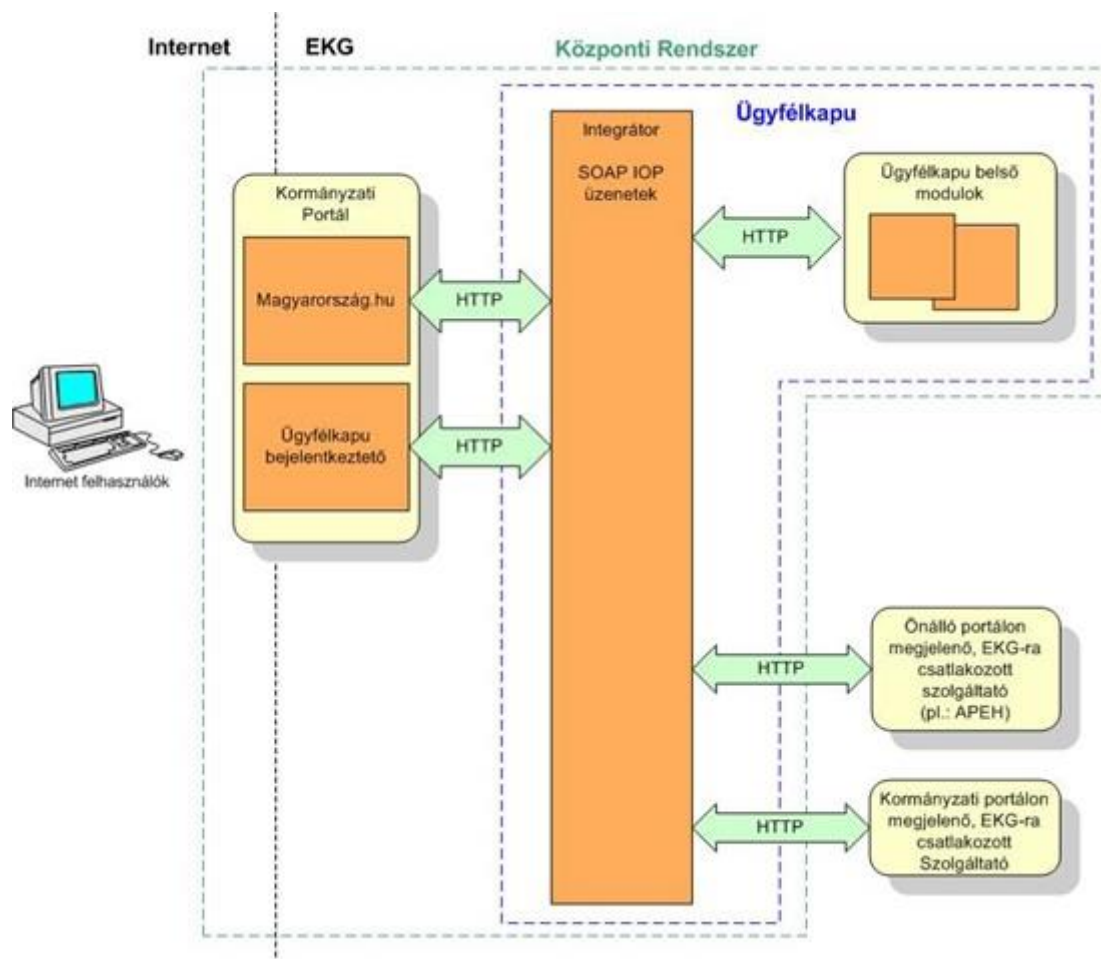
Polgárok számára nyújtott szolgáltatások	Üzleti szféra felé nyújtott szolgáltatások
Erkölcsei bizonyítvány ügyintézés	Cégbeszámoló elektronikus beküldése
Gépjármű online ügyintézés	Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV) elektronikus ügyintézés
Személyazonosító igazolvány pótlására	Egyszerűsített foglalkoztatás bejelentése
Lakcímgigazolvánnyal kapcsolatos ügyintézés	Egyéni vállalkozói ügyintézés
Útlevel pótlása	Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer
Születési/házassági anyakönyvi kivonat igénylése	Magyar Kereskedelmi Engedélyezési Hivatal (MKEH) hatáskörébe tartozó kérelmek elektronikus úton történő benyújtása
Családtámogatással kapcsolatos ügyek	Támogatási kérelmek benyújtása Mezőgazdasági- és Vidékfejlesztési Hivatalhoz
Diákhitel ügyintézés	Közlekedési bírságok ügyintézésének nyomon követése
Nyugdíj ügyintézés	Bírósági Elektronikus Tájékoztatási és Figyelmeztető Rendszer
Felsőoktatási felvételi, tájékoztatás, jelentkezés	Cégkereső
Választói névjegyzékkel kapcsolatos kérelmek	KSH – Elektronikus Adatszolgáltatás
Rendőrségi hatósági ügyek elektronikus ügyintézése	TAJ-nyilvántartással összefüggő szolgáltatások
Szellemi tulajdonnal kapcsolatos ügyintézés	Nemzeti Jogszabálytár
Földhivatali-nyilvántartásból történő adatkérés	Építésügyi hatósági engedélyezési eljárásokat támogató elektronikus dokumentációs rendszer
Járműigazgatási ügyekkel kapcsolatos ügyek elektronikus indítása	Elektronikus pályázatkereső

Forrás: saját szerkesztés [2018]

Természetesen több, más szempont szerint is képezhetünk releváns csoportokat, pl. központi, illetve helyi, regionális közigazgatási szereplők által nyújtott szolgáltatások, de csoportosíthatjuk a szolgáltatásokat szofisztikáltsági szintjük szerint is, vagyis, hogy az adott szolgáltatás milyen szinten intézhető el online. Az 1. táblázat alapján a szolgáltatások között vannak vállalkozásoknak és állampolgároknak nyújtott szolgáltatások egyaránt, szofisztikáltsági szintjeik eltérőek, így elképzelhető, hogy egyes esetekben csak információszerzésre, más esetekben viszont teljes elektronikus ügyintézésre is lehetőséget nyújtanak. Magyarországnak az e-Europe akcióterv irányelvei (ajánlás) szerint 2005-ig összesen húsz elektronikus közszolgáltatást kellett megvalósítania, ebből 12 az állampolgárok, 8 pedig a cégek, vállalatok számára nyújt segítséget az ügyintézésben. Mára, mint az 1. táblázat mutatja jóval több e-közigazgatási szolgáltatás érhető el. A különböző e-közigazgatási

szolgáltatások egyfajta gyűjtőhelyeként (is) funkcionáló kormányzati portál, a magyarország.hu 11 különböző csoportot (magánélet, tulajdon, munka, társadalombiztosítás, pénzügyek, oktatás, jog, fogyasztóvédelem, közigazgatás, vállalkozás, okmányok) különböztet meg. A portálon összesen háromszáznál is több elektronikus szolgáltatás érhető el, közülük közel száznak a használatához szükséges az ügyfelek azonosítása, azaz Ügyfélkapu-regisztráció (<https://ugyfelkapu.gov.hu/>) (lásd 2. ábra). Az e-kormányzás és az e-közigazgatás működésében lényegi jelentőséggel bírnak a tudásközpontok, amelyek egyszersmind a tudásipar központi egységei is. A tudásközpontok, miként az informatikai infrastruktúra és a kapcsolódó informatikai tevékenységek adják meg az e-kormányzásnak a gazdasághoz és a társadalomhoz történő kapcsolódási pontjait: itt formálódnak ki a lehetséges szolgáltatói tevékenységek, itt jelennek csapódnak le és innen indulnak a rendszert életető innovációk. A tudásközpontok szerepe multifunkcionális, amennyiben itt állítják elő a legnagyobb mennyiségben a speciális felhasználásra szánt tudástartalmakat. A tartalom, annak minden formájában az információs kor alapanyaga. Általános értelmezésben az infokommunikációs hálón közvetített adatokat vagy azok halmazait (szöveg, hang, kép), ezek multimédiás kombinációit jelenti.

Az e-kormányzás szempontjából az állam a legnagyobb tudásvagyon birtokosa. Elméletileg tehát szükség lenne egy központi nemzeti adatbankra. Ennek központilag szervezett gyakorlati megvalósítása, az adatok összetettsége és sokasága, folyamatos módosulása és megújulása, valamint a felhasználói oldalak multi dimenzionáltsága okán, csakis a hálózati kapcsolódás komplex rendszerén keresztül valósítható meg. Az elektronikus kormányzás és közigazgatás tudásközpontja(i) a tudástermelés - alkalmazás - továbbítás hármasságát ötvözik. Az információs infrastruktúra mint alapközmű a tudásközpont működési egysége. A tudásközpontok a megtermelt információk és intézményi (szervezeti) formája szerint igen változatosak lehetnek. és tekintve, hogy ma még egy új tevékenységről van szó, csoportosításuk, kategorizálásuk nem könnyű feladat. Az e-kormányzás (és a tudásalapú gazdaság és társadalom) fejlődésével ezen a területen is egy széleskörű specializálódás várható (Budai - Tózsá, 2007). Az információs közvagyonnak számító tudásbázist kezelő intézmények csoportjába mindenek előtt azon intézményeket értjük, amelyek megbízatása az adatbázisok létrehozására, frissítésére és működtetésére és széleskörű (közinformációk) vagy speciális felhasználását szolgáló elosztására szól. Az adatbázisok egy része közinformációként továbbítható a különböző szolgáltatókhoz és felhasználókhoz, másik részük viszont kifejezetten zártláncú, speciális szakmai felhasználásra kerülnek. Ebben a körben ma még a nemzeti és a regionális szintű adatbázisok fejlődése a jellemző, de az e-közigazgatás és e-önkormányzás kialakulásával várhatóan létrejönnek a kistérségi és települési szintű tudásbázisok, miként formálódik már a közös európai virtuális rendszer is. A tudásbázist kezelő szervezetek, intézmények - tudásközpontok - tehát az új globális térszerkezethez igazodnak. A tudásközpontok sorában kirajzolódik egy másik, a jövőben minden bizonnyal fontos szerepet játszó csoport, a speciális tudásokat gyűjtő és kezelő adatbázisok. Létrejöttük elsősorban a felhasználói igény függvénye. Ma még ezek a tudásbázisok szakmai portálok formájában érhetőek el, tehát a szolgáltató szférához kapcsolódnak. Jellemzőjük azonban, hogy egyelőre – legalább is többségük - ingyenesen bárki számára hozzáférhetőek. Ma még nem világos, hogy ezek az adatbázisok szolgáltató vállalkozásokká alakulnak-e át, vagy adatkezelő intézmények maradnak, amelyek a világhálón szétszórva az információkat a tartalomfejlesztés egy speciális szegmensévé válnak.

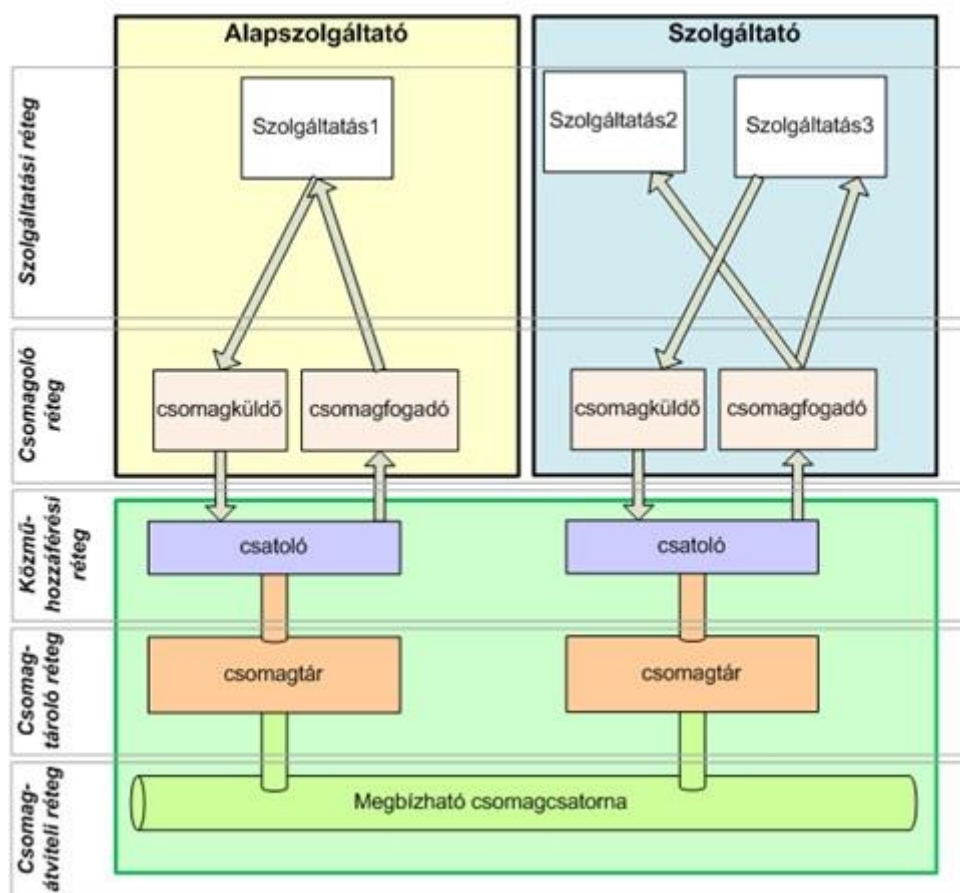
2. ábra: Az ügyfélkapu és hivatali kapu szolgáltatásaihoz történő kapcsolódás műszaki specifikációja.

Forrás: KIB 21 [2008]

Az E-közigazgatási Keretrendszer (EK3) létrehozásának célja azon szabványoknak, követelményeknek és előírásoknak a meghatározása, amelyek biztosítják az elektronikus közigazgatás teljes fejlesztéséhez és üzemeltetéséhez az egységes technikai, szemantikai, IT biztonsági, alkalmazásfejlesztés-módszertani, valamint projekt-menedzselési és monitoring platformot. Ennek a célkitűzésnek a megvalósulása és következetes érvényesítésének biztosítása megfelelő garanciát jelent ahhoz, hogy az önállóan megvalósuló szakágazati, illetve önkormányzati alrendszerek fejlesztése, továbbfejlesztése eredményeként interoperábilis, biztonságos és korszerű elektronikus közigazgatási rendszer jöjjön létre. Az E-Közigazgatási Keretrendszer projekt eredményeként létrehozott Követelménytár (<http://www.etudasportal.gov.hu/>) az e-közigazgatási keretrendszer számára szükséges szabványokat, követelményeket, előírásokat, ajánlásokat és egyéb információs anyagokat tárolja, elsősorban a következő területekre koncentrálva: architektúra, technikai és szemantikai interoperabilitás, folyamatleírás és folyamatmodellezés, valamint IT biztonság. A Követelménytárba kerülő dokumentumokkal kapcsolatos döntés-előkészítést a Közigazgatási Informatikai Bizottság (KIB) Jogi és Műszaki Szabályozási Albizottsága végzi, melynek eredményei a KIB elé kerülnek döntéshozásra (Muha, 2007). A döntést követően kerülnek a dokumentumok (szabványok, követelmények, előírások stb.) a Követelménytárba a KIB 28. számú ajánlásának részeként. A Közigazgatási Informatikai Bizottság 21. számú ajánlasként adta ki az ügyfélkapu és hivatali kapu kapcsolódás műszaki specifikációját. Az ajánlás célja, hogy bemutassa a központi elektronikus szolgáltató rendszer (KR) részét képező ügyfélkapu és

hivatali kapu egységekhez csatlakozni szándékozó vagy csatlakozni kötelezett szervezetek számára illetve a részükre fejlesztést és üzemeltetést végző informatikai szolgáltatók számára:

- milyen szolgáltatásokat biztosít a KR az elektronikus szolgáltatások nyújtásához;
- hogyan tudják saját rendszerük szolgáltatásai közé az ügyfélkaput beilleszteni;
- hogyan nyújthatják saját szolgáltatásaikat a kormányzati portálon keresztül;
- hogyan tudnak a hivatali kapun keresztül hiteles, bizonylatolt elektronikus dokumentum alapú kommunikációt folytatni az állampolgárokkal;
- milyen követelményeknek kell megfelelniük a sikeres csatlakozás érdekében.

3. ábra: Az ügyfélkapu és hivatali kapu szolgáltatásaihoz történő kapcsolódás logikai specifikációja.

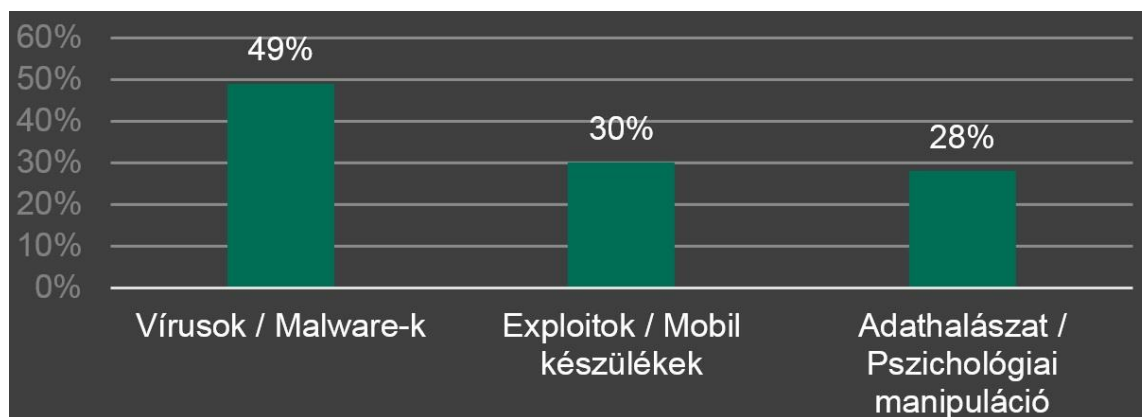
Forrás: KIB 28 [2008]

Az E-Közigazgatási Keretrendszer projekt eredményeként állt elő szintén 2008-ban a KIB 28. számú ajánlása, mely az elektronikus közigazgatás fejlesztéséhez szükséges teljes eszköztárat tartalmazza. Azaz az informatikai biztonsági követelményeken túlmenően a funkcionális és a módszertani követelményeket egyaránt. Az eszköztár kidolgozása során kiemelt cél volt, hogy az önállóan megvalósuló szakágazati és önkormányzati rendszerek között az együttműködés (interoperabilitás) képessége biztosított legyen. A 2009-2010-es években számos olyan szoftver- és rendszerfejlesztés valósul meg Magyarországon hazai és Európai Uniói forrásból, melyek segítik az e-közigazgatás fejlődését. Ezek technológiai iránya a szolgáltatás-orientált architektúra (SOA) felé mutat. Ez a megoldás új, eddig még kevésbé vizsgált informatikai biztonsági fenyegetéseket rejt magában, melyekkel a közigazgatási ajánlások kevésbé

foglalkoznak, a biztonságos alkalmazásfejlesztés érdekében azonban szükséges a terület részletes elemzése. A Magyar Köztársaság kormánya, alkalmazkodva az ipari trendekhez és az EU e-közigazgatási ajánlásaihoz, a szolgáltatás orientált architektúrát (SOA) választotta fejlesztési irányának. Ez a törekvés mind az írott stratégiákban, mind az eddigi központi fejlesztéseknél tetten érhető. A Közigazgatási Informatikai Bizottság (KIB) 28. számú ajánlásából azonban részletesen megismerhetjük azt a fejlesztési elképzelést, melyet a következő évek kiemelt közigazgatási informatikai rendszereinél meg kell valósítani. A SOA megoldást kínálhat a közigazgatási informatika alapvető problémáira. Segítségével szabványos módon kapcsolhatók össze a döntően szigetszerűen működő rendszerek, kvázi online kapcsolatok építhetők ki az eddig sok helyen használt offline adatátvitel helyett, összehangolhatóvá válnak a közigazgatási szervezetek folyamatai, valamint olyan preventív, detektív és korrektív védelmi intézkedések határozhatók meg, melyek ezeket a komplex, több szervezetet is érintő folyamatokat biztonságossá tehetik (Krasznay, 2010).

III. Célzott támadások az e-közigazgatás ellen

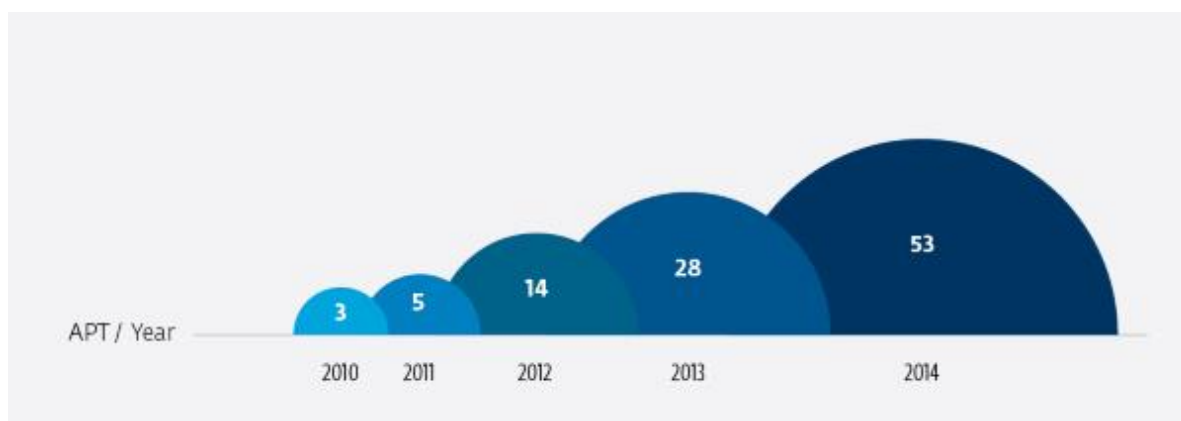
A célzott támadásoknak (Targeted Attacks) nevezzük az olyan fenyegetéseket, melyeket a támadók kifejezetten egy adott célpont (személy vagy szervezet) ellen használnak. Egy számítógépes vírushoz képest a fenyegetés "megalkotója" ebben az esetben nem arra törekszik, hogy a kártékony kód minél jobban elterjedjen, hanem arra, hogy a kiszemelt célpont eszközére, eszközeire bejusson. A célzott támadások eszközei az egyszerűbb támadások (webes támadás, levélen keresztül támadás, rendszer támadása, stb.) olyan összeállítása, ami igen komoly szaktudást igényel, mivel itt az óvatosság, az észrevétlenség nagyon fontos elvárás, ráadásul az így célzott rendszereket általában jobban védettek.

4. ábra: Célzott támadások fő kiváltó okai.

Forrás: Kaspersky Lab [2017]

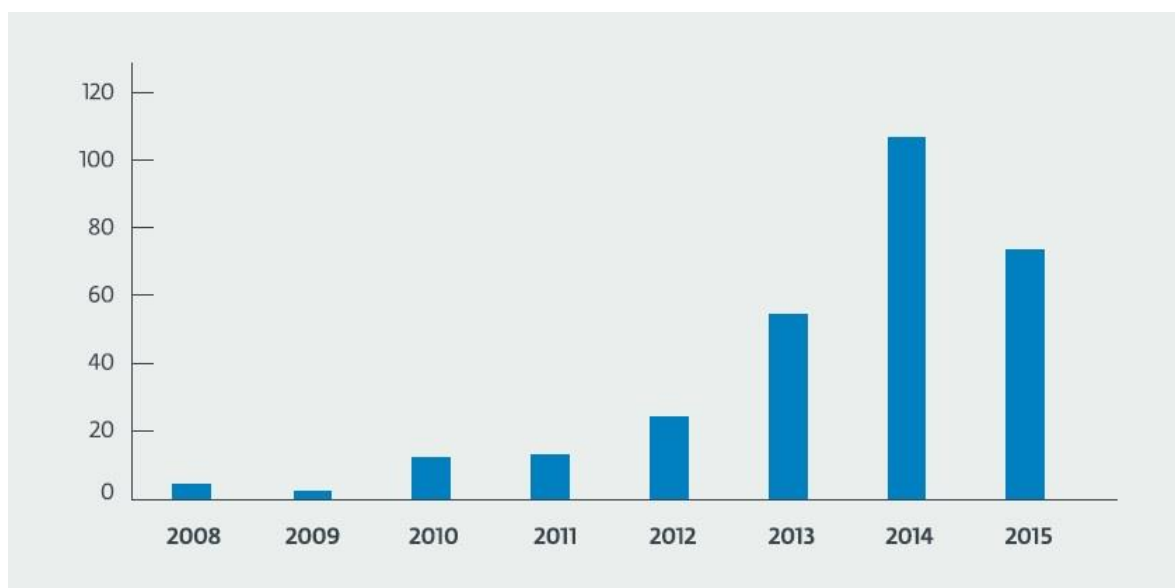
A „fejlett perzisztens fenyegetés” (APT - Advanced Persistent Threat) típusú támadások igen nagy szaktudást igényelnek. Végrehajtói professzionális szakemberek, akiket többnyire állami hírszerző szolgálatok vagy bűnöző szervezetek foglalkoztatnak. Fontos tulajdonsága a típusnak, hogy ezek a támadások egyértelműen egy adott célra irányulnak, azaz egy rendszer vagy ágazat ellen illetve megadott adatok illetve információk megszerzésére (Leitold, 2014). Az APT támadások a célpont kiválasztásánál, a támadás időtartalmában és a „lappangási” időszak hosszúságában térnek el a hagyományos kibertámadásoktól. A 4. ábra alapján fontos azt is megjegyezni, hogy ezek a támadások célzott pszichológiai manipulációs (Social Engineering) támadásokat hasznosítanak.

5. ábra: Jelentések az APT-kről.

Forrás: ESET [2015]

Az elmúlt években a célzott támadások folyamatosan növekvő tendenciát mutatnak és ez alól az ideig, 2018-as év sem lesz kivétel. Az APTNotes, a GitHub (<https://github.com/kbandla/APTnotes>) által létrehozott és karbantartott adatbank 2008 óta gyűjtött publikált jelentéseket a célzott támadásokról. Az 5. ábra szerint az ilyen jellegű támadások az elmúlt pár évben megsokszorozódtak, 2010-től 2014-ig összesen 53 ismert támadást azonosítottak, és ezek mellett valószínűleg nagyon sok volt a még felfedezetlen kísérlet is. A 6. ábra alapján 2015 augusztusában összesen 291 célzott kampányt gyűjtöttek össze a vállalatok, az intézetek és a kormányok ellen. Ezek közül 72-öt megfigyeltek 2015-ben, több mint kétszerese az előző év hasonló időszakában, és hasonló mennyiségű volt a 2014 második felében tapasztaltnál. A területek alapján legfőbb azt láthatjuk, hogy jellemzően a pénzügyi és az üzleti szféra áll leginkább a célkeresztben, de időnként politikai motivációk is tetten érhetőek, vagy legalábbis gyaníthatók. Emellett aggasztó lehet, hogy folyamatosan növekszik az egészségügyi adatok elleni támadások száma is. Napjainkban az informatikai támadások jelentős része az alkalmazási szinten tapasztalható. A 3. ábra szerinti alsóbb rétegeken olyan kifinomult védelmi megoldások érhetőek el, melyek hatékonyan - de nem feltétlenül teljes körűen - védnek a támadások ellen. Az alkalmazások közül is előszeretettel a weben keresztül elérhető szolgáltatások állnak a célkeresztben. Ez még általában az egyes portálmotorokat érinti, de már rendelkezésre állnak olyan letölthető eszközök, melyek kimondottan a web service-ek sebezhetőségeinek felderítésére lettek kifejlesztve. A közigazgatási SOA architektúra, és a rajta elérhető web service-ek ezért olyan támadásoknak vannak kitéve, melyekre a KIB 28. ajánlás nem hívja fel külön a figyelmet. A centralizált magyar e-közigazgatási rendszer lényegesen jobb lehetőségekkel kecsegtet az informatikai biztonság területén. A kiadott közigazgatási ajánlások megfelelő alapot jelentenek, de folyamatos fejlesztésük, és főleg kikényszerítésük nélkül az e-közigazgatási rendszerek veszélyeztetve vannak (Krasznay, 2010).

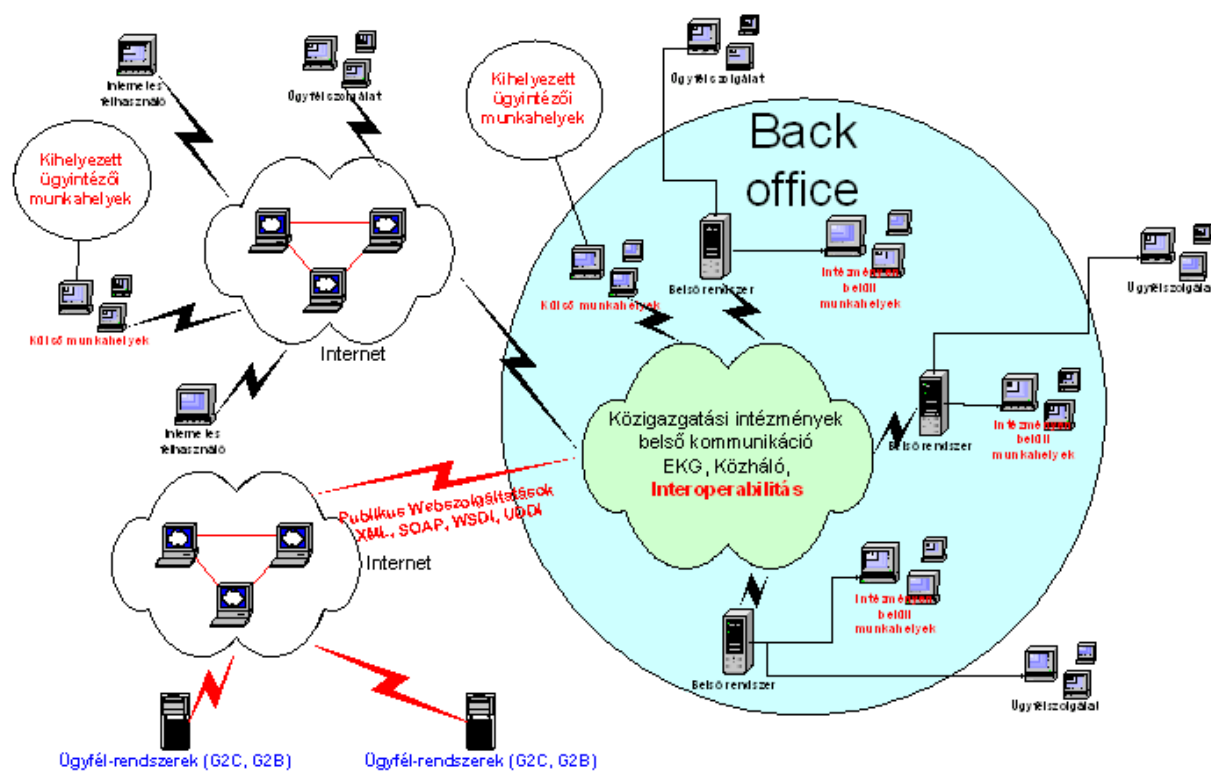
6. ábra: Jelentések az APT-kről.

Forrás: ESET [2016]

IV. Megelőzési lehetőségek a szervezetek és a felhasználók számára

Az információ biztonsága, a hivatalok, cégek és magánszemélyek adatainak védelme egyre inkább központi kérdéssé válik. Az adatok véletlen vagy szándékos kompromittálódása, sérülése, ellopása vagy rossz szándékú manipulálása komoly erkölcsi károkat okoz az érintett szereplőknek, elvesztik jó hírnevüket, megrendül a bizalom a szolgáltatásukban. E mellett sokszor további, anyagi, kártérítési és büntetőjogi következményei is lehetnek az adatok helytelen kezelésének (Ibtv. és GDPR megfelelés). A nemzetközi és hazai adatok azt mutatják, hogy az adatvesztés, adat-kompromittálódás legtöbbször emberi tényezőkre vezethető vissza - a munkatársak odafigyelésével, képzésével, a szabályok betartásával sok esetben megelőzhető lett volna az incidens. Egyetlen vállalat vagy kormány sem lehet biztos abban, hogy mikor válik egy ilyen célzott támadássorozat célpontjává, éppen ezért a folyamatos készség a biztonsági eszközök alkalmazása elsődleges fontosságú, függetlenül attól, hogy a támadások célzottak vagy sem, a védelmi eszközök működnek. Napjainkban az informatika rohamléptekkel fejlődik, de a technológiához a biztonsági intézkedéseket nem sikerült felzárkóztatni: a bizalmasság, sértetlenség és rendelkezésre állás követelménye a kormányzati szerveknél és a piacvezető vállalatok körében is gyakran sérül, így napról napra újabb kibertámadásokról értesülünk. A kiberbiztonság az Ibtv. alapján a kibertérben létező kockázatok kezelésére alkalmazható politikai, jogi, gazdasági, oktatási és tudatosságnövelő, valamint technikai eszközök folyamatos és tervszerű alkalmazása, amelyek a kibertérben létező kockázatok elfogadható szintjét biztosítva a kibertér megbízható környezetté alakítják a társadalmi és gazdasági folyamatok zavartalan működtetéséhez. A magyar kibertér az Ibtv. alapján a globális kibertér elektronikus információs rendszereinek azon része, amelyek Magyarországon található, valamint a globális kibertér elektronikus rendszerein keresztül adatok és információk formájában megjelenő társadalmi és gazdasági folyamatok közül azok, amelyek Magyarországon történnek vagy Magyarországra irányulnak, illetve Magyarország érintett benne. Nyilván egy jól előkészített célzott támadás már figyelembe veszi, feltérképezi a védelem főbb pontjait is és igyekszik ezzel együtt sikeres lenni, de a megfelelően felépített biztonsági rendszer mindenképpen jelentősen megnehezíti a támadók dolgát és növeli a felfedezés valószínűségét. De hogyan lehet megvédeni egy szervezetet egy célzott támadástól, aminek a lehetőségéről sem tudunk addig, amíg be nem következik? A védekezés nem egy

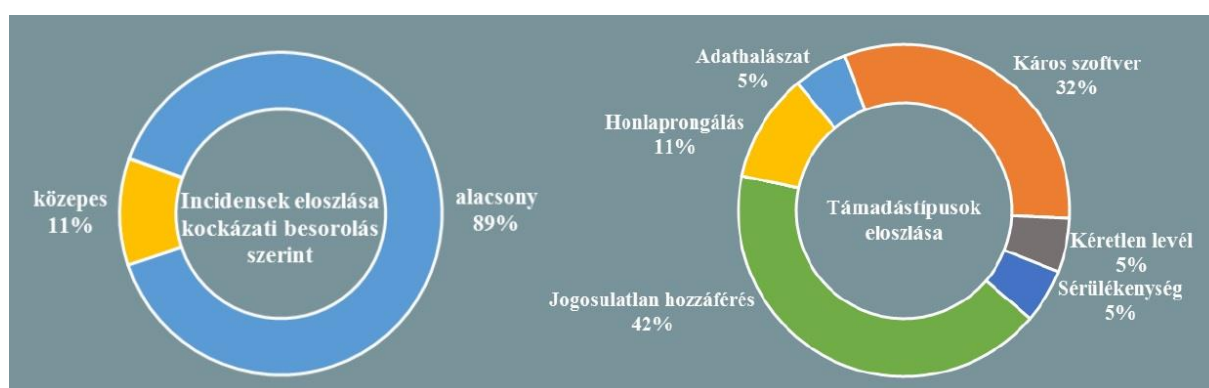
projekt, hanem egy folyamat. A védelmi megoldások, mind a végpontok, mind a szerverek és a fizikai biztonság területén folyamatos fejlesztésre és szakértői tesztelésre szorulnak. A titkosítás segít megőrizni az érzékeny adatokat, és nem túl gyakori, főleg a KKV-k szintjén, így a támadót meglepheti. Természetesen a menedzsment és az alkalmazottak folyamatos képzése, az IT-biztonsági kérdések saját szintjükön való tudatosítása szintén kulcsfontosságú része a feladatnak. Más szavakkal a menedzsmentnek meg kell értenie a biztonság szerepét és jelentőségét, hogy biztosítani tudja az üzletmenet folytonosságát és megfelelő döntéseket hozzon a biztonságba és a védekezésbe való befektetésekről. Ezzel együtt a felhasználók és az alkalmazottak biztonság tudatosságát is folyamatosan fenn kell tartani és a javítani kell, információk, anyagok, képzések, gyakorlatok keretében. Ez nem csak az incidensek elkerülésében segít, de egy esetleges incidens esetében jelentősen csökkenti a reakcióidőt, amely a támadás elhárításához szükséges (Horváth - Erdősi - Kiss - Benkő - Szanyi - Török, 2016).

7. ábra: Az e-közigazgatás topológiája.
Forrás: Simon Iván [2018]

A 7. ábra az e-közigazgatás topológiáját mutatja, mely többszörösen összetett elektronikus információs rendszerekből áll. Az ilyen elektronikus információs rendszerek védelmének kidolgozásánál törekedni szükséges arra, hogy a fenyegetések elkerülhetőek legyenek, de ha az nem lehetséges, akkor arról, még annak bekövetkezése előtt az érintettek szerezzenek tudomást. Az előrejelzések alapján további fenyegetések várhatók és még indokoltabb az elektronikus információs rendszereink védelmének megerősítése. Az elektronikus információs rendszerek esetében különösen fontos a biztonsági események (lásd 8. ábra), tehát az olyan nem kívánt vagy nem várt egyedi esemény vagy eseménysorozat bekövetkeztének azonnali észlelése, amely az elektronikus információs rendszerben kedvezőtlen változást vagy egy előzőleg ismeretlen helyzetet idéz elő, és amelynek hatására az elektronikus információs rendszer által hordozott információ bizalmassága, sértetlensége, hitelessége, funkcionalitása vagy rendelkezésre állása elvész, illetve megsérül. Ha a biztonsági esemény bekövetkezik fontos

figyelmet fordítani azok kezelésére is (Répás - Dalicsek, 2015). Ennek során - a jövőbeni előfordulás megakadályozása érdekében a bekövetkezett biztonsági események dokumentálására, a következmények felszámolására, az okok és felelősök megállapítására, a hasonló biztonsági események jövőbeni előfordulásának megakadályozására irányuló tevékenységekre kerül sor. Az elmúlt időszakban jelentősen megnőtt a hatékony állami információbiztonsági rendszer kiépítésének szükségessége. Az információvédelem ma már fontos stratégiai kérdés, hiszen már nem csupán arról kell dönteni, hogy milyen vírusirtót alkalmazzanak a vállalatok, hanem jogosultságról, szabályokról, folyamatokról egyaránt (Tihanyi - Varga – Frész, 2014). A tapasztalat azt mutatja, hogy az állami szervezeteknek felkészülniük kell lenniük, mert utólag sokkal nehezebb a bekövetkezett károkat enyhíteni. Az információbiztonságnak nem csupán magára az adatra kell kiterjednie, hanem többek között annak helyére, formátumára, az adatokat kezelő egyénekre és információhordozó eszközökre is, valamint védeni kell az elektronikus és papíralapú adatokat, az eszközöket, objektumokat és informatikai rendszereket egyaránt.

8. ábra: Incidens adatok: 2018.04.27. - 2018.05.03.

Forrás: NKI, NEIH [2018]

A komplex információbiztonsági rendszer kiépítésénél nagyon fontos az adott szervezettől, belülről jövő kezdeményezés: amennyiben a szervezet vezetői és alkalmazottai nem partnerek a megfelelő biztonsági szint alkalmazásában, a rendszer nem nyújthat kellő védelmet a bizalmas szervezeti információknak (Mógor - Rajnai, 2014). A kockázat figyelési technikákra számos technikai válasz, megoldás létezik. Alapvetően ezen technikák például arra alkalmasak, hogy a nagy tömegű eseményt redukálják és a valódi incidensgyanús eseményekre hívják fel a figyelmet. Illetve az események számának csökkentésével és rangsorolásával segítséget nyújt, hogy jusson megfelelő mennyiségű humán erőforrás azok átnézésére. Ez a mielőbbi beavatkozás érdekében praktikus közel valós időben kell, hogy megvalósuljon. Az általános információgyűjtés révén hatékonyan lehet érzékelni a normál működéstől történő eltéréseket. A fentiekre alkalmas például egy SIEM (Security Information And Event Manager) rendszer, amelynek célja a szoftver és hardver eszközök által generált riportok, riasztások, figyelmeztetések naplózása, analízise. A SIEM és hozzá hasonló rendszerek célja, hogy az eseményeket központilag tárolják el és elemezzék ki, ezáltal biztosítva azt, hogy a biztonságot veszélyeztető események, tevékenységek felfedezésre kerüljenek. További technikai eszközök támogathatják az emberi erőforrást, ezek alapját azonban erős kontrollok és szabályozott folyamatok kell, hogy képezzék (Szabó, 2018). Továbbá az IT biztonság szervezeti fejlesztésében kiemelt helyen áll az oktatás és a képzés, hiszen az emberi tevékenység nélkül a biztonság nem tartható fent, mint azt korábban kiemeltük (Nyikes, 2017). Az információbiztonsági képzéseknek is kiemelt célja, hogy a képzés résztvevői ismerjék meg a kockázatokat, illetve fenyegetettségeket, és ezeket helyükön kezelve segítsék az IT rendszerek biztonságos üzemeltetését és használatát. A felhasználók sok esetben, pontos ismeretek

hiányában követnek el súlyos hibákat, amelyekkel a későbbiekben akár nagyon komoly értékű adatvagyonokat veszélyeztetnek. A szabályzatok ismerete és a munkához szükséges szoftverhasználat elsajátítása szükséges, de kevés ahhoz, hogy a felhasználó védett legyen a támadások ellen.

V. Összefoglalás

Napjainkban az állami szervezeteknek mindennapi ügymenetük biztosítása mellett kiemelten kell foglalkozniuk az információbiztonság megteremtésével, mivel a bizalmas információk megőrzése, sértetlenségének és rendelkezésre állásának biztosítása alapvető fontosságú. Az információbiztonságra ma már nem csupán prevencióként kell tekintetni, hanem sokkal inkább átfogó stratégiai kérdésként. A vállalatok az információbiztonsági feladatokat sokszor az informatikai biztonság megteremtésével próbálják lefedni, ám ez nem egytényezős feladat, hanem egy komplex, sokszereplős folyamat eredménye. Az IT-biztonság tehát egyre erősebben üzletmenet folytonossági kérdéssé válik, mind a vállalatok, mind az állami szolgáltatások esetében. Emiatt a megfelelő IT-biztonsági hozzáállás egyre inkább a proaktív megközelítés: a védelmi lehetőségek és a kockázatok gondos felmérése, a felhasználók megfelelő szintű felhatalmazása és a folyamatos képzés, néhány a legfontosabb intézkedés közül, amit meg kell tenni a hatékony IT-biztonság érdekében.

Irodalomjegyzék

Budai, B., Az e-közigazgatás elmélete, Akadémiai, Budapest, 2009. p. 43.

Budai, B. - Tózsá, I.: E-közigazgatás, Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, 2007. pp. 1-176.

Horváth, A. - Erdősi, P. M. - Kiss, F. - Benkő, Zs. - Szanyi, I. - Török, M.: A szoftver sérülékenységek kihasználási módozatai - Informatikai támadások, támadók és biztonság 2013-2016, IT ÉS HÁLÓZATI SÉRÜLÉKENYSÉGEK TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HATÁSAI, INFOTA 2016; 59-108., pp. 59-108.

Krasznay, Cs., Web service fenyegetések e-közigazgatási környezetben, Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Intézet (NIIFI), Budapest, 2009. pp. 1-12.

Leitold, F. (2014): Biztonsági Technológiák Alkalmazása. Budapest: NKE Vezető- és Továbbképzési Intézet. 1-41. oldal.

Mark, R.: A nulladik nap. Szak Kiadó Kft. Budapest, 2012a. ISBN: 9789639863255. pp. 1- 350.

Mógor, T. - Rajnai Z.: Elektronikus adatkezelő rendszerek kockázatelemzése, a kockázati módszerek bemutatása. Bolyai Szemle, 2014. 33/2, 201. pp. 43–59.

Muha, L. (2007): A Magyar Köztársaság információs infrastruktúráinak védelme. Doktori (PhD) értekezés. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem. 1-127. oldal.

Muha, L. - Krasznay, Cs.: Az elektronikus információs rendszerek biztonságáról vezetőknek. Budapest. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Vezető- és Továbbképzési Intézet, 2014. pp. 1-30.

Nyikes, Z.: A Biztonságtudatosság Fejlesztésének Egyes Lehetőségei, A XXII. Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszak előadásai; Kolozsvár, 2017. pp. 327-330.

Répás, S. - Dalicsek, I.: Az információbiztonsági kockázatelemzés módszertani kérdései a kritikus infrastruktúra elemeket üzemeltető szervezetek esetében. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem állam- és közigazgatás-tudományi szakmai folyóirata, 2015. pp. 4. 22-33.

Szabó, Zs. M.: A nyugdíjfolyósítás mint kritikus infrastruktúra. In: Bitay Enikő (szerk.) A XXIII. FMTÜ előadásai: Proceedings of the XXIII-rd International Scientific Conference of Young Engineers. 2018. 215-218. oldal.

Szabó, Zs. M.: The protection of pension payment systems, as crucial infrastructure, BÁNKI KÖZLEMÉNYEK (2018) 1:(2) pp. 27-32.

Tihanyi, N. - Varga, G. - Frész, F. (2014): Biztonsági tesztelés a gyakorlatban. Budapest: NKE Vezető- és Továbbképzési Intézet. 1-68. oldal.

Veszprémi, B.: Adatvédelem, információszabadság. Budapest. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Vezető- és Továbbképzési Intézet, 2014. pp. 3-6.

Az állami és önkormányzati szervek elektronikus információs rendszerek biztonságáról szóló 2013. évi L. törvény (Ibtv.). Magyar Közlöny 2013. évi 68. sz. pp. 50241-50255.

Az Európai Parlament és a Tanács 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet, GDPR). Brüsszel, az Európai Unió Hivatalos Lapja 119/1. 2016.05.04. (HU) 1-88. oldal.

KIB 21: Közigazgatási Informatikai Bizottság 21. számú ajánlása: Az ügyfélkapu és hivatali kapu kapcsolódás műszaki specifikációja 2.0 verzió 2008.

http://www.etudasportal.gov.hu/download/attachments/5406768/kib_21.pdf [letöltés ideje: 2018.05.12.]

KIB 28: Közigazgatási Informatikai Bizottság 28. számú ajánlása: Az E-Közigazgatási Keretrendszer projekt eredményeként létrehozott Követelménytár, 2009.

<https://segitseg.magyarorszag.hu/segitseg/kibajanlasok.html> [letöltés ideje: 2018.05.12.]

E-közigazgatási keretrendszer koncepció, Belügyminisztérium (2015. április 29.)

http://www.kormany.hu/download/0/05/50000/E-k%C3%B6zigazgat%C3%A1si_keretrendszer_koncepci%C3%B3.pdf [letöltés ideje: 2018.05.12.]

Szabó Zsolt Mihály, doktorandusz hallgató

Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola

1081 Budapest, Népszínház utca 8. fsz. 15.

E-mail: zsolt@tamiyaryu.hu

Témavezető: Dr. Csiszárík-Kocsir Ágnes, egyetem docens, Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar

Lektor: Prof. Dr. Rajnai Zoltán, mérnök ezredes, egyetemi tanár, a doktori iskola vezetője, Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola

Specialties of the Small and Mediums-size company sector in the Visegrad countries

Gergely Szalai, *Ph.D. student, University of Pécs*

Small and Medium-sized ventures occupy a significant place in each economy. Regarding the Visegrad countries, this type of enterprise is what can create a remarkable proportion of jobs, added value and thus GDP. The state of the enterprises' situation and investment potential has a direct impact on the macroeconomic state of the country and also on the economic growth that the country can achieve in the short, medium and long term period. Due to this special case it is very important for a country to know the SME sector in good shape. Nowadays there is a growing need for involving external resources from the side of companies and SME sector. At the same time, declining interest margins also pledge bankers to the greatest extent possible. SME lending has increased with the demand and supply balancing and from the state and EU fundings have attracted a lot for the market. Banks are extremely cautious about credit applications due to the financial crisis and the lack of labor encourages micro, small and medium-sized enterprises to provide additional safeguards. More and more domestic companies can reach credit guarantees to have bank lendings which can reduce the risks next to the growing investment attitude.

Keywords: Visegrad Group, bank systems, banking and finance, SME lending, Central and Eastern Europe

I. General introduction of the Visegrad countries

The term Visegrad Four (V4) refers to the cooperation of four countries: the Czech Republic, Poland, Hungary and Slovakia. The organisation, originally comprised of 3 states, was formed in Visegrad on 15 February 1991.¹ The background to the cooperation included political, economic and cultural goals, such as the creation of a democratic state system and a market economy as well as the successful European integration of the region. The decisive political event after the change of the regime was the accession of the four countries to the European Union (EU) in 2004. (Soltész, 2016) The V4 countries represent 12.6% of the EU population. The role of the Visegrad countries is significant in the EU's economy, also in terms of foreign investors, as evidenced by the fact that since the accession the region has been characterized by significant economic growth. (Balázs, Tóth) The economic growth of the V4s has been substantially supported by the integration of trade policy at the global and regional level, which means unification with the EU's internal market and cohesion policy and the inflow of foreign working capital. EU funds and foreign direct investments are all significant additives to economic development. (Losonczy, 2017)

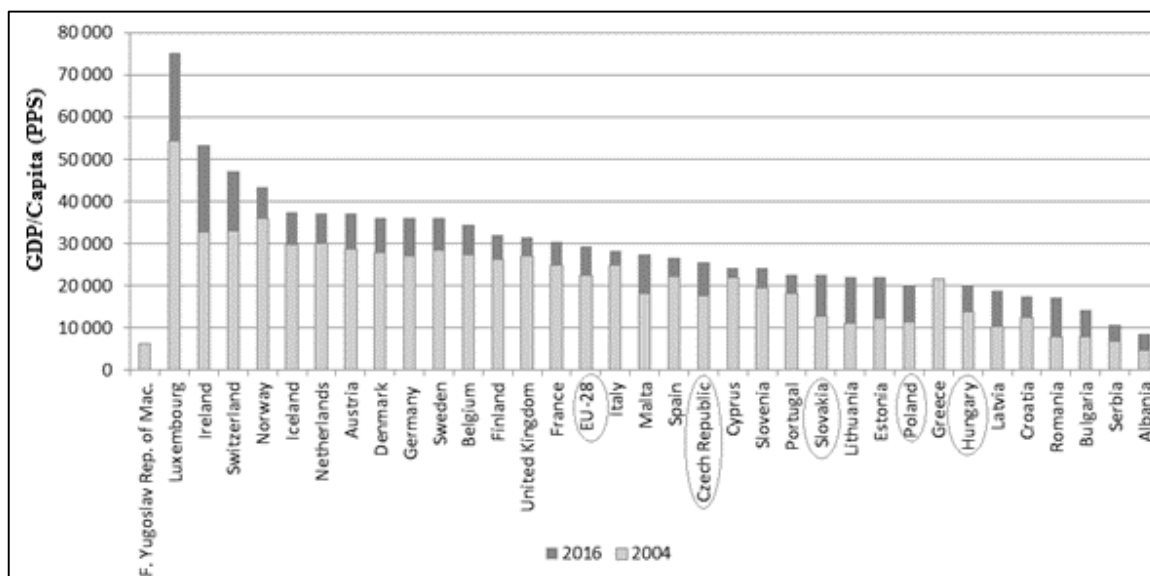
Búzás-Tóth (2015) analysed the economic integration of the V4 countries since the crisis of 2008 on the basis of three criteria (convergence criteria, imbalance criteria and competitiveness factors) and concluded that the crisis resulted in stagnation but predicted serious improvement to come based on the analytical factors on convergence and imbalance. While Slovakia joined the eurozone in 2009, the Visegrad countries outside the eurozone meet the economic convergence criteria, with issues to resolve only in their economic policies (joining the ERM II exchange rate mechanism, harmonization of national legislation with the EU Treaty). (Buzzer, Tóth, 2015) Benedek-Kocziszky (2017) also mention the post-crisis recession that negatively affected convergence, and that a period of recovery began in 2010.

II. Measuring the economic development of the V4 countries based on GDP data

Benedek-Kocziszky (2017) investigated the economic situation of the Visegrad countries, highlighting territorial inequalities. As a result of the 2008 economic crisis, the growth rate of the V4 group slowed down, making it difficult to catch up with the EU region. After 2010, however, the convergence process started to show a positive turn. Of the Visegrad countries, economic development and convergence are the slowest in Hungary. As a result, Poland has caught up with Hungary in 2014. In the years to come, the development gap between the Czech Republic and Hungary grew even more. Slovakia's economic growth rate is significant. (see Annex 1)

Figure 1 shows the change in the GDP per capita figures of the Visegrad countries since their accession up until 2016. For comparability, the per capita data paint a more realistic picture, because they take into account the number of the population, and the purchasing power parity report eliminates differences in the price levels of the individual countries. It is clearly visible in the figure below that the situation of the V4 countries did not reach the EU average at accession or later. Another highlight is that the situation of the four countries has improved. The Czech Republic plays a leading role in the V4 group in terms of GDP per capita. If the EU-28 value (29,200) is used as the baseline data in 2016, the Czech Republic reached 88%, Slovakia 77%, Poland 69% and Hungary 67%.

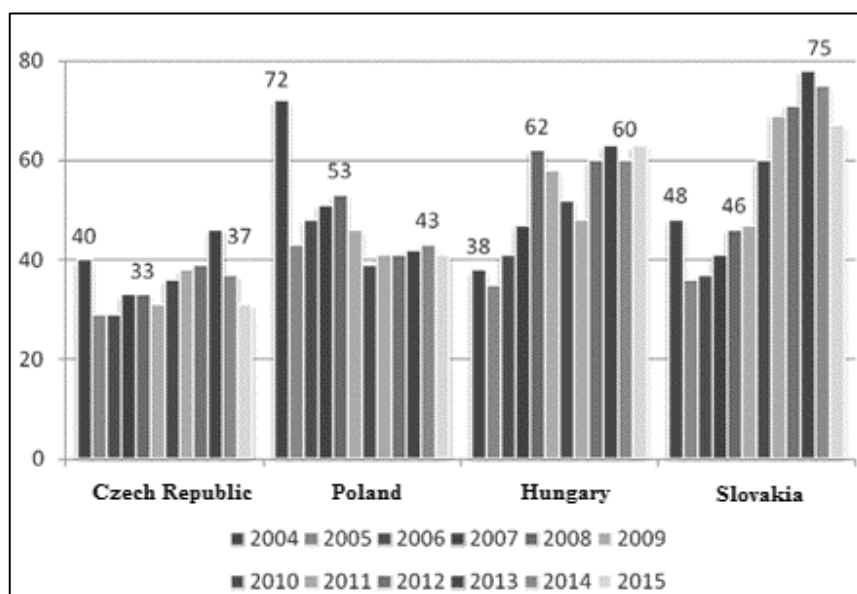
¹ Back then it was the Federal Republic of Czechoslovakia, which split in 1993.

1. Figure. the V4 group in terms of GDP per capita, Source: own edition, the source of Eurostat data: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do>

III. The Competitiveness of the Visegrad countries

In this chapter, I am briefly presenting the global competitiveness of the Visegrad countries based on a survey and literature data.

2. Figure: The Visegrad countries competitiveness ranking, Source: Buzás-Tóth 2015

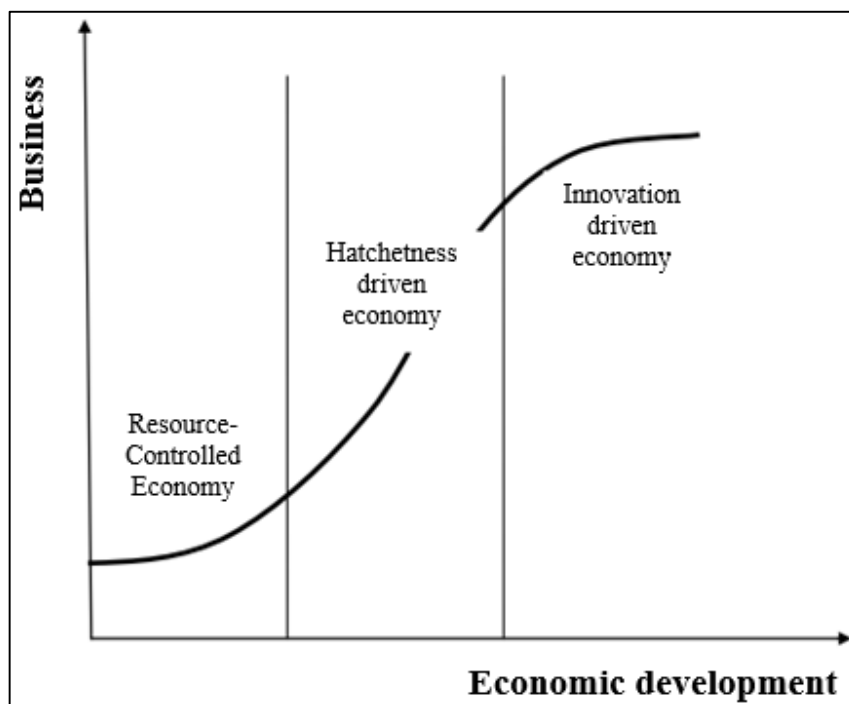
Each year the World Economic Forum publishes the global competitiveness ranking. Based on the statistics, in the year of the V4's EU accession (2004), Hungary was the first within the group, followed by the Czech Republic, Slovakia and Poland. As seen in Figure 2, with the exception of

Poland, whose situation improved considerably in the 10 years following the accession, the rest of the V4 countries fell back on the leader board. (Balázs, Tóth 2015) Currently, the Czech Republic leads the V4 group ranked as 31st, followed by Poland (39th). Slovakia and Hungary are almost in the same position: the former is 59th and the latter is 60th on the list. (Schwab, 2017)

A study examined the competitiveness of the V4 countries at NUTS 3 level based on the so-called pyramid model, which resulted in the identification of 14 highly competitive counties, of which most were Czech (altogether 8 counties), 3 metropolitan counties and two Polish metropolitan regions. In these regions, the income level was much higher than the average of the 4 countries: almost one and a half times higher GDP per capita values, favourable labour market characteristics, and a very high ratio of highly qualified people. (Lengyel, 2016)

III.1. The position of companies, GEDI indicator

One of the primary goals of the state is to encourage the functioning of efficient and productive businesses that contribute to economic growth (see Figure 3). (Szerb et. al 2012) This is why the focus of attention is on examining businesses.

3. Figure: Business and economic development stages, Source: Szerb et. al 2012 p. 25.

The GEDI (Global Entrepreneurship and Development Index) focuses on “quantifying socially effective entrepreneurial activity”. (Szerb, Petheő; 2014, p. 19.) The GEDI is a research started by Ács and Szerb in 2008, which is an advanced version of the former GEM (Global Entrepreneurship Monitor) method. By examining the GEDI methodology, we can conduct economic and business policy analyses and make suggestions that are missing from the GEM methodology. The GEDI index compares businesses at national level by combining 15 factors. (Szerb, Petheő, 2014) The three objectives of GEDI are:

- measuring the effective (productive) business based on a multi-dimensional, system-based entrepreneurial approach
- examining the relationship between the business and economic development
- development of country-specific business incentive procedures and policies. (Szerb et. al 2012)

Unfortunately, the report showing the full results of the GEDI index is not available free of charge. Therefore, I tried to extract the data using some publications. The article by Ács et al. (2015) presents the ranking of the first 42 countries. Actually, it ranks 130 countries based on the GEDI, and measures the countries' level of development using GDP per capita data. Of the Visegrad countries, the Czech Republic is the first (35th place) followed by Poland (38th) and Slovakia (41st) on the 2015 list. Hungary is the last of the V4 countries ranked as 45th.

IV. The European Union's supporting environment

The European Union has outlined various measures organized along the following structure.

IV.1. SBA

One of the most complex measures affecting a number of areas is the SBA, the European Small Business Act, presented by the European Commission in June 2008. The aim of this legislative package is to encourage the entrepreneurial spirit within the framework of the "Think Small First" initiative. The SBA covers 4 areas.

IV.1.1. Intelligent regulation

The first is the intelligent regulation, in the spirit of which the EU's public procurement policy is being developed to facilitate administration when accessing public procurement. In addition, the financial reporting obligation was simplified. The Late Payment Directive, which states that public bodies are obliged to pay to SMEs within 30 days, was amended.

IV.1.2. Access to financing

The second factor is access to financing. The name also suggests that this is a matter of accessing financial resources and credits in the form of loans, guarantees and venture capital. Action taken by the European Investment Bank (EIB) and the European Investment Fund (EIF) support SMEs. In 2011, the Commission developed an action plan to improve access to financing for SMEs, including policy initiatives.

IV.1.3. SMEs in the single market

The package of measures stresses the need to continuously improve the framework conditions governing the single market. The package is intended to facilitate the establishment and operation of SMEs within the internal market. They measures are intended to implement changes in the areas of competition rules, taxation and company law.

IV.1.4. Competition policy

The fourth pillar of the SBA is competition policy. The EU's state-level funds favour SMEs. SMEs can receive up to EUR 7.5 million in funding.

IV.2. EU networks for SMEs

General funding services such as the "Enterprise Europe Network", "SOLVIT", the "Your Europe – Business" portal, "SMEs and the Environment", and "Managing Chemicals: national REACH information services". Funding for research and innovation is provided by the IPR Helpdesk on intellectual property rights, the SME Techweb, the information portal providing services to SMEs with regards to intellectual property rights in China, the European Business Network (EBN) of business and innovation centres, the "European Job Innovation Networks" and "Gate2Growth".

IV.3. SMEs and research

It is clear that R&D is important for every business to promote successful operation. The Horizon 2020 framework programme (2014–2020) aims to create a funding environment for the R&D activities of SMEs. Competitiveness of Enterprises and Small and Medium-sized Enterprises programme (COSME) The COSME programme was adopted in December 2013, with an objective to support SMEs with a planned budget of EUR 2.3 billion for the 2014–2020 period, including access to financial resources and EU and global markets, and incentives for entrepreneurial spirit. (European Commission)

V. The number and added value of small and medium enterprises

In this chapter, I am describing the SMEs operating in the Visegrad countries based on their number and added value. I will try to compare the SMEs of the V4 countries with the average of the European Union. I consider it to be necessary because, as I wrote at the beginning of the essay, the V4 group aims to promote integration with the European region. That is why I think I should position the V4 SMEs in the EU as part of the analysis. I use the latest data for the analysis and look back at the immediate period following the financial crisis in 2008.

1. Table: The number and proportion of enterprises in the Visegrad countries and the EU average

Class size	Czech Republic		Slovakia		Poland		Hungary		EU-28
	Number	Share	Number	Share	Number	Share	Number	Share	Share
Micro	972 523	96 %	384 874	97 %	1 535 595	95 %	515 298	93 %	93 %
Small	31 749	3,1 %	10 343	2,6 %	58 203	3,6 %	27 076	5,8 %	5,8 %
Medium	6 654	0,7 %	1 960	0,5 %	14 735	0,9 %	4 384	0,9 %	0,9 %
SMEs	1 010 926	100 %	397 177	100 %	1 608 533	100 %	546 758	100 %	100 %
Large	1 632	0,2 %	454	0,1 %	3 188	0,2 %	917	0,2 %	0,2 %
Total	1 012 558	100 %	397 631	100 %	1 611 721	100 %	547 675	100 %	100 %

Source: 2017 SBA Fact Sheet

On average, 93% of enterprises are micro-businesses within the EU. This ratio is higher in all Visegrad countries except Hungary. As seen from the data Hungary meets the EU average with regards to the proportion of small businesses. (Table 1)

2. Table: Added value and proportion of businesses in the Visegrád countries

Class size	Czech Republic		Slovakia		Poland		Hungary	
	Billion Eur	Share (%)	Billion Eur	Share (%)	Billion Eur	Share (%)	Billion Eur	Share (%)
Micro	19	19,6	8	22,8	35	18,4	10	20,9
Small	14	14,4	5	17,8	27	13,8	9	17,8
Medium	19	20,5	6	18,2	39	20,4	10	18,2
SMEs	52	54,5	18	54,4	101	52,5	29	56,8
Large	43	45,5	15	45,6	91	47,5	26	43,2
Total	94	100,0	33	100,0	192	100,0	56	100,0

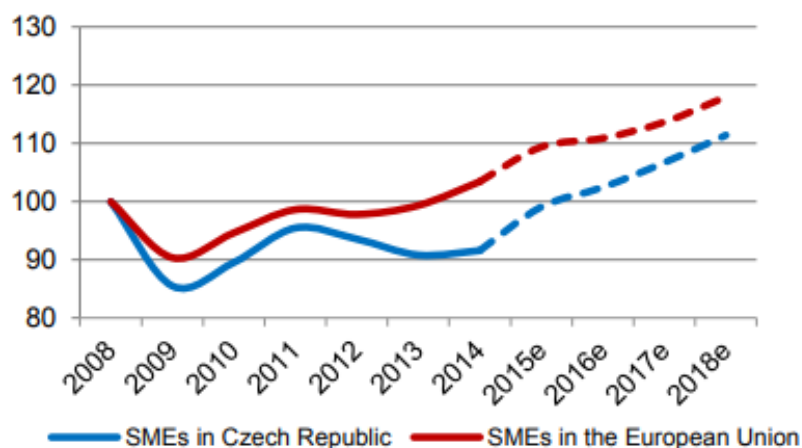
Source: 2017 SBA Fact Sheet

Table 2 shows that SMEs represent a greater added value than large corporations. The added value of micro-enterprises is significant compared to their size. I am referring to the development of added values by country in the following sections of the chapter.

The European Commission evaluates European SMEs in the so-called SBA Fact Sheet report based on various factors. Using the EC reports, I am evaluating the businesses of the Visegrad countries. “The European Small Business Act (SBA) is a flagship initiative of the European Union for Small and Medium-sized Enterprises (SMEs). The political actions of the package are organized around 10 principles. Among others, they include entrepreneurship, “efficient administration” and internationalization. In order to make the SBA more manageable, the purpose of the 2011 review of the legislation was to improve tracking. The annual SBA briefing aims to provide a better understanding of the impacts of the current trends and the national policies on SMEs. Since 2011, all EU countries have to name a senior government official as a national SME ambassador. These SME ambassadors control the implementation of the SBA agenda in their respective countries.” (European Commission, 2017)

V.1. Czech Republic

In recent years, Czech SMEs have shown a moderate increase in their added value. SME added value increased by 9.5% between 2012–2016, which is a small increase compared to large corporations. Employment numbers have not changed among SMEs compared to 2012. In the first half of the period under study, there was a downturn in the SME sector, while in the second half a slight increase was observed in terms of both employment and value added. The increase in the added value of SMEs is projected to continue, while the growth rate of employment is expected to stagnate.

4. Figure: Value added of SMEs, Source: 2017 SBA Fact Sheet

V.1.1. State measures and funding

The Small Business Act for Europe (SBA) presented in the previous section of the essay has also been introduced in the Czech Republic, the Czech SBA profile is proved to be mostly consistent with the EU average. The Czech Republic performs above the EU average in terms of state funding and public procurement, access to financing, skills and innovation, and environmental protection. In terms of entrepreneurship, “responsive administration” and internationalization, it is below the EU average. Recent policy measures focused on areas of vocational training, innovation and access to financing. Several actions have been implemented under the Entrepreneurship and Innovations for Competitiveness operational programme.

The European SME policy provides a coherent framework for SME funding. The Small Business Plan is based on the “Think Small First” principle, which claims that an SME-friendly approach has to become decisive in Europe. To achieve this, the interests of SMEs must be irrevocably set during policy making, from regulation to public services in order to facilitate the growth of SMEs and to help address issues and obstacles effectively. (SME Support Strategy 2014-2020)

In terms of financing resources, the Czech Republic exceeds the EU average. Czech SMEs have a well-functioning financing environment at their disposal as Czech banks are willing to provide loans to SMEs. The number of rejected and unacceptable loan applications has dropped significantly in recent years. Access to the financial resources of SMEs is further supported by the European Fund for Strategic Investments, which has signed seven financing agreements with domestic financial intermediaries. These contracts play an important role, as they provide the basis for the funding of bank loans to Czech SMEs. Established after 2008, the Czech-Moravian Guarantee and Development Bank (ČMZRB) has had a positive impact on the financing environment for SMEs.

The funding of Czech companies is characterized by various initiatives, measures, covering several areas, so we can say that they are bulky. SMEs received funding and practical assistance, and in some cases, certain benefits. The most recent policy measures are the following, which I am outlining for the sake of transparency:

- The Amendment to the Accounting Act no. 221/2015 Coll. measure was introduced by the Ministry of Finance, whose primary principle is “Think small first”. It specifically targets

micro and small businesses. Basically, it plans to simplify the accounting of businesses by, for example, granting exemption from the statutory audit.

- The Ministry of Industry and Commerce of the Czech Republic established the Entrepreneurship and Innovation Agency (Agentura pro podnikání inovace - API) to manage the financial resources from the European Structural Fund as part of the Operational Programme “Entrepreneurship and Innovation for Competitiveness” operational programme. Therefore, the primary goal is to provide SMEs with financial resources.
- “EXPANSION” (EXPANZE) also provides financial support to SMEs. Under the control of the Czech-Moravian Guarantee and Development Bank (ČMZRB), EXPANSION provides guarantees and preferential loans to start-ups, primarily for industrial and construction investments, and selected wholesale and retail stores. This makes it easier to start a business and reduce risks.
- Programmes were also created within the framework of the second call for proposals under the name “Properties”, which support the modernization of the production processes of SMEs, the development of the existing obsolete infrastructure and the renovation of old buildings. A programme like this is important because typically large companies have resources available for this purpose. The Ministry of Industry and Commerce of the Czech Republic introduced the programme back in 2016, and currently it operates within the framework of OPEIC (Operational Programme Enterprise and Innovations for Competitiveness).
- In the third call for proposals “Innovations - Innovation Project” to support SMEs, the Czech Ministry of Industry and Trade adopted the programme in 2016. Its targeted areas are skills and innovations. The measure aims to support R&D results in the production and market sectors. Within the framework of the programme, businesses can procure technical equipment for the realization of their own ideas (innovation), as well as purchase know-how and receive funding for obtaining licenses.
- The main objective of the “Potential” programme designed to support SMEs, is to promote research and development activities, and to provide funding to enterprises with developmental plans. It is a fact that SMEs are less likely to afford R&D than large companies as it requires huge financial investments.
- The Applied Research and Pilot Development Programme “TRIO” is also intended to support applied research and experimental development; specifically in areas such as photonics, micro- and nanoelectronics, nanotechnology, industrial biotechnology, advanced materials and advanced manufacturing technology.
- The training environment of SMEs is also supported by the “Training Centres” within the framework of the second call for proposals. The “Priority Axis 2” funding programme supports the following within the framework of the OPEIC (Entrepreneurship Competitiveness and Innovation Competitiveness Operational Program): the renovation, construction and procurement of new training centres, modernization of educational facilities, including funding for training, education programs and intellectual property rights, which are necessary for starting training activities; in the context of cross-financing, funding can be provided for the training of the employees and employers of the relevant business.
- Taking into account the environmental factors as well, the “Low-carbon technologies” programme supporting SMEs was created (second call for proposals: priority axis 3

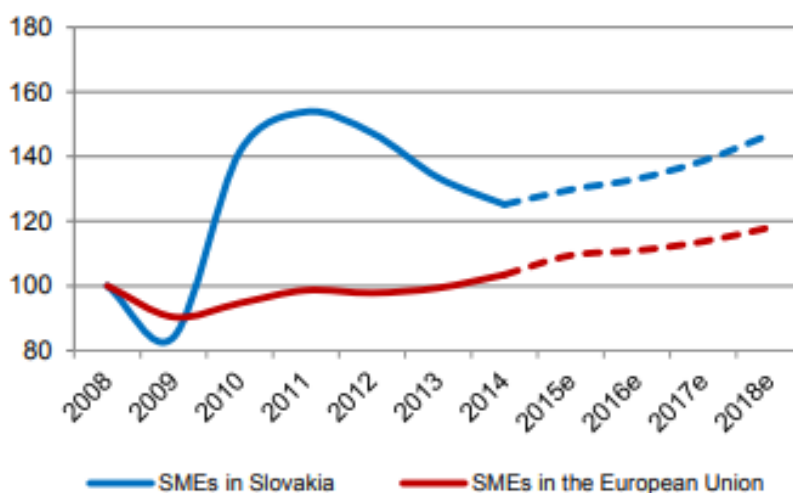
funding programme under the OPEIC). The programme supports the introduction of innovative technologies in the low-carbon transport sector; pilot projects, which include the introduction of energy accumulation technologies; introduction of low-carbon technologies in buildings; introduction of innovative technologies in the field of renewable energy; introduction of off-grid systems; introduction of energy management systems; introduction of innovative, low-carbon products;

- technologies in the processing and use of secondary raw materials; introduction of technologies for the acquisition of secondary raw materials in the quality required for further use in industrial production; the introduction of technologies through which valuable, critical secondary raw materials can be effectively extracted from used products; the introduction of technologies for the production of innovative products from secondary raw materials, including the exchange of primary raw materials, where economically advantageous.
- Designed to promote internationalization, the NOVUMM & NOVUMM KET & DESIGN projects, provide support to the key sectors of the Czech industry (NOVUMM) and key licensing technologies (NOVUMM KET). The DESIGN project offers popular services by professional designers and supports participation in international fairs and exhibitions aimed to promote design. (European Commission, 2017)

The outstanding importance of SMEs in the Czech Republic is clear because government measures are multifaceted and they aim at the long-term growth and development of SMEs. Government programmes supporting R&D are very important because, as we have seen from the data presented earlier, R&D expenditures are still low in this sector, but this is also obvious because they have much less capital available for this activity.

V.2. Slovakia

The per capita added value of SMEs is 61.2% lower than the EU average. The number of employees in the sector increased by 8.2% in 2012–2016, while the value added dropped by 9.6%. Value added increased by 6.3% in the second half of the period under study. It is projected that the added value growth rate of SMEs will accelerate to 5%.

5. Figure: Value added of SMEs, Source: 2017 SBA Fact Sheet

V.2.1. Measures, funding

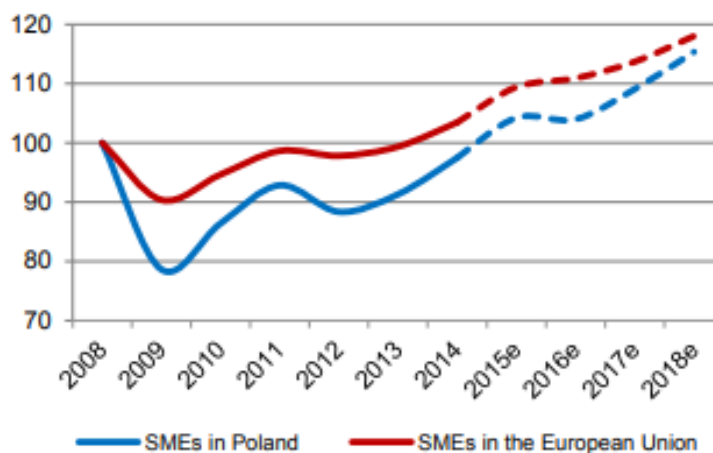
Problems can be identified in the implementation of SBA in Slovakia; the SBA is not moving forward as expected. In areas such as access to financial resources or skills and innovation, stagnation can be perceived. The SBA measures relevant for 2016–2017 were “Think Small First” and “responsive administration”.

In the next section I will outline the measures set for SBA priority factors. The measures typically include steps for tax incentives, incentives for establishing businesses and legal amendments to offer benefits to SMEs.

- The National Business Centre is designed to facilitate administration. The viable system of one-stop shop administrative centres in Slovakia facilitates the development of SMEs and employee search in order to be more competitive on the European market.
- They have modified the Bankruptcy and Restructuring Act to protect creditors, provide greater transparency for entrepreneurs by taking into account clear-cut rules.
- In Slovakia (too) incentives are provided to start a business: the law on the promotion of small and medium-sized enterprises is the first legislative standard that focuses specifically on small and medium-sized enterprises and thus reinforces the “Think Small First” principle. It also helps define the legal framework for SME funding in Slovakia. The purpose of this law is to contribute to minimizing the administrative burden for SMEs
- The purpose of the following action is to increase revenues from self-employed entrepreneurs and to prevent people from abusing their status as self-employed because of their previously favourable tax status. The minimum health and social security contributions of self-employed workers were increased, dividend taxation was set at 7%, thereby increasing taxable income from dividends paid in Slovakia to increase public spending.
- Virtual cash registers give SMEs more freedom to decide what is best for their business. They can decide whether to choose an electronic machine or just a virtual programme with a cash register.
- A simplified joint-stock company is yet another measure that provides incentives to establish a company, which can promote entrepreneurship as an attractive career choice.
- The corporate tax rate was reduced to reduce tax burdens increased for the purpose of achieving fiscal stability.
- To lower the tax burden on self-employed workers facing increasing taxes and mandatory health and social security contributions, higher tax credits are available for self-employed persons.
- The state has established automated electronic communication with companies and state institutions: Mandatory electronic communication reduces costs and facilitates communication. (European Commission, 2017)

V.3. Poland

The growth in the value added of SMEs stopped between 2015 and 2016, while employment increased by 2%. It was only in 2016 that the value added by SMEs reached pre-crisis levels.

6. Figure: Value added of SMEs, Source: 2017 SBA Fact Sheet

V.3.1. Measures, funding

Poland's SBA profile is uneven. In recent years, the biggest improvement was seen in the area of "responsive administration" with greatly reduced administrative requirements for SMEs. Access to financial resources was similar to the EU average, as were state funding and public procurement, environmental protection and internationalization. Development is recommended in terms of the "second chance" (honest entrepreneurs in bankruptcy receive the second chance), the single market, skills and innovation factors. Poland has taken the following measures in support of SMEs in recent years (European Commission, 2017):

- In order to facilitate the business activities of SMEs, a subjective exemption limit for taxpayers' tax benefits and services have been increased, which cannot exceed EUR 40,000. The new rules encourage entrepreneurs to implement and develop their businesses as the tax burden has been reduced.
- Several laws on income tax pertaining to natural persons and legal entities have been amended to encourage SME investments in their business and to strengthen their market position.
- The Accounting Act was amended (on 15 December 2016) in order for multiple entities to apply a simplified calculation of the acquisition cost, thereby reducing their administrative burden.
- Draft on the Business Charter on corporate tax evacuation tools: The general objective is to reduce the administrative burden on entrepreneurs and lower the related administrative costs.
- Another legislative amendment, this time to the Reorganization Act, with an aim to align Polish provisions with the European Commission's programme entitled "Support for Small and Medium-sized Enterprises for Recovery and Reorganization". The proposed amendments align Polish law with the guidelines provided by the European Commission.
- The participation of SMEs in public procurement procedures will be facilitated by enacting new public procurement legislation, thus increasing the participation of SMEs in public procurement procedures. Similarly, public procurement measures are included in the Operational Programme "Effective public procurement – strengthening public

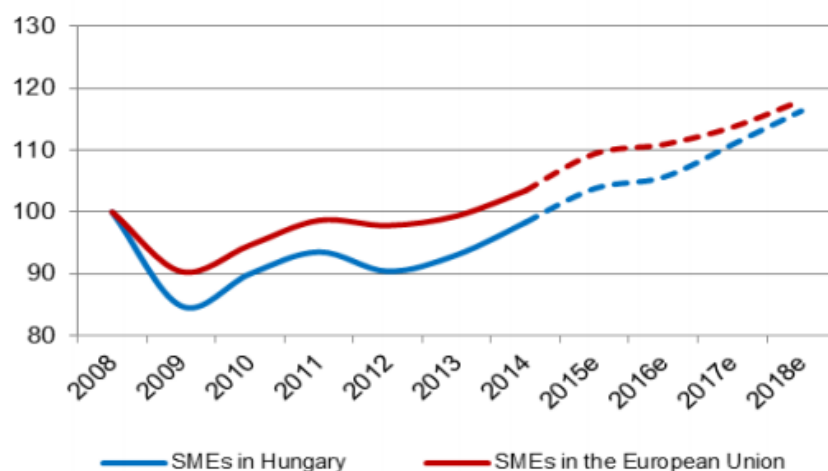
administration capacity” focusing on knowledge, education and development factors and designed to raise awareness among contracting authorities about measures supporting the participation of SMEs in public procurement procedures.

- The Innovation Loan Fund was created to facilitate access to financing for micro and small enterprises.
- A marketing action is the “Go To Brand” initiative, the general purpose of which is to support entrepreneurs in sectoral and general promotional programmes.
- Designed to help start-ups, the ScaleUP strategy for action focuses on accelerating the development and growth of start-ups in cooperation with large enterprises, as well as on cooperation between state-owned companies and start-ups.
- Innovation activities of SMEs are supported through the act “on the amendment of the conditions for innovative activities”. They aim to increase the commercial use of research results. The patent office of the Republic of Poland also supports the R&D priority with IP Panorama, a multimedia toolbar for the effective management of IP funds. The aim of the Panorama is to assist SMEs in the use and management of intellectual property in their business strategy. Within research and development, while creating inter-regional cooperation, they created networked products in SMEs (1.3.2 East Poland Operational Programme): The purpose of targeted intervention by SMEs operating under sub-regional cooperation relations is to increase their ability to implement innovative processes. The measure focuses on supporting the creation of innovative products or services by introducing SME R&D results.

As seen from the above, Poland has mainly amended the law to strengthen the income position of SMEs, and to support their activities with participation in public procurement while focusing heavily on supporting their research and development activities.

V.4. Hungary

Hungary, SMEs in recent years (2012–2016) have improved, their performance contributed with 16.8% to the growth of the national economy, and they also played a positive role in the labour market with employment growing by 5.7%. However, SMEs are lagging behind the growth rate of large corporations, which is reflected, in particular, by the number of employees. In 2016, the level of employment of large companies exceeded the pre-crisis level before 2008, while the employment of SMEs was still 3.5% lower at that time.

7. Figure: Value added of SMEs, Source: 2017 SBA Fact Sheet

V.4.1. State measures and funding

Like the previous three countries, Hungary's programmes will be presented along the European SBA, based on the European Commission's 2017 source. Although the SBA factors contain the same priorities, the measures differ from one state to the other, though some are similar. The reason for this is that in every country different factors are weaker, and the areas in need for development are not the same. As we will see, out of the 4 countries, Hungary has the most programmes. The measures by Hungary listed hereunder indicate that the agricultural sector, the promotion of higher education, the establishment of businesses, and the reduction of red tape are the top priorities:

- Agricultural development is targeted by supporting the launch and the diversification of agricultural activities. Encouraging the start of micro-enterprises is also in the focus. In 2016, the programmes set up by the Prime Minister's Office and the Agricultural and Rural Development Agency, among other things, are designed to encourage the start-up of micro-enterprises in rural areas. They provide funding for young farmers. The purpose of the call is to enable young and skilled agricultural professionals to set up a new agricultural business; in addition, support the reform of the economic structure; change the working age population; and improve the viability and competitiveness of agricultural production in rural areas.
- With the aim to improve the business environment and the competitiveness of local SMEs in Pest County, the target was to improve the site conditions of micro, small and medium enterprises. The purpose of the funding programme is to assist farmers (95% of them SMEs) to overcome the liquidity difficulties arising from the crisis in the sector. Temporary aid is provided in the pork and dairy sectors under the Széchenyi Card Programme.
- Incentives for young people to encourage business start-ups are planned, and the government also provides funding for training by adapting the European Money Week to the National Curriculum Framework, which was introduced by the Ministry of National Economy in 2016. Hungary joined the European Money Week in 2015. This initiative aims

to increase financial literacy and to improve the financial and entrepreneurial education of elementary and secondary school students.

- The initiative specifically taken to promote the V4 cooperation under the name “Emerging Young Entrepreneurs”, introduced by the Budapest Enterprise Agency in 2016. The aim is to support young entrepreneurs in the V4 countries through the exchange of best practices and experiences, notably with innovative business development models (3D platform).
- They also promote the internationalization of ICT companies by promoting the expansion of the Hungarian ICT SME market, which can conduct international activities. The objective of the EDIOP 3.1.2 programme is to support digital businesses by software localization, financing of market-specific activities (combined, non-repayable loan), advertising and participation in international events and exhibitions. The INPUT programme aims to facilitate the transformation and growth of the Hungarian start-up ecosystem, helping “brave” people to create new sustainable businesses and to support existing businesses.
- Nowadays, the development of higher education is becoming increasingly important. To this end, the Ministry of Human Resources introduced the mentoring service for start-up companies at universities in 2016. They want to improve cooperation between universities and industrial partners so that students can participate in innovation projects. Cooperation between universities and industrial research institutes is also planned to be intensified.
- A programme has been set up to reduce bureaucracy in public administration. The goal is to shorten and accelerate administrative processes. For example, when issuing licenses and certificates.
- The corporate tax rate and contributions were reduced from January 2017. Tax and administrative burdens on SMEs were also reduced.
- The online cash register system was extended at the end of 2016. This is designed to reduce the number of abuses, tax shortage and protect fair business players. This strengthens the SBA 4 “responsive administration” principle.
- In order to achieve a more effective tax audit, taxpayer rating has been introduced. It is designed to provide administrative and procedural benefits to people.
- The 2015 Public Procurement Act was amended to increase the chances of SMEs in public procurement procedures. Information conferences are held on the amended Public Procurement Act, making available the information material and offering SMEs the option to provide feedback. This measure has also come into effect since 2016. The goal is for professionals to exchange their experience and get up-to-date information about the changing legal environment.
- The Ministry for National Development introduced the programme in 2016, to facilitate access to financing with the “Gentle regional development models in practice” measure. Increased tourism and trade relations are targeted in specific regions.
- The Budapest Micro-Loan Programme supports businesses that do not have access to EU funds. Funding is available for the financing of machinery, equipment and other investments, real estate purchases, construction and signed contracts, pre-financing, etc.
- The “Country Report and IT Map” programme has been developed under the skills and innovation principle. The purpose of creating categorized lists is to measure open business opportunities potentially available to Hungarian ICT companies.
- Hungary’s economy is primarily based on the performance of SMEs. The main objective of the “Irinyi Plan for the Reindustrialization of Hungary” is to modernize Hungarian

industry by supporting SMEs (and their capacities and innovation skills) in order to become more competitive and to be potential suppliers of multinational companies. The purpose of this measure is to support SMEs in the production of higher value-added products, in vocational training and development, and in upgrading their activities and capacities.

- The programme aims to support innovation in international cooperation through the EU Horizon 2020 framework programme and other R&D&I programmes to strengthen regional cooperation between SMEs.
- The programme implemented within the framework of the environmental protection principle are tenders for the improvement of forest management. The electric car tender supports the Hungarian market of electric cars to reduce CO2 emissions in Hungary. They want to make SMEs more environmentally friendly.

VI. Conclusion

In this essay, I described the situation of small and medium-sized companies in the Visegrad countries in the post-2008 financial crisis. The crisis was noticeable for SMEs, and it was not until many long years later that the pre-crisis added value level was achieved.

The positions of SMEs in the V4 countries can be observed based on the Global Entrepreneurship and Development Index, which best describes the current development situation of SMEs. According to the GEDI, the strongest state is the Czech Republic, followed by Poland, Slovakia and Hungary. This is also confirmed by the world-wide competitiveness ranking of the World Economic Forum published annually.

The European SBA (European Small Business Act) is designed to promote the introduction of the most comprehensive measures. In this essay, I described the programmes created along the SBA priorities. These programmes differed from country to country, because they have to be country-specific. At the same time, each country has programmes in place designed to provide incentive/help setting up businesses, both in terms of training and access to financing resources. SMEs are also supported by legislative amendments, resulting in increased incomes and reduced administrative burdens. Another priority is to support R&D&I activities of SMEs, as those have high related costs. Likewise, programmes supporting the opening to foreign countries were also established in each state. In Hungary, an SME programme was also established to strengthen the Visegrad cooperation.

Bibliographic

Ács, Zoltan J., Szerb, László, AUTIO, Erkki (2015) Global Entrepreneurship and Development Index 2015, Springer Briefs in Economics, DOI 10.1007 / 978-3-319-26730-2

Benedek, József, Kocziszky, György (2017) Területi polarizáció és konvergencia a visegrádi országokban. Magyar Tudomány 178/3.

Buzás-Németh, Anita; Tóth Szabolcs (2015) A visegrádi országok gazdasági integrációja a válság óta. Köz-Gazdaság 10/4. pp. 109-130.

Czech Statistical Office <https://www.czso.cz/csu/czso/home> (Accessed: 14/06/2018)

Grid Energy Storage and Voltage Regulation using Electric Vehicles in Low Voltage Distribution Networks

Gábor Szathmári, *Budapest University of Technology and Economics*

Electric vehicles will form an integral part of electricity system of the future, which means we need to prepare our distribution networks for the effects they produce. The additional load caused by these vehicles will have a significant impact on the voltages of the network, but by rescheduling the charging cycles, or sometimes even charging backwards from vehicles to the network, these effects can be reduced. After mapping the different technologies connected to electric vehicles, their charging technologies and conventional voltage regulation methods I described, how the different measuring numbers of the voltage quality would change because of them. I also gave possible methods for regulating the charging cycles. During my work I programmed a simulator in MATLAB, with which I could model how the voltage level changes because of the EV in different parts of our electrical grid. As a result of the simulations, it became clear, that the spreading of the EV-s may cause significant problems for the voltage stability of the network, however, we don't need to significantly prepare for the problems that they are generate in the short term. At the same time, since changing the structure and regulation of the electric grid is a long and costly process, we should not wait for the situation, when problems sudden arise. Our distribution network already has parts (for other reasons), where we are not necessarily able to maintain the required values, when applying a more urgent development of those sections, it might be worthwhile to rely on a network model, which is already loaded with electric vehicles.

Keywords: Energy Storage; Electric Vehicles; Smart Grid; Simulation; MATLAB

I. Introduction

I.1. Effects of electric vehicles on the grid

Despite the fact that both electric vehicles and their chargers vary widely, their impact on the electrical grid is largely the same. The rising energy need caused by the chargers on radially structured low-voltage distribution networks can significantly increase the voltage drop in given areas, resulting voltage levels below the required standard values [5]. The raising power-flow also involves the problem of overloading different equipment, which is further hampered by the total harmonic distortion that poorly-designed chargers can cause in the grid. In addition, since most of the current low-voltage chargers are single-phase devices, significant asymmetries may also appear on the network.

On the other hand, the spread of more powerful chargers connected to medium-voltage grids will cause other problems on the network. Since different permissions are required to install such devices, it is possible to gain better control for the problems that have been written so far. In addition, the situation is further facilitated by the fact that most of the medium-voltage chargers are three-phased devices, which alone almost excludes the possibility any asymmetry. Problems arising in this situation are mainly due to the immediate changes on their power consumption. Suddenly increased (or reduced) power-needs can significantly increase the required control ranges (the difference between the largest and lowest required power, and also the gradient of the change) or, at extreme conditions, may result even in shutting down different components of the network.

Apart from these, I find it important to emphasize that since we are talking about one, synchronous system, the problems at different voltage levels can easily spread to other parts of the electrical network.

Problems caused by electric vehicles may also be grouped according to the development of the grid, and by the controls on its different devices. One ends of this grouping is the system operating today in Hungary, when each charging cycles are carried out at completely randomly and the control of these charging events is not controlled or regulated. In these kinds of systems all the effects of its vehicles are much more significant than it would be necessary. The other end of this scale is the existence of a fully-developed smart grid. In such a system, the charging of cars appears as a control process, thus charging them from the grid, and occasionally also charging the grid from their batteries, can be used to create an even more ideal system than it was before these vehicles. All in all, their harmful effects may be negligible compared to their advantage. However, in the reality of the near future is somewhere between two cases, where some regulatory willingness appears but its development is far from the concept of fully functioning smart grid.

II. Materials and methods

II.1. About the currently working regulating processes

Since the load of the electricity system is constantly changing over time, regulation is required to maintain the system's standard values. In addition, it is often the case that the problems at different voltage levels affect each other, and their compensation is only partially possible. It can be said, therefore, that the voltage control of low-voltage networks is already possible and necessary at higher voltage levels.

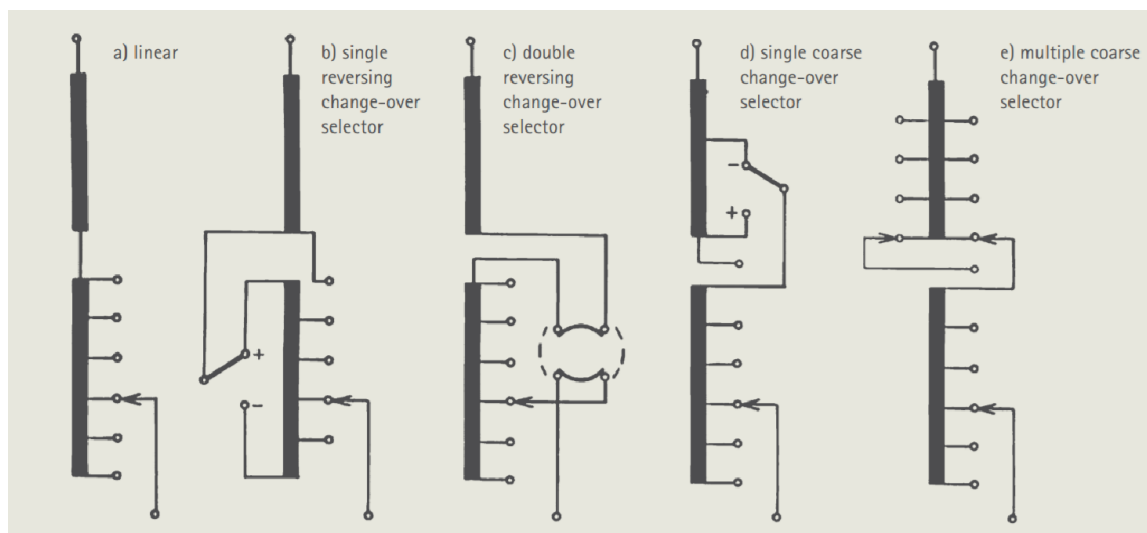
As the electrical losses on the network increases proportionally with the transmitted energy, it seems to be logical to establish control points on the transmission network as well. These control points in practice are usually the transformers. Regarding the control functions of these transformers, we distinguish amplitude-controlling, phase-shifting (PST) transformers, but the combination of these two is also possible. Since in our case we focus on maintaining the voltage at

standard values, I will only present the longitudinal control. The operation of adjustable transformers is based on adding or subtracting a certain amount of winding to alter its turn ratio. In the case of radial networks, the largest voltage on the network occurs at minimum load at the transformer, and the lowest voltage at the end of the line at maximum load. In designing the network, therefore, these two values should be calculated to maintain defined standard values [5].

We distinguish adjustable and non-adjustable transformers. The adjustable transformers can be divided into two additional groups based on their ability to change their turn ratio during operation. According to this classification, we differentiate between NLTCs (No Load Tap Changers) and OLTCs (On Load Tap Changers).

NLTCs are one of the simplest forms of the voltage regulation. When installing them, we determine the required change on the turn ratio and then manually set them up for the required number of steps.

Transformers that are adjustable during operation can be divided into further groups according to their design. The linear layout (Pic. 1/a) is the simplest design, making it relatively easy to realize up to 20% changes (in practice, it is not common to use such kind of transformers). The single reversing charge-over selector (Pic. 1/b) allows for a separate adjustment of the number of rolls added or the subtracted (addition or subtraction) to easily reduce the number of control windings (half as much needed than in the linear design). The design of the double reversing charge-over selector (Pic. 1/c) is designed to eliminate problems appearing during the shifting process. This design does not result in discharge due to disconnection from the gear (induced by a high inductive current). The single coarse charge over selector designs (Pic. 1/d) biggest benefit is that it allows for relatively high voltage variations by using relatively small additional windings. One major disadvantage of the design the need for better insulation for its switching operation due to electrical discharges. Multiple coarse charge over selector (Pic. 1/e) allows for more voltage levels than the previous one, but the last two type is not used on the transmission network.

Picture 1: Different types of OLTCs [2]

II.2. The spread of electric vehicles

In recent years there has been a significant increase in the electric car market. The rapid growth is mainly attributable to significant state subsidies: starting from the early supporting programs helping people purchasing electric vehicles, through the free parking and charging system of Hungary, we have come to the fact in several Western European countries (France, England ...) there were bills born to forbid the production of fossil-fueled cars, but even China, which is the

world's largest car market has also considered to ban the sale and the production of conventional cars [6] [7]. Various car manufacturing companies are also increasingly trying to open to the electric vehicle market, which is well illustrated by Volvos announcement in 2017, that every model produced by them will be at least partly electric [1]. Electric vehicles will be more and more widespread in the future, so it is relatively certain that they should be prepared for their effects.

Current projections suggest slow but steady growth, which in the short term will not significantly affect the entire network, but there may be local areas where the proportion of electric vehicles will be much higher. Such cases may occur in a less predictable way - for example, on a street (transformer branch) of a richer neighborhood, large numbers of electric vehicles are sold.

II.2.1. Types of electric vehicles

The term electric vehicle (EV) covers vehicles which have an electrical motor, the presence of an electric energy storage (e.g. battery) is not included in the terminology. It is also important to note that definitions bellow are not limited to cars: they include aircraft, motors, forklifts, trains and other categories as well.

Battery-only electric vehicles (BEV, BOEV) use some kind of chemical energy storage to store energy and use only the energy stored in it. Since there is no internal combustion engine, it is vital for them to have a properly installed charging network.

On the other hand, hybrid electric vehicles (HEVs) mainly use their internal combustion engine, which is supplemented by an electric engine similar to the BEVs. Since they are able to charge their own batteries, they often don't necessarily need to connect to the electrical network. Further dividing this category, plug in hybrid electric vehicles (PHEVs) and range extended electric vehicles (REx) are commonly separately referred too. They are usually equipped with a larger battery in the plain hybrid category, and there is also the possibility of external charging. Additionally, it is important to note that some sources include BEVs that have multiple electric engine (such as synchronous and asynchronous motors) in the HEV category.

Despite the fact that there has not been a significant spread of the fuel-cell electric vehicles (FCEVs), I find it important to mention the technologies existence due to its potential.

II.2.2. Types of EV chargers

Electric car charging technologies can be grouped in several ways. Depending on the specific issue, different clusters will be obvious: as a vehicle owner, each charger design will be important to us, meanwhile as a system operator, performance becomes more interesting for us. Some of the most common groupings will be described in this subchapter.

II.2.2.1. By standards

Regarding the charging technology of electric cars, there is still need for a broader standardization. Different manufacturers prefer different designs and although a single charging column generally has multiple outputs, a uniform design would have significant benefits. The CHAdeMO charging was developed primary by Japanese car manufacturers, while Type2, and its upgraded version, the CCS charger standards that were developed in the European Union. The automakers of both regions are loyal to their own standards, however due to our globalized economy, international shipments are very common in the sector. This resulted to a situation, where a public charging station requires different technologies increasing its cost. The difference between the different standards is well illustrated in second picture. Although it does not spread, it is also important to mention the possibility of wireless charging.

Picture 2: CHAdeMO, Combo2 and Type 2 chargers [8]

II.2.2.2. By power

Currently, according to charging performance, the technology is divided into four groups, distinguishing between slow (<3.6 kW), fast (3.6-40 kW), ultrafast charging (40-350 kW) and hyperfast (>350 kW). In Hungary, slow charging is mainly used at people's homes, and fast chargers are primarily on public areas. These public chargers are almost inclusively the E.on 11 kW, ELMŰ 11 kW and ELMŰ 22 kW charging poles (ultrafast chargers have not yet installed in Hungary). In my opinion, one of the major flaws in this division might be the relatively low performance of the boundaries between the individual categories. As the two main disadvantages of electric cars are the relatively small range and the long recharging time, car manufacturers are investing relatively big amount of money in improving these technologies. As a major direction, relatively fast development is expected in the area, so I think it is conceivable that these boundaries will be significantly shortened within a few years.

II.2.2.3. AC and/or DC

Since the batteries need to be charged with direct current, AC/DC conversion between the grid and the cars battery is required. Depending on whether these converters are located inside or outside the vehicle, we distinguish DC and AC chargers. The advantages and disadvantages of the two technologies can be derived from the structure: as there is a limited space available within a vehicle, it is generally true that the converter in it works with less efficiency or is less powerful than its equivalent placed in a charging pole. Based on this principle, it is obvious that charging parameters for DC charging have better characteristics than AC. However, since the cost of purchasing, installing and operating an AC charger is considerably smaller, it is customary to incorporate DC chargers only when reasonably needed (fast charging is required).

II.2.2.4. G2V and V2G chargers

According to the charging direction we can speak about grid to vehicle (G2V) and vehicle to grid (V2G) charging. Generally speaking, we use almost exclusively previous one nowadays. Despite the fact that the technology did not spread, I would also like to mention the possibility of bidirectional charging. In many countries (USA, UK, South Korea, Japan, Denmark ...) there are at least pilot chases of these charging stations, and their future expansion is largely justified by the relatively small additional cost: The cost of bidirectional chargers is roughly 1.4 times of unidirectional chargers, and it is likely that this rate will continue to decline further in the future. Another important factor behind the low cost is that vehicles with a DC charging capacity (Toyota, BMW, Nissan, Tesla ...) are able to connect to a V2G charging station without transformation. The benefits of the V2G chargers are described in the II.2 paragraph.

II.2. The energy storage

The widespread of electric vehicles, renewable energy sources, the spread of small scale power plant, and their unbalanced production and non-regulation can cause significant unbalances in the electrical grid, compensating for them is a very complicated task. Today, the energy balance is ensured by controlling the production of power plants, but due to gradient of their changes or because this method is sometimes less economical, the network operators has started to install different energy storage facilities.

The energy storage devices on the network can be grouped according to a variety of parameters, such as nominal power, capacity, reaction time, lifetime (cyclic or calendar), and a cyclic efficiency. These parameters often differ so much that it is difficult or even meaningless to make comparisons between individual energy storages. According to a generally accepted grouping, there are energy storage units with fast response time, high power and low capacity, which are primarily capable of ensuring the quality of electricity (such as the frequency control), while others have high capacity to let the cheaper (and usually slower) power plants to regulate their production according to current demand, so they restructure the production demand.

The likely spread of electric cars will pose many challenges for the development and operation of electricity networks, however the separately small but together large storage capacity offers the possibility of developing a new type of grid storage. This type of energy storage can take place in a variety of ways: It is possible to create some kind of distributed storage where every car owner stores the energy at home, or the network operator hires the use of some percentage of their cars battery. Alternatively, you can also create a centralized storage where you can leave cars in a garage or parking lot, to get a larger but fast response storage during the day.

II.2.1. Amortization of the batteries

The long-term usage of batteries used in today's electric cars is usually limited due to their cyclical and calendar life. These can vary from 10,000 to 100,000 charging cycles and from some, up to 20 years. Thus, it seems important to consider how much the additional charging-discharging cycles contribute to the aging of batteries used in the mentioned virtual energy storages. Because of the car manufacturers publish guaranteed kilometers instead of the cyclical lifetime of the batteries I will use kilometers instead of charging cycles to calculate the basis of the calculations.

If we calculate with an average car user travels 35 km a day per car, which corresponds to around 90% of the population, it can be seen that the batteries can be charged with up to 30% of their capacity without any loss of lifetime measured in years discharge. Exceptions are here the older models, but it can be seen (table 1) that the development of technology reduces the weight of the maximum charging cycles and the lifetime of the batteries increasingly determinant. All in all, it is possible to use the cars as a virtual energy storage, without materially affect the life of the future cars.

Table 1: Battery life of different cars

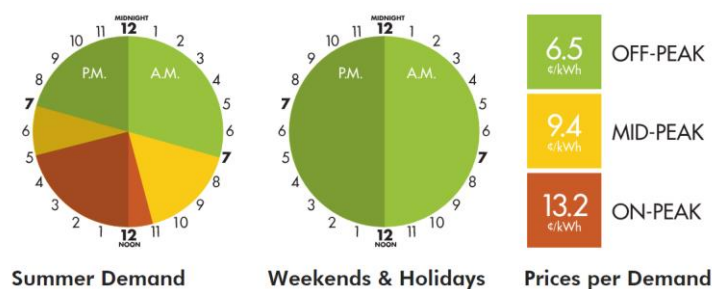
Model	Warranty (years)	Warranty (miles)	Warranty (km)	Daily warranty (km/day)	Remaining warranty after daily use (km)
Tesla Model S	8	unlimited	unlimited	unlimited	unlimited
Smart Fortwo ED	3	unlimited	unlimited	unlimited	unlimited

			d		
Ford Focus EV	5	unlimited	unlimited	unlimited	unlimited
Mitsubishi i-MiEV	5	unlimited	unlimited	unlimited	unlimited
Renault Fluence	5	100 000	160 934	88	53
Renault Zoe	5	60 000	96 561	53	18
BMW i3	8	100 000	160 934	55	20
Nissan Leaf	5	60 000	96 561	53	18
VW e-Golf	8	99 360	159 904	55	20
Citroen C Zero	5	40 000	64 374	35	0

II.3 Regulation strategies

In order to allow consumers to spend less energy for certain periods, it is worth motivating them with certain discounts to restructure their consumption. In practice, one of the most effective stimulus factors used today is money. If they receive energy at different prices at different times, it seems obvious that some more energy-intensive activities (such as washing, heating etc.) will be done during the more favorable periods. Although these strategies are not designed for the above described storage, it can be used for this reason as well. One disadvantage of technology is that it generally requires a network with smart metering. However, if you install an additional smart meter in the chargers (which seems to be a basic feature of a charger that allows regulation, it is easy to get rid of the infrastructure problems). Below are some samples of the most commonly used consumer rescheduling algorithms.

Time of use (ToU) pricing can be good for peak shaving and load-leveling. In this pricing strategy, we distinguish different periods during each day. Within a day, they often designate multi-level zone periods. It is easy to understand this method based on the sample shown bellow (Pic. 3).

Picture 3: Sample for ToU pricing [3]

Real time pricing (RTP) is most closely follows the changes of electricity market stocks. For this pricing strategy, the rates for the given period will be reported almost always in hourly resolution. Occasionally, the electricity providers are able to notify the consumers about the prices only one hour beforehand. It is also a common case that the given prices are adjusted to the weather (temperature). Nowadays, this is the most widely used pricing mode for controlling the electric vehicle charging.

III. Results

III.1. The simulator

To better understand the effects of the previously described storage and to show its effects more accurately, I have built up an easy-to-expand model in MATLAB environment and tested the effects based on an existing part of the electric grid. The model primarily serves to simulate a distributed type of storage, but with relatively small changes in code can easily simulate a centralized model (parking garage) as well.

III.1.1 The structure

To construct the network structure, I have taken the transformation branch of Érd, Kakukk street shown in picture 4. As a minor modification I installed the housing groups in equal distances and did not distinguish the consumers connected to different phases. Since the true branch structure is very close to this model, the studied network will approach well enough the reality. Further approximation is that the consumption of each house is the same and the non-symmetrical design is neglected.

Picture 4:Érd, Kakukk street

Based on these considerations, the model has the following parameters: the total of 77 households are connected to the mains in groups of four, the annual consumption of households is 4373 kWh, the length of the span is 674 meters, and we use 4x95 AASC overhead lines. From these, it is easy to calculate that there are $77/4=19.25$ groups of houses, and they are $674/19.25 \approx 35$ apart.

III.1.2. Cars and chargers

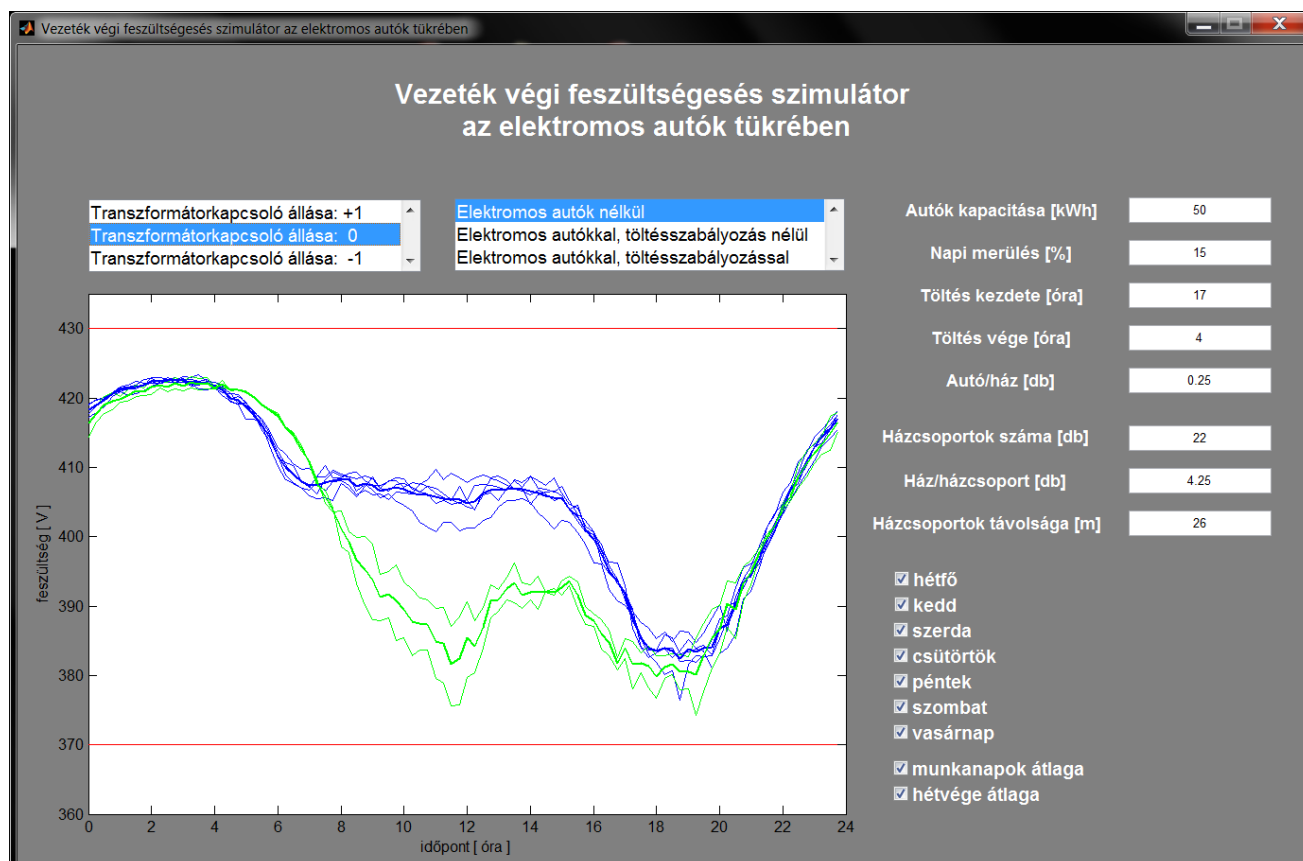
Chargers connected to the network can cause different problems on the network. They are primarily due to the higher voltage drops and the overloading of cables and transformers, but the number of harmonics that are created by the chargers, the asymmetry due to the use of single-phase chargers and other angular stability problems are not negligible. In my model, I studied the branching described above for the voltage stability.

The standard for maximum voltage drops in the European Union (EN 50160) allows a $\pm 10\%$ deviation from the nominal value but the Hungarian regulation (MS EN 50160) is more stringent, only allows $+7.8\%$ and -7.4% . I took the more stringent Hungarian regulations.

In the modeling of charging, I assumed that consumers with electric cars will start returning at 17:00, and then the number of returning customers will change according to normal distribution over the next four hours [4]. Once a consumer arrives home, he will start charging his vehicle right away and charging will continue until the car is fully charged. Chargers have a power output of 5 kW, which is little more than the average performance of home chargers today, but as simulations of the future state, it seems logical to use more power than the current situation. In charging, I avoided the need for reactive power, which is close to Nissan and fully complies with the features of the BMV chargers.

III.2. User interface

To understand the graphical surface of the simulator, I would like to describe its features based on a sample (Pic. 5). The two red lines on the graph represent the minimum and maximum voltage described in the regulations, which means all our values should be located between them. The graph indicates the weekdays with blue, the weekends are green, the bold line to show the average of these two categories. The fundamental parameters are easy to alter in the white boxes on the right side of the window and above the graph can be adjusted the case to be simulated network as well (with or without electric cars, setting up the transformer position).

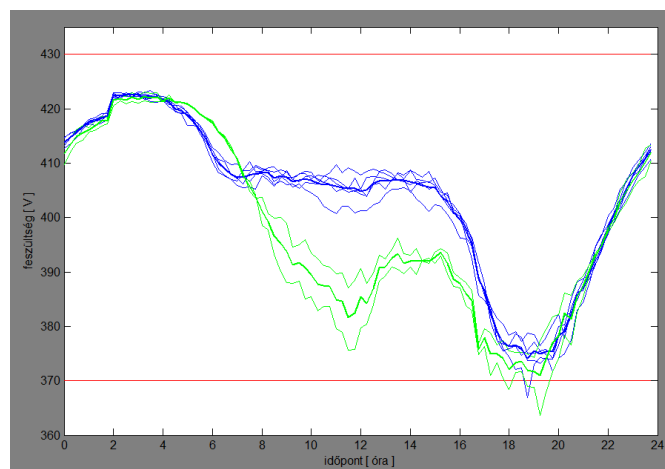
Picture 5: Voltage at the end of the overhead line, without electric vehicles

IV. Conclusions

IV.1. The simulation

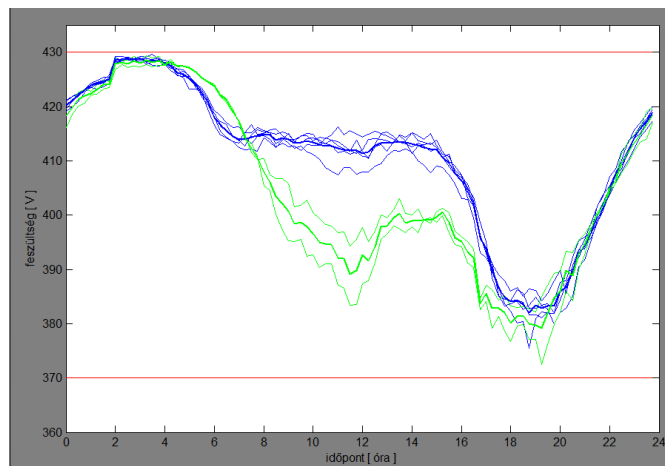
The beginning state of the network is shown in Picture 5. It can be seen that the voltage drop does not exceed the desired values anywhere (the voltage level remains between the two red lines).

After the putting the electric vehicles to the network, the peak load is considerably increased. In some days the voltages fall below the standardized values set in Hungary (but still remain in the $\pm 10\%$ range of the nominal voltage, which fulfills the regulations of the EU). This situation is described in the 6th picture. The sudden surge of tension around the two o'clock in the morning is due to the model's ability to use unified cars with a single dive and charging, resulting in a sudden increase in the number of cars finishing charging from the network. Since in reality this can not practically occur, we can avoid this unevenness.

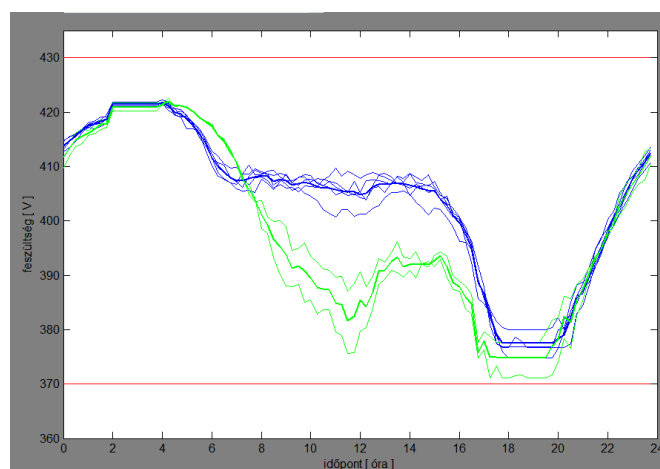
Picture 6: Voltage at the end of the overhead line after adding the cars to the network

To compensate for the effects of electric vehicles, we have several options. If we only examine the voltage drop on the network, one of the simplest solutions can be to increase the voltage at the transformer side of the line. This can be achieved by controlling transformers described in paragraph II.1. Since low-voltage networks do not use dynamically variable transformers apart from some experimental or demonstration cases, I set a constant +3% voltage modeling of the most commonly used transformer type in Hungary, the result is clearly shown in Picture 7. In this case, both the minimum and the maximum voltage values are among the expected values.

Picture 7: Voltage at the end of the line after adding the cars and to the network

Another method to compensate the voltage drop is the regulation of the charging cycles of the electric vehicles. Picture 8 illustrates the possibilities of regulation: a large part of the loads has been rescheduled to the dawn hours which put the voltage drop between the desired values.

Picture 8: Voltage at the end of the line after adding the cars with regulating their charges

It is also important to note that the two methods can be combined, so a network with more households and significantly more vehicles could stay in between the $\pm 10\%$ range of the nominal voltage.

IV.2. Final thoughts

As a result of the simulations, it can be seen that the spread of electrical vehicles can cause major problems in the voltage stability of the network, but in the short term it is not necessary to prepare to compensate the problems that they generate. It can be seen that even a heavy load of electric vehicles can be relatively easily compensated with only by controlling the transformers.

At the same time, since changing the structure and the regulation of the electrical grid is a long and costly process, we should not wait for the situation, when the use of electric vehicles will take over the fossil fueled cars, or till when the problems sudden arise. Our distribution network already has (for other reasons though) parts where we are not necessarily able to maintain the required values, which in the more urgent development of those sections is needed. When planning these developments, it seems worthwhile to rely on a network already loaded with electric vehicles. In addition, it is important to install filling stations with a more complex controlling opportunity, then later replace them.

References

- [1] CNN: Gas-only cars are history after 2019
<http://money.cnn.com/2017/07/05/autos/volvo-electric-cars-internal-combustion-engine/index.html>
 [accessed: 2018.06.13]
- [2] Dr. Dieter Donhal: On-load tap-changers for power transformers
<https://www.reinhausen.com/de/XparoDownload.ashx?raid=58092> [accessed: 2018.06.11]
- [3] Hydro one: ToU pricing
<https://www.hydroone.com/rates-and-billing/rates-and-charges/electricity-pricing-and-costs>
 [accessed: 2018.06.17]
- [4] Lapsa, Melissa Voss; Durfee, Norman; Maxey, L Curt; Overbey, Randall M: Solar-Assisted Electric Vehicle Charging Station Interim Report

<https://www.osti.gov/biblio/1025858-solar-assisted-electric-vehicle-charging-station-interim-report>
[accessed: 2018.06.17]

[5] MAVIR: 2019 Operation Handbook (MEKH 1394/2018), pp 40-41.

https://www.mavir.hu/documents/10258/217772095/USz_M12.+kiadás_2019.01.01_clean_jó.pdf
[accessed: 2018.06.11]

[6] The Guardian: France to ban sales of petrol and diesel cars by 2040
<https://www.theguardian.com/business/2017/jul/06/france-ban-petrol-diesel-cars-2040-emmanuel-macron-volvo> [accessed: 2018.06.11]

[7] The Guardian: China to ban production of petrol and diesel cars 'in the near future'
<https://www.theguardian.com/world/2017/sep/11/china-to-ban-production-of-petrol-and-diesel-cars-in-the-near-future> [accessed: 2018.06.13]

[8] Wikipedia: picture of chargers

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/39/Chademo-combo2-iec-type-2-connectors-side-by-side.jpg> [accessed: 2018.06.13]

Gábor Szathmári, MSc student

Institution: Budapest University of Technology and Economics

e-mail: szathgab2@gmail.com

Tutor: Bálint Hartmann Dr., associate professor, Budapest University of Technology and Economics

Reviewer: Tamás Iváncsy Dr., associate professor, Budapest University of Technology and Economics

Interstate Student Migration Index – The Theory

Réka Brigitta Szaniszló, *University of Szeged, Faculty of Law and Political Sciences, Szeged*

In the interstate relations the human factor has a crucial importance. The people have the real power to influence the relationship of two countries. As consequence, a state might have such a foreign policy toward those countries with which it has the intention to deepen, refresh or enter into relations to attract the partner country's students who may be able to influence the liaison between the two states. This phenomenon is appropriate for Hungary. Through the socialist era, principally under the Kádár's administration, the possibility of scholarships for foreign students was a tool in the hand of the Hungarian foreign policy. After Hungary's unsuccessful revolution and war of independence against the communism in 1956, Hungary had been isolated by the Western World and also by the Soviet Block. One of the breakout possibilities was the relationship establishment with the states of the socialist Third World which included scholarships of the citizens of these countries. I specially examined the case of Vietnam and its student-migrants. Today, we surmise this action's effects: the returned and the stayers have an emotional connection with Hungary which facilitates the relation-building for Hungary with this distant country. Especially the economic relations because Hungary today does not want to break out from a political isolation but rather want to diversify its economic partners. Therefore, Hungary attempts to remodel what happened under the Kádár's administration, according to the Intitute for Foreign Affairs and Trade. In our days, Hungary has a scholarship programme for the students of the Third World called Stipendium Hungaricum. This is a long-term investment for all actors, international student, home state, state to study, of the international student migration. I created an Index which is able to measure a student's possible impact on two states' relationship. Based on the theory, a country may consider that toward which states it is worth to open scholarships. The Index has nine main indicators belonging to the home state, the state to study, the international student and the distance between two countries, which is an individual indicator. Every indicator receives a point from 1 to 3, where 1 means the lowest impact-potential and 3 mean the highest impact-potential on the interstate relations hidden in the international student. The research has two stages. The first is the conceptualization and the second is the empirical research. The Index has already a concept, it is waiting to be applied.

Keywords: student migration, interstate relations, impact indicators, long-term investment, Hungary, Vietnam

I. Introduction

Since the end of the Cold War we are living in a constantly changing political and economic environment where the new world order has not been totally realized yet. In these forming circumstances the actors of the international relations are also changing: new actors emerge, old ones disappear or rather their role is what transforms. Accordingly, the natural people as a category of the actors of the international relations have more and more power in their hands in point of the influencing ability of the interstate relations.¹

In line with the new world order, we have to highlight the phenomenon of globalization. The globalization goes hand in hand with the info-communication revolution and they were able to intensify some international occurrences such as the quantity of the interstate migration, the level of Americanization, the terrorism, the spread of populism etc. These phenomena are related and because of their internationalization, they are only solvable in a supranational level, with the cooperation of all states.²

In our days, one of the biggest problem to be answered is the international migration that is a global issue but inside the world of nation states/national sovereignty. It can have numerous reasons that people start to move, cross their motherland's borders, migrate from their homes to a new – unknown – country. The reasons of migration are divided by the literature into two groups: push and pull factors. Considering the migrant's motives, the push factors mean those negative elements of the home state because of which the migrant feels the need to migrate. It follows that the pull factors mean those positive elements of the host state because of which the migrant feels to migrate. Either of them cannot exist without the other. Among the reasons of migration, we can find for instance the quantity of employment possibilities, wars, issues caused by climate change, family reunification, quality of education etc.³

From the variety of acceptable viewpoints, I chose the question of how the international migration effects the interstate relations. The role of the migrant communities has increased in the interstate relations in the past few decades. However, to be an influencer they have to form a diaspora or a transnational community because without any organization a migrant population is not able to influence anything. Additionally, since the beginning of the 21st century we can consider that the diasporas transform more and more to transnational communities which phenomenon is also due to the shrinking world and the easier communication possibilities.⁴ The main difference between diasporas and transnational communities is that the transnational communities has more active economic and emotional connection with the home state than the diasporas which is accompanied with the fact that level of integration to the host country's society is lower in the case of the transnational communities but, it is important to highlight: they are better mediators considering the interstate relations.⁵

In my PhD research I am examining those Vietnamese who came to Hungary during the Hungarian socialist era with the purpose to study in one of Hungary's higher education institution and after graduation they settled in Hungary and those Vietnamese who after graduation returned to Vietnam. Since the researched ethnic group's members migrated to Hungary as college students and I am examining their role in the Hungarian-Vietnamese interstate relationship, I have to examine further how an international student can be an influencer on a relationship of two states. Due to the absence of a generally accepted scientific

¹ Mingst, K: A nemzetközi kapcsolatok alapjai. Napvilág Kiadó. Budapest, 2011.

² Egedy, G.: Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe. HVG-ORAC. Budapest, 2011.

³ Tarrósy, I. – Glied, V. – Vörös, Z. (eds.): Migrációs tendenciák napjainkban, A 21. század migrációs folyamatainak tanulmányozásához. Publikon Kiadó. Pécs, 2014.

⁴ Egedy, G.: Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe. HVG-ORAC. Budapest, 2011.

⁵ Várhalmi, Z.: A budapesti kínai és vietnami gazdasági klaszterek néhány jellegzetessége. In: Hárs Á. - Tóth J. (eds.): Változó migráció – változó környezet. Budapest, 2010. pp. 173-189.

measuring method of the international students' potential, I have developed an index with the purpose to be able to measure the potential hidden in an international student to become an influencer on the interstate relations of his home state and state to study.

The international education or in other words, the international student migration has three main actors: the international student, the home state and the state to study. The international education is a long-term investment for all of the actors. The aim of this index is that with the help of it the states may consider better their international education policies in the favour of the effective international relations establishment.

In our days, the international student migration is one of the most important aspects of migration. The political and economic importance and also the volume of the international student migration is constantly growing. The foreign experience means comparative advantage on the labour market to the international student due to the fact that he possesses such skills (language and local knowledge, perfection in professional systems, realization and resolution of new situations) that the traditional students do not. In addition, the international student migration can be temporary (only that time which is spent for studies), but it can be transformed to permanent settlement because the international student is able to compare his home state and state to study and he is able to choose which is better for him. Therefore, the international student migration is one of the fastest methods considering the expansion of the intellectual resources of the host country. This phenomenon is the brain drain.⁶

The international student migration research has two stages. The first is the conceptualization of the index and the second is the empirical examination. The theory is already existing while the empirical study may approve it on a specific group of students.

II. The Theory of the Interstate Student Migration Index

The method of the potential measurement of the international students is called Interstate Student Migration Index. The Index consists of nine indicators from which eight belong to the actors of the international student migration: home state, state to study and the international student. The ninth indicator is the distance between two countries which is crucially important factor in the international student migration and also in the interstate relations, therefore it is an individual indicator of the Index.

The international student describes a student who migrates from his home state to an other country, to the state to study, with the purpose to enrol to a higher education institution and to graduate from it and who migrates with the expectation that with the acquired knowledge and degree he will have more possibilities, competitive advantage in the labour market compared to his counterparts who did not choose to study abroad but rather at their home states.

The Figure 1. demonstrates the classified nine indicators of the International Student Migration Index: (1) the distance between the two countries, (2) the motivation, (3) the profession and (4) the language knowledge of the international student, (5) the support of study abroad of the home state and also (6) of the state to study, (7) the community of the chosen higher education institution in the host country, (8) the society of the state to study and (9) the time spent in the destination country.

⁶ Rédei, M.: A tanulmányi célú mozgás. Budapest, 2009. http://real.mtak.hu/17142/1/0_redei_k%C3%B6nyv.pdf [accessed: 2018.06.18.]

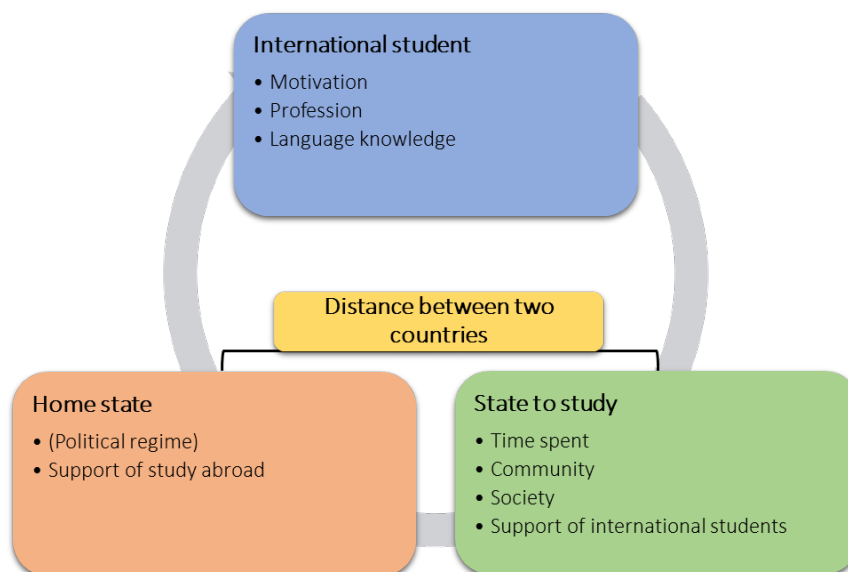

Figure 1. The Indicators of the Interstate Student Migration Index Source the author’s personal edit

To obtain the number of the Index, the number of the quantified impact-potential of an international student, every indicator has to receive a point from 1 to 3, where 1 is the lowest impact-potential, 2 is the moderate impact-potential and 3 is the highest impact-potential in the international student to influence the interstate relations between his home state and state to study. After the addition of the points of all indicators we have to divide it with the number of the indicators (9) and then we receive the quantified potential hidden in an international student. The Figure 2. demonstrates the scale of the Index where: 1-1,6 is low impact-potential, 1,7-2,3 is moderate impact-potential and 2,4-3 is high impact-potential.

1	1,	1,	1,	1,	1,	1,	1,	1,	1,	2	2,	2,	2,	2,	2,	2,	2,	2,	2,	3
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9		

Figure 2. The Scale of the International Student Migration Index Source the author’s personal edit

II.1. Distance between two countries

The distance between two countries indicator is composed of five distances/dimensions: geographic, economic, political, cultural, and ethnic. This indicator’s number is given by the comparison of two researched states at every distance. The hypothesis is that the biggest is the distance between two countries, the biggest will be the potential in the international student to influence the relationship between the researched two states.

This indicator is based on the CAGE Distance Framework which I shaped to the conditions of the international relations, especially to the international student migration. The idea of the CAGE Distance Framework was created by Pankaj Ghemawat, an Indian-American economist and professor, with the purpose to facilitate the foreign market investment decisions of companies. Since the international student migration is a long-term investment, a sort of business, we can operate with a modified CAGE terminology. The CAGE is an acronym where C indicates the cultural distance, A indicates the administrative and political distance, G indicates the geographic distance and the E indicates the economic distance.⁷

⁷ Ghemawat, P.: Distance Still Matters, The Hard Reality of Global Expansion. Harvard Business Review. 2001. Vol. 78. pp. 137-163.

The CAGE Distance Framework examines the distance between two countries from a company's view. For instance, at the geographic distance the author highlights three factors which can influence a company's decision regarding foreign investment: the climate conditions, physical remoteness and the existence or lack of common border.⁸ Regarding the international student migration and the geographic dimension, we can accept the argument of the CAGE Distance Framework, because the international student and his family has to consider economic reasons regarding migration which is tightly connected with the geographic distance. However, in the case of a human migration decision we have to mention also emotional consideration: the farther the student migrates, he will probably see his family the less which can lead to a decision of not migrate or migrate but in a neighbouring country.

In our days the geographic distance counts less and less because of the hereinbefore globalization which practically shrinks the world. However, the classic distance is still important in the choice of a student: does he want to stay in the same region or rather he has stronger motivation to migrate for instance to an other continent? Referring to the Index, 1 point is when the home state and the state to study are in the same region (existence of a common border, the two states know each other very well), 2 points are when the two countries are in the same continents and 3 points are when the international student migrates to a different continent.

The economic distance in the CAGE Distance Framework consists of the deliberation of the different consumer incomes, costs and quality of natural, financial and human resources and of the different information or knowledge of the two countries.⁹ It is clear, again, that the CAGE Distance Framework was created for companies, but the economic distance is also important in the international student migration. From the view of the states, if they want to cooperate, the collaboration establishment will be easier if their economic policies are the same or similar. However, if the economic policies are similar, therefore the relationship building can be easy even without a mediator, then neither of the states will need the international student to help. In other words, the bigger is the economic distance between two countries, the higher will be the potential in the international student. However, if the economic differences are overlarge, maybe the states do not want to build economic relations with each other and in this case the international student is also unnecessary. In course of the fact that the last presented case is the worth scenario, when the states do not want to cooperate, it receives 1 point. 2 points go to the previous case, when the two countries have already built economic relationship and the case when the two states want economic connection, but it is not established yet, got 3 points.

The CAGE Distance Framework indicates the political distance together with the administrative dimension. It consists of the elements of legal and financial institutions, of political hostilities and of the existence or lack of shared monetary or political association of two countries.¹⁰ In the case of the international student migration we have to rather consider the distance of the political ideologies of the two countries which include not only today's political regimes, but the historic cooperation of the two researched states. In the case of similar political ideologies and if the systems of government and the régimes are identical then an international student as mediator is redundant, this situation receives 1 point. The case of similar political ideologies but different régimes and systems of government obtains 2 points. In the conditions of different political ideologies, the indicator of political distance has 3 points.

⁸ Ghemawat, P.: Distance Still Matters, The Hard Reality of Global Expansion. Harvard Business Review. 2001. Vol. 78. pp. 137-163.

⁹ Ghemawat, P.: Distance Still Matters, The Hard Reality of Global Expansion. Harvard Business Review. 2001. Vol. 78. pp. 137-163.

¹⁰ Ghemawat, P.: Distance Still Matters, The Hard Reality of Global Expansion. Harvard Business Review. 2001. Vol. 78. pp. 137-163.

The first letter in the acronym CAGE indicates the cultural distance. It includes not only the language, religion or social norm differences, but also the connective ethnic or social networks, according to Pankaj Ghemawat.¹¹ Having regard to the fact that the diasporas and the transnational communities as connective ethnic networks have more and more power in the international stage, the Index manages the ethnic distance as an independent dimension beside the cultural distance.

The cultural dimension of the Index composes of numerous elements: language, religion, attitude toward women, social behaviour, legal culture, etc. The case of similar cultures is worth 1 point. The situation of moderate differences has 2 points. And if all factors are different, the cultural distance receives 3 points.

The ethnic distance of the Index means the presence or lack of a migrant community in relation of the research two states. If the host country has an organized migrant community from the state with which it wants to build economic, political, cultural, etc. relationship then the host country can utilize its organized community (diaspora or transnational community) to establish relations. This shrinks the distance between the two countries, however we can divide it into two cases: (1) when the host country has a transnational community, (2) when the host country has a diaspora. The first means stronger ties with the home state, therefore better influencing possibilities, here the distance is worth 1 point. In the case of diasporas, we can also speak about high level connectivity with the home state, but not such high as at the transnational communities, it consequences that the distance receives 2 points. If the host country does not possess any migrant community from that state with which it wants to build relations then an international student can have a crucial importance, the ethnic distance here is 3 points.

Summarized, the Index basically uses the dimensions of the CAGE Distance Framework amended with the ethnical distance and curtailed with the administrative dimension. Because of the differences between the companies' motives to invest abroad and the nature of the international student migration's investment the content of the distances has also slightly changed.

To demonstrate in practice the distance between two countries indicator of the Index, I quantified the distance between Hungary and Vietnam.

The geographic distance does not require big explanation: Hungary and Vietnam are situated in two different continents; the number here is 3. The distance between the economies is a little more complicated. Hungary is incorporated to the European Union's economic system with its market economy and it is organic part of the world trade system. Since 1986, after the introduction of the Doi moi, the Vietnamese perestroika, Vietnam became a socialist-orientated market economy embedded into the world trade, but there is a lack of a great international organization such as the EU. Therefore, here the number is 2. The cultural and the political distances received the highest points, 3, because the Hungarian and the Vietnamese cultures are extremely different, and the political ideologies of the researched countries are also differing from each other: in Hungary there is a democratic republic governed by the right wing and in Vietnam there is still one-party socialist system which is also stated by the Vietnamese constitution. The ethnic distance received 2 points owing to the fact that a Vietnamese diaspora lives in Hungary which may facilitate the interstate relationship building.

Summarized, the distance between Hungary and Vietnam is 2,6. This means that in a Vietnamese student studying in Hungary has a lot of potential to be an interstate influencer in the Vietnamese-Hungarian relationship. If we reverse, in a Hungarian student studying in Vietnam has also a lot of potential to be an interstate influencer in the Vietnamese-Hungarian relationship.

¹¹ Ghemawat, P.: Distance Still Matters, The Hard Reality of Global Expansion. Harvard Business Review. 2001. Vol. 78. pp. 137-163.

II.2. Home state

The first indicator group is classified around the home state. This category consists of a real indicator and a hidden one which are tightly connected with each other.

The real indicator is the home state's support system of study abroad of its students and the hidden one is the home state's political régime which is already appeared at the distances, but without it, it is impossible to draw up the contours of the level of the internationalization of the home state's higher education.

The internationalization of higher education includes two phenomena. On the one hand, if the researched state is rather a state to study, a destination country for foreign students, therefore its university population will become international (e.g. Hungary). On the other hand, if the researched state is rather an issuer of students, a home state, therefore its students will become international (e.g. Vietnam). Each situation requires different support systems which support can be active or passive. We speak about passive support, if the state do not discourage the internationalization, and we speak about active support, if the state endorse the internationalization.

If the home state is an active supporter of the international education, then the indicator number is 3. If the home state is a passive supporter, then the indicator is worth 2 points. And if the home state does not support, but rather prohibits the international education, then the indicator number is 1.

If we extremely simplify the connection of the hidden and the real indicator, we can say, generally, that if there is democracy, the government will be a supporter, active or passive, of the international education. However, if there is a dictatorship, the government will not endorse it. This a general conclusion because today this come through, but during the Cold War, it was not true. If we examine the international student migration just in the case of Hungary and Vietnam at the time, we can see that either the Vietnamese, either the Hungarian gates were not closed in front of the internationalization of the higher education.¹² It was possible to migrate between states with the same political ideology. However, today, if we want to study maybe in the most known dictatorship, in North Korea, we are not only able to migrate there as a student, but we also cannot find any information about its universities. At the site of The World University Rankings, the table of North Korea is blank.¹³

Today, in the case of Vietnam, we can recognize something in between the democracy and dictatorship, a sort of transition. They introduced the Doi moi in 1986 which is the Vietnamese tool for the economic regime change. Today it has a socialist-orientated market economy which is organic part of the world trade. Indeed, Vietnam produces one of the highest real GDP growth per year. In 2017 this number was 6,3%.¹⁴ However, in the political attitude, it did not proceed changes. The Constitution of the Socialist Republic of Vietnam (2013) Article 2 (1) declares that: *“The Socialist Republic of Vietnam is a socialist rule of law State of the People, by the People and for the People.”* and the Article 4 (1) orders about: *“The Communist Party of Vietnam – the Vanguard of the Vietnamese working class, simultaneously the vanguard of labourers and of the Vietnamese nation, the faithful representative of the interests of the working class, labourers and the whole nation acting upon the Marxist-Leninist doctrine and Ho Chi Minh’s thought, is the leading force of the State and society.”* Referring to the Constitution,

¹² Földes, Gy.: Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai I. Napvilág Kiadó. Budapest, 2015.

¹³ Study in North Korea. The World University Rankings. 2018. <https://www.timeshighereducation.com/student/where-to-study/study-in-korea-democratic-peoples-republic> [accessed: 2018.06.18.]

¹⁴ Vietnam. CIA World Factbook 2018. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/vm.html> [2018.06.18.]

Vietnam is still a one-party socialist state, in other words Vietnam is still a left-wing dictatorship in political connotation, because in economic sense it is liberal.

The Vietnamese economic-political issue, this special transition, is combined with the fact that in the South-eastern-Asian region the higher education has extremely low quality. Therefore, the Vietnamese government had to change its higher education policy. In 2016 Phung Xuan Nha was elected to be the Minister of Education in Vietnam and he made up his mind for the internationalization of the higher education. They decided to actively support the Vietnamese student to study overseas and returning with the acquired knowledge and degree, these international students will change the Vietnamese economy and academy.¹⁵

Thanks to the new higher education policy, the number of the Vietnamese international students has increased. According to the UNESCO's data the total number of the emigrant Vietnamese students is constantly growing, the Figure 3 demonstrates this growth. I chose 4 destination countries for Vietnamese students: the USA, because it is the world's biggest brain drainer and because of the fact that the largest Vietnamese diaspora is found in the USA; Australia, because we find here the 4th largest Vietnamese diaspora¹⁶; France, because Vietnam was a French colony and it possess the 3rd largest Vietnamese diaspora and Hungary, because this is the other researched country in the presentation of the Index in practice. The number of the Vietnamese student has decreased just in one of the researched states, in France. The increase of the number of Vietnamese student generated by the new education policy is the most scenic in the case of Australia and Hungary. Unfortunately, we have no data from 2016 from the USA, but the growth is distinct which started in 2015 in the case of the USA.¹⁷

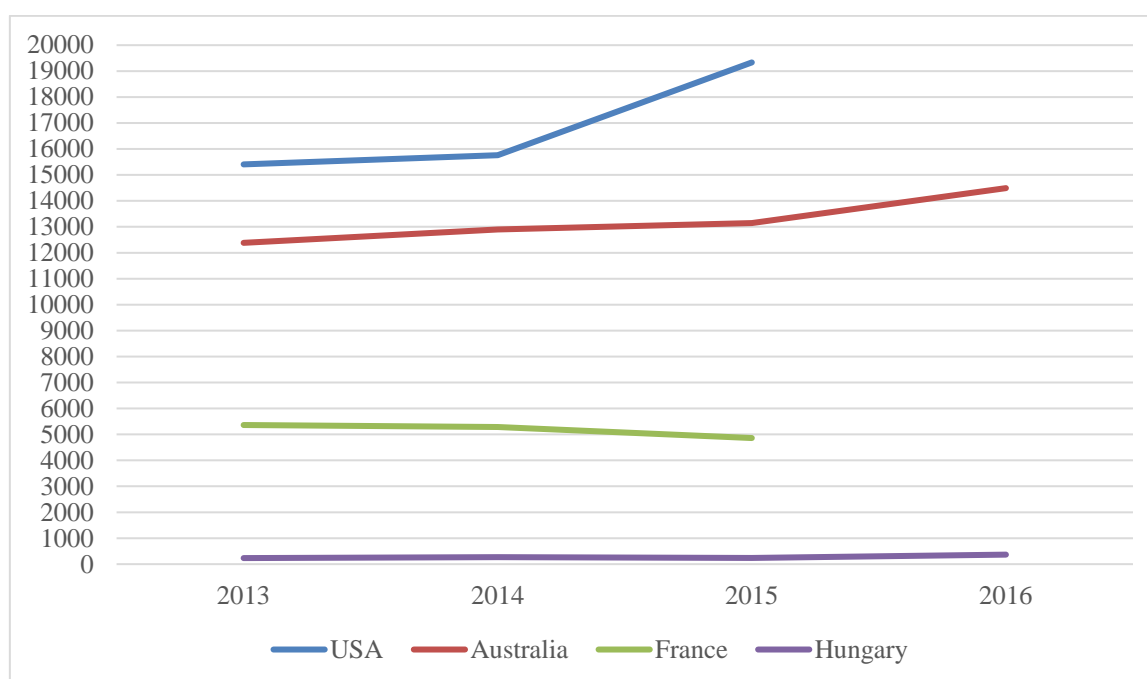

Figure 3. The Vietnamese Student Migration 2013-2016 in the USA, Australia, France and Hungary Source UNESCO Institute for Statistics. Inbound internationally mobile students by

¹⁵ Park, H.: Vietnam: Southeast Asia's Most Dynamic Outbound Market. World Education News + Reviews. 2017. <https://wenr.wes.org/2017/08/vietnam-southeast-asias-most-dynamic-outbound-market> [accessed: 2018.06.18.]

¹⁶ The second largest Vietnamese diaspora is in China, but considering the international higher education student migration, China is irrelevant, because it fights with similar issues as Vietnam. Dorais, L-J.: Defining the Overseas Vietnamese. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. 2001. Vol. 10. pp. 3-27.

¹⁷ UNESCO Institute for Statistics. Inbound internationally mobile students by country of origin. <http://uis.unesco.org/indicator/edu-mobility-in-country> [accessed: 2018.06.18.]

country of origin. <http://uis.unesco.org/indicator/edu-mobility-in-country> [accessed: 2018.06.18.]

Summarized, today's Vietnam is an active supporter of the internationalization of the higher education, therefore this indicator is worth 3 points.

II.3. State to study

The second group of indicators belongs to the category of the state to study which is composed by 4 indicators: time spent, community, society and the support of the international student.

To become an interstate relation influencer, the international student has to adopt the culture of the state to study, therefore he will possess both cultures which facilitates the relationship establishment of the two states, if the international student is entered into the negotiations (which is both countries' interest). However, to acquire a culture, the international student needs a lot of time to spend in the new country, also in the case of similar cultures. The most impact-potential (3 points) is in those international students who choose full time training and stay in the state to study at least 3 or 2 years or more. The part time training means moderate impact-potential (2 points) and for instance the short study tours and summer schools mean the lowest impact-potential (1 point).

The type of the community is closely attached to the time spent. The community means the community of the university population in which the international student integrates. This community can be international, which generates a moderate impact-potential (2 points) or national in two ways: (1) when the international student does not mingle with the host country's students, he finds students, friends from his own nationality, this means the lowest impact-potential (1 point); (2) when the international student finds friends just from the circle of the host country's students, which is accompanied by the highest impact-potential (3 points).

The third indicator is this category of the society of the state to study. To understand and to integrate to a new culture, it has a crucial importance how the host society reacts to foreigners. The higher is the repulse of a society, the lowest is the chance of the international student to acquire the cultural elements which are indispensable in the international relations. Therefore, repulsive host societies receive 1 point, neutral ones 2 points and the acceptant ones 3 points.

Each nation has its own researches regarding xenophobia, therefore the measurement and its method is adequate. Consequently, there are many available researches considering the Hungarian nation's xenophobia. One of the most recent researches is made by the researchers of the Hungarian Academy of Sciences. They examined the societies of the Visegrad states (Hungary, Slovakia, Czechia and Poland) in the period of 1992-2016. Based on the data we can see that the Hungarian attitude toward foreigners has worsened constantly from 1992 to 2016.

¹⁸ This means that an international student is in an extremely difficult situation to integrate to the Hungarian society and to acquire its culture. This indicator related to Hungary is worth 1 point.

The fourth indicator in this group is the support of the international students. If the state to study provide scholarships to foreign students, this is an active support, the country will become more attractive and the international students will prefer it over against another state where the quality of education is also high, but there is no financial support. The scale is similar here to the home state's support indicator. The active supporter state to study is worth 3 points, the passive supporter 2 points and the repulsive 1 point.

¹⁸ Sík, E. – Simonovits, B. – Szeitl, B.: Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos félelmek Magyarországon és a visegrádi országokban. 2016. REGIO, Vol. 24. pp. 81-108.

Hungary had a scholarship program before the regime change which was provided to those higher education students who came from a socialist Third World state.¹⁹ Today, Hungary has a similar initiative, called *Stipendium Hungaricum* which has the same purpose as the old scholarship program, but without the criterion of being socialist.²⁰ Summarized, Hungary receives 3 points at this indicator.

II.4. International student

The third group of indicators is the category of the international student which consists of three indicators: the motivation, the profession and the language knowledge.

The international student's motivation is one of the most important indicators. In course of the fact that the international student migration in an investment, the state to study and also the home state, they have to know the intentions of their student. If the student wants to migrate forward from the state to study, this is the worth case scenario for the state to study, which goes hand in hand with the lowest impact-potential (1 point). The best for both countries is when the international student returns to the home state after graduation, which means the highest impact-potential (3 points). The moderate impact-potential is when the international student settles in the state to study (2 points).

The second indicator is the profession of the international student. Considering this indicator, it is essential to draw up a scale which is able to measure the impact of each profession on the society. The higher is this impact, the higher will be the potential in the international student to influence the interstate relations between its home state and state to study.

The third indicator is the language knowledge. The knowledge of the host country's language means the highest impact-potential (3 points) because this is part of the culture adoption. And the lowest potential is in those students who do not speak even a *lingua franca* (1 point). Here the moderate impact-potential, 2 points, means when the international student possess an *interlingua*.

III. The Empirical Study

The empirical study means to test and back up the theory of the Interstate Student Migration Index. It also contains a proposal for a monitoring system. At first, I would like to conduct the empirical research in reference to Hungary and Vietnam. However, the final purpose of the theory is to be able to measure all international students' impact-potential.

To test the indicators, I will have to make interviews with the members of those Vietnamese who settled in Hungary and with those who studied in Hungary but returned. The interviews have to be composed by questions directing to their old motives to study in Hungary. Additionally, I will have to examine the international student migration attitudes of Vietnam and Hungary at the time. After the summary of these researches, I can reveal those Vietnamese who are able to influence and who actually influence the interstate relations between Hungary and Vietnam. Then, I can compare the data of in which Vietnamese it had the impact-potential and which Vietnamese was able to take advantage of the opportunity.

This research may be led to deformed results because the researched to be Vietnamese migrated to Hungary within different circumstances than the today's international students. Therefore, it is crucial to examine also those international students who migrated to Hungary after the Hungarian regime change, especially those who came by the *Stipendium Hungaricum*. They would be the first subjects of the proposed monitoring system. The international student

¹⁹ Földes, Gy.: Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai I. Napvilág Kiadó. Budapest, 2015.

²⁰ *Stipendium Hungaricum*. 2018. <http://www.tka.hu/palyazatok/2962/stipendium-hungaricum> [accessed: 2018.06.18.]

migration seeks for a monitoring system, in absence of it, we can just guess about its effects. The proposed monitoring system, however, can be only viable if the government(s) is(are) in favor of support it.

Based on the interview made with László Vasa, Deputy Director for Operations of the Institute for Foreign Affairs and Trade, we can say that we surmise what is happening in the course of the international student migration, but we have no official, scientific, academic piece of evidence. He spoke also about the Vietnamese case in Hungary. During the Kádár's administration, Hungary launched a scholarship program for the students of the communist Third World, therefore Vietnamese students also arrived to Hungary. The majority of them has returned but they are thinking about Hungary with nostalgia, with good emotions, until today. According to the Deputy Director, this facilitates the economic relationship building with Vietnam. How can this possible? Those Vietnamese students who studied in Hungary and returned, today they are on the top of the ladder in Vietnam thanks to their high quality, European degree.

In our days, both Hungary and Vietnam want to repeat the history. Vietnam wants to send its students to study abroad and returning, they can be in high positions in the state's life because of their high qualification. Hungary, in turn, provides again scholarships in the favour of potential economic relationship building.

IV. Conclusions

At first, we see a phenomenon. The international student migration exists with an active support of the Hungarian government. The Hungarian government also promotes the relationship with Vietnam. We see a phenomenon which we do not understand. Why the Hungarian government is an active supporter of the international student migration if the Hungarian society is, generally, repulsive with foreigners? Why does the Hungarian government want to build economic relations with such a distant country? And if we see discrepancy then we start to research. This is how the Interstate Student Migration Index was born.

In course of the rivalry of the states and the international organizations to rule the world, the human factor become more and more important in the international relations. Organized groups of humans are able to influence each state's decisions. These organized groups are mainly formed by migrants who step by step behave like pressure groups. The diasporas and the transnational communities had always political identity. This political identity was intensified by the globalization and by the spread of info-communication tools. This paper's aim was not the clarification of the difference between the definitions of diaspora and transnational community, but it is important to highlight that the hereinbefore phenomena contributed to the more often transition from diaspora to transnational community which possess better features to influence the interstate relations.

One of the most important aspect of the international human migration is the student migration. Students are the future for the states, they have to be qualified, even at the costs of the study abroad.

This is where the student migration and the questions regarding Vietnam has joint. The Vietnamese migrants has arrived to Hungary as students and today they form a diaspora in Hungary. One of the most important questions of my PhD research is that the Vietnamese do really form a diaspora or rather a transnational community and that do these Vietnamese have any role in the formation of the Vietnamese-Hungarian interstate relations. The examination of international student migration is also part of the PhD research because of the hereinbefore reasons.

It is also very important to highlight that all sort of investments has their own risks. Since the international student migration is a long-term investment for all of its actors, we can meet

various risks from which the majority will be exterminable with the use of the International Student Migration Index, this is the purpose of the conceptualization and then of the empirical research. It seems that the created nine indicators cover perfectly the circumstances of the international student migration and it will be able to quantify adequately the impact-potential hidden in an international student.

The International Student Migration Index is a suppletory method considering migration, international relations, higher education, college students which elements' lack of framework system generate the necessity of the Index.

References

Constitution of the Socialist Republic of Vietnam (2013) Article 2 (1)

Constitution of the Socialist Republic of Vietnam (2013) Article 4 (1)

Dorais L-J.: Defining the Overseas Vietnamese. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. 2001. Vol. 10. pp. 3-27.

Egedy, G.: *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe*. HVG-ORAC. Budapest, 2011.

Földes, Gy.: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai I*. Napvilág Kiadó. Budapest, 2015.

Ghemawat, P.: Distance Still Matters, The Hard Reality of Global Expansion. *Harvard Business Review*. 2001. Vol. 78. pp. 137-163.

Interview made with László Vasa, Deputy Director for Operations of the Institute for Foreign Affairs and Trade. Accessible at the author.

Mingst, K: *A nemzetközi kapcsolatok alapjai*. Napvilág Kiadó. Budapest, 2011.

Park, H.: Vietnam: Southeast Asia's Most Dynamic Outbound Market. *World Education News + Reviews*. 2017. <https://wenr.wes.org/2017/08/vietnam-southeast-asias-most-dynamic-outbound-market> [accessed: 2018.06.18.]

Rédei, M.: *A tanulmányi célú mozgás*. Budapest, 2009. http://real.mtak.hu/17142/1/0_redei_k%C3%B6nyv.pdf [accessed: 2018.06.18.]

Sík, E. – Simonovits, B. – Szeitl, B.: Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos félelmek Magyarországon és a visegrádi országokban. *REGIO*. 2016. Vol. 24. pp. 81-108.

Stipendium Hungaricum. 2018. <http://www.tka.hu/palyazatok/2962/stipendium-hungaricum> [accessed: 2018.06.18.]

Study in North Korea. *The World University Rankings*. 2018. <https://www.timeshighereducation.com/student/where-to-study/study-in-korea-democratic-peoples-republic> [accessed: 2018.06.18.]

Tarrósy, I. – Glied, V. – Vörös, Z. (eds.): Migrációs tendenciák napjainkban, A 21. század migrációs folyamatainak tanulmányozásához. Publikon Kiadó. Pécs, 2014.

UNESCO Institute for Statistics. Inbound internationally mobile students by country of origin. <http://uis.unesco.org/indicator/edu-mobility-in-country> [accessed: 2018.06.18.]

Várhalmi, Z.: A budapesti kínai és vietnami gazdasági klaszterek néhány jellegzetessége. In: Hárs, Á. – Tóth, J. (eds.): Változó migráció – változó környezet. Budapest, 2010. pp. 173-189.

Vietnam. CIA World Factbook 2018. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/vm.html> [2018.06.18.]

Réka Brigitta Szaniszló, doctoral student

Institution: University of Szeged, Faculty of Law and Political Sciences, Department of Constitutional Law, Doctoral School of University of Szeged Faculty of Law and Political Sciences

e-mail: szaniszló.reka@juris.u-szeged.hu

Tutor: Judit Tóth, PhD, associate professor, University of Szeged, Faculty of Law and Political Sciences, Department of Constitutional Law

Reviewer: Nobert Merkovity, PhD, assistant professor, University of Szeged, Faculty of Law and Political Sciences, Department of Political Sciences

Humanitárius építészet jelene – Magyarországi otthontalanok otthona

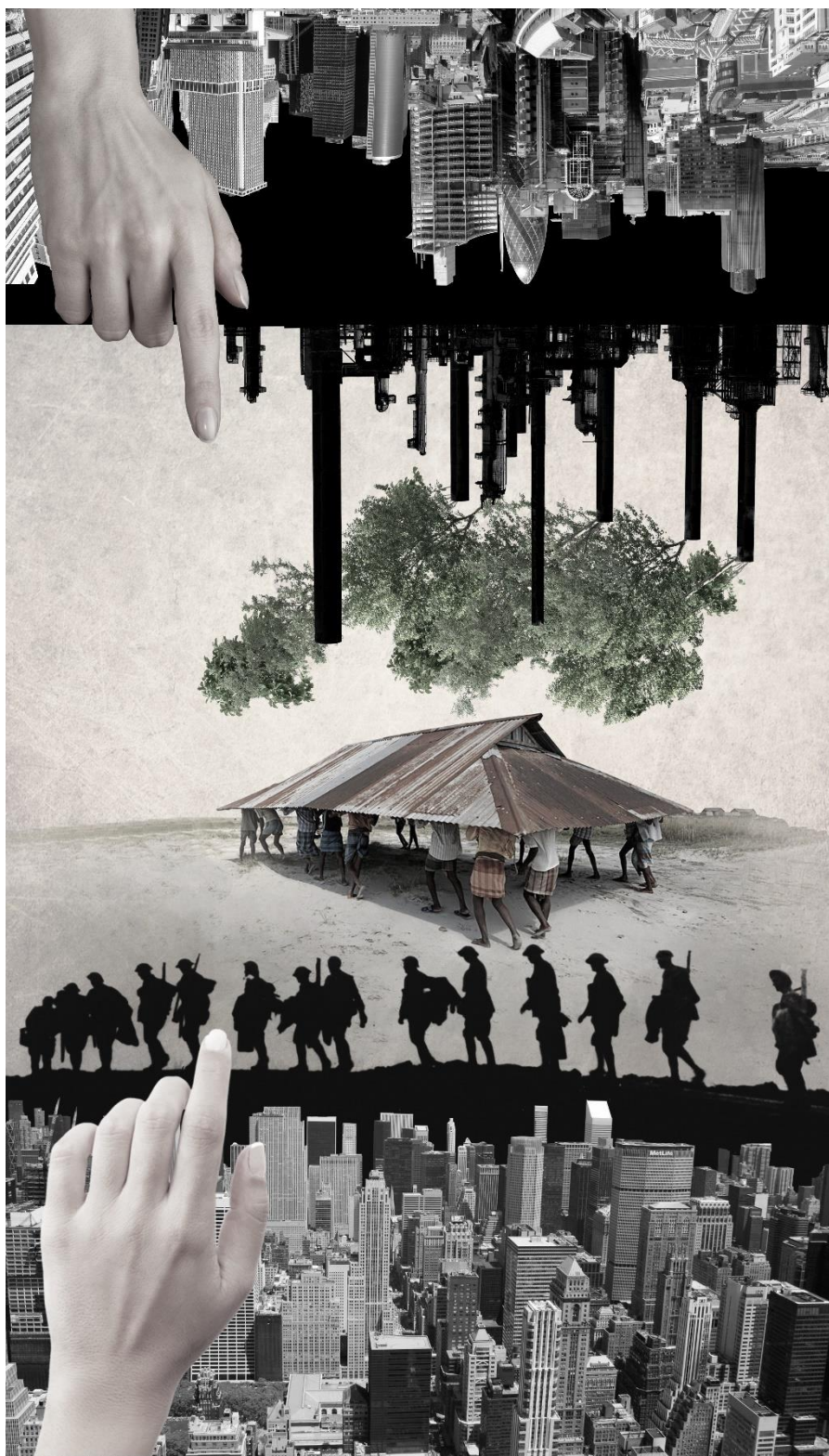
Szintén Bianka, *PTE Műszaki és Informatikai Kar Breuer Marcell Doktori Iskola*

A humanitárius építészet globális elemzése vezetett Magyarország vonatkozásában az emberhez méltatlan körülmények között élők helyzetének vizsgálatához. A nagyvárosokba koncentrálódik egy növekvő létszámú embertömeg, akik számára nehézséget okoz a mindennapi megélhetés. Közülük lett felismerve az a réteg, aki a hajléktalan lét és a magasabb életminőség között ingadozva próbál kapaszkodót találni, de támogatás hiányában nem tud előrelépni. A hazai hajléktalanellátó rendszer kiterjedt, de statikus, csak a meglévő állapot fenntartását támogatja, a hajléktalanok társadalomba való visszaintegrálódását nem. Néhány kezdeményezés indult válaszként a kialakult helyzet megoldására, de a probléma összetettsége miatt csak kevés eredményt tudtak elérni. Arra jutottam, hogy a hajléktalan identitás kialakulása során, egy egyre szélesedő szakadék alakul ki az egyén pozíciója és a társadalom számára is elfogadható életforma között, melynek leküzdése önerőből csak nagyon keveseknek sikerül. Ennek az áthidalására dolgoztam ki építészkiént egy modellt, mely a nehéz sorsú embereknek nyújt munkalehetőséget és lakhatást egy lakóközösségben, magasabb életminőséget kínálva, mint egy hajléktalan- vagy munkásszálló. A meglévő épületek újragondolhatóságát is figyelembe véve, számos üresen álló ingatlan az országban alkalmassá tehető a tervezett modell megvalósítására. Az eredményes megoldásához fontos a városi szövet, amivel biztosítható a visszaintegrálódás és a fenntartható munkahely. A modell célja a bentlakók társadalmi pozíciójának megerősítése, közösségbe kövácslása, mindehhez elfogadható életkörülményeket és támogatást biztosítva. A működéshez kitűzött alapfeltételek: - lakók magánszférájának megőrzése; - bent élők részére munkalehetőség biztosítása; - fizetett lakbér ellenében korlátlan lakhatás nyújtása; - a komplexum önfenntartóvá tételére való törekvés. A tervezett modell a „Humán Komplexum” nevet kapta, mely a helyi igényekre szabva működésre hívható Magyarország nagyvárosaiban. A modellt építészeti tervbe integrálva, egy Pécs belvárosában található műemléki épületbe terveztem meg az első Komplexumot, kialakítva benne a modellben megfogalmazott funkciókat: lakóegységek, műhelyek, étterem, rendezvényterem. Mindezeket a meglévő épületek megtartásával hoztam létre, a lehető legkisebb szükséges beavatkozást szem előtt tartva.

Eredmények: A kutatott probléma megoldására kialakított modell, tervi szinten való épületbe ültetése.

Következtetés: Építészkiént is fontos a társadalmi szerepvállalás. Közös összefogással és támogatással sok érintett életében változást lehetne elérni, ami végső soron a társadalom egészére kihatna.

Kulcsszavak: humanitárius építészet; hajléktalanság; intim lakhatás; humán komplexum; integrálódás

1. ábra: Humanitárius építészet kollázs. [2015]

I. A humanitárius építészet és Magyarország

A humanitárius építészet emberiség, az embereken segítő, emberbaráti¹ építészetet jelent, melynél lényeges maga a módszer, ami az egészet működteti. Minden esetben a legfontosabb azonosulni, megérteni az egyént, a probléma összetettségét és gyökerét, és úgy segíteni, hogy közben az adott személyt, csoportot helyezük a középpontba. Ezek figyelembevételével érhető csak el minőségi és fenntartható változás az érintettek életében. Számos nemzetközi példa és építész található a témában, akik közül Shigeru Ban és Diébédo Francis Kéré voltak rám a legnagyobb hatással.

A japán építész, Shigeru, a humanitárius építészet egyik úttörőjeként, a világ minden táján megjelenik a katasztrófák utáni pillanatokban és az általa kifejlesztett speciális papírcső technológiát használva, segít emberhez méltó körülményeket teremteni a kialakult válsághelyzetekben. Átmeneti vagy akár hosszabb távon lakható otthont teremt a rászorulóknak, a lehető legminimálisabb költségekkel. Sok kezdeményezés és kísérlet történt a világban már ebben a problémakörben, de az ő építészetét kiemeli, hogy bár rendszerszintű elgondolást alkalmaz mindenhol, azt mindig az adott éghajlati és területi adottságokhoz alakítja. Minden esetben az egyént helyezve előtérbe, amivel nagyban hozzájárul a lelki regenerálódási folyamatokhoz. Ezzel a hozzáállással egy magasabb értéket teremtve, mint a hagyományos, bárhol lehelyezhető modulrendszer.²

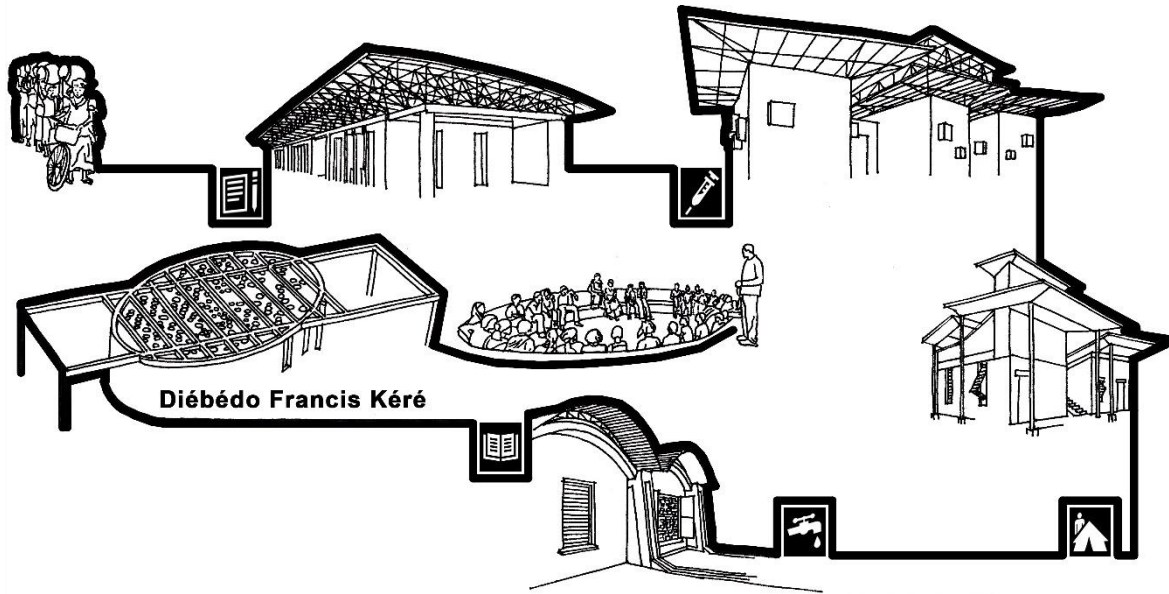
Az afrikai származású Németországban élő építész, Kéré, teljesen más oldalról közelíti meg a humanitárius szemléletet. Álláspontja szerint nem kell megvárni, hogy katasztrófa történjen a világban, anélkül is számtalan ember él méltatlan körülmények között, akik életminőségén, jól átgondolt tervek segítségével, kevés anyagi ráfordítással is jelentős mértékben lehet javítani. Már hallgatóként az foglalkoztatta, miként tudna segíteni szülőfalujának, így barátaival létrehozott egy alapítványt, melynek támogatásával szülőfalujában, Gandóban épített egy általános iskolát, amellyel elindított egy folyamatot, egy reurbanizációt, ami esélyt és reményt adott a falubelieknek. Az intézmény 2001-ben nyitotta meg kapuit, azóta több mint 1000 írástudó gyermek van a faluban. Az iskola megépítésével világszerte figyelmet kapott a település, mely újabb lehetőségeket teremtett a falu és Afrika fejlődéséhez. Kéré, szorosan együttműködve a hazai közösséggel kombinálja a hagyományos afrikai építési szokásokat, a modern mérnöki módszerekkel.³

A két építész munkássága párhuzamot állít fel a témában. Shigeru a megváltozott élethelyzetet próbálja elfogadhatóvá tenni és visszaállítani, addig Kéré egy eleve alacsonyabb életminőséget emel magasabb szintre. Kettejük tanulmányozása vezetett Magyarország humanitárius építészetet igénylő beavatkozási területeinek vizsgálatában arra, hogy a fő problémát a nagy társadalmi egyenlőtlenségek nyomán kialakuló elszegényedés és hajléktalanhelyzet okozza hazánkban. Számtalan ember él méltatlan körülmények között, akiknek éppúgy szükségük van a gyors és szakszerű segítségre, mint a katasztrófák túlélőinek. Több ponton vizsgálva a magyarországi társadalmi különbségek fennállását, miértjé, a hajléktalanok csoportjában találtam meg azt a réteget, akiken építészeti beavatkozással segíteni tudnék.

¹ Kemény Gábor: Nyelvi mozaik. Édes Anyanyelvünk XXI/3. 1999.
<http://anyanyelvapolo.hu/edes-anyanyelvunk-pdf/ea-1999-XXI-3.pdf>
[letöltés ideje: 2016.01.10.]

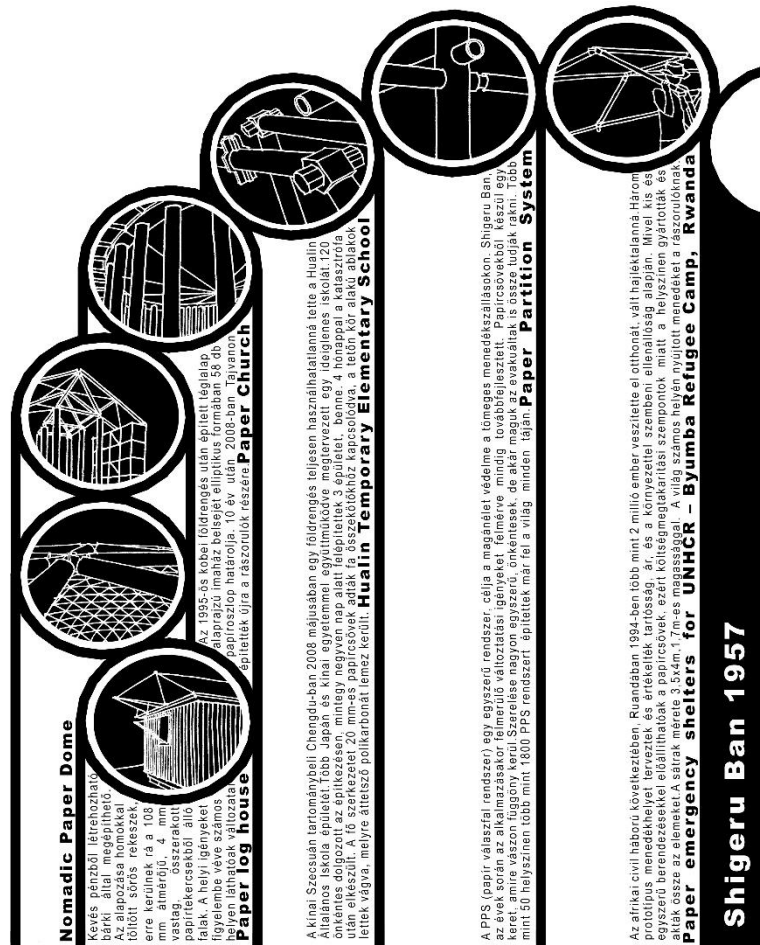
² Philip Jodidio: Shigeru Ban Complete Works 1985-2015. Taschen, 2015.

³ Andres Lepik, Ayca Beygo: Radically Simple. Architekturmuseum der TU München, 2016.

Diébédo Francis Kéré

3. ábra: Diébédo Francis Kéré munkásságáról készült infógrafika. [2016]

2. ábra: Shigeru Ban munkásságáról készült infógrafika. [2015]

II. A hajléktalanság és a Humán Komplexum modell

Már magának a hajléktalanságnak a meghatározása sem egyszerű, a törvény ide sorolja azokat, akik az éjszakáikat közterületen vagy nem lakás céljára szolgáló helyiségben töltik.⁴ Számomra a legelfogadhatóbb megfogalmazás: hajléktalan az, aki az emberi életre méltatlan körülmények között él.⁵ Mire erre az állapotra jut valaki, valószínűsíthetően kikerült a szociális- és kapcsolati rendszerből, ezáltal nem tud kihez fordulni, belekerül egy olyan spirálba, ahonnan önerőből nem lehet kitörni. A fedél nélkül élők számának meghatározása nehézkes, mivel legtöbbjüknek nincs lakcíme, nincsenek sehol regisztrálva, valamint sokan szégyellik helyzetüket és vannak, akik nem jelennek meg az ellátó rendszerben sem. Számuk folyamatosan változik, van, aki hosszabb, van, aki csak rövidebb ideig kénytelen elviselni ezt a létet.

A Február Harmadika Munkacsoport, már húsz éve folytat megkérdezést minden év februárjában a hajléktalanok köreiből. Természetesen ez nem tekinthető pontos számlálásnak, mivel a válaszadás önkéntes és képtelenség minden érintettet megtalálni a kérdőívvel, de a tendenciákra és számuk becslésére következtetni enged. Ennek alapján elmondható, hogy 2011 és 2016 között 50 ezer különböző ember válaszolt a kérdésekre, azaz ez idő alatt legalább ennyi ember volt kénytelen az utcán, vagy szállón éjszakázni a megkeresés napján. A 2018-as kérdőív alapján, egy téli napon legalább 4000 ember aludt közterületen, míg 10000-en hajléktalanszállón. Az is nyilvánvalóan látszik a kapott eredményekből, hogy a ténylegesen fedél nélkül élők számát tekintve a vidéki nagyvárosokban még rosszabb a helyzet, mint Budapesten, például: Szegeden és Pécsen többen tartózkodtak közterületen, mint ahányan szállón kaptak helyet. Ezen emberek döntő többségének lakhatási és egyben szociális támogatásra lenne szüksége, mely segítséggel önállóan is képesek lennének boldogulni.⁶

A hajléktalanná válás időpontjából, a megkérdezettek korábbi életviteléből következtetéseket lehet levonni az újratermelődés okaira, mechanizmusaira. A rendszerváltozást követően kialakult hajléktalan csoportokat, felváltotta a mélyszegénységből érkező réteg. Ez utóbbiak az előbbiekkal szemben soha nem tudták megteremteni a saját és/vagy családjuk egzisztenciáját. Az otthontalanná válás okaként a legtöbben családi viszályokat jelölnek meg, a megkérdezettek közel fele mondta azt, hogy amíg a családi konfliktusok nem vetettek véget korábbi életkörülményeiknek addig nem váltak otthontalanná. Ugyanúgy magas és az évek során egyre nőtt azok aránya, akik valamilyen gazdasági okra hivatkoztak, vagy magukra, mint áldozatra tekintve gondoltak. Sokan állami intézetekből kerülnek az utcára, a börtön, az elvonó után nem fogadja vissza a családjuk, nincs hova menniük. Ugyanígy nehéz helyzetben vannak az állami gondozott fiatalok, kikerülve a rendszerből nem tudnak mit kezdeni az önállósággal és a kapott szabadsággal, pénzüket hamar elköltik és mivel a barátaik közül sokan már közterületen élnek, ők is odakerülnek. A munkajövedelmek előfordulása minden csoportnál alacsony, kétharmaduknak nincs munkából származó bevétele.

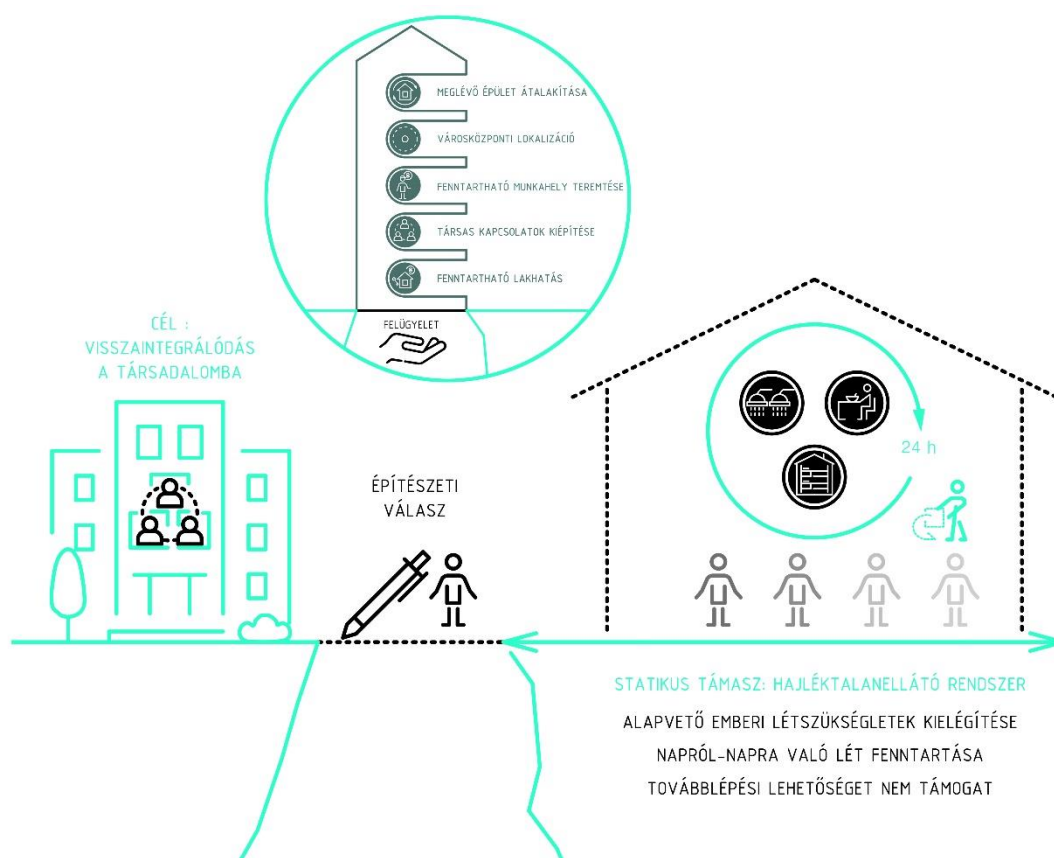
⁴ 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99300003.TV [letöltési ideje: 2016.11.17.]

⁵ Somogyi Ferenc: Hajléktalan helyzet. 2014.

<http://www.diszpolgar.hu/hajlektalan-helyzet> [letöltési ideje: 2016.10.27.]

⁶ Dr. Győri Péter: Négy hajléktalan közül három lakásban élhetne... 2018. http://februarharmadika.blog.hu/2018/03/29/negy_hajlektalan_kozul_harom_lakasban_elhetne_181#more13788400 [letöltési ideje: 2018.07.13.]

Az évek óta stagnáló gazdasági helyzet sem erősíti a nehéz sorsban élőket, Magyarországon 2017-ben közel 3 millió ember élt létminimum alatt, azaz 10 emberből 3, olvasható a Policy Agenda kutatásából. Egy egyedülálló felnőttnek, havi 90 ezer forint kellett ahhoz, hogy szükségleteit kielégítse, ugyanerre egy kétgyermekes család esetében 262 ezer forintra volt szükség. Ezek az értékek nem a szegénységi küszöböt határozzák meg, hanem az alapvető szükségleteken túli igények elérését is lehetővé teszik bizonyos mértékben. A kutatóintézet részéről bevezetésre került egy új mérőszám is, a társadalmi minimum, mely az alapvető szükségletek kielégítésén felül olyan javak és szolgáltatások fogyasztására nyújt lehetőséget, melyek tömegigénnyé váltak az adott gazdasági társadalmi és kulturális fejlettségi szinten. Ez alapján az egy fős háztartás társadalmi minimum értéke 117 ezer forint volt a 2017-es évben, amit a lakosság jövedelmi szintjére vetítve kimutatható, hogy 53% tartózkodott a megjelölt szint alatt.⁷ Szorosan ide tartozó statisztikai adatként megjegyezném, hogy a 2018-as évben a közfoglalkoztatási bér összege nettó 54 217 forint.⁸

4. ábra: Grafika a hajléktalanság problémájára. [2018]

Az otthonát és társas kapcsolatait elvesztett ember előbb utóbb találkozik a magyarországi kiterjedt és fejlett hajléktalan-ellátórendszerrel, melynek működése nem hatékony, felépítése túlságosan tagolt, ezáltal a finanszírozása sem megoldott. A lakhely nélküliek

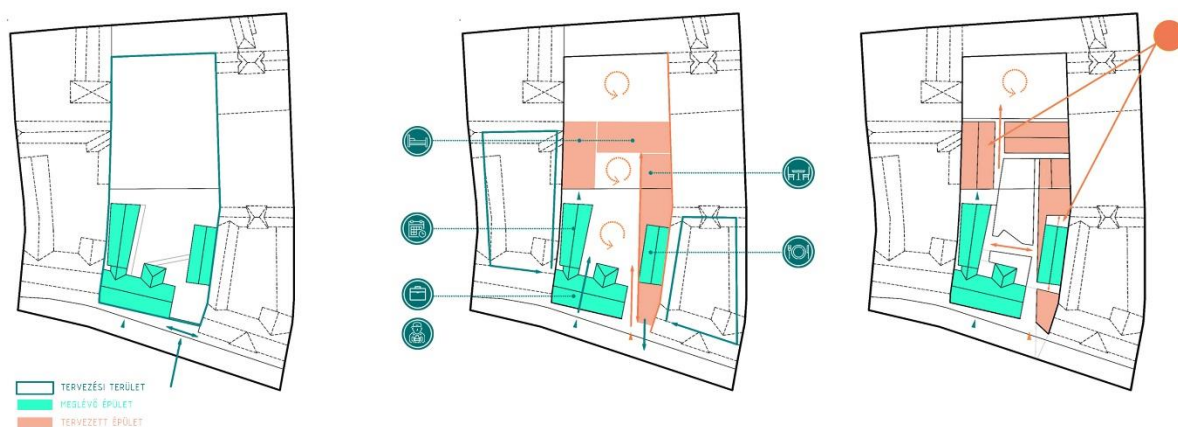
⁷ Policy Agenda: Létminimum és társadalmi minimum 2017-ben. 2018. <https://www.policyagenda.hu/elemezések/2018/letminimum-es-tarsadalmi-minimum-2017-ben/#more-16433> [letöltési ideje: 2018.07.13.]

⁸ A közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó legfontosabb bérek és juttatások változásairól 2011-2018. <http://kozfoglalkoztatás.kormany.hu/download/5/1e/f1000/KF%20B%C3%A9rek%20C3%A9s%20juttat%C3%A1sok%20v%C3%A1ltoz%C3%A1sa%202011-2018.pdf> [letöltési ideje: 2018.07.13.]

életkörülményeinek megváltoztatására, kitörésük elősegítésére nincs intézkedés, az aktuális támogatási rendszer statikus, nem támogatja a változást. Önkormányzatok, segély- és civilszervezetek, egyházak működtetnek és segítenek intézményeket, melyek azonban jobbra csak az aktuális állapot megőrzésére elegendőek, a probléma összetettsége miatt arra nem alkalmasak, hogy az embereket a saját lábukra állítsák. Az utcán eltöltött idővel arányosan erősödik az ott élőben a hajléktalan identitás kialakulása, melyet egyre nehezebb visszafordítani. Azaz még az utcára kerülés előtt, vagy a megtörténtét követően minél hamarabb be kell avatkozni a pozitív eredmény érdekében. Olyan esetek is előfordulnak, amikor jövedelemmel rendelkező otthontalan megpróbál megkapaszkodni, ezáltal kikerül a hajléktalan ellátásból, de a társadalom és az intézmények még mindig kirekesztően viselkednek, nincs támasza, könnyen visszaesik. Az eddigi ismeretekből adódik a célcsoport, a hajléktalanellátó és a családsegítő rendszer határánál, a senki földjén próbálok segíteni, ott ahol a jelenlegi ellátórendszer nem tud. Arra a szegmensre fókuszálva, akik küzdenek a hajléktalan identitás kialakulása ellen, akiket „magasabb” életminőségük miatt a hajléktalanellátó rendszer már nem talál meg, vagy maguk az érintettek kerülnek el azt a megbélyegzések, előítéletek miatt. Ez a csoport, a társadalom tőlük magasabb életszínvonalon élő szintjeihez közel tartózkodik, igyekszik felkapaszkodni, ami azonban legtöbbször kudarcra van ítélve.

Célként egy olyan koncepció kifejlesztését tűztem ki, amely választ próbál nyújtani a hajléktalanok társadalomba való vissza-integrálódásának problémájára, a jelenlegi állapotokat szem előtt tartva. A megalkotott és alkalmazni kívánt rendszer felépítése mintaként szolgálhatna, majd későbbi kiterjesztésével segíthetné a módszer elterjedését, azaz több helyszínen is létrejöhetne hasonló elgondolás. Ezzel pedig egyre több embernek lehetne segítő kezet nyújtva megerősíteni társadalmi pozícióját. Nem hajléktalanszálló vagy hajléktalanellátó minőségben, hanem egy olyan kooperatív lakóközösségeknek helyet adó épület tekintetében, ahol az intim lakhatáson túl munkahelyet is teremt az adott létesítmény. Nagyon röviden meghatározva a Humán Komplexum modell ezt a célt lenne hivatott beteljesíteni. Intim lakhatáson a tömegszállásoknál magasabb komfortfokozatot értve, mely saját, zárható szobát foglal magába lakóblokkokba rendezve, egységként vizesblokkal és teakonyhával ellátva. Téves az az elképzelés, miszerint előre meghatározott idő után el kell hagyni a társadalomba való visszakerülést támogató rendszert. Hiába köteleznek valakit takarékosagra, nincs ezen a képzettségi szinten olyan magasan honorált munka, amellyel kötött idő alatt jelentős összeget meg lehet spórolni. Nem egy épülettel kell megoldani az egész válságot, többet kell létre hozni és mindig ott ahol szükség van rá, ezzel is elkerülve a szegregációk létrejöttét. Ezek alapján a Komplexumban való lakhatás időtartama nem korlátozott, mindenki addig maradhat, amíg a lakbért fizeti. Ezzel egy olyan támogató rendszer tudna létrejönni, ami az adott munkalehetőségek által, fenntartható szociális segítséget tud nyújtani. A funkciók teljes értékű kialakításához elengedhetetlen a lokális vizsgálat, ez vonatkozik a környékre és magára az épületre is. Ezek pontos ismerete nélkül csak rendszerszintű elgondolások lehetnek. Humanitárius megközelítéssel, a jól működő modellhez ott kell megoldani a problémát, ahol gyökerezik, azaz a központi városi szövetben. Ezzel elérhetővé lehet tenni olyan munkahelyfunkciókat, ami a fenntarthatóságot nagyban elősegítik. Vizsgálni kell, hogy az adott terület milyen kereslettel rendelkezik és igyekezni kell olyan munkalehetőséggel feltölteni az épületet, és ahhoz alakítani a meglévő struktúrákat, ami az adott esetben hiányként jelenik meg. Ez meghatározza a pontos funkciólistát és az épület alakítását. Ez a fajta vizsgálat messze túlmutat egy hagyományos építészeti tetten, szükség van a humanitárius építészet aspektusainak alkalmazására, miszerint mindig az adott helyzetet vizsgálva kell megtalálni a válaszokat, úgy hogy közben mindig a segíteni kívánt egyén legyen az előtérbe helyezve. Az épületen túl, egy olyan, több lábon álló, helyben létrehozott termelő erő megteremtésének lehetősége is céltom, mely kisebb feladatok, bedolgozások, otthon végezhető munkák elvégzésével tevékenykedik. Ezen lehetőségek megteremtését különböző műhelyek

létrehozásával lehet megvalósítani. Mindezek mellett az épület fenntartásában és a munkahelyteremtésben is fontos részt vállalna a kiszolgáló egység, valamint a kulturális- és rendezvényszekció. Ez utóbbiak feladata, az egész évben tartalmas programok szolgáltatása, valamint a helyi lakosság igényeinek a kiszolgálásán túl, olyan fix bérelhető termek biztosítása, melyek megfelelő programszervezésével nagyban hozzá tudnak járulni az épület fenntartásához. A modell helyes működéséhez fontos az állami szervektől való függetlenség és törekedni kell a mielőbbi önfenntartóvá tételére a bevételek növelése által. Cél a bentlakók társadalmi pozíciójának megerősítése, közösségbe kovácsolása, mindehhez normális életkörülményeket és rendszeres felügyeletet biztosítva. A modell jó alapul szolgál arra, hogy egy kis átalakítással, a helyi igényekre szabva, bármelyik európai nagyvárosban működésre lehessen bírni. A fenntartható építészettel való kapcsolat és az üzemeléshez lényeges belső városszöveti elhelyezkedésből adódik, hogy meglévő épületekben kell gondolkodni a területválasztás során. A jó állapotú épületállomány megtartása elengedhetetlen és ennek figyelembevételével kell alakítani környezetüket. A vázolt modellhez hasonló elképzelés működik sikerrel Bécs városában VinziRast-mittendrin néven, ahol hajléktalanok és diákok élnek közös lakóközösségben. A megvalósítás során, egy használaton kívüli épületet láttak el új funkciókkal és tartalommal a város és magánadományok támogatásával, ügyelve arra, hogy az elhelyezkedés és kialakítás is tükrözze a belső tartalom mondanivalóját, miszerint a hajléktalanság nem probléma, amit el kell rejtteni. A szűkös költségvetés, a tervezői szándék és a projekt szellemisége is mind arra mutatott, hogy mindent, amit lehet, újra kell hasznosítani és ezt sikerrel meg is valósították.⁹ Az épület és működése kitűnő példa arra, hogy a legoptimálisabb esetben a megvalósítani kívánt funkció és a fellelt épület képes egy teljes egységet alkotni, egymást erősíteni, ezáltal megvalósítva a teljes újragondolás folyamatát. Úgy gondolom, ezen a vonalon érdemes tovább haladni, a humanitárius szemlélet megtartásával.

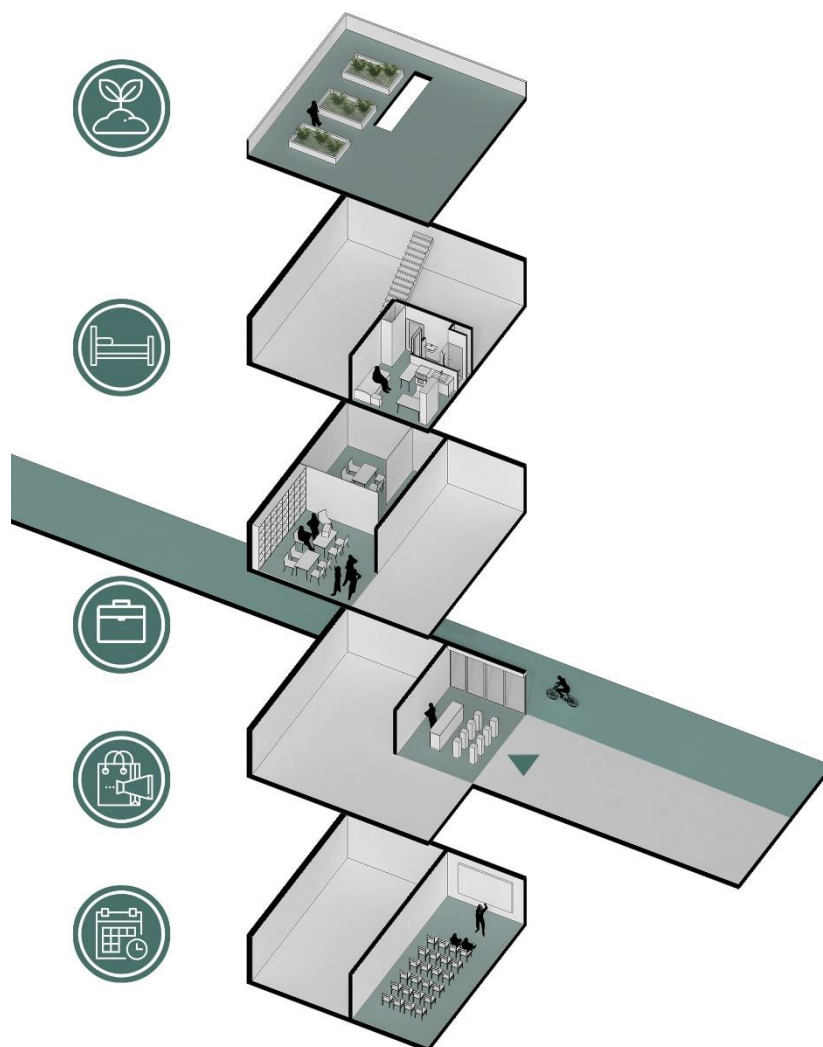

5. ábra: Pécs, Janus Pannonius utca 6. - helyszínrajz analízis. [2018]

⁹ VinziRast projekt, Bécs (2010-2013): Leben in einer besonderen Gemeinschaft. <https://www.vinzirast.at/projekte/vinzirast-mittendrin/> [letöltési ideje: 2018.07.13.]

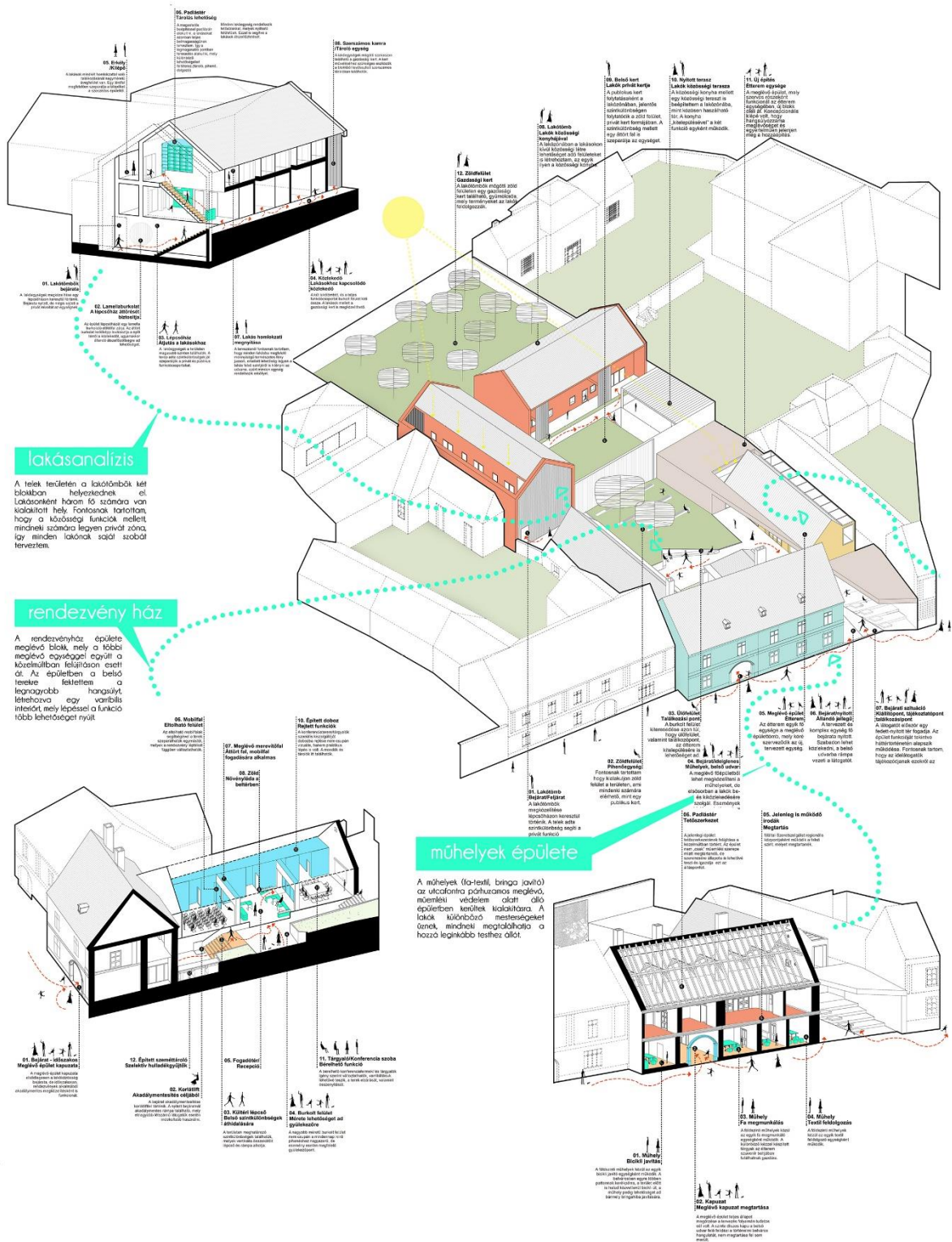
III. A Humán Komplexum modell egy lehetséges megvalósítása

Mindvégig egy olyan, használaton kívüli, meglévő épület átépítésében gondolkodtam, mely meg tud felelni a kitűzött feladatoknak, ellátva a Humán Komplexum funkcióit. Ehhez a döntésemhez jó alapul szolgáltak a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 2016-os adatai, melyek alapján 550 ezer lakás nincs használatban, miközben 100 ezres nagyságrendben élnek az emberek méltatlan körülmények között.¹⁰ Az üresen álló épületek fenntartható revitalizációja egy közösség beköltözésével új értéket tud teremteni, ami egy jövőt célzó építészeti viselkedésformává alakulhat.

6. ábra: Tervezett modell működési analízise. [2017]

¹⁰ Központi Statisztikai Hivatal: Mikrocenzus 2016. 2017.
https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_2.pdf
 [letöltési ideje: 2018.07.13.]

lakásanalízis

A telek területén a lakóblokkok két blokkban helyezkednek el. Lakóblokkon három fő szándék van kialakított hely. Fontosnak tartottam, hogy a közösségi funkciók mellett minden szándék legyen privát zóna, így minden lakónak saját szobái terveztek.

rendezvény ház

A rendezvényház épülete meglévő blokk, mely a többi meglévő építménnyel együtt a közelmúltban felújítottan esett át. Az épületben a belső tereket felületen a legnagyobb hangsúlyt, lehetővé teszi egy varilbilis tereket, mely lépésről a funkció több lehetőségeit nyújt.

műhelyek épülete

A műhelyek (fa-terít, brácsa javító) az utcafrontja párhuzamos meglévő, műemléki védelem alatt álló épületben kerültek kialakításra. A blokk különböző lehetőségeket támaszt, mindent megtehető, a hozzá leginkább testhez állót.

01. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

02. Karizálás: A meglévő épület funkcióinak azonosítása és a meglévő épület funkcióinak azonosítása.

03. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

04. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

05. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

06. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

07. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

08. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

09. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

10. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

11. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

12. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

13. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

14. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

15. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

16. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

17. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

18. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

19. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

20. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

21. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

22. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

23. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

24. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

25. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

26. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

27. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

28. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

29. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

30. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

31. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

32. Rajterv: Lakóblokkok
Meglévő épület kapcsolata

7. ábra: tervezett épület axonometrikus ábra. [2018]

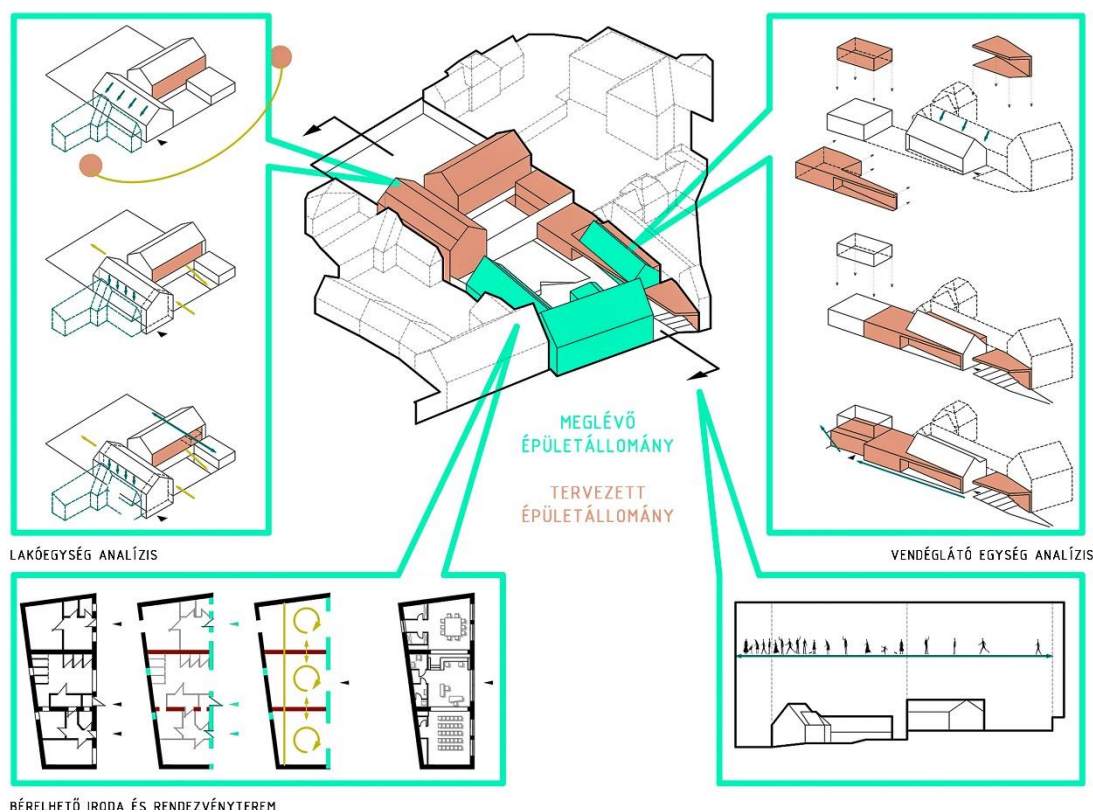
A modell meghatározásakor kitűzött alapfeltételek: - lakók magánszférájának megőrzése; - bent élők részére munkalehetőség biztosítása; - fizetett lakbér ellenében korlátlan lakhatás nyújtása; - Komplexum önfenntartóvá tételére való törekvés. Ezeket a szempontokat figyelembe tartva esett a konkrét választásom végül a pécsi, Janus Pannonius utca 6. szám alatti területre. Döntésemet tovább erősítette a terület városi szövetben való elhelyezkedése és a jelenleg működtetett funkciói. A helyszínen több meglévő épület található: az utcaszintű kétszintes főépület, a hozzá nyugati telekhatáron csatlakozó egyszintes melléképület és a keleti telekhatáron egy különálló egyszintes melléképület. Az épületek műemléki védelem alatt állnak. Ezen épületrészek áttervezése és hozzáépítése volt a cél, a fent említett Humán Komplexum számára. A létesítményben a Magyar Máltai Szeretetszolgálat regionális központja tevékenykedik több funkcióval is, köztük egy hajléktalanellátó rendszerrel, mely feladatkör kiszervezésén gondolkoznak. Ezek alapján jutottam arra a döntésre, hogy átalakítom a meglévő funkciókat úgy, hogy a szeretetszolgálat központját megtartva az épületben, megoldottá válik a tervezett funkcióim működtetésének segítése. Ez utóbbi feladat nagyon fontos, hiszen szükséges az épület felügyelete. A területen található épületrészek teljes megtartása az elejétől kezdve lényeges szempontként szerepelt, melyet nem „csak” műemléki szerepük, hanem jelenlegi állapotuk is lehetővé tett és igazolt. Az épületek a meglévő állapot és a hozzáépített részek elkülönülését kifejezve lettek lapos tetős tömeggel összekapcsolva, melyek létrehozásánál fontos volt a vizuálisan történő elkülönülés is, ezzel őrizve a meglévőt és nem átírva. A helyi adottságokat figyelembe véve alakítottam ki a konkrét funkciókat, melyek elősegítik az épület teljes fenntartását. A telek olyan útszakaszon helyezkedik el, ahol nagy a gyalogos és turistaforgalom, de nem található olyan árusító felület, ahol jó minőségű design termékeket lehet kapni. Ezt felismerve kerültek műhelyek elhelyezésre a főépület földszinti részén, melyek alkalmanként nyitott műhelyként üzemelve elősegítik a lakók társadalmi integrálódását. A keleti különálló egyszintes melléképület átépítésével alakítottam ki egy vendéglátó egységet, ami munkalehetőségek megvalósításán túl, a műhelyben készülő kézműves termékek árusítását is lehetővé teszi. A belső udvarban található nyugati épületrészben egy rendezvényszekció kerül elhelyezésre, ami a telepítésnek köszönhetően, könnyen együtt tud működni a vendéglátóegységgel. A koncepció fő gondolataként a területen nem csak munkalehetőségek megvalósulására törekedtem, hanem elsősorban lakhatás biztosítására, így 24 személynek helyet adó lakóház is kialakításra került. Az északi oldalon található telekrész keretes beépítésével hoztam létre a lakóegységeket, valamint egy a lakók számára kialakított teraszt, mely összeköti a lakó és a vendéglátóegységet. Ez a területre is jellemző beépítési mód, lehetővé teszi olyan zöldfelületek létrejöttét, amik privát és publikus tereket tudnak biztosítani, mindemellett lehetőséget teremtenek gazdasági kert kialakítására, magánrészre vagy a vendéglátóegység részére. Az udvar fontos szerepet kapott a funkciók összekötésében és felerősítésében.

A lakhatás és a munkahely két részre osztotta a területet, a privát és a publikus részre, amit az intenzív tereplejtés vizuálisan is elkülöníthetővé tett. A területre való bejárás is ennek a két résznek megfelelően történik külön közlekedési zónákat kialakítva. Az utcáról egy széles rámpa vezet be az udvar belseje felé az étterem irányába, ez biztosítja a publikus bejárást a területre. A bejárat egy közösségi tér, ami a pécsi klubok hangulatát tükrözi és információt ad az épület működéséről. Az étterem teljes értékű kialakításához az épület bővítésre volt szükség, mely tömegében és vizuálisan is elkülönül a meglévő épületrésztől. A privát bejárat az utcaszintű kétszintes főépület kapuzatán keresztül történik. A terület úgy alakult ki, hogy az utcáról befelé haladva az aktivitás egyre csökken, míg a diszkréció egyre nő. Az épületegyüttes az USB (Urban Shelter and Bar) nevet kapta – ami főként az étterem miatt volt fontos –, mely a Humán

Komplexum projekten belül egy könnyen megjegyezhető, fiatalos jelzõt takar, asszociál a kapcsolatra és röviden leírja a ház szerepét. A Komplexum a mûködtetett funkciókkal, egy egységként segíti a hajléktalanok társadalomba való visszaintegrálódásának folyamatát.

IV. Áttekintés, fejlődési lehetőségek

Magyarország nagyvárosaiba koncentrálódik egy növekvõ létszámú embertömeg, akik számára nehézséget okoz a mindennapi megélhetés és munkakeresés. A „Humán Komplexum” egy erre választ adó modell kidolgozása Pécs belvárosában, melynek fő célja a bent élõ emberek társadalmi megerősítése egy kooperatív lakóközösség által. A problémák eredetei között lehetnek hasonlóságok az érintettek életében, de az arra adott reakciók már egyéntõl függõek, ami miatt a megoldáskereséssel is le kell menni a legalsó szintre, egy emberként kell foglalkozni a nehéz sorsúakkal. Két fő kiváltó okként a társas kapcsolatok megszûnése és a gazdasági helyzet lett megnevezve, melybõl a családi viszáltságokba nem sok beleszólása van a törvényalkotásnak, de a gazdasági oldalról újonnan érkezõk számán véleményem szerint lehetne változtatni. Amíg 3 millió ember a létminimum alatt él, nagyon nehéz megfeleléen kommunikálni egy olyan tervet, ami arról szól, hogy emberek csak úgy kaptak valamit, ahol ugyan dolgoznak és fizetnek a szállásért, de mégiscsak az utcáról kerültek be egy olyan helyre, ahol más is szívesen lakna. A Humán Komplexum egyik alapgondolata, hogy olyan lakhatási körülményeket teremt, ahol sokan szívesen lalnának, hiszen a cél nem újabb tömegszálló létesítése volt, hanem olyan otthonok teremtése, ami a hajléktalan identitást csökkentve képes az egyének társadalmi pozícióját megerősíteni. Jól látszik mennyire összetett a problémafelvetés és annak megoldása, átfogó és több szakterületet is igénylõ elemzéseket kíván, melyek meghaladják egy építész ismeretanyagát. Ezért kezdtem el interdiszciplináris közegben tovább vinni az eddig elért eredményeket, mert a modell fejlődésének lehetõségét ebben látom. A Pécsi Tudományegyetem 2017 évi Simonyi Nyári Egyetem programjának

8. ábra: Tervezett épület működési analízise. [2018]

keretében, egy három hallgatóból álló csapat foglalkozott a modell megvalósíthatóságával. A nemzetközi pénzügyek valamint kommunikáció- és médiatudomány szakról érkező diákok teljesen új gondolatokat vetettek fel és előttem addig ismeretlen szempontok alapján mérték fel a tervben lévő lehetőségeket.

A különböző interdiszciplínák lehetővé tették a más aspektusból való vizsgálatokat, melynek következtében a megvalósíthatósági ráta növekedett. A működtetéshez kardinális funkciólista kiegészítésre és pontosításra került, ezen felül számos ponton került kibővítésre az infrastrukturális hálózat és marketingirányelvek. Fontos eredményként megemlíteném a lakók és a szükséges személyzet pontos meghatározását.

A projekt megvalósíthatóságához lehetséges pályázati források felkutatásához is számos segítséget kaptam a Simonyi Nyári Egyetem keretein belül.

Fontosnak tartom a jövőben az itt létrejött eredmények részletes feldolgozását, illetve más szakterületek bevonásával fejleszteni a modell működését. Úgy gondolom a társadalmi szerepvállalás létfontosságú és célom a jövőben azon interdiszciplináris szakemberek felkutatása, akik hasonló gondolkodás mentén fontosnak tartják ezt. Más szakterületek szemüvegén keresztül vizsgálva a vázolt eredmények további kutatása tudná a „Humán Komplexum” valódi működését életre hívni.

Irodalomjegyzék

KÖNYV:

Andres Lepik, Ayca Beygo: Radically Simple. Architekturmuseum der TU München, 2016.
Philip Jodidio: Shigeru Ban Complete Works 1985-2015. Taschen, 2015.

INTERNETES FORRÁSOK:

1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról.
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99300003.TV [letöltési ideje: 2016.11.17.]

A közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó legfontosabb bérek és juttatások változásairól 2011-2018.
<http://kozfoglalkoztatatas.kormany.hu/download/5/1e/f1000/KF%20B%C3%A9rek%20%C3%A9s%20juttat%C3%A1sok%20v%C3%A1ltoz%C3%A1sa%202011-2018.pdf>
[letöltési ideje: 2018.07.13.]

Dr. Győri Péter: Négy hajléktalan közül három lakásban élhetne... 2018.
http://februarharmadika.blog.hu/2018/03/29/negy_hajlektalan_kozul_harom_lakasban_elhetne_181#more13788400 [letöltési ideje: 2018.07.13.]

Kemény Gábor: Nyelvi mozaik. Édes Anyanyelvünk XXI/3. 1999.
<http://anyanyelvapolo.hu/edes-anyanyelvunk-pdf/ea-1999-XXI-3.pdf>
[letöltés ideje: 2016.01.10.]

Központi Statisztikai Hivatal: Mikrocenzus 2016. 2017.
https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_2.pdf
[letöltési ideje: 2018.07.13.]

Policy Agenda: Létminimum és társadalmi minimum 2017-ben. 2018.
<https://www.policyagenda.hu/elemlzesek/2018/letminimum-es-tarsadalmi-minimum-2017-ben/#more-16433> [letöltési ideje: 2018.07.13.]

Somogyi Ferenc: Hajléktalan helyzet. 2014.

<http://www.diszpolgar.hu/hajlektalan-helyzet> [letöltési ideje: 2016.10.27.]

VinziRast projekt, Bécs (2010-2013): Leben in einer besonderen Gemeinschaft.

<https://www.vinzirast.at/projekte/vinzirast-mittendrin/> [letöltési ideje: 2018.07.13.]

Szintén Bianka

Pécsi Tudományegyetem, Műszaki és Informatikai Kar, Vizuális Ismeretek Tanszék, Breuer Marcell Doktori Iskola

E-mail: szinten.bianka@gmail.com

Témavezető: Rétfalvi Donát dr, Építész Szakmai Intézet

intézetigazgató, PTE Műszaki és Informatikai Kar

Lektor: Kondor Tamás dr., A kar vezetősége. Megbízott általános és stratégiai dékánhelyettes.

PTE Műszaki és Informatikai Kar

Developing a measuring system for detection and localization of partial discharges

Máté Szirtes, *Budapest University of Technology and Economics, Budapest*
Richárd Cselkó (supervisor), *Budapest University of Technology and Economics, Budapest*

The topic of my study is the spatial localization of partial discharges (PDs) by using antenna measurements of their emitted electromagnetic signals.

Nowadays, partial discharge tests have an important role in both the acceptance tests and the on-site diagnostic examinations of high voltage equipment, because by using them in time, the later occurring costly malfunctions can be prevented. For the detection and examination of partial discharges, well defined test methods are available, however there is no generally accepted technique for the determination of their accurate location, even though a system, created for such use, would significantly speed up the procedure of finding faults.

During my research, I have reviewed numerous case studies regarding this topic to collect and analyze the applied methods. As a result, I have implemented the promising techniques in MATLAB environment. By combining and complementing these methods, I have created alternatives for the techniques described in the literature, aiming to put the topic of location determination in a new perspective. With all this, I wish to blaze a trail for the creation of a measuring system, which can be applied reliably in industrial environment, during the acceptance tests of high voltage equipment.

This study presents the planning and construction of the very first version of this measuring system.

Keywords: partial discharge, insulation diagnostics, high voltage technology, localization, signal processing, noise filtering

I. Introduction

I.1. The Partial Discharge (PD)

Partial discharges occur when an inhomogeneous electric field is so strong locally, that the exposed insulative material locally loses its insulative properties. There are various types of partial discharges, for example void discharges, which are formed in gas bubbles inside a solid or liquid insulative material. Another type of PD is the surface discharge, that can occur on the meeting surface of two different insulative materials. The most simple type of partial discharge is the corona discharge, which is formed around electrodes with small radius of curvature, in gaseous or liquid state insulative materials. This study focuses on the examination of corona discharges in air.

Partial discharge measurement is an important part of insulation diagnostics, because many costly malfunctions are preceded by the presence of partial discharges at the location of the soon-to-be fault. By detecting and finding these PD-s, the costly faults can be prevented.

In this study, the emitted electromagnetic signals of the PD are measured for the estimation of the discharge coordinates. *Figure 1* shows one of these measured voltage signals.

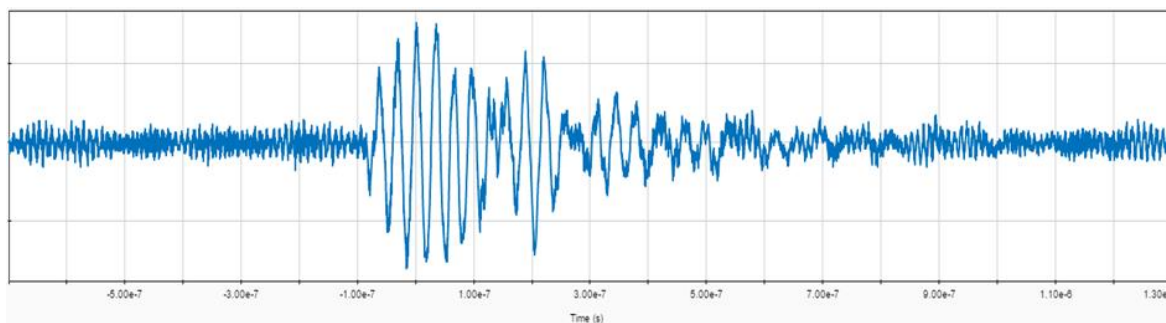

Figure 1. The waveform of a measured PD signal (voltage versus time)

Source: own measurements

I.2. The mathematical problem of location approximation [1]

The basic mathematical problem consists of four antennae and one PD source, as *Figure 2* shows.

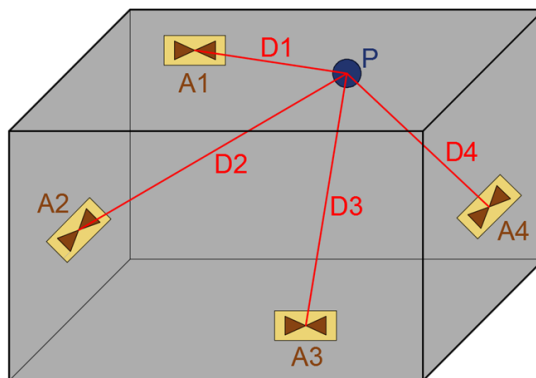

Figure 2. The model of the basic localization problem: partial discharge (P), antennae (A), distances (D)

Source: own making

The study uses the SI base units ($[T] = 1 \text{ s}$, $[f] = 1 \text{ Hz}$, $[D] = 1 \text{ m}$, $[x(t)] = 1 \text{ V}$) for all its equations. The five coordinates are the following.

$$\begin{aligned} A1 &= (x1, y1, z1) \\ A2 &= (x2, y2, z2) \\ A3 &= (x3, y3, z3) \\ A4 &= (x4, y4, z4) \\ P &= (x, y, z) \end{aligned}$$

For the location estimation, the most important information, that can be acquired from each measurement cycle, is the Time Difference Of Arrival (TDOA) between the four measured signals. The antenna A1 and its signal $x1(t)$ are chosen as reference, and the delay of the remaining three signals compared to the first one, is defined as the TDOA between the two signals. If T_k is the arrival time of the k -th signal, then the three TDOA values are calculated as follows.

$$\begin{aligned} T_{12} &= T_2 - T_1 \\ T_{13} &= T_3 - T_1 \\ T_{14} &= T_4 - T_1 \end{aligned}$$

To better understand the meaning of the three TDOA values, the three measured non-reference voltage signals can be expressed the following way.

$$\begin{aligned} x2(t) &= x1(t - T_{12}) \\ x3(t) &= x1(t - T_{13}) \\ x4(t) &= x1(t - T_{14}) \end{aligned}$$

Until this point, the only unknowns are the three coordinates of the partial discharge. To calculate these coordinates, the D distances between the source P and the antennae A must be determined, for which a fourth unknown must be introduced. This new unknown is the propagation time T_1 of the first signal. Using T_1 and the three TDOA values, the other four propagation times can also be defined. The four unknowns require the solution of four equations, which can be provided by using at least four antennae.

With these in mind, we can create the four equations describing the D distances. The left side of these equations is calculated from the coordinates of the two inspected points, from which the antenna coordinates are known and the (x, y, z) coordinates of the source are to be calculated. The left side of the equations are given by the $D = c \cdot T$ physical expression, where c stands for the propagation speed of the electromagnetic signal, which, in our case, is the speed of light, since the propagation medium is air. The four equations are as follows.

$$\begin{aligned} D_1 &= \sqrt{(x - x1)^2 + (y - y1)^2 + (z - z1)^2} = c \cdot T_1 \\ D_2 &= \sqrt{(x - x2)^2 + (y - y2)^2 + (z - z2)^2} = c \cdot (T_1 + T_{12}) \\ D_3 &= \sqrt{(x - x3)^2 + (y - y3)^2 + (z - z3)^2} = c \cdot (T_1 + T_{13}) \\ D_4 &= \sqrt{(x - x4)^2 + (y - y4)^2 + (z - z4)^2} = c \cdot (T_1 + T_{14}) \end{aligned}$$

The reality, however can greatly differ from the idealized, perfectly delayed waveforms. This is because the signal transferring medium brings distortions into the signals, which can be different for each signal, since they all have an individual propagation path in the medium. Also, there are different additive noises on the signals from the surrounding electromagnetic environment. This means that the determination of the time differences is not that obvious as one would think after seeing the above expressions.

The focus of this study is to find the most suitable TDOA calculation method for the measuring system, to be built.

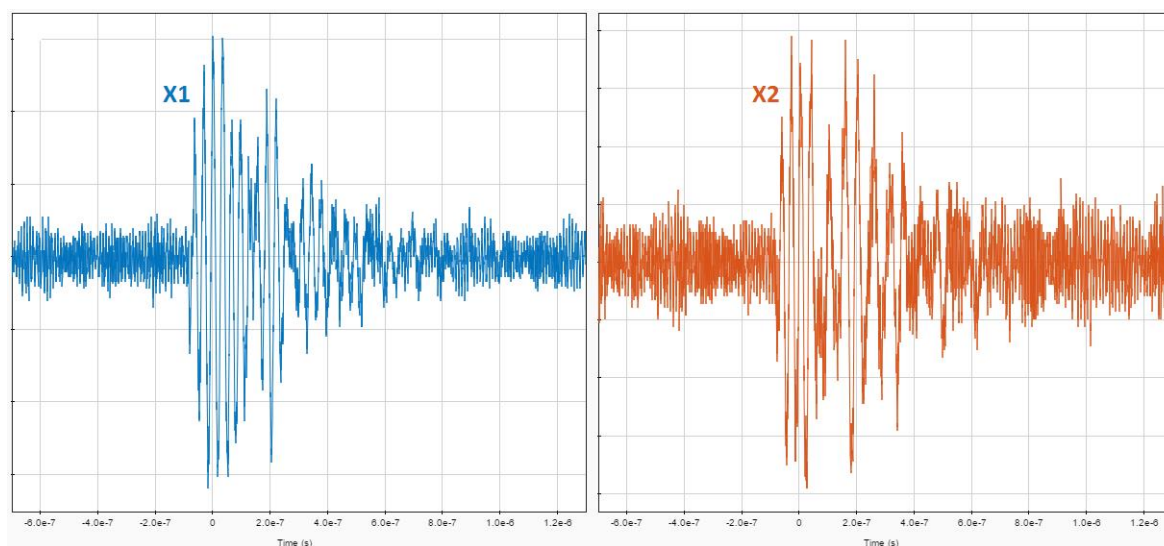
II. Time difference determination techniques

There are many different methods in the literature for calculating the TDOA values, all of which can be put in one of two groups. The first group determines the starting time of each useful signal, then calculates the time differences by subtracting these values from each other. The second group directly approximates the searched values by a so-called cross-correlation function. In the following subsections, the different methods will be presented as they were described in the literature. This will be followed by the description of a new self-created method, which will be compared to the methods in the literature.

The first three methods use a thresholding technique, which firstly defines a threshold value for the signal. This threshold value is then regarded as the start of the meaningful signal if reached. The starting time of the meaningful signal is the point, when it exceeds the threshold value for the first time.

In reality, we work with sampled discrete signals, so from now on, the study will use the discrete sample number k instead of the continuous time t . For the first value of a signal, k is zero.

For visual comparison, *Figure 3* shows two PD signals of two different antennae, that were measured to demonstrate the following techniques. The two antenna-source distances were different, so a TDOA value could be calculated. The dimension of the measured signals is voltage.

*Figure 3. Original PD signals measured for demonstration purposes (voltage versus time)
Source: own measurements*

II.1. Method #1: Noise thresholding [2]

This technique observes the environmental noise measured prior to the voltage signal of the discharge. The method then finds the maximum voltage value of this environmental noise and sets the threshold 10% above this level.

II.2. Method #2: Instantaneous signal energy [3]

This method squares every discrete voltage value ($x[k]$) of the measured discrete signal, which gives the instantaneous energy value ($E_{inst}[k]$) of the signal over time. The threshold level is then set to 10% of this energy function's peak-value. The dimension of this signal-energy function is voltage-squared.

$$E_{inst}[k] = x[k]^2$$

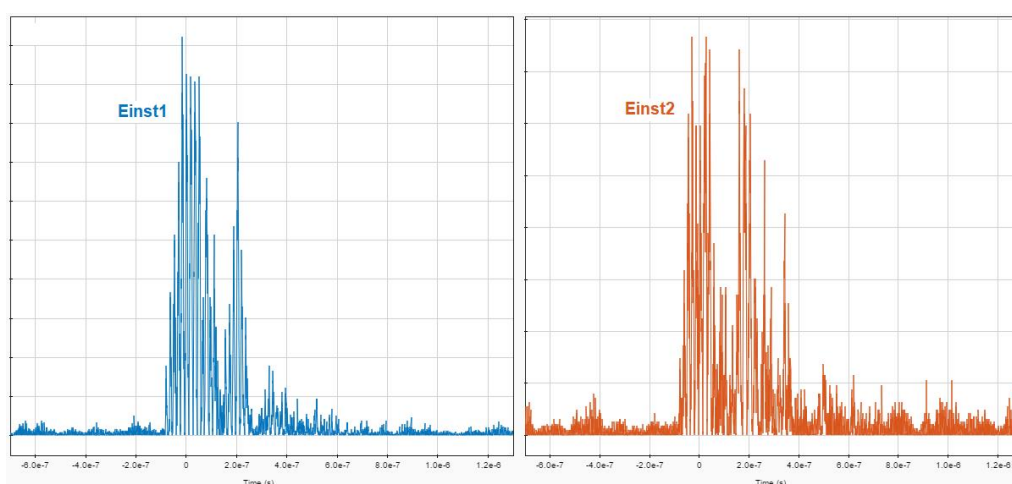

Figure 4. Instantaneous energy of the demonstrated signals (voltage-squared versus time)
Source: own measurements

II.3. Method #3: Energy windowing [4]

The energy windowing method uses a 10 data points long sliding window on the time axis and gives the signal-energy function ($E_{win}[k]$) of the measured signal ($x[k]$) as described below. The threshold level is then set to 50% of this energy function's peak-value. The dimension of this signal-energy function is also voltage-squared.

$$E_{win}[k] = \sum_{k_0=1}^{10} x[k + k_0]^2$$

When comparing *Figure 4* and *5*, we can see, that the windowed energy curve lacks the high frequency noises that are present in the instantaneous energy curve.

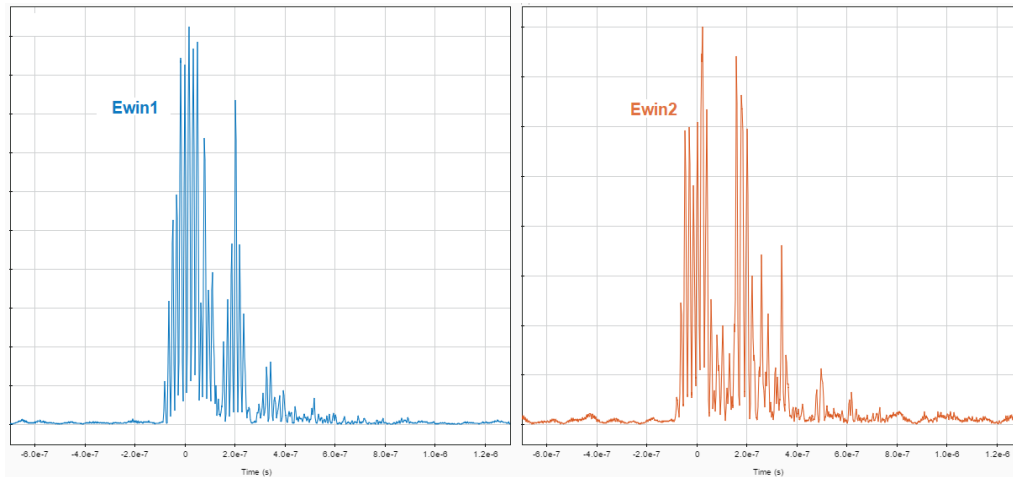

Figure 5. Windowed energy of the demonstrated signals (voltage-squared versus time)
Source: own measurements

II.4. Method #4: Cumulative energy curve [5]

This method starts by calculating the cumulative energy curve, as defined below. In the equations, $N+1$ is the number of discrete data points and S_i is the cumulative energy of the signal at the time instance of $k=i$. The dimension of this energy curve is voltage-squared.

$$S[i] = S_i - i \cdot \frac{S_N}{N}$$

$$\left(S_i = \sum_{k=0}^i x[k]^2 ; \quad i = 0, 1, 2, \dots, N \right)$$

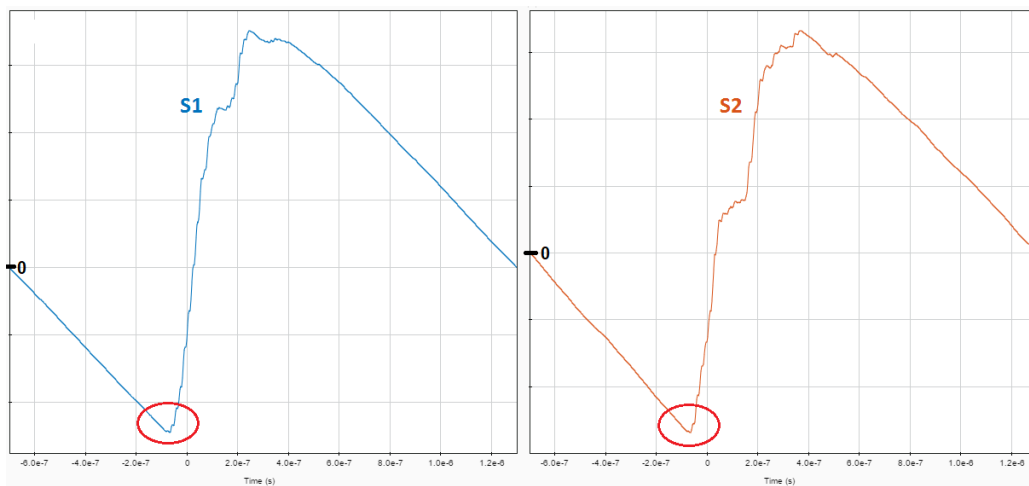

Figure 6. Cumulative energy curve of the demonstrated signals (voltage-squared versus time)
Source: own measurements

This curve firstly decreases from zero, to a minimum value as *Figure 6* shows. This is because on this part of the original signal, the average cumulative energy ($i \cdot \frac{S_N}{N}$) is greater than the instantaneous cumulative energy (S_i). This means that this part has only noise, hence the energy of this part is lower. When the start of the PD signal is reached, the instantaneous cumulative

energy suddenly goes above the average value, therefore the curve starts rising steeply. At the end of the PD signal where there is only noise, the curve starts decreasing again. The start of the meaningful signal is therefore regarded as the point, when the calculated energy curve reaches its minimum value.

II.5. Method #5: Standard cross-correlation [2] [3]

This technique uses the cross-correlation function between the discrete signals $x_1[k]$ and $x_2[k]$, which defines the similarity between these two signals. The cross-correlation ($r_{x_1x_2}[\tau]$) is a function of τ (time-lag), which is a time-shift value. The function provides the maximum value if τ is set to the TDOA value of T12. Therefore, finding the TDOA value is equivalent to finding the time-lag (τ) that provides the maximum value of the cross-correlation function. The function can be calculated from the fast Fourier transforms (FFT) of the signals, as it is shown below. In the equations, $F\{\cdot\}$ stands for the FFT transformation, while $F^{-1}\{\cdot\}$ means the inverse FFT (IFFT) and $*$ indicates the complex conjugate. The dimension of the cross-correlation function is voltage-squared.

$$r_{x_1x_2}[\tau] = F^{-1} \left\{ X_1^*(f) \cdot X_2(f) \right\}$$

$$(X(f) = F\{x[k]\})$$

II.6. Method #6: Inverse Fourier transform of coherence [6] [7]

This technique is based on the standard cross-correlation method but gives a more reliable TDOA estimation by reducing the effect of noise in the cross-correlation function. This causes sharper and more distinguishable peaks in the created alternative cross-correlation function, as *Figure 7* shows. For this method, the coherence function $\gamma_{x_1x_2}(f)$ between the sampled signals $x_1[k]$ and $x_2[k]$ is defined below. After calculating the coherence, the alternative cross-correlation function is given by the IFFT of the coherence function. The coherence function is dimensionless, so its values are scalars. The IFFT of this function is also dimensionless.

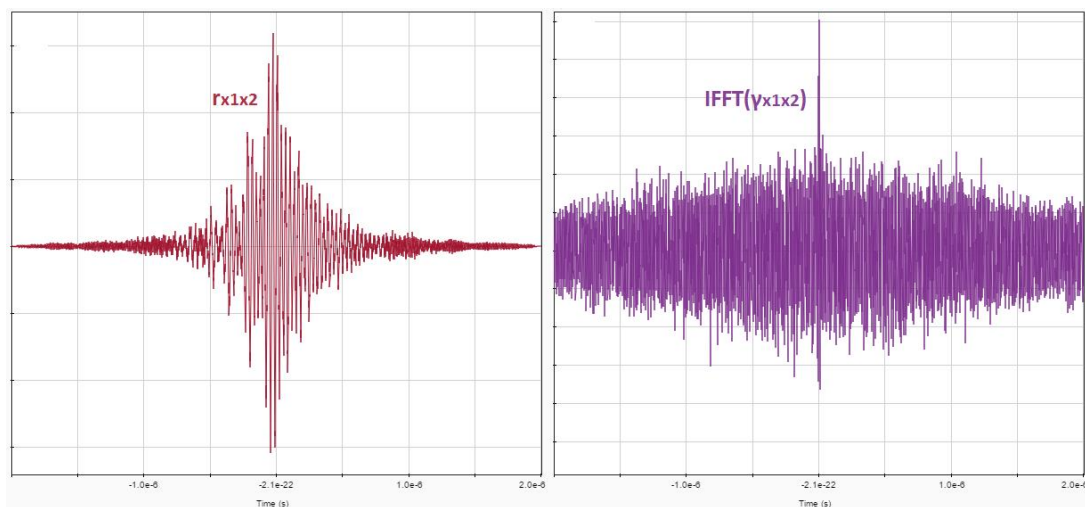

Figure 7. Standard cross-correlation (left) and the IFFT of the coherence (right) (left: voltage-squared versus time-lag; right: scalar versus time-lag)

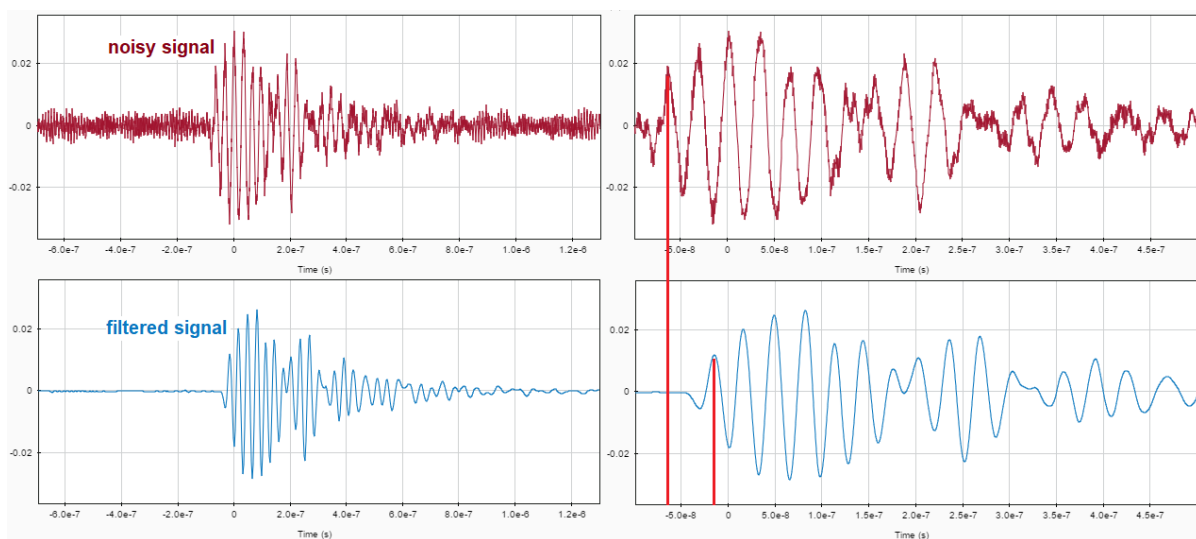
Source: own measurements

$$\gamma_{x_1x_2}(f) = \frac{G_{x_1x_2}(f)}{\sqrt{G_{x_1x_1}(f) \cdot G_{x_2x_2}(f)}}$$

$$(G_{x_ax_b}(f) = X_a^*(f) \cdot X_b(f); \quad a, b \in \{1; 2\})$$

II.7. NEW method: Digital filtering & Peak-search

During the creation of this method, the focus was on the total damping of the noise. The energy windowing method gives this a try, but it cannot handle those frequencies that are near to the dominant frequency of the useful signal. This is because it does not filter specific frequencies, but greater frequency bands instead. To solve this problem, the new method uses a digital filter with a steep cut-off at the border frequency. By investigating the frequency domain characteristics of the useful signal and the added noise, a low-pass filter was chosen with a cut-off frequency of 80 MHz. The effect of the created digital filter can be seen on *Figure 8*, where a significant delay is also noticeable between the original and the filtered signal. This delay is due to the steep cut-off of the filter, but it does not cause any problems, since all of the filtered signals get this same delay, so the relative time differences will stay the same during the filtering process.

*Figure 8. Comparison of the noisy (above) and filtered (below) signals (voltage versus time)
Source: own measurements*

After digital filtering, the method uses a newly developed peak-search algorithm, that finds the first local peak of the signal and defines that point as the start of the meaningful signal, as *Figure 9* shows. After this, the TDOA is calculated as the difference between the two starting times. Peak searching has been chosen instead of thresholding, because the local maximum of a well filtered signal is much more defined in time than a given percentage of the signal's maximum value. This is mostly because the very maximum of the signal can also be a stochastic transient or anything related to noises. Another reason is that the rising or falling slopes of the signal can have additive noise or slight bumps on them, that can falsify the thresholding results. With these problems and their possible solutions in mind, the listed techniques were compared, as described in the next section.

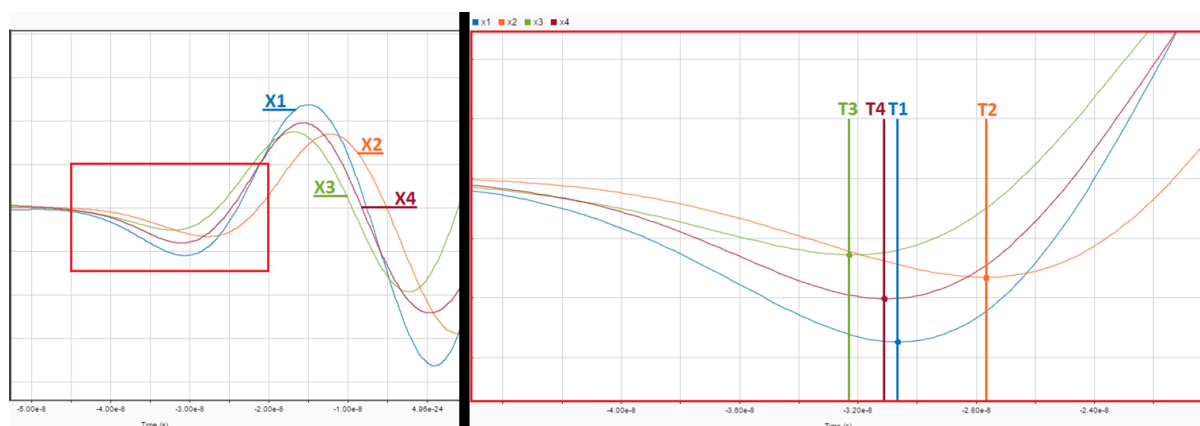

Figure 9. Working principle of the developed peak-search algorithm (voltage versus time)

Source: own measurements

III. Comparison of the presented methods

III.1. The measuring system

The previously presented signal processing techniques were implemented in MATLAB environment exactly as they have been described in the previous section.

The measured PD signals were created by a needle-plate corona electrode with an electrode distance of 50 mm. The needle electrode was connected to the high voltage output of the 250 kV test transformer of the High Voltage Laboratory of the BUTE, while the plate electrode was grounded. During the measurements, 26 kV AC voltage was used.

The emitted signals were received by telescopic scanner antennae with a length (quarter wavelength) of 630 mm. The received signals were captured by a four-channel digital sampling oscilloscope with 1 GHz bandwidth and 5 GSa/s sampling rate. The antennae and the oscilloscope were connected by 10 m long H-155 type coaxial cables.

The captured signals were processed by a program that was written in MATLAB environment, using the previously presented methods.

III.2. Measurements and Results

The measuring arrangements were made of a pair of antennae and a PD source. The coordinates of these three object were measured accurately. For the comparison of the described techniques, measurements were made in three different antenna arrangements. Each set of measurements consisted of 15 pairs of signals. For each arrangement, the theoretical TDOA values were calculated from the coordinates of the objects. For every signal pair, the TDOA values were estimated with all of the examined methods, and for each method, the mean value of the 15 estimations were calculated. *Table 1* shows the theoretical TDOA values and the estimation errors of the inspected methods. The error is positive if the estimated value is bigger, and negative if it is smaller than the theoretical value.

Table 1. TDOA estimation errors of the examined techniques

		Arrangement #1	Arrangement #2	Arrangement #3
Theoretical TDOA value [ns]		2,413	-1,390	-1,945
Estimation error of TDOA [ns] (average of 15 values)	Method #1	-0,413	0,560	-2,439
	Method #2	-1,767	25,313	-118,501
	Method #3	-29,521	-12,810	-99,778
	Method #4	0,694	-6,764	-9,101
	Method #5	-2,183	17,390	4,222
	Method #6	-4,706	-18,071	1,914
	NEW method	-0,336	0,498	-0,439

Source: own measurements

To better understand the differences between the accuracy of the different methods, the standard deviation (SD) of each set of measurements is presented in *Table 2*. If a method has a very high value of SD, it means that one result alone is not reliable, and a big number of measurements is needed to get a proper mean value. *Table 3* shows the average results of the three arrangements for each examined method. The average errors are calculated from the absolute value of the previously presented TDOA estimation errors. The methods are also put in order, considering the average accuracy of the estimation and the average SD value of the results.

Table 2. TDOA SD values of the examined techniques

		Arrangement #1	Arrangement #2	Arrangement #3
SD value of TDOA estimations [ns] (SD of 15 values)	Method #1	1,86	1,75	1,48
	Method #2	1,65	13,93	368,69
	Method #3	14,54	13,16	12,16
	Method #4	7,38	7,75	7,57
	Method #5	0,49	54,73	0,27
	Method #6	7,30	49,01	3,36
	NEW method	0,24	0,18	0,17

Source: own measurements

Looking at *Table 3*, it is clear that the self-created noise-filtering & peak-searching algorithm (NEW method) is the best choice for these kinds of signals, regarding both the estimation accuracy and the standard deviation of the TDOA results. At the second place in both categories, there is the cumulative energy curve technique (Method #4). This technique is also successful, because it eliminates most of the additive noises and does not have the unreliable properties of the thresholding techniques. Even so, the NEW method is still far more accurate and less deviated. With this in mind, this new method has been chosen as the signal preprocessing element of the final location approximation system.

Table 3. Average of absolute TDOA errors and SD values of the examined techniques

		Average of absolute errors [ns]		Average of SD values [ns]	
Order by goodness	#1	NEW method	0,42	NEW method	0,20
	#2	Method #1	1,14	Method #1	1,70
	#3	Method #4	5,52	Method #4	7,56
	#4	Method #5	7,93	Method #3	13,29
	#5	Method #6	8,23	Method #5	18,50
	#6	Method #3	47,37	Method #6	19,89
	#7	Method #2	48,53	Method #2	128,09

Source: own measurements

IV. Conclusions

IV.1. Qualification of the results

The results of *Table 3* confirm the reality of the previously described problems of the original literature methods. The newly developed noise-filtering & peak-searching algorithm has been specifically created to eliminate these problems. The digital filter successfully eliminates the additive noise components even with frequencies near to the useful signal's dominant frequency. The accuracy of the peak-search algorithm does not depend on the stochastic nature of the steepness and bumps of the slopes and the maximum value of the signal. Instead, it finds a point that is well defined in time and is not influenced by the stochastic nature of the signal. The results clearly show that the method successfully fulfilled its purpose by estimating the TDOA values accurately with a low value of standard deviation.

The poor results of the two cross-correlation techniques (Method #5 and #6) are caused by their main working principle, which is searching for the similarity between the two signals. This means that they have the maximum value at such time-lag, where the two signals are the most alike, if delayed with that time value. If the additive noise has strong low-frequency components, then the cross-correlation technique will try to match these orderly, sinus-like noise-waves in the signal. So, the first problem is that the strong, low-frequency noises are not stochastic at all. The second problem is the stochastic nature of the useful signal itself, namely the distortion at the end of the useful waveform. This means that the first few waves of the measured signals are much alike, while the remaining long part of the meaningful signals show drastic differences. The cross-correlation technique then matches these stochastic parts of the useful signals, giving us faulty results. This means that these techniques give unreliable results even when the digital filter is successfully used, because the filtered signal itself will still contain stochastic parts.

IV.2. Future plans

The next step of the research is to build the whole location approximation system, in which the preprocessing of the measured signals will be done by the newly developed noise-filtering & peak-searching algorithm. The following step will be the automation of this algorithm, so it could automatically change its parameters according to the measured signal. This is extremely important in case of different types of partial discharges. For this purpose, artificial PD sources

of every type must be built and examined in order to understand the time and frequency domain differences between each type of PD.

The goal of this whole research is to finally create a measuring system, that can be applied reliably in industrial environment, during the acceptance tests of high voltage equipment.

IV.3. Acknowledgement

Reaching the end of this study, I would like to express my gratitude to the leaders of The High Voltage Laboratory of the Budapest University of Technology and Economics, who made it possible for me to use the required equipment of the Laboratory, and who helped me acquire all of the needed tools for the research.

References

- [1] Stewart, B.G.; Nesbitt, A.; Hall, L.: Triangulation and 3D location estimation of RFI and Partial Discharge sources within a 400kV substation. In: 2009 IEEE Electrical Insulation Conference – Conference book. Montreal, QC, 2009. pp. 164-168.
- [2] Mountassir, O.El; Stewart, B.G.; McMeekin, S.G. et al.: Effect of sampling rate on the location accuracy of measurements from radiated RF partial discharges signals. In: 2012 11th International Conference on Environment and Electrical Engineering – Conference book. Venice, 2012. pp. 891-896.
- [3] Sun, Y.; Stewart, B.G.; Kemp, I.J.: Alternative cross-correlation techniques for location estimation of PD from RF signals. In: 39th International Universities Power Engineering Conference 2004 – Conference book. Bristol, UK, 2004. Vol. 1. pp. 143-148.
- [4] Lu, Y.; Tan, X.; Hu, X.: PD detection and localisation by acoustic measurements in an oil-filled transformer. In: IEE Proceedings - Science, Measurement and Technology. Mar. 2000. Vol. 147, no. 2. pp. 81-85.
- [5] Mountassir, O.El; Stewart, B.G.; McMeekin, S.G. et al.: Effect of noise on the location accuracy of partial discharges using radiated RF detection techniques. In: 2012 47th International Universities Power Engineering Conference – Conference book. London, 2012. pp. 1-6.
- [6] Tungkanawanich, A.; Kawasaki, Z.I.; Abe, J. et al.: Location of partial discharge source on distribution line by measuring emitted pulse-train electromagnetic waves. In: 2000 IEEE Power Engineering Society Winter Meeting – Conference Proceedings (Cat. No.00CH37077). 2000. Vol. 4. pp. 2453-2458.
- [7] Carter, G.C.; Nuttall, A.H.; Cable, P.G.: The smoothed coherence transform. In: Proceedings of the IEEE. Oct. 1973. Vol. 61, no. 10. pp. 1497-1498.

Máté Szirtes, BSc Electrical Engineering student

Institution: Budapest University of Technology and Economics,

Faculty of Electrical Engineering and Informatics,

Department of Electric Power Engineering

e-mail: mate.szirtes@gmail.com

Tutor: Richárd Cselkó, MSc in Electrical Engineering, assistant lecturer, Institution: Budapest University of Technology and Economics, Faculty of Electrical Engineering and Informatics, Department of Electric Power Engineering

Reviewer: Dr. Sándor Tóth, PhD in Electrical Engineering, honorary associate professor, Institution: Budapest University of Technology and Economics, Faculty of Electrical Engineering and Informatics, Department of Electric Power Engineering – Honorary member

Bitcoin: the encoded trust

Tamás Lajos Elekes, *PTE BTK Sociology, Pécs*

My research subject is a new financial and Internet entity, the bitcoin. It highlights the appearance of new types of social interactions. Bitcoin's inventor claims that this payment system and money do not need trust because it is completely transparent. I examined the truth of this statement in my research. When examining the trust structures used by bitcoin, we found results that can easily be generalized to the world of the internet. However, the social actions that have emerged through the web do not only function differently, but the trust capital required differs from the traditional ones. In my research, I compared the trust elements that enabled the operation of bitcoin with the tool set used by traditional, regulated, centralized national currencies.

Results: The examination of bitcoin from a trust perspective is not an act merely for itself. It makes easier to interpret the processes in the in the fast-growing sphere of communities across the internet that defy space and time. In an empirical comparison of country studies, it turned out that bitcoin and similarly organized community-based groups and the services they offer could be a substitute when the “traditional” trust structures fail or malfunctioning.

Conclusions: We identified new types of trust. These types of trusts are closely linked to the Internet, as they are heavily anonymous, and generally have no information about their subject, but somehow they still work. These new decentralized trust categories suggest the dawn of a new type of economic and social structure where the contours of the numerous geographic, linguistic and other differences become meaningless.

Keywords: bitcoin, blockchain, trust, big data

Acknowledgment: Supported BY the ÚNKP-17-2-I.-PTE-344 New National Excellence Program of the Ministry of Human Capacities

I. Crisis of trust

In the 21st century, many writers, researchers and thinkers see our age as the age of crisis for general trust. These influencers see the people turning away from governments, democracy, elected representatives, institutions, perceiving a decline in trust in politicians, financial institutions and entrepreneurs. They say that people are less and less concerned with each other, we cannot trust anyone, not even our closest friends and the former social security net, the family, has been reduced to the smallest possible size for numerous reasons (nuclear families, households of a single person). The terrible image of the society is further aggravated by the tension-seeking attitude of the media, whose best tool is showing death, suffering, betrayal, theft, violence, and other disturbing events in TV news (Galtung and Ruge, 1965).

The question is whether those right who are perceive the end of society? Since the emergence and expansion of the Internet and globalization, the traditional, local forms of trust have been undoubtedly in crisis. We have to live faster, we do not have time to discuss social questions, we do not have time to debate politics ("nothing changes!") and we even go "bowling alone" (Putnam 2000). The number of events requiring personal presence has dropped significantly and most people have time and energy only for their closest acquaintances, family and friends. These processes have led to the fact that traditional trust structures are slowly losing their roles and values, in many important areas challenging the ideas and the proven systems that humanity has relied on through its history. Traditional trust is indeed in crisis. We simply did not notice it until the 2008 global crisis of trust, which eventually triggered a financial crisis, in which millions of billions of dollars were lost and millions of working people working had lost their jobs.

"What crisis of trust?" We could ask, since it was a real estate crisis, and it was all about some debtors had not paid their loans and bankers went bankrupt somewhere across the Atlantic. This was actually the case for the outside observer. However, the global crisis was primarily a failure of a shady and extremely unfair financial system. This crisis was the first serious sign and catalyst for the transformation of trust structures. However, interpersonal trust, in spite of any superficial sign, is not in a crisis at all. As a matter of fact, we live in the age of the widening general trust. This process will be presented in the following few pages with an example of a new type of a revolutionary financial product with an extraordinary publicity. Before I explore this, I will briefly give an overview of traditional forms of trust that have been helping to build human relationships for thousands of years - and in the end almost completely pacified societies around the world.

II. Money and trust

Money is a recurring phenomenon in (social) sciences. In ancient times, Plato and Aristotle (Cartwright 2016), and in the New Age Montesquieu, for instance, dealt with money, and as a common feature we can point out that they all considered money as a symbol. The principle of "money as a symbol" embraces the story of money theory as the underlying concept. Marx and Weber both see money as a symbol (Marx, 1867; Weber, 1978), and Simmel was the first to link the concept of symbolic money and trust. He pointed out that money has lost its substance value and now money using the tools of bureaucracy and legal regulation to hold the necessary trust to operate (Simmel, 1907). Giddens, when showing the disembedding of production from locality - which requires trust in abstract principles (institutional trust) - brings money as an example as the symbol of work and wealth (Giddens, 1990). The principle of distinction in

Coleman's theory of three types of money also embraces trust when distinguishing three different forms of money: commodity money, trust-based money and regulation money (Coleman 1990).

Simmel introduced the concept of trust in sociology (Möllering, 2001). Trust is a general social phenomenon, so it can be observed in every human being, but we were not born with it. The ability of trust is “taught” through socialization and its foundations are already gained in infancy. At this early stage we “learn” basic trust, which is basically the absolute trust in parental care and is the foundation of generalized trust. (Füzér, 2015).

The definition of trust was created by Giddens in *The Consequences of Modernity* as follows: "Trust may be defined as confidence in the reliability of a person or system, regarding a given set of outcomes or events, where that confidence expresses a faith in the probity or love of another, or in the correctness of abstract principles (technical knowledge)" (Giddens, 1990 p. 34).

The traditional forms of trust will be demonstrated through the operation of modern money guaranteed by nation-states. However, the process of accepting money as a payment in the 21st century has been so *internalized* by society that we almost never think of the degree, type and direction of trust when it comes to receiving some pieces of paper, more commonly known as a banknote, as a consideration for our work, products, services or knowledge. By the end of the 2010s, some countries (such as Sweden and Canada) are so close to being a *cashless society* that some traditional transactions are near extinction. In these countries, not only the symbol of products and services (cash) is accepted as a payment, but the symbol of the symbol (bank money) as well. All modern national currencies use traditional trust structures. Before looking at bitcoin's trust toolkit, it is worth reviewing the features of its traditional counterpart.

Particular interpersonal trust is faith in particular groups. These are close social relationships, such as family or close friends (Füzér, 2015). These relationships are strong links with a virtually unconditional loyalty and fidelity to the particular group. Particular interpersonal trust plays a marginal role in the operation of modern money, but its presence can be observed in some special financial transactions. Like a loan from a relative or a friend, where there is no written contract, only a verbal agreement and the close relationship of the creditor and debtor guarantee repayment.

Generalized interpersonal trust is a form of trust in which we have trust in non-particular groups. This type of trust requires trust to create social interactions that go beyond family and friends. This includes, for example, participation in civil society organizations and movements, but this is also the basis for the establishment of social enterprises (Füzér, 2015).

When we accept banknotes or wire transfer, credit card payments, vouchers, and all money-substitute devices - probably subconsciously – payments are trusted despite the fact that most of the transactions are performed by unknown people.

Institutional trust ensures the ability to rely on the reliability of operating systems, even though we do not understand their operation mechanisms. This form of trust is needed, for example, for the Internet, healthcare system or the monetary system (Füzér, 2015). Modern national money is an excellent example of trust in institutions, as money acceptance is ensured and enforced by the law of the nation states (Füzér, 2015).

For example, the acceptance of the Hungarian Forint is governed and regulated by several laws, and its value is influenced by the Hungarian National Bank through various fiscal and monetary instruments. Because of this, one could be aware of the importance of institutional trust in the functioning of national currencies, as it has a very complicated system in the background. Institutional trust is an essential component of nation-state money, as it requires unconditional trust in several different (usually centralized) institutions and systems.

Institutional interpersonal trust is an important companion of institutional trust, since it is not only necessary to trust the principles and functioning of the system, but also its operators (Füzér, 2015). At nation-states' money, this form of trust is used by central bank employees, printers, bankers and other financial sector workers who ensure that transactions are smoothly managed, cash is harder to counterfeit, and ensure the existence of other technical conditions. It is relatively clear that if this trust collapses, it is threatening with a major catastrophe for the given financial ecosystem. One of the important elements of the so-called financial crisis was the greed of credit crunchers and mortgage lenders and the unregulated market where they were active.

During the crisis of 2008, all types of trust were severely damaged, and the financial sector had the greatest losses. It is clear that the negative protagonists of the crisis - financial institutions (banks, insurance companies, investment funds), supported by giant rescue packages worldwide - must adapt to the new opportunities and challenges provided by globalization and the Internet.

The decline in social capital (which is derived from trust) has been identified as a serious threat to democracy in the mid-1990s (Füzér, 2016), so the problem is not new. Social capital types are also an important factor not only at macro level, but also at local and urban levels, as well as in influencing factors (Füzér, 2017) and personal life paths. New types of social capital, which are likely to be associated with new types of trust, are still emerging, and their examination may be the subject of a later study.

In the darkest hours of the economic chaos, a revolutionary financial technology (FinTech) solution emerged in one of the secluded corners of the Internet, which is increasingly challenging the centralized, institutionalized and monopolized financial system (and all the centralized systems) of the world. This is the bitcoin created as a result of an IT problem-solving game that puts all the financial processes - from release to adoption - on a community basis and exists and operates fully under community agreement.

III. The bitcoin

Bitcoin is a financial product that exclusively exists in digital form. Its most sociologically important deviation from conventional modern money is that money creation, the control of transactions and the pricing of the money have been placed on a community basis by the anonymous inventor of bitcoin.

The technology is based on a public ledger, which exists on millions of computers worldwide. This is a logbook based on blockchain technology, a storage solution that arranges the data (in this case, the transaction data) into packets, and stores these packets (blocks) by their completion time in succession and only the last packet can be modified. This solution ensures transparency (as the transaction data is open to the public) and anonymity at the same time (as the

personal data of the transaction participants are encrypted). The people responsible for the transaction validation – the so-called miners –, record all bitcoin transactions in this ledger. Anyone can be a miner. Millions of people around the world provide their unnecessary computer capacity for the bitcoin ecosystem to validate transactions. It is worth mentioning that these individuals and companies do not do this by an altruistic motivation, but the system rewards the miners with newly-generated bitcoins, up to the last 21 millionth bitcoin (then they have to be satisfied with the transaction fees for miners) (bitcoin.org).

Bitcoin transactions are carried out using wallets. These are intricately encrypted identifiers to which bitcoin can be assigned, thereby indicating its possession. Purses cannot be tied to a person, just to a computer running a purse program.

Both emission (bitcoins for mining activity) and transaction supervision are placed on a community basis (as opposed to the centralized banking system), but perhaps the most tangible point is the bitcoin pricing of anonymised trust forms that bitcoin symbolizes, i.e. how much the digital currency is worth compared to the national currency (compared to the dollar exchange rate in the study).

IV. Bitcoin and trust

Bitcoin's place in the existing financial system has arguably been controversial since the beginning, and the community that uses and develops bitcoin has no consensus on how to position this financial entity. This is probably not a coincidence because bitcoin does not have a place in the traditional financial (infra) structure.

Cryptocurrencies use a completely new set of trust tools that has not been experienced so far, which makes it unique among the financial products. While in the past every financial product from government bonds, through different equities, derivatives and national currencies was relying principally on classical forms of trust, mainly on institutional trust, bitcoin relies on decentralized trust forms: decentralized institutional trust and decentralized interpersonal trust.

Decentralized institutional trust, unlike its traditional counterpart, includes the formal elements of decentralized interpersonal trust. This interesting merger provides the foundation of the Internet, where everyone can set up the rules of their own, so the regulatory body and the team working along these rules show a significant overlap. This is the case with bitcoin as the rules of the bitcoin ecosystem are determined by the mining community creating them on a democratic basis by voting. The prefix "decentralized" has been given because the decisions are made by a constantly changing group of people whom are fundamentally difficult to identify, unlike in the case of the traditional types of trust where decisions are made by well-defined institutions and people. Independent of governments and other influences, this "body" is one of the foundations of bitcoin's and similar systems' popularity, as it can guarantee that the "Big Brother" or anyone else cannot force their will onto the system.

The decentralized interpersonal trust – which is responsible for the acceptance and value of bitcoin – has many similarities with its traditional offline counterparts, but there are some differences. The core of the idea is that members of the system (whether it is the bitcoin or the Yelp review system) and the users accept the rules of the system themselves. Among bitcoin users, this is manifested in the fact that each person holding bitcoins assumes that others are consider it as a valueable asset, so they will accept it as a payment for products and services at the given moment and in the distant future. This trust also affects pricing as the more people

rely on the system and on this financial entity, the more people are buying bitcoin, thereby steadily increasing its value as supply (artificially) finite while demand is growing.

In the introduction I have pointed out that there is no trust crisis in the world at all, but it is only because there are new alternatives that offer new solutions substituting centralized, institutional guarantees. In addition to previously centrally controlled and guaranteed systems new projects – independent of governments and large corporations – have emerged from the legitimacy of global publicity provided by the World Wide Web, thus gaining the confidence needed to operate from the growing pool of decentralized trust.

Case Studies

Bitcoin is a decentralized trust project also. Since this is a financial product which is being accepted by a growing community as a new kind of independent currency, it is particularly suitable to showcase the emergence of new, global and anonymous trust forms.

For the understanding of the following diagrams, an important rule should be noted. The trust in that financial instrument is proportionate to the amount of investment. Ultimately, any financial decision - whether it is conscious or automatic - is based on whether we consider it to be advantageous at that particular moment. This decision is always created as a result of multiple trust variables. When we decide to buy a stock, real estate, convert our euro to dollar or bitcoin, we always do it because we trust that in the future it will be more valuable than when we bought it or at least have a higher chance of keeping its value than the instrument offered as a payment (usually money).

In the following I discuss the bitcoin-buying habits of two countries in two particular time frames where a new financial phenomenon based on decentralized trust structures (in our case bitcoin) is supported by the weakening of traditional forms of trust (the conversion of national government money). In interpreting this process, let us not forget that the value of nation-state currencies is influenced predominantly by the strength of the country's economy, the amount of money in circulation and the stability of the government.

In the examples of the case studies, the loss of trust is caused primarily by the weakening of the economy, but during the short life of the digital currency, there have also been cases where the loss of trust derived from the decline in the legitimacy of the central governments. Indeed, bitcoin began its journey during two such events, namely the Greek and Cypriot banking crises, where the central governments were unable to credibly guarantee the value of bank deposits (CNN.com, 2013).

V. Methodology

The methodology of the research is relatively novel in the field of social sciences. Its novelty is not the methods used for the statistical analysis but the quality of the data and the method of data collection. For the research, I used data sources that are open to the public (freely available and usable), and contrary to conventional data collection methods, I used big data type data to perform analyses. Volume data is provided by the <https://coin.dance> site, which collects data from various bitcoin exchanges. For the analysis, I used the data on localbitcoins.com because it was (at the time of the study) the biggest bitcoin exchange site. The exchange rates of the national currencies were collected from the investment site investing.com.

The spread of decentralized institutional trust and decentralized interpersonal trust is indicated by the rising bitcoin purchases that are carried out with the currency of the examined nation-

state. I have also studied a number of other events and nations using the same methods, and it turns out that the following schemes have been valid in all cases.

I used IBM SPSS Statistics Version 22 for my analysis. I used the correlation and regression method to justify my thesis. For each analysis, it is equally true that the R values and the correlation levels are very high (especially compared to sociological analyses). The results obtained are near-evident, but the explanation of the results is indispensable.

2017 was undoubtedly the year of the bitcoin (and blockchain-technology). There had never been such an increase in financial assets value in history as in the case of cryptocurrencies and probably there had never been so many warnings disclosed by financial market players regarding the creation of a potential financial bubble. These "never evers" unfortunately greatly distorted the framework of the analysis, so in the case studies I was forced to choose a time interval within which to demonstrate the tendencies. Luckily for my research, year 2017 has practically created a new "case study" – as using data from Google Trends – it is possible to show the spread of a technological innovation and the steep rise in trust in decentralized networks. The 2017 volume and price increase clearly does not indicate the same trust drop in a given national currency, but it has a global trust boost for Internet money. The study of this phenomenon, however, is not the subject of this study.

The common past should be highlighted: the common communist / socialist era in both countries and the highly centralized political and economic structure, which look like particularly favorable for uncontrolled, truly democratic entities, like bitcoin. In the case of this analysis, I always took the quantity of bitcoins as a basis, regardless of its value at the given time.

VI. Russia

On March 18 2014, taking advantage of the power gap created by the Ukrainian government's overthrow, Russia occupied the Crimean peninsula. Western governments found this unacceptable, foresaw the re-emergence of the old Cold War Russian politics in military intervention and imposed economic sanctions against Moscow in several waves. As a result of these sanctions, the rouble has lost half of its value, which hurt savings and wages of the Russian people, as well as the cost of purchasing power. TV shows showcased Russians who wanted to spend their roubles (which was losing its value constantly) for basic foods, cans, durable electronic items (especially for iPhones). The rouble suffered a serious international loss of trust due to these economic sanctions. The threat of war and the threat of international isolation created uncertainty for the existing political, financial and economic systems.

The moral side of the events should be completely ignored in this case, the only thing we concentrate on is the number of bitcoin purchases that are growing in parallel with the weakening of central governments. Fortunately, economic life has created great visualization techniques, so after compiling the volume data, complicated statistical measurements are needed, as the processes under examination can be seen well. At the beginning of the trust/financial crisis, according to the data, some bitcoins were purchased with Russian roubles, but as we progressed in time, the annexation of the Crimea led the United States and Europe to vote for various economic sanctions against Russia, so Russian demand for bitcoin is growing. Bitcoin purchases gained real momentum after the sanctions come into effect. The longer the sanctioned period, the more roubles they spent on bitcoin. It's important to note that bitcoin was almost unknown to the world at that time, only a few people had heard of bitcoin or even fewer owned some of it. A series of events similar to the Russian crisis were needed to reach the acceptance level of technology where it is today.

It is worth mentioning that it was not only the growth of bitcoin purchases that indicated the weakening of the Russian economy, but the fact that the rouble dived. We can safely say that some of the rouble owners started to buy bitcoin as a security hedge. This idea is likely to be based on several pillars, but the common point of each assumption is that bitcoin operates with fundamentally different structures of trust than roubles and is not influenced by the decisions of the Russian central government.

The choice of countries for the study proved to be very lucky as the Russian government's position on digital money has been neutral up to the present, while the Chinese opinion was initially neutral, and then they aggressively banned cryptocurrency exchanges, providing an excellent basis for comparative analyses.

In the summer of 2017, Russian neutrality transformed into an unofficial support status when a bitcoin-like digital money, Ethereum's creator with a Russian origin, Vitalik Buterin, had an audience with Russia's President Vladimir Putin and they "discussed the potential of Ethereum" (Coindesk, 2017). Decentralized currencies and centralized government systems relationships have been, of course, tense since the beginning. This is not just because of the refusal of centralization and the authority of governments. Many analysts and experts believe that bitcoin and the whole cryptocurrency ecosystem are the biggest Ponzi scheme in history. However, the Russian position may, for a long time, be able to put the Russian IT sector on a growth curve.

VII. China

China is probably the most interesting country on Earth as we know very little about the real state of the country. It is certain that after the break-up of the Soviet bloc, socialist countries transformed rapidly (with the exception of Cuba, China and North Korea) into Western-style democracies with capitalist economy. However, in China, the development of society and the economy go on a different path to the European one. In the world's most populous country, the transformation of the economy and society into a market model (but in a Chinese capitalist style) began before the Soviet bloc broke up. Since the beginning of the 80s, private capital and individual initiatives have become more and more burdensome for China's economy, by not calling into question the planning and governing power of the Chinese Communist Party at any moment. The Chinese central management has carried out economic miracles - from a capitalist point of view - such as stopping a stock market crash or creating decades-long double-digit economic growth (according to the data of the Chinese Communist Party). Although, private property has not been exterminated in China, but it is not as socially accepted being wealthy as anywhere else in the world.

Chinese financiers try to hide their wealth, since when it comes to the fact that wealth accumulation is not so communistic, it poses a serious threat to the wealthy individual and their family and supporters.

China's national currency, the yuan has several unique features, especially if we take the leading economic powers (since China is the world's largest economy), as the basis of comparison. The yuan's exchange rate is centrally regulated, so it uses a fixed exchange rate instead of a floating exchange rate that is used by almost all of the national currencies around the world. The centrally fixed exchange ratio guarantees favorable export / import rates for the socialist country. The international convertibility of the yuan is significantly influenced by the fact that only a limited amount of yuan can be exported from the country, so tourists and investors are forced to spend it in the country. These regulations also strengthen bitcoin's and other similar decentralized money's position, as they allow wealth to be exported from China.

International economic actors have long been concerned about what might happen in China. We get data that is strictly controlled by the Chinese Communist Party before being released to the world, so many experts had a suspicion that these data might be manipulated somewhat, so we really have no idea about the Chinese economy. We know that, according to a previous statement by the CCP, a minimum of 7% GDP growth is needed for the People's Republic of China to be able to deal with the masses flowing into cities in order to avoid social explosion. However, for the years 2015 and 2016, China experts were concerned about the fact that it was frequent for data transmissions to show that the economic expansion for the given timeframe exactly equal to the needed 7%. Nevertheless, these supposedly falsified data have also meant a slowdown in growth, though - presumably - to a lesser extent than in reality. These deteriorating data also raised doubts about China's future, as the economy tend to slow down.

This assumption was supported by The People's Bank of China in March 2017 in a report. This report stated that the growth of the Chinese economy in 2016 was only 6.7% and in 2017 it is very unlikely to reach 6.7%, instead, it will be somewhere around 6.5% (Magnier, 2017). In addition, according to many experts, Chinese economy struggles with fundamental structural problems, which sooner or later will cause the Chinese economy to collapse (Prasad 2017). In any case, I do not intend to predict the future on the basis of some bitcoin data, however, the rate of money leaving the Chinese economy is remarkable.

When the above report came in, the volume of yuan-based bitcoin purchases rose by 10000% over a week. Due to the decentralization of the bitcoin ecosystem and its excellent properties for a fleeing foreign currency, and the fact that bitcoin avoided the attention of the Chinese authorities until the end of 2017, Chinese entrepreneurs started to use bitcoin to transfer money outside the country. However, the fall in the volume data has been triggered by the actions of the Chinese People's Party when central government banned the crypto-companies and stopped their operations with immediate effect in 2017.

The fact that bitcoin and its counterparts are a real challenge for institutions based on traditional trust structures has no better example than the desperate struggle by centralized authorities trying to regulate the decentralized currency. It will be interesting to see the outcome after the superpowers (Russia and China) have taken two opposing positions despite their similar social heritage over blockchain technology and cryptocurrencies.

VIII. Trends

In both cases presented through these ? case studies, the loss of trust resulting from the (supposed) weakening of the given country's economy went parallel with the increase in bitcoin purchases, which is also a sign of an increase in trust in decentralized money. The ever-increasing volume of bitcoin purchases clearly shows a tendency of acceleration of the bitcoin adoption despite the government intervention. However, this accelerating pace also refers to a global process of bitcoin becoming more and more recognized and acknowledged, thus more and more people want to be involved in (supposed) financial systems of the future.

Blockchain technology - first introduced in the operation of bitcoin - seeks to find its place in many areas, especially in the service sector, with immediate success in many places. The new types of trusts that provide technology-based foundations of online entities have been part of our everyday lives for decades, and now, entire industries have been built to exploit this special resource. It is worth drawing parallels between accepting bitcoins as a value and different com-

parison systems (good examples are Yelp, mentioned earlier, TripAdvisor or a Hungarian example, Árukereső, where we can evaluate and browse not only products, but also stores). Probably few think of it, but ultimately all social media are working on this principle when the aggregation of likes, comments on posts, videos and ads decide the likeliness of a particular content showing up for users and the only reason of "featuring" these contents is to persuade the user to use the site as long and as often as possible.

It seems that these decentralized forms of trust have basically changed everyday life, almost everything from our social behavior to our consumer behaviour, and because of bitcoin, the financial sector cannot escape decentralization reforms either.

IX. Expanding world, widening trust?

I tried to highlight the differences between conventional, offline forms of trust and the new types of decentralized forms and their common characteristics. In general, both types of decentralized systems - as their name implies - are based on systems that connect a very large number of actors with rather weak links in a pre-structured network. These actors do not know much about the others, only their position in the subject discussed and the fact that they exist. Most of these systems today are not anonymous or not even pseudo-anonymous, but the very large numbers of actors make it difficult to identify the individuals, but we do not consider it as an important factor. (For example, when we buy a product based on online reviews we usually consider it unimportant to identify the individuals evaluating the given merchandise, video, post, etc...)

Such a widening of trust radius is much easier to understand if we take into account the sudden "nearness" of distant spaces and distant people. However, this "closeness" does not mean that people and spaces are really closer and we can only transfer the impression of certain aspects over the Internet (Berger 2018). The world seems suddenly cognizable, people seem to be recognizable and reliable by the opportunities offered by the internet, which in many cases gives us the false confidence in cognition and control, however, in most cases we do not use this option or only to a limited extent, since it is energy-efficient to trust the controlling power of the Internet and we only use the ability to check out someone or something suspicious in very exceptional cases. Intentionally falsified assessments and spaces pose danger and a completely new challenge to the people of late modernity (or postmodernity).

References

Berger, Viktor (2018): Online terek fenomenológiája. Adalékok a (késő) modern tértapasztalatok értelmezéséhez. In Faragó László (szerk.): Kortárs térelméletek kelet-közép-európai kontextusban. Budapest: Dialóg Campus.

Cartwright, Mark (2016), Greek Coinage http://www.ancient.eu/Greek_Coinage/ (downloaded: 2017.01.02)

Coleman, James Samuel (1990), Foundations of Social Theory, The Belknap Press of Harvard University Press

CNN.com (2013): Bitcoin prices surge post-Cyprus bailout <http://money.cnn.com/2013/03/28/investing/bitcoin-cyprus/index.html> (downloaded: 2017.01.22)

Füzér Katalin (2015): A bizalom társadalomelmélete és a társadalmi tőke szociológiai elmélete Századvég, 2015/78 7-18. o.

Füzér Katalin (2016): The Social Theory of Trust and the Sociological Theory of Social Capital. *Belvedere Meridionale* (28): 132–139.

Füzér Katalin (2017): A projektcsített város. Részvételi városfejlesztés az ezredfordulós Pécsen. Pécs: Publikon.

Füzér Katalin (2017): The projectified city of postmillennial Pécs: urban strategies, development projects, and partnerships on Europe's periphery. In Marta Smagacz-Poziemska, Krzysztof Frysztański, Andrzej Bukowski (eds.): *Re-Imagining the City. City and Urban Today From the Sociological Perspective*. Kraków: Jagiellonian University Press, 167–189.

Giddens, Anthony 1990: *The Consequences of Modernity*. Stanford, Stanford University Press.

Gustafsson, Katarina & Magnusson, Niklas (2013), Stockholm homeless accept credit cards as cash king no more <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/stockholm-homeless-accept-credit-cards-as-cash-king-no-more-8910867.html> (downloaded: 2017.01.22)

Marx, Karl (1867), *Capital Volume I*. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-I.pdf>

Montesquieu, Charles Louis de Sécondat (1748): *A törvények szelleméről*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

Simmel, Georg (2004): *A pénz filozófiája*. Osiris Kiadó, Budapest

Weber, Max (1978) *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology* http://www.public.iastate.edu/~carlos/607/readings/header_weber.pdf (downloaded: 2017.01.22)

Tamás Lajos Elekes, sociology Ma

Institution: Pécsi Tudományegyetem, BTK, Sociology, Ma

e-mail: eletom10@gmail.com

Tutor name: dr. Katalin Füzér, associate professor, PTE BTK Sociology

Reviewer name: dr. Viktor Berger, assistant professor, PTE BTK Sociology

Hogyan tartósítsuk a D-vitaminnal dúsított tojáslevet?

Tóth Adrienn, *Szent István Egyetem, Élelmiszertudományi Kar, Hűtő- és Állattermék Technológiai Tanszék*

Dr. Németh Csaba, *Capriovus Kft.*

Lois Castillo, *University of Costa Rica*

Vajda Ágnes, *Szent István Egyetem, Élelmiszertudományi Kar, Élelmiszergazdaságtan Tanszék*

Pintér-Nagy Orsolya, *Szent István Egyetem, Élelmiszertudományi Kar, Hűtő- és Állattermék Technológiai Tanszék*

Pintér Richárd, *Szent István Egyetem, Élelmiszertudományi Kar, Hűtő- és Állattermék Technológiai Tanszék*

Ayari Emna, *Szent István Egyetem, Élelmiszertudományi Kar, Hűtő- és Állattermék Technológiai Tanszék*

Dr. Friedrich László, *Szent István Egyetem, Élelmiszertudományi Kar, Hűtő- és Állattermék Technológiai Tanszék*

A tojás az egyik legkomplexebb élelmiszeripari alapanyagunk és élelmiszerünk. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy egy embrió fejlődéséhez minden tápanyag megtalálható benne. A kiváló fehérjeösszetétel mellett az ásványi anyagok és vitaminok jelenléte miatt is funkcionális élelmiszernek tekinthetjük.

Az élelmiszeripar számára nem csak a beltartalmi értéke, de technofunkciós tulajdonságai miatt is rendkívül jelentős alapanyag, gondoljunk csak a fehérje habképző tulajdonságaira, illetve a sárgája emulzióképző és stabilizáló tulajdonságára. Azonban fontos megjegyeznünk, hogy az élelmiszeripar mára nem héjas, hanem feldolgozott tojásterméket használ, így például tojáslevet, melyet a nagy mikrobiológiai kockázat miatt tartósítani kell.

Kísérletünkben D-vitaminnal dúsított tojáslevet vizsgáltunk, amelyet a nagy hidrosztatikus nyomású technológiával (HHP), illetve hővel kezeltünk. Célunk az volt, hogy a hozzáadott D-vitamin mennyiségének változását nyomonkövessük, illetve megvizsgáljuk, hogy ez milyen hatással bír a mikrobiológiai-állapotra, valamint a teljes tojáslé viszkozitására.

Eredményeink azt mutatták, hogy a D-vitamin hozzáadása nem befolyásolja a viszkozitást, ellenben az alkalmazott kezelési paraméterek szignifikáns hatással vannak. A mikrobiológiai állapotra szintén jelentősebb hatást mutattak a különböző kezelési paraméterek, mint a D-vitaminnal történő dúsítás.

Összességében elmondható, hogy táplálkozási szempontból kedvező hatása lehet a nagyobb D-vitamin-bevitelnek, amely a technológiai tulajdonságokat sem befolyásolja.

Kulcsszavak: HHP, funkcionális élelmiszer, D-vitamin, teljes tojáslé, viszkozitás, kéméletes élelmiszerfeldolgozási technológiák

I. Bevezetés

A tojás az egyik tápanyagokban leggazdagabb élelmiszerünk, amely nagy mennyiségben tartalmazza az emberi szervezet számára elengedhetetlen esszenciális aminosavakat (15). A tojás rendszeres fogyasztása hozzájárul az egészséges és kiegyensúlyozott étrendhez. A tojássárgájában található koleszterin miatt korábban számos irodalmi forrás nem javasolta a rendszeres fogyasztását, azonban a legújabb kutatási eredmények azt bizonyítják, hogy a táplálékkal bevitt koleszterin mennyisége csupán 20%-kal járul hozzá az emberi szervezetben mérhető teljes koleszterin mennyiségéhez (3), (4), (11).

A tojás a sportágspecifikus étrendek mellett a súlycsökkentő diéták szerves részét is képezheti, ugyanis napi egy közepes méretű tojás elfogyasztása hozzájárul az étvágyérzet csökkentéséhez a következő 24 órában (23). A nagy mennyiségű és kiváló minőségű fehérje mellett a tojás számos rendkívül fontos tápanyagot tartalmaz nagy mennyiségben. Ezek közül kiemelendő a kalcium, a folsav, a vas és a lutein. A tojásban a C-vitaminon kívül minden vitamin megtalálható. Ezek közül a legjelentősebbek a zsíroltható vitaminok, így az A-, D- és B₁₂-vitamin (25), (1).

A modern fogyasztók körében egyre nagyobb igény jelentkezik a funkcionális élelmiszerek iránt. Ez nemzetközi szinten, például Japánban kiemelkedő fogyasztói igény (6). Ezzel szemben a magyar fogyasztók első sorban az élelmiszerek érzékszervi tulajdonságait, élvezeti értékét tekintették a legfontosabb tényezőnek. Ez azonban a különböző egészséges életmóddal foglalkozó ismeretterjesztő és marketingtevékenységeknek köszönhetően megváltozni látszik (16), (22).

A funkcionális élelmiszerek fogalmára jelenleg nincs egy általánosan elfogadott, univerzális definíció. Azonban egyszerűen megfogalmazhatjuk: egy élelmiszer akkor tekinthető funkcionális élelmiszernek, ha a táplálkozási értékén túl olyan élettani hatással bír az emberi szervezetre, amely hozzájárul a betegségek megelőzéséhez, a jó egészségi állapot megőrzéséhez, illetve hozzájárul az egészségi és szellemi jólét megteremtéséhez (22), (2), (18).

A funkcionális élelmiszereket általában négy nagy csoportba sorolhatjuk ezek a következők:

- természetes eredetű termékek pl. gyümölcsök, zöldségek
- feldolgozott termékek pl. pékárúk teljeskiőrlésű gabonafélékkel, a tej kalcium tartalma
- dúsított termékek pl. D-vitaminnal dúsított tej, D-vitaminnal és kalciummal dúsított tej
- hozzáadott anyagokat tartalmazó termékek pl. pro- és prebiotikus termékek (22)

A tojás a fentebb említett gazdag tápanyagtartalma miatt már önmagában is funkcionális élelmiszernek tekinthető, azonban a különleges táplálkozási igényekhez igazodóan további funkcionális tulajdonságokkal láthatjuk el. Ilyen lehet pl. a D-vitaminnal történő dúsítás, amely a téli időszakban hozzájárulhat egészségünk megőrzéséhez, vagy kiegészítheti a sportolók speciális, megnövekedett vitaminbevitelének igényeit.

Mivel a tojást rendszerint nem nyersen fogyasztjuk, hanem főtt állapotban, vagy az egyes élelmiszerek alkotórészeként, ezért fontos megvizsgálunk, hogy milyen hatással vannak a különböző technológiai eljárások a beltartalmi és technofunkcionális tulajdonságaira. Kísérletünkben teljes tojáslével foglalkoztunk, amely közkedvelt alapanyagként szolgál az élelmiszeriparnak. A térszerte kívül nagy mennyiségben felhasználják a sütő- és cukrászipari cégek, illetve a tojásport felhasználó táplálékkiegészítő készítmények előállításának is alapanyagként szolgál.

Vizsgálatunkban D-vitaminnal dúsítottunk teljes tojáslevet azzal a céllal, hogy megvizsgáljuk, milyen hatással van a nagy hidrosztatikus nyomású eljárás, illetve a hőkezelés a teljes tojáslé D-vitamin tartalmára, mikrobiológiai állapotára és viszkozitására.

II. Anyag és módszer

II.1. Mintaelőkészítés

A mintáink alapanyagául szolgáló teljes tojáslevet a Carpriovus Kft.-től kaptuk. A teljes tojáslevet a törés és homogénezés művelete után vettük le a gyártóvonalról, tehát semmilyen adalékanyagot nem tartalmazott, illetve nem esett át hőkezelésen. A mintákat 4°C-on szállítottuk és a mintavételt követő 24 órán belül HHP-nek és hőkezelésnek vetettük alá.

A teljes tojásléhez 3000 NE/l koncentrációban adagoltunk D-vitamint, amelyet egy kereskedelmi forgalomban vásárolható gyógyszeripari készítményből mértünk be. A mintákat polietilén tasakokba csomagoltuk: a viszkozitás és D-vitamin tartalom méréséhez 200 ml-es mintákat készítettünk, míg a mikrobiológiai vizsgálatokhoz 50 ml-es steril tasakokat töltöttünk meg. Minden méréshez külön 3-3 csomagolást készítettünk a megfelelő ismétlésszám megvalósításához.

A HHP kezelést egy Resato FPU 120 – 2000 típusú félüzemi berendezésben végeztük el, a kezelések ideje minden esetben 5 perc volt. A nyomás növelés 100 MPa/perc volt, a nyomást pedig pillanatszerűen csökkentettük a légköri nyomásértékre.

A hőkezelést laboratóriumi vízfürdőben végeztük, amely kezelési ideje 10 perc volt. A mintákat ezt követően olvadáspontjukban hűtöttük le és a mérésekig 4°C-on tároltuk. Az alkalmazott hő- és nyomáskezelés hőmérsékleteit és nyomásértékeit az 1. táblázatban foglaltuk össze.

II.2. A kísérletterv felépítése

I. táblázat: A kísérletben alkalmazott hőkezelési hőmérsékletek és a HHP kezelés nyomásértékei

Minta	A faktorok tényleges értéke	
	Hőkezelési hőmérséklet (°C), 10 perc vízfürdő	HHP kezelés, 5 perc kezelés (MPa)
1	53	400
2	55	450
3	55	350
4	60	470
5	60	400
6	60	400
7	60	400
8	60	330
9	65	450
10	65	350
11	67	400

A kísérletet egy központi összetett rotációs elrendezésű kísérletterv alapján állítottuk össze, amely előnye, hogy kisebb mintaszám és kisebb ismétlésszám mellett kaphatunk statisztikailag is jól értékelhető eredményeket. A kísérlettervben a két változó a hőmérséklet és nyomásérték

volt, amelyeket felfoghatjuk egy kétdimenziós koordináta-rendszer x és y tengelyeként. A változók középső pontjaként a háromszor megismételt 60°C és 400 MPa kezelések voltak, ehhez képest egy képzeletbeli kör kerületén helyezkednek el a további mérési paraméterpárok egymástól egyenlő távolságra.

II.3. Alkalmazott módszerek

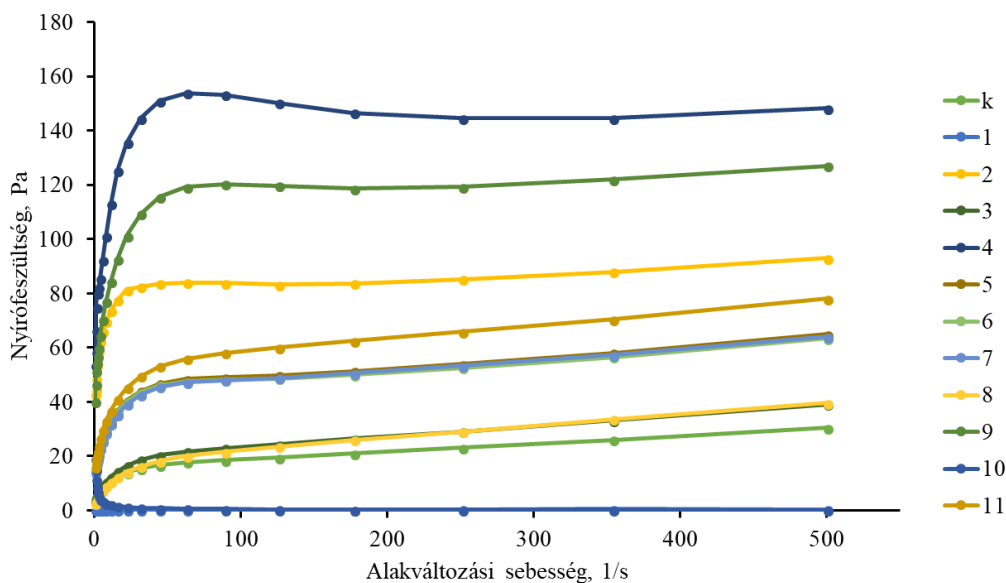
A minták viszkozitását Anton Paar MCR 82 viszkoziméterrel mértük, amelyhez a DG27-SN18875 mérőrendszert alkalmaztuk. Ez a mérőrendszer egy koncentrikus elrendezésű rendszer, amelyben a külső, hűthető palástba mérjük a mintát adott térfogatig, majd egy forgó hengert mozgatunk és ennek segítségével vesszük fel a minta folyási tulajdonságaira jellemző adatokat. A kísérletben 21 mérési pontot vettünk fel 0,5 és 500 1/s deformációs sebesség (alakváltozási sebesség) között.

A minták D-vitamin tartalmát HPLC módszerrel végeztük, amelyben az eredményt D₂-vitamin (ergokalciferol) egyenértékben nemzetközi egység/liter (NE/l) koncentrációban kaptuk meg.

A minták mikrobiológiai állapotát lemezöntéses módszerrel vizsgáltuk. A Nutrient agaron végzett vizsgálatot szélesztéses módszerrel végeztük. A beoltott táplemezeket 24 órán át 36°C-on inkubáltuk és ezt követően olvastuk le a minták mezofil aerob összes élő csíraszámát TKE/ml koncentrációba átszámítva.

III. Eredmények és értékelésük

III.1. A viszkozitás alakulása

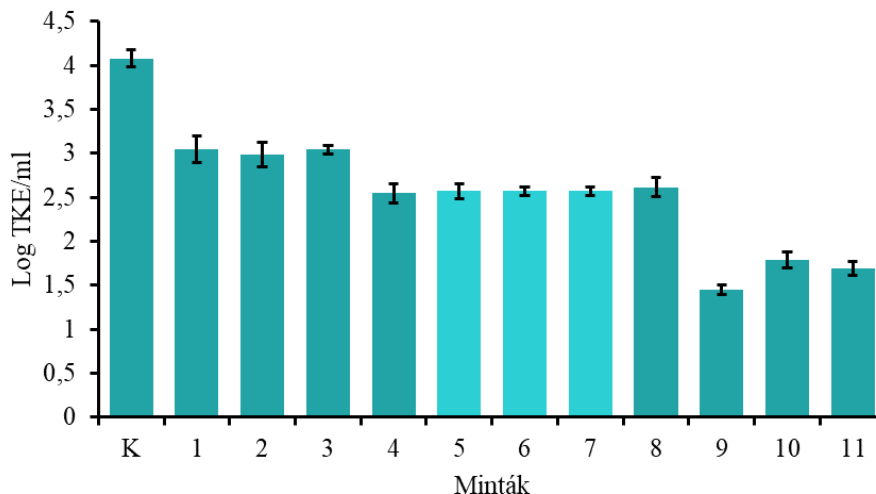
1. ábra: A teljes tojásle viszkozitásának változása a kombinált HHP és hőkezelések hatására

Az 1. ábrán láthatók a D-vitaminnal dúsított, HHP és hőkezelésen átesett teljes tojásle minták folyásgörbéi. Ahogyan látható, a nyomásérték növelésével nőtt a minták viszkozitása, a hőkezelés hőmérséklete kisebb hatással volt a minták állományára. A 470 MPa (4. minta) esetében már lényegesen sűrűbb, viszkózusabb állományt kaptunk, ennek oka a különböző agglomerátumok keletkezése, pl. fehérje agglomerátumok kialakulása.

Ehhez hasonló eredményt kaptak Liu és munkatársai (13), akik a HHP kezelést HTST (high temperature, short time: nagy hőmérsékletű, rövid idejű) hőkezelés kombinációit alkalmazták mangó levek eltarthatóságának növelésére. A tojáslevek esetében megfigyelhető, hogy a HHP

technológia nagyobb nyomásértéken alkalmazva viszkózusabb állományt eredményez, ez nem csupán a fehérjék szerkezeti változásainak, hanem más összetevők változásaira is visszavezethető, például a zsírok és zsírszerű anyagok változásaira is (21).

III.2. A mikrobiológiai állapot változásai

2. ábra: A mezofil aerob összes csíraszám alakulása a kombinált kezelések hatására

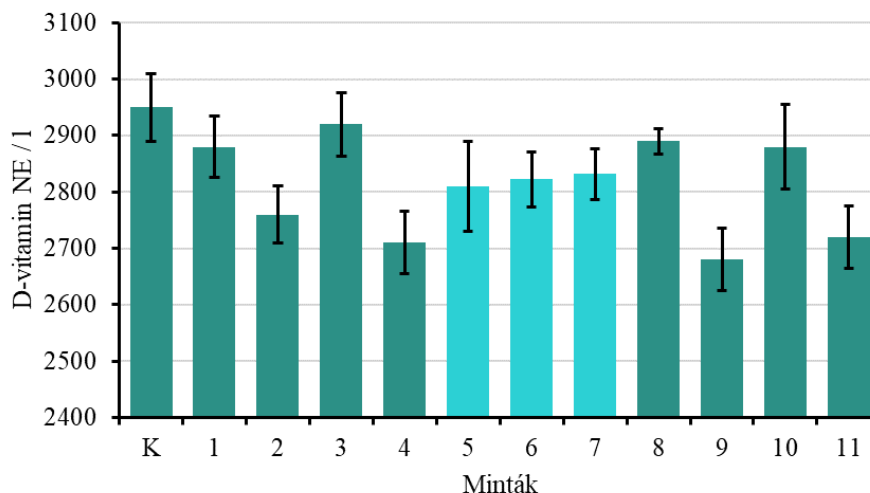
A mezofil aerob összes csíraszám alakulását a 2. ábra szemlélteti. Látható, hogy már a legenyhébb kezelési hőmérséklet és legkisebb nyomásérték (53°C és 350 MPa) is már 1,5 nagyságrenddel csökkentette a mikrobiológiai szennyezettséget. A legnagyobb csíracsökkenés a 9. mintánál volt tapasztalható, amely esetében 450 MPa nyomásértéket, illetve 65°C-os hőkezelést alkalmaztunk. A 2°C-kal nagyobb hőmérsékletű hőkezelés és 50 MPa-al kisebb HHP kezelés majdnem ugyanilyen mértékben csökkentette a csíraszámot. Ebből jól látszik, hogy a hőkezelés nagyobb hatással volt a mikrobiológiai állapotra, mint a nyomáskezelés.

Más kutatások rávilágítottak arra, hogy a nyomáskezelés nem feltétlenül letális a mezofil aerob mikrobák számára teljes tojáslében kisebb nyomásértékek alkalmazásakor (24), ezért célszerű vagy nagyobb nyomást alkalmazni, vagy kombinálni a technológiát más módszerekkel, pl. kisebb hőmérsékletű hőkezeléssel (8), (17).

A mikrobiológiai változások és az állományban bekövetkező változások alapján elmondható, hogy célszerűbb viszonylag kis nyomásértéket alkalmazni más technológiák kombinálásával a tojáslevek tartósítására (5). Más állati eredetű termékeknél, pl. érlelt sonkák esetében hasonló irodalmi eredményeket találhatunk, ezek esetében a nagyobb nyomásérték elsősorban a színre gyakorolt negatív hatást (9). Azonban a mikrobiológia szennyezettsége nagymértékben függ a HHP kezelt termék pH-értékétől, így egy esetleges pH-csökkentéssel a teljes tojáslé esetében is kedvezőbb eredményeket kaphatunk (12)

A kutatási eredmények ennél sokkal kedvezőbb eredményeket mutatnak a növényi alapanyagokból készült, nagy vízaktivitású termékek esetében, így pl. gyümölcsleveknél önmagában hűtőtárolással kombinálva is hosszú ideig eltartható, mikrobiológiai szempontból biztonságos termékeket állíthatunk elő (10), (14).

III.3. A D-vitamin mennyiségének változásai

3. ábra: A D-vitamin mennyiségének alakulása teljes tojásleiben a kombinált hő- és HHP kezelések hatására

A 3. ábrán láthatjuk a HHP és hőkezelt teljes tojáslevek D-vitamin tartalmának alakulását. Láthatjuk, hogy a nagyobb hőmérsékletű hőkezelés sokkal nagyobb mértékben csökkentette a minták D-vitamin tartalmát, mint a nagyobb nyomásértéken végzett nyomáskezelés.

A nyomáskezelés irodalmi adatok alapján megőrzi az élelmiszerek tápértéktartalmát (19). Bár a legtöbb kísérletet növényi alapanyagon végezték (27), elsősorban gyümölcsleveken és pulpokon (13), (26). Tehát elsősorban vízoldható vitaminok mennyiségét vizsgálták (7). A zsírolható vitaminok esetében lényegesen kevesebb kutatási eredménnyel rendelkezünk, azonban az állatieredetű termékeknél a HHP technológia kiváló lehetőségnek ígérkezik (20).

IV. Összefoglalás

Eredményeink azt mutatják, hogy a HHP kezelés kevésbé befolyásolja a teljes tojásle D-vitamin tartalmának alakulását, amely kiváló lehetőséget biztosít a napi D-vitamin-szükségletünk biztosítására. A mikrobiológiai biztonság szempontjából azonban célszerű a nagy hidrosztatikus nyomású technológiát más, kíméletes tartósítási eljárással kombinálnunk, pl. kishőmérsékletű hőkezeléssel, vagy más, nem termikus eljárással (pl. pulzáló elektromos mezővel).

A viszkozitás szempontjából szintén kedvezőbb a kisebb nyomásértékű HHP kezeléseket alkalmaznunk, ugyanis a nagyobb nyomásérték viszkózusabbá teszi a teljes tojáslevet, amelyet így nehezebb csővezetékében mozgatni (pl. átszivattyúzni egyik tartályból a másikba, vagy éppen palackozni, vagy adagolni az adott élelmiszerhez).

Összességében tehát megállapítható, hogy a kísérletünkben bemutatott hő- és HHP kezelési paraméterek sikeresen alkalmazhatóak a D-vitaminnal dúsított teljes tojáslevek esetében, azonban gyakorlati szempontból érdemes kisebb nyomásértéket kombinálnunk nagyobb hőmérséklettel.

Irodalomjegyzék

1. Abidin, Z. ul, and A. Khatoon. 2017. Chapter 28 - Improving Performance Traits of Laying Hens with Vitamin C, p. 297–308. In P.Y. Hester (ed.), *Egg Innovations and Strategies for Improvements*. Academic Press, San Diego.
2. Alamprese, C. 2017. Chapter 24 - The Use of Egg and Egg Products in Pasta Production, p. 251–259. In P.Y. Hester (ed.), *Egg Innovations and Strategies for Improvements*. Academic Press, San Diego.
3. Anton, M. 2013. Egg yolk: Structures, functionalities and processes. *Journal of the Science of Food and Agriculture* 93:2871–2880.
4. Anton, M., D. Le, and G. Gandemer. 2000. Thermostability of hen egg yolk granules: Contribution of native structure of granules. *Journal of Food Science* 65:581–584.
5. Bashari, M., S. Abbas, X. Xu, and Z. Jin. 2014. Combined of ultrasound irradiation with high hydrostatic pressure (US/HHP) as a new method to improve immobilization of dextranase onto alginate gel. *Ultrasonics Sonochemistry* 21:1325–1334.
6. Beriain, M. J., I. Gómez, F. C. Ibáñez, M. V. Sarriés, and A. I. Ordóñez. 2018. Chapter 1 - Improvement of the Functional and Healthy Properties of Meat Products, p. 1–74. In *Food Quality: Balancing Health and Disease*. Academic Press.
7. Corradini, M. G., and M. Peleg. 2006. Prediction of vitamins loss during non-isothermal heat processes and storage with non-linear kinetic models. *Trends in Food Science & Technology* 17:24–34.
8. Espina, L., S. Monfort, I. Álvarez, D. García-Gonzalo, and R. Pagán. 2014. Combination of pulsed electric fields, mild heat and essential oils as an alternative to the ultrapasteurization of liquid whole egg. *International Journal of Food Microbiology* 189:119–125.
9. Fuentes, V., J. Ventanas, D. Morcuende, M. Estévez, and S. Ventanas. 2010. Lipid and protein oxidation and sensory properties of vacuum-packaged dry-cured ham subjected to high hydrostatic pressure. *Meat Science* 85:506–514.
10. Hartyáni, P., I. Dalmadi, and D. Knorr. 2013. Electronic nose investigation of *Alicyclobacillus acidoterrestris* inoculated apple and orange juice treated by high hydrostatic pressure. *Food Control* 32:262–269.
11. Laca, A., B. Paredes, M. Rendueles, and M. Díaz. 2015. Egg yolk plasma: Separation, characteristics and future prospects. *LWT - Food Science and Technology* 62:7–10.
12. Lassé, M., S. Deb-Choudhury, S. Haines, N. Larsen, J. A. Gerrard, and J. M. Dyer. 2015. The impact of pH, salt concentration and heat on digestibility and amino acid modification in egg white protein. *Journal of Food Composition and Analysis* 38:42–48.
13. Liu, F., R. Li, Y. Wang, X. Bi, and X. Liao. 2014. Effects of high hydrostatic pressure and high-temperature short-time on mango nectars: Changes in microorganisms, acid invertase, 5-hydroxymethylfurfural, sugars, viscosity, and cloud. *Innovative Food Science & Emerging Technologies* 22:22–30.
14. Martínez-González, N. E., and A. Castillo. 2016. Chapter 11 - Safety of fresh-squeezed juices, p. 183–208. In P. Kotzekidou (ed.), *Food Hygiene and Toxicology in Ready-to-Eat Foods*. Academic Press, San Diego.
15. McNamara, D. J. 2013. Eggs, p. 132–138. In B. Caballero (ed.), *Encyclopedia of Human Nutrition (Third Edition)*. Academic Press, Waltham.
16. Olmedilla-Alonso, B., F. Jiménez-Colmenero, and F. J. Sánchez-Muniz. 2013. Development and assessment of healthy properties of meat and meat products designed as functional foods. *Meat Science* 95:919–930.

17. Patrignani, F., L. Vannini, S. L. Sado Kamdem, I. Hernando, R. Marco-Molés, M. E. Guerzoni, and R. Lanciotti. 2013. High pressure homogenization vs heat treatment: Safety and functional properties of liquid whole egg. *Food Microbiology* 36:63–69.
18. Pelletier, N. 2017. Life cycle assessment of Canadian egg products, with differentiation by hen housing system type. *Journal of Cleaner Production* 152:167–180.
19. San, M., G. V. Barbosa-Cánovas, and B. G. Swanson. 2002. Food processing by high hydrostatic pressure. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition* 42:627–645.
20. Sancho, F., Y. Lambert, G. Demazeau, A. Largeteau, J.-M. Bouvier, and J.-F. Narbonne. 1999. Effect of ultra-high hydrostatic pressure on hydrosoluble vitamins. *Journal of Food Engineering* 39:247–253.
21. Singh, A., and H. Ramaswamy. 2013. Effect of high pressure processing on color and textural properties of eggs. *Journal of Food Research* 2:11–24.
22. Siró, I., E. Kápolna, B. Kápolna, and A. Lugasi. 2008. Functional food. Product development, marketing and consumer acceptance-A review. *Appetite* 51:456–467.
23. Tahergorabi, R., and J. Jaczynski. 2017. Chapter 26 - Nutraceutical Egg Products, p. 271–280. In P.Y. Hester (ed.), *Egg Innovations and Strategies for Improvements*. Academic Press, San Diego.
24. Tóth, A., C. Németh, P. Palotás, J. Surányi, I. Zeke, B. Csehi, L. A. Castillo, L. Friedrich, and C. Balla. 2017. HHP treatment of liquid egg at 200-350 MPa.
25. Ward, N. E. 2017. Chapter 20 - Vitamins in Eggs, p. 207–220. In P.Y. Hester (ed.), *Egg Innovations and Strategies for Improvements*. Academic Press, San Diego.
26. Zhu, J., Y. Wang, X. Li, B. Li, S. Liu, N. Chang, D. Jie, C. Ning, H. Gao, and X. Meng. 2017. Combined effect of ultrasound, heat, and pressure on *Escherichia coli* O157:H7, polyphenol oxidase activity, and anthocyanins in blueberry (*Vaccinium corymbosum*) juice. *Ultrasonics Sonochemistry* 37:251–259.
27. Anonymous 2002. - Fruits, p. 153–209. In *Encyclopedia of Foods*. Academic Press, San Diego.

Toth Adrienn,

Szent István Egyetem, Élelmiszertudományi Kar, Hűtő- és Állattermék Technológiai Tanszék,
Élelmiszertudományi Doktori Iskola

E-mail: Toth.Adrienn@etk.szie.hu

Témavezető: Dr. Friedrich László, egyetemi docens, Szent István Egyetem, Élelmiszertudományi Kar, Hűtő- és Állattermék Technológiai Tanszék, Dr. Németh Csaba, címzetes egyetemi docens, Capriovus Kft.

Lektor: Pintér Richárd, PhD hallgató, Szent István Egyetem, Élelmiszertudományi Kar, Hűtő- és Állattermék Technológiai Tanszék

Characterization of alkali humate from brown coal of Dudar

Annamária Tóth, *University of Sopron, Simonyi Károly Faculty, Institute of Wood Based Products and Technologies, Sopron*

Humic substances like humic acids generated from former plant components during the geological periods, where these long polymer chains of the humic acids were created by microbial transformations and slow geological effects mostly. Presences of humic acids and its water-soluble salts, the humates determine the soil quality and plant nutrition efficiency. Beside their impact on the soil fertility, humates are biologically active substances and used in the human medicine as well. They can be used as heavy metal capturing, anti-inflammatory agents. During our work, we characterized Na-humate extracted from Dudar brown coal via ATR-FTIR, total phenolic content (TPC), antioxidant capacity (with DPPH free radicals) and pH buffer properties at different concentrations, with aim of examine its applicability as active agents in active food packing. The TPC measurement showed good results indicating the presence of the hydroxyl group and the carboxyl group bound to the humic acid chain-end aromatic ring that have reducing effect on the Folin-Ciocalteu reagent. The TPC of humate is comparable to the TPC of different herbs. In contrast, the DPPH based measurement indicated low antioxidant activity which can be explained with the large dimensions of the macromolecule that had difficulty to access the DPPH free radical. The pH puffer capacity test showed that the Na-humate have pH puffer properties between 10-11 pH also at low concentrations, which can be beneficial in preventing food deterioration which is associated with pH change. Based on the results the alkali humate prepared from Dudar brown coal could be suitable as an active agents for the production of bioactive packing films due to its antioxidant and pH buffer properties. Although it needs further investigations, due to its relative high TPC content it can assumed that the polymer might have also antibacterial effect.

Keywords: humic acid, alkali -humate, antioxidant, pH-puffer

I. Introduction

The top-soil and its humic acid content have an identically important role in the cycle of living matter as proteins, polysaccharides and nucleic acids do in plants and animals. Humic acids are one hundred per cent bio substances derived from plants (Dhanapal et al., 2014).

They are extracted with the most modern procedures –usually from plant sediment– for example from peat. The frame of humic acids consists of interlaced heterocyclic and isocyclic aromatic rings. The rings are bonded directly with hydrogen bonds. The side chains bonded to the frame are acidic (phenol-OH, alcohol-OH, COS and carboxyl-COOH) or basic (imino and amino), (Stevenson, 1992, Erdogan et al., 2007).

The term humic acids (HAs) is a collective term the same as the term: proteins. The recent forms of humic matter were formed in living soil primarily from the post mortal transformation of plant mater. The amounts of the thusly formed substances are determined by the external mineral and atmospheric balance. The fossil forms of humic matter were formed during geological ages buried under other stone layers in recent forms. The compounds they consist of are also determined by the proportions of external factors and can be found in mineral coals (Dogan et al., 2015). There is a genetic correlation between the humic acids in the soil and the humic acids in brown coal, their structures are also very similar. The latter are quite significant regarding the soil improvement and growing plants; their importance will grow in bio-agriculture (He et al., 2008). The presence of humic acids is fundamental for life in plants. Humic acids are biologically active substances in all fields of life sciences, not only in their role in the soil. They even play a role in human and animal medicine.

Alkali metal humates (Na, K), the water solvable salts of humic acids can be extracted with basic extraction from lignite. Dudarit, which has a high humic acid content, could be an excellent raw material for humate preparation. The bases used for extraction are: sodium-hydroxide or potassium hydroxide. The humates created with this procedure are: sodium-humate or potassium-humate (Novák et al., 2001).

These humates are available in commerce and created to help the growth, and their resistance to unfavourable environmental factors of plants (Tipping, 2002). Many segments outside the farming industry use humates; for example the chemical industry uses them as dispersant matter. They are used as an absorbent substance in water purification, as a suspension stability additive in drilling fluids, as an active surface material of lead-acid batteries, as rheology improvers in black and dark coloured inks and as well as for treating sicknesses (Erdogan et al., 2007).

Alkali humate might be used to increase the shelf life of foods. During our investigation we created alkali humate brown coal from Dudar and examined its pH buffer capacity antioxidant attributes by DPPH assay and by determining total phenolic content (TPC).

II. Materials and methods

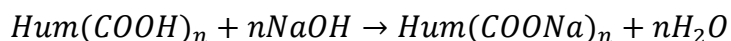
II.1. Materials

Brown coal from Dudar were supplied by Agroterm Kft. (Hungary), NaOH (Mw=40.00 g/mol, 2.13 g/ml), HCl (37%, Mw=36.47 g/mol, 1.18 g/ml), Na₂CO₃ (Mw=100.09 g/mol, 105.988 g/mol) were obtained from Molar Chemicals Hungary Kft. DPPH(C₁₈H₁₂N₅O₆) (Mw=394.32 g/mol), Folin-Ciocalteu reagent (Mw=260.2 g/mol, 1.27 g/ml) were purchased from Sigma Aldrich Kft (Hungary).

II.2. Methods

II.2.1. The production of alkali humate

The production of humic acid was based on patent no. HU 209 134. According to the patent we mixed 100 g dudar carbon with 50 ml 5M NaOH solution, mixed it for 3 hours with a magnetic stirrer. Then elutriate it at room temperature for one night and fractioned it the next day with a centrifuge for 10 minutes at 2400rpm.

II.2.2. Fourier-transformational infrared (FT-IR) spectroscopy

The absorption spectra were conducted in the analytical infrared range (400-4000 cm^{-1}) with total attenuated reflectance (ATR). The samples were placed in the test area of the FT-IR spectrophotometer (JASCO FT/IT 4100). The source of light was standard, the scanning speed was 2 mm/sec per sample with a resolution of 4 cm^{-1} .

II.2.3. The Folin-Ciocalteu method of determining the phenolic content

The measurement of the total phenolic content was conducted with the Singleton and Rossi (1965) method. During the measurement we added 2.5 ml Folin-Ciocalteu reagent, than 2 ml 0.7 M Na_2CO_3 solution to 0.5 ml extract. Afterwards we placed it in a 50 °C water bath for 5 minutes and placed it in cooling water. After it is at room temperature the absorbance rate of a blue reaction solution was measured at 760 nm with a spectrophotometer (Agilent 8453). We conducted 3 parallel measurements. To determine the amount we used gallic acid and recorded our findings in mg GAE/ g dry weight units.

II.2.4. DPPH-method

The examination based on the colour change of the DPPH-radical was done with the method used by Sharma and Bhat (2009) with slight modifications. We added 900 μl ethanol-DPPH solution (2×10^{-4} M) and 10 μl alkali-humate solution to 2090 μl ethanol. We conducted the reaction in the dark, to achieve this we covered the reaction mix with aluminium foil and left it in a room isolated from a light source for 30 minutes before conducting the measurement. The degree of colour loss was determined by measuring absorbance at 515nm. The DPPH antioxidant was determined as an IC_{50} value ($\mu\text{g}/\text{ml}$), this determines the extra substance contents (μg) in one ml reaction mix during an, 50 % incubation reaction. We conducted 3 parallel measurements. The calculation steps taken to determine it:

$$I = \frac{100 * (A_{\text{DPPH}} - A)}{A_{\text{DPPH}}}; \quad \text{DPPH} (\text{IC}_{50}) = \frac{1000 * E * 500}{3000} * \frac{50}{I}$$

I: incubation rate (%)

A_{DPPH} : absorption of maximum concentration

A: absorption of sample

E: extract material (mg/ml)

II.2.5. pH puffer capacity measurement

The humate solution was added into two beakers to conduct the measurement (200-200 ml). The beakers were placed on a magnetic stirrer and the acid or base was added while the pH value of the solution was measured with a Jenway 3540 pH Meter.

1 ml 0.1 M HCl was continuously added to one solution to determine the change in pH until it reached pH 2. The amount of hydrochloric acid buffer used determines the acidic buffer capacity. The same procedure was done with 0.1 M NaOH until pH value of 11.

Buffer capacity, β , was determined by the amount of HCl and NaOH solutions needed to change the pH by one unit and it was calculated as follows:

$$\beta = \frac{dc}{dpH}$$

dc: number of mmoles/L of acid or base

dpH: change in pH.

III. Results

III.1. Determining total phenolic content (TPC) and antioxidant activity with DPPH assay.

During the in vitro experiments we could state that humic acid contains numerous compounds that play a positive role in the reduction of changes during reactions with positive radicals.

There are few publications about the reduction capabilities of humic substances (Szilágyi 1973, Skogerbae and Wilson 1981, Loveley et al., 1996). Humic acid acts as a reducing agent similarly to ascorbic acid (Benzie and Strain, 1996). Humic acid contains phenol and polyphenol hydroxyl moieties, which act as free radical catchers (Smirnova et al., 2012).

The quinone moieties in humic acid enable it to easily acquire electrons, the hydroquinone that gets created thusly, can easily pass on its electrons to other molecules. This quinone-hydroquinone transformation also enables humic substances to participate in electron transporting systems, it enhances their antioxidant attributes (Aeschbacher et al., 2012). The results of antioxidant activity of sodium humate solutions are shown on Table 1.

Table 1: Antioxidant activity by DPPH-radicals and total phenolic content (TPC) of Na-humate and different spices

	DPPH (IC 50)	Total phenolic content (TPC)
Na-humate (Concentration:4 g/l)	476.1 ($\mu\text{g/ml}$) Deviation(σ)=1.9	121.3429 mg GAE/g Deviation (σ)=1.1
Thyme	382 $\mu\text{g/ml}$ [Dorman et al., 2003]	8.1 mg GAE/ g [Roby et al., 2013]
Marjoram	203 $\mu\text{g/ml}$ [Baâtour, et al., 2012]	5.2 mg GAE/ g [Roby et al., 2013]

Sage	32.24 $\mu\text{g/ml}$ [Zhang et al., 2018]	5.95 mg GAE/ g [Roby et al., 2013]
------	--	---------------------------------------

III.2. FT-IR spectroscopy

The FT-IR spectrum of sodium humate is depicted in Figure 1. We observed the characteristic absorption bands at similar wavenumbers as Pertusatti and Prado (2007) Rodrigues et al. (2009) and Kar et al. (2011). The wide absorption band in the range of 3500-3000 cm^{-1} corresponds to the OH groups (in alcoholic, phenolic and carboxylic moieties) and N-H groups. The bands between 2922 and 2851 cm^{-1} is attributed to the C-H stretching (Rodrigues et al., 2009). The band at 1721 cm^{-1} refers to the C=O stretching of ketonic and carboxylic groups (Perelomov et al., 2018). Absorption bands at 1609 cm^{-1} , 1605 cm^{-1} and between 1540 and 1505 cm^{-1} indicate the stretching vibration of C=C in the aromatic rings. Bending vibration of C-H bonds is indicated by bands at 1402 cm^{-1} and 1370 cm^{-1} . Typical humic acid absorption bands are at 1248 and 1035 cm^{-1} corresponding to the phenolic C-O stretching (Rodrigues et al., 2009; Kar et al., 2011).

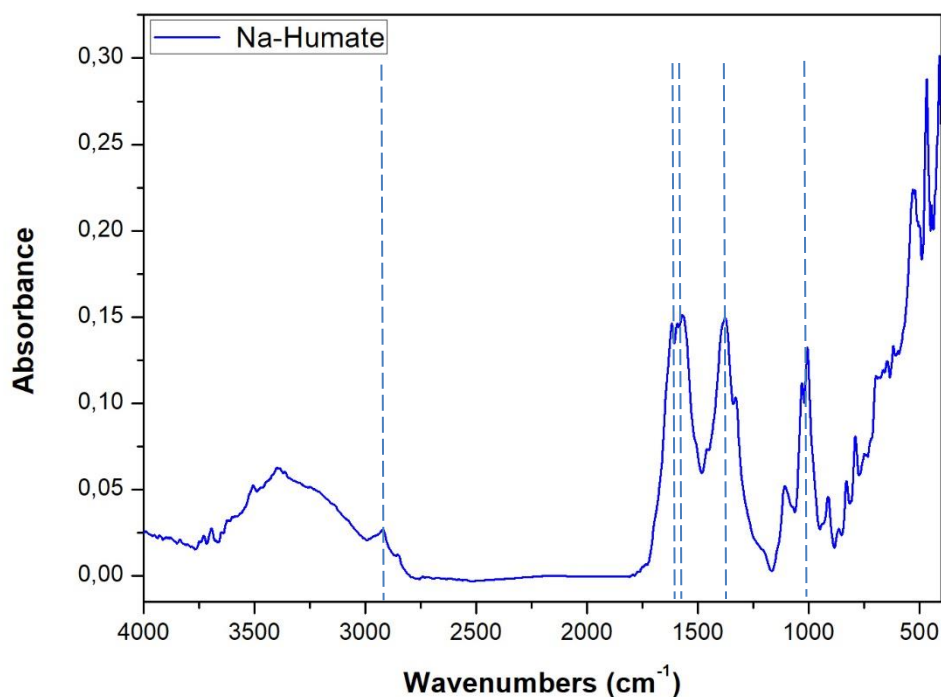

Figure 1: FT-IR spectrum of Na-Humate

III.3. pH-buffer capacity

Due to the presence of high amounts of carboxyl and phenolic groups humic acid suspensions shows pH buffering properties (Mackowiak et al., 2001; Garcia-Gil et al., 2004; Campitelli et

al., 2006; Pertusatti and Prado, 2007), although the pH change resistance attributes of the water soluble humate has not been investigated yet.

The results of acid and base titration of sodium humate solutions are shown on Figure 3 and 4. With increasing the concentration the initial pH values were 10.39, 10.32 and 10.25, respectively. The pH value of Na-H solution with the lowest concentration instantly got reduced by adding the acid. By increasing the concentration the resistance to pH changes became higher, although it was not directly proportional to the humate content of the solution.

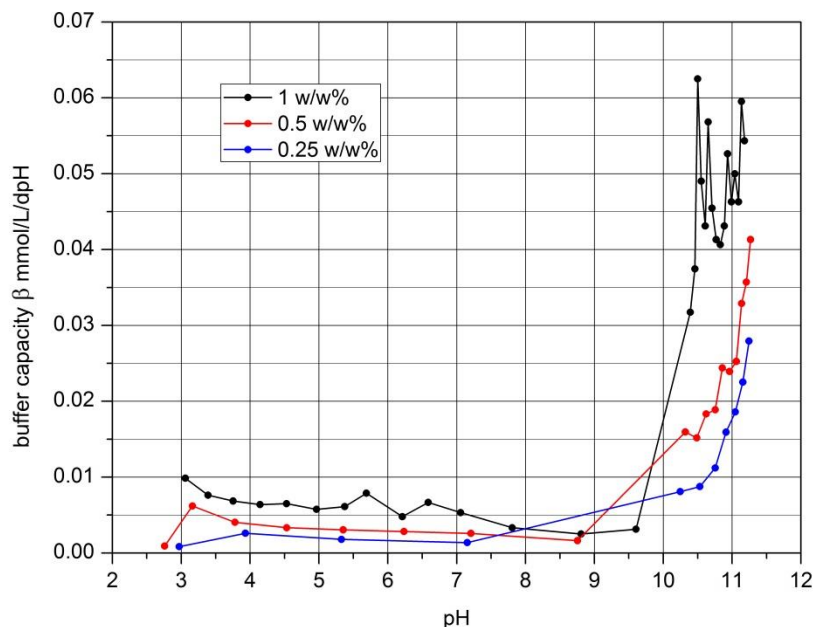

Figure 2: Buffer capacity of sodium humate solution as a function of pH and concentration

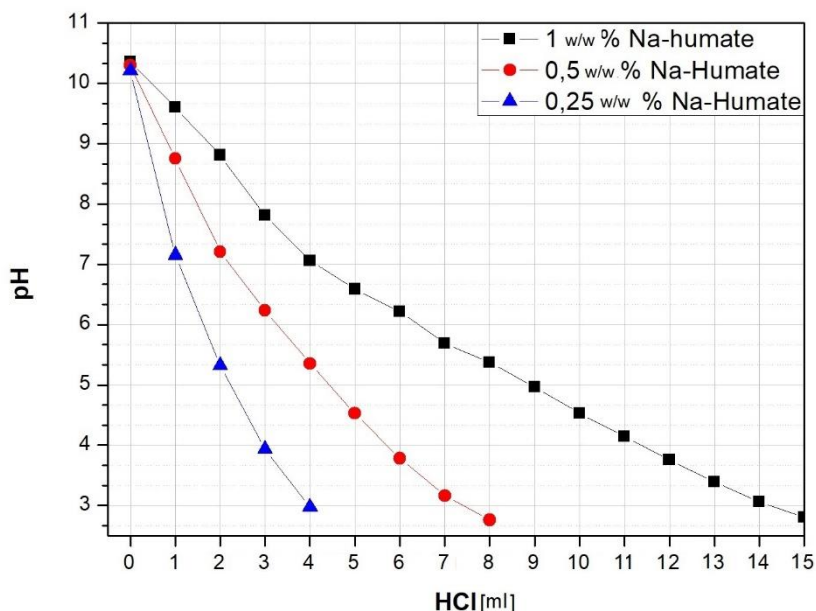

Figure 3: Titration curve of Na-H with 0.1 M HCl

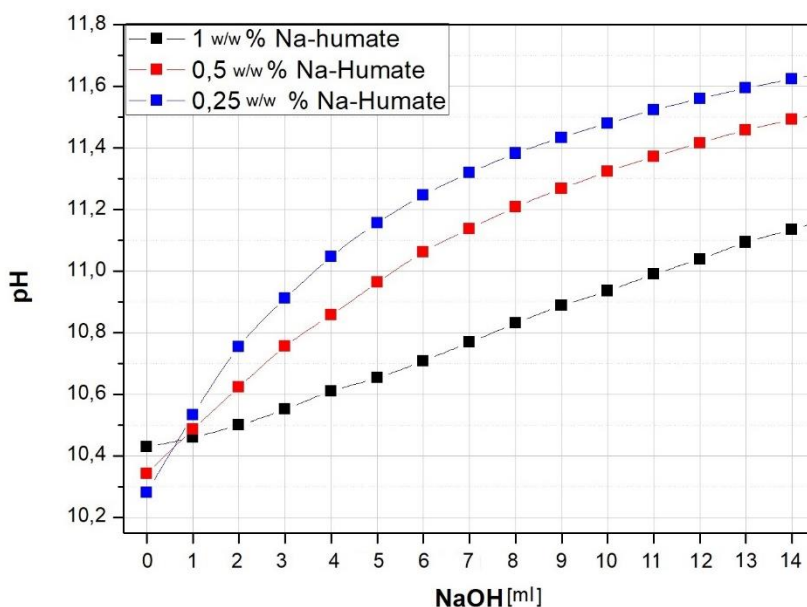

Figure 4: Titration curve of Na-H with 0.1M NaOH

Figure 5: Titration curve of Na-H with 0.1 M NaOH. The calculated buffer capacities are presented on Figure 4 and 5. As it was expected the buffer capacity increased by increasing the concentrations of the humate solutions, however it exhibited some differences. The solution with 0.25 w/w% showed buffer capacity from ~pH 7, which could be assigned to the dissociation of phenolic groups (Garcia-Gil et al., 2004). β increased further from values above ~pH 10.5. The 0.5 w/w% solutions buffer capacity was near zero below pH 8.7, above this pH value it significantly increase. With the highest concentration the humate solution showed a weak, but observable buffer capacity at around pH 5.5 and pH 6.7 which is attributed to the carboxylic acid groups (Campitelli et al., 2006). The resistance to pH change became stronger above pH 9.6 and showed alternation with several β maxima, which could be also observed for the 0.5 w/w% solution.

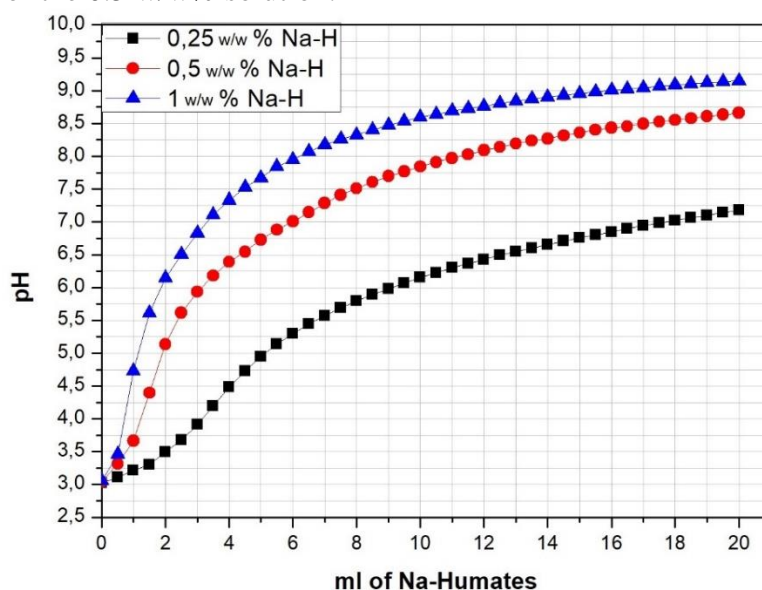

Figure 5: Titration curve of acidic solution with Na-H

The food deterioration is often associated with pH change to acidic pH. The effect of Na-H on a HCl solution with pH 3 was also investigated. According to the results the effect was not directly proportional with the concentration. The 1 and 0.5 w/w% solution showed almost the same impact on the pH, while the 0.25 w/w% humate solution showed much lower. The addition of 1 ml 1w/w % Na-H to the 20 ml HCl solution was enough to increase the pH from 3 to 4.73. Neutral pH was reached when the acidic solution contained 3.4 ml of 1w/w%, 6 ml of 0.5 w/w% and 17.5 ml of 0.25 w/w% sodium humate solutions.

Sodium humate can be beneficial when basic conditions are needed to maintain the freshness of food products. For instance, to protect the chlorophyll, which degradation is the main cause of quality loss of broccoli (Ma et al., 2017), can be protected at basic pH (Rogers et al., 1987).

IV. Conclusions

The results of the study show, that sodium humate has a high antioxidant capacity (DPPH and Folin-Ciocalteu method). The phenolic groups that its polymer chain consists of act as free radical catchers. We used two methods to measure its antioxidant attributes, both results prove the antioxidant properties of Na-H.

Humic acid showed a great pH buffer capacity during the addition of NaOH. 0.25, 0.5 and 0.1 w/w % solutions showed equally great buffer capacities pH 10.4-11.6. The solution also showed a buffer effect during the addition of HCl but this was smaller than the numbers measured during the addition of the basic solution. We observed during both titrating sessions (acidic, basic) that the pH change was in direct correlation to the sodium humate contents of both solutions (0.25; 0.5; 1 % w/w Na-H). The pH puffer capacity test showed that the Na-humate have pH puffer properties at low concentrations, which can be benefit in preventing food deterioration which is associated with pH change. The effects of humine acids enable them to be used in active packaging as an antioxidant from a natural source.

References

- Aeschbacher, M., Graf, C., Schwarzenbach, R. P., Sander, M. : Antioxidant Properties of Humic Substances Environmental Science and Technology 2012. 46 4916–4925.
- Baâtour, O., Tarchoun, I., Nasri, N., Kaddour, R., Harrathi, J., Drawi, E., Lachaâl, M. : Effect of growth stages on phenolics content and antioxidant activities of shoots in sweet marjoram (*Origanum majorana* L.) varieties under salt stress. African Journal of Biotechnology, 2012. 11.99: 16486-16493.
- Benzie, I. F., and Strain, J. J: The ferric reducing ability of plasma (FRAP) as a measure of “antioxidant power”: the FRAP assay. Analytical biochemistry. 1996. 239.1: 70-76.
- Blois, M. S. : Antioxidant Determinations by the Use of a Stable Free Radical, Nature 1958. Vol.181. pp.1199–1200.
- Bondet, V., Brand-Williams, W., Berset, C.: Kinetics and mechanisms of antioxidant activity using the DPPH free radical method. LWT-Food Science and Technology, 1997. 30.6: 609-615.
- Campitelli, P. A., Velasco, M. I., Ceppi, S. B.: Chemical and physicochemical characteristics of humic acids extracted from compost, soil and amended soil. Talanta, 2006. 69(5), 1234-1239.

Dhanapal, S., Sekar, D. S., Manasa, P. : Enhancement of antioxidant potential in *Musa accuminata* using humic acid. *International Journal of Agriculture Innovations and Research*, 2014. 2.4: 429-435.

Dogan, H., Koral, M., Vatansever, A., Inan, T., Ziypak, M., Olgun, Z. Beker, Ü.: New Method for the Production of Barium Humate from Turkish Coal. *Advances in Chemical Engineering and Science*, 2015. 5.03: 290.

Dorman, H. J. D., Peltoketo, A., Hiltunen, R., Tikkanen, M. J. : Characterisation of the antioxidant properties of de-odourised aqueous extracts from selected Lamiaceae herbs. *Food chemistry*, 2003. 83.2: 255-262.

Erdogan, S., Baysal, A., Akba, O., Hamamci, C. : Interaction of Metals with Humic Acid Isolated from Oxidized Coal. *Polish Journal of Environmental Studies*. 2007. 16, 671-675.

Garcia-Gil, J. C., Ceppi, S. B., Velasco, M. I., Polo, A., Senesi, N.: Long-term effects of amendment with municipal solid waste compost on the elemental and acidic functional group composition and pH-buffer capacity of soil humic acids. *Geoderma*, 2004.121(1-2), 135-142.

He Zh., Mao J., Honeycutt W., Ohno T., Hunt J.F., Cade-Menun B.J.: Spectral Characterization of Plant-Derived Dissolved Organic Matter Perminova, I.V., Kulikova, N.A., (Eds.) *From Molecular Understanding to Innovative Applications of Humic Substances*. MGUMUS Publications, Moscow, 2008. pp. 87-91

Huang, D., Ou, B., Prior, R. L.: The chemistry behind antioxidant capacity assays. *Journal of agricultural and food chemistry*, 2005, 53.6: 1841-1856.

Kar, S., Maity, J.P., Jean, J.-S., Liu, C.-C., Nath, B., Lee, Y.-C., Bundschuh, J., Chen, C.-Y., Li, Z.: Role of organic matter and humic substances in the binding and mobility of arsenic in a Gangetic aquifer. *Journal of Environmental Science and Health, Part A*, 2011. 46.11: 1231-1238.

Loveley D.R., Coates J.D., Blunt-Harris E.L., Phillips E.J.P., Woodward J.C.: Humic substances as electron acceptors for microbial respiration. 1996. *Nature* 382:445–448

Lugasi, A., Dworschak E., Horvatovich P.: Additional information to the in vitro antioxidant activity of *Ginkgo biloba* L. *Phytotherapy Research: An International Journal Devoted to Pharmacological and Toxicological Evaluation of Natural Product Derivatives*, 1999. 13.2: 160-162.

Ma, L., Zhang, M., Bhandari, B., Gao, Z.: Recent developments in novel shelf life extension technologies of fresh-cut fruits and vegetables. *Trends in Food Science and Technology*, 2017. 64, 23-38.

Mackowiak, C. L., Grossl, P. R., Bugbee, B. G. : Beneficial effects of humic acid on micronutrient availability to wheat. *Soil Science Society of America Journal*, 2001. 65(6), 1744-1750.

Novák J., Kozler J., Jano P., Cezíková, J., Tokarová, V. Madronová, L.: Humic Acids from Coals of the North-Bohemian Coal Field: I. Preparation and Characterisation Reactive and Functional Polymers, 2001. 47, 101-109.

Perelomov, L. V., Sarkar, B., Sizova, O. I., Chilachava, K. B., Shvikin, A. Y., Perelomova, I. V., Atroshchenko, Y. M., : Zinc and lead detoxifying abilities of humic substances relevant to environmental bacterial species. *Ecotoxicology and environmental safety*, 2018, 151: 178-183.

Pertusatti, J., Prado A. G: Buffer capacity of humic acid: Thermodynamic approach. *Journal of Colloid and Interface Science*, 2007. 314.2: 484-489.

Prior, R. L., Wu, X., Schaich, K.: Standardized methods for the determination of antioxidant capacity and phenolics in foods and dietary supplements. *Journal of agricultural and food chemistry*, 2005. 53.10: 4290-4302.

Roby, M. H. H., Sarhan, M. A., Selim, K. A. H., Khalel, K. I. : Evaluation of antioxidant activity, total phenols and phenolic compounds in Thyme (*Thymus vulgaris* L.) sage (*Salvia officinalis* L.) and majoram (*Origanum majorana* L.) extracts *Industrial Crops and Products*. 2013. 43, 827-831

Rodrigues, A., Brito, A., Janknecht, P., Proenca, M.F., Nogueira, R.,: Quantification of humic acids in surface water: effects of divalent cations, pH, and filtration. *Journal of Environmental Monitoring*, 2009. 11.2: 377-382.

Rogers, A. M., El-Hag, N. A., Shenouda, S. Y. :U.S. Patent No. 4,701,330. 1987. Washington, DC: U.S. Patent and Trademark Office.

Sharma, O. P., Bhat, T. K.: DPPH antioxidant assay revisited. *Food chemistry*, 2009. 113.4: 1202-1205.

Singleton, V. L., Rossi, J. A.: Colorimetry of total phenolics with phosphomolybdic-phosphotungstic acid reagents. *American journal of Enology and Viticulture*, 1965. 16.3: 144-158.

Skogerbae R.K., Wilson S.A.: Reduction of ionic species by fulvic acid. *Analytical Chemistry* 1981. 53:228–232

Smirnova, O. V., Efimova, I. V., Khil'ko, S. L.: Antioxidant and pro-oxidant activity of ascorbic and humic acids in radical-chain oxidation process, *Russian Journal of Applied Chemistry* 2012. 85. 252-255.

Stevenson F.J.: Comparison of soil humic substances with those of other environments, *Humus Chemistry: Genesis, Composition, Reactions*, second ed. Wiley, Canada, 1992. pp. 54.

Szilágyi M.: Reduction of Fe³⁺ ion by humic acid preparations. *Soil Science*. 1971b. 111.4: 233-235.

Szilágyi M: The redox properties and the determination of the normal potential of the peat-water system *Soil Science*. 1973a. 115.6: 434-437.

Tipping, E.: Cation Binding by Humic Substances. Cambridge Environmental Chemistry Series-12. Cambridge University Press, Cambridge.2002.

Zhang, X., Yu, Y., Cen, Y., Yang, D., Qi, Z., Hou, Z., Liu, K.: Bivariate Correlation Analysis of the Chemometric Profiles of Chinese Wild Salvia miltiorrhiza Based on UPLC-Qq-MS and Antioxidant Activities. Molecules, 2018. 23.3: 538.

Reference from internet:

HU 209 134A no. patent: <http://epub.hpo.hu/e-nyilvantartas/?lang=HU> (2018.06.30)

Tóth Annamária, PhD Student

University of Sopron , The Simonyi Károly Faculty of Engineering, Wood Sciences and Applied Arts, Institute of Wood And Paper Technology, József Cziráki Doctoral School of Wood Sciences and Technologies

E-mail: toth.annamaria@phd.uni-sopron.hu

Supervisor: Dr. Halász Katalin, research fellow, University of Sopron, The Simonyi Károly Faculty of Engineering, Wood Sciences and Applied Arts, Institute of Wood And Paper Technology

Lector: Dr. Makk Ádám Nándor, University of Sopron, The Simonyi Károly Faculty of Engineering, Wood Sciences and Applied Arts, Institute of Wood And Paper Technology

Ravasz József és Szécsi Magda meséinek vizsgálata az elsődleges szocializáció tükrében

*Tóth Gizella, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai
Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet*

Tanulmányom középpontjában Ravasz József és Szécsi Magda meséi állnak, melyeket a tartalomelemzés módszerén keresztül közelíték meg. Elemzésem a következő két kérdéskörre irányul: az elsődleges szocializációs funkciók és a családon belüli és kívüli interakciók megjelenésére. A roma műmesékre, főleg a kortárs mesékre vonatkozó elemzések egyelőre hiányosságot mutatnak. Mivel a jövőbeni célom a szlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolákra irányuló, a roma tanulók integrálását elősegítő módszertani útmutató tervezet kidolgozása, ezért fontosnak tartom az olyan mesevizsgálatot, amely a családi és nyelvi szocializációt, a családon belüli és kívüli interakciókat és a családtagok képét mutatja be. Az elemzésem Ravasz József *Szívházikó* (1992) és *Mesegaléria* (2007) és Szécsi Magda *Madarak aranyhegedűn* (1996) és *Az aranyhalas lószem tükre* (1988) című mesésköteteire irányul. Az elemzés során a kvalitatív tartalomelemzés módszerét alkalmaztam, majd példákkal illusztráltam az elsődleges szocializáció funkcióinak, a családon belüli és kívüli interakcióknak a megjelenési formáit.

Eredmények: A kötetek meséiben számos utalás van a romák történelmére (indiai őshaza, a vándorlás), kultúrájára (ilyen például a cigány nyelv, a cigánytörvény, a karaván), a családon belüli és kívüli viszonyokra, a mesterségekre, a hegedű (fontos szimbólumként jelenik meg) fogalmára, és a tudásra, mint a megélhetés és az életben való boldogulás fontos tényezőjére.

Következtetés: Szükségszerűnek tartom a cigány/roma irodalom, ezen belül is a mesék elemzését, hiszen a meséken keresztül fel tudjuk hívni a figyelmet a kultúrák közti különbözőségekre és hasonlóságra, valamint a sokszínűségekre. Fontos, hogy olyan kompetenciák alakuljanak ki az egyénben (akár kisgyermekkorban), amelyek révén könnyebben megérti a többségi és a kisebbségi társadalom közti különbségeket, fejleszti a toleranciakészséget és megtanítja az egyént arra, hogy tisztelni kell egymás hagyományait. A roma mesék közvetítésével betekintést nyerhetünk a roma kultúrába, amely a romáknak saját kultúrájuk megismerését, a nem romáknak plusz kulturális gazdagodást jelentene, és a szorosabb interkulturális viszonyok hídja lehetne.

Kulcsszavak: irodalmi mese, szocializáció, roma, kultúra

I. Bevezetés, célok

A tanulmány a disszertációs munkám egy részét képezi majd, melynek témája *A roma mesék szerepe az általános iskolai oktatásban*. Ez a tanulmány egy nagyobb kísérlet részdokumentuma, amelynek a célja egy a magyar tanítási nyelvű iskolákra irányuló, a roma tanulók integrálását elősegítő módszertani útmutató tervezet kidolgozása. Ennek gyakorlati hozadéka három területen jelenik meg: a tanítási órák, a szabadidős tevékenységek és az iskolai ünnepek területén. Azokkal a tantárgycsoportokkal foglalkozom, amelyek a Szlovákiában élő kisebbségekre, illetve a multikulturális nevelésre hivatkoznak, továbbá azokkal, amelyekbe a roma mesék integrálhatók. Jelen tanulmányban e kutatás kisebb részét szeretném ismertetni és Ravasz József, illetve Szécsi Magda meséit vizsgálom meg a tartalomelemzés módszerén keresztül. A tanulmányban ott használom a cigány megnevezést, ahol azt a szövegkörnyezet is igényli. Mivel a mesékben a cigány népelnevezés szerepel, ezért a konkrét meseelemzéseknél én is e megnevezéssel élek.

II. A kutatás bemutatása, a kutatás módszere

A kutatás Ravasz József *Szívházikó* (1992) és *Mesegaléria* (2007), illetve Szécsi Magda *Madarak aranyhegedűn* (1996) és *Az aranyhalas lószem tükre* (1988) című meséskötetére irányul, amelyekben az elsődleges szocializációs funkciók és a családon belüli és kívüli interakciók megjelenését vizsgálom a tartalomelemzés segítségével. A hagyományos meghatározás szerint a tartalomelemzés az üzenetek jelentésének vizsgálata. Elemzésemhez Klaus Krippendorf definícióját vettem alapul, és a tartalomelemzés során a szöveg rejtett mondanivalójának feltárására is vállalkoztam. Ebből kifolyólag a mesékben található, a felsorolt kategóriákra vonatkozó utalásokat is dekódoltam [1].

Szécsi Magda sokszínű és kiemelkedő egyéniség, roma származású magyar grafikus, keramikus, író, festő, illusztrátor, autodidakta művész. Az 1990-es évektől különböző roma lapokban rendszeresen jelentek meg illusztrációi, majd több könyvet is illusztrált, az irodalomban pedig mesékkel, versekkel, novellákkal, elbeszélésekkel és kisregényekkel van jelen. Ravasz József szlovákiai magyar roma származású költő, szerkesztő, romológus, szociológus, egyetemi tanár. Az író két meséskötete került be a vizsgálati korpuszba, mindkét kötete három nyelven tartalmazza a meséket: szlovák, roma, és magyar nyelven.

III. A téma tárgyalása

III.1. Az elsődleges szocializáció, a családi és a nyelvi szocializáció fogalma

Ebben a fejezetben az elsődleges szocializációs funkciók megjelenését mutatom be, melyekhez szükséges az elsődleges szocializáció, pontosabban a családi és nyelvi szocializáció fogalmának a tisztázása. Az elsődleges szocializáció fogalmának tisztázását Anthony Giddens és Kozma Tamás nyomán tárgyalom. Az elsődleges szocializáció színtere a család, hiszen az ember e mikromilió keretei közt sajátítja el a viselkedési normákat, a szokásokat, az értékeket. A család a legősibb intézménynek számít, elsődleges társadalmi ágens [2]. Giddens alapján a modern társadalmak szocializációjának színtere a szűk család ugyan, de a legújabb kutatások utalnak arra, hogy a szűk család kategóriája a szimbolikusnak vett család egészét magába foglalja [3]. A családi szocializáció szerepe több szálon fut, hiszen nem csupán a biológiai és a személyiségfejlődést biztosítja, hanem közvetítője a magatartási és szerepmintáknak is. A család hagyományos felfogás szerint kettős vezetésű egység, amelyben az apa és az anya szerepe elhatárolódik, hiszen az apa az instrumentális, az anya

pedig az expresszív szerepet tölti be [4]. Manapság ez a hagyományos modell nem minden esetben érvényesül (pl. egyedülálló szülő esetén), továbbá a hagyományos családmoddellen belül a szerepek kiegyenlítődése figyelhető meg.

Torgyik Judit a Nyelvi szocializáció és oktatás című tanulmányában a nyelvi szocializáció fontosságára hívja fel a figyelmet, hiszen a családi szocializáció elválaszthatatlan egysége a nyelvi szocializáció is, amely a társadalmasodás folyamatának elemi részét képezi. A nyelv a legnélkülözhetetlenebb kulturális jegy, amely az egyén társadalmi beilleszkedését segíti elő. A nyelvi szocializáció folyamata (akárcsak maga a szocializáció globálisan véve) sem szűkül magára a családra, hanem intézményes formában is történik [5]. Choli Daróczi József a *Szocializációs sajátosságok és a beilleszkedés nehézségei* című tanulmányában a cigány család vonatkozásában fejti ki, hogy a család keretei közt zajlik a cigánygyerekek szocializációja is, tehát a cigány gyermek is olyan érték- és szimbólumrendszer szegmensévé válik, amelyet élete folyamán többé-kevésbé elsajátít. A család felől érkező ingerek csupán az első évek folyamán elsődlegesek, ezt követően már a majoritás kultúrájának tényezői is kifejtik hatásukat [6].

III.2. Teherbeesés, gyermekszületés, gyermekkép

Ebben az alfejezetben Szécsi Magda meséit vizsgálom, melyeknek fontos komponense a gyermek születésének kérdése, valamint a házastársi viszony. A *Madarak aranyhegedűn* című mese főszereplője nem természetes úton fogan meg. Az anya nem tud teherbe esni, ezért a hegyi fák édes verejtékéből iszik, és ennek köszönhetően születik meg a csodás képességekkel felruházott lány, Hanidzsa. A csodálatos fogantatás ábrázolásának két véglete jelenik meg a mesében: az egyik, amikor a csodás képességekkel született gyermek gyémánt patákkal és mérges lehelettel jön a világra és majdnem kiirtja az egész tábor. A másik véglet Hanidzsa példája, akinek születését csodás jelenségek kísérik, és képességeinek köszönhetően a beteg cigányokra gyógyulást hoz. A mesék nagy részében a gyermekek házasságon belül születnek. A gyermek születése nagy örömet jelent a szülők számára, és a leánygyermek születése is ugyanolyan boldogság az apa számára, mint a fiúgyermeké. Az újszülöttekre jellemző, hogy csodás képességekkel jönnek a világra. Ezen képességek megjelenése a mesékben változó: születésük pillanatában azonnal tudnak beszélni, nyitott szemmel, nevetve vagy parázstekintettel születnek. A szoptatásnak, a gyermektáplálásnak, az anyatej mágikus szerepének a népmesékkal ellentétben nincs nyoma a vizsgált korpuszban.

A kegyetlen gyermek képe is megjelenik a mesében. A *Titokzatos Szaliziati* című történetben Szaliziati mágikus adottságokkal születik, születése pillanatában már tud beszélni. Anyja azonnal szörnyethal a meglepetéstől. Apja ki akarja zavarni fiát a sátorból, „*de ahogy hozzáért, nyomban porrá égett. A kislány tenyerére szórta az apjából maradt fehér port, ráfújta és kacagva figyelte, hogy szállnak ezerfelé a valahavolt kezek, lábak, szemek, amik az előbb még mozogtak, éreztek, elevenen itt voltak az édes illatú sátorban. Akkor én most árva lettem! - jelentette ki a kislány és elindult vándorolni a nagyvilágba, hogy megismerje az embereket*” [14].

A vérfertőzés motívuma is megjelenik, *A cigányok királya* című mesében találkozunk vele. Az apa tudtán kívül saját lányát veszi feleségül, később, egy idős haldokló asszonytól tudja meg az igazat: „*Bocsáss meg nekem, cigányok királya, te szerencsétlenek között is a legszerencsétlenebb! Tudd meg, hogy akit feleségül vettél, a saját lányod volt. Ezért nem engedték a szellemek, hogy gyerekeid élve szülessenek a világra. Csak én tudtam egyedül... de nem szólhattam... kötött a vajdának tett... esküm*” [14].

III.3. A családon belüli interakciók: az apa és az anya szerepe, a házastársak egymáshoz való viszonya

III.3.1. A házastársak egymáshoz való viszonya

A vizsgálati korpuszba bevont mesék központi elemét a család képezi. Az elemzett történetek cigány családmodellje a következőképp jellemezhető: a mesék cselekményének nagy része letelepedett környezetben, a többségtől távol játszódik, legtöbb esetben a faluvégi cigánypéróból vagy cigánytáborból származnak a szereplők. Az emberek a reménytelenségből vágyakoznak az otthon, a haza, az idilli Cigányország után, ami többek közt az állandó útkeresésben nyilvánul meg. A mesékben kettős szerepet tölt be vándorlás, az üldöztetés motívuma: a mese vagy még a vándorlás idején játszódik, vagy a már letelepedett cigányoknak kell valamilyen külső hatás következtében újból útra kelni. A családok nehéz körülmények közt élnek, megjelenik a sokgyerekes család képe, jellemző rájuk a szegénység, az emberek szeretete utáni vágyakozás. A többség felől érkező megaláztatás motívuma is több mesében jelentkezik, a cigányok marginalizálódott helyzetben élnek. A mesékből jól kivehető a cselekménybonyolítás mögötti megaláztatás, a reménytelenség, a kirekesztettség.

Szécsi Magda meséiben kiemelten fontos szerepe van a házassági hűségnek. Bár a házastársak ragaszkodnak egymáshoz, a házastársak közti hűség csak a nőkre vonatkozik, a férfiak több asszonyt is a sátrukba vihetnek. Ha egy nő hűtlen, akkor vezekelnie kell. A házastársi szeretet egyik példája *A cigányok királya* című mesében olvasható. A férjet annyira megviselte a felesége halála, hogy: „*Kartu egy pillanat alatt megöszült, ahogy megtudta a hírt asszonya sátrában. Eltemette asszonyát, és ki sem mozdult díszes fekete sátrából egy évig. Csendes volt a tábor is, mintha csak megérezték volna az emberek, hogy ezután rettenetes idők várnak rájuk*” [14]. *A madarak aranyhegedűn* történetében Hanidzsa dajkája meséli el, mennyire boldogtalan volt az ura mellett: „*Maradtam, mert féltém. Vágyaimat megvásárolta Sukusáni. Szép árat fizetett érte. (...) Mi a boldogság, gyermekem? A rettegetől arcomra feketedett könnyekre, a meddő asszonyok didergő éjszakáira emlékszem, ahogy vörös dunyhánk fakult, fakult, mint bennem a sosem volt szerelem. Mindig egyedül voltam!. Sátrunk csendjében kígyóvirág nyílt, a gyűlölet virága. (...) Igen, talán el kellett volna mennem. Megéltem hetvenhét évet, gyermekem, de a boldogsággal nem találkoztam. Mások boldogságából loptam egy darabot és elbújtam gyönyörködni, mint ahogy a kutya bújik el morogva a koncával. A te nevetésed melegítette öreg csontjaimat, messzire riasztva a halált. Úgy bizony!*” [13].

III.3.2. Az apa és az anya képe

Ravasz József történeteinek apaképe többnyire pozitív, az apák szeretik gyermekeiket, gondoskodnak róluk. Az apai gondoskodás legerősebb megnyilvánulási formája a kenyérkereső és az önfeláldozó apa képe. Ezt példázza annak az apának a története is, aki „*hosszú vándorútra indult, hogy tizenkét gyermekének pénzt vagy elemózsiát szerezzen*” [7]. Az apa-fiú szeretet jó példája *A hegedű titka* című mese is, melyben a fiú nyíltan kimondja az apjának: „*Jó apám, nagyon szeretlek téged!*”. Az apa válaszol: „*Én is téged, drága fiam!*” Az apa olyannyira megbízik fiában, hogy egy titkot ad át neki, amit egész életében őriznie kell, mire a fiú annyira meghatódik apja bizalmától, hogy meg sem bír szólalni [8].

Az apa pozitív képe jelenik meg *Az erdők karmesterei* című mesében is. Dzsakar, miután rájött, hogy eltévedtek, féltette a családját, az éjszaka közepén számos gondolat járt a fejében: „*Merre vigye családját. Hol talál majd nyugodalomra? Mennyire fogják tudni mindazt nélkülözni, amit megszoktak, ami mostanáig csakis az övék volt? Az a folyó már soha seholy nem fog úgy csörgedezni, mint az ősházában*”. Az aranyfa saját erdejébe fogadta be a családot, és az apa alig hitt a szemének: „*Az aranyfát ragyogó szemű gyermekei ülték körbe. Szépséges felesége már alig várta, hogy átölhesse Dzsakart*” [8]. A gyermekekhez való

feltétlen ragaszkodást *A szarka és a cigány ember szeme* is hüen tükrözi, hiszen az apa hosszú vándorútra indul, hogy az otthon várakozó tizenkét éhes szájnak élelmet vagy pénzt szerezzen. Képes lett volna egy zsák aranyért cserébe a szarkának adni az egyik szemét. Nem elég, hogy túljárt a szarka eszén, de még a zsák arany is az övé lett [7].

A mesékben többnyire pozitív anyaképpel találkozunk. A *Szökésben* című mesében az elsőkni készülő gyerekek közül Lulugyi sírásba tör ki, és így fordul barátjához: „*Khamoro! Nekem megszakad a szívem! Anyám bele fog halni, ha kiderül, hogy elvesztem!*” [7]. Az anyai szeretetet mutatja az is, hogy a *Rajo és Phabol, a lepke találkozása* mesében Rajo, mikor már esteledett, azon gondolkodott, ha nem indul el tüstént haza, édesanyja tüvé tesz érte minden zugot, „*s aztán lesz nemulass!*” [7].

Szécsi Magda meséinek apa- és anyaképe kettős, találkozunk pozitív és negatív példával is. Ez utóbbiban sem öncélú az apa viselkedése, inkább törzse szokásainak és elvárásainak akar megfelelni. A *Trebla és Rebeka* című történetben az apa mindent megvesz a lányának, mindig minden megad neki. Egyszer Rebeka megparancsolja, hogy tépje ki Trebla, a Szél király fiának szárnyát, a kereskedő azonnal teljesíti lánya kérését. A mesei igazságszolgáltatás itt is beteljesedik, és a kereskedő és lánya elnyeri méltó büntetését [14]. A történetekből megismerkedhetünk egy-egy cigánytörzs szokásával is. A lányoknak az apa választ férjet, a lánynak ebbe beleszólása nincs. A *madarak aranyhegedűn* című mesében például a vajda így szól lányához: „*Férjhez mész. Így akarom! - jelentette ki az apa. (...) A poklok fejedelméhez? De hiszen ötszáz asszony várja parancsait a nap minden percében! Hát neki szántál apám, hogy szolgáló legyen belőlem? - zokogta a lány iszonyattal. Azt akarom, hogy engedelmes asszonya légy, olyan, amilyen anyád volt!* „*Bele is halt szegény*”- gondolta a lány, de hangosan így szólt: *- Ródoykot szeretem!- Verd ki a fejedből! Az ő törzse s a mi törzsünk ellenség, mióta világ a világ. Soha sem lehetsz az ő asszonya! Így is elárultál bennünket, sátradbba engedted azt az ürgezabálót. Csak az ment meg a haláltól, ha a fejedelem asszonya leszel. Népünk örök életét és örök gazdagságát kaptuk érted cserébe*” [13]. A férfiak törzsön belüli szerepét a dajkától tudjuk meg, aki nem hisz Hanidzsa álmának beteljesülésében: „*Meg ott az a könyv is! Valami varázskönyv lesz, ha lesz, de az biztos, hogy nem férfi írja. Hát láttál te már cigány embert írni? Azok csak a lovakkal törődnek, a piros szoknyákkal, meg a mulatással. Mi, asszonyok, bolondra dolgozzuk magunkat az ő kényelmükért, de... de így is van ez rendjén... Szomrátánidzsasán nem láthat olyan messzire, hogy még a könyv címét is el tudta olvasni. Egy olyanét, ami még meg sincs írva*” [13]. Az apa-lány kapcsolatnál a legjellemzőbb, hogy bár a lányok nem értenek egyet az apa akaratával, mégsem szegülnek ellen, tiszteletben tartják az apa szavát. Az apa szava szent és sérthetetlen *A madarak aranyhegedűn* című mesében is: a vajda két fiával útra kelt, hogy megkeressék a poklok fejedelmét, húguk jegyesét. „*Nála hatalmasabb úr nincs a földkereken. A két fiú hátán végigszaladt a hideg apjuk szavaira, de mit tehettek, ő volt az úr, ellentmondásra, engedetlenségre, nem is gondolhattak*”. A lány nem akar a fejedelem felesége lenni, de tudja, más választása nincs. Az apját árulónak nevezi, majd így szól: „*Mindig a népét emlegeti, pedig csak önmagára gondol. Tudom, hogy minél öregebb, annál jobban fél a haláltól, ezért képes feláldozni engem. Hogy szeretheti népét az ilyen ember, aki a saját gyereket nem szereti, eladja, akinek nem fontos, hogy véreből vér, a húsából húsa boldog legyen? Ha úgy adódna, elárulná a népét is*” [13]. A törzsön belül a cigány törvényt mindenkinek kötelessége betartani. A mesékben főleg a nők azok, akik ez ellen a törvény ellen vétnek. Radazánának azért kellett meghalnia, mert a törvény ellen vétett és sátrába engedte a sógorát. „*Hadonászó emberek állnak körbe egy szép hajú, síró asszonyt, akinek a varázsló a haját vágja, a nők pedig kövel dobálják, arcába marnak és mindenki szeme láttára letépték róla a ruhát. Ezt az asszonyt Radazánának hívták, és azért kellett meghalnia, mert sátrába engedte Huklodoktánt, a sógorát. Jaj, még most is hallom sikoltását, ahogy ura, megelégetve a kínlását, belészúrta recés élű törét, amivel vadászni szokott*” [13].

Szécsi Magda meséiben az anya feladata a családról való gondoskodás. A mesékben az asszony halála után nem vesz új feleséget magához a megözvegyült férj, az anyaszerepet a dajka tölti be. A gonosz mostoha képe nem jelenik meg a mesékben, a dajkák sajátjukként gondoskodnak a gyermekekről, sőt, még szerepcserére is vetemednek a lány boldogságáért cserébe. Az anyák sokszor a gyermekeik iránti aggodalomba betegszenek bele. A Trebla és Rebeka című mesében Pirkadat királynőnek eltűnik a fia, szíve büszkesége. *„Érezte, hogy baj van, mint ahogy a madarak megérik a közelgő zivihart. Sírt Pirkadat királynő éjjel-nappal, bele is betegedett a nagy bánatba. Olyan gyenge lett, hogy már felkelni sem tudott ágyából, ezért aztán soha meg nem virradt”* [14]. A cigányasszony meg az ördög című mesében az anyai szeretetre találunk példát, aki útra kel, hogy tizenhárom fiának elemózsiát szerezzen. Útközben az ördög az asszonyt meggyfává változtatja. A fiúk elindulnak az anyjuk keresésére. *„Azóta is bolyonganak a világban - hiába, éhségüket és szomjukat anyjuk húsával, anyjuk vérével, a cigánymeggvel csillapítva”* [14]. A hűtlen anya képe A madarak aranyhegedűn című mesében többször is megjelenik. Az egyik ilyen történetet Zsijegeskán, a fűzfává változott cigányfiú meséli el: *„Nem akart népe közé visszatérni az elátkozott asszony, de egy nap muszáj volt a partra vergődnie. Szült. Én voltam az a gyermek. Anyám ott hagyott a parton, csak másnap találtak rám az emberek. Ujjaim között lilaszínű hártyák remegtek, így azonnal kitalálták, mi történt. Nagyanyám vett magához”* [13]. A nők törzsön belüli szerepére is több utalást találunk a vizsgát mesékben. A Karadana átka című mesében az anya kéri lányát, hogy menjen vissza a népéhez: *„Engem elűztek ugyan, de neked néped között a helyed. Még meg sem születted, de már eljegyeztek a cigányvajda egyetlen fiával, Dottal. Az ő felesége leszel. Uradnak engedelmséggel tartozol. Az lesz a dolgod, hogy sok gyereket szülj, hogy törzsünk sokasodjon”* [14]. A madarak aranyhegedűn című mesében a dajka inti Hanidzsát: *„Értem én, hogy többre vágyasz, mint vajdánk fiának asszonyává lenni, de bánt a beszéd. Gondolkodni a világról az emberek dolga, nekünk, asszonyoknak, alázattal kell fogadni sorsunkat. Vágyainkat felejtenünk kell a kihulló tejfoggal, a bajok csak így kerülnek el bennünket. Szülj sok gyermeket, éj- fekete szeműeket, meglásd, urad tisztelni fog, meglásd, boldog leszel, s álmaid tiszták maradnak”* [13].

III.3.3. A családon kívüli interakciók: a segítségnyújtás, tisztelet, bizalom, kegyetlenség

Ravasz József meséiben fontos motívumként jelenik meg a segítségnyújtás, ami a családot, illetve a mikroközösséget, a szűken értelmezett családot is alapvetően jellemzi. A segítségnyújtás motívuma van jelen A cigányprimás és Tóbiás a Tücsök mesében is, amelyben a tücsök hihetetlennek tartotta, hogy a falu parasztjai semmibe veszik, a szegény cigány pedig még a házába is beengedi, szállást ad neki, holott jómaga is nagyon szegény. Hálából a tücsök megosztotta a cigánnyal a hegedűjét [7]. A Rajo és Phabol, a lepke találkozás című mesében a lepke azt tanácsolja Rajonak, hogy segítsen az arra rászorulókon, *„hiszen a cigányoknak évszázados megaláztatásuk során talán sohasem volt akkora szükségük a segítségnyújtásra, mint most”* [7].

Az egymás iránti tiszteletet és bizalmat tükrözi A cigányprimás, és Tóbiás a tücsök című mese befejezése. Tóbiást a cigány otthonába fogadja, majd Tóbiás azon elmélkedik, hogy *„ekkora szív, mint amekkora a cigányokban lakozik, hogyan férhet el a testben. Nyáron az emberek arra lettek figyelmesek, hogy a rét tarkább, mint régen, s az erdőben több madár dőzsöl. A környéken mesébe illő muzikaszó hallik, s az, aki egy percre is megáll, boldogan tér vissza az emberek közé”* [7]. A bizalom motívuma jelenik meg a Kastély, a cigányok reménytelenségeiből történetében is, a kíváncsiskodó hangyának megnyílik a cigánylány, elmeséli, hogy ki is ő valójában és miből épült a kastély, amelyben lakik [7].

Az egymás iránti bizalom és bizalmatlanság motívuma együttesen van jelen A bíró, a róka és a cigány ember történetében. Míg Pasó falucska lakosai olyan mértékben nem bíznak meg

egymásban, hogy valódi neveiket is titokban tartják, addig a falu bírása utolsó reményként egy nyomorúságos körülmények közt élő cigány emberhez fordul segítségért. A cigány (a róka segítségével) megoldja a bíró problémáját, aki ígéretét betartva megjutalmazza a cigány embert, akit azóta is tisztelnek a faluban és cigánybíróként emlegetnek [7]. A bizalmatlanság motívuma, az idegenektől való félelem jelenik meg a *Cigányprímás és a tücsök* című mesében. A tücsök, mikor bekopog a ház ablakán, a cigányok félelmükben egy sarokba bújnak, „szegény szerencsétlenek mi mást is tehettek volna?” – kérdez ki a szövegből a narrátor [7].

A társadalmi kirekesztettség egyik példáját tükrözi a tücsök és a cigányprímás dialógusa is, ahol a tücsök panaszkodik, hogy az emberek nem kedvelik, mert csak hegedül egész nyáron, és ez nem biztos megélhetési forrás. Majd a cigányprímás hozzáteszi, hogy ez valószínű azért van, mert az emberek úgy gondolják: „aki nem dolgozik, ne is egyék” [7]. A társadalmi kirekesztettség másik példája a *Rajo és Phabol, a lepke találkozási meséje* mesében található, ahol a lepke a „gőgösök egyletéről”, a nemkívánatos kategóriába tartozó embertípusról mesél, aki magabiztos, aki azt hiszi, ő a legokosabb és lenézi a másik embert. „Az effajta embertől óvakodnunk kell, mert műveltség híján keservessé teheti hétköznapjainkat” – jegyezte meg a lepke [7]. Hasonló motívumként jelenik meg a vizsgált mesékben a megvetettség. A többségi társadalom felől érkező, a cigányok felé irányuló megvetettség oka Margaréta szerint a hazátlanság: „csak az az ember vándorol, akinek nincs otthona! Akinek pedig nincs otthona, annak hazája sincs” [7]. A *Kálo és Margaréta szívházikója* című mesében az előzőhöz hasonló képpel találkozunk, hiszen Margaréta szomorúan vesz tudomást a cigányok sorsáról, a többségre hallgatott, azt hitte, a vándorlást önként választották, közben pedig épp a fordítottja az igaz. Kálo a virágtól nem kér semmit cserébe azért, hogy megmentette a virág életét, neki a legnagyobb ajándék „a hangod, a neved közelsége, az az én jutalmam. Tetszik, hogy te kérdezel is tőlem, nem csak parancsot osztogatsz. Mindig is ilyen gazdagságra vágytam. Az emberek szeretetére, őszinte szavukra” [7]. Az idegenektől való félelem, a tőlük kapott gúny és megvetés Ganga álmán keresztül tükröződik *A legegyszerűbb történetben*. A mese főszereplője egyszer azt álmodta, hogy édesapja idejében egy idegen nemzet hadat üzent a cigányoknak, de mivel ők sosem kezdeményeztek háborút, ezért nagyon megijedtek és inkább vándorútra keltek. Perzsiába érnek, ez a színes világ igencsak megtetszik nekik, a vének tanácsa azonnal összeül. A tanácskozást egy varjú szakítja félbe, aki feleslegesnek tartja a cigányok vándorlását, hiszen lehetetlennek gondolja, hogy ez a nép új hazára leljen [8].

Szécsi Magda meséiben szerteágazó a családon kívüli interakciók megjelenési formája. Legtöbbször tartózkodnak az idegenektől és a törzs többi tagját is óva intik az idegenektől. A dajka, amikor Rázsinnátát próbálja rábírnival, hogy ne hagyja el saját törzsét, így nyilatkozik: „Féltelek, lányom. Még senki sem járt közülünk túl a hegyeken, ahol az idegenek élnek. Tán el is pusztítanak, mert nem ismered a szokásaikat, nem beszéled a nyelvüket. Tán három szemük és négy karjuk van. Ki tudja?” [13]. A törzsek közti gyűlölködés egyik példája szintén ebben a mesében van: „Rázsinnáta ölében egy szép cigánylegény feküdt, a gyűlöletes Mohála törzs fiatal vajdája, aki már ezerszer is megkérte a lányt, de sohasem kaphatott igenlő választ. Ám makacsul visszatért és magának követelte a mesés Rázsinnátát, aki viszonszerette őt. A két cigány törzs között évezredes háború dúlt, de már a legöregebbek sem emlékeztek a gyűlölet okára” [13].

A segítségnyújtás egyik példáját *Az árva Radazána* történetéből, amikor a király a poros ruhájú, fáradt idegeneken segít: „Segítsd meg népemet, mert rossz emberek elűzték bennünket a nagy folyó mellől, ahol eddig békességben éltünk. Kirabolták sátrainkat, földönfutóvá tettek bennünket. (...) Cigányok vagyunk, jó uram. Békés, jószándékú emberek, akik a boldogságot kergetik”. A király beengedi tölgyfaerdejébe őket, ahol békében élhetnek [14].

A cigányokkal szembeni bizalmatlanság az egyik katona szájából hangzik el *Az árva Radazána* mesében: „*Jó királyom, nem engedheted, hogy ez a népség itt, a mi országunkban telepedjen le (...) Zófun, a jós megálmodta, hogy ezek a cigányok fognak rád boldogtalanságot hozni. Zavard el őket messzire - válaszolta a katona. Butaság! Babona! - csattant fel a király*” [14].

A törzsön kívüli jó kapcsolat egyik pozitív példája *A madarak aranyhegedűn* című mese azon része, amikor az apa más törzsből választ férjet a lányának, hogy összekovácsolódjon a két törzs. „*A szekerek sora hosszú volt, amik mellett a férfiak lóháton haladtak, őrizve övéiket. Büszkén ülték meg lovaikat. Asszonyaik ragyogó szemekkel követték minden mozdulatukat. Az asszonyok frissen ugrottak le a szekerekről, nekiálltak főzni, előkészítették éjszakára vackaikat és az elmaradhatatlan tábornözet. A férfiak nem csináltak semmit, nem szóltak az asszonyok dolgába. Beszélgettek, lovaikat dicsérték szokás szerint, de félszemmel az erdőszéle felé figyeltek, idegenre lesve. Rubekka, miért nem a te törzsed férfiai közül választottál embert magadnak? - csodálkozott Raszinnáta. – Nem én választottam. Apám döntött így, hogy továbbra is segítse egymást a két cigánytörzs*” [13].

Az indokolatlan kegyetlenség motívuma jelenik meg *Az árva Radazána* című mesében: „*a király ott állt a cigánytábor közepén, hideg tekintettel és parancsokat osztogatott. Nagy máglyákat rakatott, a fekete sátrakat pedig darabokra tépette. Az asszonyok és a gyerekek egy kupacban sikongattak a félelemtől, a férfiak a király előtt térdeltek megalázkodva, csak Szóberjáni állt büszkén, magányosan. Radazána egy fa mögé bújt, onnan figyelte, mi történik. (...) Fogjátok meg és dobjátok a tűzbe! Adok én a rongyosoknak egy királynét szeretni! - kiáltotta vérvörösen a király. A szolgák Szóberjánira vetették magukat és a tűzbe dobták*” [14]. A cigányok királya főszereplőjének már indokolt volt a tette. Mikor az öregasszonytól megtudja, hogy saját lányát vette el feleségül, először elátkozsa, majd késével felvágja az asszony koponyáját [14]. A vizsgált korpuszban a mesei kegyetlenség mindig valamilyen előzménnyel jár. A kegyetlenség megvalósulási formája sem mindig teljes, van, hogy csak részben, van, hogy egészben valósul meg, de a bűnös elnyeri méltó büntetését. A kegyetlen tetteket vagy a gonosz követi el, amiért majd megbűnhődik, vagy a hős követi el annak érdekében, hogy a gonoszt megsemmisítse. Vannak helyzetek, amikor meg is magyarázza tetteinek okát.

IV. Eredmények

A mesék gazdag cigány kultúrát mutatnak be. Mindkét író cigány hősöket vonultat fel a meséiben. Amint a példákban is láthattuk, a cigány családok egyik fő jellegzetessége, hogy a hagyományos családmodell öröklődik nemzedékről nemzedékre. A fiúk és lányok differenciált nevelése Szécsi Magda meséiben erőteljes, míg Ravasz József történeteiben a két nem egyenrangúan van kezelve. Ravasz József meséiben pozitív apa- és anyaképpel találkozunk, az apa instrumentális és az anya expresszív szerepe is megmutatkozik. A mesékben a szülők negatív képére, a házassági hűtlenségre nem találtam utalást, így a mesék világképéből a negatív példa hiányzik. Ennek okát egyrészt abban látom, hogy az író a cigányokat ért megaláztatásokból kifolyólag egy idilli cigánycsaládot tár elénk, másrészt, az író maga fejt ki, hogy a kötet hősei az erényt, a jóságot testesítik meg. A kötet mesevilágában a családtagok egymást megbecsülik, ez nem csak a szűk családra érvényes, hanem a kumpánia tagjaira, főleg az idősekre terjed ki. Szécsi Magda meséiben a szülők negatív képével, a házassági hűtlenséggel is találkozunk, így a mesék világképéből a negatív példa sem hiányzik, mondhatni komplex világképet közvetít az olvasó számára. A következő alfejezet a családon kívüli interakciókat mutatja be. Ravasz József meséiben a szegények, a segítségre szoruló, a többségi társadalom által kirekesztettek felé együttérzés fedezhető fel a cigányok részéről és a bizalmatlanság, az idegenektől való félelem ellenére is tisztelik a

„kívülállókat”. Ennek az lehet az oka, hogy ők is kivetettek, empátiát éreznek hát mások iránt. Az elemzett mesékben a családon belüli és kívüli érintkezések alkalmával jelentős eltérést nem fedeztem fel. Szécsi Magda meséiben már differenciáltabbak a családon kívüli kapcsolatok. Erősen domináns a mesei kegyetlenség motívuma mind a családon kívüli, mind a családon belüli kapcsolatok alkalmával. Ezek a kegyetlenségek a cigány nép önmagára találásának egy-egy mesebeli állomásai. Összegzésként elmondható, hogy Ravasz József meséiben nem a képzeletbeliség motívuma dominál, inkább a valóságra való reflektálás emelendő ki. A mesehősök nem tipikus természetfeletti erővel felruházott emberek, közelebb állnak a reális emberi típushoz. A történetek hétköznapi helyzeteket mutatnak be, hétköznapi ingerekre reagálnak, és mesebeli szállal vannak átszőve. Szécsi Magda nagyszerű bravúrral írja meg történeteit, olyan mítoszteremtő lépésekkel találkozunk a mesében, amelyek további vizsgálódást kívánnak. A *Doja, a cigány tündér* című mese például az eredetmondával rokonítható. Bár az író a meséit a felnőtt korosztálynak szánja, a mesék a felső tagozatos tananyagba bátran integrálhatóak lehetnének. Ravasz József meséit inkább az alsó tagozatosoknak ajánlanám, az egyszerű történetek nagyszerű lehetőséget nyújtanak a roma kultúra megismeréséhez.

V. Összefoglalás

Egy-egy mese részletes elemzésével a jövőbeli céloom az, hogy olyan módszertani példákat dolgozzak ki a szlovákiai általános iskolák részére, amelyek révén a roma mesék az oktatásba integrálhatók. A meséken keresztül már kisgyermekkorban fel tudjuk hívni a figyelmet a kultúrák közti különbözőségekre és hasonlóságra, valamint a sokszínűségekre. Fontos, hogy olyan kompetenciák alakuljanak ki az egyénben, amelyek révén könnyebben megérti a többségi és a kisebbségi társadalom közti különbségeket, fejleszti a toleranciakészséget és megtanítja az egyént arra, hogy tisztelni kell egymás hagyományait. E kompetenciák elsajátítására az iskolai oktatás biztosítja a legmegfelelőbb teret. A cigány mesék közvetítésével betekintést nyerhetünk a cigány kultúrába, amely a cigányoknak saját kultúrájuk megismerését, a nem cigányoknak plusz kulturális gazdagodást jelentene, és a szorosabb interkulturális viszonyok hídja lehetne. A szlovákiai magyar romák integrálásánál a legnagyobb akadályt a duplán kisebbségi lét jelenti, hiszen nem elég, hogy a roma kisebbséghez tartoznak, ráadásul még a magyar kisebbség tagjaiként vannak jelen a társadalomban. Úgy gondolom, hogy a magyar tanítási nyelvű alapiskolákban nagyon fontos a roma kisebbség kultúrájának beépítése, hiszen vannak olyan iskolák, melyeket nagyrészt vagy teljes mértékben magyar ajkú roma gyerekek látogatnak. Ezért tartom fontosnak, hogy az általános iskola keretei közt egy olyan folyamat induljon el, melynek segítségével a roma tanulók felfedezzék saját értékeiket, a magyar kisebbségi tanulók pedig megismerjék a roma kultúrát, ezáltal, ha csak egy lépéssel is, de közelebb kerülünk egy sikeresebb társadalmak közti párbeszéd felé.

Irodalomjegyzék

- [1] Krippendorff, K.: A tartalomelemzés módszertanának alapjai. Budapest: Balassi Kiadó. 1995.
- [2] Kozma, T.: Bevezetés a nevelésszociológiába. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 2001
- [3] Giddens, A.: Szociológia. Budapest. Osiris Kiadó, 2000.
- [4] Bagdy, E.: Családi szocializáció és személyiségzavarok. Budapest: Tankönyvkiadó. 1977.

- [5] Torgyik, J.: Nyelvi szocializáció és oktatás. In: Új Pedagógiai Szemle, 2005 március.
Letöltve: 2017. október 4-én. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00090/2005-03-ta-Torgyik-Nyelvi.html>
- [6] Choli, Daróczi J.: Szocializációs sajátosságok és a beilleszkedés nehézségei. In Farkas Endre (szerk.), Gyerekcigány. Pedagógiai tanulmányok. Budapest: Interes Kiadó. pp. 152-153.
- [7] Ravasz, J.: Jileskero kheroro. Domček v srdci. Szívházikó. Romani Kultúra. 1992.
- [8] Ravasz, J.: Galéria rozprávok. Galeria paramisen. Mesegaléria. Dunajská Streda: Spolok rómskych spisovateľov a umelcov na Slovensku. 2007.
- [9] Jenei, Teréz 2009. Cigány mesék szerepe a szociális tanulásban. pp. 152. Letöltve 2017. október 24-én a Pécsi Tudományegyetem weboldaláról:
<http://old.nevtudphd.pte.hu/index.php%3Fp=downloads&did=88>
- [10] Liégeois, J. P.: Romák, cigányok, utazók. Budapest: Pont Kiadó. 2002.
- [11] Šuvada, M.: Rómovia v slovenských mestách. Bratislava: Politologický odbor Matice slovenskej. 2015.
- [12] Tóth, G.: Roma tradíciók, babonák. In: Cesty k vede: zborník študentských vedeckých prác. Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra. 2012.
- [13] Szécsi, M.: Madarak aranyhegedűn. Omnis Fabula Budapest, 1996.
- [14] Szécsi, M.: Az aranyhalas lószem tükre. HungariaSport. Budapest, 1988.

Tóth Gizella, doktorandusz

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Doktori Iskola: Magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana

E-mail: gizela.tothova@ukf.sk

Témavezető: Dr. habil. PaedDr. Bárczi Zsófia, PhD. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv és Irodalomtudományi Intézet

Lektor: Mgr. Petres Csizmadia Gabriella, PhD, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

Interkulturális fordítás, avagy a kultúra közvetítése (A.P. Csehov: *A csinovnyik halála* című műve alapján)

Tuboly Ágnes, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott Nyelvészet Doktori Program

Korunk elegáns kifejezése, – a globalizáció, ami tulajdonképpen a társadalmi kapcsolatok egyre intenzívebbé válásában, a politikai –, gazdasági és társadalmi folyamatok nemzetközi szinteken és színtereken történő megvalósulásában, kultúrák egymáshoz való közeledésében érhető tetten. Ez a dinamikus egymásra hatás hozza felszínre a nyelvi globalizációt is, ami sajátos feladatot ró a fordítókra, mely kapcsán előkerül az interkulturális fordításként ismeretes közvetítés, amelynek legfőbb feladata a kultúrák fordításában, a forráskultúra sajátosságainak megfelelő ábrázolásában rejlik.

Kérdésként merülhet fel, hogy vajon mekkora az az adatmennyiség és információ, amely esetleg nem kerül felszínre a célnyelvi fordításban a hagyományos fordítói elvek követése mentén. Itt újabb elágazáshoz érkeztünk, ugyanis szükséges említést tenni a fordítók interkulturális kompetenciájáról, akik a szöveget a maguk lingvokulturális teljességében értik meg, és sajátos fordítási technikával ültetik át a kultúra-specifikus tartalmat a célnyelvre. Szükséges megjegyezni azt is, hogy ebben a vonatkozásban a fordító feladata és szerepe átértékelődik, hiszen nemcsak egy szöveget, hanem tkp. egy kultúrát – annak minden sajátosságával – kell átültetnie a forrásnyelvről a célnyelvre.

Eredmények: Az interkulturális fordítás kapcsán górcső alá vett szövegek elemzése során elmondható, hogy egyre nagyobb hangsúlyt kap a fordítói kompetencia, a fordítók háttértudása, kulturális ismeretanyaga.

Következtetés: Mivel a forrásnyelv és célnyelv közötti közvetítés megvalósítója a fordító, így szükséges vizsgálni az egyes fordítói megoldásokat, fordítói stratégiákat, mindemellett a célnyelvre átültetett szövegek „hatását” is a célnyelvi olvasóra.

Kulcsszavak: interkulturális fordítás, interkulturális kompetencia, reália, fordítási variánsok, fordítói kompetencia

I. Bevezetés

Napjainkban egyre nagyobb hangsúlyt kap az interkulturális kommunikáció, a különböző csatornákon folyó nemzetközi információcsere, ennek megfelelően az idegennyelv-tudás szükségessége, szűkebb értelemben a fordítás, mint az írásbeli közvetítés formája a forrásnyelvről (FNY) a célnyelvre (CNY).

Interkulturális fordítás az interkulturális kommunikáció eszközeként van jelen, mely az egyes kultúrák között nemcsak „transzfer”, hanem a kapcsolatot is biztosítja. Ezzel egyidejűleg az interkulturális fordítás a nyelvészeti fordításelméletre épülő – az interkulturális kommunikáció eredményeit felhasználó –, a forráskultúra explicit ábrázolására szakosodott fordítástudományi paradigma kíván lenni, mindemellett a hagyományos fordítói elvek mentén történő fordítástól eltérően –, több „eredeti” információt kíván átvinni a célnyelvi szövegbe.

Mint az fordítói berkeken belül is ismeretes, nem minden szövegtípus és minden műfaj esetében kap hangsúlyt az interkulturális fordítás. Ide sorolhatjuk például az útleírásokat, használati utasításokat, műszaki jellegű szövegeket is, ahol nem kapnak hangsúlyt a kulturálisan kötött elemek.

A fordításkutatók egyik kedvelt témája a reáliák fordítása, melynek több oka is van. Elsőként az, hogy általában szószintű vagy legfeljebb szószerkezetszintű problémáról van szó, másodsorban a reália jól elkülöníthető kutatási egység, illetve a forrásnyelvi reália célnyelvi megfelelője is általában szintén jól elkülöníthető a célnyelvben (Bárdosi, 2013).

Munkámban A. P. Csehov: *A csinovnyik halála* című műve alapján kívánom megragadni és bemutatni a reáliák fordítási sajátosságait, a fordítói megoldások változatait, kiegészítve a saját fordításommal, annak tapasztalataival.

I.1. Reáliák fordítása – a kulturális tartalom közvetítése

Az interkulturális fordítás központi fogalomként tekint a reáliák fogalmára, amelyeket a többféleképpen is meghatározhatunk, eszerint valamely kultúrára sajátosan jellemző jeltárgy vagy fogalom és annak elnevezése, amelynek a másik kultúrában nincs megfelelője, vagy más a konnotációja (Bárdosi, 2013).

Lendvai Endre „A lefordíthatatlan elem megfeleltetési lehetőségei” című kandidátusi értekezésében többek mellett rámutatott a nyelvi reália mibenlétére is, megállapította, hogy a reália az adott kultúra gyakori jeltárgyát, fogalmát jelölő állandósult megnevezés, amelynek megfelelő jeltárgy, fogalom híján nincs célnyelvi egyenértékese.

Vlahov és Florin megkülönbözteti egymástól a tárgyi és nyelvi reáliákat, előbbi kultúrspecifikus jeltárgyaként, utóbbit maga a jeltárgy megnevezéseként említik.

Klaudy Kinga meghatározása szerint a reália azon jeltárgyaknak a gyűjtőfogalma, amelyek egy-egy kultúrára, nyelvközösségre jellemzőek, a másik kultúra számára viszont ismeretlenek (Klaudy, 1997).

Dróth Júlia hasonlóképpen értelmezi a reália fogalmát, azzal egészítve ki, hogy az adott kultúrához kötődik, abban gyökerezik (Dróth, 2004).

Leppihalme szerint a reália a forrásnyelvi kultúrához kötött elem, amely nyelven kívüli problémát okoz a fordításkor (Leppihalme, R, 2011).

Valló Zsuzsa kulturális reáliaként tekint minden olyan megnyilvánulásra, melyben az adott nyelvközösség saját élmény- és ismeretanyaga kerül kifejezésre, és melyek speciális jelentéssel rendelkeznek az adott kulturális kontextusban (Valló, 2000).

A reáliáknak azonban nincs egységes definíciójuk, illetve a definíció alkalmazását kiterjesztik a jeltárgyakra szűkített elsődleges meghatározástól a kifejezetten nyelvi tényekre is. Ennek okán a fordítónak szükséges háttérismeretekkel rendelkeznie mind a forrás, mind a célkultúrát illetően, ugyanis az egyes fordítói döntéseknek az egész szövegre ható következményei

lehetnek. Ezzel egyidejűleg szükséges megvizsgálnia az adott egység szerepét és funkcióját a forrásnyelvben, ennek ismeretében szükséges a célnyelvben is találni egy megfelelő egyenértékest, illetve a kulturális veszteségekért „kárpótolni” a célnyelvi olvasót.

Reáliák fordítása esetén különböző fordítói megoldások és stratégiák tanúi lehetünk, melyek közül néhányat említünk, mint például azt az esetet, amikor a fordító a reáliát változtatás nélkül benne hagyja a célnyelvi szövegben is. További megoldásként élnek még a szó szerinti fordítással, illetve a célnyelvi kultúrában jelen lévő elemmel történő helyettesítéssel, gyakori az általánosítás is, valamint kedvelt fordítói eljárás a lábjegyzetben történő magyarázat, kiegészítés hozzáfűzése is. Számunkra kissé ijesztő lehet, de a fordítói megoldások között szerepel a reália fordításának *kihagyása* is, ami ugyebár komoly információvesztéssel jár. A fordítók eszköztárában szerepel még a honosítás és az idegenítés kettőse is. A honosítás során a fordító a természetesen hangzó célnyelvi szöveget kíván létrehozni, minimalizálva az idegenséget, idegenítő fordításról pedig akkor beszélünk, ha a fordító megtartja a forrásnyelvi reáliákat, nagyobb feldolgozási erőfeszítésre készíti a célnyelvi olvasót (Bárdosi, 2013).

II. A. P. Csehov: A csinovnyik halála – reáliák fordítása

A reáliák fordítása kapcsán ismét hangsúlyozzuk, hogy szükséges, hogy a fordító rendelkezzen interkulturális kompetenciával is, mivel a reáliák fordítása, esetleg hibás közvetítése az egész mű értékére és értelmezésére kihatással lehet.

Munkámban Csehov eredeti művét vetem össze a *Szöllősy Klára* által készített magyar fordítással, különös tekintettel a reáliák fordítására, a kulturális tartalom átadására.

A vizsgálat során először listázom az eredeti műben megtalálható reáliákat, majd összevetem a kontextus segítségével a magyar fordításban visszaadott, egyenértékesnek tekintett változatokkal, legvégül a saját alternatív fordításom segítségével egészítem ki.

Orosz eredeti	Magyar fordítás	Saját fordítás
эзекутор	hagyatéki végrehajtó	<i>hivatalszolga</i>
Иван	Ivan	Ivan
Дмитрич	Dmitrics	Dmitrics
Червяков	Cservjakov	Cservjakov
полицеймейстер	rendőrkapitány	<i>csendőrparancsnok</i>
тайный советник	titkos tanácsos	titkos tanácsos
статский генерал	államtanácsos	<i>főhivatalnok</i>
Бризжалов	Brizzsalov	Brizzsalov
вицмундир	egyenruha	<i>hivatali egyenruha</i>
«Аркадия»	Árkádia-színház	Árkádia-színház
мужик	paraszt	paraszt
ваше-ство	mélts.. uram	<i>magasságos uram</i>
милостисдарь	tisztelt uram	<i>kegyelmes uram</i>
чихнул-с	tüsszentettem	tüsszentettem
знать-с	méltóztatik tudni	<i>tetszik tudni</i>

Mielőtt a fordítási variánsok elemzéséhez hozzáfognánk, szükséges tennünk egy rövid kitekintőt, melyben képet kapunk a csehovi Oroszország társadalmi viszonyairól, eszmeiségéről, mely erősen befolyásolja a mű befogadását, megértését.

A csinovnyik halála 1883-ban íródott, a XIX. századi cári Oroszországban a felvilágosodás eszméiben való csalódás, kiábrándultság következtében megváltozott az emberek világnézete, gondolkodásmódja is, ezzel egyidejűleg az irodalmi művekben is megjelentek a társadalmi viszonyok fonákságai. A mű a korabeli orosz társadalom hatalmi viszonyaira épül. Az alkotások középpontjába a bürokratikus cári rendszer kiszolgáltatott, megalázott áldozatai kerültek. Az írók felfedezték az embereket, akik céltalanul, reményvesztetten tengetik mindennapjaikat. A csinovnyik sors ábrázolása is kedvelt téma volt, ezek a kishivatalnokok, kisemberek képtelenek saját sorsuk irányítására, bármikor megeshetnek velük olyan dolgok, amelyek kizökkentik a kis hétköznapi valóságukból, veszélybe sodorják őket, aminek beláthatatlan következményei lehetnek.

A csinovnyik halála szintén egy megnyomorított lelkű kishivatalnokot ábrázol, a hatalmi oldal részéről kigúnyolva a szolgálalkúséget, az alázatos tiszteletadást. A groteszk leírás fokozza a hatást, felesleges dolgokat abszurd, túlzó aprólékossággal ad át, tragikomikus végkifejlettel, ahol egy jelentéktelen tüsszentés vélt következményeibe hal bele a főhős.

Csehov rögtön a novella első sorában mintegy négyszeres nagyításban leszögezi, egyben üzeni a célnyelvi olvasónak, hogy a műben egy „kisember”, egy hivatali szolga a főhős. Ivan Dmitrics Cservjakov egy beszélő név az orosz nyelvben, amit jobban szemügyre véve kitűnik, hogy egy alacsony státuszú gondnok alakját kívánja velünk megismertetni Csehov. *Ivan* az orosz kisember sztereotíp neve, *Dmitrics* a *Dmitrievics* apai név népies-archaikus változata, *Cservjakov* pedig az orosz «черв» 'kucac, féreg' jelentésű köznévből származik. Szöllősy Klára 'hagyatéki végrehajtó' fordítása sajnos pont ezt a társadalmi hovatartozásról szóló üzenetet rombolja le, vagyis nem közvetíti a magyar olvasóközönségnek, hogy Cservjakov egy megszégyenült, alacsony státuszú kisember, mivel a mai magyar közvéleményben a 'végrehajtó' egy magas státuszú, köztiszteletnek örvendő figura. Ezzel szemben az 'экзалятор' szó helytálló fordítása a *hivataliszolga* lehetett volna.

A 'Полицеймейстер' szó jelentése városi *csendőrparancsnok* a cári Oroszországban, mellyel szemben a *rendőrkapitány* fordítás szerepel, ami szintén nem a korabeli társadalmi viszonyrendszerbe és hierarchiába illeszkedő szóhasználat.

'Статский генерал' – *Бризжалов* fordítása Szöllősy Klára megfogalmazásában 'Brizzsalov államtanácsos' ismét nem híven tükrözi a korabeli társadalmi viszonyokat, ugyanis a 'статский генерал' szó szerinti fordítása 'civil tábornok', a magyar célnyelvi megfelelője pedig 'főhivatalnok' lehetne. *Brizzsalov* ismét egy beszélő név az oroszban, ami a «брызгать» 'tüsszenteni, fröcskölni' szóból származik.

'Вицмундир' hivatali egyenruha a cári Oroszországban, melyet az értelmező szótár a következő módon határoz meg: 'Форменная одежда гражданских чиновников в виде фрака (в Российском государстве до 1917 г.)' (*Толковый словарь Ефремовой. Т. Ф. Ефремова*). A meghatározásban jól látszik, hogy mindenképp hangsúlyt kap a 'hivatali' jelző, ami megkülönbözteti a többi forma-ruhától: állami hivatalnokok frakkszerű hivatali forma-egyenruhája. Ebből eredően megfelelőbb a 'hivatali egyenruha' fordítás alkalmazása a szövegben.

'Ваши-ство' – magas státuszú emberek tiszteleti megszólítása, 'ő magassága, magasságos uram' magyar megfelelővel, ткр. a 'ваше превосходительство' rövid, archaikus változata.

'Милостисударь', 'милостивый государь': kegyelmes uralkodó-tiszteleti megszólítás rövid alakja, ezért alkalmaztam fordításomban a 'kegyelmes uram' formulát.

'Чихнул-с, знать-с', 'чихнул сударь, знать сударь', tüsszentetem magasságos uram, tudni magasságos uram' rövid változatai jelennek meg a műben, mint alázatos, régies stílusú kifejezések, fordításomban a 'tetszik tudni' változatot használtam.

A nyelvi reália a „lefordíthatatlanság” minősített esete, ugyanakkor nyelvi átültetésüknek a minősége határozza meg a forráskultúráról szerzett információ hitelességét, egyben adekvát

kezelésükre van szükség, mivel a globalizáció korában a tér és idő többé nem korlátozza a kulturális dialógust.

III. Eredmények

A fordítások elemzése során egyértelműen megállapítható, hogy az egyes kulturális elemek, reáliák átültetése és megjelenítése a célnyelvi olvasó számára kifejezetten a fordítói kompetencia kérdéskörét érinti. Ennek értelmében elmondható, hogy a fordítónak mintegy az interkulturális mediátor szerepét kell betöltenie, hogy hiánytalanul közvetítse a kultúra-függő elemeket, emellett elengedhetetlen a megfelelő háttértudás megléte is.

A fordítási és közvetítési készség magában foglalja a szövegértési és szövegelemzési kompetenciát, kutatási kompetenciát, a fordítás minőségének megítélését szolgáló kompetenciát, nyelvi kompetenciát, amelyek egyben meghatározzák annak szintjét is. Ezek a meghatározó készségek minden egyes fordító esetében, mind az anyanyelvre mind az idegen nyelvre történő fordítást, egyben a CNY-i szöveg-minőségét is befolyásolják.

A reáliák fordítása a nyelv egy specifikus területét érinti, ezért más jellegű fordítói tudást igényel. Az adott forrásnyelv kultúráját és világképét, világnézetét is magába foglalja, egyfajta ilyen irányú „többlettudást” is igényel. Minden egyes nyelvpár viszonylatában megfigyelhető bizonyos típusú „fordítási viselkedés”, ami azt jelenti, hogy mindkét nyelvnek vannak olyan jellegzetességei, amelyek csak a másik nyelvre való fordítás folyamatában jelentkeznek, csak a másik nyelv tükrében rajzolódnak ki (Burján, 2003).

Szükséges szót ejteni a szótári szócikkekről is, mivel a fordítók „elsődleges” eszközének és segítségének a szótár minősül. Az összehasonlító fordításelemzés során arra is fény derült, hogy a kulturális tartalom átadására nézve nem megfelelően differenciált egy-egy szótári szócikk, ugyanis a konnotatív jelentésre és a kulturális tartalomra nem derül egyértelműen fény. Érdekes témát, illetve további vizsgálat tárgyát képezhetné, hogy az egyes szószerkezetek vonatkozásában mely elemre, mely lexémára keresnek rá a fordítók a szótárakban.

IV. Összegzés

Az interkulturális fordítás a fordítástudomány egyik lehetséges paradigmája, mely legfőbb célkitűzése, hogy minél több „eredeti” elemet átemeljen a célnyelvbe. Ennek során kizárólag fakultatív átváltási műveletekről beszélünk, vagyis nem kötelező érvényű és végrehajtandó fordítói műveletek ezek, viszont a célnyelvi olvasó mind jobb informálása, kulturális színezet átadása hangsúlyt kap általuk. A fordítói tevékenységet, ezáltal a fordítói kompetenciát nagymértékben meghatározza a fordító anyanyelvi kompetenciája, valamint az idegen nyelvhez való viszonya, idegen nyelv elsajátítási és alkalmazási képességei, így óhatatlanul szükséges figyelembe venni a fordítók szociokulturális kompetenciáját, háttértudásukat, világnézetüket is.

Irodalomjegyzék

Bárdosi Vilmos: Reáliák a lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések. Tinta Tankönyvkiadó. Budapest. 2013.

Burján Mónika: A fordításról való gondolkodás története Magyarországon. PhD értekezés. Szeged. 2003.

Dróth Júlia: A fordítások értékelése a szakfordító képzésben és a fordítói munka világában. Fordítástudomány. 13. évf. 2. szám. Scholastica. 2011.

Dróth Júlia: Nyelv és szakfordítás. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból. Gödöllő. 2004.

Klaudy Kinga: A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. Magyar Nyelvőr. 112. évf. 3. szám, (1988) pp. 305–314.

Klaudy Kinga: A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral. Scholastica. Budapest. 1997.

Klaudy Kinga: Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 2007.

Leppihalme, R: Realia. In: Gambier, J. & Doorslaer, van L. (eds.). 2011. Handbook of Translation Studies. Vol. 2. Amsterdam. John Benjamins Publishing Company.

Lendvai Endre: Reáliafelfogások napjaink magyar fordításelméletében.

In: Dobos Csilla-Kiss Ádám (szerk) Klaudy Kinga barátai. "Mindent fordítunk és mindenki fordít". Bicske, Budapest. SZAK Kiadó. 2005. 67–72. pp.

Lesznyák Márta: A szótárhasználat jellegzetességeinek változása a fordítói tapasztalat függvényében. Alknyelvdok Konferencia kötet. 67–79. Szerk.: Váradi Tamás. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 2007.

Simigné Fenyő Sarolta: Egyirányú ekvivalencia a kulturális közvetítés szolgálatában. In: Translatologia Pannonica II. Kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában VI. konferencia tanulmánykötete. Pécs. 2010. pp. 86-92.

Valló Zsuzsanna: A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. Fordítástudomány. 2. évf. 1. szám. 2000. pp. 34–49.

Tuboly Ágnes

Pécsi Tudományegyetem – Bölcsészettudományi Kar

Nyelvtudományi Doktori Iskola- Alkalmazott Nyelvészet Doktori Program

E-mail: tuboly.agnes@gmail.com;

Témavezető: Prof. Dr. Lendvai Endre Dsc. az MTA doktora

PTE BTK Szláv Filológiai Tanszék

Fordítástudományi Kutatóközpont

professor emeritus

Lektor: Dr. habil. Lőrincz Julianna, tudományos fokozat, Eszterházy Károly Egyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Eger

Selye János Egyetem, Magyar nyelv és Irodalom Tanszék, Révkomárom

Why is corporate sustainability still a dream, and how can business models close the gap between theory and practice?

David Varga, *Corvinus University of Budapest*

Corporations have come a long way since the term sustainable development was coined in 1987. However, despite the vast amount of scientific publications, the evolution of management theories, and global, national and civilian initiatives, the question why are not all corporations involved in fostering sustainability remains valid. This article analyzes the controversial topic of the role of corporations in promoting sustainable development. The author argues that the literature on sustainable development, corporate strategy and innovation provides the necessary theoretical background concerning why corporations are important for sustainability, but does not fully explain how corporations can be motivated by enlightened self-interest to become concerned with their triple-bottom-line. The article argues that corporations are most effective at creating not just economic but social and environmental value when such goals are aligned with the expectations of their stakeholders, and are an integrated part of their core value proposition. Overly sophisticated strategies create extra overheads for companies, creating barriers to implementing such initiatives. The literature has not been able to clearly prove that a business case for sustainability exists. This article thus argues that business models and shifting customer demand will play a crucial role in incentivizing companies to improve their triple-bottom-line with an associated decrease in overheads in a less bureaucratic, yet effective way. The business model and customer demand perspective creates a transparent framework which may benefit not only manufacturing sectors.

Keywords: sustainable development, corporate strategy, corporate innovations, triple-bottom-line, business models

Journal of Economic Literature codes: O31, O32, Q55, Q56

I. Introduction

The Club of Rome published a warning in one of its most famous publications, *The Limits to Growth*, in 1971. Since then, more than 45 years have passed, but the warning is more relevant than ever. It has become evident that the pursuit of economic growth will not automatically result in an increase in individual well-being and wealth. Our current economic structure and pattern of wealth and resource distribution cannot be viewed as a holistic and sustainable approach to securing the needs of future generations (van der Bergh, 2007). To describe the need for a complex solution, the term sustainable development was created at the United Nations Conference in 1987 chaired by Gro Harlem Brundtland (Hall, Daneke, Lenox, 2010). Sustainable development is a broad and generic term that describes the importance of balanced economic growth, together with environmental, ecological and social consciousness. This involves a holistic and long-term approach (Charter et al., 2008) and by definition includes initiatives that meet the needs of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their own needs (WCED, 1987).

Sustainable development is an iterative approach, involving a complex set of disciplines, thus deeply relies on inter-organizational networks and societal systems (Lélé, 1991). Corporations, due to their excessive capital resources, global presence, and supra-state networks, can play a crucial role in supporting sustainability. To effectively promote sustainability among corporations, it is important to understand why, how, and to what extent sustainability may be important to them. Creating theoretical, long-term utopias must involve short-term benefits that are aligned with business strategy and shareholder expectations. Cultural expectations and thus customer demand will change as education about sustainability reaches some threshold. This change in demand will incentivize organizations to adapt to new expectations (Birkin et al., 2009). As cultural demand grows, companies will need to adapt in a quick, yet efficient way to remain competitive. Corporations that are more adaptive will find new market opportunities, while incumbents will face continuously increasing challenges from their more agile competitors. Companies will change due to enlightened self-interest. The modern version of Adam Smith's butchers, brewers and bakers should adapt to meet the needs of more environmentally conscious consumers to remain competitive. The companies that take the first steps might gain an advantage, and business models can help to facilitate such changes.

This paper connects the literature on sustainable development, corporate strategy, business models and corporate innovation, and finds the union between the related concepts. Innovation is a key enabler for corporations that wish to increase their market share by improving their existing products, or creating services for previously unreachable market segments. Scholars differentiate sustainable innovation as a subcategory of corporate innovation. Charter et al. defines sustainable innovation as a "process where sustainability considerations (environmental, social and financial) are integrated into company systems from idea generation through research and development (R&D) and commercialization. This applies to products, services and technologies, as well as to new business and organizational models" (Charter et al., 2008).

The author of this article argues that corporations that consciously adapt their business models and explore new market opportunities will engage in smarter ways of creating value for their customers, and will inevitably improve their triple-bottom-line, without necessarily creating a business case for sustainable development. Those companies who do not regularly adjust their business models will eventually lose market share to more agile entrants who are better adapted to shifting stakeholder expectations. The principle of survival of the fittest will apply to those corporations which are able to quickly adapt their business models. Currently, companies have

the advantage of being able to shape expectations and create push-based innovation, but as customer expectations shift, all companies will necessarily need to respond to pull-based expectations, or otherwise face losing market share.

II. Sustainable development

Sustainable development is an ambitious term that overarches economics, corporate theories, environmentalism and social welfare. The question naturally arises whether today's type of economic development can mitigate the risks described by the Club of Rome by facilitating the transition to a more sustainable pathway. The world view created by neoclassical economists may have been adequate in a less globalized and slower world economy, but it has become evident that natural resources are not infinite and cannot be perfectly substituted by economic goods. Economists have classified types of sustainability to examine if they are open to economic growth yet incorporate social and environmental aspects as well. Weak sustainability describes a situation in which man-made capital can fully substitute for any decline in natural capital. This perspective imposes no boundaries on economic growth. Strong sustainability, a more radical perspective, says that natural capital is non-substitutable by any form of capital. This imposes strict limits on economic growth. Balanced sustainability is a position between weak and strong sustainability, and involves a company having a clear understanding of the impact of its business activity and trying to mitigate as many negative consequences as possible (Steurer et al., 2005).

Today we see that, despite the relevant theoretical background and economic growth, the expected social innovation and reduction in our global environmental footprint has not yet happened. The Kuznets-curve, named after Simon Kuznets, a Nobel-laureate economist, suggests that at above 10,000 USD global GDP per capita, environmental and social metrics could dramatically improve (Csutora, Kerekes, 2012). Today, we have almost reached 11,000 USD GDP per capita yet our global environmental footprint is ever-growing. Such a desire for continuous economic growth should be examined. Lélé warns that while poverty is largely responsible for environmental degradation, and thus increasing economic output seems to be a rational solution to it, economic growth will never be a driver of sustainable development. The author highlights five principles that we should bear in mind when discussing sustainability: i) the temptation to focus on economic growth as a means of reducing poverty and increasing environmental sustainability is a slippery slope, ii) the inconsistencies between the theory and practice of neoclassical economics should be addressed, iii) one should accept that poverty and environmental degradation are caused by the existing structural, technological and cultural status quo, and the casualties between these factors should be analyzed, iv) one should understand that sustainability has multiple dimensions, and a measurement framework based on the dimensions should be developed, v) an exploration of what level of use and patterns of resources are compatible is required (Lélé, 1991).

The sustainable development literature can be classified based on whether it focuses on the global, nation state or individual level. Actors from all levels need to be actively involved. Critics of global initiatives say that only incremental (i.e. not system-level) changes have thus far been introduced, which obviously have not been effective. Biermann et al. argues that reforms are needed in nine areas to improve global efforts. These include: i) strengthening international environmental treaties, ii) managing conflicts among international treaties, iii) filling regulatory gaps, iv) strengthening national governance, v) addressing equity concerns, strengthening accountability, vi) and preparing a system of global governance (Biermann et al., 2012). The United Nation (UN) Global Impact has also received criticism for its failure to meet

the promise of its mission. Rasche and Waddock emphasize, however, that while there are gaps between the planned and actual effects of the Global Impact, it has successfully bridged the communication gap between business, the UN, and civil society (Rasche, Waddock, 2014). Despite such criticism, the UN is keeping sustainable development high on the agenda. Mika and Farkas analyzed the 17 goals of the 2030 Agenda for Sustainable Development for 2016-2030 and categorized them into five more digestible categories: 1) basic humans needs, ii) equality and justice, iii) efficient, sustainable economy, iv) protecting vulnerable environments, and v) cooperation towards common goals (Mika, Farkas, 2017). It is clear that the creation of an efficient and sustainable economy is the area where corporations can add value; however, impacts on the other four categories should be assessed due to the existence of externalities and network effects.

Global structures are necessary and important, but it is at the national level where innovation and experimentation will occur. The national context has been neglected in literature, despite the fact that this level has served as an important sandbox for the creation of the current corporate environmental standards (Manning et al., 2012). Nation states are important as they have to power to commit national resources towards sustainability. Civil society should be strongly involved in the process through state-society networks and environmental justice movements, as nation states are strongly influenced by private property owners and corporate interests. Corporations may be willing to be pro-environmental when such a stance can be commoditized, and if a cost-benefit analysis clearly proves the value of this approach. Deeper reforms for promoting sustainable development can only be achieved through cooperation among actors (Frickel, Davidson, 2004). The example of G20 countries shows that nation states are running a big deficit in terms of their investment into sustainable development, but without private investment it will not possible to move towards the two degree celsius compatible pathway required to avoid the worst effects of climate change. Nation states should promote greenfield investment and create and implement the necessary green financial instruments. The standardization of green finance practices will foster green investment and can lead to economic growth and job creation (Alloisio et al., 2017). A reduction in production costs, higher value, or the ability to attract new customers may be the key (rational) motivation for financing such initiatives (Carrillo-Hermosilla, Del Río, Könnölä, 2010). There is clearly growing interest in green finance. Investment into sustainable innovation reached a massive 2.4 trillion USD between 2007-2011, and is expected to grow to 20 trillion USD by 2020 (Ethical Markets Media, 2011).

The European Union is also emphasizing the need to strengthen linkages between corporate governance, entrepreneurship, innovation and sustainability. As part of this initiative, corporate social responsibility (CSR) programs enjoy strong support. CSR is an important corporate tool for engaging in sustainable development, although the related programs usually only create incremental change (Wagner, 2012). To be effective, CSR should combine strategy with economic and social goals (Porter, Kramer, 2006) and must be supported by a clear business case to have longevity (Carroll, Shabana, 2010).

China has also recognized the importance of making pro-environmental changes. In 14th place on the Global Competitiveness Index (Schwab, 2016), China has grown unprecedentedly over the last two decades. This growth, on the other hand, has resulted in an accumulation of major environmental challenges and unsustainable patterns of wealth distribution. Chinese policies have significantly shifted to encourage Chinese economy and society to be more sustainable and engage in the necessary economic and social reforms (Sanders, Yan, 2007).

Moving from the national to the individual level, as represented by companies and entrepreneurs, sustainability is a more practical and less theoretical issue. Companies and their

customers form strong relationships, and the everyday purchasing behaviour of customers strongly influences corporate strategies. Corporations can be incentivized or regulated to be more conscious about environmental and social aspects of their business, but ultimately customer demand will always be responsible for their supply. Multinational corporations have a crucial role to play in sustainable development. Some large retail brands market their sustainable development initiatives to improve their competitive advantage and to reach new customer segments who are attracted to their sustainability value proposition. Such improvements may be significant, but they are ultimately limited to incremental changes, and are mostly driven by profit motives (Dauvergne, Lister, 2012). Global sustainability champions are defining sustainability in their own image due to the lack of standardized international rules. They are also forcing their partner companies across the globe to report on their own sustainability initiatives in order to remain part of their supply chain. Without question, these large companies often have a real impact, but there are also cases where these efforts are at least partly greenwashing. It would be wishful thinking to solely depend on such initiatives to foster the transition to sustainability, as the ultimate goal for the retail sector is to sell more goods each year, and thus no business is likely to over-extend itself due to the risk of decreasing their financial competitiveness (Dauvergne, Lister, 2012).

Sustainable development can be translated into the idea of the triple-bottom-line for corporations. Companies are ultimately mandated to create value for their shareholders and a broader network of stakeholders, meaning they need to find an acceptable balance between economic, social and environmental goals. Sustainable development (SD) and stakeholder relations management (SRM), the SD-SRM perspective, can be interpreted as Adam Smith's invisible hand. Companies will act rationally, and, based on their understanding of their stakeholders, will act as sustainably as they consider appropriate. When corporations do not respond adequately to the expectations of their stakeholders, customers may choose not to buy their products and socially alienate the company, resulting in a decrease in market share (Steurer et al., 2005). Perrini and Tencati also emphasize that corporate sustainability from the company perspective is ultimately the ability to operate over a long period of time, with the main objective of value creation: For this, they need to actively involve their stakeholders (Perrini, Tencati, 2006).

Corporations should find a balance between supply and demand. It is not enough that they become more conscious about environmental and social systems, but their customers need to embrace sustainable principles in their consumption and buying decisions. Environmentally conscious consumption – when consumers exercise their purchasing power to influence corporations to become more sustainable (Muldoon, 2006) – can significantly affect the market. If businesses are found to have damaged the environment, or exploited their employees, pressure from public interest groups, green consumers, and the increase in activism of customers via public channels such as blogs and Facebook can severely affect their reputation and thus sales (Wilson, 2013). Although a powerful tool, everyday consumption is still heavily influenced by principles such as convenience, habit, the value-price ratio, personal health, and hedonism. A gap between attitude and actual behavior exists when environmentally or socially conscious consumers act in opposition to their general principles when making actual purchase decisions. The lack of availability of green products, together with the attitude and behavior gap and information asymmetry (when customers are not able to evaluate whether claims about the sustainability of a product are really valid), weaken the regulatory effect of purchases (Vermeir, Verbeke, 2006).

On the individual level, entrepreneurs and intrapreneurs are key drivers behind new product or service innovations. The role of entrepreneurs in sustainability is an important yet under-

researched area. Many authors, including Cohen and Winn, and Hart and Christensen, consider that the active participation of entrepreneurs is a major way to correct market failures such as environmental and social disruption (Hall, Daneke, Lenox, 2010; Cohen, Winn, 2007; Hart, Christensen, 2002). Entrepreneurs often create business models which aim at system-level innovation. The birth of the sharing economy is a good example of this.

The Panacea Hypothesis claims that firms will lead the societal and economic transformation. This, however, will not happen overnight; it will rather be a slow and gradual process, whereby corporations respond to emerging demands but rarely create something remarkably disruptive (Hall et al., 2010). To understand the role of entrepreneurship in promoting the triple-bottom-line, further research is needed in five areas; namely, an examination of... i) under what circumstances entrepreneurs, not incumbent market players, will provide sustainable products or services, ii) what conditions are needed for entrepreneurs to pursue sustainable ventures, iii) under what conditions these ventures can promote triple-bottom-line perspectives, iv) how it can be ensured that entrepreneurs pursue ventures that are welfare-creating and not welfare destructive; and v), what public policy conditions are needed to promote sustainable entrepreneurship (Hall et al., 2010).

III. Corporate Strategy

The International Institute for Sustainable Development proposes the following definition of sustainable development for helping translate the concept to the corporate governance level: “sustainable development means adopting business strategies and activities that meet the needs of the enterprise and its stakeholders today while protecting, sustaining and enhancing the human and natural resources that will be needed in the future” (IISD, 1992). The importance of symbiosis between economic, historical, political, social and other elements of a functioning ecosystem has been known about at least since 1934 (Schumpeter, 1934).

The literature about corporate strategy is vast, and has a long history. To create a logical structure, this paper categorizes it into four types: literature about i) strategy formulation, ii) management theories, iii) strategy execution, and iv) controlling systems. Corporate strategy focuses on how a corporation achieves a sustainable market advantage by relying on managerial choices, tactical actions, policies, people management, and resource allocation to create value for its stakeholders. It also defines the organization’s role in its physical and social environment (Mansfield, Fourie, 2004). Corporations rarely intentionally degrade the environment. They are not perfectly efficient, and during their production processes have an environmental impact. These “externalities” are often not accounted for in their pricing mechanisms, leading to a non-sustainable supply-demand situation (Cohen, Winn, 2007). Corporation may be either reactive or proactive in balancing their financial goals and their triple-bottom-line. Recent research claims that environmental regulation can have positive impact on competitive advantage, but the benefits of such investment largely depend on the business environment of the company. Overly pro-active environmentalism has not been shown to improve competitiveness (Aragon-Correa, Sharma, 2003).

Classical frameworks for strategy formulation, such as Grant’s, have been a main tool for creating new business opportunities. The former framework contains the following recommendations: 1) identify and classify the firm’s resources, and appraise strengths and weaknesses relative to competitors, 2) identify the firm’s capabilities: what can it do more effectively than its rivals?, 3) appraise the rent-generating potential of resources in terms of their potential for sustainable competitive advantage and their returns, 4) select a strategy which

best exploits the firm's resources and delivers value to its customers, and 5) identify resource gaps which need to be filled and improve core competencies (Grant, 1991).

A company's mission affects how it formulates its strategy and breaks down this strategy to manageable business models and executable business roadmaps. For example, social business considers the social mission of the company to be a fundamental factor in strategy formulation (Dees, 1998). Strategies need to be designed so as to improve performance in predefined areas, but sustainability is often lacking as a strategic objective. Corporations can choose from four strategic approaches in terms of dealing with sustainability: i) introverted, focusing on mitigating risks and meeting minimum legal standards, ii) extroverted, focusing on external relationships, iii) conservative, focusing on efficiency through cleaner production, or iv) visionary, creating a holistic corporate strategy where competitive advantage is derived from triple-bottom-line considerations (Baumgartner, Ebner, 2010). The job of management is to create a strategy that builds on the core competencies of the organization, and to link these competencies with the creation of end-products (Prahalad, Hamel, 1990). To decrease the uncertainty of unproven business strategies, the company can make small, non-binding initial investments to determine how the market will react to a new business strategy (Vanhaverbeke et al., 2008). The opportunities created by such a strategy of implementing real options help to create sustainable-development-related innovation, which can be a fundamental determinant of change in business and society (Larson, 2000).

Corporations go through three stages of development in transforming their strategy to a more sustainable one: Stage 1 is pollution prevention, when companies start managing their pollution impact and waste creation. These efforts usually make substantial returns and companies start to embrace initiatives that result in cost savings, or help avoid environmental fines. Stage 2 is product stewardship, when companies implement end-of-pipe measures and use Design for Environment throughout their entire product lifecycle. Stage 3 represents a shift towards the use of clean technologies and the creation of products that meet the expectations of future, currently non-existing or niche demands (Hart, 1997).

Porter's diamond model highlights four strategic areas in which corporations should maneuver to achieve a competitive advantage: i) company strategy and underlying structure, ii) market and customer demand, iii) factor conditions, and iv) related and supporting industries. Continuous reassessment of these factors can help companies to better understand the options for making a strategic shift (Neven, Droge, 2001).

Epstein and Roy take a step forward and propose a five-component framework for strategy execution, where sustainability-related decisions are escalated into boardroom discussion: i) corporate and business unit strategy should be defined, ii) sustainability actions should be determined: this includes developing plans and programs and setting up the appropriate structures and systems, iii) a sustainability performance system should be implemented, iv) stakeholders reactions should be monitored and v) corporate financial performance should be evaluated (Epstein, Roy, 2001).

Strategy creation and execution is important, but the lack of measurement of triple-bottom-line goals makes planning short term. Figge et al. purposes that balanced scorecards should not only include financial, customer, internal process and learning perspectives, but also be expanded with social, economic and environmental criteria (Figge et al., 2002). Gond et al. supports the idea that corporations should implement the necessary measurement and controlling systems to supplement their rhetoric about sustainable development. Current management control systems and sustainability control systems needs to be integrated to support data-driven strategy making (Gond et al., 2012). Schönbohm and Hofmann found when analyzing that TecDAX, a German stock index with 30 of the largest German technology companies, that reporting in the

technology sector occurs less frequently than in manufacturing sectors, and many companies do not report on how sustainability is incorporated into their vision and strategy. Implementation of ISO standards, however, can act as an indicator for these companies (Schönbohm, Hofmann, 2012).

Perrini and Tencati introduce the stakeholder view into the measurement of sustainability, which goes beyond the balanced scorecard perspective. Sustainability evaluation and reporting systems (SERS) monitor and track combined qualitative and quantitative parameters. Stakeholder relationships as a factor play a crucial role, and include not only stakeholders but also employees and clients, community and civil society, financial partners and the entire supply chain. The perspective of different reports, such as annual reports, social reports, environmental reports and performance indicators may be aggregated. Then, mapping and monitoring of the relationship between the company's stakeholder relationship can be undertaken using an integrated and triple-bottom-line focused information system, with both quantitative and qualitative measurements for measuring results and progress (Perrini, Tencati, 2006).

IV. Business Models

A business model describes how an organization creates, delivers and captures value (Osterwalder; Pigneur, 2010). The purpose of a business model is twofold: i) it creates a series of activities, and defines how an organization delivers value to its end users; ii) it captures value by maintaining and improving major resources, partners and assets to establish a competitive advantage on the market (Chesbrough, 2007). Business models have evolved in the last decade and may be among the most important tools for creating systemic innovation (Doganova and Eyquem-Renault, 2009).

Companies are formed to create and grow value for their shareholders. In doing so, they must exploit existing opportunities while exploring for "the next big thing" which will satisfy the demands of shareholders. Business models form a bridge between shareholders and stakeholder expectations and business units. Business models are able to link economic performance and the triple-bottom-line (Boons, Wagner, 2009). They serve as the executable manifestation of corporate strategy, representing shareholders and management expectations, and are grouped into different business model blocks. Authors' opinions vary about how detailed company's business models should be, but there is consensus that they should involve an end-to-end process, including value creation, supply chain management, and marketing of the service or product and customer management.

Morris et al. proposed a six-component framework for describing the business model. The framework is general enough to be tailored to specific company needs. The six components include stakeholder identification, value creation, differentiation, vision, values and networks and alliances (Morris et al., 2005). Boons and Lüdeke-Freund found that the literature is not explicit enough at combining the business model concept with the firm's value proposition, its upstream and downstream value chains, the financial model, and the means of bringing new innovations to market (Boons, Lüdeke-Freund, 2013). To improve the concept of business models they propose using a four-element framework: i) value proposition – the value embedded in the product or service that is offered, ii) supply chain – suppliers, production, marketing, iii) customer interface – relationship with customers, and iv) financial model – cost and revenue structure.

In contrast to the four building block concept, Osterwalder and Pigneur substantially improve the practical use of business models by creating a visual representation of the major business

model elements using a business model canvas. The business model canvas includes nine building blocks for capturing the essence of business models. It is the most extensive framework for re-imagining value creation in the organization. The business model canvas was created by actively communicating with 470 active business model practitioners from around the world to reach a consensus. The nine building blocks of the business model canvas are: i) customer segments, ii) value propositions, iii) channels, iv) customer relationship, v) key resources, vi) key activities, vii) key partners, viii) cost structure, and ix) revenue streams (Osterwalder, Pigneur, 2010).

New ways to promote the triple-bottom-line can emerge from any of the building blocks. Revising the company's current business can create a strategic roadmap for further developments. Today, numerous innovative, even disruptive (i.e. with the potential to change the working of previously untouched markets) business models are emerging, enabling new market structures to come into being, making previous structures obsolete (Osterwalder, Pigneur, 2010). This transition creates an opportunity to redefine how organizations create value for customers in which ecological and social values are incorporated.

Wirtz identified three evolutionary streams for classifying business models: i) a technology stream – business models that are used to identify new technologies to increase the company's profitmaking ability; ii) an organizational stream – when the business model becomes a strategic management tool for improving the company's whole value chain; and iii) a strategy-oriented stream – the business model ultimately becomes part of strategic planning and structuring how the company operates on the market and with its stakeholders (Wirtz, 2011). Business models may be most effective when the firm's innovation process is integrated with the company's business model (Chesbrough, 2007). Supply chain tools such as lean, six sigma, and logistic innovations can add tremendous value to the competitiveness of a company, while reducing its ecological footprint (Carrillo-Hermosilla, Del Río, Könnölä, 2010).

The existence of the business case for sustainability is highly disputed among scholars. Companies which come under pressure from more stakeholder groups, including environmental organizations, NGOs, local civil society, customers, and banks others are more likely to adopt business models that take into account triple-bottom-line considerations. Local market conditions matter. For example, compliance with regulatory authorities is among the most significant motivating factor (Csutora et al., 2006) for Hungarian corporations. Regulation of water and air pollution and hazardous waste management have also been found to be major drivers of environmentally conscious action (Széchy, 2012).

Companies which compete on the basis of an exceptional value-to-price ratio are more likely to look for differentiation factors that appeal to environmentally or socially conscious customers (Csutora et al., 2006). Companies which choose to operate on a triple-bottom-line basis can make a favorable impression on their stakeholders (Carpenter, White, 2004). Indexes such as the Dow Jones Sustainability Index help investors to diversify their investments by helping them select companies which are committed to long-term sustainability. Investors may be willing to invest into such companies as they tend to deliver more predictable results, with less unexpected surprises or bad news (Knoepfel, 2001).

Understanding sustainability at the strategic level is critical, as the strategy of a company influences its expenditure and investment. Expenditure on R&D reached two trillion dollars globally in 2016. From the 126.7 trillion dollars of global GDP, this represents a significant part (IMF, 2017). The allocation of such large investments is important as these create the foundation for later market structures. Today, the six global industries that spend the most R&D dollars are the life sciences, aerospace, defense system, advanced materials, ICR, automotives and the energy sector (R&D Magazine, 2016).

Zilahy analyzed the role of business models in the light of a resource-based perspective on the company and transaction costs. Findings indicate that the rapid growth in business modeling practices can be explained because companies have realized they had resources they previously could not exploit in an economic way. The utilization of these resources has become feasible due to a decrease in transaction costs fostered by the rapid growth of the ICT sector. These two factors have spurred the emergence and growth of two business model innovations that are interesting from both the business and sustainability perspectives, namely the sharing economy and industrial symbiosis. Both business models have identified a way to generate economic growth and profit while helping to reduce the environmental footprint of incumbent market players (Zilahy, 2016).

Another area of business model innovation are the seemingly parallel but in fact very contradictory ideas of creating shared value (CSV) and social business. Grameen Bank and microcredit lending, concepts that originated with Yunus, and social business focus on enabling individuals to make a difference in their local areas. CSV, on the other hand, focuses on corporations with abundant resources that may create alternative means of making a profit by solving environmentally important problems (Porter, Kramer, 2011).

Clearly defining the relationship between triple-bottom-line perspectives and financial returns is complex. Companies often use sustainable development to greenwash their public image (Henderson, 2015). C-level executives are still having a hard time capturing the real benefits of triple-bottom-line perspectives. Research with 1,100 CEOs found no meaningful correlation between the responses of financial motives and a positive return on social and environmental investments (Hansen et al., 2013).

Schaltegger et al. found that although many publications claim that a business case for sustainability exists, these findings are based on ad hoc measures, and accidental coincidences. As there is no universal business case, companies need to create, and then reassess and evaluate the progress of their own business cases in a systematic way. The three requirements of a sustainability-supporting business case are the following: i) the company needs to voluntarily participate in it, and understand the motives behind such initiatives, ii) the business case must create a positive and observable economic benefit to the company, iii) the company needs to embrace such business cases at the management level. To adjust their business model to the business case, a company can take one of four approaches: i) make minor adjustments, where the value proposition of the business model remains unchanged, only minor modifications occur, ii) promote adoption, when the company imitates its competitors' business models, iii) make substantial improvements, when the business model is adjusted substantially, or iv) redesign, when the company creates a new value proposition, an entirely new business case (Schaltegger, 2012). Creating a business model that supports triple-bottom-line perspectives is clearly not a trivial task. Companies with intangible products, such as IP, patents, trade secrets and databases know how creating a triple-bottom-line is challenging. However, only those companies can sustain their advantage that are able to represent all the values behind their intangible resources and utilize them in their product or service development process (Hall, 1993).

The importance of sustainable development and the role of corporate strategy and business models are undisputed among scholars. How to build sustainable business cases, however, remains uncertain. The business case for integrating sustainability into corporations is still not evident. The clear existence of a positive business case would clearly motivate companies to move away from a perspective of "necessary evil" to a more constructive approach from end-of-pipe innovation to whole process and business model redesign (Zilahy, Széchy, 2012).

V. Corporate Innovation

Innovate or die, says Chesbrough, highlighting the fact that innovation is a core business necessity (Chesbrough, 2007). The Oslo Manual categorizes innovation into four types: i) product or service innovation, ii) process innovation, iii) organizational innovation, and iv) marketing innovations. Corporations pursue innovation to improve their product or service offerings, improve quality, enter new markets, and improve efficiency (Csizmadia, Grosz, 2012). Corporate innovation can be categorized into five evolutionary phases. In the 1960s, companies focused on internal R&D efforts, with minimal external communication. In the 1970s-1980s corporations started to create projects, and occasionally invited other companies to cooperate or supplement any lacking knowledge. In the late 1980s, companies started to collaborate with each other strategically and developed common R&D practices. These strategic relationships further expanded into the fourth phase, whereby entire supply-chains were integrated. Today, corporations are approaching integrated networks, whereby they take advantage of all available networks to improve innovation capability (Csizmadia, 2004).

Innovation can involve radical (disruptive) systemic innovation, or be incremental, improving existing practices. Boons and colleagues argue that sustainable development requires systemic innovation (Boons et al., 2013). Charter et al. characterize sustainable innovations as “systemness and radicalness” that go beyond regular product and business development and are future oriented. Innovation involves taking an iterative, trial-and-error approach, versus the stage-gate trends of the 1980s and 1990s (Cooper, 1994). The business cases for socially and environmentally conscious innovations are best implemented if followed by an iterative, lean approach (Mulgan et al., 2007). The creation of marketable innovations goes through three phases: a concept phase, when new ideas are found; a development phase, when ideas are turned into projects; and a productization phase, when implemented ideas turn into new businesses (Van der Meer, 2007).

The importance of corporate innovation for supporting sustainability is unquestionable. What makes innovation pro-sustainable on the other hand is disputed. Two streams of literature can be identified: i) innovations aimed at reducing the environmental impact of economic activities, and ii) innovations that foster environmental protection independent of the original goal of the innovation (Zilahy, Széchy, 2012). Sustainable innovation has many labels that are used interchangeably, which can lead to confusion (Carrillo-Hermosilla et al., 2010). While eco-innovation and clean(er) technology can be interpreted as sustainable innovation, the latter refers to the ecological impact of a new product or service, not the social impact of an innovation (Boons, Lüdeke-Freund, 2013). In general, all sustainable innovation underpins the so called green-economy and is already widely supported by policy and economic decision-making processes (Boons et al., 2013). Sustainable innovations have two major characteristics: i) they are intended to reduce environmental impact, and ii) the scope of the innovations may go further than minor process or product improvements and have an effect on wider social and institutional structures as well (Carrillo-Hermosilla, Del Río, Könnölä, 2010).

Most recent literature about pro-sustainability innovation has established a direct linkage between successful sustainable innovations and business models. Researchers openly admit that entrepreneurs and businesses are crucial for finding sustainability solutions. Cooperation among different stakeholders is necessary. Innovation can be closed (Lee et al., 2010), relying on a corporation's own, in-house knowledge and resources, but today the trend towards collaboration-based innovation and open innovation (OI) is strengthening.

Open innovation (OI) can help incentivize cooperation and create a business case. OI describes “the use of purposive inflows and outflows of knowledge to accelerate internal innovation, and

expand the markets for external use of innovation respectively” (Chesbrough et al., 2006). Open innovation is built on the understanding that even the most capital-rich companies are not able to attract all the talent they could use, thus good ideas will always arise outside a firm’s boundaries (Chesbrough, 2003). OI can help to increase a company’s innovation capacity by providing a framework of cooperation and a rationale for idea sharing with other market players.

There are three core directions in open-innovation approaches: i) the outside-in process; ii) the inside-out process and iii) the coupled-approach (Enkel, Gassmann, Chesbrough, 2009). The outside-in process is the most common, with historical deep roots in corporate venturing. Companies that act as knowledge brokers in their field for other companies have high knowledge intensity and build highly modular products. The benefits of outside-in innovations are earlier supplier integration into development, shorter time to market, customer co-development, reduced risk and uncertainty. The inside-out process is more common in research-driven companies that would like to use their internal IP base. IP licensing can substantially increase revenue (Gassmann, Enkel, 2004).

Companies which engage in both directions can gain strategic flexibility and improve the returns on their innovation efforts (Gassmann, Enkel, 2004). OI creates both horizontal and vertical collaboration among market participants (Mytelka, Farinelli, 2000). Companies that become engaged in OI can build an advantage over competitors by becoming involved earlier in disruptive technologies (Vanhaverbeke, Van de Vrande, Chesbrough, 2008). While open innovation emerged in the high-tech industry and prominent examples of its use can be found at global IT companies such as Microsoft, SAP, and Intel, as well as at pharma giants such as Pfizer, there are examples outside of the IT sector as well. Procter and Gamble was able to increase the effectiveness of its R&D spending by 50% (Enkel, Gassmann, Chesbrough, 2009). Research with twelve companies with a yearly revenue of one billion USD showed that companies were actively finding different ways to engage in collaboration, joint-ventures and obtain corporate venture capital to increase their revenue and innovate new products (Chesbrough, Crowther, 2006). The example of IBM is a showcase for the success of open innovation. Since the company has been using an inside-out approach, its earnings reached 10 billion USD between 1993 and 2002 (Gassmann, Enkel, 2004).

While large corporations are easier to study, as they have more resources to structure their innovation processes (Lee et al., 2010), it is important to understand that small- and medium-sized enterprises (SMEs) can also rely on the benefits of opening up their innovation processes (Keupp, Gassman, 2007). SMEs mostly focus on establishing outside connections and being part of external networks (Lee et al., 2010; Edwards et al., 2005). Van de Vrande et al. found that small companies usually take advantage of their colleagues and non-R&D workers for finding new ideas, or involve their customers in co-creation processes, also by observing what modifications the users make to their products to align them better with their needs (Van de Vrande, 2009). Co-creation means that companies innovate together with their users and involve them in processes (Martovoy, Dos Santos, 2012). Successful product innovation comes from users in 80% of cases (von Hippel, 1988). Nor is it statistically proven that larger firms are better than new ones at the world type of innovation. SMEs have an advantage due to their flexibility and the opportunity to be radical in their innovation processes (Lee et al., 2010; Laursen, Salter, 2004). SMEs can rapidly become global players through radically innovating (Boons et al., 2013, Geels, 2005, Grin et al., 2010).

VI. Conclusion

The current literature about sustainable development is extensive. This article has highlighted four key areas that are important for understanding how corporations can be involved in promoting the triple-bottom-line perspective: sustainable development, corporate strategy, business models, and corporate innovation. The existence of a variety of different concepts, models and theories in the literature shows that there is no unified, generally applicable framework that provides a non-bureaucratized, yet effective way to incentivize both manufacturing and non-manufacturing companies to pursue triple-bottom-line investment due to enlightened self-interest. In the case of generally applicable formulas, less formalization seems to yield better results.

Business models, together with the shift in customer demand, are able to provide a general enough approach to involving both pull and push market factors in the creation of a pro-sustainable economic pathway in all market segments. On the one hand, business models define how a corporation creates value. This includes the entire supply chain, product offerings, revenue and cost structures, and, more importantly, the key value proposition and target customer segment. Companies can only deliver products and services if there is a customer segment that is willing to pay for them. On the other hand, customers are increasingly educated about their buying power. Customers have the right to choose from which company they buy products and services after analyzing factors such as the triple-bottom-line perspectives of the given companies. The education of customers at a global, nation-state and local level must be guaranteed, thereby ensuring that both global and local sustainability principles are applied.

References

Alloisio, I.- Bak, C.- Berensmann, K.- Bhattacharya, A.- Leipold, G.- MacDonald, L. et al.: Fostering sustainable global growth through green finance—what role for the G20? 2017.

Aragón-Correa, J. A.- et Sharma, S.: A contingent resource-based view of proactive corporate environmental strategy. *Academy of management review*. 2003. Vol. 28. no. 1. pp. 71-88.

Baumgartner, R. J. -et Ebner, D.: Corporate sustainability strategies: sustainability profiles and maturity levels. *Sustainable Development*. 2010. Vol. 18. no. 2. pp. 76-89.

Biermann, F.- Abbott, K.- Andresen, S.- Bäckstrand, K.- Bernstein, S.- Betsill, M. M.- et al.: Transforming governance and institutions for global sustainability: key insights from the Earth System Governance Project. *Current Opinion in Environmental Sustainability*. 2012. Vol. 4. no. 1. pp. 51-60.

Birkin, F.- Polesie, T.- et Lewis, L.: A new business model for sustainable development: an exploratory study using the theory of constraints in Nordic organizations. *Business Strategy and the Environment*. 2009. Vol. 18. no. 5. pp. 277-290.

Black, L.: CSR wears a shiny new suit. *CSRconnect.ed*. 2012. <http://www.csrconnected.com.au/2012/12/csr-wears-a-shiny-new-suit/>

Boons, F.- et Lüdeke-Freund, F.: Business models for sustainable innovation: state-of-the-art and steps towards a research agenda. *Journal of Cleaner Production*. 2013. Vol. 45. pp. 9-19.

Boons, F.- et Wagner, M.: Assessing the relationship between economic and ecological performance: Distinguishing system levels and the role of innovation. *Ecological Economics*. 2009. Vol. 68. no. 7. pp. 1908-1914.

Boons, F.- Montalvo, C.- Quist, J.- et Wagner, M.: Sustainable innovation, business models and economic performance: an overview. *Journal of Cleaner Production*. 2013. Vol. 45. pp. 1-8.

Brundtland, G. H.: World Commission on Environment and Development (1987): *Our Common Future*. World Commission for Environment and Development. 1987.

Carpenter, G.- et White, P.: Sustainable development: finding the real business case. *Corporate Environmental Strategy: International Journal for Sustainable Business*. 2004. Vol. 11. no. 2. pp. 2-51.

Carrillo-Hermosilla, J.- Del Río, P.- et Könnölä, T.: Diversity of eco-innovations: Reflections from selected case studies. *Journal of Cleaner Production*. 2010. Vol. 18. no. 10. pp. 1073-1083.

Carroll, A. B.- et Shabana, K. M.: The business case for corporate social responsibility: A review of concepts, research and practice. *International journal of management reviews*. 2010. Vol. 12. no. 1. pp. 85-105.

Charter, M.- Gray, C.- Clark, T.- et Woolman, T.: Review: the role of business in realising sustainable consumption and production. *System Innovation for Sustainability: Perspectives on Radical Changes to Sustainable Consumption and Production*. 2008. pp. 46-69.

Chesbrough H.W.: *Embracing Open Business Models -Even innovative companies can use a helping hand or two*. 2007.

<http://www.crn.com/features/channel-programs/196800289/embracing-open-business-models.htm>

Chesbrough, H.W.: *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Cambridge, MA: Harvard Business School Publishing. 2003.

Chesbrough, H.W.: *Open Business Models: How to Thrive in the New Innovation Landscape*. Cambridge, MA: Harvard Business School Publishing. 2006.

Chesbrough, H.W.: Business model innovation: it's not just about technology anymore. *Strategy & leadership*. 2007. Vol. 35. no. 6. pp. 12-17.

Chesbrough, H.W., et Crowther, A. K.: Beyond high tech: early adopters of open innovation in other industries. *R&d Management*. 2006. Vol. 36. no. 3. pp. 229-236.

Cohen, B.- et Winn, M. I.: Market imperfections, opportunity and sustainable entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*. 2007. Vol. 22. no. 1. pp. 29-49.

Cooper, R. G.: Perspective third-generation new product processes. *Journal of Product Innovation Management*. 1994. Vol. 11. no. 1. pp. 3-14.

Csizmadia, Z.: Az innováció hálózati alapú megközelítése. MTA RKK NYUTI. 2004.

Csizmadia, Z.- Grosz A.: Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság. JATEPress. Szeged, 2012. pp. 52-73.

Csutora, M.- et Kerekes, S.: Fenntartható fogyasztás? Trendek és lehetőségek Magyarországon. OTKA 68647 kutatás eredményei. 2012.

Csutora, M.- Kerekes, S.- Harangozó, G.- Németh, P.- et Zsóka, Á.: Befolyásunk a vállalatok környezetvédelmi magatartására. 2006.

Dahlander, L.- et Gann, D. M.: How open is innovation?. *Research policy*. 2010. Vol. 39. no. 6. pp. 699-709.

Dauvergne, P.- et Lister, J.: Big brand sustainability: Governance prospects and environmental limits. *Global Environmental Change*. 2012. Vol. 22. no. 1. pp. 36-45.

Dees, J. G.: *The meaning of social entrepreneurship*. Chicago. 1998.

Doganova, L.- et Eyquem-Renault, M.: What do business models do?: Innovation devices in technology entrepreneurship. *Research Policy*. 2009. Vol. 38. no. 10. pp. 1559-1570.

Edwards, T.- Delbridge, R.- et Munday, M.: Understanding innovation in small and medium-sized enterprises: a process manifest. *Technovation*. 2005. Vol. 25. no. 10. pp. 1119-1127.

Enkel, E.- Gassmann, O.- et Chesbrough, H.: Open R&D and open innovation: exploring the phenomenon. *R&d Management*. 2009. Vol. 39. no. 4. pp. 311-316.

Epstein, M. J.- et Roy, M. J.: Sustainability in action: Identifying and measuring the key performance drivers. *Long range planning*. 2001. Vol. 34. no. 5. pp. 585-604.

Sanquiche, R.- Henderson, H.- et Nash, T. J.: Report on the Green Transition Scoreboard®. Ethical Markets Media. 2011.

Felson, M.- et Spaeth, J. L.: Community structure and collaborative consumption: A routine activity approach. *American Behavioral Scientist*. 1978. Vol. 21. no. 4. pp. 614-624.

Figge, F.- Hahn, T.- Schaltegger, S.- et Wagner, M.: The sustainability balanced scorecard—linking sustainability management to business strategy. *Business strategy and the Environment*. 2002. Vol. 11. no. 5. pp. 269-284.

Airbnb, Snapgoods and 12 More Pioneers Of The ‘Share Economy’. *Forbes*. 2014.

<http://www.forbes.com/pictures/ehfk45edlgh/dogvacay-5/>

Frickel, S.- et Davidson, D. J.: Building environmental states: Legitimacy and rationalization in sustainability governance. *International Sociology*. 2004. Vol. 19. no. 1. pp. 89-110.

Gassmann, O.- et Keupp, M. M.: The competitive advantage of early and rapidly internationalising SMEs in the biotechnology industry: A knowledge-based view. *Journal of World Business*. 2007. Vol. 42. no. 3. pp. 350-366.

Gassmann, O.- Enkel, E.- et Chesbrough, H.: The future of open innovation. *R&d Management*. 2010. Vol. 40. no. 3. pp. 213-221.

Geels, F. W.: *Technological transitions and system innovations: a co-evolutionary and socio-technical analysis*. Edward Elgar Publishing. 2005.

Gond, J. P.- Grubnic, S.- Herzig, C.- et Moon, J.: Configuring management control systems: Theorizing the integration of strategy and sustainability. *Management Accounting Research*. 2012. Vol. 23. no. 3. pp. 205-223.

Grant, R. M.: *The resource-based theory of competitive advantage: implications for strategy formulation*. 1991.

Zack, M. H.: *Knowledge and Strategy*. pp. 3-23.

Grin, J.- Rotmans, J.- et Schot, J.: *Transitions to sustainable development: New directions in the study of long term transformative change*. Routledge. 2010.

Hall, J. K.- Daneke, G. A.- et Lenox, M. J.: Sustainable development and entrepreneurship: Past contributions and future directions. *Journal of Business Venturing*. 2010. Vol. 25. no. 5. pp. 439-448.

Hall, R.: A framework linking intangible resources and capabilities to sustainable competitive advantage. *Strategic management journal*. 1993. Vol. 14. no. 8. pp. 607-618.

Hart, S. L.: Beyond greening: strategies for a sustainable world. *Harvard business review*. 1997. Vol. 75. no. 1. pp. 66-77.

Hart, S. L.- et Christensen, C. M.: (2002). The great leap. *Sloan Management Review*. 2002. Vol. 44. no. 1. pp. 51-56.

Henderson, R. M.: *Making the business case for environmental sustainability*. Chicago International Institute for Sustainable Development, Deloitte & Touche, & Business Council for Sustainable Development. 2015.

Business strategy for sustainable development: leadership and accountability for the '90s. International Institute for Sustainable Development. 1992.

Knoepfel, I.: Dow Jones sustainability group index: A global benchmark for corporate sustainability. *Corporate Environmental Strategy*. 2001. Vol. 8. no. 1. pp. 6-15.

Larson, A. L.: Sustainable innovation through an entrepreneurship lens. *Business strategy and the environment*. 2000. Vol. 9 no. 5. pp. 304-317.

Laursen, K.- et Salter, A.: Open for innovation: the role of openness in explaining innovation performance among UK manufacturing firms. *Strategic management journal*. 2006. Vol. 27. no. 2. pp. 131-150.

Lee, S.- Park, G.- Yoon, B. et Park, J.: Open innovation in SMEs—An intermediated network model. *Research policy*. 2010. Vol. 39. no. 2. pp. 290-300.

Lélé, S. M.: Sustainable development: a critical review. *World development*. 1991. Vol. 19. no. 6. pp. 607-621.

Magazine, R. D.: Global R&D Funding Forecast. Winter 2016. A Supplement to R&D Magazine. Industrial. 2016.

Manning, S.- Boons, F.- Von Hagen, O. et Reinecke, J.: National Contexts Matter: Co-Evolution of Sustainability Standards in Global Value Chains. *Ecological Economics*. 2012. Vol. 83. pp. 197-209.

Mansfield, G. M. et Fourie, L. C.: Strategy and business models-strange bedfellows? A case for convergence and its evolution into strategic architecture. *South African journal of business management*. 2004. Vol. 35. no. 1. pp. 35-44.

Martovoy, A., & Dos Santos, J.: Co-creation and co-profiting in financial services. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management* 1. 2012. Vol. 16. no. 1-2. pp. 114-135.

Mika, J. et Farkas, A.: (2017). On Synergies And Conflicts Between The Sustainable Development Goals (2016-2030) And Renewable Energy Sources For Education Of And By Sustainability. *Problems of Education in the 21st Century*. 2017. Vol. 75. no. 2.

Morris, M.- Schindehutte, M. et Allen, J.: The entrepreneur's business model: toward a unified perspective. *Journal of business research*. 2005. Vol. 58. no. 6. pp. 726-735.

Muldoon, A.: Where the green is: Examining the paradox of environmentally conscious consumption. *Electronic Green Journal*. 2006. Vol. 1. no. 23.

Mulgan, G.- Tucker, S.- Ali, R.- et Sanders, B.: Social innovation: what it is, why it matters and how it can be accelerated. 2007.

Mytelka, L. et Farinelli, F.: Local clusters, innovation systems and sustained competitiveness. UNU/INTECH Discussion Paper. 2005.

Neven, D. et Droge, C. L. M.: A diamond for the poor? Assessing Porter's Diamond Model for the analysis of agro-food clusters in the developing countries. In *Proceedings of the 11th Annual World Food and Agribusiness Forum and Symposium*. 2001. pp. 25-28.

Organisation for Economic Co-operation and Development. Oslo manual: Guidelines for collecting and interpreting innovation data. OECD publishing. 2005.

Osterwalder, A. et Pigneur, Y.: Business Model Generation: A Handbook For Visionaries, Game Changers, And Challengers Author: Alexander Osterwalder, Yves. 2010.

Perrini, F. et Tencati, A.: Sustainability and stakeholder management: the need for new corporate performance evaluation and reporting systems. Business Strategy and the Environment. 2006. Vol. 15. no. 5. pp. 296-308.

Porter, M. E. et Kramer, M. R.: Creating shared value. Harvard business review. 2011. Vol. 89. no. ½. pp. 62-77.

Porter, M.E.: Ideas for change: Is is time to rethink capitalism? World Economic Forum. 2012. <https://agenda.weforum.org/2012/09/ideas-for-change-is-it-time-to-rethink-capitalism/>

Prahalad, C. K. et Hamel, G.: The core competence of the corporation. Boston (MA). 1990. pp. 235-256.

Rasche, A. et Waddock, S.: Global sustainability governance and the UN Global Compact: A rejoinder to critics. Journal of Business Ethics. 2014. Vol. 122. no. 2. pp. 209-216.

Sanders, R. et Yang, C.: China's Post-reform Economy-Achieving Harmony, Sustaining Growth. Routledge. 2007.

Schaltegger, S.- Lüdeke-Freund, F. et Hansen, E. G.: Business cases for sustainability: the role of business model innovation for corporate sustainability. International Journal of Innovation and Sustainable Development. 2012. Vol. 6. no. 2. pp. 95-119.

Schönbohm, A. et Hofmann, U.: Comprehensive sustainability reporting: A long road to go for German TecDax 30 companies (No. 68). Working Papers of the Institute of Management Berlin at the Berlin School of Economics and Law (HWR Berlin). 2012.

Schumpeter, J. A.: The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle (Vol. 55). Transaction Publishers. 1934. Vol. 55.

Schwab, K.: The global competitiveness report 2016-2017, ed. In WE Forum. 2016.

Steurer, R.- Langer, M. E.- Konrad, A. et Martinuzzi, A.: Corporations, stakeholders and sustainable development I: a theoretical exploration of business–society relations. Journal of business ethics. 2005. Vol. 61. no. 3. pp. 263-281.

Széchy, A.: Környezeti Innovációk A Hazai Feldolgozóiparban. International Journal of Defense Acquisition Management. 2012. Vol. 43. no. 11.

Van de Vrande, V.- De Jong, J. P.- Vanhaverbeke, W. et De Rochemont, M.: Open innovation in SMEs: Trends, motives and management challenges. Technovation. 2009. Vol. 29. no. 6. pp. 423-437.

Van den Bergh, J. C.: Evolutionary thinking in environmental economics. *Journal of Evolutionary Economics*. 2007. Vol. 17. no. 5. pp. 521-549.

Van der Meer, H.: Open innovation–the Dutch treat: challenges in thinking in business models. *Creativity and innovation management*. 2007. Vol. 16. no. 2. pp. 192-202.

Vanhaverbeke, W.- Van de Vrande, V. et Chesbrough, H.: Understanding the advantages of open innovation practices in corporate venturing in terms of real options. *Creativity and Innovation Management*. 2008. Vol. 17. no. 4. pp. 251-258.

Vaughan, R. et Hawksorth, J.: The sharing economy: how will it disrupt your business? 2014. *Megatrends: the collisions*. PWC, available at http://pwc.blogs.com/files/sharing-economyfinal_0814.pdf.

Vermeir, I. et Verbeke, W.: Sustainable food consumption: Exploring the consumer “attitude–behavioral intention” gap. *Journal of Agricultural and Environmental ethics*. 2006. Vol. 19. no. 2. pp. 169-194.

Wagner, M.: *Entrepreneurship, innovation and sustainability*. Greenleaf Publishing. 2012.

Wilson, M. C.: A Critical Review of Environmental Sustainability Reporting in the Consumer Goods Industry: Greenwashing or Good Business?. *Journal of Management and Sustainability*. 2013. Vol. 3. no. 4.

Wirtz, B.W.: *Business Model Management*. In: *Design e Instruments e Success Factors*. Gabler, Wiesbaden. 2011.

Yunus, M.: *Ideas for change:social business*. World Economic Forum. 2012. <https://agenda.weforum.org/2012/08/ideas-for-change-social-business/>

Zilahy, G.: (2016). Sustainable Business Models–What Do Management Theories Say?. *Vezetéstudomány/Budapest Management Review*. 2016. Vol. 47. no. 10. pp. 62-72.

Zilahy, G. et Széchy, A.: *A vállalati környezeti innovációs tevékenység háttere–elméleti áttekintés*. 2012.

Varga David, Doktorandusz

Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdalkodástani Doktori Iskola

E-mail: david.varga@yahoo.com

Témavezető: Dr. Zilahy Gyula, egyetemi docens, Budapesti Műszaki es Gazdaságtudományi Egyetem

Lektor: Dr. Zsóka Ágnes, egyetemi tanár, Budepesti Corvinus Egyetem

Az elnöki hatalom torzulásai az amerikai alkotmánytörténelem során

Vincze Fanny Rose, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

„Szilárd meggyőződésem, hogy a demokratikus nemzetek szeretik a szabadságot [...], és fáj nekik, ha megfosztják őket tőle. De az egyenlőséghez még a szabadságnál is szenvedélyesebben ragaszkodnak: az egyenlőség iránti mohó vágyuk örök és elfojthatatlan; a demokratikus nemzetek a szabadságtól követelik az egyenlőséget, és ha csalódnak, akkor a szolgaságtól fogják követelni.”

/Alexis de Tocqueville/

Alexis de Tocqueville az Egyesült Államokban töltött ideje alatt, 1832-ben tette a fenti észrevételt. Az amerikai demokrácia egyedülállónak számított a maga idejében, azonban nem bizonyult tökéletesnek az élet minden területén. Különösen törékenynek mutatkozott a központi hatalom tekintetében, mivel a jogalkalmazók inkább tágítóan, mint szűkítően értelmezték a végrehajtó hatalom jogosítványait.

A tanulmányom tárgya az elnöki hatalom torzulásai az amerikai alkotmánytörténelem során. Kutatásomat az amerikai Szövetségi alkotmányra, jogi dokumentumokra és más, elsősorban angol nyelvű szakirodalomra alapoztam. A tárgy novumát az egyedülálló megközelítés jelenti, magyar nyelven eddig még nem született olyan munka, amely a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság álláspontját vizsgálta volna ebben a témakörben.

A demokrácia Amerikában című mű szerint különítettem el az azokat az elemeket, amelyeket dolgozatomban vizsgáltam, mint az elnöki hatalom kibővítése és a társadalmi viszonyok, amelyek lehetővé tették mindezt, végül a Kongresszus és a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (*Federal Supreme Court*) törekvései az alkotmányos rend visszaállítására. Hogy az elnökök milyen helyzetben és hogyan voltak képesek a fékek és ellensúlyok rendszerében szembe menni a többi hatalmi ággal, azt az Egyesült Államok kettő kiemelkedő alakján keresztül mutatom be: *Abraham Lincoln* és *Franklin Delano Roosevelt* elnöksége áll a kutatásom középpontjában. A Szövetségi Legfelsőbb Bíróság határozatain keresztül szemléltetem, hogy milyen intézkedéseket hozott a végrehajtás polgárháború és gazdasági válság alatt, valamint, hogyan sérültek ilyen helyzetekben az alapvető szabadságok és emberi jogok.

Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi kormánya biztos úton halad a hatalmának végérvényes megszilárdítása felé. Az alkotmányos demokrácia fennmaradása érdekében szükséges megakadályozni a végrehajtó hatalmi ág terjeszkedését, amely könnyen diktatúrába torkollhat. Elérkezett az idő arra, hogy hatalmi ágakat az alkotmány görcsöve alá vessük, ezzel az önkényuralom gondolatát a gyökerénél vágassunk el.

Kulcsszavak: Egyesült Államok; fékek és egyensúlyok rendszere; habeas corpus; végrehajtás

„Szilárd meggyőződésem, hogy a demokratikus nemzetek szeretik a szabadságot [...], és fáj nekik, ha megfosztják őket tőle. De az egyenlőséghez még a szabadságnál is szenvedélyesebben ragaszkodnak: az egyenlőség iránti mohó vágyuk örök és elfojthatatlan; a demokratikus nemzetek a szabadságtól követelik az egyenlőséget, és ha csalódnak, akkor a szolgaságtól fogják követelni.”¹

/Alexis de Tocqueville/

I. A vizsgálat tárgya, módszere és forrásai

Alexis de Tocqueville az Egyesült Államokban töltött ideje alatt, 1832-ben tette a fenti észrevételt. Az amerikai demokrácia egyedülállónak számított a maga idejében, azonban nem bizonyult tökéletesnek az élet minden területén. Különösen törékenynek mutatkozott a központi hatalom tekintetében, mivel a jogalkalmazók inkább tágítóan, mint szűkítően értelmezték a végrehajtó hatalom jogosítványait. Az emberek megkövetelték vezetőjüktől a rendet és jólétet, illetve a cél érdekében akár a „nép által élvezett jogokat”² is feladták.

Dolgozatom tárgya az elnöki hatalom torzulásai az amerikai alkotmánytörténelem során. Kutatásom során olyan kérdéseket jártam körbe, mint az elnöki hatalom kibővítése és a társadalmi viszonyok, amelyek lehetővé tették mindezt, végül a Kongresszus és a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (*Federal Supreme Court*) törekvései az alkotmányos rend visszaállítására. Hogy hogyan voltak képesek a fékek és ellensúlyok rendszerében szembe menni a többi hatalmi ággal, azt az Egyesült Államok három kiemelkedő alakján keresztül mutatom be: *Abraham Lincoln* és *Franklin Delano Roosevelt* elnöksége áll dolgozatom középpontjában. Végül felkínálok egy általános megoldást, amely a múlt örökségére építene és tovább fejlesztené a már bevált gyakorlatot.

Abraham Lincoln különleges helyet foglal el az Egyesült Államok történelmében. Amikor az északi és déli államok közötti feszültség polgárháborúba torkollott, *Lincoln* az Unió tökéletesebb egysége érdekében minden eszközt megragadott, amelyet a törvényhozás és végrehajtás szolgáltatott. *Franklin D. Roosevelt* fokozta az állami szerepvállalást a gazdasági életben oly módon, hogy egyes jogterületeket szövetségi hatáskör alá vont. Nyomást gyakorolt a fékek és ellensúlyok rendszerére, ezzel elmosta a hatalmi ágak közti határokat.

Végezetül megállapíthatom, hogy az amerikai alkotmány még napjainkban sem szab éles határokat az elnök befolyásának. Az elfogadásakor sikeresen küzdött meg az aktuális nehézségekkel, megfelelt a társadalom és kor követelményeinek, azonban mára több szempontból elavultnak mondható.

II. Az elnöki hatalom torzulásának történeti példái

I. 1. Abraham Lincoln elnöki hatalmának kiteljesítése a polgárháború idején

„Az önmagával meghasonlott Ház nem állhat fenn.”

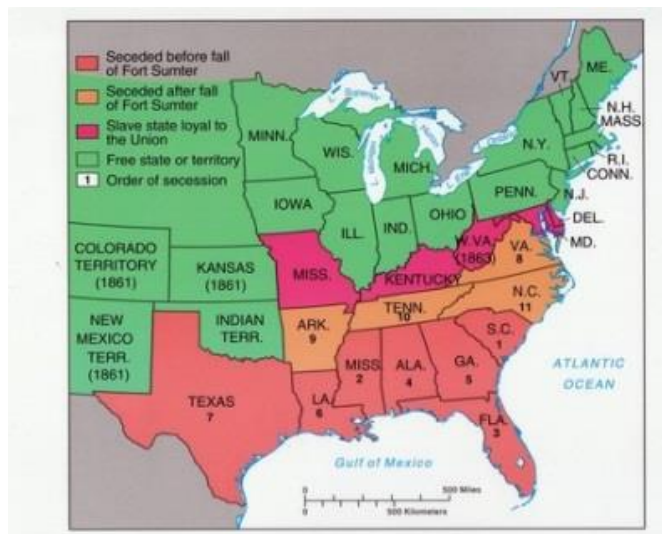
/Abraham Lincoln/

Abraham Lincoln szerény származással és kitartó munkával küzdötte fel magát az elnöki székbe 1861-ben. Amit sokan figyelmen kívül hagynak *Lincoln* elnökségével kapcsolatban, az a személyiségi jogok súlyos megsértése, és a hatalmi ágak hatásköreinek összevonása. A győzelmet minden áron meg kellett szereznie, hiszen az Unió egysége volt a tét.

¹ Tocqueville, A.: A demokrácia Amerikában. Gondolat Kiadó. Budapest, 1983., p. 181.

² „Certain rights, shall not be construed to deny or disparage others retained by the people”, azaz a nép által élvezett jogok nem elidegeníthetőek, Szövetségi Alkotmány, IX. alkotmánykiegészítés

Míg *Lincoln* a Kabinetjét építette, addig 1860-1861 telén az Unió déli tagállamai, Dél-Karolina vezetésével egymás után hívták össze a kiválásról rendelkező konvenciókat. A polgárháború első összecsapása a Sumter-erődnél történt meg, ezt követően további négy uniós tagállam csatlakozott a függetlenedő Konföderációhoz.

1. ábra: Az Unió (zöld színű területek) és a Konföderáció (piros, narancs, rózsaszín) ³

Abraham Lincoln eleinte kész volt megegyezni a Konföderációval a visszatérésről, de a tárgyalások kudarcba fulladtak. Az elnök soha sem ismerte el nyilvánosan a Konföderációt szuverén országnak. Az önkényes alapon függetlenedő kisebbség könnyen anarchiához vezethet, amit az Unió egységében hívó *Lincoln* nem engedhetett, hiszen ezen az alapon bárki kivonhatta volna magát a törvények alól. Magát a kiválást, a korabeli felfogás felkelésnek nyilvánította. Hivatalosan nem minősítették háborúnak, abból kiindulva, hogy a háborúhoz legalább kettő, szuverén ország szükséges. *Lincoln* hivatala alatt fenntartotta azt a jogi fikciót, hogy a kiválás alkotmányellenes volt.⁴ A valóságban azonban az alkotmány nem kifejezetten határozta meg a kiválás feltételeit. Erre egészen 1869-ig kellett várni, amikor a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság *Texas v. White*, 74 US 700 ügyében alkotmányellenesnek nyilvánította a déli államok kiválását. „*Texas és az Államok közti kötelék csak annyira teljes, felbonthatatlan és örök, mint az eredeti tagállamok között. Nincs helye a bírói felülvizsgálatnak vagy a csatlakozás visszavonásának, kivéve, ha a többi állam a beleegyezését adja, vagy forradalom törne ki.*”⁵

Nincs meg az a konkrét elválasztás, amely képes lenne kétséget kizáróan kijelölni a hatalmak hatáskörét az ügyben, így fennáll az a veszély, hogy egymás döntéseit alkotmányadta jogaikkal megsemmisíthetik. Vegyük például az elnök széles diplomáciai jogosítványait, és azt a kivételt, hogy akár a háborús üzenetet is megküldheti, ha a Kongresszus nem ülészik. Kettő, csekély jelentőségű feltétel már magában hordozza a hadi állapot idején az elnöki hatalom kiszélesedését. Az elnök diszkrecionális jogában áll felkelést vagy lázadást megfékezni. Az alkotmány felhatalmazza, hogy ezek esetén a Kongresszus háborús jogosítványaival éljen, így az embereket hadifoglyok helyett bűnözőként vonja felelősségre, és akár felfüggeszse a *habeas corpus*.⁶ Ha követjük a felkelés elméletét, akkor a felfüggesztéssel maga után vonja, hogy a katonai hatóságok nem csak a büntetni rendelt magatartásért tartóztathatnak le embereket,

³ Forrás: <http://www.schurzhistory.com/pdfs/Secession.pdf> (2016. 04. 06.)

⁴ Donald, D. H.: *Lincoln*. Reed Publisher. New York, 1996., p. 302.

⁵ *Texas v. White*, 74 US 700 (1869)

⁶ US Alk. IV. c., 4. sz.

hanem ha veszélyt jelentenek a feltételezett közbiztonságra. Ugyan a Legfelsőbb Bíróság szerint a felkelők lázadás miatt vonhatók felelősségre, mégse végezték ki őket állam elleni bűncselekményekért, hanem hadifoglyokra vonatkozó bánásmódban részesültek a rabok. A háború elemei keveredtek a felkelés elemeivel, így egyrészt *Lincoln* hatékonyabban tudott beavatkozni, másrészt a Kabinet tartott a megtorlástól.

Talán kis túlzással, de azt is mondhatnánk, hogy az alkotmány a sarokban porosodott a háború idején. A polgári bíróságok rendes működését megakadályozta a statárium. Az egyetlen kiemelkedő összetűzés a polgári és katonai hatóságok között csak 1861-ben történt meg. A polgárháború alatt *Abraham Lincoln* utasítására statáriumot hirdettek ki, először Marylandben, majd az Unió egész területén, ezzel egyidejűleg felfüggesztették a *habeas corpus*. A marylandi felkelés első hetében letartóztatták *John Merrymant*, aki a tilalom ellenére a konföderalisták mellett szólalt fel. A McHenry-erődben tartották fogva, ahol *John Taney* főbírótól kérvényezett egy 'writ of habeas corpus', aki ezt meg is adta neki. Az erőd parancsnokát arra kötelezte a writ, hogy vezesse *Merrymant* Maryland másodfokú bírósága elé. Miután a parancsnok ezt megtagadta, *Taney* egyenesen *Abraham Lincoln*hoz címezte ítéletét, amelyben kifejtette, hogy az elnök meghazudtolja esküjét, és az alkotmányos rendet rontja meg. *Lincoln* hivatalosan soha se válaszolt, de *Merrymant* nem sokkal később átadták a polgári hatóságoknak, akik rövid idő alatt ejtették a vádakat, és szabadon engedték. Az ügy súlyát *Taney* főbíró adta, aki ugyan nem a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság Főbírájának hatáskörében járt el, de a tekintélye sokat nyomott a latba. „A jelen helyzet állása szerint, az elnök nem csak megítélése szerint felfüggesztheti a *habeas corpus*, hanem a diszkrecionális jogkört is átruházhatja egy katonára, aki maga dönthet arról, hogy vállalja a bírósági eljárással járó kötelezettséget.”⁷ Jogosan tehető fel a kérdés, hogy ha a végrehajtó hatalom bárkit felmenthet az igazságszolgáltatási eljárás alól, akkor az államhatalom kisajátítása nem valósul meg? A háború alatt a katonák szabadon megtagadhatták a kiadatást. Semmilyen negatív jogkövetkezmény nem követte a jogfosztást, pedig az elfogott személyektől megtagadták tisztességes eljáráshoz való jogukat, amelyet még az 1791-es Jogok Nyilatkozata állapított meg. Az elnök egy egyszerű rendelettel megbénította az igazságszolgáltatást, amely így nem tudta ellátni az alapvető funkcióját. „A writ nem függeszthető fel bárki által, csak a Kongresszusnak van joga törvénnyel elrendelni.” A polgárháborút követően még sokáig foglalkoztatta az embereket, hogy kinek van joga a *habeas corpus* felfüggesztéséhez. Az alkotmányban a felhatalmazást a Kongresszus kifejezett korlátjai között találjuk meg, ami ugyan tartalmilag nem kötődik a többi rendelkezéshez, de tagadhatatlanul a törvényhozás joga. *Abraham Lincoln* hatáskörét túllépte, amikor szükséghelyzetre hivatkozva, hivatalból elrendelte a felfüggesztést, még ha a Kongresszus erre utólag felhatalmazta, az alkotmány szellemét mindenképp sértette. Feltéve, hogy nem ismerjük el a felkelés elméletét. „Az egyetlen jog, ami az elnöki hatáskörbe tartozik, és érinti a magánember élethez, szabadsághoz és boldoguláshoz való jogát, azaz elnök jogosultsága és kötelezettsége a törvények jogszerű végrehajtására.” *Taney* bíró levelében figyelmeztette *Abraham Lincolnt*, hogy rendeletei alkotmányellenesek. Nem erre esküdött fel a megválasztásakor, még a háború se menti fel, amikor a polgároktól megvonja a veleszületett jogaikat, hogy a képzelt közérdeket védje.⁸

A tagállamok bíróságai folyamatosan adták ki a *writeket*, függetlenül *Lincoln* rendeletétől. A Tribunus tagjai között ellentétes érzelmek uralkodtak, egyrészt nem akartak beavatkozni a háborúba, nehogy negatívan befolyásolják, másrészt nem is hagyhatták az alkotmány ilyen súlyos mértékű mellőzését. Ha a Bíróság megpróbálkozott volna az alkotmány betartásával, könnyen a saját tekintélyének rombolását érte volna el, hiszen a kormány nem egyszer előzte meg a Kongresszust a döntéshozatalban, ugyan mi akadályozta volna meg most, hogy megint hasonlóképpen cselekedjen. A konfliktusok elkerülése végett felvetődött az

⁷ Ex parte Merryman, 17 F. Cas. 144 (1861)

⁸ Ex parte Merryman, 17 F. Cas. 144 (1861)

igazságszolgáltatás és a hadsereg közötti ideiglenes kiegyezés. Ha a bíróságok működését a háború idejére felfüggesztik, a Bíróság nem köteles bírósági felülvizsgálattal akár pozitívan, akár negatívan befolyásolni a háborút. Az elmélet alapja, hogy minden döntés precedenst alkot, amely illeszkedik az alkotmányhoz. Ha azonban a Bíróság szentesíti az alkotmányellenes katonai tevékenységeket, amellet, hogy jelentősen rontja a jogbiztonságot, ellentmond a legegységesebb rendeltetésének.⁹

A *Lincoln*-adminisztráció gyengéje az alkotmányosság, illetve annak hiánya volt. Míg folyt a háború és *Abraham Lincoln* volt az elnök, a Bíróság türelmesen várta a megfelelő alkalmat, amely 1866-ban jött el. A hadbírószakát lezáró mérföldkövet az *Ex Parte Milligan*, 71 US 2 ügy jelentette, a Bíróság végre kész volt korlátozni az elnök háború idejére szóló jogosítványait.

Lambdin P. Milligan a háború alatt összeesküvés gyanújával állították elő, és a hadbírószakát kötélt általi halálra ítélte. A Bíróság véleményét *Mr. Davis* bíró közölte, miszerint a hadbírószakának nincs joga *Milligan* ügyében eljárni, és elrendelte *Milligan* átadását a polgári hatóságoknak. „Az ügy érdemi részét az eljáró *military commission* (katonai tanács) hatásköre képezi. A kérdéses vádlott, *Lambdin Milligan* nem az ellenséges tagállamok lakosa és nem is fogoly, ellenben 20 éve *Indiana* tisztességes polgára, aki egyszer se szolgált a hadseregben. Ettől függetlenül az Egyesült Államok katonai hatalma az otthonában letartóztatta, és hazaárulásra hivatkozva vádat emelt ellene, hogy végül kötélt általi halálra ítélje. Mindezt *Indiana* katonai körzetének parancsnokának utasítására teheték meg. Vajon megvolt a megfelelő jogalapja és felhatalmazása a katonai tanácsnak, hogy elítélje és büntetést szabjon ki erre a személyre?”, „Minden olyan személy, akit a katonaság foglalkoztat, önként lemond a polgári peres eljárásokhoz való jogáról.”¹⁰ Eljött a radikális Republikánusok által rettegett pillanat, amikor is a Legfelsőbb Bíróság végre hozzáfogott az alkotmányos rend visszaállításához. *Mr. Davis* bíró tüzetesen feltárta a korábban részletezett *writ* és *'martial law'* (statárium) problémáját. A valóságban *Milligan* ugyan nyilvánosan felszólalt a háború ellen, de civilként nem vett részt semmilyen katonai tevékenységben, tehát még erre se hivatkozhatott a katonaság, amikor megvonta *Milligan*-tól az alkotmányban biztosított jogait. „Tegyük fel, hogy a háború idején egy parancsnok a körzetén belül felfüggesztheti az összes egyéni szabadságjogot és jogorvoslati lehetőséget, és e jogát egyedül egy felettes tiszt vagy az elnök korlátozhatja. Akkor, ha ez tényleg így lenne, kimondhatjuk, hogy a republikánus kormány kudarcot vallott és semmibe vette az alapító atyák hagyatékát.” *Davis* bíró rávilágított a háború alatt kialakult hatalmi állapotokra. Az igazságszolgáltatás és törvényhozás csöndben tűrte a rombolást. A katonai hatalom és polgári szabadság nem létezhet egymás mellett, akaratlanul is felemészti az egyik a másikat, szükséges korlátok nélkül az elnöki közbelépés is későn érkezik. „Amíg a bíróságok kapui nyitva állnak, a *'martial rule'* (katonai tanács) nem bitorolhatja el a polgároktól a rendes és akadálytalan eljáráshoz való jogukat. A katonai hatalomnak a háború közvetlen veszélye alatt álló területre kell korlátozódnia.”¹¹ A polgári hatalom a jogállam természetes állapota, ideális környezetet biztosít az alkotmányadta jogok és kötelezettségek szabad gyakorlásához. Esetleges külső vagy belső fegyveres összecsapások idejére ideiglenesen el kell viselni a polgároknak a kellemetlenségeket, de miért ne lehetne a katonai hatalmat is az alkotmányhoz idomítani? Az amerikai politikai filozófia elsajátította a *'necessity knows no law'* (a szükség nem ismer határokat) maximát. Túl sokszor használták kifogásnak, hogy egyszerűen szemet hunyhassanak a kihágások felett. Ha háború idején is biztonságban érezhetik magukat az emberek, nagyobb bizalmat szavaznak a kormánynak, azonban ha a katonai hatalom korlátlanul elburjánzik, a demokrácia egyenes úton önkényuralomhoz vezet.

⁹ Swisher, C. B.: *The Supreme Court in a modern role*. New York University Press. New York, 1965., p. 125.

¹⁰ *Ex parte Milligan*, 71 US 2 (1886)

¹¹ *Ex parte Milligan* 71, US 2 (1886)

Végeredményben feltehető az a kérdés, hogy *Abraham Lincoln* a saját hatáskörében járt el, vagy önkényesen a Kongresszus jogosítványait használta ki. Az évszázadok során különböző válaszok születtek. A maga idejében a Legfelsőbb Bíróság elfogadta a gyakorlatot, azonban korlátokat azóta se állítottak fel, hogy megakadályozzák a személyiségi jogok ilyen mértékű súlyos sérelmét. *Lincoln* rendelkezéseit a Kongresszus utólag jóváhagyta, azonban itt is felmerül egy lényeges kérdés. Ha követjük *Lincoln* példáját, a végrehajtás szükségállapotra hivatkozva bármikor felfüggesztheti a *habeas corpus* és az alapvető személyi szabadságot biztosító jogokat, nem mellesleg a képviselők támogatása mellett közvetlenül a törvényhozást is felhasználhatja. A lakosság elismerte, hogy a helyzet megkövetelte a drasztikus lépéseket, még ha „a nép által élvezett jogok” is látták a kárát. Mind ezek csak egy kisebb fajta betekintést nyújtanak az amerikai polgárok alkotmányos kormányról alkotott képébe.

II. 2. Az elnök, aki farkasszemet nézett a gazdasági világválsággal

*"Az egyetlen dolog, amitől félnünk kell, az maga a félelem."
/Franklin Rooseveltt/*

Ezeket a szavakat intézte választóihoz *Franklin D. Roosevelt* 1933-as példátlan győzelme után. Hatalmas sikere volt a lelkesítő beszédnek, hiszen az Amerikai Egyesült Államokban a nagy gazdasági világválság három éve tartó rombolása már kiölte az emberekből a reményt.¹²

A viharos húszas évek hihetetlen mértékű gazdasági növekedése 1929 októberében váratlanul megtorpant és zuhanásba kezdett. Néhány év alatt emberek milliói kerültek az utcára. A helyzetet leginkább *Roosevelt* beiktatási beszédéből lehet megismerni, amely rávilágít az állapot súlyosságára. Őszintén beszélt az emberekhez, elismerte, hogy a gazdag kevesek kizsákmányolták az elszegényedett többséget, hogy a kormány elavult hagyományokat követett. Végül a Kongresszushoz fordult. Egy kérése volt: olyan széleskörű végrehajtói hatalom, amelyet csak háború esetén biztosíthatnak neki.

Elnökségének első 100 napja alatt *Roosevelt* elindította a *New Deal* válságkezelő programot. A hivatalba lépő új kormány első feladata volt helyreállítani a bankrendszert. Egy hét leforgása alatt bankszünetet rendeltek el, a Kongresszus kibocsátotta a szükség-banktörvényt, majd felhatalmazta az elnököt a nemzeti vészhelyzet idején hozható rendeletek kiadására. Bármennyire is ellentmondásos volt a *New Deal*, senki se tagadhatja, hogy kiemelkedő szerepet játszott az Egyesült Államok 1929-es gazdasági válságból való kilábalásában.¹³ Az 1933-34-es időszak alatt sikeresen meghozták a nyomort felszámoló intézkedéseket, rendezték az ipart, a mezőgazdaságot és a kereskedelmet érintő égető kérdéseket. A reform második hulláma 1935-tel vette kezdetét, amely főként a szociális területet érintette.

A fékek és ellensúlyok rendszerének megfelelően a Legfelsőbb Bíróság általános normakontrollal rendelkezik a Kongresszus felett. Mire a *New Deal* rendelkezései hatályba léptek, a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság bevett gondolkodással rendelkezett, amely szöges ellentétben állt az új irány elveivel. 1935-től alulról kezdődött a *New Deal* felülvizsgálata. Alabama, Kentucky és Delaware állam járásbíróságai alkotmányellenesnek találták az iparhoz kapcsolódó korlátozásokat.¹⁴ Mintegy előrevetítették a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság jövőbeli állásfoglalását.

¹² Schlesinger Jr., A. M.: *The Crisis of the Old Order*. The Riverside Press Cambridge. Boston, 1959., p. 6.

¹³ Láng I.: *Az Egyesült Államok gazdaság politikája és külpolitikája 1933-1939*. Akadémia Kiadó. Budapest, 1988., 54. p.

¹⁴ Láng I.: *Az Egyesült Államok gazdaság politikája és külpolitikája 1933-1939*. Akadémia Kiadó. Budapest, 1988., 155. o.

A *New Deal* alappilléérének számító Nemzeti Ipari Helyreállítási Törvényt (*NIRA*) 1935-ben találta alkotmányellenesnek a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság. *Schechter Poultry corp. v United States* ügyben a *NIRA* jogtalanul szabályozta a szárnyas állatok felvásárlását. Az ítéletet Charles Evans Hughes főbíró hirdette ki. „*A kivételes körülmények nem bővítik és nem is képeznek új alkotmányos hatásköröket. Azon hatalmat, amelyet az alkotmány nem az Egyesült Államokra ruház fel, az emberek és a tagállamok gyakorolják.*”¹⁵ Alkotmánysértő törvénykezést tanúsított a Kongresszus, mert egyrészt olyan területet szabályozott, amely kívül esett hatáskörén, másrészt ellentétes volt az ötödik kiegészítéssel, amely szerint a kereskedelmi klauzula¹⁶ közvetlenül az államok közti kereskedelemre vonatkozik, és nem korlátozódhat a helyi viszonyokra. Az V. alkotmánykiegészítés továbbá kimondja, hogy ha az alkotmány nem köti valamely jog gyakorlását a Szövetségi kormányhoz és a Kongresszushoz, az Államok, illetve az emberek szabadon élhetnek vele. „*Ahelyett, hogy pontos szabályokat alkotna (a NIRA), felhatalmazást ad (az elnöknek) ezek megalkotására.*” Az alkotmány elismeri a delegált jogalkotás szükségességét, hiszen a Kongresszus munkabírása is véges. Nemcsak a jogalkotást ruházták át az elnökre, ami teljesen jogszerű, hanem törvényhozást is delegálták. Az alkotmány az I. cikkelyének 1. szakaszában egyértelműen a Kongresszusunak utalja ezt a hatalmat. Amint kikerül a törvényhozás kezéből ez a jogosítvány, felborul egy kényes egyensúly. A törvény elveszti a legalitását és legitimitását, lényegesen torzul a népszuverenitás, ha olyan szerv gyakorolja a hatalmat, amelynek az alapvető funkciója a döntés végrehajtása, nem a meghozatala. Van lehetőség a jogalkotás részleges átruházására, de ilyenkor kötelező konkrétan meghatározni a végrehajtás feladatát. A Bíróság kifogásolta az elnök törvénykönyv kezdeményező, illetve jóváhagyó cselekedetét, mert a törvényhozói hatalom delegációjának minősítették, amely az imént említett ok miatt alkotmányellenes. Egyszerűen megfogalmazva, a Kongresszus elfogadott egy olyan törvényt, amely felhatalmazza az elnököt, hogy a törvényhozás hatalmát mintegy átvegye, és gyakorolja. „*Ahol ez a szándék hiányzik (monopolhelyzet megszüntetése, államok közti kereskedelem szabályozása), nem kötelező szövetségi jogot alkalmazni, hiszen csak közvetve érintik az államok közti kereskedelmet.*” A Kongresszus vitán kívül megsértette az alkotmányt, amikor a törvényhozást átruházta, de egy olyan ügyben delegálta a hatáskörét, ahol az nem is létezett. A Bíróság szövevényes érveléssel megkülönbözteti az államok közti kereskedelmet közvetve és közvetlenül érintő ügyeket. *Schechter* cége csak *New York* államán belül kereskedett, így kiesik a Kongresszus kereskedelmi klauzulájának területi hatálya alól.¹⁷

Az Agrártörvény (*Agricultural Adjustment Act*) kulcsfontosságú szerepet játszott 1933-ban az agrikultúra helyreállításában. A túltermelés következtében a termények ára lecsökkent, a farmerek nem tudták kifizetni a föld bérleti díját, így a következő évi termés is veszélybe került. Az új törvény támogatást nyújtott annak a termelőnek, aki a meghatározott növények termelését csökkentte. A Kincstárát megkerülve, úgy oldották meg a többletkiadás problémáját, hogy a feldolgozóktól szedett adókból biztosították a támogatást. *United States v. Butler* ügye 1936-ban került a Legfelsőbb Bíróság elé. „*Az adóztatás, mint törvényhozás kifejezett joga nem nevezhető a klasszikus értelemben vett általános jellegű jogosítványnak. Szigorúan meghatározott tárgyhoz van kötve, célja a közjavat és a közös védelmet kell, hogy szolgálja.*”¹⁸ A mezőgazdaság szabályozását az államok hagyományosan házon belül oldották meg. A Kongresszus nem tudott közvetlenül beleszólni az államok ügyeibe, ezért az adóztatási hatáskörében alkotmányos eszközzel nyúlt az agrikultúra átrendezéshez. Az adó csak egy

¹⁵ *Schechter Poultry corp. et Al. v United States* 295 US 495 (1935)

¹⁶ US. Alk. I. c., 3. sz., 3. klauzula, felhatalmazza a Kongresszust a tagállamok közti kereskedelem szabályozására.

¹⁷ *Schechter Poultry corp. et Al. v United States* 295 US 495 (1935)

¹⁸ *United States v. Butler* 297 US 1 (1936)

bizonyos társadalmi réteget érintett, és egy másik rétegbe fordították vissza. Azt is lehetne mondani, hogy a végrehajtás közpénzen megvásárolta a termelőket.

1936 kora tavaszára úgy tűnt, hogy a *New Deal* végképp összeomlik, de ekkor egy érdekes fordulat következett be. A *Social Security Act* a társadalmi jólét intézményét követte ki 1935-ben. E törvény előírta a munkaadóknak a dolgozók után fizetendő adó befizetését az Állami Kincstárba. A *Steward Machine Co.* megtámadta a rendelkezést, ennek alapjául a hatáskör túllépését jelölték ki. A Bíróság elutasította a kérvényt, és alkotmányosnak ítélte az SSA-t, egyrészt az imént említett ok hiánya miatt, másrészt történelmi megfontolásból. Párhuzamba állították a munkavállalást a boldoguláshoz való természetes joggal, ebből kiindulva az alkotmány nem tiltja az ide tartozó jogok megadóztatását. A kereskedelmi klauzulát megkerülik az indoklásban azzal, hogy az Államokat nem kötelezi a Kormány a végrehajtásban, saját belátásuk szerint alkalmazhatják a jogszabályt.¹⁹

Ha összevetjük *Butler* és *Steward Machine Co.* ügyét, meglepve tapasztaljuk, hogy mind a kettő kérelemben felmerül az V. alkotmánykiegészítés és mégis, az utóbbi perben a kormány javára ítélték. Hogy megértsük a két döntés közötti különbséget, a *New Deal*-t megelőző időkben kell keresnünk a választ. Az 1920-as évekre kettő zsinórmérték alakult a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában a Kongresszus adóztatási hatalmának korlátozására. Ha a Bíróság fenn akar tartani egy törvényt, akkor a *McCray (v United States, 1904)*²⁰ és *Magnano Co.(v Hamilton, 1934)*²¹ ügyben használt indoklást veszik elő, tehát a alkotmány szövegéhez tartják magukat. Szűkítően értelmeznék, hogy szélesítsék a törvényhozás hatáskörét. Ha azonban a törvény kirívóan alkotmányellenes, sérti a közérdeket, a *Bailey (v Drexel Furniture, 1922)*²² doktrínát felhasználva hatályon kívül helyezik. A maga idejében a *Butler* ügy kivételesnek számított több szempontból is. A Kongresszus először értelmezte a 'general welfare' (közjó) klauzulát, amellyel kapcsolatban felmerült a szövetségi kormány hatáskörének terjedelme. Erre a problémára is kettő megoldás létezik. A 'dual federalism'²³ (közhatalom megosztása) elmélet arra épül, hogy a tagállam és a szövetségi kormány pontosan kijelölt hatáskörökkel rendelkezik, mellérendeltségi viszonyban állnak egymással. Összefoglalva, a Legfelsőbb Bíróság a *Butler* ügyben olyan indoklást használt, amelyet a *Steward Machine Co.* ügyben is alkalmazhatott volna, de megváltoztak az idők, és a bírók hajlottak a *New Deal*el való kiegyezésre.

Az 1936-os választásokon *Roosevelt* töretlen népszerűségnek örvendett, elérkezett az idő az ellentámadásra. *Homer S. Cummings*, Legfelsőbb Államügyész tanácsára, egy 1937-es törvényjavaslatban kötelezték volna a 70. életévet betöltött bíró nyugdíjba vonulását, e kötelezettség elmulasztása esetén új bírót neveztek volna ki. Látszólag a hatékonyság növelését akarták elérni a vérfrissítéssel, azonban mindenki számára nyilvánvaló volt a valódi cél, a *New Deal*hez hűséges testület kialakítása.²⁴ A 'court packing' néven hírhedtté vált tervezet nem várt ellenállást váltott ki a saját híveiben. Levelek ezreit címezték a Kongresszusnak, azt a kérdést felvetve, hogy hogyan tartsák tiszteletben az alapító atyák örökségét, ha az egyik hatalmi ág saját befolyása alá vonhatja a másikat. *Franklin Roosevelt* 'bíró' így az alkotmányértelmezést teljesen elvonatkozathatta volna, és független lenne mindenféle kötöttségtől.²⁵

Az ellentmondásos helyzetnek a Legfelsőbb Bíróság magatartásának változása vetett véget. A pálfordulást olyan tényezők magyarázhatják, mint a töretlen népszerűség *Roosevelt*

¹⁹ *Steward Machine Co. v. Davis*, 301 US 548 – Supreme Court (1937)

²⁰ *McCray v. United States*, 195 US 27 (1904)

²¹ *A. Magnano Co. v. Hamilton*, 292 US 40 (1934)

²² *Bailey v. Drexel Furniture Co.*, 259 US 20 (1922)

²³ Tresolini, R. J.: Leigh University, *American Constitutional Law*. 2nd ed., The MacMillan Company. New York and London, 1965., pp. 293-294.

²⁴ Tresolini, R. J.: Leigh University, *American Constitutional Law*. 2nd ed., The MacMillan Company. New York and London, 1965., p. 21.

²⁵ Merlo, P. J.: *The Supreme Court Crisis*. The MacMillan Company. New York, 1937., p. 25.

választói körében és *Owen Roberts*, a mérleg nyelvén álló bíró átállása a progresszív gondolkodókhoz.²⁶ Végül soron ezzel a töréssel vette kezdetét a lassabb és megfontoltabb munkamenet a Kongresszusban, véget ért az erőltetett jogszabályozás.²⁷ A történetek fényében érdemes belegondolni, hogy mennyire érvényesül a bírói függetlenség elve a szabadok hazájában.

Összességében megállapítható, hogy *Franklin Roosevelt* tényleges ellenállás nélkül vezette be a *New Deal* programjait, se a Kongresszus, se a Legfelsőbb Bíróság nem bizonyult elegendő visszatartó erőnek a társadalom teljes támogatását élvező elnöknek. *Roosevelt* eleinte sajátos demokratikus diktatúrát épített ki, azonban kezdeti lendületét a tagállamok jogi partikularizmusa, a Republikánus Párt megerősödése és a Legfelsőbb Bíróság törte meg. *Franklin Roosevelt* befolyása fokozatosan növekedett, és közben elnyomta a másik ágat. Jószerivel ellenzék nélkül maradt, egészen a Legfelsőbb Bíróság elleni hadjáratáig. Ha nem követi el ezt a fiaskót, lehetséges, hogy támogatottsága tovább emelkedett volna. Függetlenül a fogyatkozó támogatóktól, politikai ellenfelei eredménytelenül próbáltak alternatívákat találni a programra, képtelenek voltak elegendő választót szerezni, hogy átvegyék a hatalmat. A reformok kiforratlansága végül szükségessé tette a felülvizsgálatot és kiegészítéseket. Elmúlt az az idő, amikor a törvényhozás szó nélkül hozta meg futószalagon a törvényeket. A gazdasági világválság nehezen túljutott az ország, és új nehézségekkel néztek szembe a II. világháború hajnalán.

III. Létezik-e alkotmányos diktatúra? Konklúziók és kérdések

Létezhet-e egy jogállamban diktatúra? A hétköznapi ember talán nehezen tudja összeegyeztetni ezt a két, ellentétes fogalmat, azonban ha közelebbről megvizsgáljuk, a diktatúra megítélése helyzetfüggő. A diktatúra önmagában jelentheti a korlátok nélküli kormányzást, amely, ha kiegészül az alkotmányos keretekkel, mint a jog mindent átfogó hatalma alatti vezetéssel, akkor egy egymást természetesen kizáró rendszert kapunk.²⁸

A diktatúra nem feltétlenül hordoz negatív jelentést. Ha jogilag szabályoznánk a diktatúrát, első lépésként érdemes lenne elhatárolni az állapotot elrendelő és gyakorló személyét, ezzel együtt párhuzamosan lehetne írásba foglalni a nemzeti vészhelyzetnek minősülő körülményeket. Második lépésként vagy példálózó jelleggel felsorolhatnánk a diktatúrát gyakorló személy jogait, vagy elvontan utalhatnánk a felhasználható jogosítványokra. Természetesen egyéb úton is lehetséges befolyásolni a diktátor jogait, azonban nemcsak ajánlott, hanem egyenesen kihagyhatatlan eleme az alkotmányos diktatúrának az írásba foglalás és szabálykövetés. Végül nem felejtethetjük el az időtartamot, amelyet érdemes minimum a vészhelyzet idejére, maximum egy meghatározott időre korlátozni. Mindezek mellett megvan a lehetősége annak, hogy ez az ellentmondásos intézmény erős bástyája legyen az alkotmánynak.

Egy évszázaddal ezelőtt *Max Weber* szinte megjósolta a parlamentáris demokráciák leépülését. Véleménye szerint az államhatalom a polgárok által választott, karizmatikus vezető kezében koncentrálódik. A felvázolt elméletben a törvényhozás jelentéktelen szerepet játszik, nem tesz mást, mint teljesíti a kormány követeléseit.²⁹ Sajátos jogosítvány-átruházási folyamat megy végbe a törvényhozás és a végrehajtás között. A Kongresszus hosszadalmas döntéshozatala megbénul, ezért feltétel nélkül teljesítenie kell az elnök minden kérését, ha fenn

²⁶ Mogorósi, A.: *Roosevelt és a Legfelsőbb Bíróság küzdelme a New Deal fölött.* 2012.

²⁷ Ladenburg, T.: *The Supreme Court and the New Deal.* 2007.

²⁸ Balkin, J. M. - Levinson, S.: *Constitutional Dictatorship: Its Dangers and Its Design.* Faculty Scholarship Series, Paper 221. 2010., pp. 8-13.

²⁹ Balkin, J. M. - Levinson, S.: *Constitutional Dictatorship: Its Dangers and Its Design.* Faculty Scholarship Series, Paper 221. 2010., p. 65.

akarja tartani a demokrácia látszatát. A gond azzal kezdődik, hogy a vészhelyzet elmúlása után a végrehajtás nemhogy önként lemondana a kapott jogokról, hanem megtartja, és tovább bővíti. Emlékezzünk vissza *Abraham Lincoln* hadviselésére, amikor kisajátította a Kongresszus jogosítványait, vagy *Franklin D. Roosevel*t szövetségi kormányának térnyerésére. Egy olyan, előre nem látható esemény következett be, amelyet a demokratikus intézmények együttesen sem tudtak megakadályozni.

Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi kormánya biztos úton halad a hatalmának végérvényes megszilárdítása felé. Gondoljunk vissza a polgárháborúra, a nagy gazdasági világválság zavaros éveire. Mindig találtak valakit, aki hajlandó volt meghozni a nehéz döntéseket. Se *Franklin D. Roosevel*t, se *Abraham Lincoln* nem volt veterán politikus, visszatekintve azonban helyesen cselekedtek. A túlkapásokat a tapasztalatlanságnak tudhatjuk be, nem a tudatos egyeduralom kialakításának, végeredményben azonban mindkét elnök akaratlanul is ráerőltette a kisebbségre az akaratát. A többség zsarnoksága valós veszélyt jelenthet, függetlenül a társadalmi berendezkedéstől. Az alkotmányos demokrácia fennmaradása érdekében szükséges megakadályozni a végrehajtó hatalmi ág terjeszkedését, amely könnyen diktatúrába torkollhat. Elérkezett az idő arra, hogy hatalmi ágakat az alkotmány górcsőve alá vessük, ezzel az önkényuralom gondolatát a gyökerénél vágassunk el.

IV. Jogesetek

1. *A. Magnano Co. v. Hamilton*, 292 US 40 (1934)
2. *Bailey v. Drexel Furniture Co.*, 259 US 20 (1922)
3. *Ex parte Merryman*, 17 F. Cas. 144 (1861)
4. *Ex parte Milligan*, 71 US 2 (1886)
5. *McCray v. United States*, 195 US 27 (1904)
6. *Schechter Poultry corp. et Al. v United States*, 295 US 495 (1935)
7. *Steward Machine Co. v. Davis*, 301 US 548 (1937)
8. *Texas v. White*, 74 US 700 (1869)
9. *United States v. Butler*, 297 US 1 (1936)

A jogesetek eredeti szövegét megtalálhatják a <http://www.findlaw.com/> webhelyen.

V. Irodalomjegyzék

1. Balkin, J. M. - Levinson, S.: Constitutional Dictatorship: Its Dangers and Its Design. Faculty Scholarship Series, Paper 221. 2010., pp. 8-13., p. 65.
2. Donald, D. H.: Lincoln. Reed Publisher. New York, 1996., p. 302.
3. Ladenburg, T.: The Supreme Court and the New Deal. 2007. http://www.digitalhistory.uh.edu/teachers/lesson_plans/pdfs/unit9_15.pdf [letöltés ideje: 2015. 09. 20.]
4. Láng I.: Az Egyesült Államok gazdaság politikája és külpolitikája 1933-1939. Akadémia Kiadó. Budapest, 1988., p. 54., p. 155.
5. Merlo, P. J.: The Supreme Court Crisis. The MacMillan Company. New York, 1937., p. 25.
6. Mogyorósi A.: Roosevelt és a Legfelsőbb Bíróság küzdelme a New Deal fölött. Jogelméleti Szemle 2012/3. szám. http://jesz.ajk.elte.hu/2012_3.html [letöltés ideje: 2015. 09. 20.]
7. Schlesinger Jr., A. M.: The Crisis of the Old Order. The Riverside Press Cambridge. Boston, 1959., p. 6.

8. Swisher, C. B.: The Supreme Court in a modern role. New York University Press. New York, 1965., p. 125.
9. Tocqueville, A.: A demokrácia Amerikában. Gondolat Kiadó. Budapest, 1983. p. 181.
10. Tresolini, R. J.: Leigh University, American Constitutional Law. 2nd ed., The MacMillan Company. New York and London, 1965., pp. 293-294., p. 21.

Vincze Fanny Rose, hallgató
Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar
fannyrose4@gmail.com

Témavezető: Dr. habil. Herger Csabáné, egyetemi docens
Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék

Lektor: Dr. Tóth Dávid PhD.
Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Kriminológiai és Büntetés-
végrehajtási Jogi Tanszék, tanársegéd

Pécsi Tudományegyetem
Doktorandusz Önkormányzat